

УСТАШКА ЗВЕРСТВА

Зборник докумената
(1941–1942)

УСТАШКА ЗВЕРСТВА

Са благословом Његовог Преосвештенства
Епископа новосадског и бачког г. др Иринеја

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић

Уредници
Весна Башић, архивски саветник
Александар Бурсаћ, архивист

Рецензенти
Др Милан Терзић
Проф. др Дарко Трифуновић

Објављивање књиге помогло је
Министарство културе и информисања Републике Србије.

© Copyright: 2020, Архив Војводине

УСТАШКА ЗВЕРСТВА

Зборник докумената
(1941–1942)

Приредио
Милан Кољанин

ЕПАРХИЈА БАЧКА

Нови Сад, 2020.

Садржај

Документа Архива Војводине о злочинима

Независне Државе Хрватске (<i>Др Милан Кољанин</i>)	11
Напомена уз ово издање	30

ДОКУМЕНТА АРХИВА ВОЈВОДИНЕ

Ф. 562, ЛИЧНИ ФОНД СЛАВКА ОДИЋА (1915–2006), 1909–1983,
ДОСИЈЕ ЗАПОВЕДНИКА ПОЛИЦИЈЕ БЕЗБЕДНОСТИ И СЛУЖБЕ
БЕЗБЕДНОСТИ У БЕОГРАДУ О УСТАШКИМ ЗЛОЧИНИМА (1941–1942)

Кратки садржаји докумената	41
Документ бр. 1	63
Документ бр. 2	67
Документ бр. 3	71
Документ бр. 4	72
Документ бр. 5	74
Документ бр. 6	75
Документ бр. 7	78
Документ бр. 8	79
Документ бр. 9	81
Документ бр. 10	88
Документ бр. 11	90
Документ бр. 12	97
Документ бр. 13	100
Документ бр. 14	106
Документ бр. 15	111
Документ бр. 16	113
Документ бр. 17	116
Документ бр. 18	118
Документ бр. 19	121

Документ бр. 20	123
Документ бр. 21	126
Документ бр. 22	127
Документ бр. 23	129
Документ бр. 24	131
Документ бр. 25	133
Документ бр. 26	134
Документ бр. 27	135
Документ бр. 28	146
Документ бр. 29	148
Документ бр. 30	152
Документ бр. 31	154
Документ бр. 32	156
Документ бр. 33	159
Документ бр. 34	161
Документ бр. 35	162
Документ бр. 36	163
Документ бр. 37	165
Документ бр. 38	167
Документ бр. 39	169
Документ бр. 40	170
Документ бр. 41	175
Документ бр. 42	187
Документ бр. 43	188
Документ бр. 44	190
Документ бр. 45	193
Документ бр. 46	194
Документ бр. 47	196
Документ бр. 48	198
Документ бр. 49	199
Документ бр. 50	200
Документ бр. 51	201
Документ бр. 52	202
Документ бр. 53	203
Документ бр. 54	204
Документ бр. 55	207
Документ бр. 56	208

Документ бр. 57	209
Документ бр. 58	212
Документ бр. 59	229
Документ бр. 60	231
Документ бр. 61	236
Документ бр. 62	237
Документ бр. 63	239
Документ бр. 64	244
Документ бр. 65	246
Документ бр. 66	248
Документ бр. 67	249
Документ бр. 68	251
Документ бр. 69	252
Документ бр. 70	253
Документ бр. 71	255
Документ бр. 72	257
Документ бр. 73	259
Документ бр. 74	260
Документ бр. 75	262
Документ бр. 76	264
Документ бр. 77	268
Документ бр. 78	271
Документ бр. 79	274
Документ бр. 80	275
Документ бр. 81	280
Документ бр. 82	282
Документ бр. 83	284
Документ бр. 84	286
Документ бр. 85	289
Документ бр. 86	293
Документ бр. 87	295
Документ бр. 88	297
Документ бр. 89	303
Документ бр. 90	306
Документ бр. 91	309
Документ бр. 92	312
Документ бр. 93	314

Документ бр. 94	317
Документ бр. 95	320
Документ бр. 96	322
Документ бр. 97	324
Документ бр. 98	327
Документ бр. 99	330
Документ бр. 100	332
Документ бр. 101	335
Документ бр. 102	338
Документ бр. 103	340
Документ бр. 104	344
Документ бр. 105	346
Документ бр. 106	349
Документ бр. 107	350
Документ бр. 108	355
Документ бр. 109	363
Документ бр. 110	365
Документ бр. 111	369
Документ бр. 112	372
Документ бр. 113	374
Документ бр. 114	381
Документ бр. 115	389
Документ бр. 116	391
Документ бр. 117	393
Документ бр. 118	395
Документ бр. 119	397
Документ бр. 120	399
Документ бр. 121	401
Документ бр. 122	402
Документ бр. 123	404
Документ бр. 124	405
Документ бр. 125	407
Документ бр. 126	408
Документ бр. 127	409
Документ бр. 128	411
Документ бр. 129	412

Документ бр. 130	413
Документ бр. 131	414
Документ бр. 132	416
Документ бр. 133	419
Документ бр. 134	420
Документ бр. 135	421
Документ бр. 136	423
Документ бр. 137	426
Документ бр. 138	429
Документ бр. 139	431
Документ бр. 140	433
Документ бр. 141	435
Документ бр. 142	437
Документ бр. 143	439
Документ бр. 144	441
Документ бр. 145	445
Документ бр. 146	447
Документ бр. 147	449
Документ бр. 148	450
Документ бр. 149	454
Документ бр. 150	458
Документ бр. 151	468
Документ бр. 152	469
Документ бр. 153	474
Документ бр. 154	476
Документ бр. 155	478
Документ бр. 156	480
Документ бр. 157	484
Документ бр. 158	486
Документ бр. 159	488
Документ бр. 160	490
Документ бр. 161	492
Документ бр. 162	494
Документ бр. 163	496
Документ бр. 164	498
Документ бр. 165	499

ФОТОГРАФИЈЕ У ДОСИЈЕУ ЗАПОВЕДНИКА ПОЛИЦИЈЕ БЕЗБЕДНОСТИ И
СЛУЖБЕ БЕЗБЕДНОСТИ У БЕОГРАДУ О УСТАШКИМ ЗЛОЧИНИМА (1941–1942)

Фотографија – сведок злочина и страдања (<i>Др Милан Кољанин</i>) ..	503
Попис фотографија	521
Фотографије 1–61.	529
Скраћенице	591
Именски регистар	593
Извори и литература	619
Биобиблиографија Милана Кољанина	627

Документа Архива Војводине о злочинима Независне Државе Хрватске

Историјски извори о деловању усташке Независне Државе Хрватске (даље: НДХ), уз остало, и о масовној репресији коју је ова држава 'новог европског поретка' спроводила над национално, расно и политички непожељним становништвом, похрањени су у архивима, углавном у Републици Хрватској и Републици Србији. Један од основних извора су и архивски фондови у Немачкој, као и фондови у другим земљама које су деловале на територији НДХ. Део архивске грађе, налази се и у Архиву Републике Српске у Бањалуци. У Архиву Војводине се чува и стручно одржава архивска грађа о масовној репресији спроведеној на разним окупационим подручјима Краљевине Југославије, као и данашње територије Аутономне Покрајине Војводине, међу осталим и о злочинима у Срему, који је 1941, постао део новоуспостављене велике хрватске државе. Део те аутентичне грађе, публикован је одмах по окончању Другог светског рата, да би тек почетком овог века, настављено њено објављивање. При томе, није реч само о већ постојећој архивској грађи у архивима у Републици Србији, него и о прикупљању до сада непознате архивске грађе и њеном објављивању. Један од таквих, по много чему специфичних извора, је *госије* немачке полиције у окупираној Србији о злочинима војних формација усташке државе, који је похрањен у Архиву Војводине, и ставља се на увид јавности – у овом зборнику докумената.

Зборник докумената са насловом *Усташка зверство*, део је заоставштине Славка Одића, коју је 2008. године Архив Војводине откупио од физичког лица. Архивска грађа је класификована и систематизована почетком 2017, а затим је, према Упутству о сређивању личних и породичних фондова, формиран Лични фонд Славка Одића, који се у Регистру фондова и збирки Архива Војводине, води под редним бројем

562. Грађу фонда, већим делом сачињавају документа немачке провинијенције. У фонду су похрањене копије, оригинали и факсимили докумената, затим документа мемоарског карактера, фотографије, део личне кореспонденције и документације Славка Одића.¹

Ради свеобухватнијег сагледавања врсте и садржаја грађе у личном фонду Славка Одића, навешћемо његове основне библиографске податке. Рођен је ратне, 1915. године у Бихаћу, а Други светски рат га је затекао као студента технике. После разбијања и окупације Југославије 1941, био је један од организатора Народноослободилачког покрета у Средњој Босни и Босанској Крајини. Славко Одић, био је политички комесар вода, секретар штаба бригаде, политички комесар батаљона, помоћник команданта места и подручја, командант подручја, помоћник шефа обавештајног центра штаба корпуса и члан Одељења за заштиту народа (ОЗНА) при Врховном штабу Народноослободилачке војске Југославије. Носилац је Партизанске споменице 1941. и резервни пуковник. У послератном периоду, Славко Одић је радио у Савезном секретаријату за унутрашње послове, односно у Управи државне безбедности, а затим у дипломатској служби као генерални конзул у Торонту и начелник у Државном секретаријату иностраних послова.

Широј јавности, Славко Одић познат је пре свега по својој историографској и публицистичкој делатности. Углавном се бавио темама везаним за деловање обавештајних служби, као и деловањем партизанског покрета у Босни. Поред више чланака, фељтона и научноистраживачких радова, аутор је књига *Неостварени планови* (Загреб 1961), *Досије без имена* (Загреб 1961) и *Десант на Дрвар* (Београд 1981). У коауторству са Славком Комарицом је објавио књиге *Ноћ и мајла: Гестација у Југославији* (Загреб 1977), *Партизанска обавештајна служба (1941–1942): шта се стварно догађало* (Загреб 1988), *Бијеле мрље* (Загреб 1990) и *Зашићо Јасеновац није ослобођен* (Београд 2005). Био је главни и одговорни уредник првог тома зборника *Средња Босна у НОБ: сјећања, чланци и документи* (Београд 1976) и учествовао је у изради другог и трећег тома овог зборника (Бањалука 1980, 1981). За књигу *Досије без имена*, 1966. године добио је награду 13. мај, а за *Десант на Дрвар* 1981. награду 22. децембар. Славко Одић је умро у Београду 2006. године.

¹ Лични фонд Славка Одића (1915–2006), 1909–1983; грађу фонда је средио Александар Бурсаћ, архивист у Архиву Војводине, и саставио Сумарни инвентар са белешком о фонду. Публиковано интерно, 2017.

Као руководилац у Управи државне безбедности, Славко Одић је имао на располагању и немачке архивске фондове међу којима се издвајао фонд немачког Заповедника Полиције безбедности и Службе безбедности у окупираној Србији (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst, скраћено: BdS, у даљем тексту: Заповедник полиције у Београду). Почетком осамдесетих година прошлог века, овај фонд је готово у целини предат Историјском архиву Београда. Од тада, то је један од основних извора за истраживање периода Другог светског рата у окупираној Србији, делом и у НДХ и другим деловима Краљевине Југославије. Педесетих година 20. века, овај фонд је био основни извор за писање једне публикације за интерну употребу у Управи државне безбедности под насловом *Немачка обавештајна служба*. У шест томова представљена је немачка обавештајна служба и њено деловање у Краљевини Југославији, пре свега током Другог светског рата. Саставни део ове едиције су и три тома докумената. Едиција је објављена у Београду од 1955. до 1959, а од деведесетих година је доступна истраживачима у неколико специјалних библиотека. Иако у овим књигама нису навођени извори у складу са националном праксом у историографији, едиција је вредан историографски рад, будући да је заснован на аутентичним изворима. Стога представља поуздан извор података о деловању немачке обавештајне службе у Краљевини Југославији и њених домаћих сарадника, као и о ширем војном и политичком оквиру њеног деловања. Едиција *Немачка обавештајна служба* је била од велике помоћи и приређивачу овог зборника докумената. То се пре свега односи на четврти том, посвећен окупираној Србији, Македонији и Црној Гори, као и на пети том у којем је обрађено подручје Независне Државе Хрватске. Један од главних аутора ове едиције био је управо Славко Одић што је аутору ових редова потврдио његов блиски сарадник и такође плодан историограф Бранислав Божовић.

У свом историографском и публицистичком раду, Славко Одић је хабилитовао не само едицију *Немачка обавештајна служба*, него и бројне друге историјске изворе и историографску литературу за чије прибављање је користио и своје дипломатско службовање. Захваљујући положају на којем се налазио, у његовом радном окружењу су се нашле не само копије, него и оригинали, па и целе групе оригиналних докумената. Међу њима је био и досије о усташким зверствима, који је саставни део фонда BdS, Историјског архива Београда. Годинама прикупљани историјски извори и литература, постали су заоставштина

Славка Одића, међу њима и досије о усташким зверствима. Та заоставштина, нажалост, није сачувана у својој целини.

У вези са историографским радом и заоставштином Славка Одића, даћемо још неке напомене, тим пре, што оне имају везе и са приређивачем овог зборника. Славко Одић је неко време био спољни сарадник Института за савремену историју у Београду, у којем је аутор ових редова провео свој радни век. Институт је 2005. године, објавио књигу *Зашићо Јасеновац није ослобођен* чији коаутори су били Славко Одић и Славко Комарица. Поводом публиковања те књиге, аутор ових редова је неколико пута разговарао са Славком Одићем, а затим је био редактор те књиге. Разговори са Славком Одићем били су прилика да се помене и његова документарна заоставштина, с обзиром на вредност архивске грађе и његове поодмакле године. Резултат тих разговора је био усмени договор између Славка Одића и управе Института, на основу којег је, после његове смрти, Институт требало да преузме његову заоставштину. После његове смрти 2006. године, у Институт је донесена грађа Славка Одића, али већ тада се испоставило да је то био само њен део. Други део заоставштине, завршио је код физичког лица, у приватном власништву, од којег ју је 2008. године откупио Архив Војводине. Затим је, Архиву Републике Српске, поклоњен 2013. део архивске грађе Славка Одића. Та архивска Збирка у највећем делу садржи необјављене књиге преписа изјава учесника Дрварске операције 1944, оригиналне књиге радиограма из 1944/45, списе о Дрварској операцији и Музеју десанта у Дрвару, појединачна документа јединица НОВ и партизанских одреда Југославије, затим ауторске рукописе, истраживачка регеста и преписе докумената, као и друга појединачна документа. Тиме је на неки начин затворен круг; архивска грађа која је била јавна својина, поново је добила тај статус и постала је доступна истраживачима.

Захваљујући архивистима Архива Војводине и иницијативи његовог предузимљивог директора др Небојше Кузмановића, документа досијеа о усташким зверствима из заоставштине Славка Одића, стављају се на увид јавности.

Зборник докумената под насловом *Усташка зверства* је део обимног досијеа, који је у личном фонду Славка Одића насловљен „Досије Заповедника полиције безбедности и Службе безбедности у Београду о усташким злочинима”. Сам Одић, овај досије је насловио „Усташка звјерства у НДХ”. Тиме је он преузео наслов из самих извора, односно

из докумената која су прикупљана у немачкој полицији у окупираној Србији, где је досије и формиран. На већем броју докумената, почевши од првог са датумом од 9. октобра 1941, оловком је, најчешће скраћено, назначено „Усташка зверства” (Ustascha-Greuelthaten).² Осим ове забелешке, на другим документима пише „Усташки терор” (Ustascha-Terror), или само „Усташа” (Ustascha). Дакле, тиме је стваралац означавао садржајну припадност одређених документа овом досијеу.

Из саме чињенице да су немачке полицијске власти у окупираној Србији формирале досије под насловом „Усташка зверства”, може да се закључи да су на тај начин квалификовани масовни злочини над Србима и да је тој чињеници придаван највећи значај. О томе да је политика уништења Срба била државна политика НДХ није било дилеме ни код немачких представника у окупираној Србији, ни код оних у усташкој држави. Из докумената у досијеу се види да немачки представници у усташкој држави нису имали дилеме ни о томе да у тој политици своје место има Римокатоличка црква која је настојала да у таквим околностима што више насилно повећа број својих верника. Немачким војним и полицијским представницима је било јасно да политика уништења Срба изазива њихово организовање и све масовнији устанак и да то све више угрожава њихове интересе и захтева све веће војно ангажовање.

У првом реду треба имати у виду чињенице да је ’нови европски поредак’ у Краљевини Југославији био антисрпски³ и да је главни домаћи ослонац нацистичкој Немачкој на тлу разбијене државе, била новостворена велика хрватска држава. Сам нацистички вођа Адолф Хитлер, одобравао је политику НДХ према Србима и тај став никада није променио и поред веома измењених околности током рата. Већ приликом првог сусрета са усташким вођом Антом Павелићем, 6. јуна 1941, Хитлер је одобрио план о масовном протеривању Срба из НДХ у Србију,

² Овај термин је коришћен и у документима главне немачке полицијске установе у Берлину, Главне управе безбедности Рајха (Reichssicherheitshauptamt, скраћено: RSHA); Л. Хори, М. Бросцат [Брошат], *Усташка држава Хрватска 1941–1945*. (превод А. Арсенијевић; 1. издање: Stuttgart 1964), Београд: DBR Publishing, 1994, 185–186.

³ Л. Хори, М. Бросцат, *Усташка држава Хрватска 1941–1945*, Београд: DBR Publishing, 1994, 168; Т. Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945*, Ljubljana–Београд 1979, 210; М. D. Ristović, *Nemački ’novi poredak’ i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45. Planovi o budućnosti i praksa*, Београд: Vojnoizdavački i novinski centar, 1991, *passim*.

саветујући Павелићу да ће 50 година морати да води национално нетрпељиву политику, „јер превелика трпељивост штети”.⁴

У самој усташкој држави политика уништења (елиминације) Срба је имала подршку немачког посланика у НДХ Зигфрида Кашеа (Siegfried Kasche), као и неких других утицајних фактора у усташкој држави. Међу њима је био шеф Оперативне команде Полиције безбедности и Службе безбедности у Загребу (Einsatzkommando der Secherheitspolizei und des Sicherheitsdienst, скраћено: EK Sipo-SD) СС-мајор (Sturmbannführer) Вилхелм Бајзнер (Wilhelm Beisner).⁵ Другачији став су имали представници немачке војске у НДХ, пре свега Немачки генерал у Загребу Едмунд Глајзе фон Хорстенау (Edmund Glaise von Horstenau). Обавештаван са више страна о масовним усташким злочинима,⁶ он је већ првих месеци постојања усташке државе оцењивао да су ти злочини главни узрок немира који све више угрожавају немачке интересе.

Сазнања о масовном убијању Срба била су позната и у НДХ и у окупираној Србији. Према извештају немачког Министарства спољних послова од 2. јула 1941, у Загреб су стизале вести да се у Босни и српским крајевима шири „страховити усташки терор према српском становништву”.⁷ Што се тиче једног аспекта решења „српског питања”, про-

⁴ T. Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945*, Ljubljana–Beograd 1979, 210.

⁵ У априлу 1942. Бајзнер је смењен због подршке националсоцијалистима Славка Говедића и сукоба са послаником Кашеом. Оперативна команда полиције је расформирана и формирано је надлештво Полицијског аташеа при немачком посланству у Загребу на челу са СС-мајором Хансом Хелмом. Та установа је била нови немачки обавештајни центар у НДХ, а Хелмово деловање према НДХ је било много реалније него Бајзнерово; *Немачка обавештајна служба*, књига V: *Немачка обавештајна служба и окупираној Југославији. Усташка NDH*, Београд: Државни секретаријат за унутрашње послове FNRJ, Управа државне безбедности, 1958, 399, 443 (даље: NOS).

⁶ Најдетаљније извештаје Хорстенау је добијао од капетана бивше аустроугарске војске у пензији, Артура Хефнера (Arthur Höffner). Извештаје о усташким злочинима Хорстенау је прикупљао у посебном црвеном досијеу; V. Kazimirović, *NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau 1941–1944*, Београд: Nova књига, Народна књига, 1987, 105, 115; Други важан известилац генерала Глајзеа о усташким злочинима, како се то види и из овог зборника, био је обавештајни официр из његовог штаба, мајор Вилхелм Кне (Wilhelm Knehe). Он је имао своју важну улогу у акцији спасавања српске деце из усташких логора у лето 1942; *Dnevnik Diane Budisavljević 1941–1945*, S. Szabo (prir.), Zagreb: Hrvatski državni arhiv, Jasenovac: Javna ustanova Spomen-područje, 2003, passim.

⁷ Л. Хори, М. Бросцат, *Усташка држава Хрвајска...*, 149–150.

теривањем, изгледа да је постојао доста широк друштвени консензус. У истом извештају је наведено да широки кругови заступају немило-срдно становиште „да Срби у Хрватској морају бити исељени”.⁸ У свом извештају од 9. августа 1941, генерал Глајзе фон Хорстенау, означио је уништење Срба као главни узрок устанка.⁹ И њему и немачким представницима у окупираној Србији било је јасно да ће за злочине бити окривљени Немци, јер су они створили усташку државу и тиме омогућили злочине.

Немачки окупациони фактори у Србији су добијали обавештења о злочинима над Србима у НДХ, осим из сопствених извора, и од српских квислиншких власти. Већ 4. маја 1941, први човек Комесарске управе у Србији уједно комесар Министарства унутрашњих послова, Милан Аћимовић, у писаној представи Војном заповеднику у Србији, генералу Хелмуту Ферстеру (Helmuth Förster), пожалио се на прогоне и убиства Срба у НДХ.¹⁰ На основу више поверљивих извештаја, шеф Управног штаба Војног заповедника у Србији, Харалд Турнер, упутио је 25. јуна 1941. немачком посланству у Загребу, исцрпан списак 19 случајева злочина и разних насиља над Србима у НДХ. У закључку свог акта Турнер је „опет” замолио да се код хрватске владе „уложи најхитнији приговори”. Због судбине Срба у НДХ, српским становништвом на подручју Војног заповедника је „овладало једно немо очајање [...], а то очајање морам забележити као знатну опасност”.¹¹ Као доказ злочина у НДХ, српско Министарство унутрашњих послова је послало Турнеровом надлештву 14 фотографија о убијању Срба у селу Гудовац крај Бјеловара.¹²

Немачки војноокупациони органи у Србији су током лета 1941. непрекидно добијали информације о све масовнијим покољима Срба.

⁸ *Истио*, 149–150.

⁹ V. Kazimirović, *NDH u svetlu nemačkih dokumenata*, 216–217.

¹⁰ Л. Хори, М. Бросцат, *Усташка држава Хрватска...*, 148.

¹¹ *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu. Zbornik dokumenata*. Tom I, *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.–1945*, S. Vukčević (odg. ur.), Beograd: Vojnoistorijski institut, 1993, 139–142 (даље: *Zločini NDH*).

¹² *Zločini NDH*, 142. Ове фотографије су највероватније завршиле у немачкој полицијској архиви, односно у архиви Заповедника полиције (BdS) и коначно у личном фонду Славка Одића у Архиву Војводине. Ову реалну претпоставку је изнео Александар Бурсаћ, аутор Увода за публикацију *Гудовац 1941. Пути злочина*, приредио Н. Кузмановић, Нови Сад: Архив Војводине; Загреб: Српско народно вијеће, Архив Срба у Хрватској, 2019, 10.

О томе су исцрпно обавештени и у два меморандума Синода Српске православне цркве у јулу и августу 1941, састављена на основу изјава избеглица које су систематски прикупљане. Један од ових меморандума предат је и Југословенској влади у избеглиштву, а ускоро је са његовим садржајем упозната и најшира јавност у западним савезничким земљама.¹³

Интервенције генерала Глајзеа фон Хорстенауа код усташког вође имале су само ограничени утицај, јер је Павелић уживао подршку много утицајнијих фактора и био је тога свестан. У Берлину се рачунало и на учешће војних снага НДХ у борби против „бољшевичке немани” после напада Немачке на Совјетски Савез 22. јуна 1941. године. Усташка влада је убрзо изашла у сусрет немачким очекивањима и послала је своје трупе на Источни фронт. Иако је под немачким притиском првих месеци 1942. дошло до извесних промена у усташкој политици према Србима, управо тада је почео нови велики талас злочина над Србима, прво у околини Бањалуке, затим у источној Босни. Током пролећа, талас злочина се наставио на Кордуну у Банији да би лета 1942. достигао свој врхунац у Босанској Крајини, а затим и у Срему.

Политика уништења Срба се спроводила не само у концентрационом логору и логору смрти Јасеновац, већ и током већих и мањих војних операција и полицијских акција против партизанског Народно-ослободилачког покрета. И поред става немачких војних команданата, па и полицијских шефова, да су усташка зверства над Србима главни узрочник нарастања комунистичког устаничког покрета, Хитлер је био против тога да се „омета хрватско гоњење [...] Срба”, како се изразио крајем новембра 1942. године.¹⁴ Генерално, Хитлеров став је био да је Павелић његов верни савезник и да нема ко да га замени. У томе се није преварио, јер су усташки вођа и његова држава били последњи Хитлеров савезник, чак и после његове смрти. Усташка политика уништења (елиминације) Срба до краја постојања НДХ никада није суштински промењена. Штавише, политика уништења Срба је добијала нови замањ

¹³ V. Đuretić, *Saveznici i jugoslovenska ratna drama. Između nacionalnih i ideoloških izazova*, knjiga I, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut, 1985, 73–75.

¹⁴ Л. Хори, М. Бросцат, *Усташка држава Хрватска...*, 215. Два месеца раније Хитлер је команданту Југоистока генералу Александру Леру рекао следеће: „Добри Хрвати, завршио је он, нека се само истутњају – што се односило на убијање Срба...”; V. Kazimirović, *NDH u svetlu nemačkih dokumenata*, 236–237.

1944. године, нарочито после одласка генерала Глајзеа фон Хорстенауа из Загреба, у септембру 1944. и капитулације Румуније истог месеца. Усташка држава је тиме за Немце добила још више на значају као кључни савезник на Балкану.¹⁵

Однос нацистичке Немачке и НДХ према Србима после разбијања југословенске државе, као и међународна ситуација, пре свега напад Немачке и њених савезника на Совјетски Савез, довели су до стварања снажног устаничког покрета који је утицао и на неке од стратешких планова окупатора. Уз остало, устанак је довео у питање, а затим је и зауставио велики план о масовном пресељавању Словенаца из дела Словеније прикљученог Великонемачком рајху. План о германизацији овог дела југословенске територије требало је спровести и протеривањем 220.000 до 260.000 „неподобних” Словенаца у окупирану Србију.¹⁶

У усташкој држави се знало за немачке планове о пресељавању Словенаца и њена влада је убрзо реаговала настојећи да у немачке планове угради и своју сопствену антисрпску политику. Немцима је упућен предлог да се у НДХ прихвати онолико Словенаца колико би Срба са њене територије било протерано у Србију. О томе је посланик у Загребу, Каше, известио немачко Министарство иностраних послова 13. маја 1941. године. Иако је Хитлер био против предлога да се део Словенаца пресели у НДХ, сазнавши за предлог усташке владе он је почео да мења своје мишљење. Сматрао је, да је „хрватској влади стало до тога да ослаби веома снажну српску мањину у Хрватској” и да је спремна да прихвати одговарајући број Словенаца што је мања опасност „него несмањен даљи опстанак снажне српске мањине”. Према белешци Фон Ринтеле-на, заменика министра иностраних послова Рибентропа, од 18. маја 1941, Хитлер је прихватио план о пресељавању Словенаца у Србију и у НДХ, и пресељавање одговарајућег броја Срба из НДХ у окупирану Србију.¹⁷ То је потврдио и приликом разговора са усташким вођом 6. јуна 1941. године. Идеја о прихватању прогнаних Словенаца и протеривању

¹⁵ Приликом реферисања Хитлеру на конференцији посвећеној „хрватском питању” 9. марта 1944, генерал Варлимон је навео да „усташки режим настоји да поштри мере према православнима”. У извештају команданта XV армијског корпуса је наведено да се „усташе мање оријентишу на активно сузбијање комуниста, а више на борбу против православног дела становништва”; V. Kazimirović, *NDH u svetlu nemačkih dokumenata*, 271; *истио*, 275–276.

¹⁶ T. Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji*, 200–201.

¹⁷ H. g., 203–207; Л. Хори, М. Броскат, *Усташка држава Хрватска...*, 148–149.

одговарајућег броја Срба из НДХ, према сведочењу посланика Кашеа, потекла је од загребачког надбискупа Алојзија Степинца. Процена усташких државних власти била је да ће се словеначки католици у хрватском окружењу релативно брзо асимиловати, чиме ће се, упоре-до са уништавањем Срба и организације Српске православне цркве, добити нова пожељна национална и верска структура становништва.¹⁸

Масовни устанак у Србији у лето и јесен 1941, угрозио је виталне немачке интересе, као и престиж, у време највећих војних успеха у борби против Совјетског Савеза. Због устанка је прекинута акција пресељавања Срба и Словенаца у окупирану Србију, али није заустављен велики прилив српских избеглица које су тражиле спас од масовних покоља у усташкој држави.¹⁹ Немачки Војноуправни командант у Србији је због ширења устанка, већ 25. августа 1941, прекинуо даљи пријем избеглица оцењујући да то подстиче незадовољство и ширење устан-ка, односно да избеглице могу да оду у редове комуниста.²⁰ Тога су били свесни и немачки команданти у НДХ, али интервенције код уста-шког вође да се прекине са зверствима које проузрокују немире, нису давале резултате.

Треба имати у виду значајне разлике између покретања и тока устанка у усташкој држави и на немачком окупационом подручју у Србији. Припреме припадника Комунистичке партије Југославије за борбу против окупатора су после напада нацистичке Немачке на Со-вјетски Савез 22. јуна 1941, биле основа за стварање партизанских од-реда и ширење оружаног устанка на највећем делу окупиране Србије. За Комунистичку партију устанак је био истовремено и социјална ре-волуција, тако да су на удару партизанских одреда били не само оку-паторске јединице и установе, него и српски апарат власти и његови носиоци. Према болшевичком моделу они су уништавани као носиоци

¹⁸ М. Koljanin, „Preveravanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”, у: *Pokatoličavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zbornik radova, M. Radanović (ur.), Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2019, 38–39.

¹⁹ Преко исељеничких логора у Србију је до средине октобра 1941. протерано 17.756 Срба, док је укупан број присилно исељених и избеглих Срба из НДХ био око 120.000; у Србију је прогнано и 6.720 Словенаца. На територију НДХ до краја септем-бра 1941. протерано је 10.342 Словенца; S. D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945. godine*, Beograd: Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju, 1981, 42, 158; T. Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji*, 252.

²⁰ Л. Хори, М. Броскат, *Усташка држава Хрватска...*, 164.

омрзнутог грађанског друштва и монархије, чиме је оружани сукоб у Србији добио и карактеристике грађанског рата.

Упоредо са организовањем комунистичког покрета отпора, средином маја 1941, створен је још један илегални покрет отпора. Група официра на челу са пуковником Драгољубом Дражом Михаиловићем, који су избегли заробљавање, створила је у западној Србији још један центар отпора окупатору, по свом карактеру ројалистички, односно легитимистички. Своје војне јединице називали су четничким. Основа стратегије овог покрета је било војно организовање и чекање ратног расплета на великим фронтovima, а после тога би уз помоћ традиционалних савезника била обновљена југословенска монархија. Крајем 1941, покрет Драже Михаиловића ће и формално добити легитимитет од Југословенске владе у избеглиштву и његов званичан назив ће постати Југословенска војска у отаџбини.²¹ Тако су створена два покрета отпора са фундаментално различитим и непомирљивим циљевима и стратегијом деловања у условима окупације и постојања велике усташке државе. Те разлике ће неминовно водити њиховом сукобу.

Усташки покољи Срба у НДХ су већ почетком јуна 1941, изазвали спонтани отпор Срба и организовање устаника у источној Херцеговини. Међу њима су били и комунисти, али је на њихово ангажовање у борби и овде пресудно деловао напад Немачке на Совјетски Савез, „прву земљу социјализма” и њихову „другу домовину”. Током јула и августа 1941, устаници су се организовали и у источној Босни, као и на већински српском етничком простору Босанске Крајине, Лике, Кордуна и Баније. Срби са тих простора су били изложени највећем уништавајућем удару усташке државе. Иако је организовање отпора умногоме зависно од локалних прилика, устанички покрет далеко од тога да је био монолитан. У њему су били и они који су ослободилачку борбу поистоветили са социјалном револуцијом, и они који су сматрали да треба обновити југословенску монархију. Ипак, суштинске политичке разлике су потиснуте пред усташком политиком уништења Срба, јер је борба за све била једини начин преживљавања. При томе су политички мотиви, бар за већину устаника, били у другом плану. Борбена сарадња два устаничка покрета, партизанског и четничког, је понегде и формализована стварањем заједничких штабова као што је била

²¹ B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1992, 196–217.

Команда босанских војних и партизанских одреда формирана у Дрињачи 1. октобра 1941. године.²²

Ширење устанка у НДХ је показало велику слабост усташке државе што је изазвало веће ангажовање окупационих снага. Масовни немири и угрожавање комуникација дали су повод за ширење италијанског војног присуства и утицаја што се показало већ крајем августа 1941. године. Улазак италијанских трупа у Другу зону њиховог интересног подручја, у НДХ је означио крај усташких покоља Срба и њихов повратак каквом-таквом нормалном животу. Последица је била и распуштање првог логора смрти усташке државе у Госпићу (система логора и стратишта Госпић–Јадовно–Паг). Од малобројних преживелих и новопридошлих заточеника крајем августа 1941. у немачком интересном подручју, у НДХ је формиран нови логор смрти и концентрациони логор – Јасеновац.

Упоредо са ширењем италијанске окупационе зоне, став према италијанским трупам постао је један од повода за расцеп међу устаницима. Уз остале разлоге, то је утицало на дефинитивну поделу устаника на бескомпромисно борбени партизански Народноослободилачки покрет и на ројалистички (четнички). Већ у јесен 1941, поједини четнички команданти су успоставили контакте, затим и сарадњу са Италијанима. Нешто касније покушали су да успоставе *modus vivendi* и са Немцима и са НДХ, али са много мање успеха, бар у прво време.

Иако су се начелно оба покрета отпора залагала за обнову југословенске државе, разлике међу њима су биле суштинске и непремостиве. Разликовали су се пре свега у погледу друштвеног уређења будуће обновљене државе и њене унутрашње организације. Комунистичка партија је по свом саставу била југословенска, али су устанички редови (не рачунајући Словенију и Македонију) били у потпуности, или готово потпуно састављени од Срба. За ројалистички (четнички) покрет, уз све специфичности на појединим окупационим подручјима, примарна је била обнова југословенске монархије са значајно увећаном Србијом. Под утицајем масовног уништења Срба пре свега на подручју усташке државе, битан део стратегије ројалистичког покрета је постало и „кажњавање” свих који су криви за уништење Срба. За то су колективно окривљени муслимани и Хрвати, који су били изложени

²² Z. Antić, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941*, Tuzla: Univerzal, 1983, 425–426.

покољима, пљачки и уништавању имовине. Са своје стране, партизанско руководство је доследно настојало да у НДХ за борбу придобије припаднике свих народа, док је било какво насиље над цивилним становништвом оштро кажњавано. На дуге стазе, то је био један од главних разлога успеха и победе партизанског покрета. Ипак, првих месеци се дешавало да устаничке јединице из освете за усташке покоље, почине злочине над муслиманским и хрватским цивилним становништвом.²³ У источној Босни то се десило приликом партизанско-четничког заузимања великог усташког упоришта у селу Корај 27. новембра и Олова 17. децембра 1941. године.²⁴

Током јула и августа 1941, устанак у Србији се све више ширио и немачка војна управа је одлучила да се за његово гушење више ангажују домаће снаге. Уместо слабе комесарске управе на челу са Миланом Аћимовићем, 29. августа 1941, Војни заповедник у Србији, генерал Хајнрих Данкелман (Heinrich Dankelmann), именовао је Владу народног спаса на челу са генералом Миланом Недићем. Један од услова које је Недић поставио да би прихватио тај положај, био је „ефикасно обустављање убијања, прогона Срба под Хрватима, Бугарима и Мађарима”.²⁵ Недић није био у позицији да поставља услове и њих су Немци само привидно и условно прихватили због тренутне политичке потребе. Што се тиче прогона Срба ван Србије, са немачке стране је само дато обећање „да ће се код дотичних влада у указаним случајевима уложити приговор”.²⁶ На Недићеву одлуку да прихвати положај председника Владе свакако је деловала и немачка претња да ће устанак сломити помоћу трупа суседних народа, Бугара, Мађара и Хрвата и да у масовним одмаздама може доћи до потпуног уништења српског народа.²⁷

Формирање Владе генерала Недића, изазвало је велико узнемирење у Загребу, а усташка влада и њени покровитељи су настојали да

²³ Један од таквих ретких примера био је злочин у Кулен Вакуфу почетком августа 1941; M. Bergholz, *Nasilje kao generativna sila. Identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici, s engleskog prevela S. Kreso*, Сарајево–Загреб: Bybook, 2018.

²⁴ Z. Antoniћ, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941*, 332–334; P. Чолаковић, *Зайиси из ослободилачкој рајџа*, књига 2, Сарајево: Свјетлост, 1966, 307–310.

²⁵ M. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislinška uprava 1941–1944*. Knjiga prva (1941–1942), Beograd: Sloboda, 1979, 101–102.

²⁶ M. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, I, 103.

²⁷ M. Koljanin, „Srbija u nemačkom 'novom poretku' 1941–1942”, *Istorija 20. veka*, 1, 2011, 72–73.

ту владу и њеног првог човека што више компромитују. Шеф усташке полиције Еуген Дидо Кватерник је код немачког посланика Кашеа оптуживао генерала Недића да је немачки непријатељ. Извештаје против генерала Недића упућивао је и шеф Оперативне команде полиције (ЕК Сиро-SD) у Загребу, Бајзнер. У свом извештају немачкој полицијској централни у Берлину, Главној управи безбедности Рајха (RSHA) у септембру 1941. године. Бајзнер је означио Недића као по злу чувеног, изразитог противника сила Осовине, чији ће долазак на власт поново легализовати „збрисану српску завереничку клику”. При томе је истакао, да је због постављења Недића дошло до појачаних немира у Србији.²⁸ Треба имати у виду да је усташка држава била не само непомирљив противник Срба на својој територији, него и свих Срба, зато се противила било каквој српској држави.²⁹ Ипак, то је већ било време када Немци више нису давали безрезервну подршку НДХ на шта су утицали и масовни злочини над Србима.³⁰

Почевши од 6. септембра 1941, формиране су војне команде и јединице Владе Милана Недића,³¹ које су под немачком командом одиграле своју улогу у сламању устанка. Номинално, под командом Недићеве владе су били и четнички одреди војводе Косте Миловановића Пећанца, који је 28. августа 1941. склопио споразум са немачком окупационом управом. Средином септембра почело је формирање јединица од припадника профашистичког покрета Збор, Димитрија Љотића, које су организоване у Српску добровољачку команду. Збор је био једина политичка организација којој је дозвољено деловање под окупацијом.³² Добровољачки одреди су уживали највеће поверење окупационих власти због своје борбе против оба устаничка покрета, партизанског и ројалистичког. Током јесени 1941, мобилисани су руски емигранти

²⁸ NOS, knjiga IV, Beograd 1959, 436–437.

²⁹ М. Koljanin, „Srbija u nemačkom 'novom poretku' 1941–1942”, 83. Приликом посете Хитлеру 21. јула 1941. командант оружаних снага НДХ Славко Кватерник се залагао да Немци трајно окупирају Србију и да успоставе немачко-хрватску границу на Морави; *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslands 1931–1941*, A. Hillgruber (ur.), Frankfurt am Main: Bernard und Graefe Verlag, 1967, 613.

³⁰ Л. Хори, М. Бросцат, *Усташка држава Хрватска...*, 162, 177.

³¹ Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије. Оружане снаге Српске владе 1941–1945*, Београд: Институт за савремену историју, 2011, 48–52.

³² М. Стефановић, *Збор Димитрија Љотића 1934–1945*, Београд: Народна књига, 1984, 131–160.

у војне јединице назване Руске заштитне групе.³³ Оне су углавном коришћене за обезбеђивање привредних објеката и граничних подручја.

Три немачке посадне дивизије у Србији (711, 714. и 717. пешадијска дивизија) су биле недовољне за гушење устаничког покрета, који је током јесени 1941. био у великом успону. Стога је средином септембра 1941. врховна команда немачких оружаних снага издала наредбу о гушењу устаничког покрета на Југоистоку најоштријим средствима. Генерал Франц Беме (Franz Böhme) је именован за опуномоћеног генерала у Србији и од краја септембра 1941, почела су масовна стрељања и интернирање десетина хиљада људи на устаничким подручјима и у градовима, пре свега у Београду, затим у Шапцу, Краљеву, Крагујевцу, Нишу. Гушење устанка је захтевало ангажовање и две оперативне дивизије допремљене из Француске и са фронта против Совјетског Савеза (342. и 113. пешадијска дивизија). Заједно са Србима, у масовним стрељањима је уништена и готово целокупна јеврејска мушка популација, делимично и ромска.³⁴

Великом ширењу устаничких борби у Србији допринело је не само опште антиокупаторско расположење, револт због злочина над Србима на другим окупационим подручјима, велика очекивања од преокрета у рату после напада Немачке на Совјетски Савез, него и сарадња два антиокупаторска покрета отпора у Србији. Иако је то било у супротности са његовом стратегијом, део ројалистичких одреда је остварио борбено јединство са партизанским јединицама. Стваране су заједничке команде и организовани су напади и на веће градове. Сарадња је потврђена споразумима Драже Михаиловића и партизанског вође Јосипа Броза Тита, тако да се догодило оно што су окупациона власт и Недићева влада најмање желели. Међутим, почетком новембра 1941. избио је отворен сукоб Михаиловићевих и партизанских снага, али се он није одмах проширио и на источну Босну и друге устаничке крајеве у НДХ. Ројалистички устаници у источној Босни предвођени мајором Јездимиром Дангићем, одбили су Михаиловићев позив да се придруже нападу на партизане.³⁵

³³ Б. Димитријевић, *Војска Негућеве Србије*, 54–84.

³⁴ М. Koljanin, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu 1941–1944*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1992, 32–42; V. Manošek, *Holokaust u Srbiji. Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*, Beograd: Službeni list SRJ, Draslar partner, 2007, 63–114.

³⁵ Према сећању Родољуба Чолаковића, Дангић „није могао кренути никога, јер тада ни један босански четник није хтио окренути пушку на партизане”; Р. Чолаковић, *Зайиси из ослободилачкој райи*, књига 2, 82.

Покушај Михаиловића да у Дивцима 11. новембра 1941, склопи споразум са Немцима и усмери их против партизана је пропао; за Немце је ројалистички покрет био британски експонент и латентна опасност за случај преокрета тока рата. Надмоћна немачка војна сила, масовне репресалије над становништвом и устаницима, као и сукоб два покрета отпора, омогућили су релативно лако и брзо сламање устанка у највећем делу Србије. После реокупације партизанске територије у западној и централној Србији крајем новембра 1941, немачка офанзива је окончана уништењем штаба Драже Михаиловића, почетком децембра 1941. године. Он сам је једва избегао заробљавање, а слично је прошао и његов политички супарник Јосип Броз Тито, после хаотичног повлачења партизана из Ужица. Партизанске снаге су се повукле у италијанску интересну зону, а исто је поступило и руководство ројалистичког покрета.

Било је питање времена када ће доћи до сукоба два устаничка покрета и у НДХ. Све јача четничка пропаганда против партизана добијала је изразито антикомунистички карактер. Четнички команданти у источној Босни су хвалили Недића као спасиоца српског народа од уништења које му припремају партизани. Они су привлачили борце из партизанских јединица позивањем на заклетву „Краљу и Отаџбини”, подстицали су пљачку и све масовнија убиства муслиманског становништва. Из Србије су у источну Босну прешли и неки четнички одреди, а истовремено је дошло до великог осипања бораца из партизанских редова и преласка у четничке јединице.³⁶ Слично је било и на другим устаничким подручјима у НДХ, тако да је за обе стране супарнички покрет постао непријатељ број један.

Дефинитивни разлаз између партизанског и ројалистичког четничког покрета у источној Босни је потенциран током немачке офанзиве у јануару 1942. године. Пре покретања офанзиве, крајем децембра 1941, Опумоћени и командујући генерал у Србији, Паул Бадер, оцењивао је да се „са наступањем топлијих дана мора очекивати оживљавање устаничке делатности и немира”.³⁷ Да би се то спречило, у јануару 1942, две немачке дивизије (718. и 342. пешадијска дивизија), заједно са снагама НДХ, предузеле су опсежну војну операцију против устаничких снага у источној Босни чиме је најављено много веће немачко војно ангажо-

³⁶ Исио, 307–310.

³⁷ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том XII, Dokumenti Nemačkog rajha, knjiga 1, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1973, 799–800 (даље: *Zbornik NOR*).

вање у усташкој држави. Настојећи да са немачким трупима остваре исти однос као и са италијанским, четнички команданти су издавали упутства својим јединицама да се пред немачким снагама повлаче без борбе или да се предају. Почетком фебруара 1942. немачка офанзива је прекинута без већих резултата, али је источна Босна остала немачко оперативно подручје. Партизански Врховни штаб се са Романије пребацио у италијанску интересну зону у Фочу, одакле су истерани четници, који су у њој починили велики покољ муслиманских становника.

И међу четницима и међу партизанима је било раширено очекивање да ће источна Босна бити прикључена немачком окупационом подручју у Србији, односно да ће се и ту успоставити администрација генерала Недића. Српска квислиншка управа, како Аћимовићева, тако и Недићева, је покушавала да нађе место Србији у 'новом европском поретку'. Таква Србија је требала да буде у ширим границама које су укључивале и источну Босну. О томе није могло бити говора у време масовног устанка у Србији када је долазио у питање и сам њен опстанак. Међутим, после релативног смирења прилика у Србији генерал Недић је покушао да капитализује своје учешће у сламању устанка. Већ у новембру 1941, успостављени су контакти мајора Дангића и генерала Недића, који је преко њега настојао до оствари активну политичку улогу у источној Босни. Он се у децембру 1941. поново обраћао немачкој војној управи молећи за престанак прогона Срба у НДХ и залагао се за њихово ослобађање из усташких логора. Тема ангажовања српске квислиншке управе на пуштању Срба из усташких логора је потпуно необрађена у нашој историографији, а документа из овог зборника су зато драгоцену изворна основа за њено истраживање.

Као и све друге активности генерала Недића, и преговори са мајором Дангићем су вођени са знањем Немаца. Да би смирили прилике у источној Босни, Немци су били спремни да ангажују снаге мајора Дангића. Према споразуму Опумоћеног генерала и заповедника у Србији, Бадера, и мајора Дангића закљученог 1. фебруара 1942. у Београду, четничке јединице између река Дрине, Саве и Босне и италијанске демаркационе линије требало је да се ставе под команду заповедника 718. немачке дивизије, односно генерала Бадера. Ове намере је спречила интервенција посланика Кашеа и усташке владе.³⁸ За немачку војну управу и споразум са мајором Дангићем залагао се и Заповедник

³⁸ M. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knjiga I, 48–50.

полиције безбедности и Службе безбедности у Берлину, Рајнхард Хајдрих (Reinhard Heydrich). У свом реферату упућеном Рајхсфиреру СС, Хајнриху Химлеру (Heinrich Himmler) почетком фебруара 1942, он је истакао да је главни узрок распламсавања деловања побуњеника у зверствима и грозотама усташких јединица не само над одраслим Србијама, него и над старцима, женама и децом. „Број православаца које су Хрвати поклали и садистичким методама мучили до смрти мора до сада бити процењен на 300.000 људи”. Предлагао је да се евентуално повуку усташке снаге, јер су оне, у областима источне Босне које су напустиле немачке снаге „изнова започеле нова зверства и нове злочине”.³⁹

У међувремену, партизанско-четнички сукоб у источној Босни, али и на другим подручјима, добијао је на оштрини. Велики удар за партизане је био четнички напад и уништење штаба Мајевичког партизанског одреда 20. фебруара 1942. у Вукосавцима. Партизани су се повукли у Бирач и затражили помоћ од Врховног штаба. Он је формирао Пролетерску ударну групу, која је почетком марта уништила четнички штаб у Борицама, а затим наставила удар на остала четничка упоришта. Готово истовремено, 5. марта 1942, усташка Црна легија, под командом потпуковника Јуре Францетића је пробила четнички фронт и заузела Хан Пијесак који је постао упориште за даљи продор на устаничку територију. Током свог наступања ова јединица је чинила ужасне злочине систематски убијајући српско цивилно становништво. Командант партизанског Врховног штаба је увидео да може доћи до фактичког садејства партизанских и хрватских усташких снага оцењујући да то може имати „негативне политичке последице”. Стога је наредио прекид дејстава Пролетерске ударне групе, која је у међувремену продрла до Братунца.⁴⁰ Убрзо се показало да је партизанско-четнички сукоб као једну од последица имао ново велико страдање српског становништва источне Босне.

³⁹ Л. Хори, М. Бросцат, *Усташка држава Хрватска...*, 187.

⁴⁰ Ј. В. Тито, *Sabrana djela*, том 9, Београд: IC Komunist, BIGZ, Naprijed, 1981; 116–119, 156–158. Према десетодневном извештају Опумоћеног генерала у Србији, Команданту Југоистока од 31. марта 1942, у источној Босни „борба између Хрвата и Срба даље се заоштрила. Усташе, домаћи партизани, муслимани и на крају, банде које су се пробиле из Црне Горе боре се раме уз раме против српских снага под Дангићем”; Војни архив, Београд, НАВ, Т-501, ролна 247, снимак 1067–1070. Видети и: П. В. Остојић, *Усташки злочин у Сјаром Броду код Вишеграда 1942: у свјетлу њемачких докумената*, Београд: Свет књиге, 2019, 70–103.

Да би се устанички покрет у источној Босни у потпуности уништио, за средину априла 1942. планирана је велика операција немачких, италијанских и хрватских снага чиме би се отклонила могућност ширења покрета на суседне области. Међутим, операција је започета већ 31. марта 1941. продором усташке Црне легије из Хан Пијеска ка Власеници, Братунцу и Дрини. Настало је расуло у већ растројеним устаничким редовима и велика бежанија народа, јер је Црна легија за собом остављала само згаришта и зверски убијене Србе. На обали Дрине су се слегли велики збегови, а само део људи је могао да се превезе, јер су Немци, плашећи се ширења заразе тифуса, затворили границу. Током априла 1942, усташка Црна легија је починила ужасне масовне злочине на Дрини над српским цивилним становништво које је покушавало да пређе у Србију. О новом таласу усташких злочина у источној Босни, 10. априла је известио опуномоћеник немачког Министарства иностраних послова у Београду, Феликс Бенцлер (Felix Benzler).⁴¹ Немачке трупе су биле сведоци тих масовних злочина и повремено је долазило до мањих оружаних сукоба немачких и хрватских усташких снага, о чему је извештавала немачка Служба безбедности.⁴² Према новом Бенцлеровом телеграму Министарству у Берлину 29. априла 1942, до Дрине је стигао талас од 25.000 српских избеглица, великим делом жена и деце. Упркос забрани они су изнудили улазак у Србију.⁴³ Неки четнички команданти, међу њима и мајор Дангић, прешли су у Србију. Сам Дангић је 12. априла 1942. ухапшен, јер су Немци утврдили да је успоставио везу са Италијанима, који су му предлагали да италијанским командантима пошаље захтев да уђу у источну Босну ради заштите становништва.⁴⁴

⁴¹ Л. Хори, М. Бросцат, *Усташка држава Хрватска...*, 194–195.

⁴² Војни архив, фонд НДХ, к-312, ф-57, д-1-7, Злочини Францетићеве Црне легије у 1942. години; *Zbornik NOR*, том XII, књ. 2, Београд: Vojnoistorijski institut, 1976, 390–393, Забелешка с конференције у Сарајеву, 6. мај 1942. Генерал Бадер је навео да зверства над Србима и даље трају. „Ја ћу убудуће наредити да се пуца на усташе које врше злочине, не из обзира према Србима, већ да би се успоставио мир и што усташе у луку Дрине то чине под немачком командом”.

⁴³ Л. Хори, М. Бросцат, *Усташка држава Хрватска...*, 195.

⁴⁴ А. Miletić, „O saradnji komandanta četničkih odreda istočne Bosne Jezdimira Dangića sa Nemcima”, *Vojnoistorijski glasnik*, 2, 1972, 143–144; *Zbornik NOR*, том XII, књ. 2, 405–419; Nemački general u Zagrebu, Izveštaj o situaciji u Hrvatskoj, druga polovina maja 1942, Politička situacija, Zagreb, 19. maj 1942. Дангић је упућен у немачки војни заробљенички логор, а после рата совјетске власти су га изручиле Југославији. На судском процесу у Сарајеву 1947, осуђен је на смрт.

Током првих месеци 1941. у источној Босни је на значају добио још један војни и политички фактор, муслимански. Њега је оличавала војна јединица тузланског трговца мајора Мухамеда Хаџиефендића, која је у изворима, па и у овом зборнику, најчешће називана муслиманска или Хаџиефендићева легија. Ова формација је окупљена крајем 1941. уз помоћ заповедника Хрватског домобранства, Славка Кватерника, у марту 1942. је постала здруг, а у јулу исте године пук, под називом Домобранска добровољачка пуковнија.⁴⁵ Ова и друге сличне локалне или регионалне муслиманске добровољачке формације су биле израз незадовољства муслиманске елите потпуним утапањем Босне и Херцеговине у усташку државу и великим страдањем муслиманских цивила на које се сручила четничка освета због геноцида усташке државе над Србима. Ово незадовољство је изражено, први пут јавно у резолуцијама муслиманских првака у октобру и новембру 1941. године. Од раније јака идеја аутономије Босне и Херцеговине под доминацијом муслимана, оживела је током 1942. као идеја немачког протектората. Међутим, Немци су остали доследни подршци усташкој држави. Иако само делимично осамостаљена од хрватске, муслиманска политика према Србима није се много разликовала од геноцидног програма НДХ. Већину злочина према српским цивилима у источној Босни, изузев усташке Црне легије и неких других усташких јединица, починиле су разне муслиманске милиције и легије, касније и муслиманска 13. СС „Ханџар” дивизија, код које је злочин био подстакнут и верским фанатизмом.

Напомена уз ово издање

Исцрпнији приказ кључних догађаја у периоду на који се односе документа у овом зборнику, био је неопходан да би се боље разумео значај тих документа у склопу сложене војне и политичке ситуације на тлу разбијене југословенске државе. Истовремено, објаснићемо како је досије настао код ствараоца, његов садржај, као и начела приређивања грађе у овом зборнику. Временски распон докумената у збор-

⁴⁵ Hadžiefendić, Muhamed, *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.–1945*, D. Stuparić (gl. ur.), Zagreb: Minerva, 1997, 148–149 (S. Zvizdić). После партизанског заузимања (односно ослобођења) Тузле, Војни суд га је 7. октобра 1943, осудио на смрт. Овде је наведено и да је легија „углавном бранила своја села од четника и партизана”, а нема ни речи о масовним злочинима које је она починила над српским становништвом.

нику је од 26. јула 1941. до 20. новембра 1942, с тим што се континуитет докумената прекида у другој половини јуна 1942. године. Документа се односе на период највећих масовних злочина над Србима у Независној Држави Хрватској (НДХ), односно на период у којем су ти злочини извршили пресудан утицај на развитак догађаја у окупираној Србији и, у још већој мери, у усташкој НДХ.

Међу документима у зборнику, преовлађују она, немачке провенијенције, полицијске и војне. Међу њима су и документа припадника немачке националне мањине у НДХ (фолксдојчера). У досијеу су и документа хрватске (војни, органа управе, усташа) српске (четничке, Недићеве управе, припадника Љотићеве организације и добровољаца) и муслиманске провенијенције. Овако разноврсни извори сведоче о намери да се што боље разуме деловање страна у сукобу. Иако досије обухвата документа о усташким злочинима над Србима, у њему се налазе и она о другим масовним злочинима усташких власти, пре свега над Јеврејима. Део докумената је о четничким злочинима над муслиманима и Хрватима, затим о усташким прогонима политички непоузданих лица, или само криминалистичким случајевима. У досијеу се налазе и документа која се могу наћи у другим архивским фондовима, па и у неким објављеним зборницима изворника. То се пре свега односи на изјаве избеглица дате у Изванредном комесаријату за избеглице и пресељенике (скраћено: Комесаријат за избеглице) Владе генерала Недића. Ове изјаве се налазе у фонду под истим именом, у Архиву Србије. Делови неких изјава из тог фонда, објављене су у зборнику Антуна Милетића *Конценџирациони лојор Јасеновац 1941–1945*.

Досије о усташким зверствима је формирао СС-мајор (Sturmabführer) др Ернст Вајнман (Weinmann), припадник Оперативне групе полиције безбедности и Службе безбедности (Einsatzgruppe der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst, скраћено: ЕК Сипо-SD). Он је био официр за везу ове главне полицијске установе у Србији са Војним заповедником, његовим Управним штабом на челу са државним саветником Харалдом Турнером и са представником немачког Министарства иностраних послова у Србији, Феликсом Бенцлером. Исту дужност, Вајнман је обављао и после реорганизовања полиције и оснивања установе Заповедника полиције безбедности и Службе безбедности, крајем јануара 1942. године. Вајнман је истовремено био комесар за пресељавање при штабу Војног заповедника у Србији. Исту дужност у Загребу је обављао шеф тамошње Оперативне команде полиције, Бајзнер. Вајнман је имао

значајну улогу у организацији пресељавања (протеривања) Срба из НДХ и Словенаца из немачке окупационе зоне у Словенији у окупирану Србију.⁴⁶ Овај подухват је утаначен на конференцији високих представника Немачке и НДХ у Загребу 4. јуна 1941, којој је присуствовао и Вајнман. Он је блиско сарађивао са српским изванредним комесаром за избеглице и пресељенике, пуковником у пензији Андром Поповићем и са Томом Максимовићем, који је преузео дужност комесара за избеглице у октобру 1941. године.⁴⁷ Вајнманова улога је била значајна и за пуштање група српских заточеника из усташких логора у марту и априлу 1942, на чему му је захвалио комесар Максимовић.

Из докумената се види да је Вајнман прикупљао документа из различитих извора, међу њима и од немачких представника у НДХ. Извештаји из усташке државе, такође су потицали из различитих извора, пре свега војних и полицијских. Од полицијских извештаја најважнији су били они из Оперативне команде полиције у Загребу, али и из испоставе Оперативне групе полиције (EG Sipo-SD), касније испоставе Заповедника полиције у Београду, из Сарајева. Упадљива је разлика између извештаја усташама веома наклоњеног СС-мајора Бајзнера из Загреба, с једне стране, и извештаја официра из штаба генерала Глајзеа фон Хорстенауа и извештаја Оперативне групе полиције из Београда, с друге стране. Прикупљене податке о злочинима над Србима, Вајнман и његов претпостављени Заповедник полиције СС-потпуковник, Емануел Шефер (Schäfer) су достављали немачким установама у Србији, пре свега опуномоћенику Министарства спољних послова Бенцлеру, јер је званично једино преко њега могло да се делује на владу независне усташке државе. Подаци о усташким зверствима су достављани и испостави Војне обавештајне службе у Србији (Abwehr). Колики је значај придаван питању усташких злочина над Србима види се и из извештаја

⁴⁶ *Nemačka obaveštajna služba*, knjiga IV: *Nemačka obaveštajna služba u okupiranoj Jugoslaviji, Srbija, Makedonija, Crna Gora*, Beograd: Državni sekretarijat za unutrašnje poslove FNRJ, Uprava državne bezbednosti, Beograd 1959, 397–398.

⁴⁷ После рата, Вајнмана су ухапсиле савезничке власти и изручили га Југославији. На судском процесу групи немачких полицијских шефова у Београду, 22. децембра 1946, он је осуђен на смрт вешањем; Ђ. Лопичић, *Немачки рајњи злочини 1941–1945. Пресуде југословенских војних судова*, Београд: Музеј жртава геноцида, 2009, 116, 414–415; комесар Тома Максимовић је пресудом Војног суда у Београду 1945, осуђен на 10 година робије; S. Cvetković, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd: Institut za savremenu istoriju 2006, 184.

упућеног 30. септембра 1941. шефу Абвера и Врховној команди оружаних снага (Oberkommando der Wehrmacht).

Подаци о усташким злочинима су из немачке полиције у Србији достављани и шефу Оперативне команде полиције у Загребу, Бајзнеру, који је на свој начин реаговао на њих. У време највећих усташких постоља Срба на Дрини, крајем априла 1942. године, Шефер се тим поводом обраћао не само Бенцлеру, него и директно седишту немачке полиције (RSHA) у Берлину. У досијеу се налазе и документа о усташким злочинима који су прикупљани за друге немачке факторе, пре свега војне. У њему су и изводи из дневних војних извештаја о злочинима, извештаји санитетских официра, преписка између војних команди и полицијских установа у Србији и НДХ са највишим немачким полицијским установама у Берлину у вези са усташким злочинима и њиховом утицају на развој догађаја. Низ докумената сведочи о деловању и злочинима Хаџиефендићеве муслиманске легије и о покушају њеног распуштања. Група докумената различите провенијенције пружа податке о злочинима четника, углавном над муслиманима. Та документа сведоче и о политичком и идеолошком профилу ројалистичког покрета отпора, као и о његовој еволуцији од борбеног и антиусташког до опортунистичког и антипартизанског покрета. Један од извора обавештавања Немаца о злочинима били су и извештаји конфидената у НДХ, који су уживали њихову посебну заштиту. Међу њима је један од најважнијих био тузлански апотекар, Обрад Мићић, који је имао и политичку улогу на том простору. Важан извор података о злочинима усташа су биле и изјаве избеглица и прогнаника из усташке државе које су преко Комесаријата за избеглице достављане Вајнману, али и највишим представницима немачке војне управе. У Комесаријату је у фебруару 1942. урађен и краћи преглед усташких злочина на основу изјава избеглица, а затим је преведен и предат установи немачког Заповедника полиције. У својим залагањима за ослобађање одређених Срба из усташких логора ухапшених по повратку из немачког ратног заробљеништва, Комесаријат је указивао и на чињеницу да су они и даље у статусу ратних заробљеника и тиме под заштитом међународног ратног права, али без икаквог успеха.

На годишњицу проглашења усташке државе, 10. априла 1942, комесар Тома Максимовић је, на његов захтев, доставио СС-мајору Вајнману, 27 изјава српских избеглица и прогнаника. Део тих изјава је приложен без основних података о даваоцу изјаве, као и времену и месту

када је дата. То може да се објасни неповерењем и страхом избеглица да подаци о њима и лицима које помињу могу да нанесу штету лицима у НДХ, или њима самима. Изјаве избеглица је користио и генерал Недић у својим представкама војној управи залажући се за немачку интервенцију ради прекида усташких покоља Срба, или за њихово ослобађање из логора. Његов главни аргумент је био да нови злочини могу да изазову нове немире и да то шкоди акцији владиних одреда на смиривању у Србији. О томе колики су утицај имале интервенције генерала Недића и немачке полиције из Србије говори и чињеница да је шеф Оперативне групе полиције из Загреба Бајзнер, на те интервенције с краја децембра 1941, одговорио тек после скоро три месеца. Вероватно није случајно да је до пуштања српских заточеника из логора Лоборград и Јасеновац дошло у време смењивања Бајзнера са његовог положаја. Пуштање ових група заточеника је имало пре свега политичку позадину и вероватно је требало на неки начин да ојача положај Владе генерала Недића.

При приређивању докумената за овај зборник, настојали смо да следимо праксу Војноисторијског института у објављивању вишетомног *Зборника НОР*, као и неких других објављених зборника докумената из Другог светског рата. Називи установа и службене ознаке личности су наведени само једном у напоменама, а дат је и њихов списак у прилогу.

Количина и избор грађе за публикавање. У досијеу се налази извештај број дупликата документа и извода из неких докумената, који се већ налазе у досијеу. Сврха тих извода свакако је била да се о усташким злочинима обавесте и друге, тадашње немачке установе. Изводи стога нису увршћени у зборник, осим изузетно када су у функцији онога што смо сматрали важним за потврду садржаја одређених документа. Од преко 600 листова докумената у досијеу, у ово издање зборника, увршћено је укупно 165 докумената и 63 фотографије. Највећи број докумената у досијеу настао је на немачком језику и она су преведена на српски језик (за потребе овог издања), тако да није било потребе да наводимо да се ради о преводима с немачког језика. Нека документа су настала у оригиналу на хрватском, српском и/или у преводу на немачки језик (по налогу службе у којој је предмет запримљен), што је наведено у напоменама. У таквим случајевима коришћен је оригинал, али је он и сравњиван са преводним еквивалентом. У документима су као службени преводиоци наведени наредник Франц Бублик, и капетан Калмар. Из документа се види да је и сам Бублик прикупљао информације о

ушашким злочинима, док је капетан Калмар био обавештајни (I ц) официр у штабу Војног заповедника у Србији. Нумерација докумената у овом зборнику урађена је за потребе публикувања, ради лакшег налажења у књизи, као и њиховог повезивања са фотографијама које доносимо у прилогу, а које чине саставни део ове публикације.

Досије је формиран улагањем докумената хронолошки. Међутим, тај редослед код ствараоца већ није доследно поштован, јер је очигледно да се нека документа не налазе тамо где им је место. То је захтевало да понекад извршимо накнадно хронолошко сређивање докумената, чиме је нарушен њихов оригинални редослед у досијеу. Осим ове, примарно техничке, приређивач је извршио још једну интервенцију у распореду појединих докумената. На њу се одлучио пре свега зато што зборник није само механичка репродукција садржаја докумената досијеа о ушашким зверствима. Основна намера приређивача, била је да се на основу докумената из досијеа стекне слика о томе када, како и који немачки представници су добијали обавештења о ушашким злочинима, о каквим злочинима се ради и какве су биле њихове последице.

Интервенција приређивача у распореду докумената пре свега се односи на пет документа о ушашким злочинима од маја до августа 1941, којима зборник почиње. Прва четири документа у зборнику су прилог несачуваног документа с краја јануара или почетка фебруара 1942, а пети је повезан са претходним. Другим речима, ова документа су постала саставни део досијеа крајем јануара, односно почетком фебруара 1942, настала су у јулу и августу 1941. и крајем јануара 1942, а њихов садржај се односи на период од маја до августа 1941. године. Шести документ у зборнику, молба српске избеглице из НДХ немачком команданту Београда, на неки начин је увод, или најава онога што је садржај седмог документа од 9. октобра 1941, који се у досијеу налази на првом месту.

Иако су документа углавном улагана у досије хронолошки, код ствараоца се види намера, да се она ипак, и тематски групишу. После изјава српских избеглица у септембру, следе резолуције муслиманских првака у октобру и новембру 1941, и реаговања на њих. Следе групе докумената о покољима у тузланском крају и у Брчком, од новембра 1941. до јануара 1942. године, о формирању Хациефендићеве легије и покољима које је она чинила, о четницима и њиховом деловању, о партизанима и комунистима, низ документа о покољу у српским селима око Бањалуке у фебруару 1942. године. Неколико документа различите провенијенције је о логорима Госпић, Јасеновац и Лоборград, веома

важним изворима о овим логорима. На основу ових документа, јасно може да се закључи да су немачки представници били врло добро информисани о тим логорима и о масовним злочинима у њима. Најбројнија група документа се односи на период од марта до почетка јуна 1942, односно на догађаје у источној Босни, које су обележили масовни злочини над српским цивилним становништвом. О њима сведочи низ немачких војних и полицијских извора, уз остало и о повременим мањим сукобима немачких јединица са усташама који су пред њиховим очима масакрирали српске цивиле. Остаје питање зашто је прикупљање докумената у досијеу о усташким зверствима практично прекинуто у јуну 1942. године. Могуће објашњење би могло бити да је Заповедник полиције у Београду закључио, да је даље вођење досијеа изгубило свој смисао и да су залагања да се схвати значај усташких зверстава, бар делимично, уродила плодом.

Језик и правопис. У преписима документима у овом зборнику, доследно су поштоване особености језика, правописа и стила изворне архивске грађе, која је настајала на немачком, хрватском и/или српском језику, а које у преводу на српски језик, припадају функционалности-ском комплексу одступања од општеважећих ортографских норми савременог српског језика. У оригиналу, или оновременом, службеном преводу на хрватски/српски језик, латиничким и ћириличким писмом, то се пре свега односи на писање великог слова (назива институција и њихових делова, верске или идеолошко-политичке, стручне припадности итд.) и употребу правописних (интерпункцијских) знакова (тачка, запета, црта, цртица, тачка запета, комбинације тачке и заграде, знак процента итд.), али и употребу лексике тога времена, као и војне и политичке термине. Тачка као помоћни правописни знак у документима, писана је различито, са или без скраћеничке тачке и међусловних белина: у верзалним скраћеницама (VB, MA., RSHA), иза сажетих скраћеница састављених од првог и последњег слова или слогова (Др./Дра/др. – доктор), мерним и другим скраћеницама (и.т.д./и т.д./ итд.; kg./кг/м, т.г.) пресловљено, почетним скраћеницама које су углавном сведене на ужи, или шири почетак речи написали смо рашчитано у угластим заградама нпр. Днев.[ник]. Ипак, без обзира на врсту употребљених скраћеница и честу употребу слободнијег скраћивања речи, оне су у контексту јасне и недвосмислене (видети одељак Скраћенице). Интервенисали смо само у писању тачке на крају реченице, када је она у оригиналу недостајала, а остављали смо је иза речи Препис/Предмет/Превод/

Извештај/Записник итд., према оригиналу, као и иза војног чина потписника документа (нпр.: мајор./капетан.), у оригиналу писано различито. У писању датума, нпр. 20. јануар/20. 1. 2020, остављали смо оригинално писање (нпр. 20. I. /20. 1. 2020), са тачком иза римске цифре у писању месеца, или без речи године/година иза редног броја који је означава, као у оригиналу. **Очигледне омашке и грешке** су задржане, да би препис остао веран оригиналу, а речи, синтагме или делови текста који су у оригиналу подвучени, у објављеном тексту дати су **исто**.

Тиме смо желели да сачувамо аутентичност језика и административног стила, као и додатне емоционалне и експресивне особине исказа документа. То се пре свега види у различитим начинима обраћања, употреби архаичних и колоквијалних речи, као и израза и термина у канцеларијском пословању тога времена, германизмима и другим туђицама, затим и употреби вишечланих назива инстанци државне и црквене управе и хијерархије. Остала решења оновремене лексике и правописног узуса која се не подударaju са општеважећом нормом савременог српског језика, вероватно су била инспирисана социолингвистичким разлозима и ми смо их такође у потпуности поштовали.

На основу докумената у зборнику под насловом *Усташка зверства*, поуздано може да се закључи да су усташка зверства била чињеница од прворазредног политичког, затим све више и војног значаја, али она релативно дуго нису као таква и обрађивана. Сврха формирања досијеа је била да се, у складу са немачким интересима, тој чињеници да одговарајући значај. Немачки окупациони фактори и у Србији и у усташкој држави, били су добро упознати са масовним злочинима над Србима, као и да је стратешка политика усташке државе била уништење српског народа. Они су били добро упознати и са средствима и методама којима се то остварује, не само на етничким српским просторима, него и у усташким логорима смрти и концентрационим логорима. На темељу стратешке немачке антисрпске, усташка политика уништења Срба (протеривањем и убијањем), уживала је немачку подршку. С друге стране, већ првих месеци немачки фактори, пре свега у Београду, делом и у Загребу, били су свесни да усташка зверства изазивају све већи отпор Срба. Убрзо је постало јасно да се тај отпор претворио у организоване устаничке покрете чије уништење је захтевало све веће војно ангажовање доносећи непредвиђене политичке компликације. Стога је безрезервна подршка усташкој држави временом делимично модификована, мада суштински никада није промењена. Истовремено,

све замашније немачке и хрватске (НДХ) војне операције против устаника, биле су нова прилика за наставак усташке политике уништења Срба. Све већим страдањима је допринео и расцеп, затим и сукоб два устаничка покрета у јесен и зиму 1941/42. године.

Документа у зборнику *Усташка зверства* поново актуелизују питање утицаја масовних усташких злочина над Србима, пре свега на догађаје у окупираној Србији и усташкој држави. Без разумевања овог питања и његовог утицаја није могуће разумети ни кључне историјске догађаје и процесе током Другог светског рата у Југославији.

Др Милан Кољанин

ДОКУМЕНТА АРХИВА ВОЈВОДИНЕ

Ф. 562, ЛИЧНИ ФОНД СЛАВКА ОДИЋА (1915–2006), 1909–1983,
ДОСИЈЕ ЗАПОВЕДНИКА ПОЛИЦИЈЕ БЕЗБЕДНОСТИ И СЛУЖБЕ
БЕЗБЕДНОСТИ У БЕОГРАДУ О УСТАШКИМ ЗЛОЧИНИМА (1941–1942)

Кратки садржаји докумената

Бр. 1

Фелдкомандантура Загреб, извештава 26. јула 1941. Немачког генерала у Загребу, о злочинима над Србима, реаговању хрватског становништва, окривљавању Вермахта да толерише прогоне, о саботажама, прогону Јевреја и реаговању Италијана.

Бр. 2

Фелдкомандантура Загреб, извештава 30. јануара 1942. о масовним злочинима над Србима у Глини, околини Глине и у Вргинмосту од маја до септембра 1941, као и о реаговању министра унутрашњих послова, Артуковића.

Бр. 3

Фелдкомандатура Загреб, извештава 30. јануара 1942. о масовним убијањима у Бихаћу и Великој Кладуши, о убијању деце и забрани сахране убијених.

Бр. 4

Извештај комисије за преглед масовних гробова из Пећиграда, 20. августа 1941. после обиласка више масовних гробова у близини Велике Кладуше, са предлогом мера за спречавање ширења заразе.

Бр. 5

Срески начелник из Велике Кладуше, доставља Општини Велика Кладуша 29. августа 1941, налаз о санитарном стању нових гробова и тражи да се најхитније спроведу предложене мере.

Бр. 6

Молба Душана Гроздића, трговца из Бјеловара, немачком команданту Београда 24. септембра 1941, да му се врате драгоцености и новац

одузети од команданта логора у Бјеловару одакле је са супругом протеран у Србију.

Бр. 7

Комесар за избеглице Поповић, обавештава 9. октобра 1941. немачког комесара за пресељавање СС-мајора Вајнмана, да су усташке власти недавно убиле око 500 Срба на улицама Сремске Митровице.

Бр. 8

Изјава Јована Белајчића из Осијека у Комесаријату за избеглице 9. октобра 1941, о депортовању осјечких Срба у логор у Славонској Пожеги, одакле су пребачени у Србију.

Бр. 9

Резолуција босанскохерцеговачких муслиманских првака објављена у Сарајеву 12. октобра 1941, којом се дистанцирају од политике усташке државе, јер води ка пропасти хрватских муслимана.

Бр. 10

Белешка Абвера, упућена начелнику Врховне команде Вермахта и шефу Абвера 30. септембра 1941, о усташком масовном убијању Срба свих узраста у околини Сарајева, као једином узроку устанка за шта ће немачки војници сносити последице.

Бр. 11

Капетан Хефнер, извештава 5. новембра 1941, да је добио резолуцију босанскохерцеговачких муслиманских првака и преноси мишљење о околностима доношења резолуције, о узроцима и последицама масовних покоља Срба и потреби аутономије Босне и Херцеговине.

Бр. 12

Капетан Хефнер, извештава службу Немачког генерала у Загребу 10. новембра 1941, о односу између хрватских оружаних снага и усташких јединица, фаворизовању усташа, њиховој слабој борбеној вредности и усташким покољима Срба као једином узроку устанка.

Бр. 13

Протестно писмо муслиманских првака из Бањалуке, двојици представника муслимана у влади НДХ 12. новембра 1941, у којем се жале на масовно убијање и пљачку, на прозелитизам Римокатоличке

цркве који угрожава и муслимане, истичу да устанак користе комунисти и траже правну и имовинску сигурност.

Бр. 14

Наредник Бублик, извештава Обавештајно одељење Војног заповедника у Србији 17. новембра 1941, о главној улози државног секретара НДХ, Еугена Кватерника, у спровођењу терора над Србима.

Бр. 15

Управни штаб Војног заповедника у Србији, доставља шефу немачке полиције у НДХ Бајзнеру, 28. новембра 1941, поверљив извештај о комунистима у редовима усташа и тражи проверу.

Бр. 16

Извештај наредника Бублика, Командном штабу у Србији 26. новембра 1941. о прогону Срба у Пакрацу, да их предводе бивши комунистички функционери уз помоћ католичког свештенства, да се локалне усташке вође богате пљачком, као и да су мере против Јевреја блаже него против Срба.

Бр. 17

Извештај среског начелника из Бијељине, Полицијској управи у Загребу 29. новембра 1941, о нападу четника (устаника) на Корај, броју погинулих и смештају избеглица.

Бр. 18

Извештај о нападу устаника (четника–комуниста) 27. новембра 1941. на село Корај у Бијељинском срезу када је село опљачкано и спаљено, а велики број становника убијен, као и о убијању Срба као узроку напада.

Бр. 19

Полицијска установа из Брода на Сави, извештава Усташку надзорну службу 20. јануара 1942. о нападу устаника на село Корај, о броју убијених становника и уништених кућа, као и о повратку преживелих.

Бр. 20

Извештај фолксдојчерске месне групе Брчко, среском вођству 7. децембра 1941, о усташкој одмазди за напад устаника на Корај, спаљивању

неколико српских села, масовном убијању и пљачки, као и о нераспо-
ложењу становништва због несигурности.

Бр. 21

Извод из изјаве избеглице о злочину над Србима села Рогуље,
Општина Зрињ, Општина Двор на Уни у децембру 1941. После тога су
преживели побегли у шуму.

Бр. 22

Председник Министарског савета Недић, обавештава шефа Управ-
ног штаба Турнера 5. децембра 1941, о убијању Срба и спаљивању села
Бачуга, Срез Глина и о масовном убијању и пљачки девет српских
села од Глине ка Карловцу и истиче да то омета акцију Српске владе
на умиривању.

Бр. 23

Председник Министарског савета Недић, обавештава шефа
Управног штаба Турнера 27. децембра 1941, о масовном убијању Срба
и паљењу села од Брчког до Тузле, и о приликама у Брчком. Моли га да
предузме мере да престану прогони Срба од стране хрватских власти.

Бр. 24

Записник са изјавом Ђорђа Вујновића из Обудовца, 22. децембра
1941, о присилном покатоличавању и убијању Срба у Брчком, о масовном
убијању српских цивила у селима између Тузле и Брчког и о убијању
свих Јевреја у Брчком.

Бр. 25

Мајор из Управног штаба у Србији, доставља СС-мајору Бајзнеру
у Загребу 6. јануара 1942, извештај председника Владе Недића, за Запо-
ведника у Србији, са молбом да се што хитније провере наводи.

Бр. 26

Извод из извештаја капетана Хефнера из службе Немачког гене-
рала у Загребу, од 8. јануара 1942, о стању у хрватском концентрационом
логору Јасеновац.

Бр. 27

Изјава Србина из Пакраца који је побегао из логора Јасеновац,
односно Стара Градишка, после заточења од краја децембра 1941. до
средине јануара 1942. године.

Бр. 28

Комесар за избеглице Максимовић, доставља СС-мајору Вајнману 15. јануара 1942, изјаву Јулке Шкара из Топуског, о злочинима усташких власти.

Бр. 29

Изјава Јулке Шкара из Топуског, дата 5. јануара 1942. у Комесаријату за избеглице, о злочинима усташких власти.

Бр. 30

Извештај из Брчког, 15. јануара 1942, о великом хапшењу муслимана и другим насиљима среског начелника Монтанија, као и о нападу комуниста на логор Јасеновац.

Бр. 31

Извештај из Брчког, 19. јануара 1942, о убијању Срба из четири села, о страдању затворених муслимана и Срба у Брчком и о новом убијању и пљачки Срба.

Бр. 32

Писмо Срба из Јабланице, Гестапоу у Сарајеву 19. јануара 1942, у којем траже заштиту после објављивања прогласа усташке војнице из Коњица о колективној одговорности Срба за било какав напад устаника.

Бр. 33

Проглас усташке војне команде у Коњицу српском становништву Среза Коњиц, 24. децембра 1941, да ће за случај саботаже или убиства који почине, бити уништени и они и њихова имовина.

Бр. 34

Извод из извештаја од 19. јануара 1942. о сукобу устаника са усташама и домобранима у Кометнику, чему је следио масован покољ Срба из Кометника у Воћину.

Бр. 35

Извод из извештаја од 19. јануара 1942, према којем су усташе одвеле жене и децу из села Лисичине и опљачкали храну и стоку.

Бр. 36

Комесар за избеглице, доставља СС-мајору Вајнману, 26. јануара 1942, изјаву једне Хрватице о логору Јасеновац, изјаву Владе Марковића, о терору над Србима у Брчком и моли за помоћ.

Бр. 37

Изјава једне Хрватице, дата у Београду 1. јануара 1941, која је од свог рођака хрватског пуковника, сазнала да заточеници у логору Јасеновац масовно страдају од глади, болести и убијају их.

Бр. 38

Изјава Владе Марковића у Комесаријату за избеглице 24. јануара 1942, о масовном хапшењу Срба у Брчком, мучењу, присилном покатоличавању и затварању групе Српкиња.

Бр. 39

Комесар за избеглице Максимовић, доставља СС-мајору Вајнману 26. јануара 1942, изјаву студенткиње Наде Трнинић о терору усташа у концентрационим логорима у Хрватској.

Бр. 40

Изјава Наде Трнинић из Сарајева у Комесаријату за избеглице 22. јануара 1942, о заточењу у усташким логорима у Госпићу, Крушчици и Лоборграду и о стању у овим логорима.

Бр. 41

Извештај повереника, СС-капетану Рексајзену 28. јануара 1942, о приликама у источној Босни, посебно у Тузли и Брчком, економској катастрофи, масовним злочинима усташких власти над Србима и Јеврејима и насилном покатоличавању.

Бр. 42

Управни штаб Заповедника у Србији, доставља СС-мајору Вајнману 29. јануара 1942, извештај о деловању Фелдкомандантуре 816 за јануар 1942.

Бр. 43

Извештај Фелдкомандантуре 816, СС-мајору Вајнману за јануар 1942, о ситуацији у Подрињу и очекивању масовног преласка српских избеглица из источне Босне после повлачења немачких снага.

Бр. 44

Изјава Драгице Савановић из Кључа, дата у Комесаријату за избеглице 30. јануара 1942, о масовном покољу Срба и насилном покатоличавању преживелих.

Бр. 45

Опуномоћеник Министарства спољних послова у Србији, Бенцлер, враћа СС-мајору Вајнману 3. фебруара 1942. материјал који се односи на прогон Срба у Хрватској.

Бр. 46

Извештај о масовном злочину над Србима у руднику Раковачке Баре и селима Дракулић, Мотике и Шарговац од 6. до 9. фебруара 1942, о броју убијених, починиоцима и интервенцији министра Бешлагиха.

Бр. 47

Наставак извештаја о покољу у околини Бањалуке.

Бр. 48

Полицијска белешка уз извештај о покољу Срба у околини Бањалуке, уз напомену да је спис добијен од Пере Кондића.

Бр. 49

Рукописне белешке о позиву Пери Кондићу и напомена да није пронађен 26. фебруара [1942].

Бр. 50

СС-капетан, 4. марта 1942, упућује позив Пери Кондићу да да изјаву у седишту полиције.

Бр. 51

СС-капетан, позива 4. марта 1942. Перу Кондића, да се 9. марта 1942. јави у седиште полиције ради давања изјаве.

Бр. 52

Поручник Шретер, извештава 9. марта 1942, да Петар Кондић не станује на назначеној адреси.

Бр. 53

Према изводу из дневног извештаја о догађајима од 2. марта 1942, усташка чета је извршила покољ Срба крај Бањалуке, и због тога хрватска војна команда тражи од Генералштаба интервенцију.

Бр. 54

Изјава избеглице из Бањалуке о злочинима усташке власти над Србима и српским свештенством.

Бр. 55

Извод из изјаве избеглице из Бањалуке.

Бр. 56

Други извод из изјаве избеглице из Бањалуке.

Бр. 57

Извештај из фебруара 1942, о злочинима усташа у Бањалуци и околини, у јануару и фебруару 1942, као и о злочинима усташа у неким другим деловима Босне и Хрватске 1941. године.

Бр. 58

Извештај од 26. марта 1942. о приликама у западној Босни у периоду од априла 1941. до марта 1942, о усташком убијању Срба, организовању устанка, улози комуниста и новом таласу убијања Срба.

Бр. 59

Комесар за избеглице Максимовић, извештава 3. фебруара 1942. СС-мајора Вајнмана о прогону Срба у Пакрацу, и њиховом интернирању у логору Јасеновац.

Бр. 60

Део чланка италијанског новинара Корада Цолија објављеног у италијанском листу *Ресѝо дел Карлино*.

Бр. 61

Молба фолксдојчерке Кати Салмаши, 26. фебруара 1942, да јој сина Емила, неправедно оптуженог као четника, ослободе из логора Даница у Копривници.

Бр. 62

Извод из дневног извештаја о догађајима од 8. марта 1942, према којем су снаге НДХ у фебруару 1942. починиле низ злочина над српским становницима у околини Олова.

Бр. 63

Команда жандармерије НДХ у Дрињачи, доставља Команди у Тузли 16. фебруара 1942, извештај о четницима, њиховим везама са Србијом, односу према Немцима и НДХ, покушају преговора, као и о стању у јединицама жандармерије и легије.

Бр. 64

Шеф Оперативне групе полиције у Сарајеву, извештава Заповедника полиције у Београду, 17. фебруара 1942. о новом таласу терора над Србима и о слању у логор Јасеновац.

Бр. 65

Комесар за избеглице Максимовић, 2. марта 1942. доставља СС-мајору Вајнману, записник у вези са одвођењем ратног заробљеника Ђорђа Чалића у логоре Госпић и Јасеновац.

Бр. 66

Записник са изјавом Душана Чалића у Комесаријату за избеглице 26. фебруара 1942, према којој је његов брат по повратку из ратног заробљеништва у Немачкој, са осталим официрима одведен у логор Госпић, а затим у Јасеновац.

Бр. 67

Комесар за избеглице Максимовић, 2. марта 1942. доставља СС-мајору Вајнману, записник у вези са одвођењем ратног заробљеника Васе Матијашевића у логор Јасеновац.

Бр. 68

Записник са изјавом Јована Рајачића у Комесаријату за избеглице 26. фебруара 1942, према којој је његов рођак Васо Матијашевић по повратку из ратног заробљеништва у Немачкој, са осталим официрима одведен у логор Јасеновац.

Бр. 69

Према извештају команданта жандармерије од 3. марта 1942, усташе из Срема су пребиле Ференц Јакоба и присиљавају Србе да пређу у римокатоличку веру.

Бр. 70

Пријава Госпаве Џувић из Колимера, жандармеријској станици у Тузли 7. марта 1942, да јој је легија потпуно опљачкала кућу, да је са децом избегла у Симин Хан и да нема средства за живот.

Бр. 71

Пријава Јове Џувића из Колимера, жандармеријској станици у Тузли 7. марта 1942, да му је легија у три наврата све опљачкала, да је са породицом избегао у Симин Хан и да нема средства за живот.

Бр. 72

Шеф Оперативне команде полиције у Загребу, одговара СС-мајору Вајнману 18. марта 1942, поводом извештаја председника Владе Недића, о зверствима у Хрватској.

Бр. 73

Према извештају од 14. априла 1942. усташе су у Вођину стрељале српске ђаке, шуме су пуне избеглих Срба и комуниста, има и хрватских дезертера, нема шумских радника.

Бр. 74

Према извештају повереника од 9. маја 1942, Срби у Славонији су изложени усташким зверствима и насилном покатоличавању па су избегли у планине, Хрвати масовно дезертирају, биће доведене мађарске трупе, а италијанске су већ упућене у Осијек.

Бр. 75

Комесар за избеглице Максимовић, доставља 27. марта 1942. СС-мајору Вајнману, писмо једног Хрвата загребачком надбискупу Степинцу.

Бр. 76

Превод писма једног Хрвата, упућеног из Земуна 8. фебруара 1942, загребачком надбискупу Степинцу.

Бр. 77

Допис среске власти у Тузли свим општинским управама 27. марта 1942, о регрутовању Срба и њиховом упућивању на рад у немачке фабрике авиона, чијим породицама војсковођа Кватерник гарантује безбедност.

Бр. 78

Фолксдојчер Карл Хегер, извештава 9. априла 1942, о хрватским концентрационим логорима у Лоборграду и Горњој Ријеци, којима он управља, о логору Ђаково и, најдетаљније, о логору Јасеновац.

Бр. 79

Погранична царинска стража доставља 9. априла 1942. Заповеднику полиције у Београду, превод преписа наредбе Врховне четничке команде у Југославији од децембра 1941. године.

Бр. 80

Препис превода инструкција Врховне команде четничких одреда Југословенске војске, мајору Ђорђу Лашићу и капетану Павлу Ђуришићу, од 20. децембра 1941, о циљевима борбе и методама за њихово остварење, преведено 15. априла 1942. године.

Бр. 81

Комесар за избеглице Максимовић, 10. априла 1942. доставља СС-мајору Вајнману, на његов захтев, 27 записника о саслушању српских избеглица о злочинима у НДХ.

Бр. 82

Комесар за избеглице Максимовић, шаље 11. априла 1942. СС-мајору Вајнману, серију фотографија Срба пуштених из логора Лоборград и Јасеновац и захваљује им у њихово име.

Бр. 83

Изјава избеглице из Сарајева, о злочинима усташа у Сарајеву, Сокоцу и другим местима, избегла 14. марта 1942. у Србију.

Бр. 84

Изјава избеглице о злочинима усташа над Србима у Срезу Двор на Уни и пљачки њихове имовине. У Србију су избегли 6. фебруара 1942. године.

Бр. 85

Изјава избеглице Прпић Олге из Јасеновца, у Комесаријату за избеглице 7. марта 1942, о злочинима усташа у логору Јасеновац и над Србима у околним селима.

Бр. 86

Изјава избеглице из Прњавора, о злочинима НДХ над Србима у Прњавору и околним селима, присилном покатоличавању и бекству у Србију 21. јануара 1942. године.

Бр. 87

Изјава двоје избеглица из Босанског Брода, о злочинима НДХ у Босанском и Славонском Броду, насилном покатоличавању и незадовољству Хрвата.

Бр. 88

Изјава пет избеглих жена из Глине о масовним злочинима над Србима, о покољима у глинској цркви и насилном покатоличавању.

Бр. 89

Изјава избеглице из Топуског о убијању Срба на Кордуну и Банији, насилном покатоличавању, одвођењу у логор Госпић, устанку Срба и придруживању Хрвата устаницима.

Бр. 90

Изјава избеглице из Вргинмоста о усташком масовном убијању Срба у Вргинмосту и околним селима, и о убијању у глинској цркви.

Бр. 91

Изјава избеглице из Требиња о покољима Срба у Требињу и околним селима, депортовању у логор Госпић и јавном понижавању Срба до доласка италијанске војске у септембру 1941. године.

Бр. 92

Изјава избеглице из Приједора о усташком масовном убијању и пљачки Срба у Приједору и околини, и покатоличавању преосталих.

Бр. 93

Изјава двоје избеглица из Мркоњић Града о убијању и депортовању Срба, устанку и масовним злочинима хрватске војске.

Бр. 94

Изјава двоје избеглица из Санског Моста, о масовном убијању Срба у Санском Мосту и околним селима у јулу и августу 1941. године.

Бр. 95

Изјава избеглице из Босанске Крупе, о депортовању у логор Госпић и масовном уништењу Срба у Босанској Крупи и околини, од усташа и муслиманских цивила у јулу и августу 1941. године.

Бр. 96

Изјава групе избеглица о масовном убијању Срба од жандара, усташа и муслиманских цивила у Стабанци и другим селима око Велике Кладуше у јулу и августу 1941. године.

Бр. 97

Изјава двоје избеглица о масовном убијању Срба од усташа и муслиманских цивила у селима Збориште и Чаглице крај Велике Кладуше, у јулу и августу 1942. године.

Бр. 98

Изјава избеглице из села Бабина Ријека крај Костајнице, о убијању и пљачки од стране комшија усташа и интернирању српских жена у августу 1941. године.

Бр. 99

Изјава избеглице из села Утолице о усташком убијању Срба из Утолице, Раусовца, Крчева и других села око Костајнице у јулу и августу 1941. године.

Бр. 100

Изјава избеглице из Блатуше о масовном убијању Срба из Блатуше, Чемернице, Вргинмоста, Перне и других села од стране усташа и хрватске војске у јулу и августу 1941. године.

Бр. 101

Изјава избеглице Јекић Стевана из Банског Грабовца, Срез Глина, о масовном убијању српских мушкараца од усташа и хрватске војске, после напада непознатих лица 24. јула 1941. године.

Бр. 102

Изјава избеглице Еремић Душана из Војнића о усташком убијању и пљачки Срба у Војнићу и околним селима, крајем јула и у августу 1941. године.

Бр. 103

Изјава избеглица Поповић Будимира из Тремушњака и Тадић Бранка из Мачковог Села о масовном убијању српских мушкараца из села око Банског Грабовца, после напада непознатих лица 24. јула 1942. године.

Бр. 104

Изјава две избеглице из Варошке Ријеке о масовном убијању Срба у њиховом и околним селима, од усташа муслимана из Врнограча и Бужима у августу 1941. године.

Бр. 105

Изјава избеглице Пајић Бранка из Цетинграда о убијању Срба из Цетинграда, од стране усташа крајем јула и августа 1941. године.

Бр. 106

Географска карта НДХ. Преглед градова и насеља где су извршена зверства и убијања Срба на која се односе приложени записници.

Бр. 107

Заједничка изјава девет бивших заточеника о стању у логорима Госпић и Јасеновац, дата 15. априла 1942. у Комесаријату за избеглице, у име групе 13 ослобођених из логора Јасеновац.

Бр. 108

Изјава Мирка Пајкића из Високог о заточењу у логорима Госпић и Јасеновац дата 14. априла 1942. у Комесаријату за избеглице.

Бр. 109

Писмо Обрада Мићића из Тузле, СС-капетану Рексајзену 6. априла 1942, у којем најављује извештај о раду комуниста у Тузли и шаље ствари за два брата његове жене, као и за њега.

Бр. 110

Писмо Обрада Мићића из Тузле, СС-капетану Рексајзену 16. априла 1942, о сукобу четника и легије мајора Хациефендића која је затим извршила велики покољ Срба. Молба за интервенцију.

Бр. 111

Извештај повереника, СС-мајору Рексајзену о сукобима партизана и четника на Мајевици у фебруару 1942, сарадњи комуниста и Хациефендићеве легије која врши покоље Срба.

Бр. 112

Изјава Илије Лекића из Пожарнице, дата у Тузли 10. априла 1942. о масовним убиствима и пљачки три српска села, од Муслиманске легије.

Бр. 113

Извештај капетана Манојла Пејића, команданту Босанских четничких одреда 14. априла 1942. о устанку у источној Босни, сарадњи усташа и комуниста и о односима четника са хрватском војском.

Бр. 114

Извештај Обрада Мићића, руководству организације Збор у Београду, о ситуацији у Тузли и источној Босни, у којем тражи интервенцију због злочина Хаџиефендићеве легије.

Бр. 115

Изјава Драге Миленковића дата 13. априла 1942. у Тузли, преживео је покољ становника села Јегин Луг, који је извршила Хаџиефендићева легија два дана раније.

Бр. 116

Изјава Илић Стојана из села Јегин Луг 16. априла 1942, о убијању свих становника и потпуном уништењу села 11. априла 1942, од муслиманских легионара.

Бр. 117

Изјава Петра Мекића из села Рајинци, Општина Калесија, 14. априла 1942, који је преживео убијање свих становника села, од Муслиманске легије 14. априла 1942. године.

Бр. 118

Изјава Петра Мекића из Рајинаца, дата 16. априла 1942. у Тузли, који је преживео убијање становника села, од Муслиманске легије два дана раније.

Бр. 119

Група Срба из Пожарнице која се домогла Тузле, упућује 16. априла 1942. молбу немачкој градској Командантури, да Вермахт спаси њихово и околна српска села од Муслиманске легије која је извршила покољ у суседним селима.

Бр. 120

Извештај о масовном убијању Срба у селу Колимер и другим српским селима око Тузле 8. марта 1942, од стране Хаџиефендићеве легије.

Бр. 121

Костић доставља СС-капетану 25. априла 1942, извештаје и фотографије о зверствима усташа у Хрватској.

Бр. 122

Извештај о масовном убијању и мучењу српских становника у селима дуж Дрине при бекству у Србију, од усташа и муслимана у априлу 1942. године.

Бр. 123

Извештај о затварању Срба из околине Бијељине у јануару 1942. и о масовном убијању Срба у Срезу Босанска Крупа.

Бр. 124

Изјава Срећка Живановића из Реповца, Општина Братунац, дата 11. априла 1942. о усташком масовном убијању Срба на реци Дрини.

Бр. 125

Изјава Бранка Булата, о масовном убијању Срба на обали Дрине, од усташке Црне легије у априлу 1942. године.

Бр. 126

Према извештају немачке страже са моста на Дрини код Љубовије 10. априла 1942, усташе масовно силују и кољу српске жене чему је следила размена ватре између усташа и Немаца.

Бр. 127

Према извештају од 11. априла 1942, у висини Љубовије, размењивана је ватра са хрватским легионарима који су убијали српске избеглице на обали Дрине.

Бр. 128

Главни санитетски официр код Командујућег генерала у Србији 20. априла 1942. шаље СС-мајору Вајнману, копију извештаја др Ројтера о посети подручју са српским избеглицама из Босне.

Бр. 129

Главни санитетски официр код Командујућег генерала у Србији, доставља СС-мајору Вајнману 21. априла 1942, белешке др Ројтера о стању на Дрини.

Бр. 130

СС-мајор Вајнман главном санитетском официру код Командујућег генерала у Србији 23. априла 1942, враћа извештаје о службеном

путу др Ројтера на подручје са српским избеглицама из Босне и на места усташких масовних покоља Срба.

Бр. 131

Извештај главног санитетског официра Командујућег генерала у Србији 20. априла 1942, о обиласку српских избеглица из источне Босне, злочинима усташа, броју, смештају и исхрани избеглица.

Бр. 132

Белешке лекара Ројтера од 21. априла 1942. о расположењу после хапшења Дангића, о усташком масовном убијању Срба у Бјеловцу, и незадовољству због односа Немаца према Србима.

Бр. 133

Извод из белешке главног санитетског официра Командујућег генерала у Србији, од 21. априла 1942. о обиласку села Бјеловац.

Бр. 134

Извод из белешке главног санитетског официра Командујућег генерала у Србији, 21. априла 1942. о ексхумацији леша жене у близини Дрине.

Бр. 135

Гестапо из Берлина извештава СС-потпуковника Шефера, 20. априла 1942, да Еуген Кватерник негира усташке покоље у Босни и да се чека Химлерова одлука о том питању.

Бр. 136

СС-потпуковник Шефер доставља шефу Гестапоа Милеру, 20. априла 1942, податке о масовном убијању Срба у источној Босни од Муслиманске легије, као узроку немира и о питању одговорности Немаца.

Бр. 137

СС-потпуковник Шефер, доставља СС-мајору Хелму у Загребу, податке о масовном убијању Срба у источној Босни од Муслиманске легије, као узроку немира и о питању одговорности Немаца.

Бр. 138

СС-мајор Хајнрих из Сарајева извештава 22. априла 1942, СС-потпуковника Шефера, о великом хапшењу партизанских помагача у Сарајеву и о могућим последицама мучења затвореника.

Бр. 139

Генерал Недић, извештава Немачког генерала 25. априла 1942, да је наредио да се не пуца на другу обалу Дрине и доставља му извештај граничне страже код Љубовије према којем усташе и мухамеданци убијају све Србе и бацају их у Дрину.

Бр. 140

СС-потпуковник Шефер, доставља 28. априла 1942. СС-генералу Мајснеру, извештаје о зверствима усташа над српским становништвом у НДХ, а нарочито у Босни и о могућим последицама мучења ухапшених партизанских сарадника у Сарајеву.

Бр. 141

Генерал Недић, прослеђује 28. априла 1942. шефу Управног штаба Турнеру, телеграм у којем моли дозволу за прелаз Дрине српским избеглицама којима прети смрт од усташа.

Бр. 142

Шеф управног штаба, извештава 28. априла 1942. Командујућег генерала у Србији, да усташе отварају ватру на граничаре и немачке војнике, да масовно убијају српско становништво на обали Дрине и моли га да се учини крај тим убиствима.

Бр. 143

Командујући генерал у Србији, доставља 30. априла 1942. Заповеднику полиције у Београду, последње извештаје и фотографије о зверствима у Хрватској.

Бр. 144

Преглед извода из извештаја немачких војних и обавештајних команди о зверском убијању српског становништва, од усташа и муслиманских легионара у Босанском Подрињу од 1. до 22. априла 1942. године.

Бр. 145

Прилог уз преглед извештаја о усташком масовном убијању српског становништва на обали Дрине, према извештајима припадника 714. пешадијске дивизије од 19. априла 1942.

Бр. 146

Обавештајни извештај од 24. априла 1942, према којем на подручју које су заузеле Францетићеве усташе не постоји више ниједно српско место, са молбом да се пошаље комисија да утврди усташка зверства.

Бр. 147

СС-потпоручник Енгелман, извештава 30. априла 1942, да ће Абвер послати комисију у Босну, да утврди зверства усташа.

Бр. 148

Заповедник полиције у Београду, извештава 1. маја 1942. опуномоћеника Министарства спољних послова, о масовним усташким покољима Срба у источној Босни, и разочарењу немачком политиком што погодује ширењу италијанског утицаја.

Бр. 149

Заповедник полиције у Београду, извештава 1. маја 1942. Главну управу безбедности Рајха, о масовним усташким покољима Срба у источној Босни и разочарењу немачком политиком што погодује ширењу италијанског утицаја.

Бр. 150

Писмо „Нови поредак у Хрватској” о политици уништења Срба која је изазвала српски устанак, о сукобу четника и партизана и сарадњи партизана са усташама, ради уништења четника и о њиховој лојалности „новом поретку”.

Бр. 151

Забелешка СС-мајора Хајнриха, од 23. априла 1942, да је примио летак који се од октобра 1941. шири међу становништвом.

Бр. 152

Писмо мајора Дангића, команданту хрватске војске у Зворнику 30. октобра 1941, у којем истиче да су организовали борбу због беспримерних злочина усташке државе против српског народа и позива га да устану против злочинаца.

Бр. 153

Извештај потпоручника Стелбена, 3. маја 1942, о хрватским трупима које убијају и пљачкају српске цивиле на обали Дрине код Милошевића.

Бр. 154

Извештај подофицира Венцла из Мушића, 4. маја 1942, о хрватским трупима које убијају и пљачкају српске цивиле на обали Дрине.

Бр. 155

Полицијски аташе Хелм, извештава 4. маја 1942, Заповедника полиције у Београду Шефера, да га је поводом зверстава Муслиманске легије државни секретар Кватерник обавестио, да је део Легије разоружан и да ће она ускоро бити распуштена.

Бр. 156

Преглед извештаја команданта 10. добровољачког одреда, почетком маја 1942, о усташком убијању и злостављању српских цивила, дозволи усташа да се део избеглица пребаци у Србију и о разговорима са усташким заповедницима у Бајиној Башти.

Бр. 157

Преглед извода из немачких војних и обавештајних извештаја о усташком убијању српских цивила и спаљивању села у Босанском Подрињу, од 23. априла до 6. маја 1942.

Бр. 158

Заповедник полиције у Београду, 11. маја 1942, шаље Главној управи безбедности Рајха нове извештаје и фотографије о зверствима у Хрватској.

Бр. 159

Оперативна команда полиције у Загребу, обавештава 11. маја 1942. Заповедника полиције у Београду, да је државни секретар Кватерник наредио делимично разоружавање Муслиманске легије и да ће она ускоро бити расформирана.

Бр. 160

Извештај официра за везу при групи Францетић који оспорава извештаје о масовном убијању и пљачки; извештај да је Нова Касаба спаљена, а српско становништво прогнано или сурово убијено од муслиманских усташа.

Бр. 161

Заповедник полиције у Београду, шаље 16. маја 1942. СС-мајору Хелму у Загреб, нове извештаје о усташким зверствима над Србима у Босни.

Бр. 162

Оперативна команда Сарајево, извештава 2. јуна 1942. Заповедника полиције у Београду, да је усташки подофицир убио целу породицу у Кошеву крај Сарајева, али је пуштен на слободу.

Бр. 163

Заповедник полиције у Београду, обавештава 4. јуна 1942. Главну управу безбедности Рајха у Берлину, да је усташки подофицир убио целу породицу у Кошеву крај Сарајева, али је пуштен на слободу.

Бр. 164

Испостава Заповедника полиције у Лозници, шаље СС-капетану Рексајзену 6 фотографија лешева избачених на србијанску обалу Дрине између Љубовије и Зворника.

Бр. 165

Комесаријат за избеглице шаље 20. новембра 1942. СС-мајору Вајнману, изјаву Глише Мишковића из Бешенова, о убијању 30 Срба у Стејановцима од стране усташа-муслимана.

Бр. 1

ФЕЛДКОМАНДАНТУРА ЗАГРЕБ ИЗВЕШТАВА 26. ЈУЛА 1941. НЕМАЧКОГ ГЕНЕРАЛА У ЗАГРЕБУ О ЗЛОЧИНИМА НАД СРБИМА, РЕАГОВАЊУ ХРВАТСКОГ СТАНОВНИШТВА, ОКРИВЉАВАЊУ ВЕРМАХТА ДА ТОЛЕРИШЕ ПРОГОНЕ, О САБОТАЖАМА, ПРОГОНУ ЈЕВРЕЈА И РЕАГОВАЊУ ИТАЛИЈАНА.¹

Прилог 1²

Препис!

Поверљиво!

Фелдкомандантура Загреб
Мајор при штабу
ИЦ³

Загреб, 26. јул 1941

За
НЕМАЧКОГ ГЕНЕРАЛА⁴
Загреб.

¹ Архив Војводине (даље АВ), Ф. 562, Лични фонд Славка Одића (1915–2006), 1909–1983. (даље Ф. 562), Досије Заповедника полиције безбедности и Службе безбедности у Београду о усташким злочинима (1941–1942) – архивска јединица 3.1.1.2. (листови 134–135); даље АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 134–135.

² Рукописна забелешка.

³ Обавештајно одељење, у овом зборнику ознака ћирилицом.

⁴ Едмунд Глајзе фон Хорстенау (Edmund Glaise von Horstenau), са звањем Немачки генерал у Загребу, представник немачке војске (Wehrmacht) у Независној Држави Хрватској; В. Krizman, *Ustaše i Treći Reich*, knj. I–II, Globus: Zagreb 1983; G. fon Horstenau, *Između Hitlera i Pavelića (Memoari kontroverznog generala)*, preveo s nemačkog N. Živković, Beograd: Nolit, 2007; Смењен је са положаја у септембру 1944, извршио је самоубиство у савезничком затвору у Нирнбергу 1945.

Расположење међу становништвом и даље је јако немирно. У ширим круговима се сазнају чињенице, пре свега оне из провинције, које јако повећавају осећање несигурности.

Хрватски официри православне вере, које је немачки Вермахт пустио као Хрвате, вратили су се натраг у домовину, да би их тамо Хрвати (усташе) ухапсиле и да би им претили смрћу. Претње вишеструко потичу од оних лица, која су у ранијем периоду због комунистичке делатности била отпуштена, а сада хоће да се освете управницима предузећа или руководећим службеницима. Хрватска војска овакво поступање вероватно неће дозволити.

Када су породице Немаца из Рајха тражиле православне рођаке, утврђено је да је у ноћи између 11. и 12. маја 1941 380 становника града Глине одведено, а до сад чак ни уз помоћ Фелдкомандантуре⁵ није било могуће да се сазна да ли су ова лица још у животу. Наследник начелника болнице не зна ништа, наследник судије не зна ништа, командант локалних усташа не зна ништа, а осим овога нестали су још један лекар, још једна лекарка, власник радње и тд. Приликом личне посете доле потписаног могло се видети да читав пословни живот овог малог града стагнира и да је већина радњи затворена. Без сумње последица ће бити велики пад пореских прихода. Сличне појаве утврђене су и у Сиску, мада обим није био толико велик. У једној ноћи је нестало 36 становника, а власник једне велике тамошње фабрике такође је убијен.⁶

Само по себи је разумљиво да ова збивања не наилазе на одобравање такође ни код већине хрватског становништва. Напротив, хрватско становништво чак покушава да поменути круговима помогне, јер се ради о породицама које већ генерацијама живе у Хрватској и које

⁵ Највероватније је реч о Фелдкомандантури (Feldkommandantur) Загреб. Ова фелдкомандантура је била једна од војноуправних команди немачке војске на територији НДХ које су биле подређене Немачком генералу у Загребу. Остале фелдкомандантуре биле су у: Карловцу, Бјеловару, Славонском Броду (Броду на Сави), Осијеку, Сарајеву, Бихаћу (Книну), Мостару, Задру, Сплиту и Дубровнику (последње четири после капитулације Италије). Њима су биле подређене месне командантуре (Ortskommandantur). Ове командантуре су имале искључиво војноуправне и гарнизонске задатке у оквиру Вермахта, а нису имале војноуправне задатке према становништву као у окупираној Србији.

⁶ Реч је о сурово убијеном индустријалцу Милошу Теслићу, о чему сведоче и фотографије у овој књизи (сл. 15. и сл. 16).

су, како са фолксдојчерским,⁷ тако и хрватским круговима у сродству. Становништво је мишљења да водеће личности као маршал Кватерник,⁸ који је васпитан у славној традицији аустријске војске, о овим збивањима ништа не зна, јер се ради о чистим акцијама усташа у чијим су се круговима угнездили бројни комунисти који користе ово време како би на свој начин били успешни.

И кад под овим околностима сељаци беже у шуме како би се тамо одбранили, то се не може сматрати неком акцијом против хрватске државе или немачког Вермахта, већ само као акт очајања. Посматрано са аспекта немачког Вермахта, најнепријатнија пратећа појава свих ових збивања је чињеница да становништво Независне Државе Хрватске сматра, што се такође и исказује, како се све ово дешава са знањем и прећутним толерисањем немачког Вермахта. Становништво не разуме то да немачки Вермахт, који је освојио ову земљу, мирно посматра како се људи који оснивају ове државе ништа нису допринели и само хоће да профитирају, понашају на такав начин, јер и простом човеку је јасно да је хрватску државу основао Немачки рајх, када никакав усташки покрет није постојао.

У поседу становништва је без сумње велика количина оружја, које делимично потиче из залиха бивше југословенске армије и које се продаје немирним деловима становништва.

Прикупљање оружја од стране немачког Вермахта је оснивањем Независне Државе Хрватске на одређени начин прекинуто. Јасан став о томе да ли је наредба немачког Вермахта укинута, још није дат. За државу би било пожељно када би се само војска, жандармерија и полиција сматрала за носиоце оружја, а усташе само док су у служби.

Још треба напоменути да је у многим случајевима утврђено да се локалне усташке власти не брину о наредбама виших владиних служби већ ове игноришу.

⁷ Термин фолксдојчери (Volksdeutsche) је коришћен за припаднике немачке националне мањине. За Немце из Немачке (Немачког рајха) коришћен је назив Немци из Рајха (Reichsdeutsche).

⁸ Заповедник оружаних снага НДХ (домобранства) и заменик вође (поглавника) Анте Павелића до октобра 1942. Славко Кватерник. У немачким документима назив његовог звања војсковође био је маршал; смењен је у октобру 1942. На судском процесу 1947, осуђен је на смрт; D. Stuparić (ur.), *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945*, Zagreb: Minerva, 1997, 226–227 (S. Ravlić).

Цели овај развој догађаја треба сматрати крајње забрињавајућим и са становишта безбедности трупa у Хрватској. Бројни акти саботаже на железничким инсталацијама треба да се и у овом смеру посматрају као индиције, без обзира што до сада штете нису биле неког већег обима.

Привреда ће вероватно прва осетити јаке последице, јер у бројним случајевима фирме воде нестручни и неспособни комесари, који ће постојећу имовину потрошити, а затим и затворити фирме. Велики пад у порезима из ових фирми који се може очекивати, потврдиће ово мишљење, без обзира на то што је држава издала друга пореска решења у износу двоструко већем него раније, како се овде извештава из привредних кругова.

Одвођење јеврејског становништва за Италију је заустављено, јер се са Јеврејима тамо наводно јако добро поступа, а даје им се могућност да се баве пословањем. Ови елементи ће се, услед њиховог доброг познавања земље Италије, на основу јаког економског утицаја и упркос овдашњег наређења за депортовање из Италије, одржати. Такође, извештава се да се овдашњи италијански пословни кругови изјашњавају у том смислу, да они немају никаквог разумевања за поступање против Јевреја, које је предузето на захтев Немачке. Италијанска привреда ће вероватно остварити добит из ових веза.

За тачност преписа
Калмар⁹ с. р.
Капетан.

Фелдкомандант заступа
I. V.
потписује Кне¹⁰
Мајор.

⁹ Обавештајни (I ц) официр код Војног заповедника у Србији.

¹⁰ Вилхелм Кне (Wilhelm Knehe), обавештајни (I ц) официр Фелдкомандантуре Загреб. О улози мајора Кнеа у акцији спасавања српске деце из логора видети: *Dnevnik Diane Budisavljević 1941–1945*, S. Szabo (прir.), Zagreb: Hrvatski državni arhiv, Jasenovac: Javna ustanova Spomen-područje, 2003.

Бр. 2

ФЕЛДКОМАНДАНТУРА ЗАГРЕБ ИЗВЕШТАВА 30. ЈАНУАРА 1942.
О МАСОВНИМ ЗЛОЧИНИМА НАД СРБИМА У ГЛИНИ, ОКОЛИ-
НИ ГЛИНЕ И У ВРГИНОСТУ ОД МАЈА ДО СЕПТЕМБРА 1941,
КАО И О РЕАГОВАЊУ МИНИСТРА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
АРТУКОВИЋА.¹¹

Препис!

Прилог 2¹²

Загреб, 30. јан. 42

Фелдкомандантура Загреб

І ц 33/42 пов.[ерљиво]

Усташка зверства¹³

Поверљиво!

Предмет: Инциденти у Глини и околини.

Глина

11. маја из Глине је одведено прво 400, а затим још 200 лица, углав-
ном интелигенција и занатлије, сви они људи који су поседовали новац.
О овим лицима се од тад ништа више не може наћи, не зна се да ли су
још у животу или су мртви.

Ову акцију спровела су између осталог следећа лица из Глине:

2 брата Видаковић¹⁴

Мисон¹⁵

¹¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 107–109.

¹² Рукописна забелешка.

¹³ Исто.

¹⁴ Никола Никица и Стјепан Стипо Видаковић. О злочинима у Глини видети:
Ђ. Аралица, *Усташки ђокољи Срба у јлинској цркви*, друго издање, Београд: Музеј
жртва геноцида 2011.

¹⁵ Јосип Мисон.

Тиљак¹⁶ (трговац)
2 брата Крестелица¹⁷
Липек¹⁸ (касније стрељан)
Котарски предстојник Импер¹⁹

Из Загреба су позване усташе, између осталог под командом Ивана Сарића,²⁰ који се тренутно налази на командујућој позицији код усташа у Загребу.

Железничка станица Горњи–Грабовац²¹

Тамо су у јулу/августу 1941 претраживани возови, православци су извлачени напоље и од стране преког суда одмах испред железничке станице су били осуђивани и након тога одмах стрељани. Приликом овога су у бројним случајевима били присутни:

Веровски Божо²²
Еуген Кватерник (Дидо)²³

И из Глине су камионима довожени људи на ову железничку станицу и такође тамо стрељани.

Око 5–6000 лица је сахрањено у околини железничке станице.

¹⁶ Мате Тиљак.

¹⁷ Егзекутори над Србима су била тројица браће Крешталица, Никола, Павао и Стјепан.

¹⁸ Никола Липак.

¹⁹ Драгутин Импер.

²⁰ Највероватније се ради о Ивану Шарићу, једном од организатора масовних покоља Срба на Кордуну у мају 1941; D. Korać, *Kordun i Banija u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb: Školska knjiga 1986, 107–108.

²¹ Бански Грабовац; D. Korać, *Kordun i Banija*, 118, 163, 169, 535.

²² Божидар Церовски, руководилац Управе усташке полиције (Равнатељства усташког редарства), 1947. је осуђен на смрт; *Tko je tko u NDH*, (G. A. Blažeković i Z. Dizdar).

²³ Еуген Дидо Кватерник, руководилац полицијских служби НДХ, Равнатељства за јавни ред и сигурност и Усташке надзорне службе, до октобра 1942; емигрирао и страдао несрећним случајем; *Tko je tko u NDH*, 223–225 (Z. Dizdar).

Вргинмост

Један усташки повереник је дао да се у селу Ценерница²⁴ обзнани, да људи (православци) треба да иду за Вргинмост, тамо да у цркви пређу у римокатоличку веру, а затим се могу несметано поново вратити кућама.

Маса од око 1500 лица се након тога, 30. јула 41 око 11 сати пре подне упутила из Цемерцице²⁵ за Вргинмост и то са хрватским заставама, уз музику и уз покличе: „Живео Павелић”. Чак је у Вргинмосту направљена светковина. Око 15 сати, из Глине су дошла три камиона, натоварена усташама, под командом 2 брата Видаковића (Стипо и Никица), а затим под командом Мициона.²⁶

Ове усташе су место прославе опколиле а затим су раздвојиле мушкарце и жене.

Жене и деца су послати кућама а мушкарци су затворени у више кућа. Мушкарци су током ноћи отерани за Глину и тамо су убијени, и то један део у близини железничке станице Грабовац²⁷ код Глине, а других око 300 лица су чак утерани у цркву у Глини и у овој цркви су заклани.

Лешеви су потоварени на камионе и у близини железничке станице Грабовац²⁸ (у једној шуми) су покопани.

Постоје лица, која су овај инцидент у цркви у Глини видела сопственим очима и која би о овоме могла и да сведоче. Међутим, нико се не усуђује да стави свој потпис, јер би онда био изгубљен.

Постоји више места у околини Глине где су закопана бројна лица.

1. Између осталог, 3 км од Глине у правцу Петриње лево и десно од сеоског пута у близини једног млина.
2. У Буцици,²⁹ 8 км источно од Глине, у близини једне цркве на једном брду. Ту треба да је закопано око 1000 лица.
3. На пољу усташе Липака (у близини Глине), где треба да је закопано такође око 200 лешева.

²⁴ Чемерница.

²⁵ Исто.

²⁶ Мисон.

²⁷ Бански Грабовац.

²⁸ Исто.

²⁹ Бучица.

Обиљај, Мали-Градец,³⁰ Перна и др.

У овим селима убијени су (заклани) мушкарци, жене и деца а куће су запаљене.

23 лица су доведена у болницу у Глину, међу њима деца од 4, 6 и 14 година као и више жена у другом стању.

У тамошњој болници мора бити могуће да се утврди тачност ових навода.

Приликом овог инцидента је уништена и једна већа количина жита, бројна стока која није била отерана је угинула. Одведена стока, која није била отерана, распродата је по најнижим ценама, а усташе су новац задржале за себе.

О овим инцидентима је Фелдкомандантура извештавана са нај-различитијих страна.

Фелдкомандантури је познато једно лице у Загребу које је последње поменуте инциденте и само видело а за прво поменуте инциденте може да доведе поуздане сведоке.

О овим инцидентима је такође већ у августу и септембру 1941. године детаљно извештаван господин министар унутрашњих послова, господин Артуковић. Министар унутрашњих послова је чак обећао и помоћ, међутим вероватно не располаже снагом да се избори. Јер и у наредном периоду је од тада редовно и даље долазило до стрељања православаца, иако не више у тако великом обиму.

За тачност преписа

Калмар

Капетан

Потписује

Кне

Мајор

³⁰ Мали Градац.

Бр. 3

ФЕЛДКОМАНДАНТУРА ЗАГРЕБ ИЗВЕШТАВА 30. ЈАНУАРА 1942.
О МАСОВНИМ УБИЈАЊИМА У БИХАЋУ И ВЕЛИКОЈ КЛАДУШИ,
О УБИЈАЊУ ДЕЦЕ И ЗАБРАНИ САХРАНЕ УБИЈЕНИХ.³¹

ПРИЛОГ 3³²

Фелдкомандантура Загреб
I ц, 34/42 пов.[ерљиво]

Загреб, 30. јануар 1942

Поверљиво!

Посебни догађаји који су се догодили у великом обиму:

1.) У Бихаћу и то:

Стрељања у једном песковитом јарку, клање унутар полицијског затвора са каснијим транспортовањем осакаћених лешева на отвореним камионима. Број убијених се у срезу Бихаћ процењује на око 10–12.000 људи.

2.) У Великој Кладуши (37 км од Глине)

Тамо су људи сатерани у једну цркву и тамо заклани, а црква је затим запаљена.³³

3.) На мосту од Попоског³⁴ ка Великој Кладуши

Тамо је стрељано 16 деце узраста од 6 до 14 година.

Сведок који ово јавља, сам је својим аутомобилом превезао једно тешко рањено дете од око 12 година (рана од метка у леву надлактицу) у болницу у Глини. Мртва деца су тамо морала да остану да леже дуже времена, члановима породице није било дозвољено да децу одмах сахране.

За тачност преписа
Калмар с. р.
Капетан

Потписан
Мајор

³¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 138.

³² Рукописна забелешка.

³³ Опис злочина видети у: D. Sušić, *Parergon (Bilješke uz roman o Talu)*, Sarajevo: Oslobođenje, 1980, 202–203.

³⁴ Неидентификовано место.

Бр. 4

ИЗВЕШТАЈ КОМИСИЈЕ ЗА ПРЕГЛЕД МАСОВНИХ ГРОБОВА ИЗ ПЕЊИГРАДА 20. АВГУСТА 1941. ПОСЛЕ ОБИЛАСКА ВИШЕ МАСОВНИХ ГРОБОВА У БЛИЗИНИ ВЕЛИКЕ КЛАДУШЕ СА ПРЕДЛОГОМ МЕРА ЗА СПРЕЧАВАЊЕ ШИРЕЊА ЗАРАЗЕ.³⁵

Превод.

Поверљиво!

Прилог 4³⁶

Предмет: Санитарно стање гробова у Великој Кладуши

Строго поверљиво!

Среско начелство
у Великој Кладуши

Долепотписани су 19. 8. текуће године на основу позива наведеног органа власти, а због санитарног стања, извршили преглед 3 нова гроба, удаљена око 2 км од Велике Кладуше. Ови гробови се налазе у рововима (фортификацијама) које је југословенска војска ископала. Овом приликом утврдили смо следеће.

- 1.) Највећи део гробова се граничи са мочваром у коју цури течност од лешева.
- 2.) Земља изнад гробова је са пукотинама и из ових пукотина, као и из мочваре шири се грозан смрад.
- 3.) Из гробова, о којима је реч, и из мочваре у један поточић тече загађена вода.
- 4.) На око 1800 м од ових гробова налази је једно друго мање гробље, а од њега се на удаљености од 100 м налази још једно гробље. Хигијенски услови ових гробова су исти као и код оних који су први описани.
- 5.) У околини ових гробова налазе се извори из којих народ црпи воду. Постоји могућност да се приликом јаких киша ови извори могу загадити течномшћу од лешева. Због заштите здравља неопходно је да се предузму следеће мере:

³⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 139; превод с хрватског.

³⁶ Рукописна забелешка.

- 1.) Цео ров (утврђено место) треба у дужини од 2 км да се затрпа, докле год тамо има гробова, било да је на непосредној линији или да се наставља. Приликом овога неопходно је да се ров и мочвара лево и десно од гробова натрпа и затрпа земљом, у исто толикој дужини колика је дужина гробова: око 100 м.
- 2.) Да би се уништиле клице и комарци, нужно је да се преко свих гробова поспе кречно млеко, око 300 литара. Осим тога, мора се изнад насути земља за још 30 цм. Кречно млеко се припрема на следећи начин: најпре се 100 кг негашеног креча прелије са 100 литара воде, тако се овим путем негашени креч претвара у гашени. Овоме се дода још 300 литара воде, па се на овај начин добија кречно млеко.
- 3.) Радницима, који раде на гробовима као и становништву из околине мора се до даљег забранити пијење воде из извора који се налазе у близини гробова.
- 4.) За насипање и затрпавање поменутих гробова неопходно је више радника него што их је тренутно тамо запослено.
- 5.) Ако се све овде препоручене мере буду извршиле, за околину неће постојати опасност од ширења заразе, као ни од маларије, када се околне мочваре истовремено буду затрпале.

1. Др. Мирослав Шлезингер,³⁷ лекар за лечење ендемског сифилиса у Бања Луци са седиштем у Пециграду³⁸
2. Владимир Хећимовић, студ. мед.
3. Владимир Палмовић, студ. мед.

Пециград,³⁹ 20. 8. 1941

³⁷ Др Мирослав Шлезингер (Schlesinger; Нашице, 1895. – Сутјеска 1943); J. Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980, 486–487.

³⁸ Пећиград.

³⁹ Исто.

**СРЕСКИ НАЧЕЛНИК ИЗ ВЕЛИКЕ КЛАДУШЕ ДОСТАВЉА ОПШТИ-
НИ ВЕЛИКА КЛАДУША 29. АВГУСТА 1941. НАЛАЗ О САНИТАР-
НОМ СТАЊУ НОВИХ ГРОБОВА И ТРАЖИ ДА СЕ НАЈХИТНИЈЕ
СПРОВЕДУ ПРЕДЛОЖЕНЕ МЕРЕ.⁴⁰**

Независна Држава Хрватска
Среско начелство Велика Кладуша
Nr: 130/41 поверљ.[иво]

Вел. Кладуша, 29. 8. 1941

За

Општинска канцеларија (лично председнику општине)
у Великој Кладуши.

Достављам Вам предњи налаз у погледу санитарног стања нових гробова код Велике Кладуше. У интересу свеопштег здравља народа из овог краја позивате се да најхитније спроведете све наведене мере. За извршење сматрам одговорним лично председника општине. Извештај о спровођењу да се поднесе у најкраћем року.

Срески начелник
Хибнер с. р.

Независна Држава Хрватска
Општинска управа Вел. Кладуша.
Ул. Nr. 165/41.

Превео:
Бублик⁴¹ наредник

За тачност преписа
Капетан

⁴⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 140; превод с хрватског. Овај документ је саставни део претходног документа.

⁴¹ Франц Бублик (Franz Bublik), тумач у Командном штабу Војног заповедника у Србији, Обавештајни одсек (I ц).

Бр. 6

МОЛБА ДУШАНА ГРОЗДИЋА, ТРГОВЦА ИЗ БЈЕЛОВАРА, НЕМАЧКОМ КОМАНДАНТУ БЕОГРАДА 24. СЕПТЕМБРА 1941, ДА МУ ВРАТЕ ДРАГОЦЕНОСТИ И НОВАЦ ОДУЗЕТИ ОД КОМАНДАНТА ЛОГОРА У БЈЕЛОВАРУ ОДАКЛЕ ЈЕ СА СУПРУГОМ ПРОТЕРАН У СРБИЈУ.⁴²

Г о с п о д и н у

К О М А Н Д А Н Т У Нјемачке оружане силе

Б Е О Г Р А Д.

Ја доле потписан Гроздић Душан трговац из Бјеловара (Хрватска), водио сам онђе моју помодну мануфактурну трговину пуних 33 године са узорним понашањем, где сам, као честити грађанин, биран пуних 16 год. као градски заступник, и 20 година поверено ми је часно мјесто као присежник код судбеног стола у Бјеловару.

12. VII. о. г. у поноћи дошли су усташе и један стражар са набијеним бајонетима на пушки и лупали да отворим. Ја сам отворио они су ушли унутра и са упереним пушкама каже један усташа: „У име Независне хрватске државе ви сте ухапшени”, те извади сат и каже: „У року од 30 мин. имате узети новце, вредност папира, и златнину, и идете са нама.” Док смо се ја и моја супруга обукли, узели новац и покупили накит и са мало веша отишли смо у Бјеловарски логор,⁴³ гдје су нас дочекали друге усташе као своју жртву, тамо су нас кроз свукли и отели нам новац, накит као и две уложне књиге, свеукупно у вредности од 135.545 дин. како ниже тачно наводим све што су нам узели.

⁴² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 32–33, копија преведена на немачки; АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 34, оригинал на српском. Према преводу молбе, она је упућена државном саветнику Харалду Турнеру, шефу Управног штаба Војног заповедника у Србији, одакле је прослеђена окружној војној команди Београда..

⁴³ Логори у којима су интернирани Срби ради протеривања у окупирану Србију су били у Бјеловару, Славонској Пожеги и Цапрагу крај Сиска. Видети: S. D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945. godine*, Beograd: Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju, 1981; F. Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2014.

Ја сам капетану Панава Драгутину, који је командант логора, а чујем да је исти још и данас тамо као командант – замолио да ми новац, накит као и уложне књижице врати, јер сам ја данас близу 60 год. и ја данас не могу привређивати, и издржавати себе и моју болесну жену, иметак и то трговину, три куће, вредност папира, намештај као и остало што износи укупно Дин. 4,500.000. – четиримилионапетстохиљада, одузела ми је држава Хрватска у целости.–

Капетан г. Панава Драгутин командант, ми је рекао, да је мој новац, уложне књижице, као и накит послат кроз Прву Хрватску штедиону, на Народну Банку Београд и кад ја дођем са транспортом да одем у Народну Банку, тамо ће ме мој новац, уложне књижице, као и накит чекати и да ћу тамо све подићи.–

На 8. VIII. ов. год. кад сам са транспортом стигао у Београд ја сам отишао код Народне банке у Београд, показао потврду, коју ми је капетан Панава Драгутин ком. Бјеловарског логора дао и питао је ли мој новац, уложне књижице као и накит стигао из Бјеловарског логора, они су почели да ми се смеју и кажу, да сам опљачкан, никакови новац, накит као и уложне књижице неће доћи: то су они ваше присвојили, и упутили су ме да тај опљачкани новац, накит као и уложнице могу само кроз Њемачку Команду добити, јер Њемачка команда не дозвољава, да се овако пљачка народ.

Стога сам тако слободан Господине Команданту Београда, обратити се са врло учтивом молбом на Вас да би били добри, те да би ниже специфицирани новац, књижице као и накит Вашим посредовањем и Вашом помоћу био мени врћен, јер сам остао потпуно без средстава та живот, супруга ми лежи са сломитом ногом, а ја сам већ у годинама и не могу привредити, а Браћа Хрвати су ми све одузели и остао сам на просјачком штапу.

Надам се Господине Команданту, да ће те ову ствар узети очински у руке и настојати да ми се одузета готовина, уложне књижице као и накит поврати, да би могао ја и моја супруга проживити, јер смо овако у очајању.

У Б Е О Г Р А Д У, дне 24. септембра 1941 год.[ине]

Душан Гроздић с. р.

СПЕЦИФИКАЦИЈА

У готовом узели	Дин.	46.230.-
једну уложну књижицу на име Милена Градске штедионице у Бјеловару	"	12.100.-
једна уложна књижица Градске штедионице на име Д. М. Гроздић Бјеловар.....	"	<u>14.915.-</u>
Укупно.....	Дин.	73.245.-

Накит:

један златни сат мушки са златним ланцем вред.	Дин.	12.000.-
један златни сат женски са дугим ланцем "	"	18.000.-
један женски сат наруквица са брилијантима.....	"	8.000.-
један мушки тула сат са златним ланцем вред.....	"	8.000.-
једна женска бисерна огрлицаа	"	4.000.-
један женски златни прстен са бриљантом вред.....	"	8.000.-
један пар женских наушница са дијамантом	"	4.000.-
један сребрени женски новчаник.....	"	<u>300.-</u>
У к у п н о	Дин.	62.300.-

КОМЕСАР ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ ПОПОВИЋ ОБАВЕШТАВА 9. ОКТОБРА 1941. НЕМАЧКОГ КОМЕСАРА ЗА ПРЕСЕЉАВАЊЕ СС-МАЈОРА ВАЈНМАНА ДА СУ УСТАШКЕ ВЛАСТИ НЕДАВНО УБИЛЕ ОКО 500 СРБА НА УЛИЦАМА СРЕМСКЕ МИТРОВИЦЕ.⁴⁴

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ КОМЕСАР
ЗА ПРЕСЕЉАВАЊЕ И ЗАШТИТУ
ИЗБЕГЛИЦА⁴⁵

Зверства усташа.⁴⁶

№. 16031

Београд, 9-X 1941

Поштовани господине Комесару,

На основу примљених извештаја, који су стигли у овај Комесаријат, усташке власти су у Сремској Митровици пре неколико дана на улицама затукле (побиле) око 500 Срба.

Најљубазније молим горњи наслов да прими к знању.

С поштовањем
ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР:
Андра Поповић с. р.⁴⁷

Господин

Др. Вајнман,⁴⁸

СС-мајор и Комесар за пресељавање

Београд

⁴⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 1.

⁴⁵ Печат на немачком. Документ је оверен округлим печатом исте установе на немачком.

⁴⁶ Рукописна забелешка.

⁴⁷ Потпуковник у пензији, инж. Андра Поповић, био је први изванредни опуномоћени комесар за избеглице и пресељенике. За изванредног комесара 20. октобра 1941. је постављен Тома Максимовић, а рад установе коначно је регулисан уредбом о оснивању Комесаријата за избеглице и пресељенике од 23. октобра 1941. (*Службене новине*, бр. 124).

⁴⁸ Комесаријат за избеглице је сарађивао са немачким комесаром за пресељавање, СС-мајором (Sturmabannführer) др Ернстом Вајнманом (Weinmann) при Војном заповеднику у Србији. Он је иначе био припадник Оперативне групе Полиције безбедности и Службе безбедности (Einsatzgruppe Sipo und SD) и официр за везу

Бр. 8

ИЗЈАВА ЈОВАНА БЕЛАЈЧИЋА ИЗ ОСИЈЕКА У КОМЕСАРИЈАТУ
ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ 9. ОКТОБРА 1941 О ДЕПОРТОВАЊУ ОСЈЕЧКИХ
СРБА У ЛОГОР У СЛАВОНСКОЈ ПОЖЕГИ ОДАКЛЕ СУ ПРЕБАЧЕ-
НИ У СРБИЈУ.⁴⁹

Превод

Усташа⁵⁰

ЗАПИСНИК

од 9. октобра 1941.

Састављен у канцеларији Изванредног комесара за избеглице
у Београду.

Овом комесаријату се пријавио БЕЛАЈЧИЋ ЈОВАН, син покојног
МЛАДЕНА и покојне ЈУЛИАНЕ, директор Државног магистрата у
Осијеку, стар 55 година, ожењен, отац троје деце, тренутно са станом
у Београду, Хартвигова ул. бр. 23, који изјављује:

У ноћи између 26. и 27. септембра т. г. у 11 сати, дошла су у мој стан
у Осијеку, Цветкова ул. бр. 21, два усташка официра са једним усташом
и 1 полицијским агентом. Један усташки официр се звао Клаић а усташа
је изјавио да је његово име Таборски.

Усташки потпоручник Клаић ми је наредио да се заједно са поро-
дицом одмах спреим и да ћу за један и по сат бити транспортован за
Србију. Он је даље рекао да имам право да са собом понесем ствари у
тежини од 50 кг. Нарочито је нагласио да са собом треба да понесемо
што је више могуће новца и све златне ствари.

Ја, моја жена Даринка и ћерка Вера, послушали смо наредбу и при-
премили смо се за пут.

ове главне полицијске установе у Србији са Војним заповедником у Србији. Исту
дужност је обављао и после реорганизовања полиције и оснивања установе Запо-
ведника полиције безбедности и Службе безбедности (Befehlshaber Sipo und SD,
скраћено: BdS) у јануару 1942.

⁴⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 49, превод са српског.

⁵⁰ Рукописна забелешка.

У 3 сата ноћу дошао је други усташки официр, чије ми је име непознато, који нас је одвео из стана и утоварио у камион који је чекао пред кућом. У камиону је већ било више српских породица из Осијека.

На овом камиону смо се возили кроз град, јер су усташе покупиле и друге српске породице.

27. септембра у 4 сата ујутро превезени смо камионом на железничку станицу у Осијеку, где смо били утоварени у сточни вагон, а затим одвезени у Славонску Пожегу, куда смо стигли истог дана у 3 сата после подне.

Тог дана је из Осијека и околине у Славонску Пожегу одвезено 500–600 Срба. У Славонској Пожеги смо били смештени у једној бараци.

Следећег дана, тј. 28. септембра т.г. ванредним возом смо одвезени у Србију и на железничку станицу Топчидер стигли смо у поноћ.

Ова изјава ми је прочитана, признајем је за своју и потписујем.

Јован Белајчић, т. р.

Саслушао и оверио:
Ђуро Ј. Родић, т. р.
Шеф одељења

Записничар:
Зорка Шурлан, т. р.

**РЕЗОЛУЦИЈА БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИХ МУСЛИМАНСКИХ
ПРВАКА ОБЈАВЉЕНА У САРАЈЕВУ 12. ОКТОБРА 1941. КОЈОМ СЕ
ДИСТАНЦИРАЈУ ОД ПОЛИТИКЕ УСТАШКЕ ДРЖАВЕ ЈЕР ВОДИ
КА ПРОПАСТИ ХРВАТСКИХ МУСЛИМАНА.⁵¹**

Превод са хрватског Резолуције састављене 12./X. 1941 у Сарајеву од стране највиђенијих представника босанско-херцеговачких муслимана⁵²

Имајући у виду тежак положај у којем се данас муслимански Хрвати у Босни и Херцеговини налазе, као и узимајући у обзир услове који се из дана у дан погоршавају, као припадници часне исламске вероисповести али и као људи доле потписани муслимани се осећају обавезним да, на предлог главног одбора „Ел-Хидаја”, организације Илмија (мухамеданско свештенство), констатују следеће чињенице и да захтевају да се уклоне јад и невоља у којој се налазе.

1./ Положај муслимана у Босни и Херцеговини данас је крајње тежак. Није претеривање кад се тврди да муслимани из ових области током историје нису доживели тежа времена. Због акције неодговорних елемената као и због устаничких подухвата Срба, у великој већини гину само муслимани, и то зато што у овим подручјима беспомоћни муслимани живе измешани највише са грчко-источним⁵³ елементима, а устаници непромишљено нападају оне који су им најдоступнији.

Услед насталих немира трпи мирољубиво грађанство и недужни људи, на десетине хиљада људских живота се губи, а сва имовина се уништава. Села се спаљују, становници се присиљавају да беже односно да се пресељавају и лишени свих средстава да се гомилају у већим

⁵¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 4–8, превод с хрватског.

⁵² Видети: Muslimanske rezolucije, у: Б. Petranović, М. Zečević, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata*, први том, 1914–1943, Београд: Prosveta, 1987, 697–713; Н. Matković, „Bosansko-hercegovački muslimani u programu ustaške emigracije i NDH”, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, 2006, 1034; D. Sušić, *Parergon*, 13–14, 37, 41.

⁵³ Министарском наредбом од 18. јула 1941, у НДХ је укинут назив православна вера и уведен назив грчко-источна вера; М. Koljanin, „Preveravanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”, у: *Pokatoličavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Zbornik radova*, Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2019, 24.

градовима. Хиљаде сирочади који су остали без родитеља преклињу за помоћ и тражећи заштиту наоколо лутају.

Констатујући ове чињенице истичемо, да ово нису никакве жртве које су патриоте принуђене да претрпе за своју родну груду, с обзиром на то да је ово само један општи хаос који се све више шири и који доводи до пропасти хрватских муслимана у Босни и Херцеговини.

Упркос преклињању са свих страна, да се овом стању учини крај и упркос многим утешним изјавама од стране одговорних фактора, нема никаквог побољшања, већ свакодневно долази само до погоршања ситуације, а угрожене су већ и оне територије које до сад још увек нису биле непосредно погођене некаквом посебном недаћом.

Најгоре је, међутим, што су од стране појединих власти чињене, а и даље се чине радње, које управо провоцирају оштру реакцију устаника те се на овај начин ојађено и незаштићено становништво недужно у још већој мери излаже недаћама. Све ово потреса свако веровање у сигурност и даје повода за то да се на основу чињеничних догађаја као и делимично услед пропаганде неодговорних елемената у широким неуким слојевима дође до уверења са се овде ради о једном систему који се плански спроводи.

2./ Многи католици одговорност за сва недела која су у последње време почињена свесно сваљују на муслимане а сва догађања представљају као међусобно разрачунавање муслимана и грчко-источних елемената. Истог су мишљења и делови грчко-источног становништва у погледу одговорности муслимана. Кад се ствари, међутим, правилно упознају, види се да су муслимани недужни и зато најенергичније одбацују ове оптужбе.

Чињеница, да се међу починиоцима различитих кривичних дела налазе и људи са муслиманским именима, не може за последицу имати то да кривица и одговорност падне на муслимане.

Муслимани су се већ пре оградиле од ових кривичних дела која су почињена, а у Резолуцији која је 14. 8. т. г. донета на годишњој главној скупштини „Ел-Хидаја”, организације Илмија, усвојена је следећа тачка:

„4./ Болног срца и са дубоким саосећањем присећамо се свих оних муслиманских жртава, које су у немирима, који се ових дана местимично догађају, невинне пале. Осуђујемо све оне појединачне муслимане, који су на сопствену руку починили какав год био изгред или било какво насиље. Констатујемо да су такво нешто могли починити само неодговорни елементи и неотесани људи, од чијих се кривичних дела

како ми, тако и сви муслимани ограђујемо. Од свих муслимана захтевамо да се у духу узвишеног учења њихове исламске вере и у интересу државе строго држе даље од свих недела. Молимо државне органе власти да што пре успоставе законску сигурност на свим територијама и да не дозволе да се било шта својевољно предузима како недужни људи не би страдали.”

Овим констатујемо да су кривична дела на муслиманској страни могли да почине само руља и криминални појединци који постоје у свакој заједници. Ми, међутим, констатујемо чињеницу да чак ни они ништа нису починили на властиту иницијативу све дотле док им се није дало оружје, униформе, овлашћења а често и налози.

Због тога за ова кривична дела ни у једном једином случају нису муслимани криви нити су они хушкачи истих.

Даље констатујемо то, да су зарад сваљивања одговорности за почињена недела на муслимане, и фес као и муслиманска имена злоупотребљавана. Наиме, фес су, који је као комад униформе уведен за све босанске војнике, носили и они који нису муслимани, а који су починили разне злочине и који су се том приликом, како би обманули своје жртве, узајамно ословљавали муслиманским именима.

Муслимани нису имали никаквих злих намера ни према коме, о чему најбоље сведочи чињеница да су муслимани, који су били југословенски војници, по завршетку рата предали своје оружје.

Муслимани су и у својој прошлости у турско доба, када су били једини господари, толерисали све вероисповести без изузетка и никога нису прогањали. Због тога се муслимани ни данас не смеју означити као подстрекачи свих немира и преступа нити нетрпељивим према грчко-источном елементу, како им се са многих страна намерно подмеће.

3./ У овим тешким временима на видело излази и нетрпељивост неких католика према исламу. Ово долази до изражаја у начину писања, у приватним разговорима и јавним говорима, као и у неједнаком понашању према католичкој и исламској религији. Све ово постаје очигледно ма колико се са највиших места давале изјаве о једнакости и равноправности обеју религија. Ове наше констатације смо спремни да поткрепимо конкретним примерима.

Након утврђивања овог чињеничног стања тражимо од свих одговорних политичких вођа и од свих муслиманских верских и политичких представника да се код свих надлежних служби заузму за следеће:

- 1./ да се уведе стварна сигурност живота, части, поседа и вере за све грађане у држави без било каквог изузетка,
- 2./ да недужно становништво заиста добије јаку војну заштиту,
- 3./ да се надаље забрани да се предузимају било какве акције, које би по својој природи у народу могле да изазову устанке и проливање крви,
- 4./ да се сви кривци, ма какво насиље или кривично дело да су починили, без разлике у погледу вероисповести којој припадају, судски позову на одговорност и да се по законима најстроже казне, као и они који су наредили или омогућили таква недела,
- 5./ да законе спроводе само редовни органи власти и регуларна војска,
- 6./ да се спречи свака верска нетрпељивост и да се они који у овом погледу начине ма какав доказив изгред најстроже казне,
- 7./ да се онима, који су у овим немирима ни криви ни дужни страдали, што пре пружи довољна материјална помоћ.

Сарајево, 12. октобар 1941.

1. Хаџи Мехмед Хаџић, председавајући „Ел-Хидаје”
2. Мухамед Пашић, директор Шеријатске гимназије
3. Мустафа Варешановић, имам у џамијату града Сарајева и председник Удружења имама у џамијату
4. Хафиз Хасиб Фазлић, председник Уније муслимана
5. Ахмед Бурек, директор Медресе Гази Хусревбег
6. Др. Шаћир Сикирић, ректор Исламске теолошке шеријатске школе
7. Тајиб Сарачевић, директор ниже среске медресе
8. Месиховић Шаћир, члан Улема меџлиса у пензији
9. Махмуд Бахтијаревић, члан Улема меџлиса у пензији
10. Ибрахим Чадорџић, председник мухамеданског окружног одбора у Сарајеву и председник Удружења шеријатских судија
11. Др. Касим Муфтић, директор Вакуфа
12. Др. Касим Турковић, члан ранијег Вакуфско-Меарифског сабора
13. Едхем Мулабдић, председник „Народне узданице”
14. Мехмед Али Чермовић
15. Хафиз Мухамед Панџа, члан Улема меџлиса
16. Хафиз Ибрахим Риџановић, члан Улема меџлиса
17. Хаџи Алија Агановић, члан Улема меџлиса

18. Абдулах Дервишевић, мудерис (учитељ у вишој школи) и председник среског одбора „Ел-Хидаје” у Сарајеву
19. Ешреф Берберовић, председник муслиманског удружења „Трезвеност”
20. Едхем Чејванија, председник „Хујрета”
21. Салим Џино, члан одбора „Мерхамета”
22. Хаџи Мустафа Мерхемић, председник удружења бивших veleпоседника
23. Касим Добрача, члан главног одбора „Ел-Хидаје”
24. Хафиз Рамиз Јусуфовић, секретар Удружења муслиманских имама
25. Мехмед Мујезиновић, секретар главног одбора „Ел-Хидаје”
26. Хафиз Ибрахим Реџић, шеријатски судија у пензији
27. Фаик Мусакадић, председник муслиманског друштва „Братство”
28. Мухамед Хазим Тулић, професор
29. Ахмед Тузлић, учитељ на замени
30. Салим Ћатић, професор, секретар „Народне узданице”
31. Капаџић Хамдија, професор
32. Хафиз Ибрахим Требињац, суплент
33. Мустафа Дрљевић, професор
34. Ћазим Ножић, професор
35. Махмуд Барјактаревић, професор
36. Недим Филиповић, суплент
37. Дервиш М. Коркут, кустос Земаљског музеја
38. Ахмед Каумовић, професор
39. Бесим Коркут, професор
40. Др. Бехаудин Салихагић, судија
41. Бекир Омерсофтић, заменик државног тужиоца
42. Осман Соколовић, секретар Трговинске коморе у пензији
43. Џемалудин Хафиз Хаџијахић, имам и хатиб у Царевој џамији
44. Мујезиновић Хафиз Мустафа, учитељ у женској медреси
45. Абдулах Фочак, управник мектеба (основна верска школа)
46. Др. Вејсил Бичаковић, примаријус у болесничком фонду и представник удружења „Ел-Камеф”
47. Фејзулах Хаџибајрић, члан главног одбора „Ел-Хидаје”
48. Хусеин Ђозо, члан главног одбора „Ел-Хидаје”
49. Мухамед Фочак, члан главног одбора „Ел-Хидаје”
50. Хафиз Акиф Ханџић, имам у државној болници
51. Хафиз Ибрахим Прохић, управник мектеба (основна верска школа)

52. Мухамед Траљић, студент
53. Халид Чаушевић, студент
54. Кемал Чаушевић, студент
55. Хазим Чабановић, публициста
56. М. Сејид Прашо, студент
57. Хасан Барјактаревеић, студент
58. Сока Ахмед, верски учитељ
59. Буквић Касим, студент
60. Асим Хаџишабановић, индустријалац
61. Мулић Абдулах, учитељ
62. Хусеин Кадић, велепоседник
63. Мехмед Шахинагић, велепоседник
64. Инг. Асим Шеремет, виши пољопривредни саветник у пензији
65. Ахмед Мешиновић, трговац
66. Едхем Фочо, трговац
67. Асим Асланагић, трговац
68. Сулејман Горушановић, трговац
69. Сулејман Мухасиловуић, трговац
70. Мехмед Кучукалић, трговац
71. Узеир Хаџихасановић, трговац
72. Хамдија Зулукарпашић, трговац
73. Јусуф Ченгић, трговац
74. Салих Фоча, трговац
75. Мустафа Ричакчић, трговац
76. Шериф Вранић, трговац
77. Дервиш Артић, индустријалац
78. Мустафа Софтић
79. Хамдија Мујичић
80. Касим Скопљак
81. Хафиз Омер Мушић, учитељ
82. Салем Мухаремагић, учитељ
83. Хаџи Хасан Незирхоџић, трговац
84. Хамдија Делић, трговац
85. Мухамед Камура, трговац
86. Исмет Њемчевић, трговац
87. Ахмед Табаковић, трговац
88. Фејзулах Хаџи Шабановић, индустријалац
89. Едхем Бичакчић, бивши директор градске штедионице

90. Мухамед Нанић, индустријалац
91. Едхем Ђулизаревић, занатлија
92. Исмет Сулејмановић, занатлија
93. Хамдија Ђукић, трговац
94. Ахмед Туфо, трговац
95. Скака Абдулах, занатлија
96. Хасан Зулфикарпашић, трговац
97. Др. Асим Мусакадић, лекар
98. Хасан О. Ужичанин, занатлија
99. Др. Хусеин Машић, судија
100. Насих Реповац, судија
101. Др. Мухамед Куленовић, председник судског већа
102. Осман Сикирић, одборник у већу Бановине у Сарајеву
103. Мухамедбег Фидахић, одборник Вишег суда у Сарајеву
104. Осман Ферта, шеријатски судија
105. Мунир Тарабар, практикант у Шеријатском суду
106. Хафиз Сулејман Куленовић, шеријатски судија
107. Осман Омерхацић, шеријатски судија
108. Ахмед Селимовић, шеријатски судија

БЕЛЕШКА АБВЕРА УПУЋЕНА НАЧЕЛНИКУ ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ВЕРМАХТА И ШЕФУ АБВЕРА 30. СЕПТЕМБРА 1941, О УСТАШКОМ МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА СВИХ УЗРАСТА У ОКОЛИНИ САРАЈЕВА, КАО ЈЕДИНОМ УЗРОКУ УСТАНКА ЗА ШТА ЋЕ НЕМАЧКИ ВОЈНИЦИ СНОСИТИ ПОСЛЕДИЦЕ.⁵⁴

Управа иностранство/Абвер⁵⁵

Одељење иностранство Nr. 9927/41 пов.[ерљиво] I ц Берлин,
30. септембар 1941

Белешка!

Предати господину <u>Начелнику О. К. W.</u> ⁵⁶	<u>Предмет:</u> Понашање усташа <u>Извор:</u> Извештај К.О. ⁵⁷ Загреб Nr. 1770/41 од 18. 9.

5 прилога 9 фотографија	Према извештају Штаткомандантуре Сарајево ⁵⁸ , дана 7. 9. су припадници усташа код Раљева у две куће затворили 80 до 100 Срба, мушкараца, жена и деце, куће су запалили, а Срби су живи изгорели.

⁵⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2 (документ није нумерисан, у досијеу се налази после листа 591).

⁵⁵ Централна установа немачке војнообавештајне службе (Управа иностранство/Одбрана, Amt Ausland/Abwehr). Абвер је био у саставу Врховне команде копнене војске (Oberkommando des Heeres, скраћено: ОКН) и био је подређен његовом Обавештајном (I ц) одељењу.

⁵⁶ Врховна команда немачких оружаних снага, Вермахта (Oberkommando der Wehrmacht, скраћено ОКВ).

⁵⁷ К.О. скраћено од Kriegsorganisation (ратна организација), установе Абвера у неутралним земљама или немачким савезницама. К.О. Загреб (касније: Abwehrstelle, скраћено: Ast.) је била централна установа Абвера у НДХ.

⁵⁸ Немачка Војна команда у граду Сарајеву (Stadtkommandantur).

Предати
господину

Шефу

Управе

иностранство/Абвер

(такође за З. Л.)

Неколико других Срба је истом приликом одвојено, било стрељано. Као потврда прилаже се девет фотографија.

Генерал-потпуковник Лакса⁶⁰, као специјални опуномоћеник поглавника, у приложеном извештају потврђује овај догађај. Он је издао наредбу да се починиоци ухапсе и стрељају.

Потписао
Бикнер

У извештају за 718. пешадијску дивизију⁶¹, командант 738. пешадијског пука указује на то да се оваквим насиљима становништво подстиче на устанак; и на крају поново ће немачки војник морати да буде одговоран за последице.

За тачност:⁵⁹

Такође и К.О. Загреб заступа мишљење да су усташка убијања и паљења једини узрок за покрет устанка у Босни и Херцеговини.

Југославија (D)⁶²

⁵⁹ Следе ознаке разних одељења и установа Абвера и Вермахта којима је документ упућен.

⁶⁰ Генерал Владимир Лакса (Лаха), у то време је био заповедник босанског и јадранског дивизијског подручја копнене војске НДХ; *Tko je tko u NDH*, 231–232 (М. Ројић и М. Рупић).

⁶¹ Јединице 718. пешадијске дивизије под командом генерал-потпуковника Јохана Фортнера (Johann Fortner), биле су углавном стациониране у источној Босни, али јој је седиште било у Бањалуци. Дивизија је била подређена Вишој команди 65, са седиштем у окупираној Србији.

⁶² Рукописна забелешка.

КАПЕТАН ХЕФНЕР ИЗВЕШТАВА 5. НОВЕМБРА 1941. ДА ЈЕ ДОБИО РЕЗОЛУЦИЈУ БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИХ МУСЛИМАНСКИХ ПРВАКА И ПРЕНОСИ МИШЉЕЊЕ О ОКОЛНОСТИМА ДОНОШЕЊА РЕЗОЛУЦИЈЕ, О УЗРОЦИМА И ПОСЛЕДИЦАМА МАСОВНИХ ПОКОЉА СРБА И ПОТРЕБИ АУТОНОМИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ.⁶³

Артур Хефнер⁶⁴
Капетан
Свачићев трг 3
Загреб.

Објашњења уз, на немачки преведену приложену Резолуцију босанско-херцеговачких муслимана од 12. октобра 1941.

Резолуција ми је предата на хрватском језику од стране једног виђенијег муслимана, који, како бих одмах желео да констатујем, не припада оном малом броју муслиманских интелектуалаца који се национално изјашњавају као Хрвати, већ одвајкада заступају становиште да се проблем Босне и Херцеговине, с обзиром на специфичност њеног становништва, трајно може решити само на основу самоуправе ових земаља, онако како је у оквиру Аустро-Угарске монархије већ постојало.

Потписници Резолуције додуше изјављују како говоре као хрватски муслимани, но ово се, како ми се предочава, догодило само из тактичких разлога, да не би заправо били приказани као државни непријатељи, након што је усташки режим муслимане, без да су их питали, на основу сопствене апсолутне моћи, означио као „Хрвате исламске вероисповести”, иако ниједан разуман човек који је упознат с приликама, не може да сумња у то да су муслимани у Босни и Хер-

⁶³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 8–11.

⁶⁴ Капетан у пензији Артур Хефнер (Arthur Höffner) је био официр за транспорт из састава особља Немачког генерала у Загребу Едмунда Глајзеа фон Хорстенауа и један од његових најбољих извештача. Видети: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том XII, књ. 1, Dokumenti Nemačkog rajha, Београд: Vojnoizdavački zavod, 1973, 46, пар. 6; Видети и извештај капетана Хефнера од 27. августа 1941. о злочинима усташа над Србима; *н. г.*, 328–330.

цеговини због своје религије и крвног утицаја Османлија још пре више векова постали одвојена етничка национална група, иако су можда њихови преци заиста некада били Хрвати или Срби. Чак и ако се појединци и осећају као Хрвати или Срби, ради се само о изузецима. Рекавши ово поново се враћам на полазну тему.

Намера да се заузме став против нечувеног насиља, које су усташе проузроковале својим пљачкашким и убилачким делима који су, како у односу на обим тако и на страхоте, беспримерни у историји балканских народа, постојала је код муслимана још пре више месеци, но једна чисто политичка реакција против кривичних дела усташа се, у погледу последица које се могу очекивати, водећим личностима чинила исувише опасном. Коначно, усагласили су се у томе да акција отпочне са мухамеданским свештенством на челу, тобож под зеленом заставом Пророковом, како би нека евентуална контраакција усташа могла да наиђе на познати верски фанатизам широких слојева муслиманског становништва.

Иначе учачава се да се Реис Улема,⁶⁵ као верски⁶⁶ поглавар овдашњих муслимана, није ставио на чело потписника. Објашњење за ово је у чињеници да је Реис Улема Спахо⁶⁷ свој високи положај својевремено добио само због политичког положаја свог брата, покојног министра др Спахе, и то противно вољи босанских муслимана, који су га сматрали морално недостојним да врши ову високу свештеничку дужност.⁶⁸

Како се из приложене Резолуције може видети, исту као први потписује Хаџи Мехмед Хаџић, председник „Ел-Хидаја”, организације мухамеданског свештенства. Он је своје студије апсолвирао на најпознатијој мухамеданској високој школи, Универзитету у Каиру, оцењен је као човек изузетно бистре главе, а упао је у очи тиме што је у Каиру у говорима јавно наступао против угњетавачког система Енглеза.

Што се тиче садржаја Резолуције, треба напоменути да се њоме недвосмислено и бескомпромисно захтева ликвидација усташког система.

И то што су се муслимани, који су, од када на Балкану више нису на власти, ипак увек били опортунисти, у овако једној деликатној

⁶⁵ Реис-ул-улема.

⁶⁶ У оригиналу: *kirchliche*, црквени.

⁶⁷ Фехим Спахо.

⁶⁸ То се вероватно односи на чињеницу да је он био алкохоличар; D. Sušić, *Parergon*, 23.

политичкој ситуацији одлучили да открију своје карте, мора се дакле овој чињеници поклонити велика пажња, јер би безумље усташког режима могло отићи толико далеко да се на Резолуцију одговори насиљем против муслимана, утолико пре што се, према саопштењу мог извора, за њу сад у целој Босни и Херцеговини прикупљају потписи. Једним непромишљеним кораком усташке владе би, пак, политичка ситуација како у Хрватској тако и у Србији за Рајх могла да постане још неповољнија него што је то ионако случај.

Муслимани су у Резолуцији иначе покушали да учешће муслиманских елемената у неделима усташа прикажу мањим него што је то заиста био случај. Тачно је међутим, да заиста виђенији муслимани са тим ништа нису имали. С друге стране, у обзир се мора узети и то да је муслиманска светина у Босни изузетно бројна. Ово се појашњава чињеницом су од свих група народа који живе у Босни и Херцеговини, муслимани највише подложни дегенерацији, што се пре свега може довести у везу с тим да њихова заједница није условљена пореклом по крви, већ се заснива на религиозним основама, због чега је муслимански елемент, који је већином био изворно словенског порекла, током турског периода много више био изложен нездравом мешању крви са оријенталним хордама које су продирале на Балкан, него што је то био случај са Србима и Хрватима. Још један узрок дегенерације муслимана је ендемски сифилис, јер борбу против њега јако отежавају обичаји који су повезани са мухамеданском религијом.

Дегенерација муслимана читује се и у мањој способности привређивања, која коначно доводи до пролетеризације са свим њеним последицама. То да, међутим, чак и ова муслиманска руља састављена од пролетера ни у ком случају није почела са убиствима сама од себе, доказује већ и сама околност да је становништво на овим територијама увек било мирољубиво и да је Босна и Херцеговина, захваљујући пацификацији оствареној током четири деценије аустроугарске управе, била оцењена у погледу сигурности живота и имовине као генерално много повољнија него многе цивилизоване земље Европе. Чак и српски режим који је трајао преко две деценије, а који је раније узорно управљање Босном и Херцеговином скоро у потпуности уништио, по безбедоносној прилике није имао никаквог штетног утицаја вредног помена.

Тек је на усташком режиму било да на овим територијама распламса животињски нагонску окупацију и похлепу свих елемената који су се осећали мање вредним и да их узме у своју службу.

Стога је апсолутно оправдано када се у Резолуцији истиче да муслимани не сnose никакву кривицу у томе што чак ни руља исламске вероисповести, након што су великодушно били снабдевени оружјем, муницијом и униформама, није одолела искушењу да искористи попућену прилику за пљачку и убиство без икакве опасности, овој руљи је, пак, кроз позиве министра др Будака и многих других усташких вођа преко радија, да врше прогон Срба као патриотску обавезу све до њиховог искорењивања, давано за ово чак и помиловање.

Коловође за злочине почињене над српским становништвом Босне и Херцеговине, по наводима мог муслиманског извора, углавном су били Хрвати који су долазили са стране, из Лике, са Кордуна и са оних подручја Херцеговине који су били насељени католицима. Ови последњи су под утицајем фрањевачког реда који је на овим подручјима политички водећи, а који је раније увек сматран толерантним, но тренутно он управо сматра да је његова хришћанска мисија да се искорени српство, чак и у оним случајевима где су већ били изнуђени масовни преласци Срба у католичку цркву.⁶⁹

Међу коловођама који су се истицали нарочитом окрутношћу, налазили су се јако често и усташе из редова усташког поглавничког телесног батаљона,⁷⁰ при чему су ми неки од њих поименце наведени. Један од њих је у сред бела дана у болници у Бања Луци починио ужасно убиство над једним муслиманским хоћом који је од пре извесног времена полудео, при чему га је истраго из руку његових чувара, бацио на земљу и ногама изгазио до смрти. Махнитост хоће очитовала се на име, између осталог и у томе, што је викао „живио краљ Петар”, због чега су га на крају да би избегли инциденте одвели у болницу. Када је усташа чуо хоћине повике, насрнуо је, упркос свим објашњењима случаја од стране чувара, на њега и убио је умоболног човека.

Име овог усташе је Јосо Бабић, он припада телесном батаљону поглавника и остао је некажњен иако су виђенији муслимани поднели тужбу и иако је учешће мухамеданског становништва Бања Луке у овом случају приликом сахране хоће демонстративно дошло до изражаја.

⁶⁹ М. Koljanin, *Preveravanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, 46–56.

⁷⁰ Поглавникова тјелесна бојна, усташка јединица подређена директно вођи (поглавнику) НДХ Анти Павелићу; А. Obhodaš, М. Werhas, В. Dimitrijević, Z. Despot, *Ustaška vojnica. Oružana sila Ustaškog pokreta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.–1945* (prva knjiga, travanj 1941. – rujan 1943), Zagreb: Infinitus, 2013, 251–259.

Окрутност са којом су под вођством усташа вршена убиства у Босни и Херцеговини превазилази, по извештавању мог извора, све оно што је до сад забележено у крвавој историји балканских народа. Од стрељања се брзо одустало, јер се то сматрало траћењем муниције. Због тога су одабране друге врсте смрти. Тако су људи једноставно клани као животиње. У другим случајевима на хиљаде људи послато је на други свет тако што би им лобање чекићима или секирама бивале разбијане. Често су људи утеривани као стока у куће, амбаре и штале, које су паљене а људи су остављани да умру у пламену. Код Босанског Петровца, где је до акције Италијана унаоколо непокопано лежало преко 8.000 лешева, око трагова спаљеног стога сена 70 угњенисаних лешева је пронађено да леже свуда унаоколо, а како је могло да се види, они су жицом били везани за стог сена и паљењем истог страдали су на ломачи. Догађало се да су родитељи своју малу децу, не би ли их спасили, пуштали да склизну кроз прозоре кућа у пламену, које су биле опкољене од стране усташа. Међутим, усташе су доносиле виле за сено и ђубриво, набадале су децу на њих и убацивали их натраг у пламен. Једва да се може уопште замислити таква једна окрутност, пред којом би се и нељуди ужаснули, а чак су им и цркве служиле за то да се у њих утерају људи попут стоке и да се тамо убију.

На све ово мој извор информација је приметио: „И све се ово дешавало у двадесетом веку у једној земљи, коју су окупирале оружане снаге оних двеју великих сила које хоће да буду гаранتي једног бољег моралнијег новог поретка на овом континенту и које за остварење овог циља жртвују најбољу крв својих народа.”

Број жртава масакра над Србима процењује се на 350.000 до 400.000 људи а број оних на муслиманској страни као жртве српске контра-акције процењује се на око 40.000 људи. У току је акција како са српске тако и са муслиманске стране, прикупе статистички подаци о броју жртава. При томе се мора узети у обзир да је током ове зиме још безброј хиљада људи препуштено смрти од хладноће и глади, који без хлеба и крова над главом као избеглице лутају по шумама или око својих спаљених кућних прагова.

Ако се ово, с немачке стране, значи као несрећне последице једне револуције и ако се настоји да се ствари тако представе да се што се Срба тиче ради о устаничкој герили и комунистима које су усташе убиле зато што се нису хтели покорити новом политичком поретку у Хрватској, ово је или свесна неистина или се пак ради о жалосном

непризнавању чињеница, које немачки народ не може ослободити од његове одговорности пред историјом. Изван сваке је сумње да би промена режима у Хрватској протекла без помена вредне жртве у крви да вође усташког покрета нису прогласиле сезону лова над домаћим српским становништвом.

Наиме, ни у Србији не би дошло до устанака у толиком обиму, којима је комунистима дата прилика да исте искористе у своје сврхе, да усташе безброј хиљада овдашњих Срба нису тамо уз одузимање њихове имовине као просјачке депортовале, а још већи број њих протерале преко границе на Дрини.

Преузимање власти од стране усташког режима у Хрватској није проистекло из једне револуционарне идеје, чија је победа извојевана кроз борбу, већ је ово неочекивани и једва предвиђени резултат безумног чина београдске пучистичке владе од 27. марта 1941. године и реакције немачког Рајха која је уследила као последица овога, а што је вођама усташког покрета омогућило да без значајније подршке, заузму места у министарским фотељама.

И уместо да се сад прихвате да организују државу коју им је Рајх поклонио, те да становништво кроз сопствени добар пример придобију за идеју једне нове заједнице народа на европском простору која је заснована на социјалној основи, усташке вође су зграбиле прилику да према овдашњим Србима, који су на потпуно исти начин као и Хрвати били многоструко угњетавани од стране београдског режима, на паклени начин искале своја годинама нагомилавана осећања мржње, након што су током две деценије били исувише велике кукавице и неспособни да у мушкој борби своје српске угњетаче натерају на другу страну Дрине и драже им је било да као емигранти из сигурности иностранства недужне путнике на железници или кориснике јавних телефонских говорница отерају на други свет подметањем подмуклих паклених машина као манифестације свог „националног протеста” усмереног против српског насиља.

Резултати седмочесечне усташке владавине на свим су подручјима поражавајући. Пре свега због разарања сваког правног поретка, она је проузроковала моралну кризу, какву историја хрватског народа никад до сад није познавала. У недостатку присталица, усташки покрет је не бирајући захватао из талог народа и у својим редовима пружао уточиште целокупном криминалном миљеу земље, који је већ присвојио извршну полицијску власт. Пристојно становништво је на садистички

начин и са потпуно истим методама тиранисано, као што је то случај код бољшевика, које су усташе само још превазишле по питању не-вредновања људи, с обзиром на то да они сами не признају ауторитет својих сопствених вођа и да су отворени анархисти.

Иако се усташки режим из спољнополитичких разлога подржава од стране владе Рајха, ни ово му ништа неће помоћи јер изван је сумње да ће у хаосу, којег је због пљачке и уништавања вредности проузроковао у економском животу земље, безнадежно пропасти.

На влади Рајха је да по могућности прекине велике муке већине становништва ове земље, од стране нељуди терорисане, тако што ће исправно спознати право чињенично стање и мере које се буду на основу тога показале као неопходне. Да се ово догоди пре него што се велико поверење, створено 10. априла 1941. године, и велико поштовање, које је немачки народ у најширим слојевима друштва ове земље чак и код многих Срба уживао, сроза на нулу, императив је већ и с обзиром на вођство на које Немачка полаже право у новој Европи.

Осим неколико објашњавајућих прилога с моје стране, у горњим наводима сам углавном преносио само мишљења и информације мог муслиманског повереника, које логично нисам био у стању да оспорим.

Загреб, 5. новембар 1941.–

КАПЕТАН ХЕФНЕР ИЗВЕШТАВА СЛУЖБУ НЕМАЧКОГ ГЕНЕРАЛА
У ЗАГРЕБУ 10. НОВЕМБРА 1941. О ОДНОСУ ИЗМЕЂУ ХРВАТСКИХ
ОРУЖАНИХ СНАГА И УСТАШКИХ ЈЕДИНИЦА, ФАВОРИЗОВА-
ЊУ УСТАША, ЊИХОВОЈ СЛАБОЈ БОРБЕНОЈ ВРЕДНОСТИ И УСТА-
ШКИМ ПОКОЉИМА СРБА КАО ЈЕДИНОМ УЗРОКУ УСТАНКА.⁷¹

Артур Хефнер
Капетан

Загреб, 10. новембар 1941.
Свачићев трг 3.

Служба Немачког генерала у Загребу.

Предмет: Прилике у хрватским оружаним снагама.⁷²

Као што се већ приликом објаве законске уредбе о стварању уста-
шке милиције⁷³ могло очекивати, ривалитет са овом привилегованом
војном институцијом усташког покрета постао је, у новим хрватским
оружаним снагама, непремостива препрека за развој једног пожртво-
ваног војничког духа вољног да преузме одговорност.

Предуслови за ово су у овим оружаним снагама већ сами по себи
отежани тиме што је официрски кор с једне стране састављен од ста-
рих, махом од своје професије мање или више отуђених официра бивше
аустроугарске армије, а са друге стране од млађих официра бивше
југословенске војске који су одгојени у сасвим другом духу, те је због тога
посве хетерогена. Утолико би било важније да врховна команда хрват-
ских оружаних снага предузме све што је могуће како би се премости-
ле супротности кроз помагање у развоју једног јединственог хрватског
армијског духа у официрском кору и у трупима. За ово је, у првом реду,
било неопходно да се за нове оружане снаге у држави обезбеди у наро-
ду опште поштовање које је неопходно за испуњење њихових задатака.

⁷¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 12–13.

⁷² Видети: М. Colić, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska*, Beograd: Delta-press, 1973; Н. Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne države Hrvatske 1941.–1945*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003.

⁷³ Ради се о усташким јединицама организованим у усташку војницу (војску);
видети: А. Obhodaš i dr., *Ustaška vojnica*, knj. 1–2; В. Dimitrijević, *Ustaška vojska Neza-
visne Države Hrvatske 1941–1945*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2016.

У ствари, дешава се, међутим, управо супротно. И док се у штампи нашироко прича о потпуно небитним борбеним дејствима милицијских формација против устаника у Босни, и док се пали припадници милиције величају, јавност никада ништа не чује о делима војске, која пак, како се само у упућеним круговима само зна, практично носи комплетан терет борби, с обзиром на то да усташке формације више воле да по могућности избегну сваку опасност и свој главни задатак виде у томе да ненаоружане, односно разоружане Србе убијају.

Усташка милиција је већ више пута починила издају тако што је код блиске опасности напуштала свој борбени сектор у сред ноћи, а да није обавестила оближње делове војске, чиме је устаницима омогућено да изврше нападе с бока и опкољавање, што је војним трупам проузроковало знатне жртве у погледу мртвих и рањених.

То да је некажњено могло доћи до тако срамних дела усташке милиције, може да се подведе под то, што се она никада не потчињава команди војске, с обзиром на то да је једино за поглавника резервисано право располагања и наређивања милицији. Усташка милиција чак ни наредбе маршала Кватерника не извршава, ма колико он инсистирао на томе да је именован за „Крилника” тј. милицијског генерала и ма колико он ову титулу више ценио него свој положај маршала.

Кад се генерал Марић⁷⁴ у свом својству шефа генералштаба хрватске војске трудио да, у циљу подстицања трупа које су у борбама, учини да њихова посебна залагања буду награђена путем јавног признања у штампи, ово је од стране маршала Кватерника одлучно одбијано, а он је чак дао да се наредба, коју је његов шеф генералштаба издао трупам о прилагању и слању регуларних листа губитака, анулира иза његових леђа.

Ово у довољној мери доказује да маршал Кватерник, који поседује необуздано честољубље, али не и способност за то да буде и војник и политичар у једној особи, намерно потискује све, што би могло да подигне углед војске и да допринесе томе да јавност спозна како је војска та, а не милиција, чији војници морају да проливају своју крв и дају своје животе да би се поразио устанак, који је суштински дело усташког покрета, с обзиром на то да је до устанка дошло само због масовних убистава почињених над домаћим ненаоружаним Србима од стране усташких хорди.

⁷⁴ Генерал Аугуст Марић је тада био руководилац Главног штаба (Главног стожера) Министарства домобранства; *Тко је тко и NDH*, 256 (М. Ројић).

И то што под оваквим околностима борбени дух хрватских трупа ангажованих у Босни из дана у дан опада, заиста им се не може замесрити, па ипак од ових војника се тражи не само да умру као непознати јунаци већ и да као такви умру непоменути.

Чини ми се од важности да ову службу известим о моменту, где у сврху пацификације Босне немачким оружаним снагама у великој мери предстоји садејство са хрватским трупама.

Постоје и јасне индиције о томе да вођство усташког покрета, укључујући и маршала Кватерника, нема поверења у хрватску војску. С друге стране, међутим, и државно руководство, осим реактивирања једног значајног броја официра који су за службу у оружаним снагама потпуно неприкладни, ништа није урадило како би си осигурало симпатије и послушност војске.

За антагонизам данас, који, чак и ако је прикривен, постоји између оружаних снага и усташа, без сумње су криви ови последњи, с обзиром на то да су они ти, који су наметнули да трупе носе главни терет борбе коју су они изазвали, а још им се за то усташе и подсмевају.

Ова служба ће бити упозната с тим, да је маршал Кватерник, упркос супротним саветима свог генералштаба, као локације за команде корпуса одредио места Сисак, Славонски брод и Сарајево, а као локације за територијалне команде места Петрињу, Бања Луку и Травник. Као што се види, за Загреб, у коме је одвајкада била смештена висока војна команда, ниједна није узета у обзир. Након постављања новоствореног Поглавничковог телесног пука,⁷⁵ у коју се узимају само потпуно поуздани, тј усташком режиму одани елементи, намера је да се и босанска регимента, као последње тело војних трупа удаљи из Загреба, јер се више ни оване не верује.

С обзиром на то да су, међутим, с друге стране у милицијске формације узимани морално чак потпуно безвредни људи, што произлази већ и одатле, што се на командним местима непрестано сплеткари те стога владају свађа и неповерење, што проузрокује непрекидна мењања људства на водећим местима, те се тако може само констатовати чињеница, да се ова држава не може ослонити ни на војску а ни на милицију, због чега се мора рачунати с опасношћу да ће се ова кућа од карата преко ноћи урушити и да ће настати хаос.

⁷⁵ Батаљона (бојне).

ПРОТЕСТНО ПИСМО МУСЛИМАНСКИХ ПРВАКА ИЗ БАЊАЛУКЕ ДВОЈИЦИ ПРЕДСТАВНИКА МУСЛИМАНА У ВЛАДИ НДХ 12. НОВЕМБРА 1941. У КОЈЕМ СЕ ЖАЛЕ НА МАСОВНО УБИЈАЊЕ И ПЉАЧКУ, НА ПРОЗЕЛИТИЗАМ РИМОКАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ КОЈИ УГРОЖАВА И МУСЛИМАНЕ, ИСТИЧУ ДА УСТАНАК КОРИСТЕ КОМУНИСТИ И ТРАЖЕ ПРАВНУ И ИМОВИНСКУ СИГУРНОСТ.⁷⁶

12. нов.[ембар] 41⁷⁷

Превод на немачки протестног писма водећих муслимана из Бања Луке које су упутили својим заступницима у хрватској влади.

Господи

Др Џафер Бег Куленовић, заменик председника владе у влади Независне Државе Хрватске

и

Инг. Хилмија Бешлагих, министар саобраћаја, оба у Загребу.

Господо министри!

Ми муслимани још од почетака настанка наше Независне Државе Хрватске са највећом забринутостју примећујемо како одређене усташе и други одговорни и неодговорни фактори чине најгрубље грешке и преступе. Елементарна људска права су погажена. Сигурност живота и имовине, верска слобода и слобода савести су за један велики део становништва ових територија престали да важе.

Убиства духовника и осталих водећих личности без суда и пресуде, масовно стрељање и мучење често недужних мушкараца, жена и деце, истеривање целих породица масовно из куће и имања у сред ноћи из кревета у року од само 1 до 2 сата, њихова депортација у непознате крајеве, присвајање и пљачкање њихове имовине, присилно превођење у католичку веру, све су то чињенице које једног нормалног човека испуњавају ужасом и које су на нас муслимане из ових крајева имале најтежег утицаја.

⁷⁶ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 14–17, превод с хрватског.

⁷⁷ Рукописна забелешка.

Оваква дела и методе управљања у нашим крајевима нити смо очекивали нити смо желели. Током наше бурне прошлости нисмо се чак ни у најтежим условима служили таквим средствима и то не само зато што нам то ислам забрањује, већ и зато што смо увек били и јесмо мишљења да такве методе у свакој држави доводе до елиминисања јавног мира и реда и угрожавају њено постојање. По нашем мишљењу таква насиља се не би смела чинити чак ни против најцрњег непријатеља и сумњамо да би се за оно што се код нас дешавало уопште могао наћи неки пример у историји било ког народа.

Резултати ове политике (уколико такви поступци уопште могу да се назову политиком) су, како је сваки разуман човек могао да претпостави, ужасни. Верска толеранција, која је код нас у Босни и Херцеговини, упркос конфесионалним поделама, била на висини, ужасно је опала. Увреде и изазивања једног дела католика често су и против нас муслимана толико узела маха да нас ово сасвим озбиљно подстиче на размишљање.

Односи између оба дела нашег народа, који су били јако добри, сада су на путу да постану потпуно лоши. Обострана настојања оних хрватских националиста, који су циљали на то да се успостави братство између оба дела народа, а које је већ показивало добре резултате, сада су на путу да претрпе потпуни неуспех.

Један део католичког свештенства верује да је сад куцнуо њихов час и бескрупулозно искоришћава ово. Пропаганда за преобраћање узела је такве размере које подсећају на шпанску инквизицију. Под њиховим притиском и уз толеранцију од стране јавних органа, извршено је масовно преобраћање хришћана у католичку веру, те су тако они, којима је до тад била одузета свака грађанска вредност и свака национална сродност по бићу, постали равноправни грађани и национални Хрвати и то само зато што су формално узели католичку веру.

Равноправност ислама, која се у писаним речима и многим изјавама са највиших места често истиче, у пракси се често доводи у питање. Прелазак у ислам који никада нисмо пропагирали никада није добио заштиту као што је то дато преобраћању у католичку веру. Многи интелектуалци су такав сличан покушај сада морали платити животом, као што је то био случај у Травнику. Од католика се често чују погрдне песме које вређају религиозна осећања Муслимана и проричу им исту судбину као хришћанима /Напомена преводиоца: под „хришћани” тј. Christen, у Босни се подразумевају припадници грчко-источне цркве,

насупротив томе католици се означавају као „кршћани” тј. они који признају крст/.

Један део усташке милиције и то не само „дивље” усташе већ и регуларне, починили су тешке изгреде и нападе не само против хришћана већ и против муслимана и у нашим редовима ово је изазвало ужас. Случај језивог убиства сеоског хоће Едхем ефенди Хаџића у Бања Луци, у сред болничког дворишта и у сред бела дана, ужасан је пример оргијања почињеног од стране усташе Јосипа Бабића. Најжалоснија је међутим чињеница да се до данас не зна да ли је преступник уопште био ухапшен, иако је ово захтевало, а и дан данас још захтева, целокупно становништво у Бања Луци као и сви остали муслимани.

Устанак у нашим крајевима, који се све више шири, последица је горе наведених дела и грешака. Овај устанак носи сва обележја грађанских ратова. Такође, и устаници пале и на зверски начин убијају мушкарце, жене и децу, како би се често осветили онима, који су за њихову несрећу потпуно недужни. Устанак се сад проширио све до капија нашег града, а његове последице су све осетније. Наш град је већ био три дана без воде, несташница материјала за ложење и животних намирница све нас више притиска, а морамо да очекујемо још теже последице.

Комунисти су искористили незадовољство једног великог дела становништва и поставили се на чело устанка. Приликом прогона комуниста, нама муслиманима учињена је неправда. Нећемо да тврдимо да међу муслиманима по градовима нема комуниста, но међутим, због њих су ухапшени и они муслимани који никада нису били комунисти, ако су се негативно изразили о разним учињеним неправдама. Насупрот овоме, многи католици који су били познати комунисти, не само да су као такви прикривани, већ су често и награђивани различитим положајима и уносним и лагодним службама.

Испуњава нас особитом срџбом што су они елементи који су изазвали устанак, у ову акцију увукли и један део муслиманског обичног народа, због чега жалимо и што осуђујемо. Познато нам је довољно случајева у којима су усташе починиле клања и убиства са фесом на глави. То је било у Босанском Новом, где су усташе дошле у четири камиона „од преко” (католички Хрвати с друге стране Саве, примедба преводиоца) са стављеним фесовима и заједно са муслиманском светином масовно клали хришћане. Исто то се десило и у Босанској Костајници,

где је на исти начин током једног дана убијено 862 хришћанина. И у Кулен Вакуфу се дешавало исто, а овде се нарочито срамно истакао усташа из Врточа, Мирослав Матијевић. Овде је убијено око 950 хришћана, што је устаницима дало повода да 6. септембра т. г. изврше освету, у којој су Кулен Вакуф запалили, а 1.365 муслиманских мушкараца, жена и деце морало је ово платити животима.⁷⁸

Познати су нам случајеви где су католичке усташе нападале хришћане уз међусобно зазивање муслиманских имена, попут: „Удри Мујо! Држ га Хусо! Пази Мехо!” и слично. Нама су познати и случајеви где је хришћанима пришапнуто да смо ми муслимани ти који их убијају и кољу како би их искоренили. Да смо Србе и друге хтели да искоренимо, убијемо и преобратимо, ово смо могли да урадимо пре више векова, док смо поседовали већу власт него данас и кад је такав један злочин могао лакше да се оправда.

Након што је између нас муслимана и хришћана изазван тако тежак антагонизам, сада нас позивају као војнике, да угушимо овај устанак, при чему ми Србе убијамо а при том бивамо убијани све док се међусобно не унишtimo и искоренимо, а да не знамо када ће се ово завршити и које ће последице ово донети. Тако је дошло до тога да је ова борба, коју ми нисмо изазвали, толико већ ескалирала, да су многа наша села попаљена и опљачкана и да њихови становници, мушкарци, жене и деца голи и боси, гладни и жедни, тражећи помоћ и заштиту и код мобилисаних и код добровољаца, лутају унаоколо и беже у наше пренасељене градове, тако да је тешко да им се пружи помоћ.

Заштита за наше по селима је сасвим недовољна, а нарочито у оним крајевима који су под италијанском окупацијом. Тамо италијанска војска мирно посматра паљење муслиманских села, као што је то ових дана био случај у селима срезова Кључ, Петровац и Сански мост, где помоћ не пружа чак ни наша војска.

Па ипак оно што је најгоре: Узрочници свог овог нереда повлаче се у позадину, парадирaju у униформама унаоколо и углавном се баве плачкањем српске и јеврејске имовине. То најбоље видимо овде у Бања Луци, где је имовина исељених и избеглих Срба и Јевреја учињена извором плачке и богаћења за појединце, њихове породице и пријатеље. При том се није постављало питање нити о честитости и прошлости

⁷⁸ О овим злочинима видети: M. Bergholz, *Nasilje kao generativna sila*, 129–298.

ових лица, нити се водило рачуна о интересима државе. Стручна предузећа давана су нестручњацима, чак и она големи вредности, која су без било какве процене по багателним ценама и без гаранције давана оним људима који немају никаквих заслуга за хрватску државу.

Ово су наредили они који за овакве одлуке никаква овлашћења нису поседовали и за ово су узурпирали права. Када је затим у интересу јавног морала и праведности и у интересу државе у Бања Луци због ових нерегуларности покренута истрага, баш тај човек је, на захтев главно окривљених у свим овим случајевима, пожurio да исту истрагу омета, човек који у „Понови”⁷⁹ (обнова) на жалост заузима највише место у држави. Подметање, да смо ми желели да се домогнемо ових предузећа, одбацујемо са огорчењем.

Господо министри, обраћамо Вам се као нашим заступницима у влади Независне Републике Хрватске и као првим саветницима поглавника са молбом да о свему овоме поднесете извештај поглавнику и да искористите сав свој утицај да се овом стравичном стању у тако суровим временима које морамо да преживимо, учини крај.

Овим се прикључујемо свакој акцији наших која заступа исте циљеве, а пре свега акцији сарајевских муслимана од 12. октобра 1941. године и заједно са њима тражимо и захтевамо:

1) да се уведе стварна сигурност живота, части, поседа и вере за све грађане у држави без било каквог изузетка,

2) да недужно становништво заиста добије јаку војну заштиту,

3) да се надаље забрани да се предузимају било какве акције, које би по својој природи могле да подстакну народ на устанак и проливање крви.

4) да се сви кривци, ма какво насиље или кривично дело да су починили, без разлике у погледу вероисповести којој припадају, судски позову на одговорност и да се по законима најстроже казне, као и они који су наредили или омогућили таква недела,

5) да законе спроводе само редовни органи власти и регуларна војска,

⁷⁹ Државно равнатељство за понову је било новостворена установа која је управљала имовином убијених или протераних Срба и Јевреја; видети: Н. Кршљанин, „Правни режим непокретности у Независној Држави Хрватској”, у: Б. Беговић, З. С. Мирковић, *Правни поредак Независне Државе Хрватске*, Београд: Универзитет у Београду, Правни факултет, 300–305.

6) да се спречи свака верска нетрпељивост и да се они који у овом погледу начине ма какав доказив изгред најстроже казне,

7) да се онима, који су у овим немирима ни криви ни дужни страдали, што пре пружи довољна материјална помоћ.

Бања Лука, 12. новембар 1941.

Хаџи Хафиз Мустафа Нуркић, муфтија у пензији

Хакија Бешлагић, градоначелник (брат министра саобраћаја, прим.[едба])

Хафиз Идриз Скопљак, мудриз

Инг. Сулејман Ага Салихагић, председник удружења велепоседника.

Хасан Бег Џинић, ранији градоначелник

Халид Бег Џинић, председник Трговинске и занатске коморе

Др. Асим Бег Џинић, адвокат

итд.

НАРЕДНИК БУБЛИК ИЗВЕШТАВА ОБАВЕШТАЈНО ОДЕЉЕЊЕ
ВОЈНОГ ЗАПОВЕДНИКА У СРБИЈИ 17. НОВЕМБРА 1941. О ГЛАВ-
НОЈ УЛОЗИ ДРЖАВНОГ СЕКРЕТАРА НДХ ЕУГЕНА КВАТЕРНИКА
У СПРОВОЂЕЊУ ТЕРОРА НАД СРБИМА.⁸⁰

Хрватска⁸¹

Препис.

Наредник Франц Бублик, преводац код Заповедника у Србији
Командни штаб, Одељење I ц.

Београд, 17. 11. 1941.

За Командни штаб, Одељење I ц

Извештај

(Поверљиво)

Предмет: Хрватски државни секретар Еуген Кватерник и његов утицај
на прогон Срба.

Једном немачком штапском официру у Загребу и неким другим
изворима одатле захваљујем за наредни приказ о приликама у Хрват-
ској и о катастрофалној улози, коју министар полиције Кватерник има
у прогону Срба у Хрватској:

И док се отац, маршал Кватерник, приказује као један сасвим частан
човек и беспрекоран официр, који се ни у ком случају не сме довести
у везу са непојмљивим поступањем против оног дела становништва
Хрватске који се сматра „Србима”, његов син Еуген се као шеф хрват-
ске безбедности⁸² означава лично одговорним као хушкач, покретач,
саучесник и покровитељ ужасног прогона Срба у Независној Држави
Хрватској. Ако се остарелом маршалу и може замерити нешто а то је
што трпи да поједине службе владе у Загребу покривају и толеришу
краве оргије њима подређених органа војне полиције и усташа, а да

⁸⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 22–25.

⁸¹ Рукописна забелешка, друга реч је нечитљива.

⁸² Видети: D. Kovačić, *Redarstveno-obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

не употреби свој ауторитет за једно разумно и хуманије разрачунавање између Хрвата и Срба. Еуген Кватерник, човек стар око 28 година, мајсторски уме да се пред припадницима немачког Вермахта дистанцира од ових догађаја, што га наравно не спречава да иза кулиса да одрешене руке својој неразумљивој мржњи и својим неразумљивим настојањима да уништи све што макар мирише на српство. У десетковању припадника православне вере, као и у прогону и тлачењу истих он има великог удела. Ово важи и за његове саучеснике, државног секретара за Хрватску, Обнову, директора Рожанковића⁸³ и надаље пуковника К. Јендрашића.⁸⁴

Директор за Обнову, Рожанковић, има задатак да сву покретну и непокретну имовину Срба који живе у хрватској држави и православних Хрвата, као и имовину Јевреја, без изузетка заплени у корист државе, некадашње власнике да протера, интернира или чак да утамничи.

Чини се да је задатак Еугена Кватерника да слој, којем је тако одузет посед, било у логорима⁸⁵ или изван њих, насилно уништи и да учини да с временом нестане. Овај циљ он следи са таквом истрајношћу каква би била достојна неке племенитије ствари. У злогласним логорима и затворима који су претежно подређени министру полиције К.[ватернику], влада највећи јад, глад и невоља. Заточеници тамница и логора се на најбруталнији начин злостављају, муче и киње од стране усташа који су постављени као стража. Неколико примера: У један загребачки затвор бачен је један 76-годишњи старац, чији је син избегао хапшење благовременим, спонтаним бегом. Како би од оца изнудили признање о тренутном месту боравка сина, поступало се тако да је старцу приликом саслушања сваки дан кљештима кидан по једа нокат наизменично са прстију ногу и руку. Једној мајци је у једном логору сличним поводом свакодневно вађен по један зуб, без обзира на то што ни у првом а ни у другом случају, жаљења вредна створења нису били у стању да дају било какве информације о месту случајног у последњем тренутку покушаног бега њихове деце. Има и Јевреја у логорима, који живе у посебним смештајима. Како поступање са њима,

⁸³ Јосип Рожанковић, државни равнатељ (управник) Државног равнатељства за понову.

⁸⁴ Стјепан Јендрашић, од јуна 1941. председник Повјеренства (комесаријата) за преузимање ратног материјала; *Тко је тко и NDH*, 171 (М. Појић).

⁸⁵ Видети: М. Koljanin, "The Role of Concentration Camps in the Policies of the Independent State of Croatia (NDH) in 1941", *Balkanica*, XLVI, Belgrade 2015, 315–337.

смештај а тако и исхрана Хебрејаца је далеко боља него што је то случај са Србима, иако су у логору углавном затворени они Јевреји који су у концентрациони логор доведени због зеленашења, непоштења, преваре и сличних деликта. Преостали Јевреји се слободно и неометано крећу градовима Хрватске. За њих је прописано да носе само једну жуту плочицу на левој страни груди са ознаком „Ž”⁸⁶ да би се распознавали као Јевреји.

И док ближњима интернираних Срба није дозвољено да своје сужње у логору, који се смрзавају, гладују који су лоше обучени и имају неодговарајућу обућу, снабдеју најпотребнијим стварима, Јевреји-лого-раши смеју све да примају.

У Хрватској постоје две врсте логора. Они затвореници који су највећим делом били без имовине, долазе у исељенички логор и подређени су државном секретару Рожанковићу. С обзиром на то да се њима очигледно није могло пуно узети, они се за неку евентуалну улогу тужилаца против државе и потражитеља за повраћај имовине не узимају у обзир.

Они се, ако би уосталом остали у животу и преживели не мале тешкоће у логорима, с времена на време на легалан или неки други начин, протерују преко граница Србије.

Друга група логора су концентрациони логори, који су подређени сили министра полиције. Већ и сам одабир логорских чувара, као алата највише инстанце, је вредно пажње. И најбруталније усташке главешине са садистичким склоностима и потрчка овде су се у великој слози и сарадњи пронашли. Један наизглед безазлени миг одозго, и већ је одлучено о животу тамо неког Србина. Стрељање „приликом бега” или „због побуне, пружања отпора, хушкања” и слично, разлози су који се затим наводе за смрт жртве. У овим концентрационим логорима сакупљени су некадашњи поседници и православна интелигенција. Приписују им се комунистичка, или ма каква друга по државу опасна деловања и при најмањем поводу испаљује се метак којим се живот неког заточеника, за кога је случајно неки страни орган власти показао интересовање, нагло прекраћује.

И заиста у овим се концентрационим логорима воде спискови с именима, ипак, међу заробљеницима се налазе и они чија се имена не појављују ни на једној листи, ни у једној картотеци нити списку. То су

⁸⁶ Од првог слова речи Жидов, односно Јеврејин.

они људи над којима је већ унапред изречена смртна пресуда. Они више пута мењају логоре, све док једног дана не напусте последњи и више се не појаве ни у једном другом. Неком са стране се свако истраживање где се несрећник налази оваквом праксом учини потпуно немогућим, утолико пре што починиоци и они који знају нешто о томе бришу сваки траг.

Пре заузимања даљег обалног подручја Хрватске од стране италијанских трупа, у Госпићу⁸⁷ и на острву Пагу налазио се по један концентрациони логор у којима су били смештени добростојећи Срби и њихова интелигенција. Између ових логора али и других стално се одвијала жива размена заробљеника. Командант логора Госпић био је један нарочито озлоглашен крвник, чија ће окрутност и невредновање људског живота свима онима који су имали ту срећу да се извуку из овог пакла, доживотно остати у стравичном сећању.

Његова самовољност и аутономност приликом погубљења жртава које су му испоручиване, чини се да је и са највиших хрватских места доживљено као велико оптерећење, јер је он отеран пред усташки суд који га је осудио на смрт, чиме је истовремено један сведок неке будуће оптужбе, који је имао богата сазнања и спознаје о тадашњем поретку у Хрватској, уклоњен са овога света. У сваком случају, Госпић или Паг су за многе несрећне и недужне људе били крајња станица у њиховим животима. Овај командант логора у Госпићу, који је састављачу овог извештаја лично био познат, једног дана је саставио железнички транспорт од око 1700 затвореника. У затворене сточне вагоне нагурани су мушкарци, деца и жене – по 80 и више људи у вагону и послати су под јаким обезбеђењем у правцу острва Паг. Цео транспорт на Паг, али ни у један други логор никада није стигао. Цео тај транспорт је негде на путу заустављен, вагони су испражњени и негде у усамљеном крају људи су машинкама уништени.

На десетине хиљада људи је током само неколико месеци на јадранској обали и на острву Паг нестало без трага и гласа. Након заузимања ове области, италијанске војне власти су распустиле логоре које су хрватске службе тамо успоставиле, а затворенике су пустиле на слободу.

Разборити Хрвати као и други објективни људи дају простора сумњи да се не може радити само о жестокој мржњи, која надахнује

⁸⁷ Видети: Ђ. Затезало, *Јадовно. Комплекс усташких логора 1941*, књ. 1, Београд: Музеј жртава геноцида, 2007.

данашње властодршце у Хрватској и подстиче на потпуно уништење Српства у земљи, већ мора да овде и други мотиви имају пресудну улогу. Изражава се сумња да хрватска држава присвајањем српске имовине настоји да санира своје недовољне финансије.

Ако се у овом смислу у обзир узме чињеница да је на територији данашње државе Хрватске живело 2 до 2 1/2 милиона људи православне вере, од којих је неколико стотина хиљада било добростојећих, а којима је у потпуности одузета имовина и који су протерани или интернирани и лишени живота, тешко је да се без даљег одбаци ова верзија.

Потписан: Бублик
Наредник

Бр. 15

УПРАВНИ ШТАБ ВОЈНОГ ЗАПОВЕДНИКА У СРБИЈИ ДОСТАВЉА
ШЕФУ НЕМАЧКЕ ПОЛИЦИЈЕ У НДХ БАЈЗНЕРУ 28. НОВЕМБРА
1941. ПОВЕРЉИВ ИЗВЕШТАЈ О КОМУНИСТИМА У РЕДОВИМА
УСТАША И ТРАЖИ ПРОВЕРУ.⁸⁸

28. 11. 1941.

Днев.[ник] No. VB 158/41

Комунисти у редовима усташа

Послато 28. XI. 1941.⁸⁹

Веза: без 1468/41

Усташа⁹⁰

За
Официра за везу
Заповедника у Србији
при Немачком
посланству у Загребу
На руке СС-мајору Бајзнеру⁹¹

Загреб.

У прилогу достављам један поверљиви извештај, који је сачињен
по налогу Одељења I ц Заповедника у Србији.

⁸⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 36.

⁸⁹ Печат отпреме акта.

⁹⁰ Рукописна забелешка.

⁹¹ СС-мајор (SS-Sturmabführer) Вилхелм Бајзнер (Wilhelm Beisner) овде је означен као официр за везу (Verbindungsführer/Befehlshaber) при Немачком посланству у Загребу. Он је формално био официр за везу Оперативне групе Полиције безбедности и Службе безбедности (Einsatzgruppe Sipo-SD) у Србији. У ствари, Бајзнер је био шеф немачке полиције у НДХ, односно шеф Оперативне команде Полиције безбедности и Службе безбедности у НДХ (Einsatzkommando Sipo-SD) у Загребу. На исти начин у јануару 1942, био је повезан са службом Заповедника полиције безбедности и Службе безбедности (BdS) у Београду, али је у априлу исте године смењен. Као и немачки посланик у НДХ Зигфрид Каше (Siegfried Kasche), био је велика присталица усташког режима.

Сматрам сврсисходним да се прилике провере и, у случају потребе, да се сходно томе обавести маршал Кватерник.

За Опуномоћеног командујућег генерала у Србији

Начелник Управног штаба

По налогу:

⁹²

СС- мајор

⁹² Параф.

ИЗВЕШТАЈ НАРЕДНИКА БУБЛИКА КОМАНДНОМ ШТАБУ У СРБИЈИ 26. НОВЕМБРА 1941. О ПРОГОНУ СРБА У ПАКРАЦУ, ДА ИХ ПРЕДВОДЕ БИВШИ КОМУНИСТИЧКИ ФУНКЦИОНЕРИ УЗ ПОМОЋ КАТОЛИЧКОГ СВЕШТЕНСТВА, ДА СЕ ЛОКАЛНЕ УСТАШКЕ ВОЂЕ БОГАТЕ ПЉАЧКОМ, КАО И ДА СУ МЕРЕ ПРОТИВ ЈЕВРЕЈА БЛАЖЕ НЕГО ПРОТИВ СРБА.⁹³

26. XI. 41.

Препис.

Наредник Франц Бублик, преводицац
код Заповедника у Србији, Одељење I ц

Поверљиво.

За Командни штаб Одељење I ц.

Предмет: Комунисти у редовима усташа.

У Пакрацу, око 140 км југоисточно од Загреба, чињеница је да бивши радикални комунистички функционери, сад у другом руху руководе судбином среза и по сопственом слободном нахођењу могу да одлучују о животу и смрти, али и о имовини и егзистенцији ближњих који су православне вероисповести, изазвала је највеће незадовољство. И заиста, у искривљавању права и самовољним мерама, пакрачки срез је превазишао све остале. Стрељања, погубљења, убиство, протеривање са имања, заплена имовине, одузимање основа за егзистенцију, утамничење недужних, прогони и шиканирања сваке врсте су све до скоро били на дневном реду. Завређује интересовање констатација, да се у свим службеним просторијама усташа у Пакрацу али и другде налазе млади католички свештеници и то у свако доба дана и ноћи, који су месним властодршцима наизглед пружали шпијунске услуге и својим саветима им помагали. Једно виђење овога, које заступају и сами хрватски кругови становништва, је да се католичко свештенство као доушник усташа мора сматрати суодговорним за многе кржаве изгреде.

⁹³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 37–39.

Надничари, обућари забушанти, кројачи, помоћни радници, ситни службеници и остали, који у нормалном животу никаквог доказа о посебним способностима нису поднели, одједном су били унапређени – од струје преврата – уздигнути на високе службене и управне положаје и сад су уверени да бешњењем и стравичним прогонима српског становништва могу да надокнаде недостатак материјалних и стручних знања. Крволочности ових локалних усташких вођа придружио се и порив да се искористи јединствена прилика за лично богаћење. Туђа имовина, која је конфискована у име независне хрватске државе, великим делом је завршила у џеповима или становима органа који врше конфискацију, а који се повремено ни сами нису суздржавали од пљачкања, како би у погледу вредних ствари предухитрили сличне поступке сопствених пријатеља.

С обзиром на то да је загребачка влада у првим месецима свог постојања својим подређеним органима у сваком погледу давала одрешене руке и пуштала их да по сопственом нахођењу чине шта хоће, толерисала и покривала нападе, усташе су се свуда неминовно развиле у један државно признат „пљачкашки и убилачки орган власти” коме су на располагању стајала сва државна средства силе. Тек касније су у овом погледу наређена нека небитна ограничења, која се пак нису поштовала, и која никакву системску промену вредну помена нису донела са собом.

Против Јевреја⁹⁴ се поступало само уз оклевање, и само полако и постепено су их потискивали са њихових привредних и друштвених позиција, што оправдава претпоставку, да су по овом питању удовољавали само малим тактичким захтевима како би касније, упућивањем на истовремено поступање против Јевреја, себи обезбедили алиби. У стварности, мере Хрватске, у односу на слободу кретања Јевреја, каскају далеко иза мера осталих партнера међу силама Осовине. Дакако, Јевреји су били хапшени, осуђивани и одвођени у концентрационе логоре, но међутим, они су већином раније доспевали у сукоб са неким параграфом закона и сами су скривили своју казну. Ни у једном граду у Хрватској се не може видети да се тако пуно обележених Јевреја слободно креће улицама као у Загребу. Насупрот томе, сваки пролазник за кога се посумња да је „Србин”, се одмах хапси.

⁹⁴ Видети: I. Goldstein, S. Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb: Židovska općina Zagreb, Novi Liber, 2001.

И док су у Пакрацу комунистичке усташке власти свим јеврејским и српским пословним људима и предузећима наметнули једног комесарског управника, ове мере су против Јевреја утолико ублажаване, што су ту повлачили комесара а ослобођене послове су поново препуштали Јеврејима, насупрот томе, Србима су наметана даља пооштравања мера уколико су се још нека пословна предузећа налазила у поседу Срба.

Комунисти, који су у данима хрватског преврата у Пакрацу приступили усташама, и којима су поверене управне функције, у ове формације које су замишљене као народна милиција донели су большевичке тенденције и изузетно много су допринели проливању недужне крви.

Имена бивших комуниста а садашњих усташких властодржаца су: Грчић, Немет⁹⁵ и Ковачевић.

У Пакрацу се с лакоћом могу наћи фотографска документа, где су именовани пре више година фотографисани са црвеном заставом као припадници КПЈ поводом прославе 1. маја.

Потписао Бублик
Наредник.

За тачност:

препис:

Маршал⁹⁶

Стенодактилограф

⁹⁵ Nemeth.

⁹⁶ Marschall.

Бр. 17

ИЗВЕШТАЈ СРЕСКОГ НАЧЕЛНИКА ИЗ БИЈЕЉИНЕ ПОЛИЦИЈСКОЈ
УПРАВИ У ЗАГРЕБУ 29. НОВЕМБРА 1941. О НАПАДУ ЧЕТНИКА
(УСТАНИКА) НА КОРАЈ, БРОЈУ ПОГИНУЛИХ И СМЕШТАЈУ
ИЗБЕГЛИЦА.⁹⁷

Препис

Превод.

Независна Држава Хрватска – Среска власт у Бијељини

Нг. 7054/41

Предмет: Напад четника на Корај

Бијељина, 29. XI. 1941.

Равнатељство за јавни ред и сигурност

Загреб.

У вези са телефонским извештајем од данас по питању извршеног напада од стране четника на Корај, општина Корај, на територији мојег округа, извештавам следеће:

Општински нотар из Кораја, који је избегао напад устаника на Корај, јавио ми је из Челића, где се налази заједно са осталим избеглицама, да је овај напад извршен 25. овог месеца око 7 сати ујутру. Према његовом саопштењу могло је бити око 3000 устаника, док их је на основу добијених доказа заиста било око 400. Према саопштењу нотара, може се рачунати са око 300 погинулих приликом овог напада, док се, према пристиглим извештајима, сматра да их је далеко мање.

Избегли становници сада се налазе у Челићу, округ Брчко а предузети су хитни кораци како би се рањенима пружила лекарска помоћ, као и да се преосталим избеглицама пронађе неопходан смештај.

⁹⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 215. Овај документ је прилог документу број 72 у овој књизи, од 18. марта 1942.

Послата војска је ослободила Корај а овом приликом је усмрћен један официр, као и 4–5 домобрана, док је 12 домобрана било рањено.

По приспећу прецизнијих података накнадно ће се извести.

За дом спремни!

Достављено:

Министарству унутрашњих послова
Равнатељству за јавни ред и сигурност
Великој жупи Посавје
Жупској полицији Брод на Сави⁹⁸

Срески начелник:

[нечитко]

⁹⁸ Славонски Брод.

ИЗВЕШТАЈ О НАПАДУ УСТАНИКА (ЧЕТНИКА – КОМУНИСТА) 27. НОВЕМБРА 1941. НА СЕЛО КОРАЈ У БИЈЕЉИНСКОМ СРЕЗУ КАДА ЈЕ СЕЛО ОПЉАЧКАНО И СПАЉЕНО, А ВЕЛИКИ БРОЈ СТАНОВНИКА УБИЈЕН, КАО И О УБИЈАЊУ СРБА КАО УЗРОКУ НАПАДА.⁹⁹

Препис

Превод.

27. новембра 1941 око 7 сати, селу Корај, срез Бијељина, седишту истоимене станице,¹⁰⁰ приближавало се око 3000 четника – комуниста,¹⁰¹ међу којима је примећен велики број жена и деце. Ови устаници опколили су село Корај са свих страна изузев што је пут према селу Челић остао отворен. Од поменутог броја устаника процењује се да је половина њих била добро наоружана а према дејствовању митраљеза утврђено је да су наоружани са 4 тешка и 2 лака митраљеза. Борба је отпочела у 7 сати између устаника и наоружане милиције, као и са жандармеријом и отприлике је трајала два сата. Пошто се милиција и жандармерија осетила слабом наспрам надмоћи устаника, почели су да одлазе односно да се повлаче у правцу села Челић. Истог дана у отприлике 11 сати, из Челића је дошла једна чета домобрана, како би дошли у помоћ Корају; они су ступили у борбу са устаницима и успело им је да их истерају из Кораја, при чему је и ова чета имала губитке и то: 1 поручник и 10 домобрана, који су пали у борби. Осим тога имали су рањене, који су одвезени у болницу у Брчком. Ова чета је – већ на путу ка Челићу – нападнута и задржана да не појури благовремено у помоћ Корају, те су тако устаници имали довољно времена да убију многе становнике и скоро две трећине села Корај да запале и униште.

На лицу места лишено је живота око 350 до 400 људи, а међу њима многе жене и деца, али треба претпоставити да је овај број погинулих

⁹⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 211–213, превод с хрватског неидентификованог извештаја бр. 64633.

¹⁰⁰ Вероватно: жандармеријске станице.

¹⁰¹ Видети: Z. Antoniћ, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni*, Tuzla: Univerzal, 1983, 332–334.

много већи, јер се многи налазе међу рушевинама спаљених кућа. Рањених има око 50 лица. Заробљених има око 50 лица, а међу њима се налази командант станице жандармерије, водник Сулејман Сјерчић. Колико се провером могло утврдити, водник Сјерчић био је рањен у стопало, затим опкољен и заробљен.

Број запаљених кућа износи око 200 а скоро све преостале куће, око 900, су демолиране и скоро све су опљачкане. Штета се мери на више милиона куна.

Државне установе, школа и општина, су спаљене и уништене, док је зграда жандармеријске станице полупана и демолирана, намештај је уништен а државне и приватне намирнице жандарма опљачкане су на такав начин, да није могуће да се било шта што је преостало искористи, те је зато станица привремено напуштена.

Жандарми, који су се спасили, распоређени су у вод док се станица Корај поново не успостави. Сва архива и акта су уништени и спаљени испред станице.

Према изјави присутних сељака из Кораја, на страни устаника има како мртвих тако и рањених и то око 200 лица, али су устаници своје мртве и рањене сакупили и колима отерали.

Утврђено је да су у нападу на Корај са четницима и комунистима учествовали и остали сељаци и жене и деца из села Тутњевац, Пушковац, Тохута,¹⁰² Мртвица,¹⁰³ Малешевац,¹⁰⁴ Коренита, Бобетина Брда,¹⁰⁵ Буковице,¹⁰⁶ са подручја Забрђа из срезова Бијељина и Брчко.

Од оружја и муниције, устаници ништа нису искористили, пошто су милиционери нешто потрошили а нешто однели приликом њиховог повлачења у Челић. Село Корај је имало око 150 наоружаних милиционера; ови милиционери су пружили јако слаб отпор устаницима.

Сељаци из села Корај, који су преживели напад, услед ужаса и узрујаности још нису у стању да дају тачне податке у вези са описаним нападом.

Жандармеријска станица у Корају је имала 11 помоћних и једног жандарма на обуци као и команданта станице.

¹⁰² Тобут.

¹⁰³ Мртвица.

¹⁰⁴ Малешевци.

¹⁰⁵ Бобетино Брдо.

¹⁰⁶ Буковица.

Свеопште мишљење становника села Корај је да је до овог напада на село Корај дошло из тог разлога, што је 22. новембра 1941. године, под вођством комесара Бурхе Бегића из општине Корај недалеко од села Корај, око 25 грчко-источних талаца убијено, које је војска приликом чишћења терена предала под надзор милицији у Корају, а њихов командант Бурхан Бегић био је тај, који је себи присвојио команду од команданта станице Корај, водника Сјерчића.

Истовремено извештавам да се након овог напада на село Корај један велики део становника, који су спасили своје животе, преселио у Челић, као и у Брчко и Бијељину, пошто до сада у Корају није постављена ни војска нити жандармерија, зато што тренутно нема погодне зграде ни просторија и да је село Корај остало пусто.

Дана 30. новембра на лице места је стигао велики жупан Велике жупе Посавје, који се уверио о неделимa четничко-комунистичких банди и који је обећао пуну помоћ и заштиту преживелим становницима. Nr. 64633.

Бр. 19

ПОЛИЦИЈСКА УСТАНОВА ИЗ БРОДА НА САВИ ИЗВЕШТАВА
УСТАШКУ НАДЗОРНУ СЛУЖБУ 20. ЈАНУАРА 1942. О НАПАДУ
УСТАНИКА НА СЕЛО КОРАЈ, О БРОЈУ УБИЈЕНИХ СТАНОВНИКА
И УНИШТЕНИХ КУЋА, КАО И О ПОВРАТКУ ПРЕЖИВЕЛИХ.¹⁰⁷

Препис

Превод.

Жупска полицијска власт¹⁰⁸ у Броду на Сави

№: Prs. 134/42

Брод на Сави, 20. I. 1942.

Предмет: Напад устаника на Корај.

Према Prs. Nr. 117/1942.

Усташкој надзорној служби
Уред I.¹⁰⁹

Загреб.

Дана 27. 11. 1941 извршен је напад устаника на село Корај, срез
Бијељина.

Напад је извршен око 7 сати ујутру и то са свих страна.

Устаника је било око 1.600 а од њих око 700 наоружаних, а иза
њих су ишле наоружане жене и деца.

Устаници су били из села Тобут, Мртвица, Малешевци, Коренита,
Водичино Брдо,¹¹⁰ Буковица, Пиперци¹¹¹ Забрада,¹¹² Прибој, Петима,¹¹³
Пузекара,¹¹⁴ Тутњевац.

¹⁰⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 214, превод с хрватског.

¹⁰⁸ Вероватно у оригиналу: Жупска редарствена област.

¹⁰⁹ Видети: D. Kovačić, *Redarstveno-obavještajni sustav*, 147–155.

¹¹⁰ Бобетино Брдо.

¹¹¹ Пипери.

¹¹² Забрђе.

¹¹³ Неидентификовано.

¹¹⁴ Исто.

Наша одбрана укупно је имала 150 милиционера или жандарма. Борба је трајала 2 сата, када су се наши морали повући због надмоћи устаника у борби. Пошто је одбрана морала да напусти село, устаници су продрли у само село и поклали су све што није могло побећи, тако да је укупно око 400 људи заклано и то жене, деца и старци.

Од наших, било је 50 рањених и око 50 заробљених. Од 900 кућа колико их броји село Корај, њих 200 било је претворено у пепео, а 700 у потпуности демолирано. Једино је џамија (Божија кућа код муслимана) остала цела.

Све избеглице из села Корај тражиле су да се сместе у Брчком, где се и данас налазе, а тек се полако враћају својим кућама.

Напад је дошао неочекивано, тако да је тек касније могла да дође једна чета домобрана и тада су се четници повукли.

Начелник среза у Бијељини извештава, да он не располаже даљим детаљима о овом покољу, јер се избеглице тек сада помало враћају својим кућама и од њега је тражено да прикупи све појединости и да их што пре достави.–

ИЗВЕШТАЈ ФОЛКСДОЈЧЕРСКЕ МЕСНЕ ГРУПЕ БРЧКО, СРЕСКОМ
ВОЂСТВУ 7. ДЕЦЕМБРА 1941. О УСТАШКОЈ ОДМАЗДИ ЗА НАПАД
УСТАНИКА НА КОРАЈ, СПАЉИВАЊУ НЕКОЛИКО СРПСКИХ
СЕЛА, МАСОВНОМ УБИЈАЊУ И ПЉАЧКИ, КАО И О НЕРАСПО-
ЛОЖЕЊУ СТАНОВНИШТВА ЗБОГ НЕСИГУРНОСТИ.¹¹⁵

Препис

Немачка народносна група
у Хрватској
Месна група Брчко.¹¹⁶

Извештај.

Овдашња служба јавља о ситуацији у Брчком и околини од 1. XII.
следеће:

„Након што су устаници спалили село Корај, усташе су предузеле
мере одмазде и спалиле су неколико српских села и то Мртвица, Ратко-
вици¹¹⁷ а делимично и Пукич.¹¹⁸ Убрзо након тога у Брчком се појавио
један одред страних усташа (наводно из Загреба), који су заједно са
среским начелником Монтанијем¹¹⁹ и овдашњим усташама не бирајући
хапсили српски народ, затварали их, ужасно их злостављали, око 10
њих стрељали, односно затукли и бацили у Саву. Због овог поступка
многи угледни Хрвати, између осталог и бивши градоначелник др Ма-
рић, уложили су приговор, а овај последњи је због тога био чак ухапшен.
Око 60 Срба је по ноћи отерано у Гуњу, затворено у један вагон и тек
следеће вечери – након што су након тешког злостављања дали изјаву

¹¹⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 209–210.

¹¹⁶ Насеља припадника немачке националне мањине у НДХ била су подељена
у пет региона. Брчко је припадало региону Сава – река Дунав; А. Miletić, “The Volks-
deutsche of Bosnia, Slavonia and Srem regions in the struggle against the People’s Libera-
tion Movement (1941–1945)”, у: *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945*, Belgrade: The
Institute for Contemporary History, 1977, 564.

¹¹⁷ Ратковићи.

¹¹⁸ Пукиш.

¹¹⁹ Бећеслав; видети: Z. Antičić, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni*, 86, 130.

да добровољно хоће да пређу у католичку веру – пуштени су. Следеће ноћи, српска црква, након што је претходног дана била даскама закована – била је опљачкана и спаљена. Србима је дат рок након чијег истека се сви они морају изјаснити за католичку веру или ће морати да на прозоре окаче писану изјаву да јесу православни и да хоће да остану православни. Без изузетка су се, под овим околностима, сви Срби изјаснили да су спремни за прелазак и све иконе и кандила, тј. обележја православне вере су предали у среско начелништво”.

Јуче, 6. овог месеца, одред страних усташа је заједно са домаћим усташама кренуо у једну нову „акцију чишћења” према месту Челић. Данас у зору, овде су стигле гласине да је газдинство нашег сународника Адама Фридриха,¹²⁰ које се налази у близини Челића, нападнуто и запаљено. Након тога, другови Шнеф,¹²¹ Шајност,¹²² Кнебл и Минц¹²³ су се одвезли на лице места како би се уверили о чињеничном стању. При томе су утврдили следеће:

„Газдинство нашег сународника није оштећено, само су се у најближој његовој близини одвијале битке, а да се није могло установити да ли су заиста устаници били у близини. Друг Фридрих изричито тврди да он још никада није видео ниједног четника, већ је само могао да констатује да усташе околна газдинства – па и тамо насељених Русина – плачкају и пале, и да гомила мртвих обележава њихов пут. Он сам је сахранио око 28 лешева у близини свог газдинства. Отпослани људи су могли установити да још око 30 до 40 лешева лежи у близини његовог газдинства као и то да заиста сва сеоска имања и насеља у правцу према Корају горе. Такође се још данас пре подне чуо неки појединачни пуцањ. Вечерас смо од среског начелника добили обавештење да је нападнута фабрика „Столин”, са захтевом да алармирамо наше људство.

Након што смо у пуној журби испитали ствар, испоставило се да о неком нападу нема ни говора, већ су усташе које су се враћале натраг пуцале унаоколо по крају и изазвале збрку. Чини се да су ове алармантне вести инсцениране намерно, како би се касније лакше могла спровести једна планирана акција против поменуте фабрике.

То да је код свих ових акција само један разлог одлучујући, јасно показује плен донет из свих ових места у Челић па и у Брчко, при чему

¹²⁰ Friedrich.

¹²¹ Schnepf.

¹²² Scheinost.

¹²³ Münz.

се „заплењена” роба, као ракија, вино, животне намирнице итд. дели међу становништвом, односно продаје се за смешне паре.

Овде у Брчком се међу Хрватима, а и међу муслиманима појављује једно необично струјање, које кривицу за ова стања, немир и невољу сваљује на Немце. Чује се: „Зар је ово тај чувени немачки ред?”, „ми смо очекивали нешто боље” итд. Такође, након афере „Матејчек” чешће се чују питања и то уз наглашавање, „зашто Немци овде не предузму нешто и човеку помогну у његовим правима” и „да ли су за Немце оваква стања пожељна” итд. Исти ти кругови све гласније иступају пред наше месно вођство „да ипак нешто предузме да овде дође или немачки Вермахт или пак фолксдојчерска јединица, како би се коначно овим стањима учинио крај”.

Надамо се да смо горњим текстом дали јасну слику о стању овде и сад препуштамо среском вођству да предузме оно што нађе за сходно.

Брчко, 7. децембар 1941.

WK.

ИЗВОД ИЗ ИЗЈАВЕ ИЗБЕГЛИЦЕ О ЗЛОЧИНУ НАД СРБИМА СЕЛА РОГУЉЕ, ОПШТИНА ЗРИЊ, ОПШТИНА ДВОР НА УНИ У ДЕЦЕМБРУ 1941. ПОСЛЕ ТОГА СУ ПРЕЖИВЕЛИ ПОБЕГЛИ У ШУМУ.¹²⁴

Једна избеглица изјављује:

У децембру 1941 је у селу Рогуља,¹²⁵ општина Зрињ,¹²⁶ општина Двор на Уни,¹²⁷ убијено 16 Срба и жена. Живима из Рогуља су претестерисали тела, женама су одсекли ноге до колена а затим их натерали да јашу. Неке су жене, пак морале целу ноћ да стоје у реци Зрињски тако да су умрле од хладноће. Они који су још живи из овог села, побегли су у шуму.

¹²⁴ АВ, Ф, 562, 3.1.1.2, 40. Ово је извод из документа број 84 у овој књизи.

¹²⁵ Рогуље.

¹²⁶ Зрињ или Зрин.

¹²⁷ Срез Двор на Уни; о злочинима усташа из Зриња/Зрина видети: D. Korać, *Kordun i Banija*, 132, 452–453.

ПРЕДСЕДНИК МИНИСТАРСКОГ САВЕТА НЕДИЋ ОБАВЕШТАВА
ШЕФА УПРАВНОГ ШТАБА ТУРНЕРА 5. ДЕЦЕМБРА 1941. О УБИ-
ЈАЊУ СРБА И СПАЉИВАЊУ СЕЛА БАЧУГА, СРЕЗ ГЛИНА И О
МАСОВНОМ УБИЈАЊУ И ПЉАЧКИ ДЕВЕТ СРПСКИХ СЕЛА ОД
ГЛИНЕ КА КАРЛОВЦУ И ИСТИЧЕ ДА ТО ОМЕТА АКЦИЈУ СРП-
СКЕ ВЛАДЕ НА УМИРИВАЊУ.¹²⁸

ПРЕДСЕДНИК
МИНИСТАРСКОГ САВЕТА

Војни заповедник Србије
Управни штаб
Днев.[ник] Nr. 5568/41
7. XII. 1941¹²⁹

I No. 12879
Београд, 5. XII. 1941.

За
Шефа Управног штаба
Опуномоћеног командујућег генерала у Србији
Господина
Државног саветника
Др. Харалда Турнера
Београд

130

Од поверљивог извора потпуно достојног поверења саопштено
ми је, да је 19. прошлог месеца око 1500 усташа заједно са 5 оклопних
возила која су дошла из Загреба, заузело чисто српско село Бачуга, срез
Глина, Хрватска, и да су га у потпуности опљачкали, а осим тога су
такође, одмах на почетку своје акције стрељали 13 српских сељака.

Истога дана је у околини Глине девет српских села у потпуности
претворено у пепео, становништво су усташе сатерале као стоку све
заједно, убиле их а затим лешеве побацали у запаљене куће. Још и да-
нас унаоколо по спаљеним селима леже полу-угљенисани лешеве. Ова
област коју су том приликом усташе опустошиле обухвата приближно
90 км². Поменуто села се налазе дуж пута од Глине према Карловцу.

¹²⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 73.

¹²⁹ Пријемни печат.

¹³⁰ Нечитљива рукописна забелешка осим потписа Turner и датума 19/12.

Подносећи напред наведено на Ваше цењено знање, молим Вас, господине државни саветниче, да будете љубазни те да се заузмете за то да се прогони домаћих српских елемената у Хрватској коначно једном прекину, јер вести о томе у Србији настављају да стварају злу крв и свака акција умиривања од стране српске владе бива тиме отежана, ако чак не и онемогућена.

131

Председник
Министарског савета
Генерал
Недић с. р.¹³²

¹³¹ Округли печат Министарства унутрашњих послова.

¹³² Потпис: Neditch.

Бр. 23

ПРЕДСЕДНИК МИНИСТАРСКОГ САВЕТА НЕДИЋ ОБАВЕШТАВА
ШЕФА УПРАВНОГ ШТАБА ТУРНЕРА 27. ДЕЦЕМБРА 1941. О МА-
СОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА И ПАЉЕЊУ СЕЛА ОД БРЧКОГ ДО
ТУЗЛЕ И О ПРИЛИКАМА У БРЧКОМ И МОЛИ ГА ДА ПРЕДУЗМЕ
МЕРЕ ДА ПРЕСТАНУ ПРОГОНИ СРБА ОД СТРАНЕ ХРВАТСКИХ
ВЛАСТИ.¹³³

134

ПРЕДСЕДНИШТВО МИНИСТАРСКОГ САВЕТА
No. 1450

Београд, 27. децембар 1941.

Предмет: Зверства у Хрватској.

Днев.[ник] Nr. 048/41 ¹³⁵

30. XII 1941

Прилога: 2

За Др Вајнман¹³⁶

Шефа Управног штаба при

Опуномоћеном командујућем генералу у Србији

Господину државном саветнику, СС-генералу

Др. Харалду Т у р н е р у,

Београд.

Изванредни комесар за избеглице и пресељенике ми је под Nr. 22969
од 26. овог месеца доставио следеће:

„Према најновијим извештајима избеглица, још увек нема краја
зверствима у Хрватској. Из приложеног записника о саслушању Ђорђа
Вујновића видећете да су на путу Брчко–Тузла сва села, која су највећим

¹³³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 69; оригинал. Видети документ број 22 у овој књизи.

¹³⁴ Рукописне забелешке нечитљиве.

¹³⁵ Пријемни печат.

¹³⁶ Рукописна забелешка: Dr Weinmann.

делом била насељена српским становништвом, спаљена и да је по гласинама тамо убијено преко 2000 сељака.

Српска црква у Брчком и српска школа, која је саграђена 1858. године, спаљене су и разрушене. Осим тога, на српском гробљу су разрушени и споменици, а само гробље по наредби хрватских власти треба преорати.

Овај извештај Вам достављам на знање, ако бисте били љубазни да код надлежних органа искористите свој моћан утицај да би престали даљи прогони Срба у Хрватској.”

Достављајући преведени препис поменутог записника, имам част да Вас замолим, ако бисте били љубазни да предузмете хитне мере како би погроми и прогони незаштићеног српског становништва у Хрватској и масовна убиства и масакри које извршавају хрватски органи власти, убудуће били онемогућени.

Председник министарског савета
Генерал-пуковник,
Недић с. р.¹³⁷

Један прилог.

138

¹³⁷ Потпис: Neditch.

¹³⁸ Документ је оверен округлим печатом Председништва Министарског савета на немачком.

ЗАПИСНИК СА ИЗЈАВОМ ЂОРЂА ВУЈНОВИЋА ИЗ ОБУДОВЦА 22. ДЕЦЕМБРА 1941. О ПРИСИЛНОМ ПОКАТОЛИЧАВАЊУ И УБИЈАЊУ СРБА У БРЧКОМ, О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРПСКИХ ЦИВИЛА У СЕЛИМА ИЗМЕЂУ ТУЗЛЕ И БРЧКОГ И О УБИЈАЊУ СВИХ ЈЕВРЕЈА У БРЧКОМ.¹³⁹

Записник

од 22. децембра 1941

сачињен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду.

Присутан ВУЈНОВИЋ Ђорђе, родом из Брлога, срез Оточац, стар 33 године, сад побегао из Обудовца, где је био општински благајник, изјављује:

„У ноћи 2. децембра, сви мушкарци Срби били су у Брчком ухапшени и одведени у Гуњу. Тамо се од њих захтевао прелазак у католичку веру. Доведено је њих око 300, где су их усташки органи који су из Загреба послати у Брчко, физички злостављали. Сви они који нису дали свој пристанак на прекрштавање, су задржани у затвору у Гуњи, а остали су одведени натраг у Брчко. Представници ових 200 ухапшених Срба отишли су код среског начелника и пријавили му како су спремни да пређу у католичанство, након чека су могли да се врате у своје куће.

Исте ноћи, тј. 2. децембра 1941 на понтонском мосту између Брчког и Гуње заклана је петочлана породица Луке Гојковића, а лешеви су бачени у Саву. Три дана касније, православна црква је разрушена од стране усташких органа и муслиманског олоша и Цигана, такође је опустошено и православно гробље, а сви надгробни споменици су разлупани.

Крајем новембра сва српска села на путу између Тузле и Брчког су запаљена од стране хрватске војске, наводно зато што је становништво четницима, који оперишу на планини Мајевица и даље у унутрашњости Босне, пружио уточиште. Овом приликом је велики број становника лишен живота, већином деца и слаби стари људи, који више нису били у стању да благовремено побегну у шуме. Српска црква у селу Брезово Поље такође је уништена.

¹³⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 70–71; превод са српског.

У вези са напред реченим додајем још и то, да су сви Срби, који нису дали свој пристанак да пређу у католичанство, из Брчког одведени некуда у непознато, а о њиховој судбини више ништа није познато.

17. децембра т. г., срески начелник Већеслав Монтани, је у Брчко из свих српских села у општини Обудовац сазвао по 20 људи и саопштио им, да у року од 8 дана имају да се одлуче да ли хоће да пређу у католичку веру или не. Овом приликом жандармеријски командир, чије ми име није познато, је обавестио присутне људе да имају да одаберу између трију ствари: или да пређу у католичанство, или да буду протерани или да побегну у шуме, али у случају да побегну у шуму, њихова села ће бити спаљена а сва чељад која буде затечена у кућама биће убијена.

Познато ми је да су сви ови људи одлучни да не приме католичку веру, па чак ни по цену живота.

У свим овим прогонима и вршењима терора против Срба, како у Брчком тако и у целом срезу, нарочито су се истакли: Тубић Марко, управник логора¹⁴⁰ у Брчком, који је тамо и раније живео, муслиман Рашиф из Брчког, поштански службеник по имену Дане Бабић, Бачић Анте, виши срески службеник адвокат др Цебало, трговац Илија Реба. Ово су биле главне коловође и починиоци прогона Срба.

Осим тога додајем још и то да су 12. децембра 1941. године, 300 Јевреја из Брчког, тј. сви Хебреји у Брчком, били заклани и бачени у Саву. Сви они су убијени ножевима.¹⁴¹

Ја сам као општински благајник у Обудовцу морао да бежим, јер сам сазнао да сам властима у Брчком потказан да сам међу људима вршио пропаганду за то да нико не пређе у католичку веру.

На основу општинске пропуснице – дозволе неометано сам дошао до Земуна, а одатле бродом за Београд.

Молим да ме сматрате за избеглицу.

Закључено:

Саслушање обавио:

Записничар

Бранко Вукдраговић
т. р.

Стана Тепавац
т. р.

Ђорђе М. Вујновић
т. р.

¹⁴⁰ Шеф среске (котарске) усташке организације, логорник.

¹⁴¹ Видети: Е. Tauber, *Holokaust u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2014, 217–220.

Бр. 25

МАЈОР ИЗ УПРАВНОГ ШТАБА У СРБИЈИ ДОСТАВЉА СС-МАЈОРУ
БАЈЗНЕРУ У ЗАГРЕБУ 6. ЈАНУАРА 1942. ИЗВЕШТАЈ ПРЕДСЕДНИКА
ВЛАДЕ НЕДИЋА ЗА ЗАПОВЕДНИКА У СРБИЈИ СА МОЛБОМ ДА
СЕ ШТО ХИТНИЈЕ ПРОВЕРЕ НАВОДИ.¹⁴²

Усташка зверства¹⁴³

Днев.[ник] Nr. 206/41. VB Ма.

Београд, 6. 1. 1942.

За

Официра за везу Заповедника у Србији
код Немачког посланства у Загребу,
СС-мајору Бајзнеру,
Загреб.

Послато 6. 1. 42¹⁴⁴

Предмет: Извештај председника владе Недића за Заповедника у Србији

Веза: без

Прилога: 1

У прилогу следи извештај који је генерал Недић предао државном
саветнику Турнеру.

Државни саветник Турнер захтева да се наводи провере.

Моли се да се поново извести најбрже могуће.

За Опуномоћеног командујућег генерала у Србији

Начелник Управног штаба

по налогу¹⁴⁵

СС-мајор

¹⁴² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 72.

¹⁴³ Рукописна забелешка.

¹⁴⁴ Отпремни печат.

¹⁴⁵ Параф.

ИЗВОД ИЗ ИЗВЕШТАЈА КАПЕТАНА ХЕФНЕРА ИЗ СЛУЖБЕ НЕ-
МАЧКОГ ГЕНЕРАЛА У ЗАГРЕБУ ОД 8. ЈАНУАРА 1942. О СТАЊУ
У ХРВАТСКОМ КОНЦЕНТРАЦИОНОМ ЛОГОРУ ЈАСЕНОВАЦ.¹⁴⁶

Извод из извештаја капетана Артура Хефнера о стању у хрватском
концентрационом логору Јасеновац од 8. 1. 1942.

Један лекар који је запослен у овом логору описује стање које тамо
влада као паклено. Логор се налази на водоплавном подручју Саве и у
њему је смештено око 10.000 људи, од којих свакодневно њих 100 умре
од исцрпљености и болести.

Људи су вашљиви, прљави и као дневно следовање хране добијају
често само један кромпир. Са интернирцима се нељудски поступа и
једино што прижељкују је брза смрт.

¹⁴⁶ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 62.

ИЗЈАВА СРБИНА ИЗ ПАКРАЦА КОЈИ ЈЕ ПОБЕГАО ИЗ ЛОГОРА
ЈАСЕНОВАЦ, ОДНОСНО СТАРА ГРАДИШКА ПОСЛЕ ЗАТОЧЕЊА
ОД КРАЈА ДЕЦЕМБРА 1941. ДО СРЕДИНЕ ЈАНУАРА 1942.¹⁴⁷

L. III¹⁴⁸

12. 5. 1942.

HZ/Br. – 539

15/5

VB код K.¹⁴⁹

150

III A за GA

(зверства)

ПРЕВОД

Мој живот у канџама усташа од 23. дец.[ембра] 1941. до 15. јануара 1942.

Пут у логор Јасеновац, живот у логору Јасеновац, казнионици Стара Градишка и бекству из ње.

23.12. у 23 сата залупале су усташе на мој прозор и саопштиле ми да сам ухапшен по наређењу њихових официра.¹⁵¹ Устао сам и двојица усташа и један полицајац, Кобетић Марко, су ме одвели у сабиралиште које се налазило у магацинима. Овде су дошлим и други ухапшени

¹⁴⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2 (519–530), превод са српског; АВ, Ф. 562, 3.1.1.2 (531–535), оригинал. Документ је објављен у преводу с немачког и сравњен је с оригиналом. Видети документ број 59 у овој књизи.

¹⁴⁸ L. III, руководицац (Leiter) III одељења (Службе безбедности, Sicherheitsdienst, SD) у Оперативној групи полиције (EG Sipo-SD), од краја јануара 1942. у установи Заповедника полиције у Београду, односно у Србији (BdS). На челу III одељења је био СС-мајор Ханс Рексајзен (Rexeisen),

¹⁴⁹ V.B. скраћеница од официр за везу/заповедник (Verbindungsführer/Befehlshaber) што је била службена ознака СС-мајора Вајнмана. И параф уз датум 15/5 је вероватно његов.

¹⁵⁰ На оригиналу рукописна забелешка у преводу: Зверства Хрвата у Хрватској. Даље је нејасно. Следе ознаке обрађивача предмета, одељења III A у установи BdS. У делокругу рада Одељења су били право, управа и унутрашња политика.

¹⁵¹ У оригиналу: „по наређењу сатника”.

Срби становници Пакраца. Сакупљање је трајало до 4 сата ујутро. Од ухапшених Срба знам за следеће по именима:

Благојевић Михајло, трговац	
Штулић Јово "	Вучковић, порески чиновник
Марковић Пајо "	Вучковић Никола, оп.[штински] благ.[ајник]
Марковић Владо "	Томић Бранко
Марковић Брацо, студент	Лончар Владо, шумар
Марковић Бибе	Илић Владо, судија
Тодоровић Коста, месар	Судар Гавро, поседник
Тодоровић Милан "	Лукић Миле,
Утјешиновић Јово,	сељак из Кореничана
Радић Ђуро, кројач	Мишћевић Божо, пензионер
Милаковић Јово "	Мишћевић Раде, учитељ
Орозовић Лазар "	Ковачевић Душан, кројач
Покрајац Станко, фин.[ансијски] службеник	Тодоровић Ицо, месар
Шепељ Мане, фин.[ансијски] службеник	Павловић Јово, обућар
Гавриловић Лазар, пензионер	Вукашиновић Вукашин, писар
Шушњар Лазар, пензионер	Босанац Васо, поседник
Блануша Никола, трговац	БАЊА ЛИПИК
Вукобрадовић Љубомир, гостионичар	Дивјак Јоцо, хотелијер
Мирковић Раден поседник	Радаковић, ковач
Угрица поседник	Радаковић, поседник
Бјелић Никола, геодет	Радаковић, "
Сувајџић Никола, електричар	Врховац Стево, млинар
Шакић Лука, пензионер	Дакић Стево, поседник
Лабус Марко, поседник	Дакић Перо, поседник
Лабус, "	Дакић Мишо, "
Савић Ранко, трговац	Дакић (отац), "
Блануша Ђуро, казанџија	Арбутина Симо, оп.[штински] бележник
Хинић Никола, пензионер	Ковачевић, гостионичар
Богојевић Никола, поседник	Мирковић, гостионичар

Орозовић Ђуро, кројач
Вукмировић Тодор, пензионер
Крлић Мирко, судски писар

24. ујутро у ½ 5 отворила су се врата од магацина у којем смо били затворени и ушло је неколико усташа с ланцима. Упитали су нас, ко је покушао да бежи приликом хапшења. Јавила су се двојица, Шепељ Мане и Радић Ђуро, који су свезани ланцима и са осталима су кренули ка железничкој станици. Ишли смо у редовима по четворица и пратили су нас готово сви становници Пакраца, наоружани, са оружјем на готовс, заједно са усташама. Ноћ је била ведро и страховито хладна са мразом. Од нас ухапшених само четворица су имала своју ћебад, док их остали нису имали јер им је речено да иду само на саслушање. Дошли смо до станице, где смо укрцани у један теретни вагон и превезени до Липика. Ту је у наш вагон дошло још неколико ухапшених Срба из Липика. У њему се тако нашло равно 74 људи. Затим смо одвежени у Нову Градишку. Старијим људима је било веома тешко, пошто нису могли да седну и морали су да стоје током целог пута. У Нову Градишку смо стигли у 10 сати ујутро, а затим смо у редовима по двојица постављени испред вагона. У првом моменту није нам било јасно зашто смо постављени испред вагона. Било је вече уочи Божића па смо веровали да се због тога окупило пуно људи на железничкој станици. Међутим, видело се да су становници били обавештени о нашем доласку. Дан раније у широј околини Пакраца дошло је до борбе између усташа и партизана¹⁵² при чему је неколико усташа из Градишке погинуло. Да би умирили становнике и породице погинулих, речено им је да је много партизана заробљено.¹⁵³ Да би то доказали похапсили су српске становнике из Пакраца и Липика и довели су их на станицу у Градишку где је људима речено да смо ми заробљени партизани. Међу нама на челу налазио се инвалид без једне ноге и једне руке. Када су га грађани угледали, упитали су га да ли је и он био у шуми, на шта је усташа одговорио: „Ви верујете, да ако неко нема руку или ногу, да он нема језик и да не може бити у шуми?” Један сличан случај догодио се са Миланом Тодоровићем, којег је један грађанин препознао и упитао: „И ти си био у шуми? Ниси имао ништа паметније да радиш?” На то му је Милан одговорио: „Не буди луд, ми смо сви дигнути из кревета.”

¹⁵² У оригиналу: „шумских”.

¹⁵³ У оригиналу: „да су ти људи похватани у шумама”.

Када је он то рекао, усташа га је ударио кундаком по глави. Свима нам је било јасно, зашто се налазимо у Новој Градишки. Пошто смо један сат били постављени, укрцани смо поново у вагон. Пут је сада водио за Јасеновац „српско гробље” или како га сами Хрвати називају „логор смрти”, боље речено „метрополу хрватске културе”. У Јасеновац смо стигли 24. 12. око 4.30 и остали затворени без јела и воде до пола 10.

25. 12. у пола 10 почиње права Голгота и наше страдање. Дошле су усташе и отвориле вагон. То су биле усташе из логора Јасеновац, које су нас преузеле од усташа из Нове Градишке. Пошли смо са станице у редовима по двоје до католичке цркве и одатле према циглани Озрена Бачића, у којој се логор Јасеновац налази. Путем од станице пратило нас је 30 усташа. Становници некад српског дела Јасеновца, којих сада више нема и Хрвати су их заменили, стајали су пред српским кућама и ругали су нам се најпогрднијим речима. Улазимо у логор.

Логор се састоји из два дела. Први део се састоји из саме циглане и пилане.¹⁵⁴ Усташе овај део зову „пријавка”. Други део, који се протеже иза првог, са једне стране је ограничен жичаном оградом, а са друге Савом и једним пешчаним спрудом. На другом делу је подигнут насип висине два метра. Изгледа да је овај насип подигнут због бојазни од поплаве. Земља за насип је узимана из логора и сам логор изгледа као да је један котао. Пред насипом је подигнуто 7 кућица на стубовима на којима су монтиране машинске пушке и на којима се налазила стална стража. Бекство из логора је било апсолутно немогуће. Становало се у баракама које су биле тако прецизно грађене да су кроз њихову конструкцију лако пролазили киша и снег. Како је у јесен киша падала, накупило се воде која није могла отицати и, да људи не би лежали на самој води, морале су да се подмећу даске једна од друге за два прста у размаку. На даскама је некада било сламе, али када смо ми дошли, налазила се само прашина од сламе кроз коју је човек још могао да види залеђену даску. Ту су проводили своје последње часове у животу јадни и недужни Срби само зато што се зову Срби, који су морали да осете на себи хиљадугодишњу културу подле хрватске нације.

Долазимо у двојним редовима и стајемо пред канцеларију некадашњег предузећа. Ту стојимо неколико минута и затим долази један

¹⁵⁴ У оригиналу: „и ланчаре”.

ушташа под именом „Љуба натпоручник”. Он стане испред нас, све нас добро погледа и љутито викне: „Зар не знају да још има логора у Хрватској осим Јасеновца, и зар мисле да ја морам да побијем све Србе.” Затим је рекао да сви имају предати што год се налази код њих осим одела и ципела. Двојица ушташа су дошла са корпом и почели су да купе предате ствари и новац. Околу нас су стајале друге ушташе са пушкама и две машинске пушке. Када је то било готово, рекао је Љуба: „Да ли сте све предали? Код кога нађем и једну једину куну или неки предмет, следи му метак”. Владала је тишина и нико није ни реч рекао. Сваки даљи моменат је био све тежи, а хладноћа све јача и јача. Претресају се двојица по двојица, који се сами морају свући до гола. Код Јована Штулића је нађено 10.- куна за које он сам није знао, али га је стигла казна. За то време ушташе су пиле ракију коју је донео један Јеврејин¹⁵⁵ и стално им точио. Кад је претрес био завршен, Љуба је рекао следеће: „Четници су ми поручили да им испечем црног јарца за Божић, а види, они су ми послали тако лепе печенице.” Ушташе су и даље пиле, а код нас је сваки минут био све тежи и језа нас је обузимала. На то је скочио Љубо, коса му је пала на очи, капа је била спуштена на чело и дрекнуо: „Ко је овде правник?” Јавио се г. Илић Владимир, старешина суда у Пакрацу. „Иступи!” Када је изишао, упитао га је: „Колико си ти Хрвата осудио на смрт?!” Следио је одговор: „Нисам окружни судија, него срески судија. Ја сам судио по закону и по праведности.” На то је Љуба рекао: „Ти си много наше браће Хрвата осудио и отерао у смрт.” Узима карабин и позива га да стане пред стуб цигли који се налазио пред нама свима и нанишанио је на њега. Како он није скинуо свој капут и наочале, наредио му је да их скине, подигао је пушку и опалио у њега 3 пута, на што се он срушио. Прва жртва је пала и утисак на нас је био неописив. Тада су дошле две младе особе и упитале да ли се међу нама налази неко из Лике. Пријавили су се сви, међу којима су се налазили:

Шепељ Мане
Покрајац Станко
Мирковић Раде
Шакић Лука
Лабус Марко
Шушњар
Лабус млађи

¹⁵⁵ У оригиналу: Жидов.

Сви су позвани да иступе из строја. Када су стигли пред нас, од тих јадника узимано је двојица по двојица који су улазили у круг од шест усташа. Прва двојица били су Шепељ и Покрајац који су ступили у круг шесторице усташа и били бодени ножевима отприлике 40 цм дугачким, док нису уз највеће кукање пали мртви. Њихови позиви у помоћ су били неописиви и њихове последње речи су биле упућене њиховим женама и деци. На исти начин су и остали именовани убијени. Када се то догађало, дошла су тројица усташа, посматрала нас и изабрала 11 особа који су им се свидели и то:

Тодоровић Коста	човек из Липика
Гавриловић Лазар	Мирковић,
Богојевић Ђуро	гостионичар из Липика
Крлић Мирко	Дакић из Липика, не знам који
Лукић	
Ковачевић из Липика	
сељак из Кореничана	

Они су као и пређашњи морали да скину капуте и да остану у кошуљама нашто су их почели редом клати ножевима по вратовима. Ово су радили са највећом спретношћу, по чему је могло да се закључи, да су имали довољно праксе у овом послу. Од ових Коста Тодоровић није био добро заклан и на његову велику молбу одустао је усташа да га докоље те је дошао из амбуланте један лекар који му је на пререзани врат ставио јод и прилепио фластер. Но није прошло ни 10 минута када је дошао један усташа, који је на силу хтео да га закоље. Овај пута молбе нису помагале и он је био потпуно заклан. Сви ови заклани лежали су на гомили пред нама. При томе сви смо морали да гледамо и да се смејемо и свако је био при томе посматран. Била је при томе примедба на Дивјак Јоцу и одмах је био извучен из строја. Он је јадник видео шта га чека и молећи, рекао је да има у роду поджупана. На то му је усташа одговорио: „Овакве ми и требамо.” Морао је да скине капут и кошуљу, да легне на већ заклане и да покаже руком где му се налази срце. Затим му је један усташа сео на главу, један на ноге и двојица на руке и извадили су му срце. Усташа који му је извадио срце, облизао је нож и рекао како је српска крв слатка. Исто тако су заклани Блануша Ђуро и још четворо других, који нису могли гледати. На то нам је поручник Љуба рекао: „Ви сте спасени, вас је помиловао поглавник.” Пришао је

један усташа, по имену Слободан,¹⁵⁶ који је био управник српског дела логора и одвео нас је у други део логора. То је права гробница живих. Пошто смо дошли, стајали смо по оној хладноћи до вечери у малим групама пред баракама. Најјезивију слику пружао нам је наш пријатељ Сима Арбутина, бележник, један високи човек, смеђе косе, који је после ових страшних призора потпуно оседео. Другог дана је јадни бележник полудео. Увече око 6 часова утерали су нас у једну бараку са осталим логорашима. Барака је била направљена за 200 особа, али ове је вече-ри било унутра 526 особа. Тако смо остали током целог времена мога боравка у логору.

Прва ноћ између 25. и 26. протекла је у миру. Најтеже ју је проводио М. Благојевић који је био болестан и слаб од пута и стално је тражио воду. Пијаће воде у логору уопште није било. Ко је био жедан, узимао је снег. Снег је служио и за прање. 26. или други дан католичког Божића протекао је на миру у самом логору, али је на улазу било убијања као и првог дана. Целог дана од 6 сати ујутро до 6 сати увече стајали смо напољу посматрајући старе заточенике логора како чисте ваши којих је било пуно у логору. Дан је био страшно хладан. На наше велико изненађење стари заточеници логора нису показивали никакво интересовање за живот ван логора. То није никакво чудо, јер сам након два дана видео, да осим оних који су одвојени за посебан рад, обични заточеници у логору у оваквим околностима могу да проведу највише 1 ½ месец. Током мог боравка у логору стање са исхраном је било следеће: ујутро ништа, у подне вода са мало кукурузног брашна и то горко без соли и масти, увече супа од кромпира без кромпира. Од такве хране добивали смо у подне 5 дцл. и увече 4 дцл. Усто могу да нагласим да се за сво време хлеб није добијао.

26. стигла је група од 80 људи из околине Бања Луке која је одмах била повезана и отерана на једну пољану изван логора при чему су морали да певају. Тамо су мртви сахрањивани и они су сви тамо маљем побијени. За нас заточенике тај дан је протекао у миру. 27. одређено је нас 80 из логора, да копамо раке и да закопамо оне који су убијени претходног дана. То поље је отприлике величине једног јутра и било

¹⁵⁶ Слободан Мицић из Јање близу Бијељине; видети: А. Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945. Dokumenta*, knjiga 1, Beograd, Jasenovac: Narodna knjiga, Spomen-područje Jasenovac, 1986, 220; I. Goldstein, *Jasenovac*, Novi Sad: Akademska knjiga, 2019, 233, 236–238.

је пуно рака. Раке су ширине за два човека и дугачке за 10 особа. Копало би се дотле док се не би наишло на воду обично након 2 м. Мртве су стављали унутра са ногама један наспрам другом, док је следећи ред је лежао са главама једних наспрам других. Тако су мртви стављани унутра и гажени да би било више места. Стављани су голи. Изнад је остајао простор од отприлике 40–50 цм. дубине да се покрије земљом. Раке нису имале своје ивице да се не би знало где се која налази. Раке су једне од других биле удаљене за дужину једног ашова. Док смо се враћали у логор видели смо да су усташе из Саве вадиле два леша који су били усташки због чега је из нашег логора наредног дана 75 особа одведено. Ни ову ноћ као ни претходну нисмо могли да легнемо јер није било места.

28. смо устали као и обично за рад. Подизале су се нове бараке. Чујем да је по плану требало да се подигне 40 барака, али да је подигнуто само 9. Тога је дана било изабрано 75 особа из наше бараке, повезано и доведено пред једну шталу где су убијени маљем. То су биле жртве за она два усташка леша који су раније поменути.

29. је прошао у миру и сахрањено је оних 75 људи који су убијени дан раније. Ноћ нам је протекла лакше, пошто је било мање људи и могло је лакше да се стоји и при томе је било и мање утучености. Сматрам да ми је дужност да и ово запажање овде наведем. Исте вечери, Јово Штулић, трговац из Пакраца, рекао је преда мном, а верујем и пред Николом Зјалићем или Јовом Милаковићем, да ако ко жив одавде изађе, цело своје имање оставља деци свога брата, јер да је свему овоме крива његова жена, која је Хрватица, да се он налази овде у логору.

30. услед хладноће и глади неки људи нису могли да иду на рад. Било их је 130 који нису радили и нису излазили из барака и због тога су били убијени на следећи начин: у 3 сата поподне дошле су усташе и истерале све из бараке. Оне који нису могли ићи због слабости или због тога што су им ноге биле отечене, потукли су пред баракком. Остале, који су могли да иду, повезали су жицом, отерали пред једну шталу и потукли маљем. Маљем је ударано по слепоочници. Они су сутрадан били закопани где и сви други. Из Пакраца међу њима су били следећи, којих се сећам:

М. Благојевић,
Штулић Јово
Хинић Никола
Марковић Влада

Босанац Васо
Вукмировић Тодор
Вучковић Никола
Ранко Савић (отац)
Малешевић Миле

овај последњи је био у Копривници и испричао ми је следеће: Из Копривнице су нас одвели најпре у Госпић, из Госпића у Јадовна.¹⁵⁷ У Јадовну смо остали један месец. Једног јутра повезали су двојицу по двојицу дебелом жицом, а по средини све повезали опет жицом и тако их потерали, како су рекли, некуд на Велебит. У овој партији је било око 4000 људи. Шта се догодило с тим људима не знам, али су се усташе хвалиле да су их потукле и то овако: двадесет људи је доведено до понора, чврсто повезано жицом, затим су их убијали маљем, а када би се скупило првих десет, они би повукли остале са собом у понор и тако су наши јадни Срби остављали своје кости на Велебиту. Преживелих 500 је отпремљено у Госпић, одатле у једно место крај Карловца, а одатле је 3 дошло у Јасеновац: професор Мудрић, његов син и ја, Малешевић Миле. У овој партији убијени су многи од нас из Пакраца у Липика, али им не знам имена. Тако је тај дан прошао и имали смо још више места за спавање. Први пут те ноћи могли смо да се испружимо. То је било наше прво лежање од 23. увече.

31. 12. 41. и 1, 2. и 3/I. 42 били су мирни и без убијања, само смо морали да радимо од јутра до вечери по неописивој хладноћи. Били су то страшни дани. Ноге су отицале и људи су се напросто сушили од глади.

4. ујутро сви смо позвани пред канцеларију и ту је почело одабирање људи који ће ићи у Стари Јасеновац на неко такозвано четкање. Кројачи и обућари су одабрани за Стару Градишку, а преостали су задржани у логору. О првима, који су одређени за такозвано четкање, чули смо од једног Јеврејина, који је био као усташа, да су они као и пређашњи, били побијени. Међу њима из Пакраца су били следећи:

Мишћевић Раде
Блануша Никола
Тодоровић Милан
Утјешиновић
Угрица

¹⁵⁷ Јадовно.

Вучковић, пор.[ески] чиновник
Томић Бранко

и сви остали који потом неће бити именовани.

Из Пакраца су за Стару Градишку одређени следећи:

Орозовић Лазо	Радић Ђуро
Орозовић Ђуро	Ковачевић Душан
Милаковић Јово	Павловић Јово
Судар Гајо	

5. око 10 часова ујутро одведени смо на станицу Јасеновац, оданде у Окучане, а одатле пешице за Стару Градишку. Док смо пролазили кроз село Нови Варош, у коме се Ђуро Радић родио и у коме су се налазили његови родитељи, молио је да му његови донесу хлеб, нашто су усташе рекле, да ће онај ко донесе умрети.

Од оних из Пакраца у логору Јасеновац остали су у животу:

Марковић Пајо	Сувајдић Никола
Марковић Брацо	Тодоровић Ицо
Марковић Бибе	Врховац Стево
Зјалић Нико	Вукобрадовић Љубомир
Лончар Владо	

Стигли смо у Стару Градишку увече у 9 сати, а током целог дана нисмо добили ништа да једемо. Кад смо стигли, замолили смо и добили мало супе од кромпира. Овде, као и у Јасеновцу, нисмо добијали хлеб. Исхрана је била као и у самом логору. Једина је промена била што смо лежали у собама и добили сламу. Овде смо радили различите послове, али нисмо шили како смо у Јасеновцу били одређени, него смо носили дрва, бацали снег и смеће и обављали разне послове. Рад изван казнионице био је дозвољен само Јеврејима и то емигрантима, који нису владали нашим језиком. Изузетно било је дозвољено и домаћим Јеврејима да по потреби раде изван казнионице. На нашу велику срећу успела је госпођа Радић да преко једног војника пошаље пакет са сланином и kobасицама. За распоређивање на рад ту је био један Јеврејин, тако да, када је пакет стигао, дао је Радић и томе Јеврејину

сланине и кобасице, пошто је он имао исту храну као и ми. По себи је било разумљиво, да је ово имало своју позадину, пошто смо стално били са мислима о бекству. То нам је и успело.

15. јануара, на нашу молбу, били смо одређени на рад изван казнионице. Радило се на утоваривању кромпира и штофа у Окучанима. Према томе, једна погодна прилика за бекство била је ту. Били смо толико слаби и немоћни да смо се бојали, кад нам се укаже прилика да бежимо, да нећемо имати довољно снаге. Дошли смо на станицу у Окучане, започели са радом и око 10 сати Милаковић Јово и ја смо приметили, да без претходног договора, нема Радића Ђуре и јако смо се уплашили да ћемо бити стрељани. Нешто касније приметиле су то и усташе које на нас нису обраћале довољно пажње, јер је приликом нашег доласка у Окучане један Хрват–ушташа приметио, да нас он познаје, да смо пристојни и поштени људи и да он не зна зашто смо затворени. Кад су усташе приметиле да Радић није ту, рекли су да ће га они пронаћи и стрељати (псовање није изостало). Кад је рад био завршен и пошло се за Градишку, на самом уласку била је велика гужва и на нашу срећу долазило је много ушташа и војника који су негде били у борби. Наше усташе су повеле са придошлима разговор о догађајима и ми смо искористили ту прилику. Послао сам Милаковића да од једног сељака затражи хлеб и он је сео у саонице баш када је сељак кренуо. Када сам то видео, сав сам се охладдио, јер нисам мислио да ће Милаковић отићи. Мени ништа друго није преостало. Наше усташе нису на нас обраћале никакву пажњу, ускочио сам у станицу и почео да бежим према Новској. Када сам прешао скретницу, скренуо сам и продужио главним путем у правцу Липика. Дошао сам под Белу Стену и преспавао код једног сељака, а одатле, како сам као ловац добро познавао околину, наставио за Брусник, место које се налази на планини Папук изнад Пакраца. Ту сам остао неко време код мојих муштерија, док се нисам опоравио и одатле сам отишао у околину мога родног места. После 3 месеца мени је коначно успело да побегнем из проклетих канци ушташа као да сам био највећи разбојник, а не један недужни и поштени Србин и успело ми је да спасем свој голи живот у срећној и благословеној Мајци Србији.

В 700 – 701¹⁵⁸

¹⁵⁸ Шифровано име повереника.

КОМЕСАР ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ МАКСИМОВИЋ ДОСТАВЉА СС-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ 15. ЈАНУАРА 1942. ИЗЈАВУ ЈУЛКЕ ШКАРА ИЗ ТОПУСКОГ О ЗЛОЧИНИМА УСТАШКИХ ВЛАСТИ.¹⁵⁹

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ

КОМЕСАР

ЗА ПРЕСЕЉЕЊЕ И ЗАШТИТУ

160

Усташа¹⁶¹

ИЗБЕГЛИЦА

№. 1046

Београд, 15. I 1942

КАБИНЕТ L/L

Предмет: Саслушање

ЈУЛКА ШКАРА из Топуског

Поштовани господине Комесару!

У прилогу Вам достављам 2 записника која се односе на саслушање ЈУЛКЕ ШКАРА из Топуског/Хрватска, којима се илуструју нељудски поступци и бројни масакри од стране усташких власти.

Са особитим поштовањем
ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР
ТОМА МАКСИМОВИЋ
Тома Максимовић¹⁶² с. р.

163

¹⁵⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 76.

¹⁶⁰ Нејасна забелешка.

¹⁶¹ Рукописна забелешка.

¹⁶² Тома Максимовић је до рата био директор фабрике Бата у Борову. По проглашењу НДХ је ухапшен, али је успео да стигне у Србију где је организовао рад на збрињавању избеглица; С. Ц. Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944. Лексикон личности. Слика једне забрањене епохе*, Београд: Просвета, ИПС, 2009, 305.

¹⁶³ Округли печат Комесаријата за избеглице на немачком.

2 прилога

Господину
Др. Вајнману,
СС-мајору и Комесару за пресељавање
Београд

ИЗЈАВА ЈУЛКЕ ШКАРА ИЗ ТОПУСКОГ ДАТА 5. ЈАНУАРА 1942. У
КОМЕСАРИЈАТУ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ О ЗЛОЧИНИМА УСТАШКИХ
ВЛАСТИ.¹⁶⁴

ЗАПИСНИК
од 5. јануара 1942.

Састављен у Комесаријату за пресељење и заштиту избеглица
у Београду.

Без позива иступила је госпођа ШКАРА ЈУЛКА, гостионичарка из Топуског, срез Вргинност, удовица покојног СТАНКА ШКАРЕ, стара 42 године, мајка двоје деце, сада у Београду – Улица краља Фердинанда бр. 19, те је изјавила следеће:

Са својим покојним мужем Станком Шкаром држала сам у Топуском један ресторан под називом „Јање”.

23. маја 1941 мој муж је заједно са још других 10 грађана у Топуском ухапшен од стране усташа. Ово су били: Др Вурдеља Бранко лекар, Воркапић Јово власник ресторана, Вујошевић Милутин трговац, Бијелић Никола гостионичар, Поповић Перо пољопривредник, Шкара Никола пекарски мајстор, Обрадовић Матија гостионичар, Воркапић Стоја пољопривредник и трговац, Бастајић Пајо професор у пензији и Мамузић Илија пољопривредник.

Осим горе наведених још других 25 виђенијих Срба из околине Топуског било је ухапшено. Истог дана свих 36 ухапшених Срба одвезено је камионом у Вргинност. Овде су држани у затвору 3 дана а затим су одвезени у Сисак где су остали 11 дана. Из Сиска су одведени у Петрињу, где су у затвору остали 9 дана. У полицијском затвору у Петрињи били су зостављани а осим тога били су тучени од стране деце усташа /старости 8–10 година/. Деца су се у извршавању ових злодела мењала. У Петрињи су провели целих 9 дана. Из Петриње су једног дана по ноћи одведени у правцу Сиска, одакле им се губи сваки траг. Од усташе Крпан Дује, који је радио као шофер, сазнала сам да су из Петриње сви

¹⁶⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 66–68, превод са српског.

заједно аутомобилом одведени у шуму „Брезовица” код Сиска и да су затим убијени.

Након смрти мога мужа ја сам сама водила мој ресторан у Топуском. Свакодневно је у мој ресторан долазило 6 усташа које сам морала да бесплатно храним. Осим њих долазиле су и друге усташе које сам исто морала да храним.

Све ове усташе које су се код мене стално бесплатно храниле, потицале су из околине Топуског и из самог Топуског. Међу њима се налазио Лонгер Ђуро, пољопривредник из једног хрватског села наомак Топуског. Остале познајем само по изгледу, њихова имена су ми непозната, једино што се сећам да су двојица ових усташа потицала из Врановине а оба друга из Старог села код Топуског. Лондер¹⁶⁵ Ђуро ми је одузео 4.000.- динара готовине, 3 комада златног прстења, 1 пар златних минђуша и један златни ланац за сат. Ја сам га молила да ми надокнади одузете вредне предмете, на шта ми је он дрско одговорио, да имам да захвалим Богу што ми је глава остала на раменима.

У ово време у моју гостионицу више пута је навраћао усташа Звиншчак из Загреба. Крштено име ми је непознато. Он је у моју гостионицу доводио и друге усташе које сам све морала бесплатно да храним. Кад је улазио у гостионицу, долазио је до мене са причвршћеним бајонетом и водио ме од једне ствари до друге које сам му морала предати. Поменути Звиншчак био је један од најкрволочнијих. Једно од најужаснијих дела које је извршио, између осталих било је и то да је поставио мајке и децу у један ред а затим их све поубијао једним јединим метком.

Тако су његове жртве постале Рокнић Јока са своје двоје деце и једна њена рођака са једним дететом. Ове жртве је одвео у једну оближњу шуму која се зове „Косе”, и све их је тамо устрелио. Рокнић Јока, кад је видела, да хоће да је устрели, молила га је да устрели и њено двоје мале деце, да не би били сами препуштени судбини, на шта је он одвратио да он неће удовољити њеној молби. Рекао је да ова деца морају живети само зато да би била изложена мучењу и патњи. Отац ове деце је претходно био убијен у српској цркви у Глини.

2. или 3. јула 1941 усташе су ухапсиле све Србе који су живели у Топуском. Међу ухапшенима сам била присутна и ја. Сви смо ми затворени у српску цркву. Мене су затворили у парохијску кућу. У исто време усташе су ухапсиле и сељанке и сељаке из околних српских села и сви

¹⁶⁵ Лонгер.

су били утамничени заједно са нама у Топуском. Куће и домови су сви били опустошени, намештај и стока одвезени. У тамници смо остали 3 дана. Ноћу су младе жене и девојке скупљане у парохову шталу и тамо силоване од стране усташа. Тако је сваке ноћи госпођица Бранка, ћерка раније убијеног др Вурдеље одвођена и силована. Она укупно ако је имала 17 година. Њу је силовао усташки официр Карлић Ђорђе. Он је наводно био официр бивше југословенске војске те је тако дошао у Загреб. Осим поменуте, још су многе друге младе жене и девојке биле силоване. Поуздано знам да су тада силоване девојке, презименом Батало, чија крштена имена не знам. Све ове девојке су из Топуског.

Исте ноћи су Срби одведени у православну цркву и тамо убијени. У цркви у Топуском од усташа су убијени: Шкундрић Илија трговац из Топуског, Прентовић Милош жандармеријски подофицир из Топуског, Кордић Милутин пољопривредник из Топуског и оба његова сина чија ми имена нису позната. Даље они су у цркви у Топуском убили једног подофицира по имену Никола, родом из Босне, који је преко Топуског хтео да путује за Босну. Истом смрћу умро је и пољопривредник Кордић Никола из Топуског, стар 78 година. Због своје дубоке старости, он сам није могао да дође у цркву, због чега су га у колима довели. Осим ових, у цркви су усташе заклале још 15–16 дечака старости од 14–18 година. Тако на пример Злокас Душана, сина Симе из Топуског, старог 14 година. Имена осталих не могу да наведем, али сам све дечаке знала из виђења. Ми, који смо били утамничени у паорској кући, били смо сведоци страшних запостава која су се могла чути из цркве.

Након овог стравичног убиства, усташе су у потпуности уништиле српску цркву у Топуском. Цркву је разорио молерски мајстор Малинац Матић из Топуског, који је за ово добио награду од 30.000.- динара; материјал из опустошене цркве превезао је својој кући.

Ми, преосталих 68 лица, одведени смо из Топуског у Петрињу и тамо смо смештени у магацин фабрике дрвенарије Тенцер, где смо боравили само 2 месеца. У Петрињи нам је изузетан страх у кости утерао усташки официр ГРГЕЦ. Свакодневно нам је показивао место где ћемо бити убијени и покопани. То је показивао и нашој деци. Уверавао нас је да ћемо сви бити затучени ударцем маљем у главу, јер би било штета метке трошити на нас.

После 2 месеца била сам пуштена, али само уз услов да се никад више не настаним у Топуском, већ у оближњим селима. Са мном је, под истим условом, пуштено још неколико лица из Топуског. Након тога нашла сам

стан у селу Гређани код Топуског. Након извесног времена преселила сам се у Топуско код моје рођаке Грегорић Марије, која је Хрватица и римокатоличке вере. Код ње сам била до 31. децембра п.[рошле] г.[одине], након чега сам преко Петриње и Загреба отпутовала за Београд.

На пресељење за Србију сам се одлучила на наговор Капац Луке, гостионичара, Бабић Иве, гостионичара и његовог брата Стеве Кунића, управника бање Топуско. Они су сви Хрвати, али су наклоњени Србима и чували су ме да ми се ништа не деси.

Капац Лука ми је испричао између осталог, да је усташки натпоручник Грегц од стране поглавника Павелића добио наређење, да сви Срби на Кордуну, с обзиром на то да се у Босни не може успоставити ред, морају бити убијени. На овај начин ће се Кордун очистити. Овај налог извршава Видаковић Никица, усташки повереник из Глине. Он је повереник за Глину и сво окружење и пре свега води рачуна и о томе да ова наредба буде извршена.

Коцман Антон, учитељ у Топуском, Бријешки Илија, пекарски мајстор у Топуском, Малинац, молер из Топуског, Санички Ђуро, пољопривредник из Хрватског села код Топуског, Мато, пекарски мајстор из Хрватског села код Топуског и његов брат Ђуро (име ми није познато), Путрић Томо, син председника општине из Топуског, Бријешки Томо, столарски мајстор из Топуског, Прус Стево столарски мајстор из Топуског и његов брат Славко, Прус Иво, лимарски мајстор из Топуског, Лонгер Ђуро пољопривредник из Хрватског села, Звиншчак усташа из Загреба, Др. Климер, лекар из Топуског, сва ова лица убијала су Србе у Топуском и околини, пљачкала их и палила њихове домове. Они су такође и силовали жене и девојке.

На крају изјављујем, да су сви Срби из Топуског и околине под ужасним терором усташких власти морали прећи у католичку веру. Младе Српкиње, које су биле присиљене да пређу у католичку веру, морале су се уписивати у усташке редове и заједно са њима певати усташке песме, иако су свима њима домови били опљачкани и иако су њихови очеви и браћа били убијени.

Предњи записник био ми је прочитан, и ја га признајем као свој, који својим потписом потврђујем.

Саслушао и оверио:
Ђуро Ј. Родић, м. р.

Записничар:
Стана Тепавац, м. р.

Потпис:
Јулка Шкара, м. р.

ИЗВЕШТАЈ ИЗ БРЧКОГ 15. ЈАНУАРА 1942. О ВЕЛИКОМ ХАПШЕЊУ МУСЛИМАНА И ДРУГИМ НАСИЉИМА СРЕСКОГ НАЧЕЛНИКА МОНТАНИЈА, КАО И О НАПАДУ КОМУНИСТА НА ЛОГОР ЈАСЕ-НОВАЦ.¹⁶⁶

Усташа¹⁶⁷

Препис.

Предмет: Извештај из Брчког.

15. јануар 1942.

Баш сада је приспело обавештење да је у Брчком 13. 1. 42. преко 300 муслимана ухапшено по наредби среског начелника Монтанија. Усташе су за њихово хапшење разгласиле два разлога:

- 1.) зато што су комунисти
- 2.) зато што су чланови удружења „Исмаил”, које на директан или индиректан начин ради на томе да Босна и Херцеговина постане слободна независна држава.

Напомена:

Већ смо извештавали да су усташе из окружења Монтанија дале да се објави да ће начелник Монтани у срезу Брчко прво Србе, затим Јевреје, за њима муслимане и на крају фолксдојчере ликвидирати.

Јевреји и Срби су већ решени, сад се доказала истинитост гласина и утолико што су сада муслимани на нишану.

16. јануар 1942.

Баш сада је приспело обавештење да је срески начелник Монтани ухапсио муслимане као казну за муслимане који су побегли, које је као комунисте ухапсио и послао да раде на путевима. Када је ухапшено тих 300 муслимана, код сваке друге куће у целом Брчком су стајале усташе.

¹⁶⁶ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2 (документ није нумерисан, у досијеу се налази после листа 78).

¹⁶⁷ Рукописна забелешка.

Напомена:

Вредан је пажње говор заменика среског начелника Монтанија, који је у пијаном стању одржао у новогодишњој ноћи, а у којем је рекао, пошто ћемо брзо докрајчити Србе, сад муслимани морају да у то верују, и да би било добро када би сви муслимани прешли у католичку веру.

ММ.

Предмет: Концентрациони логор Јасеновац. 9. јануар 1942.

Како је утврдила хрватска полиција, 37 комуниста је пуцало на логор Јасеновац. Међу комунистима су се налазили и Хрвати као и неколико Мађара. 2/3 комуниста је усмрћено приликом одбране, 4 су умукла, а остали су рањени и похапшени. Према изјави полицијских агената, у овом случају се радило о опасним комунистима. У овом нападу рањено је и усмрћено и више усташа. Из логора нико није умакао.

ММ.

За тачност преписа:

Маршал.

канцеларијски службеник.

ИЗВЕШТАЈ ИЗ БРЧКОГ 19. ЈАНУАРА 1942. О УБИЈАЊУ СРБА ИЗ
ЧЕТИРИ СЕЛА, О СТРАДАЊУ ЗАТВОРЕНИХ МУСЛИМАНА И
СРБА У БРЧКОМ И О НОВОМ УБИЈАЊУ И ПЉАЧКИ СРБА.¹⁶⁸

Усташа¹⁶⁹

Препис.
19. јануар 1942.

Предмет: Извештај из Брчког.

Срби из Гредица, Сандића, Мртвице највећим делом су протерани, односно убијени (чак и 90-годишњаци). У Гредици је живела неколицина Хрвата који су пресељени у Брчко. И Срби из околине Пресово-Поља¹⁷⁰ су доживели горе описану судбину.

Од муслимана, о којима смо пре пар дана извештавали, а који се налазе у затвору у Брчком, многи су себи одузели живот, а и Срби, од којих је последњих дана њих 80 до 90 ухапшено. Пошто су затвори пуни, нагурали су их у једну шупу, која је само наткривена. Многи од њих су умрли.

Један пензионисани српски полицајац по имену Митар, појавио се код среског начелника Монтанија и молио га да га поново прими као полицајца. Раније грчко-православне вере, он је сад прешао у католичанство. Уместо било каквог одговора, он је ухапшен, испребијан, шаке су му поломљене а затим је још и његова жена ухапшена. Претпоставља се да су обоје усмрћени, јер су 16. овог месеца, усташе упале у њихову кућу, развалили врата и сав инвентар однели.

Усташе, који сваки дан одлазе из Брчког око 9 сати изјутра, после подне се у 16 сати враћају, увек носе са собом плен у већим пакетима, као и рогату стоку, свиње итд.

¹⁶⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 78.

¹⁶⁹ Рукописна забелешка.

¹⁷⁰ Брезово Поље.

Срби из Доњег и Горњег Жабара, Обудовца, Лончара, јако су мирни а писали су Ибрахиму Гуњевцу, једном муслиманском кафеџији у Брчком следеће:

„Ми смо мирни, тако да хрватска војска као и немачки Вермахт у свако доба могу да дођу, но када буду усташе дошле, биће борбе.”

Усташе сада убијају Србе са појединих сељачких газдинстава. Тако су ових дана ишли од Брчког па дуж целе долине реке Брезина и убијали све Србе.

Пошто у Брчком недостаје дрва, срески начелник Монтани је издао наредбу да се све шуме Срба могу посећи. Турци, Цигани и хрватски сељаци довозе на продају у Брчко младу дрвну грађу, која се сече за огревно дрво.

ММ

За тачност преписа

Маршал.

канцеларијски службеник.

ПИСМО СРБА ИЗ ЈАБЛАНИЦЕ ГЕСТАПОУ У САРАЈЕВУ 19. ЈАНУАРА 1942. У КОЈЕМ ТРАЖЕ ЗАШТИТУ ПОСЛЕ ОБЈАВЉИВАЊА ПРОГЛАСА УСТАШКЕ ВОЈНИЦЕ ИЗ КОЊИЦА О КОЛЕКТИВНОЈ ОДГОВОРНОСТИ СРБА ЗА БИЛО КАКАВ НАПАД УСТАНИКА.¹⁷¹

Усташки терор¹⁷²

Препис.

Јабланица н/Н.,¹⁷³ 19. 1. 1942.

За
„Гестапо”

Сарајево.¹⁷⁴

Поводом познатих догађаја у Јабланици 3. VIII 1941. само захваљујући Вашој интервенцији у последњем тренутку спасено је на стотине недужне деце, жена и мушкараца, који су требали да безразложно буду убијени на стравичан начин. Међутим њихове убилачке намере су биле осујећене и спречене. Сећање на ове дане, брзина Ваше акције, енергија и пожртвовање том приликом остају у неизбрисивом сећању код свих ових недужних људи а и нас, јер овај Ваш гест је заиста јединствен у аналима хуманости.

Непосредно након тога, када сте напуштали наше место, дали сте нам неколико савета и упутстава како да се даље понашамо. У првом реду ово је било усмерено на то да ми све наше обавезе мирно испуњавамо, да се покоравамо постојећим законима, да останемо лојални и да не напуштамо своје куће. У том случају – тако нам је речено – можемо

¹⁷¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 79. Видети документа број 33 и 62 у овој књизи.

¹⁷² Рукописна забелешка.

¹⁷³ На Неретви.

¹⁷⁴ Сарајевски Гестапо био је у саставу тамошње Оперативне коменде Полиције безбедности и Службе безбедности (Einsatzkommando Sipo-SD) на челу са СС-мајором (Sturmabannführer) Алфредом Хајнрихом (Heinrich). Ова команда није била подређена немачкој полицији у НДХ, односно Оперативној команди полиције (ЕК Sipo-SD) у Загребу, коју је у јануару 1942. наследила установа Полицијског аташеа Ханса Хелма. Команда у Сарајеву је била непосредно подређена Оперативној групи полиције (EG Sipo-SD) у Србији, односно од јануара 1942. установи Заповедника полиције (BdS).

и даље да рачунамо са Вашом заштитом и да Вам се у сваком тренутку обратимо.

Након Вашег одласка, ситуација се нормализовала. Свако – ко је свестан данашњих тешких околности – је извршавао свој посао, свако се покоравео власти и њиховим инструкцијама и није било ниједног јединог случаја да је неко од грчко-источних дошао у сукоб са законом, а камоли да је неко од њих из ових крајева отишао у шуме и прикључио се четницима или комунистима.

Осећање сигурности и Ваше заштите брзо нам је повратило веру да се сличне казне и неосноване репресалије неће више догађати и да се на нас – грчко-источне – неће односити.

Пре неколико дана, међутим, команда Усташке бојнице¹⁷⁵ у Коњицу (24. XII. 41.) је објавила позив, усмерен на грчко-источно становништво среза Коњиц, у коме се Срби опомињу, да ће за све оно што се деси у срезу Коњиц, без обзира на починиоце, сва српска села и наше имање бити спаљени и да ће безбедност наших живота бити доведено у питање.

Издавање таквог прогласа усмереног само на Србе све нас је забринуло и изненадило, утолико више што из наше средине нико није отишао у шуме. Осим тога, позната је чињеница да се међу одметницима из нашег краја налази 65 % муслимана, 30 % Хрвата и само 5% Срба, од којих су ови последњи они који су се већ одавно одметнули у намери да сачувају своје животе.

Када се обе ове околности узму у обзир као и чињеница да ће се – без обзира на починиоце – репресалије примењивати само на грчко-источно цивилно становништво, јасно је и очигледно, да је овај проглас апсолутно тенденциозан и да нема никакав превентиван карактер, већ за циљ има да се миран и частан српски живаљ овде очисти и уништи.

Уверени смо да је овај проглас на сопствену иницијативу издала усташка команда у Коњицу, без одобрења и сагласности виших власти. Уколико је овај систем репресалија према цивилном становништву неопходан да би се онемогућило даље деловање одметника, ми ћемо ово испоштовати и покорићемо се вишој сили те се помирити са својом судбином. Али да ли је у овом случају праведно и хумано да само лојални, мирни и сваке кривице лишени људи морају страдати?

¹⁷⁵ Усташке војнице (војске).

Ако већ неко од цивилног становништва мора пропасти, ми хоћемо да сви без разлике сnose казну и последице сразмерно кривици. Ми не тражимо ништа друго до оно да будемо исти, како пред Богом тако и пред државним законима. Уколико бисмо се макар и најмање огрешили о постојећи правни поредак или допринели изазивању немира, немамо ништа против да се против нас примене најоштрије казне.

Враћајући се на Ваше дато обећање, да Вам се у свако доба можемо обратити и да можемо у свакој прилици рачунати на Вашу заштиту, користимо ово ваше драгоцено обећање и обраћамо Вам се с молбом да нас у овој ствари узмете у заштиту, да услишите нашу праведну молбу и да изнађете могућност да спречите да не дође до спровођења овог прогласа, за шта ћемо Вам бескрајно бити захвални.

Са изузетним уважавањем:

За тачност преписа:

Маршал

Службеник у канцеларији.

ПРОГЛАС УСТАШКЕ ВОЈНЕ КОМАНДЕ У КОЊИЦУ СРПСКОМ
СТАНОВНИШТВУ СРЕЗА КОЊИЦ 24. ДЕЦЕМБРА 1941. ДА ЋЕ ЗА
СЛУЧАЈ САБОТАЖЕ ИЛИ УБИСТВА КОЈИ ПОЧИНЕ БИТИ УНИ-
ШТЕНИ И ОНИ И ЊИХОВА ИМОВИНА.¹⁷⁶

Усташки терор¹⁷⁷

Препис.

Команда
Усташке бојнице¹⁷⁸
Коњиц.

Коњиц, 24. 12. 1941.

Проглас становништву
грчко-источне вере
у срезу Коњиц.

Срби!

Овим се по последњи пут опомињете да не дирате живот и имо-
вину Хрвата – католика и муслимана – као ни имовину Независне
Државе Хрватске.

Где год се од сада буде догађало, да било ко од вас угрози живот
и имовину Хрватске или пак државну својину, као што су железничке
пруге, мостови, путеви и слично, или оштети или уништи приватну
својину, или ако пак ико од Хрвата – католика и муслимана – од ваше
руке буде нападнут или усмрћен, у свим овим случајевима сва ће српска
села и сва ваша имовина бити без милости и без било каквог обзира
спаљена и срањена са земљом а све ће вас стићи казна усташа.

Небројено је пута од вас тражено, како од хрватске владе, тако и
од свих хрватских органа власти, да кротко останете код својих кућа

¹⁷⁶ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 50, превод с хрватског. Видети документа број 32 и 62 у
овој књизи.

¹⁷⁷ Рукописна забелешка.

¹⁷⁸ Усташке војнице.

и да мирно обављате свој посао, а држава и сви органи власти су вам гарантовали сигурност живота и имовине, но сви су ови прогласи и опомене остали безуспешни.

Ово је за вас последња опомена, да се чувате тога да не дирнете живот и својину хрватског народа и државе, ако не желите да ви, ваше породице и сва ваша имовина и имања буду уништени.

Команда Усташке бојнице¹⁷⁹

Стигло у Јабланицу
12. 1. 1942.

За тачност преписа:
Маршал
канцеларијски службеник.

¹⁷⁹ Исто.

ИЗВОД ИЗ ИЗВЕШТАЈА ОД 19. ЈАНУАРА 1942. О СУКОБУ УСТАНИКА СА УСТАШАМА И ДОМОБРАНИМА У КОМЕТНИКУ ЧЕМУ ЈЕ СЛЕДИО МАСОВАН ПОКОЉ СРБА ИЗ КОМЕТНИКА У ВОЋИНУ.¹⁸⁰

Препис из једног извештаја од 19. јануара 1942.

„Српско насеље Коментник:

Око 1 км удаљено од Вочина¹⁸¹ стоји кестенова шума, где се налази један амбар за сено који припада предузећу Fa SH. Guttman A.G. У њега се завукло 150 устаника. Обавештене су усташе у Слатини,¹⁸² као и домобрани. Када су усташе биле на око 50 м испред амбара за сено, на њих је отворена митраљеска ватра. Пуцало се само на усташе и при томе је један усмрћен а 4 су рањена. Усташе и домобрани су се повукли натраг док су устаници још пуцали одатле од 10 до 16 сати. После 16 часова, они су се повукли према Коментнику. Тамо су запленили животне намирнице а затим су се повукли натраг у планинске гудуре.

Следећег дана су се појавиле усташе у Коментнику, 17 кућа су запалиле, међу њима више амбара за сено и штала, а све мушкарце из општине су потерали да се окупе. У башти општинске канцеларије убијено је око 250 мушкараца, жена и деце, које су такође биле ухапшене, а затим поново пуштене. Са 19 саоница су возили стрељане до реке Вичинке,¹⁸³ тј. 500 м удаљене од станице Вочин,¹⁸⁴ где су их преостали мушкарци и жене, од којих су касније један део пустили, морали покопати, а затим су их усташе одвеле натраг у Коментник. Шта се са овим преосталим људима десило, не зна се”.¹⁸⁵

¹⁸⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 77.

¹⁸¹ Воћин.

¹⁸² Подравска Слатина.

¹⁸³ Неидентификовано место.

¹⁸⁴ Воћин.

¹⁸⁵ О сукобу и злочину видети: М. Radanović, *Slavonija, tripit si gorila...*; Kotar Podravska Slatina u Drugom svetskom ratu 1941–1945, Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2019, 141–164.

ИЗВОД ИЗ ИЗВЕШТАЈА ОД 19. ЈАНУАРА 1942. ПРЕМА КОЈЕМ СУ
УСТАШЕ ОДВЕЛЕ ЖЕНЕ И ДЕЦУ ИЗ СЕЛА ЛИСИЧИНЕ И ОПЉАЧ-
КАЛИ ХРАНУ И СТОКУ.¹⁸⁶

Препис из једног извештаја од 19. јануара 1942.

„Насеље Лисичина:¹⁸⁷

Ових дана су поново дошле усташе у ово насеље, натоварили су жене и децу на 30 кола и наводно их одвели у Зденце. Ово је снашло оне жене чији мужеви нису били код куће.

Усташе су одатле отерале у Осијек јако пуно животних намирница, многобројну живину, прасад, маст итд.”¹⁸⁸

¹⁸⁶ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2 (документ није нумерисан, у досијеу се налази после листа 77).

¹⁸⁷ Лисичине.

¹⁸⁸ Видети: М. Radanović, *ibidem*.

КОМЕСАР ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ ДОСТАВЉА СС-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ
26. ЈАНУАРА 1942. ИЗЈАВУ ЈЕДНЕ ХРВАТИЦЕ О ЛОГОРУ ЈАСЕ-
НОВАЦ, ИЗЈАВУ ВЛАДЕ МАРКОВИЋА О ТЕРОРУ НАД СРБИМА
У БРЧКОМ И МОЛИ ЗА ПОМОЋ.¹⁸⁹

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ КОМЕСАР
ЗА ПРЕСЕЉЕЊЕ И ЗАШТИТУ ИЗБЕГЛИЦА

Усташа¹⁹⁰

№. 2003

Београд, 26-И 1942

КАБИНЕТ L/L

Предмет: Ужасно стање у концентрационом логору Јасеновац и последња усташка акција терора у Брчком.

Поштовани господине Комесару,

У прилогу Вам шаљем превод изјаве једне Хрватице по рођењу, која описује стање ужаса у концентрационом логору у Јасеновцу.

Такође прилажем и записник МАРКОВИЋ ВЛАДЕ који описује односно акцију терора усташких власти у Брчком. Они су ухапсили недужне жене и децу и на нељудски начин су их злостављали. Ова злостављања описује избеглица, чија је породица тамо живела и који ми се обратио за помоћ и заштиту.

Ја Вас, јако поштовани господине комесару, најљубазније молим, да будете тако добри да се Вашом великодушном интервенцијом ове породице ослободе ужасних недела, пре него што буду одведене у концентрациони логор.

Све ове породице смештене су у магази која се не греје. Једна најбржа акција спасавања је стога неопходна иначе ће сви подлећи смрти од хладноће и глади.

¹⁸⁹ АВ, 562, Ф. 562, 3.1.1.2, 80.

¹⁹⁰ Рукописна забелешка.

Најсрдачније се препоручујем и са изразима највећег уважавања
потписујем се:

2 Прилога.

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР

Тома Максимовић, с. р.

Господину
Др. Вајнману,
СС-мајору и Комесару за пресељавање
Београд

191

¹⁹¹ Округли печат Комесаријата за избеглице, на немачком.

ИЗЈАВА ЈЕДНЕ ХРВАТИЦЕ ДАТА У БЕОГРАДУ 1. ЈАНУАРА 1941. КОЈА ЈЕ ОД СВОГ РОЂАКА ХРВАТСКОГ ПУКОВНИКА САЗНАЛА ДА ЗАТОЧЕНИЦИ У ЛОГОРУ ЈАСЕНОВАЦ МАСОВНО СТРАДАЈУ ОД ГЛАДИ, БОЛЕСТИ И УБИЈАЈУ ИХ.¹⁹²

31. децембра 1941 у Београд је након краћег боравка у Хрватској дошла госпођа Н.Н., рођена Хрватица, која је у Београду удата за једног Србина и овде стално живи. Њена је жеља да јој се име не спомиње из разлога што у Хрватској има мајку и дете. Она изјављује:

26. децембра 1941 поново су отпочели ужасни прогони Срба у Славонској Пожеги, Пакрацу, Новој Градишки и околини. По ноћи, усташе су окупиле Србе и отерали их у логор у Јасеновац, док су жене и деца одвучени у непознатом правцу. Чак и они Срби који су прешли у католичку веру су одведени. О условима у концентрационом логору Јасеновац, овој жени је причао један њен рођак, пуковник у хрватским оружаним снагама; њему је пало у дужност да подигне концентрациони логор и да обавља његову инспекцију.

Он приповеда: У концентрационом логору у Јасеновцу Срби су смештени у дрвеним баракама, које се налазе на мокром и влажном терену, тако да им вода досеже до колена. Ако легну не могу да се одржавају на води, већ стоје целу ноћ на ногама, а вода им досеже до колена. У рану зору, усташе их буде пуцњима из пушака, односно пуцају у њих. Онај кога метак погоди, пада мртав, а остали се јадно вуку кроз глиб, онај ко падне у воду буде затучен од стране усташа. Све док људи могу да иду, раде на брани на Сави и у исто време служе као мост за усташе преко блата и то на такав начин што два пара људи стоје до груди удаљени на пар метара; на раменима морају да држе даске, а усташе по њима ходају као по мосту. Ова мучења трају по цели дан, чим неко услед ових мука падне, бива одмах затучен или пак жив закопан.

Дневно добијају само два комада кромпира, а у последње време само 1 комад. Што се кромпира тиче, свако их добија све дотле док траје залиха куваних кромпира, чим се ова залиха поједе, даље се нико више не брине о томе колико људи ништа није добило. Овим интернирцима се нико изван логора не сме приближити, а камо ли онај ко

¹⁹² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 81.

би им нешто хтео доставити. Људи су у ритама и босоноги; ако је неко носио бољу одећу, све му је, још пре него што је дошао у логор, одузето. Поред тога, владала је епидемија тифуса. Оболели од тифуса бацају се у једну специјалну бараку, где се без хране и без лекова препуштају судбини све док не наступи смрт.

По мишљењу овог пуковника, у овом логору ни најјачи и најздравији људи не могу издржати дуже од 14 дана. Након ликвидирања логора у Госпићу (пре 2 месеца) у Јасеновцу се налазило 18.000 лица, а сад их има 3.000, иако нико из логора није пуштен, а увек долазе нови. Сви остали су помрли од хладноће и глади или су убијени. Сад наводно овај логор у новије време треба да се попуњава Србима и Јеврејима.

У Београду, 1. јануара 1942.

ИЗЈАВА ВЛАДЕ МАРКОВИЋА У КОМЕСАРИЈАТУ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ
24. ЈАНУАРА 1942. О МАСОВНОМ ХАПШЕЊУ СРБА У БРЧКОМ,
МУЧЕЊУ, ПРИСИЛНОМ ПОКАТОЛИЧАВАЊУ И ЗАТВАРАЊУ
ГРУПЕ СРПКИЊА.¹⁹³

ЗАПИСНИК

од 24. јануара 1942

сачињен у Комесаријату за заштиту избеглица у Београду.

Без позива пред нама стоји МАРКОВИЋ ВЛАДО, стар 28 година, православне вере, избеглица из Брчког, те изјављује:

Доласком среског начелника ВЕЋЕСЛАВА МОНТАНИЈА, бившег среског начелника у Градачцу, почели су прогони и хапшења Срба у граду Брчко, као и у истоименом срезу. Његовим доласком прилике у срезу Брчко крајње су се погоршале.

Одмах се отпочело са хапшењима Срба, а да им се није објаснило због чега се хапсе. У периоду од 5–10. новембра прошле године, у Брчком је у затвор бачено 77 Срба, тамо су држани 10 дана, а затим су преко Саве пребачени у село Гуњ.¹⁹⁴ Срби у Брчком, међу којима сам се налазио и ја, утамничени су у Трговачкој академији, и тамо су их редом усташе пребијале. Усташе су дошле као тобожња некаква казнена експедиција, названа „Црне бојнице”. По леђима и шакама смо добијали жестоке ударце штапом; мене су тако тукли да ја и дан данас на десном длану имам ожиљак.

Сам је срески начелник Монтани дао усташама на знање да смо сви ми четници и да долазимо из шуме. Из Трговачке академије превезени смо преко Саве у село Боњу,¹⁹⁵ где су нас држали 24 сата. Пошто су наши чланови породица у Гуњ¹⁹⁶ пред начелником округа Монтанијем дали своју писану сагласност да пређемо у католичку веру, били смо пуштени. Након тога је у Брчком ухапшено 300 муслимана под

¹⁹³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 82.

¹⁹⁴ Гуња.

¹⁹⁵ Исто.

¹⁹⁶ Исто.

сумњом да су уплетени у комунистичку заверу; након саслушања сви су били пуштени а уместо њих ухапшени су поново они Срби, који су преко Саве били пребачени у Гуњ.¹⁹⁷

Ја нисам био ухапшен, јер сам мало пре новог хапшења отпутовао из Брчког. Том приликом ухапшено је и 30 жена – Српкиња. Оне су због препуњености тамнице смештене на таван.

У време мог боравка у Брчком, нису се десила убиства.

Даље не бих имао ништа да изјавим, за све претходно изјављено могу да положим заклетву.

Саслушао и оверио:
Бранко Вукдраговић, т. р.

Марковић Владо, т. р.

Записничар: Таталовић, т. р.

¹⁹⁷ Исто.

Бр. 39

КОМЕСАР ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ МАКСИМОВИЋ ДОСТАВЉА СС-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ 26. ЈАНУАРА 1942. ИЗЈАВУ СТУДЕНТКИЊЕ НАДЕ ТРНИНИЋ О ТЕРОРУ УСТАША У КОНЦЕНТРАЦИОНИМ ЛОГОРИМА У ХРВАТСКОЈ.¹⁹⁸

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ КОМЕСАР
ЗА ПРЕСЕЉЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ИЗБЕГЛИЦА

№. 2004

Београд, 26 I 1942

Усташа¹⁹⁹

КАБИНЕТ L/L

Предмет: Саслушање ТРНИНИЋ НАДЕ

Поштовани господине Комесару,

У прилогу Вам достављам записник који се односи на саслушање ТРНИНИЋ НАДЕ, студенткиње пољопривреде, којим се илуструју нељудски поступци усташа у концентрационим логорима у Хрватској.

Са особитим поштовањем,

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР:
ТОМА МАКСИМОВИЋ
Тома Максимовић с. р.

Господину
Др. Вајнману,
СС-мајору и Комесару за пресељавање
Београд

200

¹⁹⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 83.

¹⁹⁹ Рукописна забелешка.

²⁰⁰ Округли печат Комесаријата за избеглице.

ИЗЈАВА НАДЕ ТРНИНИЋ ИЗ САРАЈЕВА У КОМЕСАРИЈАТУ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ 22. ЈАНУАРА 1942. О ЗАТОЧЕЊУ У УСТАШКИМ ЛОГОРИМА У ГОСПИЋУ, КРУШЧИЦИ И ЛОБОРГРАДУ И О СТАЊУ У ОВИМ ЛОГОРИМА.²⁰¹

ЗАПИСНИК

од 22. јануара 1942.

Састављен у Комесаријату за пресељење и заштиту избеглица.

Без позива, дође ТРНИНИЋ НАДА, студенткиња пољопривреде из Сарајева, стара 20 година, кћерка Славка и Десанке рођ. Чалић,²⁰² православне вере, сада у Београду – Јована Петковића улица бр. 4, и изјави:

Са својим родитељима живела сам у Сарајеву. Дана 23. јула 1941 била сам ухапшена од стране полиције и одведена у полицијски затвор. Тамо сам остала до 26. јула, а да уопште нисам ниједном била саслушана. Затворске ћелије биле су препуне Срба из Сарајева и околине.

26. јула 1941. године – у поноћ, 126 Срба и нас 6 Српкиња одведени смо на железничку станицу и транспортовани смо за Госпић у концентрациони логор. Са мном су били: Јакшић Бојна, инжењерка пољопривреде, Човић Анкица, домаћица, Вујовић Мара, шнајдерка – све из Сарајева. Имена других двеју Српкиња су ми непозната. Сећам се да су за Госпић од Срба још били транспортовани и: Беговић Слободан, матурант гимназије и Мучибабић, столар, обојица из Сарајева. Имена осталих Срба су ми непозната.

У Госпић смо стигли 28. јула ујутру. Од железничке станице одвели су нас у затвор Окружног суда, где смо остали у затворском дворишту, јер су све затворске ћелије биле препуне Срба. Управник затвора нам је рекао да ћемо ми женска лица овде остати, док су мушкарци одведени у концентрациони логор близу Госпића.

²⁰¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 84–86.

²⁰² Чавић. Видети: Н. Трнинић-Шевић, *У усташким логорима*, Нови Сад, Петроварадин: Алфаграф, 2004. Овде је објављена копија њене изјаве, заједно са другим изјавама.

У међувремену је од управника логора стигло обавештење да логор због препуњености више никога не може да прими, те тако за новопридошле нема више места. У затворском дворишту смо затекли велику гомилу народа, а међу њима и више српских свештеника. У дворишту смо провели 2 пуна дана, где смо спавали на хладном камену. Једног дана је жестоко падала киша. Нашој молби да дођемо испод крова да бисмо се заштитили од лијуће кише, управник затвора није удовољио. До голе коже смо били мокри.

У затвору сам остала све до 20. августа 1941. У међувремену су се у затворском дворишту свакодневно појављивале усташе, одбројавале по 200 Срба које су везивали по двоје а онда све заједно везивали једним ланцем и одводили их ка Велебиту. Онолико колико је Срба бивало одведено, толико је нових бивало доведено. Сви они су долазили из најразличитијих крајева. Међу њима су се налазили и сељаци који су само јадно били обучени, тј. имали су панталоне на себи и били су босоноги. Сви Срби који су стигли мојим транспортом, следећег дана били су одмах одведени на Велебит, за њих се никада више ништа није чуло. Уопште судбина оних који су одведени за Велебит никада није обзнањена.

Два дана након што смо стигли, ми, женска лица, одведене смо односно подељене смо у затворске ћелије. Мушкарци су и даље остали у затворском дворишту. По дворишту се нису смели кретати, већ су морали само лежати или седети.

Ако би неко хтео да изврши нужду, морао је да зовне стражу. Десет дана по нашем доласку, један човек је позвао стражу зарад извршења нужде. Ово се десило ноћу. Усташе су скочиле и устрелиле тог човека јер је он наводно подбуњивао народ. Затим су ишли од ћелије до ћелије и свакоме су говорили како ће стрељати сваког оног ко буде само покушао да се покрене. Уопште, на сваком кораку се могла чути само реч „стрељати”.

Наредног дана око 3 сата после подне, усташе су у затворском дворишту стрељале још једног човека и то само због тога, што је устао са свог места. Име стрељаног ми је непознато.

На другом спрату затвора налази се неколико мрачних ћелија. У ове ћелије су одвођени Срби, где су најпре ужасно злостављани а затим убијани. Неколико пута су усташе долазиле у наше ћелије и претиле нам смрћу.

У Госпићу нам је храна давана само једном на дан. Добијали смо комад црног хлеба и мало супе од грашка. Сви ми смо углавном били гладни.

20. августа, затвор у Госпићу је био испражњен, а ми смо одведени у Јастребарско. Овде смо смештени у једно складиште за жито. Овде су се налазили Срби, Хрвати и Јевреји из свих крајева. Стражу су држале усташе, док су Српкиње и Јеврејке морале да кувају. Ово складиште било је опасно бодљикавом оградом и у овом простору смо смели да се крећемо. За Србе (само мушкарце) био је уведен строжи режим. Они су затворени у подрум овог складишта, док су Јевреји и католици смели слободно да се крећу. Храна је била боља него у Госпићу. Ујутро смо добијали црну кафу, у подне кромпир-чорбу а увече куване кромпире. Нисмо уопште добијали хлеба. Овде је заједно било око 2000 лица.

2. септембра 1941 ми Српкиње а такође и Јеврејке одведене смо у концентрациони логор у Крушчици код Травника. Срби и Јевреји дошли су у логор у Јасеновцу, док су Хрвати-католици остали у Јастребарском.

У Крушчици смо биле смештене у 2 куће и 4 бараке. Надзор на нама су и овде спроводиле усташе. Режим у Крушчици је био најгори, храна је и овде била јако лоша и недовољна. Управник логора био је неки Мандушић, стар око 30 година, усташе које су сачињавале стражу, све су биле јако младе, тј. младићи стари од 16–18 година. Они су потицали из околних села и према нама су се понашали јако брутално. Шамарали су нас без било каквог разлога и то јако често. Наше породице су нам слале пакете са одећом и храном. Ови пакети нам никада нису предати, већ су их усташе задржавале за своје сопствене сврхе. Храну би појели, а одећу су или спаљивали или задржавали за себе. Од моје тетке ми је послат пакет у вредности од 700-динара. У пакету су се налазили храна и одећа. Овај пакет никада нисам добила. На овакво понашање усташа нисмо се смеле никоме пожалити. Једном дневно добијале смо кромпир-чорбу без хлеба. Хране је било јако мало, тако да смо формално гладовале. Два пута недељно даван нам је хлеб од јеврејске општине из Сарајева. Као што сам рекла, никоме се нисмо смеле пожалити због лошег поступања или лоше хране, а камоли због тога што смо биле гладне.

У логору се може забележити и неколико случајева силовања од стране усташа. Једног дана, усташе су девојкама наредиле да чекају у 8 сати увече испред барака да изврше неки посао. С обзиром на то, међутим да се нико у 8 сати увече није смео удаљавати из барака, одмах нам је било јасно шта усташе смерају. Неколико старијих жена се одмах упутило управнику логора и жалиле су се на понашање усташа, који је одмах стопирао њихов налог.

5. октобра 1941 све смо из логора у Крушчици премештене у логор Лоборград код Златара. Овде смо биле смештене у једном старом замку. У овом логору, надзор су преузели Немци, а третман је у сваком погледу био јако добар. Осетило се побољшање. Према нама су се понашали уљудно. Храна је била прилично добра. Смели смо да се јавимо родбини. Све пакете, који су нам били послати, примили смо у потпуном реду. Наглашавам, да су интернирци због глади физички јако смршали, због чега се њихова смртност, а нарочито међу старијим женама, јако повећала. Име управника логора, као и усташа који су нас чували, не знам. У логору у Јастребарском био је један извесни усташки официр, Пудић, који се понашао јако брутално. Имена осталих усташа не знам.

У логору у Крушчици био је један извесни усташа Мандић. И он се према нама понашао крајње брутално и нехумано. Имена осталих усташа такође не знам, знам само толико да су били из околних села, стари 16–18 године. Сви они су били јако брутални и окрутни. Наглашавам да је око 30 жена из Лоборграда одведено у Горњу Реку²⁰³ код Копривнице.

31. децембра 1941 сам на интервенцију немачких власти пуштена из логора. Из Лобора су ме одвели у Загреб где сам била стрпана у полицијски затвор. Тамо сам остала све до 7. јануара. Након тога полиција ме одвела у Земун. У Земуну ме преузела немачка војна полиција која ме је 9. јануара довела у Београд. У Лоборграду су у логору остале још Јакшић Војна, Вујовић Мира и Човић Анкица. Исто тако остале су још многе друге Српкиње са малом децом, родом из Херцеговине, чије су куће усташе спалиле. Списак ових жена и деце немачке власти су доставиле овом Комесаријату. У Београду су моји родитељи. Мој отац је овде запослен као вероучитељ у Народној школи у Марулићевој

²⁰³ Горња Ријека.

улици и живи у Јована Петковића улици бр. 4. Сада ћу стално остати код мојих родитеља.

Даље немам ништа да изјавим, а на оно што сам изјавила и прочитала могу да положим заклетву.

Саслушао и оверио:
Ђуро Родић, т. р.

Трнинић Нада, т. р.

Записничарка:
Катанић Милена, т. р.

ИЗВЕШТАЈ ПОВЕРЕНИКА СС-КАПЕТАНУ РЕКСАЈЗЕНУ 28. ЈАНУАРА 1942. О ПРИЛИКАМА У ИСТОЧНОЈ БОСНИ, ПОСЕБНО У ТУЗЛИ И БРЧКОМ, ЕКОНОМСКОЈ КАТАСТРОФИ, МАСОВНИМ ЗЛОЧИНИМА УСТАШКИХ ВЛАСТИ НАД СРБИМА И ЈЕВРЕЈИМА И НАСИЛНОМ ПОКАТОЛИЧАВАЊУ.²⁰⁴

Усташа²⁰⁵

Београд, 28. 1. 1942.

Вр. Ра/На

1.) НАПОМЕНА:

Пред[мет]: Дивљање усташа у Босни.

Драги господине Рексајзен!²⁰⁶

Дешавања која долазе и која слутим нагоне ме да Вам укратко опишем прилике у нашем крају.

Долази пролеће, наше несрећно балканско пролеће, и усташе своју независну „усташку државу“ експресним темпом гурају у економску, а тиме и у политичку катастрофу. Маса православаца и мухамеданаца налази се у стадијум очекивања – јер нико више не може веровати у могућност даљег постојања ове ситуације – овог провизоријума – свако

²⁰⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 87–102. Видети документа број 109, 110. и 111. у овој књизи.

²⁰⁵ Рукописна забелешка.

²⁰⁶ СС-капетан (Hauptsturmführer) Ханс Рексајзен (Rexeisen) је био руководилац Оперативне команде полиције (ЕК Сиро-SD) у Осијеку и био је подређен Оперативној команди полиције (ЕК Сиро-SD) у Загребу. Истовремено, Команда је подносила извештаје и Оперативној групи полиције (ЕГ Сиро-SD) у Београду. Његово поље рада била је не само Славонија, него и источна Босна где је међу његовим повереницима био и апотекар из Тузле Обрад Мићић. Рексајзен је у новембру 1941. пребачен у Београд где ће касније као СС-мајор (SS-Sturmabführer) постати шеф трећег одељења (Службе безбедности, SD) у установи Заповедника полиције безбедности и Службе безбедности (BdS) у Београду. Ранији Рексајзенови агенти су остали са њим у вези, међу њима и Обрад Мићић, који је вероватно и аутор овог документа. Преко Мићића, Рексајзен је успоставио везу са четницима у том делу Босне. О Обраду Мићићу видети и: V. Мујбеговић, *Tuzla moje mladosti*, друга књига, Београд, 2015, 250, 254.

зна и осећа да је независна држава умрла у оном моменту када је дошла на свет. С радошћу би се поздравио сваки окупатор, макар то били и Кинези, ако би се признали основни принципи на којима почива свака цивилизација, а то је слобода вероисповести, слобода приватне својине и једнакост пред законом.

Поља су ове јесени остала непоорана и незасађена, села су спаљена а са њима и све оно што је постојало од жита и пшенице. Данас кукурузно брашно у Тузли кошта 25 до 30 динара за кг, маст 250 до 300 динара за кг, кромпир 15 динара и више. А ипак се од хране ништа не може добити. Градска апровизација у Тузли очекује брашно из Загреба већ месецима, али га не добија. Општински службеници месецима иду од Понтија до Пилата²⁰⁷ и нема практично никаквог резултата од тога.

Онај ко је имао новац и ко се на време на црној берзи снабдео најнеопходнијим животним намирницама, тај има. Маса у граду, међутим, буквално гладује. Али чак и онај ко има, дрхти пред догађајима који ће доћи и који ће изазвати економску катастрофу. А овај процес су усташе убрзале својим безумним терором и својим провокацијама.

У децембру 1941 један одред усташа продро је током ноћи у град Брчко на Сави. Извукли су из кревета све грађане, Јевреје и Србе заједно са женама и децом и одвели их на Саву. Овде су сви Јевреји, мушкарци, жене и деца на најстравичнији начин убијени ножевима, секирама и маљевима а лешеве су бачени у Саву. Малу децу су хватали за ноге и уз замах, попут комада дрвета, бацали далеко у таласе Саве. При том су се дешавале стравичне сцене, које су подсећале на варварства из најмрачнијих столећа светске историје. Лекар, Др. Буквица, који је мухамеданац, хтео је да спаси 2 детета и клечао је пред усташама и молио их да му дају децу без родитеља, јер је био присутан на њиховом рођењу, радило се о близанцима, и мало је међутим фалило да и он буде убијен. Сад овај лекар лежи у својој кући у нервnoj кризи и никога не пушта к себи у кућу, у своју собу па чак ни станаре куће.

Након Јевреја, на ред су дошли православци. Ја не знам колико њих је убијено, али након тога сви су се присутни изјаснили спремним да пређу у католичанство.

Тако је након ове крваве Вартоломејске ноћи – а колико ли је оваквих ноћи у независној држави било – цело Брчко покатоличено. Следећег дана су, на основу налога среског начелника Монтанија сви

²⁰⁷ У оригиналу: „von Ponzius bis zu Pilatus”, фигуративно: „од немила до недрага”.

православни грађани морали да у среској управи предају своја кандила и свете слике (иконе) своје крсне славе, да би тамо били уништени. Мора се знати шта слава значи Србима, а тек се онда може схватити величина увреде и понижења као и дубина бола ових људи. Затим је дошао обавезан телеграм за Анту Павелића и хрватски народ, кога су сви виђенији Срби из Брчког морали да потпишу, и у ком они изражавају своју срећу поводом преласка, саморазумљиво добровољног, под окриље једине ослобађајуће римокатоличке цркве и тобожњој вери предака. Ово је морало да се потпише обавезним хрватским националним поздравом „За дом спремни”.

Затим су усташе регрутовале грађане за милицију, која је створена зарад одржавања реда и одвели их из града, с тим да су им показали неколико српских села која је требало спалити, а становништво побити. И кад су ови овај захтев одбили, при чему су објаснили да су намењени само за одржавање реда и мира у граду, одмах су били разоружани.

Овај масовни злочин у Брчком имао је јаког одјека у целој Босни и Херцеговини. Мухамеданци се комешају јер долазе до уверења да ће судбина Срба бити и њихова судбина. На овај начин су поменути догађаји коментарисани у свим босанским кафанама, где се окупљају мухамеданци, као и у разним удружењима. И одавде се овакво мишљење шири даље у села. У Тузли се прича да је исти тај Монтани, начелник Тузланског среза, тамо ухапсио преко 200 мухамеданаца, наводно зато што су комунисти. Исто тако и неке покатоличене Српкиње и то ћерке трговаца, наводно због везе са четницима.

У Грачаници, једном малом граду који се налази у близини железничке пруге Добој – Тузла, недуго након тога се десио нови чин насиља. Усташе, које су дошле из Загреба, хтеле су да заузму планину Озрен која је овде у близини. У целом том троуглу, којег образују реке Прећа²⁰⁸ и Босна, живе скоро искључиво српски сељаци са неколицином мухамеданаца на периферији. Овде се налази и стари православни манастир Озрен, који постоји још од доба пре Турака и који је опеван у народним песмама. Цео овај троугао чини масив планине Озрен. Овде живе мирни, честити и за наше прилике јако напредни сељаци. Након скоро 4 месеца усташког терора у овом крају – убиства, пљачке, силовања, одвођење пољопривредника и целих породица у концентрационе логоре и други чинови насиља – дошло је до народног

²⁰⁸ Прача.

устанка. Четници и народ су отерали усташе, легионаре и сличне из овог краја и од тада народ тамо живи у миру.

У децембру 1941, убрзо након убистава у Б р ч к о м, усташе су са војском дошле у Грачаницу како би заузеле О з р е н. Међутим, натраг су се вратили са 120 мртвих и рањених. Затим су отишли у Грачаницу, која се налази у близини са друге стране железничке пруге, разбиле су врата православне цркве, која је била затворена, нахрупиле су у цркву, разрушиле су и опљачкале све, демолирали су црквени намештај као и слике светаца и након тога су у Божијој кући играле коло. Кад су четници прекинули довод електричне струје, која води из Тузле (Кре-ка) за Грачаницу, усташе су кандила из цркве покачиле на електричне канделабре града те су тако осветлиле град. Након што су усташе напустиле град, четници су поново укључили струју. Кад год су усташе долазиле у Грачаницу, четници су искључивали струју, а кад би ови отишли поново би је укључивали.

За српско Бадње вече, усташе су у Т у з л и приредиле сличну ноћ као у Брчком. У Тузлу је дошао Анте Ститлић из Загреба, који се налазио на челу усташке војне полиције. Кад се ово сазнало, настала је велика узбуна. Један део православаца побегао је у шуме а остали су са резигнацијом очекивали оно најгоре. Међу мухамеданцима је дошло до великог врења. Дошло се на идеју да се пружи отпор. Сазване су седнице, чак и код великог жупана, који је мухамеданац. Један православни црквењак, чији је син нестао чим се чуло шта предстоји, пребијен је на полицији. Приликом саслушања, на коме је био присутан и тузлански поп Ристо Б а б у н о в и ћ, полицијски истражни судија је попу и пребијеном црквењаку изјавио да „Босна никада неће бити српска, све док и последњи војник Хрватске и Немачке буде жив”. Дакле чак и последњи војник национал-социјалистичког Рајха има да падне у борби за папистичку, римокатоличку усташку независну државу под вођством војводе од Сполета и поглавника Анте Павелића, убице краља у комунистичком Марсеју. Оваквом изјавом је истражни судија баш учинио велику част национал-социјалистичком Рајху и велику пропаганду на нову Европу!

Након 20 дана се вратио црквењаков син из Београда, где је доспео без исправа на један авантуристички начин, док је његов отац пребијен лежао у затвору јер је син код четника.

Током овог периода посетио ме је логорник²⁰⁹ Милош, који је на првој години студија у Загребу. Он је током католичког Божића дошао

²⁰⁹ Заповедник логора, односно усташке организације за срез (котар).

у Тузлу, где је са мном имао да разговара о једној јако важној и озбиљној ствари. Док смо седели иза затворених врата у канцеларији, рекао ми је да је дошао код мене зато што ми жели добро и зато што оно, што има да ми саопшти, мора остати у строгом поверењу. Кад сам му дао своју часну реч, саопштио ми је да се припрема једна акција чишћења тузланских Срба, да су сви Срби у вези са четницима и да ће сви за то бити кажњени.

Он ме може, докле год је у Тузли, узети у заштиту. Али он ће отићи у Загреб а онда не гарантује више за мој живот. Предложио ми је да одмах потпишем једну изјаву са отприлике следећим садржајем. Да сам свим срцем и душом за поглавника Анту Павелића и усташку Хрватску, да никада нисам био члан неког против-хрватског удружења, да сам ја један добар Хрват итд. На крају ми је рекао да би било најбоље када бих прешао у римокатоличку цркву. Ову изјаву бих морао одмах да дам док још није исувише касно и то у неких 10 примерака.

Јасно ми је било шта хоће. Прво једна идиотска изјава, која би била искоришћена за пропагандне сврхе у народу и која би ме морално покопала. А кад будем морално мртав, тада би ми дали изјаву о преласку у католичанство као једини излаз. Тада више не би било повратка. Дошао сам до закључка да су прилике у Тузли јако озбиљне и да ова банда нешто страшно спрема те сам одмах отрчао у немачку команду места, где сам поновио свој разговор и све оно што се по граду прича. Молио сам да нас се узме у заштиту, јер сви православни Срби свој поглед управљају једино још на немачку војску у Тузли, која је рођена из национал-социјалистичке револуције и која неће дозволити враћање у католичку инквизицију мрачних векова Средњег века. Затим сам имао поверљив разговор са виђенијим мухамеданцима у Тузли и дошао сам до уверења да су они још боље информисани од мене те да је узнемирење међу њима јако велико. Затим је дошло до прве депутације мухамеданских грађана код немачке војне команде, где су молили за заштиту од католичког напада. Чуо сам да су изјавили да у граду има 15.000 мухамеданаца и да ће бити крви до колена ако се са православцима овде деси исто што се десило у Брчком.

Били су и у команди хрватске војске. Врхунац узбуђења био је на Бадње вече 6. 1. 1942. године. Код великог жупана²¹⁰ био је један скуп мухамеданаца на који су позвани и виђеније усташе. На њему је дошло

²¹⁰ Рагиб Чапљић; *Tko je tko u NDH*, 78 (D. Stuparić).

до оштрог сукоба и до претњи устанком. Као илустрацију атмосфере желео бих поменути муфтију Курта из Тузле, који је пред масом људи, пре него што је отишао на скуп код великог жупана, изјавио: „За име Бога, људи, ја рескирам своју главу, само ме одведите, куда треба да идем”.

У 5 сати после подне, немачка команда места издала је плакате са следећим садржајем. Сваком оном ко није против државе, немачки Вермахт гарантује безбедност и мир. Немачки Вермахт неће трпети никакав чин насиља на основу конфесионалних разлога нити ће га дозволити. Након тога наступило је смиривање, а усташе су обесиле носеве. Православну цркву је ове вечери, али и током Божића, чувала полиција и немачки Вермахт. И у граду је стража била појачана. Немачке плакате усташе су уништиле, једино је на команди места остао један. Црква је наравно била затворена, с обзиром на то да је власти не признају. Како је било у удаљеним селима где није било немачког Вермахта ни четника да заштите народ, само они тамо знају.

Војска је потпуно немоћна, деморалисана и неће да се бори. Између војске и усташа постоји један велики јаз. Војници и официри отворено говоре да усташе треба да се боре против четника а не они сами. Јер усташе су ти који су створили четнике. Војска уопште неће да се бори. Она трпи само зато што то мора и свакоме је на памети само једна мисао, да одслужи своја 3 месеца или док се не заврши војни рок и да оде кући. Чим би запуцало, војска би се разбежала и остављала своје оружје.

Четничко наоружавање извршила је хрватска војска. Ако дође до пуцања, војска пуца без престанка, бесмислено троши муницију све док трају залихе а ово наравно четници једва дочекају како би затим једноставно наредили предају.

Пре 6 недеља, један цео батаљон је у Д о б о ј у побегао испред 14 четника и комплетно наоружање је остављено. Том приликом је и пуковник А л и г о д и ћ, остављен од својих војника, погинуо. Прехрана војске је јадна. У последње време добијају кукурузни хлеб.

Четници у Источној Босни држе цео троугао између Д о б о ј а, реке Б о с н е и С п р е ч е, затим дуж С п р е ч е испод Т у з л е и З б о р н и к а²¹¹ и дуж Б о с н е до С а р а ј е в а.

Комуниста има местимично у мањим групама од по 50–100 људи. Они се углавном састоје од градске светине, од мухамеданаца и католика, јер су мухамеданци и католици религиозно заслепљени или, ако

²¹¹ Зворник.

су се отргли од утицаја религије, тад иду комунистима. У католичком селу Х у с и н а м²¹² код Т у з л е именован је логорник²¹³ и основан је усташки логор. Током једне ноћи је овај командант логора, један извештај сељак М а р и а н о в и ћ, са свим својим усташама и комплетним наоружањем, са писаћим машинама и радио апаратима и са целим инвентаром усташког логора побегао у шуму. Они се сад налазе негде у близини католичких села код Тузле.

Свуда око Т у з л е налазе се католичка села, док су планинска села насељена православним сељацима помешаним са мухамеданцима. Католици су углавном радници који су запослени у рудницима угља и у осталим индустријама код Тузле. Ови полусељаци и полурадници, или боље речено нит сељаци нит индустријски радници, су полу-комунисти, тј. они су заражени комунизмом осим уколико нису паписти.

Дакле они служе или Црној или Црвеној Интернационали. Они су мирни, чак се ни оружја против четника не прихватају, било због комунистичких тенденција (што горе то боље) или зато што су од стране католичког клера инструктирани да се прво Срби и Турци између себе искорене, а онда ће доћи католичка црква како би их помирила. Православни српски рудари, који живе далеко од града, онај су елемент из кога се четници регрутују. Они су антикомунисти и националисти. Уколико се и нађе неки православни комуниста, тај је један заведен човек који не верује у марксистичку Русију већ у националистичку. Ове незнатне групе оперишу одвојено од четника, међу њима постоји напетост. Једино што их повезује је борба против П а в е л и ћ а.

Једна сељанка са планине Мајевица испричала ми је следеће: „У наше село Прибој дошли су четници и испред цркве су одржали збор. Отворили су цркву и одржана је Служба Божија. Затим су на сабору рекли да три прста дигне сваки онај ко је за српску веру, за славу, за Велику Србију, за краља и за отаџбину. Тада су сви сељаци дигли руке и тиме прешли у четнике. Након неколико дана дошли су неки комунисти. Они су затворили цркву, испред врата су поставили стражу, нису помињали ни краља ни Велику Србију ни славу нити српску веру већ тамо неки Совјетски Савез. Затим дође један четнички капетан са четницима, протераше комунисте, отворише цркву и изјавише да овде не требају никакви комунистички зборови. Затим је неколико сељака

²¹² Хусино.

²¹³ Вероватно: таборник.

који су, заведени од стране комуниста, њима приступили, одмах прешли четницима а комунисти су се повукли без иједног новог присталице. Од овог момента”, испричала је сељанка, „сељаци су приступали само још четницима”.

Четници се боре само против хрватске војске и кад их заробе, разоружају их а саме припаднике војске пусте кућама, усташе, међутим, бивају на лицу места стрељане, док се немачка војска уопште не дира. Посвуда јавно изјављују како ће се против Павелића борити до последњег човека, а ако Немачка окупира земљу и ако са свима буде равноправно поступала, они ће одмах отићи кућама и положити своје оружје. Најбољи доказ да четници у Немцима не виде своје непријатеље је пут између Зворника и Тузле. Иако се овај пут налази између четничких линија, он је ипак слободан, јер овуда стално пролазе немачки транспорти, а док је пут Т у з л а – Б р ч к о, иако се налази на периферији устанка, већ месецима блокиран јер га Немци не користе. Исто је и са железничком линијом Т у з л а – Д о б о ј. Четници су од Петровог Села до Добоја удаљени само пола километра па ипак ниједан једини немачки транспорт није нападнут. Линија је потпуно слободна иако би је, да од ње зависи хрватска војска, четници могли уништити. И то тако да не само да би фалили прагови већ и шине.

Таква је ситуација била у мом месту до пре 10 дана. Нико не верује да ће Немци дозволити да оваква ситуација и даље траје. Једини излаз да се народ заштити од даље патње и да се одржи ред и мир у овим крајевима види се у немачкој окупацији, тј. да се Босна прогласи де јуре „независном”, али да се ово де facto анулира и да се цела област стави под немачки режим без изузетка, при чему се свима гарантује једнакост пред законом, слобода вероисповести и гаранција приватне својине, а да се мученици из концентрационих логора по Босни и Хрватској пошаљу кућама. Тада би наступио апсолутни мир и било би спокојно све до краја рата. Народне масе не желе ништа друго и ништа више него то. Ово би православци и мухамеданци, који данас чине 75% броја становника целе Босне и Херцеговине, а кад се у обзир узме италијанска окупација Босне и Херцеговине где су босански католици у већини сконцентрисани, а то је југозападно од Травника, то би тако чак 85% становништва са одушевљењем поздравило.

Православно становништво је изразито национално услед различитих утицаја, а нарочито религиозних, који се сматрају специјалном српском вером. Јеврејско-слободнотидарска пропаганда уложила је

код овог дела становништва велике напоре и испровоцирала његову националну осетљивост, његову љубав према слободи и националној држави, при чему је Немачка приказана као неман, као аждаја са три главе, која жели да прогута све народе, како би на њиховим рушевинама створила чисто римску империју. Јеврејско-слободнотидарска и англофилна пропаганда се потрудила да старо неповерење према аустро-угарској црно-жутој и клерикалној Хабзбуршкој монархији као и према кајзеровој Немачкој пренесе на револуционарни млад национал-социјалистички Рајх и да ово потенцира до крајње границе. Онај ко се усудио да се другачије изјасни, тај је оклеветан као издајник и немачки плаћеник.

За то време је овај народ данас, где је био немачки Вермахт, од њега бивао заштићен и чуван колико год је то било могуће. Где год да су били немачки војници, усташе нису могле спроводити оно што су чинили на другим местима. Овај народ данас спас очекује само од немачке окупације. А то се види и из тога што четници нигде не пружају отпор Немцима, изузев евентуално тамо где Немци наступају заједно са хрватском војском.

Један пример. У Т у з л и је једном Србину син био стрељан у Добоју од стране усташа. Он је својевремено био мој велики противник и није могао да разуме мој антиенглески и антисовјетски (или како се тада говорили антируски) став нити моје одушевљење за национал-социјалистички Рајх. Пре неколико дана питао сам га где он види спас за нас. Одговорио ми је да би он немачку окупацију сматрао ослобођењем.

Мухамеданци представљају један религиозни круг, који је, посматрано са становишта крвне линије, исти као и православни. Али по њиховим осећањима, они су усмерени само ка Турској. Својевремено су били одушевљени Хитлером и Немачком, јер су у национал-социјалистичком Рајху видели елемент реда и дисциплине. Данас су јако разочарани овим паклом, који су усташе као ударна јединица католицизма створиле. Они су јако забринути за будућност, јер се њоме не можемо играти. – Овде се плански ради на уништењу свега онога што није католичко. Често они говоре о томе: „После вас смо ми на реду!” Тада ми више нећемо бити никакво „хрватско цвеће” како нас је поглавник назвао, већ нешто сасвим друго што спада у нужник. Зато се они и експонирају против процеса покатоличавања Срба у Босни. Због афере поводом православних Божићних празника једна мухамеданска

депутација је отишла код поглавника у Загреб како би протестовала. Плакати за Божићне празнике направили су велику пропаганду за Немце. Православци захваљују Богу и кажу да ово није први отворени гест од стране Немаца. Мухамеданци кажу то исто.

До сада су се немачке власти према свему односиле пасивно. Јер то је једна независна држава и све то што усташе кажу посматрано је као интерна ствар независне државе.

Када је отпочела четничка акција, Немци су се и даље држали пасивно. Народ је почео да верује у то да ће Немачка дозволити да их четници ослободе (најважније је да то не буду комунисти) те да ће Немачка ову ситуацију прихватити и извршити окупацију, с обзиром на то да догађаји на најбољи начин доказују да је усташка држава неодржива. Међутим, управо се десило обрнуто од онога што се очекивало. Немачки Вермахт одлази у шуме и чисти их од четника. Они су запосели В л а с е н и ц у, С р е б р е н и ц у, О л о в о, К л а д а њ итд. И шта ће се сад десити, Немци ће се по завршеном послу и након што су устоличили импотентну власт и узрочнике немира на њихову дужност, повући.

Народ је тамо до сад био миран. Једна сељанка из М о ј л о в и ц е,²¹⁴ чији је муж сеоски трговац и који је пред усташама побегао у Тузлу, а чији је посед спаљен, приповеда и на моје питање зашто са децом не дође у Тузлу (код мужа је дошла кроз шуму), одговорила је да је код њих сада лепо. „Код нас је дошла слобода”. Ово су њене речи. „Ми у селу приређујемо забаве, играмо коло и што је најважније, живимо мирно као раније. Зашто бих овде у Тузли дрхтала пред усташама?” И поново се вратила натраг у село. Немци ће праволинијски почистити националне четнике, а усташе ће моћи да без препрека наставе са својом страховладом. И затим би се опет понављала смртоносна борба између нација.

А шта онда? Комунистичка пропаганда не мирује, она ће народу прстом показивати на ово и говорити: „Видиш, Немац жели твоје уништење, он неће да се ослободиш својих крвника.” Или како је онај полицијски службеник изјавио пред попом, све док и последњи Хрват и последњи Немац живи, ова ће земља бити наша. Комунисти ће рећи (јер тада националних четника више неће бити), „Једини спас је мајчица Русија и Стаљин”. Народ ће бити у једном ненормалном стању, који се граничи с лудилом, пролеће се ближи а с њиме и глад.

²¹⁴ Неидентификовано место.

Што се тиче комуниста, они су у пуном броју. Јер они се углавном налазе међу мухамеданцима и католицима. Они су сви на положајима и камуфлирају се католичанством, добро живе и интензивно раде. Усташе су, наиме, само Србе, или боље речено православце, прогониле, али не и комунисте. Мухамеданске масе су такође разочаране и гладују. Јер доласком Немаца у ове крајеве, од релативног благостања потонуло се у социјалну беду која ће на пролеће довести до катастрофе.

Код мухамеданаца још постоји нека нада у Хитлера, православци у Немцима виде спасиоце оних, који пред вешалима стоје. Сада би био огроман психолошки тренутак да се као потезом чаробног штапа све умири једном немачком прокламацијом којом би се најелементарнија људска права гарантовала. Сви би се вратили натраг у своје домове и сви би се након овог крвавог искуства надметали у раду и мирном понашању. Неки Немци са којима сам разговарао о овим приликама код нас, чак и ако се у свему слажу са мном, мисле да је тачно да би немачка окупација донела мир, али Немачкој је данас потребан сваки човек. То је тачно. Али нико и не захтева да Немци постану жандарми. Они би представљали вођство, оне који наређују, елемент реда били би наши четници а антикомунистички елемент (доказ у Србији) би дакле био налик немачком.

Није битно да се зна колико неко воли Немце. Важно је знати да тај неко 100% жели победу национал-социјалистичког Рајха над Јеврејима и комунистима у Русији и на целом свету, јер ако би се десило обрнуто, тад више не би било Србије, не би било Југославије, не би било Немачке и ниједне више слободне нације у Европи. Дошао би страшни суд и општа национална смрт свију. Због тога се мора веровати тим елементима и мора им се помоћи. Јасно је да су усташе идеолошки антипод национал-социјализму. То је једна папистичка војска, католичка контрареволуција за немачку национал-социјалистичку револуцију и идеологију те зато они у новој Европи не долазе у обзир.

Ако би се, међутим десило обрнуто, и ако би ова ситуација потрајала све до пролећа, чак и након чишћења четника од стране Немаца, неизоставно се на пролеће суочавамо са једном економском и политичком катастрофом.

Одлука Турске још није донета, сачувај Боже да буде донета у корист демократско-комунистичке стране. Тада би ови маскирани комунисти који се крију иза католичанства и ислама побегли у шуме и једни другима наметали вођство (наиме православцима и мухамеданцима) а тада

би то довело до најстрашнијег суда. Ово би за собом могло да повуче несагледиве последице по Србију, тј. за немачки окупациони суд у Србији а онда бисмо се нашли пред једном ситуацијом која ни најмање није у интересу немачког Рајха а још мање је у интересу мог несрећног народа.

Опростите ми што сам тако опширан, али сам желео да пред Вас истресем своју душу јер сам увек и срцем и душом био Ваш искрени пријатељ. Са победом национал-социјалистичког Рајха везана је моја судбина као и судбина мог народа. Зато ја желим да се ствари тако развијају да интереси мог народа и Немачког Рајха буду задовољени. А ови су интереси потпуно идентични.

Са најсрдачнијим поздравима

Ваш:

Бр. 42

УПРАВНИ ШТАБ ЗАПОВЕДНИКА У СРБИЈИ ДОСТАВЉА СС-МА-
ЈОРУ ВАЈНМАНУ 29. ЈАНУАРА 1942. ИЗВЕШТАЈ О ДЕЛОВАЊУ
ФЕЛДКОМАНДАТУРЕ 816 ЗА ЈАНУАР 1942.²¹⁵

Опуномоћени командујући генерал у Србији
(Заповедник у Србији – Управни штаб) Београд, 29. I. 42
Група III

Предмет: Подношење општег извештаја У акта²¹⁶

За: Шеф. Усташка зверства²¹⁷

Група

На руке Др. Вајнману

У прилогу достављам к знању копију извештаја о деловању Фелд-
командантуре 816²¹⁸ – за месец јан.[уар] 42.

По налогу:
с. р.²¹⁹

²¹⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 105.

²¹⁶ Рукописна забелешка.

²¹⁷ Исто.

²¹⁸ Обласна војна команда 816 (Feldkommandantur 816, скраћено: FK 816) са седиштем у Ужицу, обухватала је део западне Србије са границом на Дрини.

²¹⁹ Нечитко.

ИЗВЕШТАЈ ФЕЛДКОМАНДАНТУРЕ 816 СС-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ
ЗА ЈАНУАР 1942. О СИТУАЦИЈИ У ПОДРИЊУ И ОЧЕКИВАЊУ
МАСОВНОГ ПРЕЛАСКА СРПСКИХ ИЗБЕГЛИЦА ИЗ ИСТОЧНЕ
БОСНЕ ПОСЛЕ ПОВЛАЧЕЊА НЕМАЧКИХ СНАГА.²²⁰

ИЗВЕШТАЈ О СИТУАЦИЈИ
за период од 25. XII. 41 до 25. I. 1942.

Др Вајнман²²¹

Фелдкомандантура (V) 816

Предмет: Опште, политичка ситуација

Обрађивач предмета: ОКVR. Др. Дитрих/А.²²²

Наставља се и даље нормализација свих животних прилика. Само становништво настоји да у овоме сарађује. Настојање да се раније прилике што пре у потпуности окончају је очигледна, међутим разарања и економске штете су толико велике да ће трајати дуго а биће неопходне и посебне мере како би се овај циљ постигао.

Питање расположења отежавају прилика којима су изложене српске породице настањене у Босни. Према обавештењу 342. дивизије,²²³ ове породице се плаше да ће након повлачења немачких трупа из Босне бити поклане од стране усташа и беже у правцу Дрине, како би уточиште нашле на простору старе Србије.²²⁴ Српски органи су се већ обратили Фелдкоманди са жељом да се на било који начин преузме заштита ових српских породица. Код четника²²⁵ стационираних у Лозници изражена је спремност да се ангажују и са друге стране Дрине

²²⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 106.

²²¹ Рукописна забелешка.

²²² Др Дитрих (Dittrich) је имао звање вишег ратног управног саветника (Oberkriegsverwaltungsrat, скраћено: ОКVR) и био је на служби у FK 816.

²²³ 342. пешадијска дивизија. После завршетка операција против партизана и четника у западној Србији, ова дивизија је у јануару 1942. наставила операције против устаника у источној Босни; видети: Z. Antičić, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni*, 521–526.

²²⁴ Немачки назив за немачко окупационо подручје у Србији.

²²⁵ Легалне четничке јединице у Србији.

у заштити ових српских породица. Но да би се, међутим, спречили међугранични инциденти сваке врсте, четници су склоњени на 5 км од границе. У оквиру ове зоне од 5 км, службу врше само немачки царински службеници и српска финансијска контрола – ови последњи су ненаоружани.

С обзиром на то да су српске јединице вољне да пруже помоћ српским породицама које беже из Босне, прелазак избеглица – чији број дивизија процењује на 8.000 људи – неће се са српским снагама моћи спречити након повлачења немачких трупа. Због тога се моли да се приликом одређивања гарнизона неких новопридошлих трупа узме у обзир довољна заштита границе на Дрини. Поред разарања насеља у Мачви и већ јако натегнуте ситуације по питању снабдевања, било би немогуће да се веће масе избеглица сместе на овдашњем подручју или да се хране са ове земље.

Због скидања летине са острва на Дрини, која се по хрватском схватању налазе на територији хрватске државе, ратни управни саветник Ригер²²⁶ је преговарао са српским начелником у Бијељини. Приликом овога је договорено – писано саопштење о овоме није стигло – да ће Хрвати на граници производе од летине које су узели са ових острва предати српским власницима. Ово последње је требало да се догоди под заштитом немачких царинских службеника. О некаквој предаји ових животних намирница до сад се ништа није сазнало. Према наредби хрватског Министарства одбране, убудуће се забрањује сваки прелазак границе; више се неће издавати пограничне карте за границу на Дрини, а већ издате карте ће бити одузете. Када овај пропис буде спроведен, треба рачунати са губитком летине и за следећу годину, а ово износи 1.000 тона кукуруза.

О руским јединицама које су ангажоване као Индустијска заштита²²⁷ у срезу Крупањ, подноси се посебан извештај.

²²⁶ Rieger.

²²⁷ Werkschutz.

ИЗЈАВА ДРАГИЦЕ САВАНОВИЋ ИЗ КЉУЧА ДАТА У КОМЕСАРИЈАТУ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ 30. ЈАНУАРА 1942. О МАСОВНОМ ПОКОЉУ СРБА И НАСИЛНОМ ПОКАТОЛИЧАВАЊУ ПРЕЖИВЕЛИХ.²²⁸

ЗАПИСНИК

229

15/4²³⁰

од 30. јануара 1942

сачињен у Изванредном комесаријату за заштиту избеглица.

Приступила је САВАНОВИЋ ДРАГИЦА, домаћица из Кључа, срез Кључ, стара 35 година, кћерка покојног Николе и покојне Станице, неудата, сада у Београду, Ломина улица 44, евидентирана железничком легитимацијом бр. 30209 од 5. априла 1937. године, издата од стране Дирекције државне железнице у Загребу, и изјављује:

У Кључу, као и у срезу Кључ је до 27. јула 1941 све било у реду.

27. јула 1941 домаће усташе су, заједно са општинском полицијом, похапсиле Србе у Кључу и околини. Хапшења су се наставила и 28. јула 1941. Из Кључа су ухапшени: Савановић Војислав, мој брат, који је службовао у пошти; Малић Драгутин, управник поште, Мркобрад Павле, шеф пореске управе, Живковић Милорад, обућар, Мандић Саво, трговац, Младеновић Ђорђе, трговац и његов син Душан, Биљчаревић Богдан, фризер, Козомара Саво, трговачки помоћник, Травар Ред.,²³¹ обућар, Савић Саво, месар, Чекрлија Миливој, учитељ, Дробац Јово, срески чиновник, Самарџић Цветко, месар, Јанковић Никола, трговац, Јанковић Јово, гостионичар, Павловић Бранко, механичар, Бован Симо, лимар, Лазић Стојан, лимар, Дуновић Перица, радник, Стојчић Саво и Ђорђе, радници, Рацић Ђорђе, лимар и његов син Душан, Зеленовић Илија, трговац, Стојисављевић Илија, обућар, Крајцар Трифун, трговац, и многи други чија имена сада више не знам. Ухапшени су утамничени

²²⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 293–294.

²²⁹ Параф.

²³⁰ Рукописна забелешка датума.

²³¹ Нејасно.

у затворима среског начелства и среског суда, а даље у згради основне школе, општине, соколског дома и у другим зградама, где год су могли да нађу места. Они су држани утамничени до 31. јула 1941. Неки од њих су већ 31. јула увече убијени у тамницама а други су пак одведени у оближњу шуму под именом „Палеж” и тамо су затучени, други су пак одведени изван града у муслиманску четврт под називом „Ханловско Врело” и затучени. Остатак Срба, њих око 60, су рано ујутро 1. августа одведени до реке Сане и тамо су убијени. Неки Срби су најпре били злостављани, а затим је њихове животе докрајчио митраљез или су пак били убијени ножевима.

У исто време, усташе су у српским селима среза Кључ побили све Србе. Жене и деца су затварани у куће а затим су запаљени. У ово време је у срезу Кључ побијено 6000 Срба.

Истовремено су усташе и опљачкале Србе. Из српских кућа у Кључу опљачкали су све што им је дошло под руку, као писаће и шиваће машине, капуте, животне намирнице, готовину итд. Познато ми је да су од Пераћ Саве, трговца из Кључа, узели зимски капут. Из српских дућана узимали су све што им је требало, а за то међутим нису платили ни једну једину пару. Исто тако опљачкали су и српска села. Стоку су отерали у своје домове и заклали је, а остатак су продали.

Српског попа, Мачкић Ђорђа из Кључа, већ су раније протерали са целом његовом породицом, а његов стан су опљачкали.

Наредног дана, након овог ужасног убиства, они су Србе, који су још ту остали, отерали до среског начелства и претили су им да сви морају да пређу у католичку веру, а ако то не буду учинили, све ће их побити. Сви Срби су наравно из страха прешли у римокатоличку веру. Ово су учинили како би спасили своје голе животе.

Додајем да су усташе, заједно са Србима, хапсиле и злостављале и њихове жене и децу. Након што су убили Србе, жене и деца су и даље остављени у затворима.

Вођа домаћих усташа, који су извршили ова убиства уз помоћ усташа из других крајева, био је један извешан Церић Сулејман,²³² геометар из Кључа. Као усташе, посебно су се истакли: Диздаревић Ахмед, чиновник у Кључу; Филиповић Миле, надничар и председник општине у Кључу; Филиповић Јосица, Милетов брат, Куленовић, срески начелник у Кључу; Филиповић Омер, општински чиновник у Кључу.

²³² Сулејман.

У Кључу поседујем кућу у којој живим. Након смрти мога покојнога оца, додељена ми је пензиона помоћ од 1.100 динара, јер сам била сироче. У Хрватској ми је одузета пензија, а у моју кућу су се преселили муслимани, тако да сам била принуђена да побегнем у Србију.

На пут сам кренула крајем месеца октобра 1941. Од једне Хрватице из Приједора добила сам пропусницу те сам тако дошла у Земун, где сам остала до 25. јануара 1942 код једног мог рођака, а затим сам дошла у Београд.

Од овдашње патријаршије ћу добијати моја пензиона примања и тако се борити за живот.

Даље немам ништа да изјавим, на оно што сам изјавила и прочитала могу да се закунем.

ДРАГИЦА САВАНОВИЋ, т. р.

Саслушао и оверио:
Ђуро Родић, т. р.

Записничар:
Вујачић, т. р.

**ОПУНОМОЋЕНИК МИНИСТАРСТВА СПОЉНИХ ПОСЛОВА У
СРБИЈИ БЕНЦЛЕР ВРАЋА СС-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ 3. ФЕБРУАРА
1942. МАТЕРИЈАЛ КОЈИ СЕ ОДНОСИ НА ПРОГОН СРБА У ХРВАТ-
СКОЈ.²³³**

Опуномоћеник Министарства спољних послова²³⁴
при Војном заповеднику у Србији Београд, 3. фебруар 1942

Pol. 2 Nr. 3/Хрватска

Приликом повратног одговора молимо
наведите број акта и ознаку

Поштовани господине СС-мајоре!

-1 прилог - У прилогу са најлепшом захвалношћу, враћам материјал
након процене, а који се односи на прогон Срба у Хрватској.

Хајл Хитлер!

Ваш одани
Г. Фајне с. р.²³⁵

Господину

СС-мајору Др. Вајнману,
Управни штаб при Опуномоћеном
и командујућем генералу у Србији,

Београд.

²³³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 116.

²³⁴ Опуномоћеник Министарства спољних послова Немачке (Auswärtiges Amt) при Војном заповеднику у Србији, био је посланик др Феликс Бенцлер (Felix Benzler). Имао је задатак да саветује Војног заповедника у политичким питањима и спроводи политику тог министарства у Србији.

²³⁵ Др Герхарт Фајне (Gerhardt Feine), је био до рата саветник немачког посланства у Београду, а у време окупације Бенцлеров помоћник; С. Ц. Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији*, 489.

ИЗВЕШТАЈ О МАСОВНОМ ЗЛОЧИНУ НАД СРБИМА У РУДНИКУ
РАКОВАЧКЕ БАРЕ И СЕЛИМА ДРАКУЛИЋ, МОТИКЕ И ШАРГО-
ВАЦ ОД 6. ДО 9. ФЕБРУАРА 1942, О БРОЈУ УБИЈЕНИХ, ПОЧИНИ-
ОЦИМА И ИНТЕРВЕНЦИЈИ МИНИСТРА БЕШЛАГИЋА.²³⁶

2

Београд, 19. 2. 1942.

Превод једног дописа којег је 16. 2. 1942
Доставио један посредник из Бања Луке.

Покољ Срба у околини Бања Луке

6. 2. 1942 Државни рудник Раковачке Баре.

Усташе из телесне гарде поглавника Павелића²³⁷ заклале су све раднике у руднику православне вере, из све 3 смене. Њихов број није неоспориво утврђен, али он износи између 31 и 63 лица, а међу њима је и један католик који своју католичку веру није могао да докаже јер није знао да моли „Оченаш”.

6. 2. 1942. Село Дракулић.

Горе наведено село је са свих страна блокирано. Наредба гласи да се сви православни без разлике у погледу старости и пола закољу. Тако су на бајонете набадана деца из колевке па до стараца од 90 година, изузеци нису били дозвољени. Ако је некоме успело да се из ове ситуације спаси, а да га не погоди метак из пушке или револвера, тај се сакрио код људи у граду или његовој околини, но таквих је, међутим, било јако мало и они ни данас не смеју изаћи на светлост дана.

7. 2. 1942. Насеље Мотике исто као и у Дракулићу.

²³⁶ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 200.

²³⁷ Поглавникова телесна бојна.

9. 2. 1942. Место Шарковци.²³⁸

Потпуно исто као горе, само још ужасније. Крвопролиће је извршено на наредбу изасланика (усташе) Зелића у његовом присуству, а након што је завршено Зелић је побегао натраг у Загреб. Колико је усташка телесна гарда сарађивала, није познато. Једној групи од 7 усташа, који су били најкрволочнији, до данас се још не знају имена. Покољи су извршени по директивама католичког свештеника Филиповића и 2 сина Марка Плетикосића²³⁹ из Буџака, чија је кућа на путу за Приједор иза самостана Милосрдних сестара (сестре у плавим монашким хаљинама са

²³⁸ Шарговац.

²³⁹ Анте и Шимун Плетикоса; Л. Лукајић, *Фрайри и усташе кољу. Злочини и сведоци. Покољ Срба у селима код Бање Луке Дракулићу, Шарковицу и Мошिकाма 7. фебруара и Пискавици и Ивањској 5. и 12. фебруара 1942. године*, Београд: Фонд за истраживање геноцида, 2005, 52–153.

НАСТАВАК ИЗВЕШТАЈА О ПОКОЉУ У ОКОЛИНИ БАЊАЛУКЕ.²⁴⁰

белим покровом на глави.)

1

Заклани су људи из 124 куће. Тачан број још није утврђен, а из званичних саопштења то је 1.750 душа по детаљним подацима, који би се могли проверити.

+++++

У шталу сељака Митровића у селу Дракулић, 50 душа је нагурано, затим је штала запаљена, тако да су људи живи спаљени, Митровићу је успело да побегне и тренутно се налази сакривен у Бања Луци. Претпоставља се да се Митровић не сме појавити из страха од власти. Митровић се у сваком случају може наћи. У Дракулићима је цела породица са презименом Гламочанин убијена, мушкарци су у немачком заробљеништву а жена са 11 мале деце, и бака од 90 година су заклане. Ближе податке може дати Очевици крвопролића у Шаргевцима²⁴¹ кажу да је 53 деце убијено из основне школе. Ако би се сведоци могли уз безбедно чување и изван домаћаја хрватских власти довести, могли би се сазнати и детаљнији подаци о овим масакрима.

Млинар из Врбака може дати најбоље информације о овом покољу, он познаје попа који је усташама давао директиве и документа, а осим тога он данас скрива 8 људи који су случајно успели да побегну.

Такође су код једног начелника општине сакривени људи који су успели да утекну од ножа или пушке.

Међу бестијалним злочинцима били су такви садисти који су свој посао тако организовали да су малу децу набадали на бајонете а тек онда пуцали у њих.

Није искључено да је усташа Татек и сам учествовао у покољима, а осим тога и оних усташа који нису били у стању да, када је нпр. једна девојка пала пред њим на колена молећи га за голи живот, а Татек издао

²⁴⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 199. Овај документ је наставак документа број 46.

²⁴¹ Шарговац.

наредбу, они нису били у стању да је закољу. Уколико се може веровати људима који су успели да спасу главе, они причају да се Татек у једном друштву усташа хвалисао да је с пута (при чему је показивао десном или левом руком) по сваком прсту уклонио по 300 људи, дакле укупно 1.500 људи у једном дану.

Министар Б е ш л а г и ћ Хилмија, који се у то време налазио у месту Буци,²⁴² одмах је аутом отишао за Загреб како би се сви ови покољи зауставили и како би се спречили покољи који су предстојали за Бања Луку. Да ли је министар Хилмија Бешлагић са собом у Загреб повео и неке очевице (сељаке), није утврђено, али се овде верује да је он ово и учинио. Бешлагић у Шарговцима²⁴³ има имање.

У месту Шарговци²⁴⁴ су католици, који су у време свињокоља православцима пружали гостопримство у својим кућама, те исте људе, децу, жене, касније клали каквим год да су дохватили убилачким оруђем као и дрвеним цепаницама, мотикама, вилама за ђубриво или сено и разним другим.

Главни окривљени за покоље који су се догодили
++++
командант тамошње телесне гарде Павелића „Селић”,²⁴⁵ који је тренутно у Загребу,
два сина Марка Плетикосића из Будака, срез Бања Лука
Усташки капетан Татек
Католички свештеник Филиповић.

Људи који су народу помогли током покоља
++++
Министар Хилмија Бешлагић
Један начелник општине
Више људи који су пописани у оригиналу.

²⁴² Butzy, неидентификовано место.

²⁴³ Шарговац.

²⁴⁴ Исто.

²⁴⁵ Зелић.

ПОЛИЦИЈСКА БЕЛЕШКА УЗ ИЗВЕШТАЈ О ПОКОЉУ СРБА У ОКОЛИНИ БАЊАЛУКЕ УЗ НАПОМЕНУ ДА ЈЕ СПИС ДОБИЈЕН ОД ПЕРЕ КОНДИЋА.²⁴⁶

3

За поступање.

Приложени допис [грешка у куцању] добио сам од господина Пере Кондића, који тренутно станује у Београду, Вашингтонова улица 10, с обзиром на то да господин Кондић писару, једном фолксдојчеру могуће Хофману,²⁴⁷ не жели да учини непријатности код хрватских власти, то је Кондић испустио имена, а да би се добила та имена као и оригинал, Кондић би морао да буде позван од стране власти.

Позвани је свој идентитет Петра (презиме је нечитко), рођеног у Велесу дана 14. 10. 1898. године, настањен у Вашингтоновој бр. 10, могао да ваљано докаже.²⁴⁸

²⁴⁶ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 201.

²⁴⁷ Hoffmann.

²⁴⁸ Пасус је рукописна забелешка.

Бр. 49

РУКОПИСНЕ БЕЛЕШКЕ О ПОЗИВУ ПЕРИ КОНДИЋУ И НАПО-
МЕНА ДА НИЈЕ ПРОНАЂЕН 26. ФЕБРУАРА [1942].²⁴⁹

К III

250

Перо Кондић да се позове!²⁵¹

Не може се наћи 26. II²⁵²

²⁴⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 198.

²⁵⁰ Нечитка рукописна забелешка.

²⁵¹ Рукописна забелешка.

²⁵² Исто.

СС-КАПЕТАН 4. МАРТА 1942. УПУЋУЈЕ ПОЗИВ ПЕРИ КОНДИЋУ
ДА ДА ИЗЈАВУ У СЕДИШТУ ПОЛИЦИЈЕ.²⁵³

ВИШИ ВОЂА СС-А И ПОЛИЦИЈЕ²⁵⁴
у области Опумоћеног командујућег
генерала у Србији
Заповедник Полиције безбедности и Службе
безбедности у Београду
К III Rx/Rz. B. Nr. 1573/42

Београд, 4. 3. 1942
телефон: 22-103

Ратнички дом²⁵⁵

За
господин Перо К о н д и ћ
Београд,
Вашингтонова улица 10

Предмет: Позив

Молите се да се у понедељак, 9. 3. 1942 у 10 сати пре подне појавите
у наведеној служби, I спрат, соба 103, због давања изјаве.

По налогу
СС-капетан с. р.²⁵⁶

²⁵³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 196.

²⁵⁴ Установа Вишег вође СС и полиције у Србији (Höhere SS- und Polizeiführer) формирана је у другој половини јануара 1942. уместо Оперативне групе полиције (EG Sipo-SD). На њеном челу је био СС-генерал (SS-Brigadeführer) Аугуст фон Мајснер (August von Meyszner), коме су биле подређене обе полицијске установе у Србији: Заповедник полиције безбедности и Службе безбедности (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst, скраћено BdS) и Заповедник Полиције поретка (Befehlshaber der Ordnungspolizei, скраћено BdO). О Мајснеру видети: С. Ц. Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији*, 303.

²⁵⁵ Зграда седишта немачких полицијских служби, данас Дом Војске Србије, Улица Браће Југовића 19.

²⁵⁶ Нечитко.

Бр. 51

СС-КАПЕТАН ПОЗИВА 4. МАРТА 1942. ПЕРУ КОНДИЋА ДА СЕ
9. МАРТА 1942. ЈАВИ У СЕДИШТЕ ПОЛИЦИЈЕ РАДИ ДАВАЊА
ИЗЈАВЕ.²⁵⁷

4. 3. 1942

Ратнички дом

К III Rx/Rz. 1573/42

Послато 5. III. 42²⁵⁸

Прилога: /

За

Господин Перо Кондић

Београд,

Вашингтонова улица 10

Предмет: Позив

Молите се да се у понедељак, 9. 3. 1942 у 10 сати пре подне појавите
у наведеној служби, I спрат, соба 103, због давања изјаве.

По налогу

Потписан Рексајзен

СС-капетан

5. 3. 42²⁵⁹

²⁵⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 197.

²⁵⁸ Отпремни печат.

²⁵⁹ Рукописна забелешка и параф.

ПОРУЧНИК ШРЕТЕР ИЗВЕШТАВА 9. МАРТА 1942. ДА ПЕТАР КОНДИЋ НЕ СТАНУЈЕ НА НАЗНАЧЕНОЈ АДРЕСИ.²⁶⁰

III С

Београд, 9. 3. 1942

1/ Белешка.

Предмет: Петар К о т е в и ћ.

Странка која се овде појавила са писмом за Петра К о н д и ћ-а, Београд, Вашингтонова бр. 10, потврдила је без сваке сумње на основу личне карте Управе града Београда да је његов идентитет Петар К о т е в и ћ, рођен 14. 10. 1998²⁶¹ у Велесу, са станом у Београду, Вашингтонова бр. 10. С обзиром на то да име као и прва два слова презимена и адреса одговарају, он је преузео позив. Он са целом овом ствари нема ништа и никада још није био у Бања Луци. Како је навео, у кући у којој он станује, у Вашингтоновој бр. 10, не постоји Петар Кондић.

СС-поручник.
Шретер²⁶² с. р.

2/ К III са молбом да се прими к знању.
10. 3. 42.

²⁶⁰ АВ, Ф, 562, 3.1.1.2, 195.

²⁶¹ 1898.

²⁶² СС-поручник (SS-Obersturmführer) Хајнц Шретер (Heinz Schröter), официр у трећем одељењу, Службе безбедности (SD) Заповедника полиције (BdS), у реферату III С.

ПРЕМА ИЗВОДУ ИЗ ДНЕВНОГ ИЗВЕШТАЈА О ДОГАЂАЈИМА ОД 2. МАРТА 1942. УСТАШКА ЧЕТА ЈЕ ИЗВРШИЛА ПОКОЉ СРБА КРАЈ БАЊАЛУКЕ И ЗБОГ ТОГА ХРВАТСКА ВОЈНА КОМАНДА ТРАЖИ ОД ГЕНЕРАЛШТАБА ИНТЕРВЕНЦИЈУ.²⁶³

Извод из дневног извештаја о догађајима од 2. марта 1942 = VHK =.

Према пресретнутој радио поруци, једна усташка чета из батаљона Поглавникове телесне гарде је у једном руднику угља у сектору Бања Луке пијуцима затукла 31 рудара и још 500 људи у једном селу, а да нису добили одговарајућу наредбу. Команда хрватских оружаних снага у Бања Луци, у овој радио поруци, хитно моли генералштаб да се забрани оваква самовоља, јер би се иначе становништво из страха од насиља прикључило устаницима.

²⁶³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 153.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ БАЊАЛУКЕ О ЗЛОЧИНИМА УСТАШКЕ ВЛАСТИ НАД СРБИМА И СРПСКИМ СВЕШТЕНСТВОМ.²⁶⁴

15/4²⁶⁵

Једна избеглица изјављује:

Била сам учитељица у основној школи у Шипрагу,²⁶⁶ срез и град Котор.²⁶⁷ С обзиром на то да нисам хтела да положим заклетву Др. Павелићу, напустила сам ову службу. У Шипрагама сам остала до 21. јуна пр. г. и отишла сам у Бања Луку, где живе моји родитељи. Град Шипраге је већинским делом насељен муслиманима, Срби су тамо заступљени за 10% мање. Цела околина је српска. Током мог боравка у Шипрагама, Срби нису били прогоњени. По мом мишљењу, ово је због среског начелника ПЕТРИЧЕВИЋ МАТКА, који је рођак Др. Гутић Виктора, усташког команданта за некадашњу Врбаску бановину.

У јуну 1941 по наредби Др. Гутић Виктора, разрушене су православне цркве у Котор Вароши, Челинце²⁶⁸ и Мославари.²⁶⁹

У јулу 1941– ноћу – усташе су упале у приватан стан епископа бањалучког ПЛАТОНА, утамничиле су га у затвор „ЦРНА КУЛА”,²⁷⁰ где се већ налазио парох СУБОТИЋ из Босанске Градишке, и обојицу су одвеле у село Врбања, удаљено 3 км од Бања Луке, где су их убили а њихове лешеве бацили у реку Врбању.²⁷¹ Ова убиства су извршена након једне пијанке, коју су уприличили Др. Гутић и његов целат Џелић.

У јулу 1941 следећа лица су одведена у логор у Госпићу, и то: Тешановић Ђорђе, столар, Кошчица, бивши срески начелник у Котору и још један велики број Срба чија имена не знам. Њихова судбина нам је потпуно непозната. Масовна хапшења дешавала су се у околним српским селима. Били су утамничени у затвору „Кастел” у Бања Луци,

²⁶⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 117–118.

²⁶⁵ Рукописна забелешка са парафом.

²⁶⁶ Шипраге.

²⁶⁷ Котор Варош.

²⁶⁸ Челинац.

²⁶⁹ Масловаре.

²⁷⁰ „Црна кућа”.

²⁷¹ О убиству видети: Ј. Мирковић, *Сјрадање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској. Фојомонографија*, Београд: Свет књиге, 2016, 377–379, 385.

где су убијени а затим су бачени у реку Врбас. Једна сведокиња је видела да дуж реке Врбас плута 30–40 људских лешева.

У време српског Божића 1942, усташе су дошле у српско село Челинац код Бања Луке. У српским кућама су по старом обичају запаљене божићне свеће. Кад су усташе ово виделе, редом су убијали све житеље кућа, а куће су запалили.

У децембру 1941 из Загреба је у Бања Луку дошло 3500 усташа из такозване Павелићеве телесне гарде.

8. фебруара 1942²⁷² једна група ових усташа под вођством једног фрањевца из самостана Петричевац,²⁷³ дошла је у српско село Раковица–Рудник поред Бања Луке. У овом селу су у рудницима радили Срби, муслимани и католици. Српски радници су у руднику на лицу места на мртво затучени пијучима. Било је 30–40 Срба. Након овог убиства, исте усташе су отишле у село Дракулићи,²⁷⁴ где су се налазиле породице убијених рудара. Овде су у низу убијани жене и деца – било их је 1500. Само се једна жена са своје петоро деце некако спасила, али је касније ова жена полудела.

9. фебруара, усташе су у селима Мотике, Павловац²⁷⁵ и Ханколи²⁷⁶ и даље убијале, тако да се број Срба убијених за 2 дана попео на 2700. Вођа муслимана из Бања Луке, Бешлагих,²⁷⁷ изјавио је Павелићу, да он ова убиства у Бања Луци извршена над Србима, не може даље да дозволи, зато што муслимани припремају устанак. Захваљујући овој интервенцији Срби су били поштеђени даљег њиховог убијања у Бања Луци, али су били присиљени да пређу у католичку веру.

²⁷² Злочин је извршен 7. фебруара 1942; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji 1941–1945*, Banja Luka: SUBNOR Banja Luka, 1968, passim; Л. Лукајић, *Усташе и фрајтери кољу*, passim.

²⁷³ Мирослав Филиповић, после заређивања фра Томислав. Крајем јуна 1942, именован је за заповедника у концентрационом логору и логору смрти Јасеновац, са презименом Мајсторовић; I. Goldstein, *Jasenovac*, 401–411; *Tko je tko u NDH*, 114–115 (Z. Dizdar). Овде је наведено да је фра Томислав био присутан приликом „напада на села Дракулић, Мотике и Шарговац и злочина над православним становништвом” у фебруару 1942. Међутим, његова улога у покољу је била много значајнија. Он је у јуну 1945. у Загребу, осуђен на смрт.

²⁷⁴ Дракулић.

²⁷⁵ Шарговац.

²⁷⁶ Хан Коло (данас: Коло).

²⁷⁷ Хилмија Бешлагих, у то време је био министар саобраћаја и јавних радова; *Tko je tko u NDH*, 36 (Z. Dizdar).

Многе српске становнике из Бања Луке, хрватске власти су још прошлог лета пребациле за Србију, али су њихове станове усташе тотално опљачкале. Најскупљи намештај и вредне ствари доспели су у руке рођака Др. Гутића. МАНДРОВИЋ, један рођак Др. Гутића, добио је кућу и намештај трговца Божић Косте. Његова кћерка Мира је на овај начин дошла у посед вредних зимских капута и других делова одеће.

Прошлог лета су у Бања Луци уништене 2 цркве. Ова рушења су по наредби усташа морали да изврше Срби и Јевреји који су били утамничени.

Подстрекач ових убистава Срба и прогона био је Др. ГУТИЋ, а још су се ту истакли: Џелић, Гутић Блаж, брат Др. Гутића, Буторац Вилко, његов секретар, Кан, шеф Гутићевог кабинета, бивши југословенски добровољац и још неки усташки официри, чија имена не знам. Ово су све биле усташе из Павелићеве телесне гарде.

25. фебруара 1942 пребачена сам у Србију. До 4. марта сам била у Сремској Митровици и Земуну, где сам уз помоћ пограничне карте дошла у Београд.

ИЗВОД ИЗ ИЗЈАВЕ ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ БАЊАЛУКЕ.²⁷⁸

Једна избеглица изјављује:

Дана 8. фебруара 1942 једна група ових усташа под вођством једног фрањевца из самостана Петричевац, дошла је у српско село Раковица – Рудник поред Бања Луке. У овом селу су у рудницима радили Срби, муслимани и католици. Српски радници су у руднику на лицу места на мртво затучени пијучима. Било је 30 до 40 Срба. Након овог масакра, исте усташе су отишле у село Дракулићи²⁷⁹ где су боравиле породице убијених рудара. Овде су серијски убијани жене и деца = било их је 1500. Само се једна жена са своје петоро деце некако спасила, али је касније ова жена полудела.

²⁷⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 122.

²⁷⁹ Дракулић.

ДРУГИ ИЗВОД ИЗ ИЗЈАВЕ ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ БАЊАЛУКЕ.²⁸⁰

Једна избеглица изјављује:

9. фебр.[уара] 1942 усташе су у селима Мотике, Павловац²⁸¹ и Хан-коли²⁸² и даље убијале, тако да се број Срба убијених за 2 дана попео на 2 700. Вођа муслимана из Бања Луке, Бешлагич изјавио је Павелићу, да он ова убиства у Бања Луци извршена над Србима, не може даље да дозволи, зато што муслимани припремају устанак. Захваљујући овој интервенцији Срби су били поштеђени даљег њиховог убијања у Бања Луци, али су били присиљени да пређу у католичку веру.

²⁸⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 124.

²⁸¹ Шарговац.

²⁸² Хан Коло (данас: Коло).

ИЗВЕШТАЈ ИЗ ФЕБРУАРА 1942. О ЗЛОЧИНИМА УСТАША У БАЊАЛУЦИ И ОКОЛИНИ, У ЈАНУАРУ И ФЕБРУАРУ 1942, КАО И О ЗЛОЧИНИМА УСТАША У НЕКИМ ДРУГИМ ДЕЛОВИМА БОСНЕ И ХРВАТСКЕ 1941. ГОДИНЕ.²⁸³

Месец фебруар²⁸⁴

Извештај
о догађајима у околини Бања Луке (бивша Врбаска бановина)
у Хрватској.

Као што је већ извештавано, рудари из угљенокопа Лауш код Бања Луке су 7. фебруара 1942 затучени маљевима и крамповима. Ово крвопролиће извршено је под вођством једног римокатоличког свештеника – језуите²⁸⁵ из самостана Петричевац,²⁸⁶ код Бања Луке. Број жртава износио је 47 рудара, Срба.

За време српског Божића, усташе су упале у српско село (Ђ)Челинац. У кућама, у којима су затекли да горе Божићне свеће, целокупно становништво је убијено, а куће су спаљене.

Средином фебруара 1942 у Бања Луку је дошла Поглавникова телесна гарда. Села Мотике, Дракулићи²⁸⁷ и Павловац²⁸⁸ из бањалучког среза били су окружени а сви Срби без изузетка, било да су били мушкарци или жене, било да су били стари или млади, били су заклани. Лешеве су оставили непокопане, тако да су их пси и свиње изјели.

Само као пример појединости о начину на који су Срби у Хрватској били мучени, наводи се следеће:

Васа Станишевић, општински нотар из Турјака, срез Босанска Градишка, ухапшен је 27. јуна 1941 и препуштен усташама. У једној воденици на планини Козари он је прво везан, а затим су му поломљене шаке и стопала, нос и језик одсечени; затим су му ископане очи из очних

²⁸³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 165–166.

²⁸⁴ Рукописна забелешка.

²⁸⁵ Фрањевца.

²⁸⁶ Петрићевац.

²⁸⁷ Дракулић.

²⁸⁸ Шарговац.

дупљи. Након тога био је кастриран а затим му је месо са још живог тела одсецано комад по комад. Извештај потиче од хрватског жандарма Алоиса Пинтара из Турјака. На сличан начин лишен је живота и Нежић Стево из Романовца, срез Босанска Градишка. На његовим грудима усташе су запалиле ватру.

О убиству проте Душана Суботића из Бања Луке (бивши посланик у парламенту) већ је извештавано. Треба још додати да су га прво тукли и плували га у самостану Милосрдних сестара у Босанској Градишки. Затим је у католичкој капели у Старој Градишки даље био тучен и мучен. Касније је одведен у затвор у Бања Луци, где су му поломљене обе шаке и лева нога а међу многим другим патњама од мучења, на његовим грудима је била запаљена ватра.

Становници Босанске Градишке су из дана у дан током целих седам недеља у лето 1941 свакодневно могли да виде око 20 лешева у води /понекад и више/ како плутају реком Савом. Лешеви су били везани жицом један за другог и често су носили табле с натписом: „Бесплатна возња за Београд”. Књижар Јово Вранић из Босанске Градишке приметио је у месецу јулу 1941 леш натакнут на колац. Жртва је била печена на ватри. Даље је видео безбројне осакаћене лешеве. Међу њима и оне са одсеченим главама, даље многе голе лешеве свештеника само са црвеним свештеничким тракама.

Други један је једног дана видео породицу, која је ексерима била прикована за улазна врата куће, а која се састојала од оца, мајке и мале девојчице, како плута дуж реке Саве.

Крајем јануара 1942 око 250 Срба из села Ножичко (срез Прњавор, општина Свињар), Романовци, Елезић²⁸⁹ и Рогоња,²⁹⁰ одведено је у Стару Градишку, на ледом оковану Саву и тамо су били заклани. Крици за помоћ ових јадних људи чули су се ноћу у Босанској Градишки.

ЈОШ НЕКИ ПРИМЕРИ ЗВЕРСТАВА ХРВАТСКИХ УСТАША У БОСНИ.

1/ Почетком септембра 1941 у селу Дуго Поље, срез Градачац, усташе су убиле трговца Илију Крекића, његову мајку Мару /стару 90 година/ и затукли су кућног пса. Лешину затученог пса поставили су на леш старице.

²⁸⁹ Елезагићи.

²⁹⁰ Рогољи.

2/ У селу Мајевац, срез Градачац, крајем августа 1941 Хрвати су запалили српску цркву, током пожара, паликуће су од среће око цркве играле коло.

3/ У селу Подновље, срез Градачац, усташе су демолирале српску цркву. Срби су присиљени да у олтару врше велику нужду.

4/ У селима из среза Кључ, крајем јула и почетком августа 1941 масовно су убијени Срби. Жене и деца су затворени у куће а ове куће су запаљене.

5/ 6. септембра 1941 у српском селу Семизовац код Сарајева, усташе су сво становништво утерале у куће а затим су куће запаљене, тако да су сви скончали у пламену.

6/ Крајем јуна 1941 усташе су у селу Раковица код Илиће – Сарајево, спалиле становништво заједно са кућама.

7/ У септембру 1941 усташе су прокрстарице по свим селима у околини Мркоњић Града; групе од 30–50 мушкараца, жена и деце су одведене у Мркоњић Град и овде су заклане. Покопани су на месту где се затрпавају цркнуте животиње.

8/ У градићу Теслић и на Усори, сви српски свештеници су ухапшени заједно са њиховим породицама, потоварени су у вагоне и отпремљени у правцу Босанског Брода. Током целог овог путовања Хрвати су пуцали из пушака и митраљеза у овај вагон.

9/ У селу Велика Кладуша, у српској цркви је побијено 400 Срба.

10/ У српској цркви код Топуског, усташе су једну учитељицу српске националности обешчастиле на светом олтару.

ИЗВЕШТАЈ ОД 26. МАРТА 1942. О ПРИЛИКАМА У ЗАПАДНОЈ БОСНИ У ПЕРИОДУ ОД АПРИЛА 1941. ДО МАРТА 1942. О УСТАШКОМ УБИЈАЊУ СРБА, ОРГАНИЗОВАЊУ УСТАНКА, УЛОЗИ КОМУНИСТА И НОВОМ ТАЛАСУ УБИЈАЊА СРБА.²⁹¹

Препис

Извештај

о ситуацији у бившој Врбаској бановини (Западна Босна)
у периоду април 1941 – март 1942.

Оснивање хрватске државе поздрављено је од стране хрватског становништва са одушевљењем. Целокупну државну власт на основу личне одлуке Поглавника вршио је адвокат Др. Виктор Г у т и ћ. Полицију је водио његов брат Блаж Гутић. Око ове двојице, по себи и за себе јако проблематичне особе, окупио се највећи шљам града Бања Луке, те тако на пример Бетунац М а т к о – ученик шестог разреда гимназије, коме је дата управа Градске хипотекарне банке. Срби су били уверени да ће немачка војска преузети управу над Босном и Херцеговином, што се сматрало оптимистичким. Чак и кад је хрватска држава прокламована, они су се понашали лојално и коректно. Гутићева гарда се састојала од Хрвата, Бошњака, исламске вероисповести (муслимана), али језгро је чинила римокатоличка омладинска организација „Крижари” (Крсташи).

Највиђенији Срби Бања Луке узети су за таоце и затворени су у „Црну кућу”. На Гутићеву наредбу, српски епископ Платон је – као незавичајан – протеран, на шта се овај жалио Гутићу. Исто тако обратио се хрватском бискупу Јоси Г а р и ћ у са молбом да посредује код власти како би се ова наредба о протеривању обуставила. Хрватски бискуп му је дао гаранцију да ће ову ствар завршити у року од 3–4 дана, а до тад српски епископ треба мирно да у Бања Луци сачека одлуку. Исте ноћи, између 1 и 2 сата, српски епископ је одведен уз примену силе.

²⁹¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 167–187.

Становништво је било уверено да је епископ на основу наредбе о протеривању протеран за Србију.

Два унакажена леша – један епископа Платона и један духовног презбитера²⁹² Душана Суботића – који су након око три недеље пронађени у реци Врбањи, уверила су становништво у нешто сасвим друго. Ја сам лично утврдио идентитет лешева, који су хитно покопани између војничког и градског гробља. Очевици су између осталог међу убицама препознали полицијског агента и припадника Гутићеве телесне гарде Томића и муслимана Џелића.

Ово убиство био је сигнал за из дана у дан све већи број убистава највиђенијих Срба. Из „Црне куће” су скоро свако вече извођени таоци (немачке војске) и по Гутићевој, највећим делом усменој, наредби изван Бања Луке на зверски начин мучени, убијани и бацани у реку Врбас. Тако су погинули моји лични познаници: свештеник Живко Даниловић и Никола Ђурчија (овај последњи је гостионичар који је својевремено Гутића избацио из своје гостионице због пијанства и туче), даље Бошко Панић, Пердув (овај је наводно у градској кланици самлевен у машини за месо), затим посланик у парламенту Симо Марјанац са нотаром из свог места, свештеник Богдан Врањешевих, бивши опозициони посланик у парламенту Душан Бранковић и многи, многи други. Међу кољачима нарочито су се истакли муслиман Џелић и усташки вођа (логорник) Марић (из Драгочаја). Тако се то дешавало у првим данима месеца маја у Бања Луци и у свим већим местима Врбаске бановине. Још веће зло је било по селима, тамо је свако могао неконтролисано и несметано да пали, пљачка и убија колико год му срце жели. Једва да је било неког српског села које је остало поштеђено од разбојника.

Први хрватски рад на култури био је рушење српске катедрале у Бања Луци, једног ремек-дела савремене архитектуре. Раме уз раме са Јеврејима морали су Срби радити на рушењу Божије куће. Након два месеца рада остали су само још темељи а стојећи на рушевинама, вођа усташа – стожерник Гутић – је с једне стране блистајући од среће, а ипак пун беса и мржње својим саучесницима: „Браћо Хрвати, данас прослављамо један велики дан, дан уништења ђавоље куће.” Бројно грађанство – Хрвати и Турци – говорнику и извршиоцима силовито су аплаудирали.

²⁹² У Српској православној цркви чин протојереј.

Господин Гутић је често говорио, а тамо где је говорио, он је код свакога, ко је макар мало мозга имао у глави, изазивао само срџбу. Тако нпр. у Санском Мосту поводом предаје одликовања и награђивања убице 27 недужно закланих Срба села Томине, рекао је: „Издао сам строгу наредбу да се Срби прво економски униште. Затим ћу их гвозденим метлама потпуно помести.” А затим је почео хистерично да виче: „Дограбите косе и мотике, убијајте Србе где год да их само угледате, мој благослов и благослов нашег Поглавника неће вам изостати!”

Други један пут парафразирао је једну народну песму из турског доба: „Да, а друмови ће пожелети Срба, али Срба више бити неће.” У Котор Варошу рекао је између осталог: „Браћо, ако негде наиђете на два Србина, тад убијте једног – јер знајте – они вам не желе ништа добро.” Његови говори са цитираним реченицама лако се могу наћи у усташком листу „Хрватска Крајина” (мај, јун) а такође и у загребачким и осјечким новинама.

И упркос претњама, Срби нису очајавали, њих су могли схватити само као испаде једног ноторног алкохоличара. Не, заиста никада чак ни у сновима нису могли ни замислити, да је оно што је говорио стојерник Гутић само наговештај страховладе која ће доћи.

У кругу својих поверљивих особа дао им је на знање Поглавников план за решавање српског питања у Босни и Херцеговини: „Једна трећина биће принуђена да пређе у римокатоличку веру, другу трећину ћемо истерати из земље а треће трећине ћемо се отарасити.” Једном је неколицини Срба из Бања Луке рекао: „Шта ви хоћете, из Босне морате нестати, без обзира на то ко буде крајњи победник. Ако Немачка буде победила ви више нећете постојати, ако Енглеска буде победила, ви ћете још благовремено бити побијени, а ако победи Русија, тад нећемо ни ми а ни ви постојати.” Истовремено са овим отвореним претњама стојерника Гутића, дирекција полиције дала је деманти којим се народ уверавао да од масовних протеривања и убистава Срба нема ни говора. Старе српске породице које су знале Гутића и његове саучеснике благовремено су побегли на територију Војног заповедника у Србији. При том се мора напоменути да на територији Врбаске бановине до августа није било ниједног повода који је могао да испровоцира макар и казну, а камо ли да оправда убиства и пљачкања. Срби из Босне су познати по својој трпељивости и у добру и у злу. Чак ни кад су усташе почеле да се формирају по селима, кад су банде – окупљене од најгорег шљама становништва – себе прокламовале у једину државну власт и

пљачкајући и убијајући одржавале ову страховладу, чак и тада су они носили свој тешки крст. Ниједан глас побуне се није чуо.

Почетком јуна усташки командант – логорник Бихаћа Кватерник²⁹³ (нећак војног команданта – маршала Кватерника) се на један како генијалан тако и зликовачки начин решио српских становника. Једноставно су сви Срби, мушкарци, жене, деца, истерани из својих станова, потоварени и у близини Петровца једноставно у брдима истоварени и препуштени Божјој вољи и својој судбини.

Генијалан рецепт се брзином муње проширио у целој земљи. Паника! Најлуђе гласине наишле су на плодно тле, никакво чудо, јер оно најневероватније је у Независној Држави Хрватској постало стварност па и закон. Једино што је још Србе одржавало било је веровање у немачко заузимање Бања Луке и нада да ће брзим заузимањем целе Босне од стране немачке војске – хаотичној анархији доћи крај. Постојали су и зраци наде: „Црна кућа” је због немачког вета престала да буде кокошарник за садистичке нагоне разних стожерника, логорника и осталих усташа. Упорно се преносе тако жарко очекиване гласине о немачкој управи. На жалост су то само гласине. Једина апсолутна сигурност да се тад никакво зло не би десило овој тако тешко напаћеној земљи. Босна би крај рата доживела у највећем реду и најдубљем миру.

И још се један зрак наде показао, али показује да нема наде од усташке владе. Велики говор поглавника око 22. јуна требало је да најави законитост и ред у земљи. Излагање насиљу, пљачкање, убиства „грчко-источног” становништва има да престане. Сви су наравно једнаки пред законом! Ко другачије буде радио, биће стрељан. – Пребрзо је ишчезао бљесак наде. Наиван, добродушан Србин је мислио да може поклонити веру једном поглавару државе. Веровао је у право и закон у држави Хрвата, али и овога пута је – као и раније (а и у будућности) био окрутно изигран. Поново је Србин своје веровање скупо морао платити, јер он ипак није знао да је Поглавник причао у празно, он је веровао да ће двоструком преваром (Европе и својих поданика) две муве убити једним ударцем. Само неколико дана након поглавничког говора, пред Видовдан (28. јун – највећи српски национални празник) – Дан сећања на Косовску битку 1389. године) целом земљом се брзином муње пренела грозна вест да ће на Видовдан сви Срби у Бања Луци и у Врбаској бановини бити заклани.

²⁹³ Љубомир Кватерник, велики жупан Велике жупе Крбава и Псат са седиштем у Бихаћу; *Tko je tko u NDH*, 225–226 (Z. Dizdar).

Ту ноћ је већина Срба провела изван својих станова. На сам Видовдан појавио се службени деманти, по коме „прогони и убиства грчко-источњака не предстоје”. Ни ово умиривање није остало дугог века, јер већ након неколико дана стигле су гласине о насилном исељавању српског становништва. И ово је било порицано, ипак добро упућени овима на основу досадашњих искустава нису могли поклонити веру. Истог дана је хрватска полиција запечатилa све српске цркве и конфисковала све црквене књиге. Прво је речено да је дозвољено да свештенство следећег јутра на Петровдан може да одржи последњу црквену литургију, но исте ноћи целокупно српско свештенство Врбаске бановине усташе су ухапсиле и у отвореним камионима одвезле у Бања Луку у тврђаву, одакле су их касније даље отерали у концентрациони логор у Пожеги. Такође се следећих ноћи кренуло и на виђеније и имућне српске становнике. Саморазумљиво је да су унесрећени у потпуности били опљачкани. Њихова непокретна имовина продата је по багателним ценама а новац је расподељен међу усташама. Од великих богатстава (јер Срби не само да су чинили већину становништва Врбаске бановине, већ су били и најбогатији и најугледнији становници земље), хрватска држава није имала никакве користи. Све ово је исувише добро познато тако да се нећу на овоме дуже задржавати.

Психоза у народу је била тешка. Народ је збуњен, смрвљен, у очајању – али фаталистички се препустио својој судбини, која је као окајање за грехе његових вођа пустила да на њега падне бич Божији. Спреман је био да истраје испаштајући у ватри и препуштајући се Божијој вољи да сачека прочишћење и ускрснуће. Након што је Немачка објавила рат СССР-у, становиште Срба се није променило; још увек су веровали у разум, осећању за правду и законитост хрватског државног вођства.

Још увек свој спас нису тражили по шумама и горама. Први који су то урадили, били су муслимани и Хрвати (и то претежно у хрватским крајевима). Но како су пак зверства усташких крволока узимали маха, људима више није остало никаквог избора између живота и слободе по брдима и сигурне мученичке смрти на праговима кућа њихових предака. Требало је спасити само „голи” живот; о борбеним дејствима против окупационих трупа није могло бити никаквог говора – та од њих очекују само своје избављење, спас, малтене ускрснуће из мртвих.²⁹⁴

²⁹⁴ Видети: D. Lukač, *Ustanak u Bosanskoj Krajini*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1967.

Као први, из Бања Луке су побегли добро познати и раније кажњавани комунисти Никола Павлић и његов брат, затим Адолф Подгорник такође са својим братом, онда три брата Мажар, Браћа Ластрић – сви чисти Хрвати – интелектуалци. Од муслимана познати комуниста и кандидат за посланика у парламенту Мухарем Касас и лимар Масло. Даље, син кадије – Маглајић са својом сестром, Карабеговић, студент медицине, Радман, браћа Одић, Капетановић и бројни други муслимани. Од Срба била су само двојица: Личина Раде и Љубомир Бабић, што у односу на 15.000 и 11.000 припадника свих осталих нација и религија Бања Луке представља прави однос саучествовања Срба у партизанским сплеткама. У свим другим местима био је исти однос.

Непосредан повод за устанке на Илиндан (дан Светог Илије – 2. 8.) и у Дрвару био је следећи: Недељу дана пре Илиндана хрватске власти су са највећом безобзирношћу кренуле на Србе који су тамо у изразитој већини живели. Неколико цркава у најближој околини Дрвара су запаљене, религија Срба је на бестијалан начин исмевана и оскрнављена. Бројни српски становници нашли су своју смрт, мучени на нељудски начин. Села су била опљачкана а њихови становници без обзира на старосну доб и пол су убијени.

Чак ни за одојчад се није нашао ниједан милосрдан човек. Само у Дрвару се десило неколико стотина убистава. 1. августа, када су зверства достигла свој врхунац, под вођством професора Сорића²⁹⁵ и Деснице, познатих националиста, Срби су се у Дрвару и околини побунили и након вишесатне борбе загосподарили ситуацијом. Лако је схватити да су том приликом најгори усташки крволоци изгубили своје животе. Слично је било у Босанском Грахову. На основу Гутићеве наредбе у најчистије српском срезу, „у овом хајдучком гнезду” требало је да се униште сви угледни Срби. Неколико стотина је било регрутовано. Захваљујући достави сазнало се за намеру усташа, који су осујећени одлучним контранападом. Након преузимања власти пронађена је Гутићева наредба и листа Срба осуђених на смрт. Граховски устанак предводили су домаћи сељаци, изразити националисти, без икаквог комунистичког утицаја. Карактер устанка био је чисто дефанзиван, била је то очајничка борба на смрт осуђених мирних, патријархалних сељака са крволоци-

²⁹⁵ Вероватно је реч о Милану Зорићу. Он је био комуниста и један од организатора устанка у Дрвару. Видети: М. N. Zorić, *Drvar u ustanku 1941*, Beograd: Sloboda 1984. Видети и: Е. Šinko, *Drvarski dnevnik*, prevela Gabriela Arc, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987, 89–202.

ма и крвниковим помоћницима. Саморазумљиво је да комунисти овакву једну по њих повољну ситуацију нису оставили неискоришћеном. За постављеним столом убрзо су се појавили непозвани гости. Комунистички агитатори дошли су са севера са планине Козара: као први Хрват Никола Павлић, затим учитељи Велимир Стојнић и Љубомир Бабић.

На превару се намећу Дрвару као вође и себе називају „народним ослободиоцима”. Павлић се поставио за комесара за штампу, Стојнић за ратног комесара а Бабић за политичког комесара. У Грахову није успео покушај црвених да се наметну народу и да преузму вођство захваљујући националисти Живку Брковићу и свештенику Ђујићу,²⁹⁶ који су преузели вођство и истерали комунисте из Грахова. Брковић је због тога од стране црвених осуђен на смрт. У Дрвару је убрзо од стране комунисте Велимира Стојнића убијен вођа националиста Десница, и то зато што овај није хтео да положи заклетву Стаљину. Судбина другог националисте из Дрвара Сорића је неизвесна.

Сељачки устанак се раширио и у срезу Гламоч. Исто као у Дрвару, и овде је црвенима успело да се наметну као вође и то у Млиништу, Потоцима, Оштрељу и другим местима. Тамо где Гутићеви паклени планови нису били осујећени, тамо су усташе направиле покољ мушкараца и жена и деце од којих се диже коса на глави.

Изричито се мора нагласити да се масовно крвопролиће догодило у оним срезovima у којима није било никаквог говора о побуни а камоли о устанку. Тако је нпр. у срезу и граду Ливно погинуло 4000–5000 Срба. У Ливну су католички Хрвати били у изразитој већини те тако Срби нису могли ни сањати о устанку. Око Илиндана по ноћи из кућа су одведене српске породице; речено им је да треба да се спреме за транспорт за Србију. Осећање среће Срба потоварених у камионе није дуго трајало – код села Градина истоварени су из камиона и, не бирајући, мушкарци, жене и деца су убијени на начин који је није достојан ни за звери. Кад се о овоме сазнало у Ливну, преостали мали број Срба је побегао у касарне италијанских окупационих трупа и овде су наишли на човечан пријем и спас од нељуди. У покољу су осим усташа саучествовали и грађани Ливна, Хрвати и муслимани, на чијем се челу налазио један извесни Кајић (Самсер), који је у својој зверској крволочности дао

²⁹⁶ Момчило Ђујић, свештеник из Стрмице, касније командант четничке Динарске дивизије; емигрирао је 1945. године.

да се закоље чак и његова љубавница. Италијанске окупационе трупе су дале да се људи ексхумирају те је тако утврђен тачан број жртава. Клање српског становништва даље се из Ливна пренело на Гламоч. Тамо где још нису биле италијанске окупационе трупе, косила је систематска, од стране римокатоличке цркве предвођена акција истребљења, од села до села, од куће до куће.

Нико, ко је био затечен, није био поштеђен, ниједан мушкарац, ниједна жена, ниједно дете. Тако је нпр. село Врба, 6 км удаљено од Гламоча, било потпуно истребљено. У Гламочу и у Врби 34 члана је само из породице моје мајке погинуло. Касније, када су устаници заузели Гламоч, убијен је само један жандарм! Но, када су након 48 сати Гламоч поново заузеле усташе, било им је потребно само 24 сата да целокупно српско становништво из околине буквално искорене. Из околних села сељани су отерани за Гламоч и тамо су убијени и заклани. Оба свештеника, Симо Бањац и Стојисављевић су заједно са својим синовима заклани од стране Авде Солака-Кеца.

Након тога деца су осакаћене лешеве отерала колима, на њих бацала камење и унаказила. 80-годишњој Савки Нареловић прво су поломљене шаке и стопала, ишчупана јој је доња вилица и тек је након два дана са седам прострелних рана подлегла у стравичним мукама. Према подацима италијанских власти, у срезу и месту Гламоч избројано је 2.500 лешева. Међу убицама нарочито се истакао муслиман Берберовић. Овде су католичке убице предност дале муслиманским убицама. Из Гламоча се убилачка плица проширила у правцу ка Млиништу. Хрватским трупима није пошло за руком да заузму Дрвар и Босанско Грахово. Дрвар је пао у јесен, када су ангажоване оклопне јединице. Вође устанка у Грахову, Брковић и Ђујић предале су град Италијанима. Тамо није било мера одмазде; садистичкој крволочности католика и муслимана подстакнутој религиозним лудилом, овде су италијанске трупе учиниле крај. Понашање Италијана не само да је било коректно већ и изузетно хумано, тако да су побрали опште симпатије Срба. А нарочито у срезовима где су деловали.²⁹⁷

Око Илиндана је у Санском Мосту извршено крвопролиће иако тамо није било ни трага ни гласа о некаквој побуни. Уз саучествовање домаћих Хрвата и муслимана, усташе су одузеле живот укупно 2862

²⁹⁷ Видети: К. Николић, *Италијанска војска и четници у Друћом свейском райу у Југославији 1941–1943*, Београд: Институт за савремену историју, 2009.

мушкараца, жена и деце. У овом граду у животу су остале само четири српске породице (Маринковић, Башић, Сурунић и Бијеловић). У селима насељеним мешовитим живљем, католици су били радикалнији од муслимана. Ови први су поубијали све до последњег припадника грчко-источне цркве.

Истовремено и на исти начин као у Санском Мосту поступало се у месту и срезу Приједор. Они који су преживели први напад морали су, да би спасили своје животе, без изузетка да пређу у римокатоличку веру. И овде се претпоставља да су детаљи страха исувише добро познати. Само ћу констатовати да су масовна убиства имала посебне размере у градовима и срезовима: Босанска Крупа, Босански Нови, Босанска Костајница, Дрвар на Уни, Бихаћ и у многим, многим другима.

У срезу Бања Лука најгоре су прошла села: Српска Ивањска, Драгочај, Пискавица,²⁹⁸ Хан Кола, док је сам град (вероватно) имао да захвали немачким окупационим трупима то што је остао поштеђен масовних убиства. Одавде су становници прво отерани у концентрациони логор а затим у Србију. У јесен су се прилике у приличној мери регулисале. Од стране усташа, полиције, па чак и од самог Поглавника неколико пута су објављиване прокламације. Према њима, од државе Хрвата коначно је требало да постане једна земља где би требало да владају право и закон. Од сад па у будуће ниједан држављанин (Хрват) ни припадник државе (Србин) без законске пресуде не би смео бити лишен живота, чак ни ако се ухвати на делу. Поготову (!) су морале жене и деца бити поштеђени. Даље су дата обећања да ће они који су се до сад оглушили о Поглавникове наредбе и који су починили противзаконита дела бити изведени пред суд, без обзира на то ко су и без обзира какав положај у држави да заузимају те да ће по праву и закону бити позвани на одговорност.

И гле, у Бања Луци се појавила једна комисија, на чијем је челу стајао пуковник Иван Мрак,²⁹⁹ која је у Врбаској бановини требало да успостави ред и мир. У једном прогласу Србима дао им је апсолутно јемство. Они нека се само мирно врате у своја пребивалишта, гарантује им се живот, конфискована имовина ће им бити надокнађена. Сви кривци без обзира на вероисповест и националну припадност треба да се казне. И заиста многи Срби су се вратили кућама, чак су и своју имовину добили натраг. Неколико избеглица је дошло из Србије. Пуковник

²⁹⁸ Пискавица.

²⁹⁹ *Tko je tko u NDH*, 283–284 (М. Појић).

Мрак је своју дужност као војник часно схватио. Отишао је тако далеко да је себи дозволио да чак ухапси извесне усташе који су се нарочито истакли у мучењу и убијању недужних. Међу њима су се нашли озлоглашени кољачи Џелић, Марић, логорник из Драгочаја, Томић из Ивањске и многи други. Чинило се да је такође имао намеру да ухапси и главног кривца Гутића. – Колико су кривци поступак против њих узимали за озбиљно, види се из следећег: Током судске расправе, окривљени Џелић се обратио присутним тужиоцима – 13 удовица – са циничним питањем: „Ви ме оптужујете за ваших 13 мужева. Па ја сам их 130 убио!” и гласно се насмејао. На питање пуковника Мрака зашто је то учинио, изјавио је да је ово урађено по наредби његовог претпостављеног – по наредби онога који му је дао оружје. Деловање пуковника Мрака било је праћено с много симпатија од стране свих Срба у Хрватској, јер се својски потрудио да свечана осигурања хрватских властодржаца оживотвори.

Изван граница закона остали су у време Мрака само комунисти а међу њима највећим делом католици и муслимани. Њихова главна пажња била је усмерена на српска села јер су овде најлакше проналазили и могли да врбују очајнике; у време када су босански Срби оптимистично чекали боља времена, правичну пресуду суда, масовне убице су биле ослобођене сваке пресуде, пуштене на слободу, а пуковник Мрак био је опозван.

Усташе су се прихватиле тога да изврше припреме за нова клања, овога пута оних Срба који су били толико наивни да поклоне веру речима једног поглавника.

У брдима су сад пребивали искључиво комунисти. Тако је на планини Козари вођство имао Др. Младен Стојановић, његов заменик и политком био је Хрват Машер³⁰⁰ а ратни комесар један извесни хрватски штабни официр.

Карактеристичан је састав партизанских јединица:

2. партизански батаљон у селу Поникве (7 км од Бања Луке): политком³⁰¹ један муслиман, лимар Масло, даље Машер II,³⁰² син бањалучког кадије и његова сестра.

³⁰⁰ Мажар.

³⁰¹ Политички комесар, уз војног руководиоца, најважнији положај у партизанским јединицама.

³⁰² Мажар.

3. партизански батаљон код Мркоњић Града води муслиман Мухарем Касас.

4. партизански батаљон (Црни Врх) води Хрват Иван Радман, студент из Бања Луке и Радић,³⁰³ капетан из Јошавке.

И осталим партизанским батаљонима командовали су већим делом Хрвати и муслимани.

Од новембра су се комунисти искључиво бацили на српска села. У првој линији узнемирили су срез Прњавор, који је до тад имао мир. Као њихове жртве пала су села Кокаљ,³⁰⁴ Мравица, Поточани, где су општинска канцеларија и школа нестале у ватри. У срезу Приједор, сељаци су били натерани да прекидају железничке линије и путеве. На путу Бања Лука – Јајце Срби су од стране партизана – највећим делом муслимана и Хрвата – били натерани да ископају попречне ровове тако да је саобраћај био прекинут.

У месецу децембру, црвени су напали српска села дуж пута Бања Лука – Прњавор. Такође су сељани морали извршавати саботаже. Мостови и телефонски водови били су уништавани, тако да се и овде саобраћај морао зауставити. Средином децембра отпочеле су усташе са мерама одмазде и то искључиво у српским селима. Бројна села су запаљена, а становништво које није благовремено побегло било је убијено. Нигде црвени нису пружили отпор. Ни један једини ухваћени комуниста, који је био муслиман или Хрват, није био стрељан. Зато су се, пак, бацили на Србе, како би акцији истребљења дали нов назив. Приликом препада на станицу жандармерије у Хрваћанима, црвени су под командом Хрвата Радмана убили 10 хрватских жандарма. Како су се усташе приближиле, тако су партизани без борбе нестали, а недужно српско становништво поново је морало крварити. Слично се дешавало и у Хан Колу, Крупи, Бочацу и многим другим местима. Крв, само српска крв је морала тећи, чини се поново у славу Бога, тако слично као лета Господњих 1618–1648.³⁰⁵

Симптоматично је да су црвени у истребљењу Срба исто тако ревносно узели учешћа као и усташе. Можда зато што су хтели да се освете Србима због мале и чак никакве подршке. Српски сељак из Врбаске

³⁰³ Радослав Радић, један од устаничких вођа у лето 1941, затим члан штаба IV крајишког партизанског одреда. У фебруару 1942. је формирао четнички одред Борје; осуђен је у процесу 1946, на смрт.

³⁰⁴ Кокори.

³⁰⁵ Мисли се на учешће Срба у аустријској војсци током Тридесетогодишњег рата.

бановине није богат али је зато патријархалан, националан и дубоко религиозан насупротив Хрвату, који није патријархалан и који своје национално осећање и религиозност скоро искључиво везује за формалистичко извршавање римокатоличких црквених прописа. Такво једно солидно сељаштво, какво је српско, наравно да није могло одговарати црвенима, утолико више што су њима командовали муслимани и Хрвати.

У време Божића, српско становништво је притисла једна тешка мѐра. Највеће и најлепше цркве биле су уништене, спаљене или разрушене, наше светиње оскрнављене, црквени посвећени прибор, свечана руха свештенства, црквена опрема и намештај били су у бесцење продати Циганима. Јулијански црквени календар био је укинут а „грчко-источни” су своје празнике морали славити по католичком грегоријанском календару. Ниједан једини Србин није своју Божићну светковину прославио по календару окрвављене католичке цркве. У Бања Луци су поново кружиле страшне гласине о Вартоломејској ноћи, која ће као Божићни дар бит поклоњена Србима у целој Врбаској бановини. И поново су се морале гласине обистинити. Ледено хладна снежна олуја за усташе није била препрека за то да се упуте у српска села у потрази са „кривцима” који славе светковину „ђавоље вере”. И „кривци” су побијени, њихове куће су спаљене – од 15.000 бањалучких Срба тамо се у време Божића налазило још 2.657 Срба. Од тога је само 657 њих прешло у римокатоличку веру. Како је оним 2000 људима, који су остали верни вери својих очева, било при души, у потпуности може разумети само онај ко је то морао да доживи. Они су били само још сенке оних људи за које је немачки гарнизон остао још једина нада за живот. Међутим, баш о Божићу и Немци напустише Бања Луку а у град дође на ругло и срамоту поглавникова телесна гарда. Требало је да сад коначно они „направе ред”. А кад се након телесне гарде довукао познати Гутић, паника је досегла свој врхунац. Од ужаса изобличени шапута-ли су од уста до уста да је поглавник „дао одрешене руке” за коначно „чишћење” у Бања Луци и околини. И заиста „чишћење” је почело у близини села Ћелинац.³⁰⁶

У борби са црвенима пало је осморо усташа, а многи су били заробљени и рањени. Међу палима се налазио и Гутићев интимни пријатељ Михаљевић. Следећег јутра окачене су фотографије унакажених усташких лешева. Хрвати су били хушкани. Окупљале су се групе и

³⁰⁶ Челинац.

разговарале о догађајима и претиле. Видео сам их и чуо сам њихове разговоре; било ми је јасно да је ово предигра за оно што следи.

Као и увек, и сада су се појавили полицијски деманти, који су такође као увек били само најава за нове нападе. Ипак, народ је дозволио да га и овога пута слажу, а кад се умирио, дошло је до најмрачнијег акта хрватске културне акције, до апсолутног искорењивања Срба по селима у најближем окружењу Бања Луке. *Tabula rasa* спроведена је у селима: Дракулић, Раковица, Рудник, Мотике, Бушак,³⁰⁷ Бистрица итд.

Село Дракулић удаљено је само 3 км од Бања Луке. Захваљујући његовим становницима садашњи хрватски министар Хилмија Бешлагич је 1918 спасио свој живот и имање. У селу је живело око 80 српских породица, поштени, способни и вредни домаћини. У суботу, 6. фебруара пре освета зоре, село које ништа није слутило и које је било осуђено на смрт, опколила је са свих страна поглавникова телесна гарда. Старешина села, Хрват Марко Гагула, који је био постављен дан раније, водио је загребачке телесногардије од куће до куће. Уплашени, смелени сељани били су извлечени из кревета, побројани и нагурани у овчије торове. Ово је трајало до 9 сати. Прво је одведена удовица Стеве Гламочанина са шесторо мале деце (њеног мужа су пре седам дана стрељали комунисти, јер је из шуме хтео да насече дрва да му се мала деца не би посмрзавала). Затим су на ред дошле породице Ђорђа и Косте Гламочанина, који су се као ратни заробљеници налазили у Немачкој, укупно 11 деце, две жене и 80-годишња стара мајка. Затим породице Стеве, Миће и Вида Гламочанина те се тако по реду дошло до кућа (пет) Митровића, које су бројале око 60 глава. Они су изгорели у шталама. Породице Васе Станковића (немачког ратног заробљеника) и његовог брата са седморо деце, две жене, породица Митра Брковића (немачког ратног заробљеника). Породица Илије Пиљегића (такође ратног заробљеника), затим породице Курузовић, Столић, Ђушић, Бркић, Раде Станковић са 19 глава (од 80-годишњег оца до сина од 5 месеци) итд. Из Шарговца породице Петра Тодоровића, Катанин, Картић, Макивић итд. итд. – Честите, поштене, патријархалне породице.

Од 9–11 сати пре подне од 80 породица у животу су остала само три дечака захваљујући заузимању Ђорђа Мајкића, управитеља имања на поседу министра Бешлагича. Сви остали, од одојчади па до старца, били су заклани. – Да, заклани на нељудски начин, онако како је то било

³⁰⁷ Буцак.

својствено телесној гарди државног поглавара Независне Државе Хрватске. Да, оне исте Хрватске, у којој су се током 23 године трајања Југославије само хвалисали хиљадугодишњом хрватском културом. У 11 сати у Дракулићу више није било ниједног Србина. Најмирније село у целом срезу затрто је у року од два сата. Само ученика основне школе било је њих 40 који су умрли – клање се наставило у следећим селима Раковица, Рудник, Шарговац. Поглавникова телесна гарда је марљива – у 10 сати пре подне, командант једног усташког одреда наредио је директору Раковичког угљенокопа да сви „грчко-источни” изађу из окна. Рударима који ништа нису слутили, наређено је да легну на земљу, након чега су хијене насрнуле по њима и побиле их маљевима и крамповима. У року од пола сата по угљеној прашини ваљало се уместо 57 стамених сељака, 57 људских лешева. Били су то часни мушкарци, који се никада нису бавили политиком, који су вредно – не жалећи се – зарађивали свој хлеб. У овом угљенокопу није било никакве појаве саботаже. Становнике села Мотике снашло је исто то. Нема никакве шансе да је иједној људској души пошло за руком да утекне.

Потресан је био приказ кад је поглавникова телесна гарда око 11 сати уз песму свој покољ наставила у другим селима. Само су житељи села Парловац³⁰⁸ наслутили зло. Село је било празно а становништво је побегло у непознатом правцу. – Посвуда се чуо лавез паса који су подивљали од људске крви. У недељу, 8. 2. 1942, Поглавникова телесна гарда поново је ушла у Бања Луку. А богат су плен освојили: тешко зарађени иметак убијених, неколико стотина крава, волова, оваца. Усташка телесна гарда, домобрани и становништво Бања Луке су за дуже време били снабдевени месом. Сама Бања Лука требало је да на ред дође последња.

Предвођене римокатоличким свештеником, велечасним господином Филиповићем, крвљу опијене хорде су се приближавале граду. Њихов зверски инстинкт није могао у потпуности да се задовољи. Само случај је преосталим Бањалучанима спасио живот – ненадани долазак министра Бешлагића и италијанског конзула Скрабинија.³⁰⁹

Тек након 48 сати се у граду сазнало за крвопролиће у њиховом најближем окружењу. Постојао је списак за регрутацију и установљен је редослед жртава. Дакако, „у интересу” Независне Државе Хрватске

³⁰⁸ Неидентификовано место.

³⁰⁹ Scrabini.

је било да ниједан Србин не остане у животу. Као први на списку стајао је лекар у градској болници др. Захарије Давидовић. Управитељ имања министра Бешлагића обавестио га је о покољу у Дракулићу и другим селима. Министар је био депримиран, а нарочито кад је чуо шта се има у виду за Бања Луку. На све стране су ишле његове интервенције, ипак без успеха, јер само је поглавар државе, Поглавник, могао да заустави предложена клања. Министар се лично својим малим аутомобилом одвезао у Загреб. Стално сам био обавештаван о стању ствари а министар је остао наша последња нада. Ноћ је било оно најстрашније што један човек може да проживи. Срби су бежали у свим правцима. Бањалучки муслимани сазвали су конференцију и уложили протесте против предвиђених покоља. Само се римокатолички бискуп није могао појавити, јер је био грипозан...

У понедељак је дошао спас. Један телеграм из Загреба: „Бања Лука се не сме догодити.” Тако се овај угрожени град и овога пута спасио Божијим деловањем. А колико дуго?!! Наводно је командант усташа опозван, али око 3.000 недужне српске деце, жена и мушкараца је изгубило своје животе. Наравно да је командант требао да буде опозван!! И поново прокламације, уверавања, обећања ... А ко им још може поклонити веру, кад они сами себе следећег дана утерају у лаж. Они који су још остали у животу не могу се и неће се вратити на своја огњишта јер их тамо чека само ужас и смрт.

Усташка мржња према свему што је српско, а нарочито католичка, је тако велика да се не штеди ниједно средство када треба да се постигне коначни циљ, истребљење „шизматика”.

Све оно што је дато у мом извештају, ма колико тешко било, ипак је само слаба слика свега онога што се у Врбаској бановини збива.

ДОДАТАК

о односу између комуниста и националиста (четника) у бившој Врбаској бановини.

Комунисти су скоро свуда по брдима господари ситуације. Њима у највећем делу командују муслимани и католици. Њихова нарочита пажња је усмерена на српска села. Сељаци се присиљавају да извршавају саботаже, тако да у случају напада Хрвата они морају да суделују са црвенима, јер су у супротном изложени сигурној смрти.

Против Хрвата и муслимана црвени не примењују никаква насиља чак ни кад су криви. Хрвати се држе подаље од брда и избегавају борбе са црвенима, али су зато нарочито ревносни у клању становништва дуж саобраћајних линија, тј. оног становништва које није побегло. И тако од немила до недрага. Србин се на овај начин присиљава да, *nolens volens*,³¹⁰ свој спас потражи у брдима. А тамо бивају присиљени да се ставе под заштиту црвених, иако са овима немају ништа заједничко, чак су и незадовољни њима (јер су комесари највећим делом католици и муслимани). И када би се хтело да се католичка држава уместо мржњом води са само мало памети, да му је макар живот безбедан на огњишту његових предака, тада не би било никаквог говора о некаквим избеглицама у шуми.

Крвавим хрватским властима добродошла су деловања комуниста јер им се тако, додуше формално ипак нуди повод за истребљење не-католика.

Када би Срби могли да верују подмуклим усташама, ниједан једини српски сељак не би остао у шуми, већ одавно би се вратили на прагове својих очева. Најбољи доказ нуде она подручја где су у почетку своје гарнизоне имале италијанске трупе: Гламоч, Ливно, Дрвар, Петровац, Мркоњић Град, Сански Мост, Грахово и др. И све док су ту биле италијанске јединице, све је било мирно. Чим су, међутим, усташе након одласка Италијана убиствима и пљачкањима хтеле да покажу своју силу, народ је побегао у брда. Надасве препредени и вешти комунисти су, наравно, узели избеглице у заштиту. Изгнаници су се морали продати ђаволу, јер им је други ђаво у облику усташа био још црњи. Кад год су се након сваког масовног убиства италијанске трупе враћале, и народ је хрлио натраг у своје домове – а комунистичке вође су остајале саме у шуми. Влада вишеструко мишљење да комунистичке главешине раде против Срба заједно са усташама. Једно се мора нагласити:

1. Да су губици Срба исто тако велики индиректним комунистичким деловањем као и непосредним усташким. Црвени истина не убијају Србе (изузев у појединачним случајевима), али се ни не боре против Хрвата, но зато присиљавају Србе на саботаже, које затим пак за собом повлаче репресалије.

2. Бивша Врбаска бановина би у потпуности била мирна када би била под немачком, италијанском или било којом другом окупацијом.

³¹⁰ Хтео или не хтео (лат.).

Ако би чак и сад до овога дошло, српски сељак би и сам докрајчио црвене а мир и ред били би загарантовани.

ПОНАШАЊЕ УСТАША ПРЕМА КОМУНИСТИМА!

У хрватској војсци много је комуниста међу официрима и војницима, који снабдевају црвене оружјем и храном. Усташе често дозвољавају да буду заробљени без борбе. (Пискавица, Мраковица и др.)

Између усташа и хрватске војске постоји дубоки раскол. Војска је према Србима много блажа и хуманија, иако је у бројним случајевима такође починила зверства.

ОДНОС ИЗМЕЂУ МУСЛИМАНА И КАТОЛИКА!

се последњих дана јако погоршао. Муслимани своје сународнике узимају у заштиту чак и ако припадају комунистима. Нарочито је велики раздор у Приједору. Кад муслимани причају са Србима, они сву кривицу сваљују на Хрвате, а ако пак прича неки Хрват, тада он све сваљује на муслимане. Ко би га знао како разговарају једни с другима? О овоме не могу ништа да извистим.

26. март 1942.

За тачност преписа

с. р.³¹¹

³¹¹ Нечитко.

КОМЕСАР ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ МАКСИМОВИЋ ИЗВЕШТАВА 3. ФЕБРУАРА 1942. СС-МАЈОРА ВАЈНМАНА О ПРОГОНУ СРБА У ПАКРАЦУ И ЊИХОВОМ ИНТЕРНИРАЊУ У ЛОГОРУ ЈАСЕНОВАЦ.³¹²

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ
КОМЕСАР
ЗА ПРЕСЕЉЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ИЗБЕГЛИЦА

№. 2573/42

Београд, 3 фебруар 1942

313

3/II

КАБИНЕТ LA/I

У а.[кта] Усташа³¹⁴

Предмет: Нечувено поступање од стране усташа према Србима у Пакрацу³¹⁵

Поштовани господине Комесару,

Пре пар дана у Београд је дошла госпођа ГУЛЕШИЋ ЛЈУБА из Пакраца, која је у једном друштву описала догађаје од 24. децембра 1941, који су се одиграли у Пакрацу приликом хапшења тамошњих Срба од стране усташа.

Према њеном причању, усташе су тог дана ухапсиле скоро све Србе у Пакрацу и одвели их у концентрациони логор за Јасеновац.

У Јасеновцу су усташе, према њеном причању, усмртиле следеће особе, и то: ИЛИЋ ВЛАДИМИРА, судију, инг. ЛОНЧАР ВЛАДИМИРА, окружног шумара и БЛАНУША ЂУРУ, котлара из Пакраца.

Ухапшени Срби су у Јасеновцу, у концентрационом логору смештени у јако тешким условима, и јако је упитно да ли ће ико од ових несрећника под оваквим режимом, који у логору влада, остати у животу преко зиме.

³¹² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 121; Видети документ број 27 у овој књизи.

³¹³ Параф.

³¹⁴ Исто.

³¹⁵ У документу: Pakratz.

Ја Вас молим, поштовани господине Комесару, да по овој ствари будете тако љубазни те да извршите неопходну интервенцију, како би ови људи још правовремено могли да буду спасени.

Изражавајући своју најдубљу захвалност, потписујем се с изразима највећег поштовања

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР
ТОМА МАКСИМОВИЋ
Тома Максимовић с. р.

Господину 316
Др. Вајнману
СС-мајор и Комесар за пресељавање
Београд

³¹⁶ Округли печат Комесаријата за избеглице.

ДЕО ЧЛАНКА ИТАЛИЈАНСКОГ НОВИНАРА КОРАДА ЦОЛИЈА
ОБЈАВЉЕНОГ У ИТАЛИЈАНСКОМ ЛИСТУ *РЕСТО ДЕЛ КАРЛИНО*.³¹⁷

318

У а.[кта] Усташа³¹⁹

3. 2. 42³²⁰

ПТИЧИЦЕ ИЗ ГРАЧАЦА

Један поучан разговор у вагон-ресторану између Загреба и Огулина
са једним немачким артиљеријским мајором.

Специјална служба „Ресто дел Карлино”

Грачац, у септембру

Пруга Загреб–Огулин. У вагон-ресторану: само четири стола, постављена у четири ћошка. За мојим столом, преко пута мене, седи један немачки артиљеријски мајор, који ме поздравља са љубазном срдачношћу. Висок човек од својих 45 година – кестењасто смеђа коса по нацистичкој моди подрезана изнад слепоочница, сиве очи, са смешком на уснама. Представља се („мајор К.”). Каже ми да потиче из Инголшта-та, дакле Баварац – весео и експлозиван скоро као да је Латин. Каже ми још да припада служби снабдевања муницијом, да долази из Сарајева и Бања Луке, где је био 2 или 3 недеље, а да путује за Ријеку, где ће се укрцати на брод. Не каже у ком правцу, а и иначе ме то не интересује... Управо ме занима крај из кога долази, Босна, који држе немачке окупационе трупе. Мој сапутник је сагласан да ми исприча све о овом крају.

³¹⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 119–120. Чланак под насловом „Птичице из Грачаца” италијанског новинара Корада Цолија (Corrado Zoli) објављен је у листу *Il Resto del Carlino* из Болоње, 18. септембра 1942. Овај и наредни Цолијев чланак у истом листу о истој теми објављени су у: М. Мihaljlović, *Jugoslavija april 1941. – septembar 1943. Italijanski izvori: Dokumenti o masakru Srba u Dalmaciji, Lici i Kninskoj Krajini*, Beograd: Udruženje srpskih izdavača, 2012, 146–152. Ту је наслов чланка преведен са „Птичице у Грачацу”.

³¹⁸ Параф.

³¹⁹ Рукописна забелешка.

³²⁰ Нејасна реч и параф.

У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Један сиромашан крај – каже – и сиромашан народ. Нема равница – неколико долина – много брда. Гудура – стеновитих стрмина, горских потока колико ти душа хоће; мало зеленог – али пуно сивог и светло-жутог; то су стрми стеновити зидови. Има планина између 1.500 до 2.000 метара, који се зову „рудници” (мајдани), али ја нисам видео уопште метал. Што се броја тиче, Хрвата нема много, али уопште узевши представљају богатији слој: становништво, чак и у већим насељима, а по селима нарочито, у преовлађујућем броју је српско; ово се и не прикрива (то су) једним делом православци, а другим делом муслимани. Као што видите – пејсаж – народ – положај, идеални су за герилски рат. А герила у стварности бесни. Да, још горе: грађанска герила.

– Између кога и кога?

– Па: Између католичких Хрвата с једне стране и православних и муслиманских Срба с друге стране.

– Домаћи Хрвати!

– Да, делимично; али најгори елементи хрватског становништва; често су то младићи млађи од 20 година – подивљали малолетни криминалци, који међутим Хрвате који долазе из других крајева снабдевају оружјем; „усташе”, које су дошле из Загреба, каже он. Ја се иначе не бих могао заклети у то; њих је тешко препознати – знате! То је сигурно – наиме да је овај покрет мало након прокламовања Независне Државе Хрватске отпочео и да су узрочници били индивидуе које су дошле из других крајева – сви у бившим југословенским униформама са једним посебним обележјем: еполета или кокарда прикачена у рупи за дугме или на капи. Ови туђинци су домаћи народ побунили. У неколико градова – у многим селима – у скоро свим мањим местима питали су домаће хрватско становништво: „Који су то Срби који су вам највише јада задали?”

Можете само замислити шта се све из ових налога размотало!

Свака мржња – сва нападања – све прљаве незадовољене жудње – све оне бедне сеоске зависти су испливале; сви неизмирени дугови били су плаћени; све сеоске освете биле су хладне извршене. На нејасне и неодређене денунцијације потказивача, страни бунтовници су међу домаћим становништвом регрутовали банде својих помагача против лица и целих породица, које су због мржње Хрвата окривљавани, растерани. И тада се отворило оно суморно и криво дно словенске душе

(оне „душе”, коју сад у Европи сви постепено почињу да упознају: од огавности из грађанског рата у Шпанији па до „Чеке”³²¹ у СССР-у). То дно поменутих народа је откривено, оних који су у извесној мери сматрани цивилизованим, и који се хвале да су усвојили медитеранску и римску културу – ако не говоре да су најдиректнији наследници богова.

И настаде кланица. Настаде покољ. Целе породице – мушкарци – жене – старци – деца – одојчад – болесни – најјезивијим су кинеским методама које се само замислити могу, били су убијени; немојте тражити да Вам ово опишем, јер не желим да се присетим тога....

– Али ови прогоњени Срби – опростите, можда су појединци – основно породице које су се из тадашње Србије доселиле у Босну – непожељни елементи – досељеници, који су се у овај крај ушуњали током југословенског режима?

– Ни у ком случају! одврати одлучно мајор К. – Не негирам да су се могли затећи и извесни појединци који су се скоро доселили. Али преовлађујући број били су они Срби који су тамо дошли пре 9 или 10 векова; једни кажу НАКОН Хрвата, а други тврде пре досељења Хрвата! У сваком случају они су овде насељени од старина; они су били Босанци и били су најсиромашнији – али најбројнији део босанског становништва; највише православни, али и пуно муслимана ...

На овај начин се ствар компликује сликама из верских ратова. Било је банди кољача које су предводили и подбадали католички свештеници и монаси. Ово је више него доказано: у Травнику, око 100 км јужно од Бања Луке, првих дана мог боравка, тамо је од стране једне немачке окупационе трупе на лицу места стрељан један монах, који је био затечен како са крстом у руци подбада једну банду, коју је сам предводио....

– Дакле, Средњи век

– Дабоме! Средњи век уз коришћење машинки, ручних бомби, бензинских канти, патрона динамита, итд.

А ова оружја?

Остатак бивше Југословенске војске – наравно; скупљање ратног плена, па чак и спроведено на најпажљивији начин и најмодернијим методама, никада не може бити 100% успешно у овом крају.

³²¹ ЧК, према изговору: ЧЕКА, Полиција безбедности у Совјетском Савезу.

Све су ово, саморазумљиво, унутрашње ствари Независне Хрватске Државе – и јасно је, да се никога не тичу до њих самих. Али ако верујете да би немачки војници требало да се суздржавају од гледања оваквих зверстава – тада се силно варате!... зато ме не би пуно чудило да чујем да у тим крајевима поново топови почну да тутње... Јер ситуација је сад постала тежа, зато што је становништво, коме прети пропаст, почело да организује отпор који је сваким даном све већи. Сви су побегли у шуму; ујединили су се у наоружане трупе у непроходним крајевима; огорчено се боре против прогониоца. Хрвати тврде да су то комунисти, што може делимично бити тачно, зато што је рат против бољшевика изазвао једну недефинисану реакцију против Осовине и њених савезника код свих ових словенских народа; свету мајчицу Русију су напали њени најгнуснији непријатељи, нацисти и фашисти. – Називају их и „ЧЕТНИЦИМА” – што би гласило као ни данас још незаборављене балканске „комите” – или их називају „побуњеницима” (одметницима). И ово је тачно, то је свет који се побунио против потпуног планског истребљења.

КРОЗ ЛИКУ

– А колико њих има?

Тешко је наводити бројке – па чак ни приближно. У сваком случају нема њих мало. То је несумњиво. Познато Вам је да унутар граница будуће Краљевине Хрватске – поред 4 до 4,5 милиона Хрвата – живи један и по милион Срба Јасно је да се не могу сви сматрати „одметницима” – али таквих има много. Као што Вам рекох, они су подељени на чете, богато су наоружани и сразмерно добро снабдевени борбеним средствима. (Наша одлична обавештајна служба тврди, да они имају и неколико лаких топова!) Расути су по брдима и пољима, може се рећи у целој Босни и Херцеговини; без сумње о њима ћете чути и у Далмацији; али сматрам да није искључено да их има и у Црној Гори. Сигурно је да су ови људи спремни на све, и да је то једна шкакљива ствар; ради се о томе, да се спаси голи живот – а при том су имање – поље – башта – кућа изгубљени; ради се о томе да се не умре мученичком смрћу!

Оштарије! Оштарије! – Вичу железничари испред воза, који се зауставио испред једне мале сеоске станице. Од кафане (oschtaria према италијанској речи osteria у Лици се кафана или гостионица назива оштарија) никаквог трага; али овде морам да изађем да бих ушао у воз за Лику. На прозору воза који полако креће даље, мајор је заузео прописан став за последњи поздрав!

Корадо Цоли³²²

³²² Corrado Zoli.

МОЛБА ФОЛКСДОЈЧЕРКЕ КАТИ САЛМАШИ 26. ФЕБРУАРА 1942.
ДА ЈОЈ СИНА ЕМИЛА, НЕПРАВЕДНО ОПТУЖЕНОГ КАО ЧЕТНИ-
КА, ОСЛОБОДЕ ИЗ ЛОГОРА ДАНИЦА У КОПРИВНИЦИ.³²³

Усташа³²⁴

Препис.

26. фебруар 1942.

Предмет: Фолксдојчери у концентрационом логору Копривница
– Даница.³²⁵

Код ове службе се појавила Кати Салмаши³²⁶ и моли да се њен син Емил ослободи из логора Даница, у којем се налази још од јула месеца. Емил С. је рођен 24. 1. 1909, био је пекарски помоћник и као такав јако је ретко налазио запослење, тако да се нудио као испомоћ приликом различитих манифестација. Тако је једном био и на светковини четника. Током вечери, различите групе су се окупљале и фотографисале, а међу њима је био и он, иако никада није био припадник четничког удружења. Међутим, он је на основу овог снимка још у јулу ухапшен и одведен.

Непосредно пре Божића му је успело да пошаље обавештење из концентрационог логора у Копривници – Даница, да се тамо налази, а осим тога и да је у том логору још неколицина фолксдојчера.

Уверење о његовој припадности немачкој народносној групи се прилаже.

ММ

За тачност преписа
Маршал с. р.
канцеларијски службеник

³²³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 164.

³²⁴ Рукописна забелешка.

³²⁵ У документу: Danitza.

³²⁶ Kathy Salmaschy.

ИЗВОД ИЗ ДНЕВНОГ ИЗВЕШТАЈА О ДОГАЂАЈИМА ОД 8. МАРТА 1942, ПРЕМА КОЈЕМ СУ СНАГЕ НДХ У ФЕБРУАРУ 1942. ПОЧИНИЛЕ НИЗ ЗЛОЧИНА НАД СРПСКИМ СТАНОВНИЦИМА У ОКОЛИНИ ОЛОВА.³²⁷

Извод из дневног извештаја о догађајима од 8. 3. 1942 = ВНК =.

На основу једне пресретнуте радио поруке произлази да су, према наводима једног Дангићевог батаљона, Хрвати у периоду од 30. 1. до 28. 2. 1942 починили следећа зверства:

У близини католичке цркве у Олову: убијено 40 мушкараца, жена и деце. У селу Цуде³²⁸ (9 км источно од Олова) у једној кући изгорело 25 људи.

У Пакленику³²⁹ (6 км северо-источно од Олова), Бјелиси³³⁰ (5 км северо-источно од Олова), Радачићима (5 км северно од Олова) и у Поњерки³³¹ (2 км северно од Олова):

70 жена и деце отерано, 23 девојке силоване. У селу Сеона³³² 19 људи убијено.

У Предражићу³³³ (20 км северо-западно од Олова): 18 људи убијено на бестијалан начин.

У Кривој Реци³³⁴ (западно од Олова): небројено мноштво људи убијено, 50 отерано.

У Дрецељу (7 км на исток–североисток од Олова) и Берлисалићу³³⁵ (5 км источно од Олова): 7 убијених и 22 отерана.

³²⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 154.

³²⁸ Неидентификовано место.

³²⁹ Исто.

³³⁰ Исто.

³³¹ Исто.

³³² Исто.

³³³ Предражићи.

³³⁴ Неидентификовано место.

³³⁵ Берисалићи.

У Брдуљи³³⁶ (западно од Олова): такође 94 људи убијено и спаљено
У Кривојевићу³³⁷ (источно од Олова): такође 50 људи убијено.

Подаци потичу од Дангићевог³³⁸ извора.

³³⁶ Брдијељи.

³³⁷ Неидентификовано место.

³³⁸ Жандармеријски мајор Јездимир Дангић, командант Босанског четничког одреда; видети: К. Николић, *Историја Равнојорској њокрејша 1941–1945*, књига 2, Београд: Српска реч, 1999, 84–88.

КОМАНДА ЖАНДАРМЕРИЈЕ НДХ У ДРИЊАЧИ ДОСТАВЉА КОМАНДИ У ТУЗЛИ 16. ФЕБРУАРА 1942. ИЗВЕШТАЈ О ЧЕТНИЦИМА, ЊИХОВИМ ВЕЗАМА СА СРБИЈОМ, ОДНОСУ ПРЕМА НЕМЦИМА И НДХ, ПОКУШАЈУ ПРЕГОВОРА, КАО И О СТАЊУ У ЈЕДИНИЦАМА ЖАНДАРМЕРИЈЕ И ЛЕГИЈЕ.³³⁹

Препис

Превод

Командант војне жандармерије
Број: службено
16. фебруар 1942
Дрињача.

Обавештење о четницима на територији Власенице и Сребренице.

За командира жандармерије Тузла

Од избеглица, који долазе кроз шуме из правца Власенице и Сребренице, добио сам следећа обавештења:

Четници се у великим масама окупљају у срезовима Власеница и Сребреница. Многи четници долазе са Мајевице где су акције у току и то користе планине и шуме за промену својих положаја тако да са нашим снагама нигде не дођу у додир. –

На Мајевици осим четника има и комуниста који су у већини те се није могло утврдити да ли се ови и даље налазе на Мајевици или су такође променили положај.

Четници из правца Селиње³⁴⁰ према Сребреници и даље несметано долазе преко Дрине и са Србијом одржавају најтешњу везу.

Из Србије добијају оружје, муницију, санитарски материјал, новац и све друго што је неопходно за герилску акцију. Сваки четник има своја дневна примања, и то 100 куна дневно.

³³⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 206–208, превод с хрватског.

³⁴⁰ Зелиња.

Многи четници из Босне, који су били отишли за Србију, вратили су се натраг у Босну и они поседују онакве четничке легитимације какве имају и четници у Србији, јер су се пријавили код Недићевих четника и са таквим легитимацијама имају слободно кретање у Србији, тј. Недићеви људи их не спречавају да се крећу.

Кад год се предузме акција с наше стране, четници одмах прелазе за Србију, где налазе привремено уточиште, а затим се поново враћају натраг. То је четницима утолико олакшано, с обзиром на то да је река Дрина до пре 3–4 дана била залеђена тако да је могла да се пређе на товареним колима. Сада прелажење врше чамцима, којих имају на располагању у довољном броју, иако смо на нашој страни све чамце потопили.

Из Србије четницима стиже снажан пропагандни материјал, што се може видети и на основу тога што се босански четници боре против комуниста од којих страхују. Ипак дошло је до сукоба између четничког команданта мајора Данкића³⁴¹ и команданта комуниста „Чиче”,³⁴² као и између појединих чета на Романији и негде код Фоче, међутим тачно место не могу да одредим.

Јуче око 17 сати је од стране четника један од њихових људи са писмом њиховог вође, капетана Ристе Чуковића,³⁴³ послат команданту IV батаљона другог пешадијског пука, Дрињача. Они од њега захтевају хитан састанак за данас у 12 сати. Командант батаљона је овај састанак одбио јер такво нешто без одобрења свог претпостављеног није могао да учини.

Чуковићев³⁴⁴ писмоноша је изјавио исто оно што је горе наведено и додао је да се уопште ничега не плаше докле год Србија опстаје.

Он је даље рекао да би се сви четници предали када би им се гарантовала сигурност њихова сопствена, као и живот њихове породице, јер су њихове вође рекле, да где год да има Хрвата и мухамеданаца, ови убијају Србе а њихове жене силују: Он је навео једног Србина, који је наводно негде код Папраче³⁴⁵ био одран и посољен а његове три девојчице силоване, тако да се они боје за сопствени живот и част своје

³⁴¹ Јездимир Дангић.

³⁴² Славиша Вајнер Чича, командант Романијског партизанског одреда; Z. Antonić, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni*, passim.

³⁴³ Ристо Чуковић.

³⁴⁴ Исто.

³⁴⁵ Папраћа.

породице. Исти је изјавио да би се тада сами борили против комуниста и да би им то лако пало, јер познају сваког оног ко припада комунистима, а ко четницима.

У овим акцијама усмереним против четника, главна ствар је била да се четницима онемогући прелазак Дрине у Србију, и то помоћу јачих граничних бункера и да се ови снабдеју са довољно муниције и животних намирница, тако да ако би бункер био нападнут, да се може дуже бранити све док не дође замена.

Немачке службе праве строгу разлику између четника и комуниста, јер немачке трупе не пуцају на четнике, а тамо где пролазе Немци ретко кад долази до сукоба између Немаца и четника, док на супрот томе комунисти нападају како наше тако и Немце. Приликом заузимања Дрињаче, пронађени су плакати на једној згради, које сваки четник има и на којима стоји да четници не треба да пруже никакав отпор Немцима и да треба да се боре против Хрвата (хрватске војске) до последње капи крви.

Јако је тешко да се од српских сељака или од било ког Србина добију било какви подаци о четницима, јер су сви везани заједничком четничком заклетвом, према којој сваког оног ко ову заклетву прекрши задесиће најтежа казна.

Сами четници, међутим, преко својих људи имају јако добру обавештајну службу и знају све оно што се овде дешава, а и интересују се за све догађаје на територији целокупне државе. Највеће интересовање показују за снагу и кретања наших трупа и користе се свим триковима како би ово сазнали. Иду чак толико далеко да своје људе маскирају у жене и шаљу их у сврху шпијунаже. Стање жандарма и легије је прилично лоше. Жандарми су због напорне службе прилично уморни и исцрпљени а недовољна исхрана и велика хладноћа на све ово има великог утицаја.

Легионари су лоше обучени и обувени и своју службу по овој хладноћи обављају са тешкоћама, а нарочито они на истуреним положајима. Њихова исхрана је јако лоша јер током целе недеље уопште не добијају месо. Хитно је потребно да се додели кредит за набавку додатне хране за легионаре, која се од војске не може захтевати, тј. коју војска и нема.

Код легионара има више случајева смрзавања.

У Дрињачи влада тифус, којег има како код цивилног становништва тако и код домобрана и код легије.

Неминовно и неопходно је да се жандарми замене другима и да им се додели лакши сектор како би се одморили, да се легионари снабдеју топлем одећом и ципелама и да им се на располагање ставе неопходна медицинска средства.

Пљачкање код легионара је у извесној мери сузбијено утицањем и строгом контролом од стране жандарма као и од стране војске.

Горње достављам са хитном молбом за даље службено поступање.

Достављено: Команданту
Војне границе³⁴⁶
Командиру жандармерије Тузла.

Командант
Натпоручник Антон Посават

За тачност преписа:
Командант потпуковник
Машек

Независна Држава Хрватска
Команда жанд.[армерије] Тузла
Бр. 576 тајна

18. фебруар 1942.

Великој жупи Усора и Солин³⁴⁷ Тузла.

На основу наредбе команданта IV. жандармеријског пука, тајно J. S. бр. 405 од 25. септембра 1941 и наредбе команданта 8. пешадијског пука бр. 1170, тајно, од 12. фебруара 42, горње обавештење се доставља на знање и даље службено поступање. Током 17. и у ноћи са 17. на 18. фебруар т. г. ништа друго се не може сазнати о овом предмету.

Што се тиче исхране легионара, молим да се предузму мере како би се храна за њих редовно добијала од војске и гарнизона. Појава епидемије тифуса: било би неопходно да се хитно успостави амбуланта у

³⁴⁶ Војна крајина, организациона формација војске НДХ на њеним источним границама.

³⁴⁷ Соли.

Дрињачи са неопходним лекарским особљем и медицинским средствима, као што је раније замољено. Смена жандарма се за сада не може извршити јер нема никог таквог на располагању, а чим буде постојала могућност ово ће одмах бити урађено.

Саопштено:

Команданту IV. пешадијске дивизије Добој

Команданту VIII. пешадијског пука

Команданту IV. жандармеријског пука

Усташком стожеру³⁴⁸ у Тузли

Командант

Потпуковник

потпис Машек.

Превод: Тинто, Осијек, III. 3. 42.

³⁴⁸ Штабу. У немачком преводу је задржан хрватски назив за штаб.

ШЕФ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ ПОЛИЦИЈЕ У САРАЈЕВУ ИЗВЕШТАВА
ЗАПОВЕДНИКА ПОЛИЦИЈЕ У БЕОГРАДУ 17. ФЕБРУАРА 1942. О
НОВОМ ТАЛАСУ ТЕРОРА НАД СРБИМА И О СЛАЊУ У ЛОГОР
ЈАСЕНОВАЦ.³⁴⁹

Усташки терор³⁵⁰

Препис.

Заповедник Полиције безбедности
и Службе безбедности
Оперативна команда Сарајево.

Сарајево, 17. 2. 1942.

За
Заповедника Полиције безбедности и Службе безбедности
Београд.

Предмет: Нов талас терора против Срба.

Под изговором наводног комунистичког деловања, протеклих недеља су поново ухапшени бројни православци. Један део њих је б е з саслушања одмах отеран у логор Јасеновац. У разним појединачним случајевима смо са овог места упозоравали шефа полиције на његове погрешне одлуке као и на њихово повратно деловање на становништво. Он нема неопходно разумевање за оправдане приговоре од стране немачких служби. –

У овом смислу поново се упућује на извештај о Дирекцији полиције у Сарајеву од 27. 1. 42.

Усташе у последње време, а нарочито након што им је поверено снабдевање становништва основним животним намирницама, поново показују снажну склоност ка томе да искале своју жељу за осветом над Србима. Притужбе о пљачкању сливају се са различитих страна. Задатак снабдевања по налогу државе они схватају само као налог за

³⁴⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 146. Видети документа број 31. и 32. у овој књизи.

³⁵⁰ Рукописна забелешка.

снабдевање за себе саме. Њихово поступање приликом контролисања железничких композиција и на железничким станицама често је веома брутално и кратковидо и све је друго само не примерено, да се међу становништвом пробуди осећање да се овде озбиљно тежи реду на подручју снабдевања. –

У прилогу је један проглас „Усташа” Србима из Коњица и околине и један став о томе од стране једног лојалног православног.

Потписан Др. Хајнрих³⁵¹
СС-мајор

За тачност преписа
Маршал
канцеларијски службеник

³⁵¹ Др Алфред Хајнрих (Heinrich), шеф Оперативне команде Полиције безбедности и Службе безбедности (Einsatzkommando Sipo-SD) Сарајево, подређен Заповеднику полиције у Београду (Србији).

КОМЕСАР ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ МАКСИМОВИЋ 2. МАРТА 1942. ДОСТАВЉА СС-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ ЗАПИСНИК У ВЕЗИ СА ОДВОЂЕЊЕМ РАТНОГ ЗАРОБЉЕНИКА ЋОРЂА ЧАЛИЋА У ЛОГОРЕ ГОСПИЋ И ЈАСЕНОВАЦ.³⁵²

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ
КОМЕСАР
ЗА ПРЕСЕЉЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ИЗБЕГЛИЦА
№. 5705
Београд, 2 III 1942

КАБИНЕТ LA/I

Предмет: Насилно одвођење
немачког ратног заробљеника
ЧАЛИЋ ЋОРЂА у концентрационе
логоре Госпић и Јасеновац.

Веома поштовани господине Комесару!

У прилогу Вам достављам превод записника у предмету ЧАЛИЋ ЋОРЂА, службеника градске полиције у Вуковару, којег су усташе, чим је из немачког заробљеништва дошао на одсуство, као Србина заробиле и одвеле у концентрациони логор, прво у Госпић, а затим у Јасеновац. До данас је о њему изостала свака информација, тако да остаје бојазан да су га усташе у логору убиле.

Имам част, веома поштовани господине Комесару, да најпонижније замолим, да будете љубазни да се заузмете за овај случај и да ме о томе обавестите.

³⁵² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 189.

Уз највећу захвалност за Вашу племениту сусретљивост, потпи-
сујем се са изразима најдубљег поштовања

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР:
ТОМА МАКСИМОВИЋ
Тома Максимовић с. р.

1 прилог

353

Господину
Др. Вајнману,
СС-мајор и Комесар за пресељавање
Београд

³⁵³ Округли печат Комесаријата за избеглице.

ЗАПИСНИК СА ИЗЈАВОМ ДУШАНА ЧАЛИЋА У КОМЕСАРИЈАТУ
ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ 26. ФЕБРУАРА 1942, ПРЕМА КОЈОЈ ЈЕ ЊЕГОВ БРАТ
ПО ПОВРАТКУ ИЗ РАТНОГ ЗАТРОБЉЕНИШТВА У НЕМАЧКОЈ СА
ОСТАЛИМ ОФИЦИРИМА ОДВЕДЕН У ЛОГОР ГОСПИЋ, А ЗАТИМ
У ЈАСЕНОВАЦ.³⁵⁴

ЗАПИСНИК

од 26. фебруара 1942

сачињен у Изванредном комесаријату за заштиту избеглица
и пресељавање у Београду.

Пред нама стоји ЧАЛИЋ ДУШАН, избеглица из Вуковара, настањен
у Београду, Јужни булевар 8, и изјављује:

Мој брат, ЧАЛИЋ ЂОРЂЕ, службеник градске полиције у Вукова-
ру, био је, у априлу 1941 као резервни официр, ухапшен од стране не-
мачког Вермахта и одведен за Немачку. У јулу 1941 се, заједно са осталим
официрима из Хрватске, вратио натраг из Немачке, али је од стране
усташа одведен у концентрациони логор у Госпићу а затим у Јасеновцу.

Од овог времена нисам добио ни од Ђорђа а ни од хрватских власти
било какав извештај, и потпуно сам уверен да су га усташе убиле.

С обзиром на то да је мој брат као резервни официр ухапшен од
стране немачких војних власти, треба га као таквог и након повратка
из Немачке третирати као немачког ратног заробљеника, те сам мишље-
ња, да усташе немају никакво право да са мојим братом поступају на
један такав начин, а посебно што се он налази на одсуству.

Молим да се овај догађај испита и да се о резултатима овога оба-
весте надлежни српски органи власти.

Саслушао и оверио:
Ђура Ј. Родић, т. р.

Чалић Душан, т. р.

Записничар:
Д. Вујачић, т. р.

³⁵⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 190.

Бр. 67

КОМЕСАР ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ МАКСИМОВИЋ 2. МАРТА 1942. ДОСТАВЉА СС-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ ЗАПИСНИК У ВЕЗИ СА ОДВОЂЕЊЕМ РАТНОГ ЗАРОБЉЕНИКА ВАСЕ МАТИЈАШЕВИЋА У ЛОГОР ЈАСЕНОВАЦ.³⁵⁵

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ
КОМЕСАР
ЗА ПРЕСЕЉЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ИЗБЕГЛИЦА

Nr. 5706

Београд, 2 III 1942

Кабинет LA/I

Предмет: Насилно одвођење

немачког ратног заробљеника

МАТИЈАШЕВИЋ ВАСЕ у концентрациони

логор Јасеновац.

Веома поштовани господине Комесару,

У прилогу Вам достављам превод записника у предмету МАТИЈАШЕВИЋ ВАСЕ, учитеља из Латина код Пљашког,³⁵⁶ којег су усташе, чим је из немачког заробљеништва дошао на одсуство, као Србина ухапсиле у Загребу и одвеле га у концентрациони логор у Јасеновац. До данас је о њему изостала свака информација, тако да остаје бојазан да су га усташе у логору убиле.

Упућујем Вам, веома поштовани господине Комесару, најпонижнију молбу, да будете љубазни да се заузмете за овај случај, и да ме о томе обавестите.

³⁵⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 191.

³⁵⁶ Пљашки.

Уз највећу захвалност за Вашу доброту, потписујем се са изразима
најдубљег поштовања

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР:
ТОМА МАКСИМОВИЋ
Тома Максимовић с. р.

1 прилог

357

Господину
Др. Вајнману,
СС-мајор и Комесар за пресељавање
Београд

³⁵⁷ Округли печат Комесаријата за избеглице.

ЗАПИСНИК СА ИЗЈАВОМ ЈОВАНА РАЈАЧИЋА У КОМЕСАРИЈАТУ
ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ 26. ФЕБРУАРА 1942. ПРЕМА КОЈОЈ ЈЕ ЊЕГОВ РОЂАК
ВАСО МАТИЈАШЕВИЋ ПО ПОВРАТКУ ИЗ РАТНОГ ЗАРОБЉЕНИ-
ШТВА У НЕМАЧКОЈ СА ОСТАЛИМ ОФИЦИРИМА ОДВЕДЕН У
ЛОГОР ЈАСЕНОВАЦ.³⁵⁸

ЗАПИСНИК
од 26. фебруара 1942

састављен у Изванредном комесаријату за
заштиту избеглица и пресељеника у Београду.

Пред нама стоји РАЈАЧИЋ ЈОВАН, протојереј из Хрватске Костајнице, сада избеглица у Београду, настањен у Крајинској 18, и изјављује:

Мој рођак, Матијашевић Васо, учитељ из Латина код Пљашког,³⁵⁹ округ Огулин, у априлу месецу је као резервни официр заробљен и одведен за Немачку. У јулу 1941 међу осталим официрима из Хрватске и он се вратио натраг из Немачке, али су га усташе као Србина ухапсиле у Загребу и одвеле у концентрациони логор у Јасеновац. Од овог доба о њему уопште нисам добио никакву вест, а посве сам мишљења да су га усташе убиле у логору.

С обзиром на то да се он након повратка из Немачке третира као немачки ратни заробљеник, мишљења сам да хрватске власти нису имале никаквог права да са њим на тако бруталан начин поступају. Као немачки ратни заробљеник он се налазио на одсуству, због чега молим да се овај случај испита.

Саслушао и оверио:
Ђура Ј. Родић т. р.

Протојереј Јован Рајачић т. р.

Записничар:
Д. Вујачић, т. р.

³⁵⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 192.

³⁵⁹ Плашки.

ПРЕМА ИЗВЕШТАЈУ КОМАНДАНТА ЖАНДАРМЕРИЈЕ ОД 3. МАРТА 1942. УСТАШЕ ИЗ СРЕМА СУ ПРЕБИЛЕ ФЕРЕНЦ ЈАКОБА И ПРИСИЉАВАЈУ СРБЕ ДА ПРЕЂУ У РИМОКАТОЛИЧКУ ВЕРУ.³⁶⁰

Усташки терор³⁶¹

Препис.

Командант жандармерије је поднео извештај Министарству унутрашњих послова, према којем су, како је он сазнао из поузданог извора, усташе пребиле потпредседника општине Стари Сланкамен (Срем) Ференц Јакоба, а жандармеријски наредник, Миле Сутић, га је узео у заштиту (Ференц Јакоба), због чега је, међутим, по казни премештен у Босну. Ниједан од ових усташа није био кажњен. Даље се наводи у овом извештају, да су усташе у Срему од Срба захтевале писана уверења да ће они добровољно прећи у католичку веру. Усмено се, међутим, прети Србима, да ће, ако не буду прешли у католичку веру, бити одведени у логор. Моли се да се о овим догађајима обавесте немачке власти.

За тачност преписа
Маршал
канцеларијски службеник

3. 3. 42.³⁶²

³⁶⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 193.

³⁶¹ Рукописна забелешка.

³⁶² Исто.

ПРИЈАВА ГОСПАВЕ ЦУВИЋ ИЗ КОЛИМЕРА ЖАНДАРМЕРИЈСКОЈ
СТАНИЦИ У ТУЗЛИ 7. МАРТА 1942. ДА ЈОЈ ЈЕ ЛЕГИЈА ПОТПУНО
ОПЉАЧКАЛА КУЋУ, ДА ЈЕ СА ДЕЦОМ ИЗБЕГЛА У СИМИН ХАН
И ДА НЕМА СРЕДСТВА ЗА ЖИВОТ.³⁶³

ГОСПАВА, супруга Михајла Џувића, ³⁶⁴ Тузла 10. 4. 1942.³⁶⁵
који се налази у Њемачком заробљеништву
у Њемачкој из Колимира [Колимер], Опћина:
Гор[ња] Тузла, Котар: Тузла, Независна Држава Хрватска.
ПРИЈАВЉУЈЕ почињену штету по легијама.–

У Тузли, 7. ожујка³⁶⁶ 1942. године

Р. н.

О Р У Ж Н И Ч К О Ј П О С Т А Ј И

Независне Државе Хрватске

Т у з л а.

На 2. травња 1942. године наишла је кроз наше село легија и одмах
су почели пуцати и убијати сељане, а том приликом било је двоје мојих
дјеце: Ђорђо, 12 година стар и Зорка 16 година стара и чували су моја
говеда, а кад то опазили разумљиво некуд су побјегли, а легија је погра-
била моја говеда тј. два вола у врједности од - :.....15.000.- Куна
Двије краве у врједности од:.....15.000.- Куна
Једну јуницу стару 2. године у врједности од:.....3.000.- Куна
Осам кокошки, по 200. Кн. укупна врједност од:.....1.600.- Куна
Двије туке³⁶⁷ по 300. Кн. у укупној вредности од:.....600.- Куна
Зоби шест метара по 1.100. Кн. у укупној врједности од:.....6.600.- Куна
Један метар пшенице, по 5.000. Кн.....5.000.- Куна
Граха 60. килограма по 35. н. у укупној врједности од:.....2.100.- Куна
Један метар кромпира, у вредности од:.....1.400.- Куна

³⁶³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 279, оригинал на хрватском; АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 277–278,
копија превода на немачки.

³⁶⁴ Неразрешена скраћеница.

³⁶⁵ Рукописна забелешка.

³⁶⁶ Треба: травња, односно априла; тако је и у немачком преводу.

³⁶⁷ Бурке.

Јајца 80. комада по 5. Куна у укупној врједности од:.....400.- Куна
Двије поњаве, у врједности од :/ :двоструке:/ ланене:.....1.000.- Куна
Пет јастука полувунених по 200. Кн. вредност укупна:.....1.000.- Куна
Дванаест пари веша мушког и женског разне величине:.....4.000.- Куна
Осам метара беза боље врст/ :убјеле :/ по 300. Кн.

вредност укупна:.....2.400.- Куна
Костретних врећа 2. комада нове,/ :великог формата :/.....1.500.- Куна
Једне бисаге костретне, у вредности од:.....600.- Куна
Двије торбе костретне, нова и друга половна у врједности:.....150.- Куна
Прегја од лана и вуненог плетива 2. клгр.а и прегје исто

у вредности од:.....1.200.- Куна
Један фермен од шајака у вредности од:.....500.- Куна
Строск (сламњаче) 3 комада по: 100. Кн:.....300.- Куна
Лавора 3. комада у врједности од 200.- Куна
Три лампе гасне, 2. сата и осталог кућног посуђа разног

у врједности:.....5.000.- Куна
Ракије 20. литара по 100. Кн. у укупној врједности од:.....2.000.- Куна
Један плуг и колица у вредности од:.....1.500.- Куна
Једна волујска кола дрвена окована у вредности од:.....2.000.- Куна

порушили 1. шпорет /штедњак/ и 4. прозора, укупна
вредност од:.....2.000.- Куна
Сума:..... 92.550.- Куна

(Словом Деведесет двије тисуће пет стотина педесет куна:)

Имадем петеро дјеце који смо остали без нигдје ништа у празној и
оруженој кући, ради тога сам била присиљена настанити се у Симинхану.³⁶⁸

На основу тога подноси ову

П Р И Ј А В У.

И молим да благоизволите поступити по прописима Независне
Државе Хрватске. И изјављујем да је мој супруг заробљен у Њемачком
заробљеништву.-

За дом спремна
т.ј. Госпава Џувић.³⁶⁹

³⁶⁸ Симин Хан.

³⁶⁹ Отисак палца уместо потписа.

ПРИЈАВА ЈОВЕ ЦУВИЋА ИЗ КОЛИМЕРА ЖАНДАРМЕРИЈСКОЈ
СТАНИЦИ У ТУЗЛИ 7. МАРТА 1942. ДА МУ ЈЕ ЛЕГИЈА У ТРИ
НАВРАТА СВЕ ОПЉАЧКАЛА, ДА ЈЕ СА ПОРОДИЦОМ ИЗБЕГАО
У СИМИН ХАН И ДА НЕМА СРЕДСТВА ЗА ЖИВОТ.³⁷⁰

ЦУВИЋ ЈОВО, пок. Живка из Колимера³⁷¹ Тузла
Опћина: Гор.[ња] Тузла, Котар: Тузла, Независна 10. 4. 42.³⁷²
Држава Хрватска. –
ПРИЈАВЉУЈЕМ почињену ми штету по
легији.

У Тузли, 7. ожујка 1942. године

Р. п.

ОРУЖНИЧКОЈ ПОСТАЈИ

Независне Државе Хрватске

Т у з л а .-

Прије два мјесеца је наишла легија у наше село и мене је ранила из
пушке у врат, и том приликом је на мојега властитог коња натоварила
метар кукурузна брашна, које сам ја самлио за своју властиту потребу,
и 20. килограма пшенична брашна, и три костретне вреће, једну краву
у врједности од 6.000. куна, а коњ у врједности од куна 4000.- а кукуру-
зно брашно у врједности од: 2000. куна, и пшенично брашно у врједно-
сти од 900 куна, 9 комада јастука нових извезених у врједности од 2700.
куна, један тукац, у врједности од: 400 куна, и један женски шал у
врједности од: 500. куна, те један литар гаса у врједности од: 15. куна.-
и ово је све легија покупила и однијела и оћерала са собом .-

У УКУПНОЈ ВРЈЕДНОСТИ ОД: КУНА: 16.515.---

Након мјесец дана наишла је опет легија такођер кроз наше село и
одузели су следеће: 30. аршина сукна по 300. Куна, у укупној врједно-
сти од:.....9.000.- куна
Један израбљен гуњ, у врједности од:.....1.300.- куна
Троје женске опанке, у врједности од 300. кн:.....900.- куна

³⁷⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 287, оригинал на хрватском; АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 285–286;
копија преведена на немачки.

³⁷¹ Неразрешена скраћеница.

³⁷² Рукописна забелешка.

Осам пари вунених чарапа по 300. Кн:.....2.400.- куна
Шест пари веша мушких у врједности од:.....7.000.- Куна
и женских.....

20. килограма пшенична брашна по 50 Кн. и жака: 50. Кн:....1.050.- Куна

На 2. травња 1942. године наишли су по трећи пут опет наше село,
одузели су ми двије краве у врједности од:.....15.000.- куна

Зоби 4. метра по 1.100. Кн. укупна врједност:.....4.400.- Куна

Један метар пшенице, у врједности од:.....5.000.- Куна

Кукуруза 5. метара по 3.000. Кн. укупна врједност од:.....15.000.- Куна

Граха 30. килограма, по 35. Кн. укупна врједност од:.....1.050.- Куна

Шест комада кокошки, по 200. Кн. укупна врједност:.....1.200.- Куна

Порушен један шпорет (штедњак) и 3. прозора, укупна вр:....2.000.- Куна

СУМА.....81.815.- Куна

(Словима осамдесет једна тисућа осамстопетнаест куна:)

Имадем ДЕСЕТЕРО породичних чланова, који смо остали без ни-
гдје ништа у празној и орушеној кући, и још уз то и рањен, а стар сам
57. (педесетседам) година и неспособан за привреду био сам присиљен
настанити се до даљњег у Симинхан. ДОЧИМ, један мој син је заробљен у Њемачком заровљеништву, а други ради као радник у Државном
руднику у Креки.–

На основу тога подносимо ову

П Р И Ј А В У:

И молим да благоизволите поступити по прописима Независне
Државе Хрватске. –

А изјављујем: да нисам ја нити ни моја породица нисмо били у
никакој у опће организацији. – У четницима и комунистима немам
никога од моје породице, јер сам избјегао с породицом од истих.

За дом спремни
т. ј. Јово Џувић.³⁷³

³⁷³ Отисак палца уместо потписа.

Бр. 72

ШЕФ ОПЕРАТИВНЕ КОМАНДЕ ПОЛИЦИЈЕ У ЗАГРЕБУ ОДГОВАРА
СС-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ 18. МАРТА 1942. ПОВОДОМ ИЗВЕШТАЈА
ПРЕДСЕДНИКА ВЛАДЕ НЕДИЋА О ЗВЕРСТВИМА У ХРВАТСКОЈ.³⁷⁴

ШЕФ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ
ПОЛИЦИЈЕ БЕЗБЕДНОСТИ И
СЛУЖБЕ БЕЗБЕДНОСТИ
ОПЕРАТИВНА КОМАНДА
ЗАГРЕБ

Загреб, 18. март 1942.
Тушканац 18
Тел. 23333

B. Nr. 104/42 Schu/Fe.

Полиција безбедности и Служба безбедности
Београд
23. III. 1942
Реферат: VB³⁷⁵

ПОВЕРЉИВО

За
Заповедника Полиције безбедности и Службе безбедности
на руке СС-мајору Др. Вајнаману
Београд.

Предмет: Извештај председника владе Недића Заповеднику у Србији
– Зверства у Хрватској, односно хрватска зверства у српским
селима.

Веза: Допис Опуномоћеног командујућег генерала у Србији, Управни
штаб, Днев. No. 206/41 VB Ма од 6. I. 42. и Днев. Nr. 212/41
Др. Вај./Ма од 5. I. 42. и Београдски допис B. Nr. 7587/41 од
9. 12. 41-Густав IV B. Nr. 7587/41 од 16. I. 42, – K IV B. Nr.
7587/41 од 18. II. 42, тамошњи FS 1058 од 10. III. 42114 B. Nr.
7587/41 и овдашњи допис 1396/41 од 11. III. 42.

³⁷⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 205. Видети и документа број 22, 23, 24. и 25. у овој књизи.

³⁷⁵ Пријемни печат. VB је била службена ознака СС-мајора Вајнмана.

Прилога: 1.³⁷⁶

Након спроведених провера записника који су приложени у Прилогу, могло се установити да наводи одговарају чињеницама. Превод који се прилаже у Прилогу, а који се односи на напад четника на Корај, који је среска власт у Бијељини доставила Равнатељству за јавни ред и сигурност у Загребу, доставља се ради примања к знању.

За тачност:
СС-поручник³⁷⁷

Шеф Оперативне команде
Загреб
потписан Бајзнер
СС-мајор

³⁷⁶ Прилог овом документу је документ број 17 у овој књизи, извештај среске власти у Бијељини од 29. новембра 1941. о нападу четника на Корај.

³⁷⁷ Нечитко.

ПРЕМА ИЗВЕШТАЈУ ОД 14. АПРИЛА 1942. УСТАШЕ СУ У ВОЋИНУ СТРЕЉАЛЕ СРПСКЕ ЂАКЕ, ШУМЕ СУ ПУНЕ ИЗБЕГЛИХ СРБА И КОМУНИСТА, ИМА И ХРВАТСКИХ ДЕЗЕРТЕРА, НЕМА ШУМСКИХ РАДНИКА.³⁷⁸

III A

У акта Усташка зверства³⁷⁹
14. IV. 1942.

Предмет: Устаничко подручје Славонија.

Усташе су ушле у школску зграду у Вочину³⁸⁰ и из учионице одвеле српску децу, а затим су их стрељали.

Шуме фирме Гутман³⁸¹ пуне су избеглица, које се могу срести у мањим и већим групама. Највећим делом су то Срби и комунисти. Такође се могу срести и дезертери хрватских домобрана. Како 1 VM³⁸² из Белишча³⁸³ саопштава, за шумске радове се није пријавио ниједан радник.

MM

³⁷⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 289.

³⁷⁹ Рукописне забелешке; нејасна реч и параф.

³⁸⁰ Воћин.

³⁸¹ Guttman.

³⁸² Повереник (Vertrauensmann, скраћено VM).

³⁸³ Белишће.

ПРЕМА ИЗВЕШТАЈУ ПОВЕРЕНИКА ОД 9. МАЈА 1942, СРБИ У СЛАВЕНИЈИ СУ ИЗЛОЖЕНИ УСТАШКИМ ЗВЕРСТВИМА И НАСИЛНОМ ПОКАТОЛИЧАВАЊУ ПА СУ ИЗБЕГЛИ У ПЛАНИНЕ, ХРВАТИ МАСОВНО ДЕЗЕРТИРАЈУ, БИЋЕ ДОВЕДЕНЕ МАЂАРСКЕ ТРУПЕ, А ИТАЛИЈАНСКЕ СУ ВЕЋ УПУЋЕНЕ У ОСИЈЕК.³⁸⁴

III С Превести 1+2

WV

L III³⁸⁵

Срби из Славоније били су присиљени да се пред усташким зверствима повуку на Папук, Крндију и друге планине да би на тај начин сачували голе животе. Упоредо са тим нечувеним зверствима вршено је и насилно покатоличење српских маса тако да су цели крајеви били принуђени да напусте веру својих отаца. Овај процес почео је са оснивањем Независне државе Хрватске те је и сада у току.

Хрватски елементи из тих крајева држали су се пасивно и нису ни покушавали да узму у заштиту Србе са којима су у пријатељству живели вековима.

Међутим када су хрватске војне власти почеле да позивају домобранце и упућују их на разне војне службе – та хрватска маса – која је годинама од својих водећих личности одгајана у анархистичном духу почела је да бега у шуме тако да су поједини крајеви око Слатинског Дреновца, Ораховице, Подравске Слатине, Славонске Пожеге итд. пуни Хрвата – војних бегунаца.

Хрватске политичке власти изгубиле су контролу над тим крајевима те нису у стању да спрече испаде „зеленог кадровца”.³⁸⁶ Познато је да су у појединим местима спаљене општинске зграде итд.

У циљу завођења реда и повратка нормалном животу имале су доћи у Осиек и остале крајеве Славоније мађарске трупе, међутим, обзиром на постојеће несугласице и нетрпељивост између Мађара и Хрвата онемогућен је долазак мађарских трупа. Говори се да су водеће

³⁸⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 518, оригинал на српском, ћирилицом; АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 516–517, копија преведена на немачки.

³⁸⁵ Рукописне ознаке да се документ преведе, обради у одељењу III С, за руководиоца L (скраћено од руководиоца, Leiter) трећег Одељења установе Заповедника полиције (BdS) у Београду.

³⁸⁶ Зеленокадровци.

личности усташког покрета из Славоније сматрале да би могло доћи до отвореног оружаног сукоба са тим мађарским трупима, уколико би Мађари покушали да врше било какву полицијску власт на територији Хрватске. Међутим како хрватске војне и цивилне власти нису у стању да заведу ред у Славонији то су пре неколико дана упућене у Осјек талијанске трупе које ће планском акцијом обезбедити мир и ред у тој покрајини.

9. V. 942.³⁸⁷

B 700–701³⁸⁸

³⁸⁷ Датум рукописом на немачком преводу.

³⁸⁸ Шифровано име повереника.

Бр. 75

КОМЕСАР ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ МАКСИМОВИЋ ДОСТАВЉА 27. МАРТА
1942. СС-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ ПИСМО ЈЕДНОГ ХРВАТА ЗАГРЕ-
БАЧКОМ НАДБИСКУПУ СТЕПИНЦУ.³⁸⁹

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ
КОМЕСАР
ЗА ПРЕСЕЉЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ИЗБЕГЛИЦА

Res. Nr. 51/1942

Београд, 26 март 1942 Полиција безбедности и Служба безбедности
Београд.

27. III. 1942

Реферат VB³⁹⁰

КАБИНЕТ LA/I

Предмет: Писмо једног Хрвата Др. Степинцу.

Поштовани господине Комесару!

Дошли смо у посед једне копије писма из пера једног Хрвата упу-
ћеног загребачком надбискупу господину др Степинцу, те имам част
да Вам зарад Ваше информације, доставим превод овог писма.

Препоручујући се дубоко, потписујем се

са особитим уважавањем

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР
ТОМА МАКСИМОВИЋ
Тома Максимовић с. р.

³⁸⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 217.

³⁹⁰ Пријемни печат; службена ознака Вајнмана.

1 Прилог

391

Господину
Др. Вајнману,
СС-мајор и Комесар за пресељавање
Београд

³⁹¹ Округли печат Комесаријата за избеглице.

ПРЕВОД ПИСМА ЈЕДНОГ ХРВАТА, УПУЋЕНОГ ИЗ ЗЕМУНА
8. ФЕБРУАРА 1942. ЗАГРЕБАЧКОМ НАДБИСКУПУ СТЕПИНЦУ.³⁹²

Господин

Др. Алојзије Степинац, надбискуп³⁹³

Загреб

Ове редове Вам упућујем као човек човеку, као хришћанин хришћанину! Месецима се одлучујем на ово све у очекивању пуном наде да ће ужасним вестима из Хрватске сад заиста доћи крај те да бих се могао сабрати и мирно писати.

Већ целих 10 месеци се Срби на најужаснији начин злостављају и убијају, њихова добра која вреде милијарде се уништавају, стид, огорченост и срџба на лицу су сваког часног Хрвата!

Са убиствима Срба отпочело се у првом периоду оснивања убоге Независне Државе Хрватске (Госпић, Глина, Гудовац, Босанка Крајина, итд.), која без икаквог прекида трају и данас.

Сва страхота није само у убиствима. Старци, жене и деца серијски се прво ужасно злостављају а затим се убијају. Ови недужни Срби ексерима су прикивани на пањеве, ватрени језици су обавијали њихове голе груди, живи су печени и спаљени у својим домовима и црквама,

³⁹² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 218–219.

³⁹³ Видети: Lj. Boban, *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade*, Zagreb: Globus, 1986, 284–303; M. Bulajić, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. 'Politika Stepinac' razbijanja jugoslovenske države i pokatoličavanja pravoslavnih Srba po cijenu genocida; stvaranje Civitas Dei – Antemurale Christianitatis*, одељак „Kontroverze u vezi s pismom bivšeg ministra dr Prvislava Grizogona nadbiskupu Stepincu o odgovornosti hijerarhije Katoličke crkve za ustaške zločine genocida nad pravoslavnim Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1942)”, knjiga II, Beograd: Politika 1992, 993–1005; Булајић је прихватио Бобаново тумачење да то писмо није написао бивши министар др Првислав Гризогоно, што се често наводило у изворима и литератури. Гризогоно је рат провео у окупираном Београду и у два наврата је био заточен у логору на Бањици. Булајић је сматрао да је од мањег значаја ауторство писма у односу на чињеницу да је садржај писма веродостојан и да је оно у разним верзијама било широко познато не само у окупираној Србији и НДХ, него су за њега знали и Југословенска влада у избеглиштву и Британци.

поливани су кипућом водом, њихова кожа је драна а отворене ране затим посипане песком и сољу, очи су им копане, уши, носеви и језици одсецани; српском свештенству је брада са брковима одсецана заједно са кожом, полни органи су им гурани у уста, даље су везивани за камион, који би затим јурнуо пуном брзином, руке и ноге су им ломљени, у главу закуцавани ексери, живе су их бацали у бунаре и бездане а затим на њих бацали бомбе, главе су им разбијане гвозденим маљевима, деца су бацана у ватру, кипућу воду и кречне јаме, њихове ноге су развлачене, главе ексерима закуцаване у зид, кичма камењем и дрвеним чекићима ломљена – и још је много ужасних инквизиција извршено, које културно човечанство уопште не може ни да замисли.

Хиљаде и хиљаде српских лешева плутало је Савом, Дравом и Дунавом, као и дуж њихових притока. Лешеви су носили натпис: „Правац Београд – путује краљу Петру!” У једном чамцу на Сави пронађене су дечије главе са једном женском главом између њих (можда је то била глава мајке ове деце!) са следећим натписом: „Месо за Јованову пијацу у Београду!” Ужасан је случај МИЛЕВЕ БОЖИНИЋ из Стабанце, којој су из мајчине утробе ножем извадили дете. У Босни су пронађене печене главе, даље лонци пуни српске крви, Србе су терали да пију топлу крв своје браће, и још таквих случајева! Огроман број жена и девојака је силован, жене испред кћерки и кћерке испред мајки. Такође су ове несрећнице одвођене у усташке логоре где су служиле као блуднице, силовања су чак вршена и у српским црквама. У Петрињи је дошло до једног ужасног инцидента: син је сопствену мајку морао да силује. Масовна убиства – 3000 Срба у православној цркви у Глини и убиства стотине и стотине Срба у цркви у Кладуши – гвозденим маљевима у главе – то светска историја још није забележила. За сва ова ужасна и нечувена злостављања постоје детаљи у овереним записницима.

Зверства ових нечувених злостављања ужаснула су чак и немачке и италијанске војне снаге. Оваква зверства су Хрвати вршили и за време Тридесетогодишњег рата, примећују Немци. Од тог доба у Немачкој се укоренила следећа изрека: „Сачувај нас Боже куге, глади и Хрвата!” И Немци у Срему их презиру а њихово поступање са Србима је хумано. Италијани су као доказ о овим зверствима направили фотографске снимке, и то: један лонац српских очију, тежак 3 1/2 кг, слика једног Хрвата са огрлицом од српских очију, и поново једног другог Хрвата из Дубровника, који је био опасан са 2 низа српских језика.

У концентрационом логору у Јасеновцу и дан данашњи нестају хиљаде и хиљаде Срба, који су у полупорушеним баракама без довољно сламе и покрива изложени глади и оштрој зими и тако налазе своју смрт.

Као храна дају им се дневно два комада кромпира. У једном логору у Лици, Немци су затекли крвљу натопљен празан логор и само кржаве крпе од одеће и веша. Хиљаде и хиљаде Срба су овде уморене. У светској историји Европе не могу се забележити овакви случајеви! Да би се овакви случајеви пронашли, мора се тражити по Азији у доба Тимур-Ленка и Џингис Кана, или пак по Африци, код дивљих, крвожедних владара. Ништа нас више не може опрати! Ни последњем Циганину на Балкану нећемо смети више да поменемо своју хиљадугодишњу културу, јер ни Цигани никада оваква зверства нису починили.

Зашто пишем од свих њих баш Вама, кад Ви нисте политичка личност и за ово Ви не можете никакву одговорност преузети?! Ја пишем зато што:

У свим овим ужасним случајевима крвавих злочина, учествовала је и наша католичка црква, и то на двојаки начин:

1./ У свим овим случајевима, АКТИВНОГ удела је имао један велики број свештенства и организована католичка омладина. Многи католички свештеници деловали су као команданти усташких логора и лично су наређивали ово ужасно злостављање и убијање Срба. Један католички свештеник је сопственом руком убио једног српског духовника. Ово они без претходног одобрења својих бискупа никако нису смели да ураде; будући да су своје руке укаљали недужном српском крвљу, морали су да иступе и да дођу пред суд. Но пошто им никаква казна није изречена, претпостављам да су за ова убиства и злостављања бискупии дали дозволу односно сагласност.

2./ Ова зверства су извршена зато да би се преживели Срби присилили на католичку веру. Још док је земља била натопљена крвљу ових мученика, још док се преживелим Србима из груди отимао самртни уздах, свештеници, фратри и часне сестре су им доносили у једној руци усташки нож а у другој молитвеник и Оченаш. Цели Срем је преплављен лецима бискупа АКШАМОВИЋА,³⁹⁴ које је дао да се сачине у његовој штампарији у Ђакову, а у којима опомиње Србе да пређу у католичку цркву како би на тај начин спасили своју имовину. Тиме је наша црква хтела да докаже, да она може да убије душе верника исто онако

³⁹⁴ Антун Акшамовић, ђаковачки бискуп.

као што усташе могу њихова тела. На католичку цркву истовремено пада и сумња да је она разорила бројне српске цркве, манастире и да је све црквене ствари од вредности опљачкала. Чак ни саборни храм у Сремским Карловцима нису поштедели. Сва ова зверства има католичка црква на својој савести а хрватско име је сад за увек осрамоћено!

Иако ми Хрвати свој стид НИКАДА не можемо опрати, ми своју одговорност и своју савест можемо смањити пред културним светом на тај начин што ћемо подићи свој глас против свега горе поменутог.

За ово откуцава задњи час. Након свих ових зверстава у светској историји следе големе казне! Шта ће сад бити од нас Хрвата ако остане само утисак да смо нашу злу игру терали даље до самог краја.

У првом реду, дужност је католичке цркве да подигне свој глас, она је света и јака. У Немачкој су католички бискупи подигли глас у користи изгнаних Јевреја, код нас међутим, свој глас није дигао ни један једини бискуп док се недужни Срби још горе прогоне него Јевреји у Немачкој. Због тога ће на католичку цркву пасти највећа одговорност и за Божју и за људску казну. Ова последња ће хрватски народ сигурно погодити, ако се не будемо благовремено покајали за своје грехе.

О овоме Вас обавештавам како бих своју душу спасио, а Вама, међутим, остављам слободу да пронађете пут за спасење Ваше душе!

Један од многих који је прво човек и католик,
а затим један частан Хрват. –

Земун, 8. фебруар 1942.

ДОПИС СРЕСКЕ ВЛАСТИ У ТУЗЛИ СВИМ ОПШТИНСКИМ УПРАВАМА 27. МАРТА 1942. О РЕГРУТОВАЊУ СРБА И ЊИХОВОМ УПУЋИВАЊУ НА РАД У НЕМАЧКЕ ФАБРИКЕ АВИОНА ЧИЈИМ ПОРОДИЦАМА ВОЈСКОВОЋА КВАТЕРНИК ГАРАНТУЈЕ БЕЗБЕДНОСТ.³⁹⁵

Нез.[ависна] Држ.[ава] Хрв.[атска]

Котар.[ска] област Тузла

Бр. Тајно 253/42

Позивање причувника³⁹⁶ на рад у Њемачку

10. 4. 42.

Тузла³⁹⁷

Тузла, 27. ожујка 1942

Свима обћинским поглаварствима у котару

Свима чиновницима ове области.–

Вел.[ика] Жупа Усора и Соли под Бр. 447/тај.[но] од 24/III. о.[ве] г.[одине] Савезно допису Министар.[ства] Хрв.[атског] домобранства II одјел Бр. 940/тај.[но] од 17. III о.[ве] г.[одине] достављен је допис који дословно гласи:

„Војсковођа је у споразуму са опуномоћеником Државног Министарства за Зракопловство Њем.[ачке] државе одлучио, да се позову у изванредну домобранску дјелатну службу на Неодређено Вријеме причувници грчко-источне вјере, те се као такви пошаљу на рад у Творнице Зракопловства у Њемачку државу”.

Досада је пучанство на подручјима домобранских попунидбених заповједничтва – Пожега, Осијек, а нарочито Хрват.[ска] Митровица³⁹⁸ одазвало у доста вел.[иком] броју томе позиву ради чега је Војсковођа

³⁹⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 373–374, оригинал на хрватском, рукописни препис; АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 370–372, копија преведена на немачки.

³⁹⁶ Војни резервисти.

³⁹⁷ Две речи нејасне.

³⁹⁸ Сремска Митровица.

након извјешћа Подписатога, упутио домобранском попунидбеном Заповједничтву у Хр.[ватској] Митровици брзојавку слиједећег садржаја:

Са признањем узео до знања да су се позвани грађани грчко-источне вјере одазвали у пуној мјери моме позиву да иду на рад у Њемачку што вриједи као одслужена вјежба у Домобранству.

Обавијестите све, да њихове обитељи стоје под мојом заштитом и пазите особно на њих.

Војсковођа Кватерник.

Како се из овога брзојава види, Војсковођа је одредио да се овим причувницима рад у Њемачкој рачуна као одслужење Домобранске вјежбе, а да обитељи тих причувника грчко-источне вјере стоје под његовом особном заштитом.

Како ће постепено за позивање ваших причувника у сврху одашиљања на рад у Њемачку сва Домобран.[ска] попунидбена Заповједничтва доћи на ред, то се ова окружница превентивно издаје п.[о] н.[аређењу] на знање и припремање односних позивних заповиједи.

У ту сврху долазе годишта 1887 до 1912. –

Попунидбена Заповједничтва имају затражити од обћина попис обитељи упућених причувника на рад у Њемачку са овим ступцима:

Име и презиме, година рођења причувника, број дјеце, број осталих чланова обитељи, те величина сељачког посједа.

Ову окружницу достављам на знање с тим, да је Војсковођа одредио, да се пучанству грчко-источ.[не] вјере на згодан начин саобћи, да ће ови причувници бити на раду у Њемач.[ким] зракопловним творницама, где ће бити додуше у стеговном³⁹⁹ погледу подређени Хрват.[ској] домобранској управи, али за свој [рад] плаћени као и сви уговорни радници Њемач.[ке] државе, да ће бити заштићени по установама за осигурање радника, и да ће моћи од своје заслужбе одашиљати мјесечно око 3000 куна.

Нарочито али, код овог саопћења упозорити житељство грчко-источ.[не] вјере, да је обитељи причувника Војсковођа узео под своју заштиту.

³⁹⁹ Дисциплинском.

Доставља се предње са налогом, да на најзгоднији начин саопћите пучанству грчко-источ.[не] вјере по овом допису, те да им прикажете корисне стране упућивања на рад и могућност обскрбе у том погледу себе и својих обитељи.

За дом спремни
М.П.

Котарски предстојник

Примедба: Обитељи ће им чувати
Легија М. Хациефендића; ! а поља⁴⁰⁰

⁴⁰⁰ Примедба је написана истим рукописом као и препис документа. Она је свакако иронична, јер је њено значење да ће породице регрутованих „чувати” јединице (легија) Мухамеда Хациефендића, које су починиле масовне злочине над српским становништвом, о чему сведоче и документа у овом зборнику.

ФОЛКСДОЈЧЕР КАРЛ ХЕГЕР ИЗВЕШТАВА 9. АПРИЛА 1942. О ХРВАТСКИМ КОНЦЕНТРАЦИОНИМ ЛОГОРИМА У ЛОБОРГРАДУ И ГОРЊОЈ РИЈЕЦИ, КОЈИМА ОН УПРАВЉА, О ЛОГОРУ ЂАКОВО И НАЈДЕТАЉНИЈЕ, О ЛОГОРУ ЈАСЕНОВАЦ.⁴⁰¹

VB⁴⁰²

К III Rx/Fli

Београд, 9. 4. 1942.

Белешка уз спис.

Предмет: Хрватски концентрациони логори.

Појавио се фолксдојчер припадник Немачког људства⁴⁰³ Хрватске, Карл Хегер, рођен у Осијеку, и известио следеће о хрватским концентрационим логорима:

У близини Загреба, у Загорју, налазе се два женска концентрациона логора и то: Лоборград⁴⁰⁴ код Златара у Загорју. Он обухвата 1.040 јеврејских жена и деце, као и 360 православних и католика. Други логор се налази у Горњој Ријеци код Крижеваца, срез Вараждин. Овај логор обухвата 200 жена и деце, и то како Јеврејки тако и православних. Други један логор налази се у Жакову⁴⁰⁵ код Осијека. У њему су само јеврејске жене и деца из Босне. Тренутно броји 3000 затвореника.

Главни концентрациони логор се налази у Јасеновцу. У овом логору је током протекле године, према наводима Карла Хегера, који је запослен као управник логора у Лоборграду и Горњој Ријеци, убијено

⁴⁰¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 227–229.

⁴⁰² Рукописна ознака Вајнмана; нечитке скраћенице.

⁴⁰³ Deutsche Mannschaft, организација којој су припадали сви мушки припадници немачке националне мањине (фолксдојчери) у НДХ од 18 до 60 година. Руководство фолксдојчера било је у Осијеку, а на његовом челу је био Бранимир Алтгајер (Altgayer).

⁴⁰⁴ М. Peršen, *Ustaški logori*, Zagreb: Globus, 1990, 279–282.

⁴⁰⁵ Ђаково; видети: Z. Vasiljević, *Sabirni logor Đakovo*, Slavonski Brod: Centar za povijest Slavonije i Baranje, Spomen-područje Jasenovac, 1988.

најмање 7000 лица. У Јасеновцу се налазе само мушкарци. Тренутно се у Јасеновцу налази око 800 лица. Колико њих је пак у последњим недељама умрло или убијено, он не зна.

Хегер је најпре управљао једним логором за мушке затворенике у Загребу и то један и по месец. У септембру је затим преузео управу над оба женска концентрациона логора у Лоборграду и Горњој Ријеци и од тад управља њима.⁴⁰⁶

О логору Јасеновац Хегер извештава да заточеници и на најмањи преступ бивају премлаћени и погубљени. Много је лешева убијених нагурано у један насип који заточеници морају да граде. Дрвени лежајеви су постављене на више нивоа и међу њима је тако мало простора да се заточеници могу само још на силу угурати. Кад се доведу нови заточеници, све им се одузима, све до једног пара ципела, једних панталона и једне кошуље. Какво год да је време напољу, заточеници морају радити тешке послове и потпуно се неодговарајуће хране. Сваки дан је претходне године умирало у просеку до 80 лица.

Стражу сачињавају усташе, које су потпуно бестијалне. Они раде шта хоће; Хегер је прошле године имао да допреми један нови транспорт затвореника из Загреба за Јасеновац. Приликом допремања затвореника, један човек није хтео да да да му се све одузме, након чега је он, као и још један други затвореник, одмах ударцима оборен и остао је да лежи обливен крвљу. Ни о једном од њих двојице се више ништа није чуло, очигледно је да су убијени.

Исхрана логораша у оба женска логора испрва није била лоша. Јеврејска вероисповедна општина из Загреба је задужена да се брине за јеврејске и православне затворенице у оба женска логора. При том су православци природно прошли лошије. Из Мађарске је Јеврејској вероисповедној општини у Загребу последњих месеци као донација исплаћен један милион пенга.

Један део овог новца очигледно је искоришћен за давање мита, јер се јеврејски затвореници од пре отприлике једног месеца радују мањим слободама.

Здравствено стање у оба логора је лоше. Тренутно влада трбушни тифус који су донели заточеници из Босне.

⁴⁰⁶ Видети и: *Dnevnik Diane Budisavljević 1941–1945*, 15–39.

108 лица је већ умрло од тифуса, а око 400 њих се разболело.

У последње време се заточеницима дају покварено месо и кобасице.

С. р.⁴⁰⁷
СС-капетан

Упутити:

1) VB⁴⁰⁸

⁴⁰⁹11/4

⁴⁰⁷ Нечитко.

⁴⁰⁸ Вајнманова службена ознака.

⁴⁰⁹ Руком исписан датум и параф.

ПОГРАНИЧНА ЦАРИНСКА СТРАЖА ДОСТАВЉА 9. АПРИЛА 1942.
ЗАПОВЕДНИКУ ПОЛИЦИЈЕ У БЕОГРАДУ ПРЕВОД ПРЕПИСА
НАРЕДБЕ ВРХОВНЕ ЧЕТНИЧКЕ КОМАНДЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ ОД
ДЕЦЕМБРА 1941.⁴¹⁰

Погранична царинска стража Србија
Служба за везу
код Опумоћеног командујућег генерала у Србији

– О 3051 –

Београд, 9. април 1942.

Полиција безбедности и Служба безбедности
Београд
13. IV. 1942
Реферат: III
В. No. 2585/42⁴¹¹

Предмет: Четничке јединице

Прилог: Препис једне наредбе

Достављам препис једног мањкавог превода једне наредбе Врховне
команде четничких одреда у Југословенској војсци од децембра 1941.

Препис наредбе налази се у рукама арнаутског жандармеријског
команданта у Дугој Пољани. Са тог преписа је превод ове наредбе.

412

За
Командујућег генерала и заповедника
Командни штаб I ц
Управни штаб
Виши вођа СС и полиције
Заповедник Полиције безбедности и Службе безбедности
Служба Абвера
сви у Београду

⁴¹⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 226.

⁴¹¹ Пријемни печат; параф.

⁴¹² Нечитак потпис.

ПРЕПИС ПРЕВОДА ИНСТРУКЦИЈА ВРХОВНЕ КОМАНДЕ ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВОЈСКЕ, МАЈОРУ ЂОРЂУ ЛАШИЋУ И КАПЕТАНУ ПАВЛУ ЂУРИШИЋУ ОД 20. ДЕЦЕМБРА 1941, О ЦИЉЕВИМА БОРБЕ И МЕТОДАМА ЗА ЊИХОВО ОСТВАРЕЊЕ, ПРЕВЕДЕНО 15. АПРИЛА 1942.⁴¹³

Препис
превода по смислу.

Врховна команда четничких одреда
у Југословенској војсци
Рег. Акт 370 од 20. XII. 1941.

Генералштабски мајор Г. Ђордон Лашидер,⁴¹⁴ командант четника у југословенској војсци у Црној Гори (Монтенегро), капетан Г. Павле Ђуришитју,⁴¹⁵ командант четничке дивизије у Лимској области дају следеће инструкције:

Наша држава се још увек налази у рату са вековним непријатељима Немачком и Италијом.

Изван наше домовине се за слободу нашег народа боре наш вољени краљ и његова влада, која на дипломатски начин заједно са нашим великим савезницима учествује у борбама на Блиском Истоку.

Слобода је највеће добро једног народа и зато имамо обавезу да се у домовини боримо надљудским напорима. У сјајном светлу касније историје показаће се да смо истерали непријатеља из наше вољене домовине.

У овој дивовској борби ми нисмо сами, већ уз Америку, Енглеску, Русију и све демократске земље имамо велике савезнике. Наша победа је сигурна.

⁴¹³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 44–48. Инструкција генерала Драже Михаиловића мајору Лашићу и капетану Ђуришићу је објављена у: *Zbornik dokumenata i podataka o Narodno-oslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том XIV, knjiga 1, *Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941–1942*, Београд: Војноисторијски институт, 1981, 93–100. Видети и: Б. Петрановић, *Сјраићеија Драже Михаиловића 1941–1945*, Београд: Центар за савремену историју Југоисточне Европе, Откровење, 2000, 143–144.

⁴¹⁴ Djordjon Laschider, Ђорђе Лашић.

⁴¹⁵ Pavle Djurischityu, Павле Ђуришић.

Наша војска, коју су многи мрачни елементи издали и која је услед тога доживела велику катастрофу, ипак није побеђена. Рат још није завршен и не постоје победници нити побеђени.

Четнички одреди Југословенске војске и даље живе и светлим оружјем у пуној су борби против понижења нанетог нашем народу. Наши циљеви су:

1.) Борба за слободу целог народа и његовог величанства Краља Петра II.

2.) Стварање једне велике Југославије, и у њој Велике Србије етнички чисте унутар граница Србије, Црне Горе (Монтенегро), Босне и Херцеговине, Срема, Баната и Бачке.

3.) Борба на свим територијама које су Италија и Немачка заузеле, као што су Трст, Горица, Истра, Горушка,⁴¹⁶ један део Бугарске, Северна Албанија са Скадром.

4.) Чишћење државе од других национално непријатељских елемената.

5.) Утврђивање границе између Србије, Црне Горе, Србије и Словеније, удаљавање муслимана из Санџака и муслимана и Хрвата из Босне.

6.) Кажњавање свих муслимана и усташа који су у трагичним данима починили велико уништење нашег народа.

7.) Кажњавање свих оних који су за ову катастрофу криви.

8.) Насељавање на овим територијама наше браће из Црне Горе. (У првом реду сиромашне породице).

9.) Стварање једног тела које ће затим касније водити државу у интересу народа.

10.) Циљеви су велики а сву захвалност ће добити сви они који се буду прикључили борби.

Све урадити и учинити тако да националистички елементи у Црној Гори (Монтенегро) већ сад дођу у наше редове, а не да чекамо и да онда будемо неспремни.

Са комунистима и партизанима се не може радити јер су они против династије. У обзир долазе само они војници и борци који су за Краља и Отаџбину.

⁴¹⁶ Корушка.

Употреба четничких одреда у датом тренутку:

1.) Једним делом делују у долини Лима у правцу Бијело Поље – Сјеница са задатком, да ову територију очисте од муслиманског и арнаутског живља. Ове снаге би морале тесно да сарађују са дивизијама са Јавора и Голије.

2.) Једним делом снага делује се у правцу Чакор–Метохија, а задатак је да се ова територија очисти од Арнаута и да се они што долазе из правца Пештер – Санцак опколе. Ове снаге морају сарађивати са снагама под Бр. 1 и копаоничким одредима.

3.) Једним делом оне делују на територији Никшића у правцу југа тако да избију на море код Дубровника и да ослободе тамошње територије. Ове снаге морају сарађивати са левом Дангићевом колоном која ће деловати преко Мостара.

4.) Једним делом се делује према југу са циљем Скадар. Обезбеђење путева ка Црној Гори од арнаутског упада из Албаније.

Поступање: са Арнаутима, муслиманима и усташама.

Са њима поступати онако како су то заслужили, а за дела која су починили против нашег народа препустити их грађанском суду. Са Хрватима, који сада живе под италијанском државом, поступати према њиховом понашању у датом тренутку.

Организација: За територију Црне Горе, командант за све четничке одреде Југословенске војске је генералштабни мајор Ђорђије Лашић. Важно је да штаб увек има оперативне извештаје. Пропагандно и економско одељење. Назив овог штаба је: Команда четничких одреда Југосл.[овенске] војске Г о р с к и Бр. 16. За команданта Лимског четничког одреда на простору срезова андријевачког, беранског, бијелопољског и колашинског постављам капетана прве класе господина Павла Ђуришића. Све остале команданте поставиће сам командант за Црну Гору, односно командант Лимског одреда за свој рејон.

У целокупном раду најважнија је борба за народ, тј. ослушкивати шта народ мисли па тако и радити. За команданте и командире поставити оне људе које сам народ жели. У пуној мери се ослањати на наше националистичке политичке борце, тек ће тако ово јединство и наша борба имати успеха.

У овој борби ни сопствени политички моменти нити лична политика неће бити покретачка снага. Борба мора имати чист националистички карактер и за циљ имати слободу нашег народа.

Организација, мере против спољних утицаја, усмена инструкција.

Г. Павле Ђуришић и локалне прилике.

Самоуправне Пашиад⁴¹⁷ остају оне какве су биле 27. марта 1941. године. Ако је неко лице међу њима било компромитовано или је корумпирано и од народа као такво жигосано, треба га сменити.

Називе појединим батаљонима и дивизијама давати по сећању. Ако ово није добро, онда по имену команданта. Формирати јединице под командантима и створити чврсте везе међу јединицама на оном терену где треба да делују.

Прикупљајте оружје и муницију, магацине и остале базе који су погодни за чување животних намирница. Неки делови Црне Горе располажу оружјем и муницијом, а неки пак оскудевају. Расподела оружја за кратко време је важна.

За ово се обратите народном посланику Рашковићу.

Веза: Са главним штабом успостављена је радио веза. Према извештају господина Рашовића, има армијску радио станицу. Шифре за рад са радиом налазе се код капетана Павла Ђуришића.

Док се веза путем радија не успостави, радиће се са шифрама и куририма који су код именованог капетана.

Познато је да у Црној Гори има мало животних намирница. Због тога припремите аеродроме тако да се падобранима најбрже и најефикасније достави помоћ у Црну Гору. Најпогодније географско место и координате што пре дати штабу на знање.

На аеродрому мора бити стационирано људство које ће се бринути о осветљењу кад наиђу авиони.

Важно је да се обезбеди канал од мора ка унутрашњости, у нади да ће помоћ долазити с мора.

Везу са Дангићем у Босни одржавати преко Гацка, Билеће, Фоче и Гелановице.⁴¹⁸

Везу са србијанским одредима преко лимског одреда.

Предвиђена је сарадња са исправним, националистичким, национал-политичким елементима, због тога морате учинити све да се Црногорци укључе у овај Свети рат, да се укључе за будућност нашег народа.

⁴¹⁷ У објављеном документу: Управне и самоуправне власти.

⁴¹⁸ Калиновик.

Ви треба да имате улогу народних вођа, која вам и припада.

Након упознавања са овим прогласом сазвати познате људе и остале политички добронамерне, који ће за задатак имати помагање наших акција.

За тачност

Пајниг⁴¹⁹

15. 4. 42.

⁴¹⁹ Peinigg.

КОМЕСАР ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ МАКСИМОВИЋ 10. АПРИЛА 1942. ДОСТАВЉА СС-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ, НА ЊЕГОВ ЗАХТЕВ, 27 ЗАПИСНИКА О САСЛУШАЊУ СРПСКИХ ИЗБЕГЛИЦА О ЗЛОЧИНИМА У НДХ.⁴²⁰

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ
КОМЕСАР
ЗА ПРЕСЕЉЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ИЗБЕГЛИЦА
Res. Nr. 52
Београд, 10 април 1942

КАБИНЕТ: LA/I

Предмет: Зверства и убијања, која су извршена над Србима у Независној Држави Хрватској.

Веома уважени господине Комесару!

Имам част да Вам у прилогу – а по Вашем налогу – доставим 27 записника који се односе на саслушања српских избеглица, у којима се илуструју нељудска поступања, зверства и убијања која су извршена над недужним српским становништвом у Независној Држави Хрватској. Ови записници су резултат саслушања српских избеглица који су прогнани из Хрватске и који су своје уточиште нашли у Србији.

Истовремено Вам прилажем и скицу, из које, веома уважени господине Комесару, можете разабрати која су то подручја у којима су извршена ова ужасна зверства и убијања.

Најискреније се препоручујући, потписујем се
са најдубљим поштовањем

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР:
ТОМА МАКСИМОВИЋ
Тома Максимовић с. р.

⁴²⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 270.

27 прилога

1 скица

421

Господину
Др. Вајнману,
СС-мајор и Комесар за пресељавање
Београд

⁴²¹ Округли печат Комесаријата за избеглице.

КОМЕСАР ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ МАКСИМОВИЋ ШАЉЕ 11. АПРИЛА 1942. СС-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ СЕРИЈУ ФОТОГРАФИЈА СРБА ПУШТЕНИХ ИЗ ЛОГОРА ЛОБОРГРАД И ЈАСЕНОВАЦ И ЗАХВАЉУЈЕ ИМ У ЊИХОВО ИМЕ.⁴²²

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ
КОМЕСАР
ЗА ПРЕСЕЉЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ИЗБЕГЛИЦА
Nr. 10942
Београд, 11-IV, 1942

КАБИНЕТ: LA/I

Предмет:

Веома уважени господине Комесару!

Част ми је да Вам у прилогу пошаљем једну серију фотографија Срба, Српкиња и српске деце, коју сте, захваљујући Вашем снажном утицају и Вашем милосрдном излажењу у сусрет, ослободили из концентрационих логора ЛОБОРГРАД и ЈАСЕНОВАЦ, и да Вам у своје име, као и у име породица ових несрећника за сав овај племенити рад изразим најдубљу и најискренију захвалност.

Чинимо напоре да ове људе и децу спасимо, како то лекари прописују, дијеталном исхраном и сличним, и примећујемо да се они постепено и опорављају.

⁴²² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 240. Видети сл. 33. до сл. 38. и сл. 39. до сл. 61.

Молећи Вас, веома уважени господине Комесару, да примите из-
разе мог најдубљег поштовања, потписујем се

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР:

ТОМА МАКСИМОВИЋ

⁴²³ Тома Максимовић с. р.

Господину

Др. Вајнману

СС-мајор и Комесар за пресељавање

Београд

⁴²³ Округли печат Комесаријата за избеглице.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ САРАЈЕВА О ЗЛОЧИНИМА УСТАША У
САРАЈЕВУ, СОКОЦУ И ДРУГИМ МЕСТИМА, ИЗБЕГЛА 14. МАРТА
1942. У СРБИЈУ.⁴²⁴

15/4⁴²⁵

Једна избеглица изјављује:

Са својим мужем, поштанским чиновником, живела сам у Сарајеву. Крајем јуна т. г. била сам ухапшена од стране усташа, јер је у кући у којој сам становала, неко наводно био устрељен. Мој муж се сакрио у свом родном месту Сокоцу. У затвору сам била 2 дана а затим сам пуштена. Затвори су били пуни Срба и Српкиња. У мојој ћелији се налазила и једна медицинска сестра, Балић Гина, која је била ужасно злостављана и тучена. И кројачицу Миличевић Славицу, стару 16 година, ужасно су злостављали.

У суседној ћелији су се налазили Срби. Свакодневно су се чули њихови јауци и јецаји. Ноћу су одвођени иза јеврејског гробља где су сви на лицу места бивали стрељани. Миличевић Душан, железничар из Сарајева и још других 19 Срба били су убијени на овај начин.

Средином августа 1941 била сам поново ухапшена. Окривљена сам да су се мој брат Тешић Илија и још 2 рођака прикључили четницима. Након пар дана била сам пуштена.

У септембру месецу 1941, била сам по трећи пут ухапшена. Овога пута сам била окривљена да сам у свом стану држала Јевреје. Поново су ме пустили након пар дана. У затворима се и даље настављало са злостављањима Срба, ноћу су их водили иза јеврејског гробља и тамо су их стрељали. Тако су стрељани: Поповић Вељко, чиновник, Јовановић Милош, железничар, и још многи други Срби чија имена не знам.

Мој муж је отпуштен из службе.

1. децембра 1941 побегла сам са својом децом мужу у Соколац. 3 дана сам пешке ишла кроз шуму. Соколац је тада био у рукама четника.

20. јануара су Соколац освојиле усташе. Ја сам одмах била ухапшена, окривљена сам да сам код четника служила као куварица, иако ја

⁴²⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 295–296.

⁴²⁵ Руком писан датум и параф.

то нисам била. Мене и моје троје деце су одвели у Подроманију, 3 км удаљену од Сокоца. Свакодневно су ме саслушавали. Када су ме питали зашто сам отишла из Сарајева, одговорила сам им да је мој муж морао да напусти Сарајево, а да ја без животног издржавања са својом породицом нисам могла егзистирати. Један усташа ми је на то одговорио: „Па ви сте још млади, могли сте своје тело понудити на продају у Сарајеву!” Ја на то ништа нисам одговорила. Са децом сам поново враћена у Соколац. На путу смо срели једног дечака од око 15 година у усташкој униформи, наоружаног, који је спроводио 2 сељанке. На једном месту он их је обе устрелио и њихове лешеве оставио да леже на путу. Касније су друге усташе са собом водиле још једну младу сељанку, стару око 20 година, и такође су је устрелиле.

Почетком фебруара 1942, усташе су почеле са убијањем Срба у Соколцу. Нешковић Драгу, трговцу из Сокоца, старом 40 година, оцу троје деце, одрали су кожу са живог тела, тако да се тек након ужасних патњи упокојио. Ужасном мученичком смрћу пао је жртвом и Ковачевић Драго, трговац из Сокоца и његова мајка Даница. Његову мајку су заклали још у кући, а њему су прво ископали очи а затим га убили. Истога дана били су убијени и: Карабатковић Илија, земљорадник и његова жена Даринка. Мене су тукли кундаком од пушке и добацили ми како ћу следећег дана бити стрељана.

И у селу Балтићи су се такође догађала убијања. Младе девојке биле су јавно силоване, што сам сопственим очима гледала. Из моје ташне су узели 200.- динара, моју једину готовину.

Преостали Срби из Сокоца били су затворени у 2–3 куће. И ја сам са мојом децом била затворена. Током ноћи ми је успело да са својом децом побегнем. Тако сам идући шумом, дошла у српско село Вражиће, које је стајало потпуно пусто и опљачкано. У 3 куће сам затекла 67 лешева, већином жена и деце. Међу овим лешевима препознала сам породице Пајић, Орашанин и Зечевић.

Срби су у великом броју бежали дуж Дрине. И ја сам се прикључила овој групи. Због јаке зиме, нарочито су патила деца! Многа деца су се успут посмрзавала. 2 ноћи сам са својом децом лежала на голој земљи.

14. марта 1942 дошла сам у Србију а 18 марта сам стигла у Београд.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ О ЗЛОЧИНИМА УСТАША НАД СРБИМА У СРЕЗУ ДВОР НА УНИ И ПЉАЧКИ ЊИХОВЕ ИМОВИНЕ; У СРБИЈУ СУ ИЗБЕГЛИ 6. ФЕБРУАРА 1942.⁴²⁶

Једна избеглица изјављује:

Почетком маја 1941 усташе су почеле са утамничењем виђенијих Срба из округа Двор. У ово време убили су Мркобрад Васу, општинског чиновника у пензији, Дурман Младена, поштоношу, једног жандарма и једног финансијског чиновника, чија су ми имена непозната, сви из Двора на Уни. 10 дана касније убили су шумара из Рујевца, по имену Смољановић и Косијер Драгана из Дивуше.

Крајем маја 1941 усташе су ухапсили Томић Млад.[ена] из Босанског Бодочева, округ Босански Нови. Одвели су га у Дивушу и тамо га утамничили. Пре смрти угостили су га кобасицом и вином. Усташки натпоручник Пудић га је убио сопственом руком. И Дурмана и Мркобрада је убио сопственом руком.

20. априла 1941 усташе су у селу Куљани, општина Дивуша, убиле једног 17-годишњег дечака по имену Буњц⁴²⁷ из села Бујина. Он се са својом мајком упутио на пијацу. Путем су их среле усташе. Упркос преклињању његове мајке да убију њу – његову мајку, они су дечака убили пред очима његове мајке.

30. јула и 5. августа 1941, усташе су дошле у Добрлин,⁴²⁸ округ Босански Нови. Ово место се налази у близини места Двор на Уни. Усташе су дошле под командом усташког официра Бедњанца, који је родом из Загреба. У Добрлину⁴²⁹ су убили 10 до 20 Срба. Даље су окупили 60 Срба које су све поубијали у селу Вољин. У самом овом селу, окупили су 27 Срба – сељаке и 5 српских железничара, које су све поубијали и закопали у заједничку јаму. Српске куће су све запаљене.

1. августа 1941, сељак, Кукавица Милан, Србин из Добрлина,⁴³⁰ водио је једног старог католичког свештеника у Дивушу. Свештеник га је

⁴²⁶ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 297–298.

⁴²⁷ Бујинац.

⁴²⁸ Добрљин.

⁴²⁹ Исто.

⁴³⁰ Исто.

уверавао да му неће бити причињено никакво зло. Када се Кукавица вратио у Дивушу, сусреле су га усташе, прво су га злостављале на најстрашнији начин а затим су га на смрт пребиле. У исто време усташе су убиле Ковачевић Милана и Миљковић Милојка, сељаке из Шаканлија, општина Дивуша. О судбини Гвоздић Драгана из Козиброда и Ненадића из Бујине, као и Брајиновић Николе из Шаканлија, општина Дивуша, ни данас се ништа не зна.

У децембру 1941 је у селу Рогуља, општина Зрињ, општина Двор на Уни, убијено 16 Срба и жена. Живима из Рогуља су претестерисали тела, женама су одсекли ноге до колена а затим их натерали да јашу. Неке су жене, пак морале целу ноћ да стоје у реци Зрињски тако да су умрле од хладноће. Они који су још живи из овог села, побегли су у шуму.

30. јануара 1942, усташе су потпуно опљачкале села Драшковац и Шегестин. У селу Шегестин је убијено 56 Срба, који су били из села Ораовица. Из Шегестина они су одвели 30 пари говеда и 20 саоница разних животних намирница.

1. фебруара 1942, усташе су се из Зриња вратиле преко села Ораовице и Дивуше у Двор. На свом путу запалиле су село Ораовица, а пре тога су неколико кућа опљачкале. Кроз Дивуше су терали 60 говеда, 50 оваца, 30 свиња и 20 саоница разних животних намирница. Усташе су се налазиле у пијаном стању. 6 Срба из Ораовице је терало ову опљачкану стоку даље. Иза школске зграде су се ови Срби морали скинути до гола а затим су убијени.

2. фебруара, усташе су поново прошле кроз села Дивуша и Ораовица, натоварили су 50-60 упрегнутих санки пуних животних намирница. Тог истог дана смо напустили нашу кућу и наше село. Шта се даље дешавало није нам познато.

Од усташа, који су се својим зверствима, убијањима и плјачкањима нарочито истакли, треба поменути:

Из Петриње извесни Филковић, Крпан Лујо, шофер, Куделић, радник, браћа Шубић, извесни Сигур, сељак из села Жупић, општина Гора. Међу овим злочинцима били су и сељаци из Кратечког код Сиска, из Страшника, општина Гора итд.

Од домаћих усташа истакли су се: Јукић и Вуковић из Умчана, Кнежић Драган и Ивановић из Дивуше, браћа Гаврановић, Обућина са своја 2 сина из села Куљани, општина Дивуша.

Командант логора у Двору, Ђурић Антон, католички свештеник се према Србима веома коректно понашао и узимао их у заштиту, но

његова интервенција је била узалудна. И усташки официри Бедњанац и Пудић су се нарочито истакли у погледу ових зверстава.

Са пропусницом, коју нам је издао католички свештеник Ђурић, упутили смо се на пут 2. фебруара 1942. У Земун смо дошли 4. фебруара, где смо остали до 6. фебруара а затим смо дошли у Београд.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ПРПИЋ ОЛГЕ ИЗ ЈАСЕНОВЦА У КОМЕСАРИЈАТУ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ 7. МАРТА 1942. О ЗЛОЧИНИМА УСТАША У ЛОГОРУ ЈАСЕНОВАЦ И НАД СРБИМА У ОКОЛНИМ СЕЛИМА.⁴³¹

15/4⁴³²

ЗАПИСНИК
од 7. марта 1942

сачињен у Комесаријату за избегла и расељена лица у Београду.

Без позива приступила је ПРПИЋ ОЛГА, домаћица из Јасеновца, општина Јасеновац, срез Новска, стара 38 година, кћерка Матије и Катарине, сада у Београду, Крунска улица бр. 20, легитимисана преко радне књижице бр 1512659 – Списак имена бр. 353/41 од 26. фебруара 1941, издат од стране општине Јасеновац, те изјављује:

Одмах након оснивања Независне Државе Хрватске, у Јасеновцу је једна група домаћих Хрвата формирала усташку организацију која је била наоружана. Ову групу је формирао и наоружавао ВИДАКОВИЋ НИКОЛА, земљопоседник из села Уштице код Јасеновца. Он је командант усташког логора. Даље су усташки команданти један бивши католички поп, по имену БРКЉАЧИЋ родом из Лике и извесни ЛУБУРИЋ, који је однекуд дошао овамо.

Усташе су одмах окупиле Србе и убиле их. Усташе су одмах окупиле следеће Србе из Јасеновца: земљопоседника Грујичића,⁴³³ шумара Ђукавац⁴³⁴ Ђурицу; даље Пекић Милана и Рашинца, обојица шумари, и још многе друге Србе из околине, чијих се имена више не сећам. Све ове Србе су усташе одвеле на обалу Саве код Јасеновца, где су убијени а њихови лешеви су бачени у воду.

⁴³¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 299–300. Изјава је објављена у: А. Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945. Dokumenta*, knjiga III, Beograd: Narodna knjiga; Jasenovac: Spomen-područje Jasenovac, 1987, 101–103.

⁴³² Руком писан датум и параф.

⁴³³ Грујичић.

⁴³⁴ Ђукалац.

Одмах након оснивања Независне Државе Хрватске, била су основана 3 велика концентрациона логора, и то: један логор у Јасеновцу, у циглани Бачић Озрен; други на пољима званим „Брочке Јесенице”, који се налазе на пола пута између Јасеновца и Новске. Ова травната поља су ограђена жичаном оградом; а трећи логор је основан у хрватском селу Плесмо које је од Јасеновца удаљена око 2 сата. И овај се логор налазио на отвореном пољу, и био је ограђен жичаном оградом. У овим логорима сакупљани су Срби са свих страна, а ово сакупљање траје и дан данашњи.

Логор у Плесму је укинут у новембру 1941. године, и то по захтеву хрватских становника из Плесма. Ови грађани су енергично захтевали затварање овог логора, јер они више нису могли да гледају ужасна зверства и убиства која су усташе вршиле.

Након краћег времена је затворен и логор „Брочке Јесенице”, јер су ова поља била поплављена.

Сада постоји само логор у Јасеновцу који се, како сам ово већ поменула, налази у циглани Бачић Озрен. Ова циглана се налази на периферији града. Поред циглане је од стране хрватских власти подигнуто још неколико барака које су ограђене бодљикавом жицом. У овом логору се налазе Срби, Хрвати и Јевреји. Свуда око овог простора, подигнуте су куле, из којих усташе са митраљезима чувају стражу.

Исхрана у логору је крајње лоша. Свако од ових несрећника дневно добија 3 комада куваних кромпира без хлеба, те су ови људи и формално изложени гладовању. У циглани ови људи спавају на голој земљи. Шибани глађу и злостављањем, њих свакодневно терају на рад. Сопственим очима сам видела како ови интернирци марширају кроз Јасеновац, и тако изгладнели падају путем. Ове несрећнике су усташе ногама ударале у главу и по целом телу тако да су били обливени крвљу, или су их пак тукли кундацима пушака; многима од њих скакали су по грудима а затим их немилосрдно тукли.

Овакве призоре су становници Јасеновца прошлог лета и јесени свакодневно морали да гледају. Многи од интернираца, који су вођени на рад, дизали су увис руке и молили за комад хлеба. Становници су им потајно давали комадиће хлеба, тако да усташе ово не примете. Обично су комади хлеба остављани по путу, одакле су их интернирци дизали из прашине. Сама сам видела како интернирци у пољу, током жетве кукуруза, једу семе из трулих бундева, а кад су налазили клипове кукуруза и њих су јели. Један усташа је намртво затукао једног

Јеврејина јер је код њега пронашао један клип кукуруза. Интернирце су усташе на најстрашнији начин злостављали и мучили. Многи од њих су свакодневно умирали од страшних патњи и глади. Лешеви су или бацани у Саву или су затрпавани у пољу, које се зове „Лимани” – на добру Србина Тривунић⁴³⁵ Васице. Тривунић је тог дана заједно са својом женом одведен у логор.

Када је недавно једна комисија вршила инспекцију логора у Јасеновцу, показани су јој само они интернирци који су тек пре пар дана стигли у логор; они интернирци који су шибани глађу и злостављањима нису показани јер су физички потпуно били пропали.

Свакодневно су Срби били умлаћивани и убијани. Њих убијају у самом логору, а њихове лешеве пак, као што је већ поменуто, бацају у Саву или их закопавају на имању Тривунића. Поименце ми нису познати они интернирци које су усташе затукле. Свакодневно пристиже 20–200 интернираца, а толики број њих бива затучен како би се направило места за новопридошле.

Након Божићних празника, усташе су однекуд са Кордуна довели преко 200 жена и деце у Јасеновац. У овој групи се налазило неколико старијих жена, све остале биле су младе жене и мала деца. Ову групу жена и деце, усташе су водиле кроз Јасеновац, те преко залеђене реке Саве у место Чуклинац, где су сви били затворени у једну шталу, иста је затим запаљена тако да су ови несрећници сви изгорели. Крици и кукњава ових несрећних жена и деце чули су се преко Саве у селу Уштици.

После српског Божића, усташе су упале у српска села која су се налазила на другој обали Саве, и то: Градин,⁴³⁶ Чукљинац,⁴³⁷ Драксенић,⁴³⁸ Демеровац⁴³⁹ и Међеђа. У овим селима усташе су потукли редом све Србе, њихове домове су потпуно опљачкали а њих су затим запалили. Младе девојке морале су да задигну сукње, након чега су бајонетима биле бодене између ногу. Лично сам видела како су ове усташе, када су се из ових села вратиле за Јасеновац, са собом донеле опљачкану храну, као сланину, месо, маст, брашно, даље платно, постељину итд. Боље ствари раздељене су међу усташким официрима а лошије међу усташким људством.

⁴³⁵ Тривунчић.

⁴³⁶ Градина.

⁴³⁷ Чуклинац.

⁴³⁸ Драксенић.

⁴³⁹ Демировац.

У последње време, усташе у Јасеновцу и околину окупљају Србе, и то мушкарце одводе у сам логор, а док жене одводе за Стару Градишку или Златар.⁴⁴⁰

Команданти логора у Јасеновцу, као што сам већ рекла, су БРКЉАЧИЋ и ЛУБУРИЋ. Даље су још главни команданти ВИДАКОВИЋ и ЉУБА (презиме не знам!), даље ЈОШИЋ МУЈО, усташки потпоручник – муслиман, родом из Босне. Од домаћих усташа нарочито се издвајају браћа БРНИЋ – ЧАПУН ЈОЗО и МИЈО, сељаци РАКАРИЋ КАРЛО и МАТИЈА и ДРАГИЋ ЉУКА, звани „Шљука”. Ова тројица последњих су стражари. Имена осталих усташа су ми непозната.

И ја сам исто тако требала да будем одведена у логор, јер ме неко потказао да радим за Београд, због чега сам одлучила да побегнем. На пут сам се упутила 2. марта т. г. са фалсификованом пропусницом, коју сам добила од среске општине у Новској. Ова је гласила до Винковаца. Од Винковаца до Земуна дошла сам без пропуснице. Из Земуна сам 5. марта т. г. дошла у Београд уз помоћ једног мог познаника. Овде у Београду ћу живети свој живот сопственим зарађивањем.

Даље ми ништа није познато, о овоме изјављеном и прочитаном могу да се закунем.

Саслушао и оверио: Записничар: ОЛГА ПРПИЋ, т. р.

Ђуро Ј. Родић, т. р. Д. Вујачић, т. р.

⁴⁴⁰ Лоборград крај Златара (данас: Златар Бистрица).

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ ПРЊАВОРА О ЗЛОЧИНИМА НДХ НАД СРБИМА У ПРЊАВОРУ И ОКОЛНИМ СЕЛИМА, ПРИСИЛНОМ ПОКАТОЛИЧАВАЊУ И БЕКСТВУ У СРБИЈУ 21. ЈАНУАРА 1942.⁴⁴¹

15/4 42⁴⁴²

Једна избеглица изјављује:

Ја сам у Прњавору службовао као катастарски чиновник све до 9. јуна 1941. године када ме је хрватска влада отпустила из службе зато што сам Србин.

Одмах након оснивања Независне Државе Хрватске у Прњавору су се одвијали ужасни прогони Срба. Нарочито су се у овоме истицали Др. ГУТИЋ ВИКТОР, усташки командант и Софта Иван, земљорадник. Дана 9. јуна, Гутић је дошао из Бања Луке у Прњавор и окупљеном народу је пред среским начелништвом одржао говор у коме је истакао: „Саопштавам овом српског гнезду, када поново дођем у Прњавор, све ћу Србе сопственом руком убити, а ви ћете ми помоћи!”

10. јуна отпутовао сам у Београд, а породицу сам оставио у Прњавору. Добио сам службу у катастарској управи у Крагујевцу, где сам службовао до краја новембра 1941. године.

15. октобра 1941 сам са немачком пропусницом отпутовао у Прњавор с намером да своју породицу пребацим у Србију. У Прњавор сам стигао 17. октобра. Ни ја ни моја породица нисмо добили потребне пропуснице, због чега нисмо могли да путујемо за Србију.

Све док је срески начелник Паулић боравио у Прњавору, у месту је било мирно и тихо. Крајем новембра 1941 је, међутим, Паулић премештен у Нашице, а на његово место дошао је један Хрват из Нашица. Од овог времена је за нас Србе отпочело једно тешко доба.

Почетком септембра 1941 у Прњавор је дошла један усташка група од 300–400 лица под вођством једног мајора. Градски командант у Прњавору био је усташки поручник Наглић Иван.

Почетком децембра 1941 отпочело се са убиствима Срба, а српска села су паљена. Нарочито су ту страдала села: Српска Моравица, Кремна,

⁴⁴¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 301–302.

⁴⁴² Руком писан датум и параф.

Чорле и Вучијак.⁴⁴³ У селу Кремна убили су 27 Срба, већином из лозе Петровића. Из села Чорле су за Прњавор одвели 31 Србина, њих су убили а њихове лешеве су закопали поред потока Радловац.

Сва ова села су опљачкана, за Прњавор је одведено 300 говеда, која су заклана, а у кући судије Хушо је за усташке официре уприличена велика пијанка.

Из села Лужани, Табак-Илова и Грабик-Илова за Прњавор је одведено 37 Срба, тамо су убијени и сви бачени у једну јаму која се налазила на имању Зиха Андрије. У ову јаму су почетком јануара 1942 бачени и Игњатић Петар из Лужана и Кон, пословођа фирме Мунчић из Прњавора.

17. јануара 1942 у 3 сата ноћу, у Прњавору су ухапшени следећи Срби: Јовановић Милан, Врабац Стеван, општински чиновник, Микић Живко, пензионер, Гаврић Милан, шеф пореске управе, Којић Обрад, гостионичар, Кнежевић Милан, гостионичар, Ђукановић Сава, гостионичар, Адамовић Дмитар, трговачки помоћник, Спасојевић Симо, поседник, Јанић Недо, пензионер, Неимаревић Мико и Станко, трговци, Стојановић Ђорђе, брица, Јовановић Мило, обућар, Савковић Коста, гостионичар, Дудић Радо и Душан, обућари и још многи други чија ми имена нису позната. Испред српске цркве затучен је Лазић Јован, послужитељ у среском начелству. Те ноћи су усташе дошле и у мој дом, но успело ми је да благовремено побегнем. Сва ова лица одведена су у Славонски Брод, а њихова судбина остала је непозната.

Затим се и овде отпочело с акцијом преласка у католичку веру.

У овим злоделима и убиствима нарочито су се истакли:

Срески начелник у Прњавору ХОРВАТ, Корић Ариф, градоначелник, Наглић Иван, усташки натпоручник, Софта Иван, Бандић Бранко, римокатолички поп. Овде су се нарочито истицали католички сељаци који су раније били насељени из Херцеговине.

Због ових ужасних зверстава поново сам морао да напустим Прњавор. 21. јануара 1942 пошао сам на пут; а пропусницу сам добио од немачке општине Глогова. Са овом пропусницом дошао сам у Земун. 22. јануара, за Београд ме пребацио један хрватски железничар. Моја породица је остала у Прњавору.

⁴⁴³ Неидентификовано место.

ИЗЈАВА ДВОЈЕ ИЗБЕГЛИЦА ИЗ БОСАНСКОГ БРОДА О ЗЛОЧИНИМА НДХ У БОСАНСКОМ И СЛАВОНСКОМ БРОДУ, НАСИЛНОМ ПОКАТОЛИЧАВАЊУ И НЕЗАДОВОЉСТВУ ХРВАТА.⁴⁴⁴

15/4 42⁴⁴⁵

Две избеглице изјављују:

У априлу прошле године, усташе су ухапсиле 70 Срба из Босанског Брода, међу којима смо се налазили и нас двоје, али су нас после 10 дана поново пустили.

До краја јуна текуће године, наступила је пауза у вези са овим, после чега су се поново догађала хапшења. Ухапшени су: Пантић Коста, трговац, Ђурековић Петар, Радовановић Стево, сви из села Бруснице, као и Јелић Игњо из Лијешћа. Након неколико дана они су из Босанског Брода одведени у логор у Јасеновцу, а њихова судбина је до данас потпуно непозната. Затим су се наставила хапшења у округу Дервента. Срби су масовно одвођени у судске затворе у Босанском Броду и у магацине браће Костић, трговаца из Босанског Брода. Сви они су одведени у разне концентрационе логоре, а већина њих у логор у Славонској Пожеги, где је само из округа Дервенте убијено 480 људи. На мосту који повезује Босански Брод и Славонски Брод побијено је чак 48 Срба без било каквог разлога. Лешеви 28 Срба плутали су дуж Саве, а осталих 20 било је бачено у једну јаму поред кланице у Босанском Броду. Ови Срби били су већином из села Лужани и Жеравац.

Напомињемо да су усташе лако рањене Србе везане бацали у једну јаму и револвером би их докрајчили. Приликом ових зверстава нарочито су се истакли Ханчек Ферик из Босанског Брода и Хас Ивица, зидар из Босанског Брода, који је навео да је он сам докрајчио 13 Срба. И извесни Миличевић, ученик VI разреда гимназије и Ђуму Ивица, обојица из Босанског Брода су се нарочито истицали. Након ових догађаја, поново је наступила једна пауза, након чега се отпочело са акцијом преласка у католичку цркву. Након тога су се поново дешавала хапшења Срба и Хрвата. Ови последњи били су хапшени зато што нису

⁴⁴⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 303.

⁴⁴⁵ Руком писана забелешка и параф.

хтели да буду припадници хрватске војске те су тиме обзнањивали незадовољство хрватским приликама. Србима се претило концентрационим логорима ако не буду прешли у католичку веру. Ова акција није имала никакав успех. Српска села су се организовала и одлучила да не прелазе у католичку веру.

Данас се поуздано зна да је из Босанског Брода 700 Срба делимично побијено а делимично је нестало. У округу Дервента су села Подновље, Лужани, Барице, Жеравац и Вишњица јако тешко погођена. Из села Подновље одведени су сви Срби – мушкарци, и од стране усташа они су већ на путу побијени. Такође је и јако пуно жена и деце пало као жртва, тако да су пси делове њихових лешева развлачили по путу.

Железничари Врдољак и Шенк, обојица из Босанског Брода нарочито су се истицали у овим зверствима, поред оних који су већ поменути. Врдољак је од трговца Срећка Пантића из Бруснице захтевао 100.000.- динара а када је овај био пуштен, ухапсио је Папић Стеву из Горњег Клакара.

У Славонском Броду је од 1. јануара до краја фебруара 1942 300 Срба, већином сељака из Славонског Брода, ухапшено и одведено у логор у Јасеновцу, док је 100 хрватских сељака потражило уточиште у шумама. Од Хрвата смртно су страдали извесни Кавај и Финдрик, као и студент Бабић.

У Србију смо дошли без било какве пропуснице, нико нас на путу није легитимисао и то због тога што смо кондуктерима платили сваки по 1000 куна.

ИЗЈАВА ПЕТ ИЗБЕГЛИХ ЖЕНА ИЗ ГЛИНЕ О МАСОВНИМ ЗЛОЧИНИМА НАД СРБИМА, О ПОКОЉИМА У ГЛИНСКОЈ ЦРКВИ И НАСИЛНОМ ПОКАТОЛИЧАВАЊУ.⁴⁴⁶

15/4 42⁴⁴⁷

РАДОЈЧЕВИЋ ЗОРКА, избеглица, супруга Радојчевић Живка, директора српске штедионице у Глини, стара 55 година, без деце, сада у Београду, Проте Матеје 25, СУЖЊЕВИЋ ДАНИЦА, супруга Сужњевић Ђуре, лекара из Глине, стара 49 година, мајка 3 деце, сада у Београду – Кнегиње Зорке улица 64, БАБИЋ КАТИЦА, супруга Бабић Александра, трговца из Глине, стара 44 године, мајка 3 деце, сада у Београду, Проте Матеје 25, РАДОВАНОВИЋ АНЂА, супруга Радовановић Петра, вишег ловочувара у пензији, стара 47 година из Глине, мајка 4 деце, сада у Београду, Проте Матеје 25, и ЕРЕМИЋ ЕВА, удовица по покојном Еремић Ђури, ловочувара из Глине, стара 72 године, сада у Београду, Проте Матеје 25, заједно изјављују:

У другој половини месеца априла 1941 – ког датума више не могу тачно да се сетим – усташе су у Глини ухапсиле: Др. Гајић Милицу, лекарку, Штефанчић Драгана, учитеља, Сужњевић Симу, намештеника болнице, Шурбет, геометра, Корак Адама, земљорадника и још друге Србе из Глине чијих се имена више не можемо сетити. Све њих усташе су одвеле у Загреб у полицијски затвор. Штефанчић Драган, који је по националности Хрват, пуштен је након 3 месеца, Др. Гајић Милица је пуштена након 7 месеци, судбина осталих Срба, међутим до данашњег дана је остала непозната.

28. априла 1941, усташе су ухапсиле Др. Сужњевић Ђуру, лекара, Ребрача Станка, чиновника у среском начелништву у пензији и Живковић Милана, ковача, сви из Глине. И њих су усташе одвеле у Загреб у полицијски затвор. Одатле су их стрпали у концентрациони логор у Копривници а затим у Госпићу. Даље о њиховој судбини ништа није познато.

Почетком маја 1941, усташе су ухапсиле Ресановић Адама, обућара из Глине, и Слијепчевић Стојана, земљорадника из Мајских Пољана.

⁴⁴⁶ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 304–306.

⁴⁴⁷ Руком забележен датум и параф.

Њих двојица су бачени у општински затвор у Глини и након неколико дана после ужасних злостављања били су убијени. Са њима заједно био је утамничен и Бунчић из Шушњара. И њега су усташе хтеле да убију, међутим, на интервенцију усташе Крешталице и наредбе министра правде др. Пука, њега су прво тек за месец дана требали да злостављају а затим да га убију. Бунчић је међутим имао срећу да побегне из затвора и сада се налази у Београду.

У ноћи 8. на 9. мај 1941, усташе су упале у стан Ратковић Радета из Глине, одвели га на једно слободно поље и тамо су га убили. Преко његовог леша бацили су неки ваљак, тако да је његова жена тек уз сав напор и труд извадила његов леш из блата и прљавштине.

У ноћи 10. на 11. мај⁴⁴⁸ домаће усташе су уз помоћ усташа које су стигле из Загреба, ухапсиле следеће личности, и то: Бабић Александра, трговца, Бабић Бранка, правника, Радовановић Петра, ловочувара у пензији, Радовановић Јована, ученика привредне школе, Радојчевић Марка, директора српске Штедионице, Јеремић Ђуру, пензионера, Сужњевић Небојшу, намештеника болнице, Сужњевић Ратка, Бадрић Јову, школског инспектора у пензији, Давидовић Светозара, бившег начелника општине, др. Бранковић Стевана, нотара, Халер Стојана, геометри, Вујичић Стојадина, судског чиновника, Пијевац Илију, земљорадника, Пјевац Ђуру, теолога, Пјевац Драгана, земљорадника, Пјевац Петра и Ђуру, земљораднике, Крњајић Стевана и Милоша, Богуновић Станка, Арбутина Ђуру, Јанка, Душана и Милета, Кукулеча⁴⁴⁹ Николу, сви земљорадници, Кукулеча⁴⁵⁰ Петра, трговца, Ребрача Милета, гостионичара, Богуновић Илију, трговца, Чавић Танасија, железничара у пензији, Чавић Славка и Ранка, земљораднике, Метикош Дамјана и Божу, трговце, Меанџија Николу, касапина, Сунајко Косту, пекара, Сунајко Николу, гостионичара, Јакшић Станка, кројача, Џакула Милоша, трговца, Џакула Перу, обућара, Арбутина Лазу, земљорадника, Стојић Јанка, општинског чиновника у пензији, Милетић Перу, финансијског чиновника у пензији, Гавриловић Ђорђа, директора гимназије у пензији, Томић Драгомира, трговца, Томић Душана, трговца, Дрекић Милета, циглара, Самарџија Милоша, ковача, Самарџија Милана, капетана,

⁴⁴⁸ Видети: Б. Вујасиновић, Ч. Вишњић, *Глина 13. маја 1941. У њоводу 70. јодигињице усјашкој злочина*. Ђуро Роксандић, *Сјисак жрјјава фашистичкој штерора јодине 1941. кошара Глина*, Загреб: Српско културно друштво Просвјета, 2011.

⁴⁴⁹ Кукулеча.

⁴⁵⁰ Исто.

Муждека Стеву, гостионичара, Сарапа Лазу, радника, Пејић Адама, трговца дрвима, Покрајац Богдана, трговачког помоћника, Момић Милета, трговца, Опајић Милана, студента техничке средње школе, Гавриловић Јосифа, трговца, Дмитровић Ђуру, земљопоседника, Дмитровић Николу, трговца, Вујасиновић Марка и Мојсија, трговце, Ђукић Станка, кројача, Балтић Петра, ременара, Штековић Перу, студента трговачке академије, Вујаклија Стојана, кројача, Ђеран Миладина, кројача, Гвоић Милета, трговца, Мркобрада Воју, чиновника, Брковић Милоша, ковача, Брковић Милана, геометра, Гребљановић Јоцу, пекара, Балтић Родољуба, кројачког помоћника, Вијук Павла и Николу, обућаре, Братић Јову, школског послужитеља, Кривокућа Јову, школског послужитеља, Узелац Николу, сениор и Узелац Никола јуниор, гостионичари, Медић Петра, трговачког агента, Гледић Саву, надзорника путева, Ђаковић Станка, кројача, Вујаклија Перу, земљорадника, Гагић Николу, Шеовић Стевана, земљораднике, Бадрић Марка, столара, Бајић Николу, земљорадника, Вујаклија Драгу, општинског чиновника, Вујаклија Ђуру, земљорадника, Милошевић Јанка, гостионичара, Орешчанин Стеву, вишег ловочувара, Летић Душана, ученика гимназије, Орешчанин Стеву, трговца, Опалић Марка, трговца, Опалић Страхињу, студента трговачке академије, Стојановић (Пелеш) Славка, трговца и Стојановић (Пелеш) Петра, правника, Воркапић Станка, поштанског чиновника у пензији, Милојевић Давида, жандарма у пензији, Мирковић Јову, судију, Др. Гајић Љубомира, лекара, Гајић Стеву, трговца дрвима, Царевић Ненада, ученика гимназије, Царевића, финансијског чиновника, Опачић Богдана, свештеника, Царић Дмитра, поседника и његовог сина Јозефа,⁴⁵¹ трговачког помоћника, Кнежевића, обућара и његовог сина Бранка, теолога, Јовановић Недељка, теолога, Јакшић Станка, обућара, Грубића, жандарма у пензији, Ђелапа, земљопоседника, Косановића, жандармеријског наредника, Дукић Луку, столара, Дукић Стојана, бријача, Дражић Михаила, чиновника, Цревар Драгана, чиновника, Пулић Милана, котлара, Николић Ђорђа, школског инспектора, Кораћ Ђуру, железничара, Драгојевић Душана, железничара, Новаковић Симу, радника на железници, Љубичић Ђуру, обућара, Бадрић Стеву, кројача, Марјановић Милана, кројача, Бадрић Стеву, фотографа, Мартиновић Стеву, бачвара и његовог сина, Егић Бранка, официра, Бранковић Станка, бравара, Летић Илију, пекара и његова

⁴⁵¹ Јосиф.

2 ученика који су исте ноћи убијена, његов син Душан је рањен и у таквом стању одведен. Др. Метикош Милана, адвоката, Др. Гутеша Вељка, лекара, Томић Драгомира, банкарског чиновника, Томић Душана, трговца, Штула Ђуру, књижара, Штула Васу, књижара, Ђорковић Перу, трговца, Шушњар Стојана, гостионичара, Арбутина Николу, гостионичара, Сужњевић Стеву, кројача, Мркаљ Стеву, учитеља у пензији, Маџарац Милоша, учитеља у пензији и његова 2 сина, Бранка, правника и Бранка, судског чиновника, Поповића, судију, Блидовића, судију, Јанковић Ђуру, банкарског чиновника и његовог сина Душана, трговачког помоћника, Лацковић Николу, бријача, Брека Марка, бријача, Релић Перу, земљорадника, Меанџија Јову, месара, Цревар Радета, вишег ловочувара у пензији, Новаковић Николу, поштанског чиновника, Јојић Милоша, поштанског чиновника, Ђелап Перу, поштанског чиновника, Орлић Стеву, Шеовић Стеву, земљораднике. Спроводу њиховог убијеног оца Ратковића присуствовала су и његова оба сина, његов брат и оба његова рођака из Чемернице. Све њих су још исте ноћи усташе ухапсиле и одвеле. Имена свих оних Срба који су те ноћи одведени више се не сећамо, али тачно знамо да је из Глине одведено 582 Срба. Само из интерната за дечаке у Глини је у овој ноћи одведено 80 дечака и занатлија. Сви напред наведени Срби су своју судбину чекали у судским затворима у Глини, а у ноћи са 11. на 12. мај 1941 потоварени су у камионе и одвезени су у непознатом правцу. О судбини ових несрећних људи ништа не знамо.

Приликом хапшења извршени су и претреси кућа, где су овом приликом све одузели. Гребљановић Јоца је исто ухапшен, а том приликом су му одузели 30.000 динара готовине и дуван у вредности од 2.500 динара. Од Стојановић Славка, трговца, украли су кофер пун украсних предмета у вредности од 500.000 динара. Ове украсне предмете украо је Ханых Јосип, учитељ музике и усташа у Глини. Од Пејић Стане, усташа Папа Славко украо је 4.000 динара сребрњака. У затворима су сви ужасно били злостављани, пре него што су одведени у непознатом правцу.

Након 15 дана су и преостали Срби, овога пута и њихове жене, ухапшени. Ухапшени су: Јовић Никола, општински чиновник у пензији, Шкарић Евица, жена Шкарић Милоша, капетана у пензији, Ребрача Сека, жена Ребрача Бошка из Мајских Пољана, Самац Стака, жена Савина из Мајских Пољана, Воркапић Станко, радник из Глине, и још многи други, чијих се имена више не сећамо. Они су сви натоварени

у камионе и одведени у непознатом правцу. Њихова судбина нам је непозната.

Између 26. јуна и 2. августа 1941, Срби из села у срезу Глина и Вргин-мост камионима су довожени у Глину. Сви они су убијени у српској православној цркви у Глини. Њихови лешеве су затим натоварени у камионе и одвезени у непознатом правцу. Колико је велик број убијених Срба, није нам познато. Крв је текла из цркве на улицу, из чега се могло видети да је број убијених знатан. Камиони су били обојени траговима крви. Три Србина су се попела на црквени торањ, где су остали пуна три дана. Толико су били жедни да су сисали капљице кише са дланова. Када су усташе ово опазиле, стрељале су их по кратком поступку. Сва тројица су са звоника цркве пали мртви на земљу.

У периоду од 1. до 3. августа 1941, извршена су нова хапшења жена и деце, јер мушкараца у Глини више није било. Ухапшено је 250 лица. Међу ухапшенима смо биле и ми, Радовановић Анђа са њеним кћеркама Мартом и Катом, и Еремић Ева. Све ухапшене жене и деца бачени су у затворе Среског суда. Обећано им је да ће бити пуштене оне које буду упутиле молбе за прелазак у католичку цркву. У ствари, све су биле пуштене, па тако и оне које нису упутиле молбе. Њима је било наређено да све у року од 2 дана имају да напусте Глину.

Српска црква у Глини је почетком августа 1941 разорена од стране усташа. Ово свето место разорили су пожаром Стјепан, млинар из Јункинца⁴⁵² код Глине, док се Шубалић Стјепан, лимар из Глине попео на црквени торањ и изломио крст.

Следеће усташе су се нарочито истакле у прогону, злостављању и убиствима, и то: Папа Славко, кројачки помоћник, Видаковић Стјепан, студент, Видаковић Мате, столар, браћа Крешталице, Никола, Паја и Стјепан, Муретић Ивица, гостионичар, Ханих Јосип, учитељ музике, Михаљевић Стево, позорник, Буторац Францек, касапин, Жинић Јоцо, касапин, Др. Девчић Јурај, адвокат и заповедник логора, Др. Ребок Јурај, лекар и усташки капетан, Др. Војвода Катарина, лекарка, Др. Јерец Мирко, адвокат и велики жупан у Петрињи, Цвитовац Миховил, срески судија, Импер, срески начелник, Клубучар Мирко, студент, Жинић Звонко, студент, Прхлик Иво, учитељ, сада у Петрињи, Калајџић Драго, посластичар, Мицан, трговац, Новак Божо, шофер, Тиљак Мато, трговац, Мрган Славко, гостионичар, Мрган Павао, трговац, Хаупт, апотекар,

⁴⁵² Јукинац.

Томпић Габријела, апотекарка, Медвед Стево, столар, Фабац, столар, сви из Глине и један сељак по имену „Чукље”, из села Прекопе.

У Београд смо дошле још у јулу и августу прошлог лета те сада стално живимо у Београду. Сву нашу покретну и непокретну имовину оставиле смо у Глини.

Ја, Сужњевић Даница и Бабић Катица, смо од хрватских власти пропуснице добиле тек након што смо дале изјаву да сву своју имовину препуштамо хрватској држави и да никада више нећемо ступити на хрватску територију.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ ТОПУСКОГ О УБИЈАЊУ СРБА НА КОРДУНУ И БАНИЈИ, НАСИЛНОМ ПОКАТОЛИЧАВАЊУ, ОДВОЂЕЊУ У ЛОГОР ГОСПИЋ, УСТАНКУ СРБА И ПРИДРУЖИВАЊУ ХРВАТА УСТАНИЦИМА.⁴⁵³

15/4 42⁴⁵⁴

Једна избеглица из Топуског изјављује:

У априлу 1941 затекао сам се као ратни заробљеник у логору у Добоју, из кога сам једног дана побегао и пешке преко Бања Луке дошао кући у Топуско.

У мају т. г. су усташе у срезу Вргинмост ухапсиле угледне Србе и то: Жутић Милоша, земљопоседника, Рокнић Николу, жандармеријског наредника у пензији, Кордић Милутина, земљорадника, Др. Бранка Вурдељу, Јову Воркапића, хотелијера, Станка Шкару, гостионичара, Вујошевић Милутина, трговца, родом из Црне Горе, Шкара Николу, келнера, Бјелић Николу, келнера, Мамузић Илију, земљорадника, Јањанин Стојана, земљорадника, Ђелап Николу, земљорадника, сви из Топуског. Из Топуског су дошли у Сисак а из Сиска за Петрињу. У Петрињи су држани 1 месец, након чега су сви затим одведени у непознатом правцу. Убрзо након тога, сазнало се да су сви напред наведени Срби из Топуског убијени у шуми Брезовица крај Сиска. Ова зверства су откривена јер су усташе наредиле Циганима да покопају лешеве ових Срба и да узму њихову одећу. Тако је виђен један Циганин у одећу убијеног Шкаре а пронађено је и једно писмо које је Шкари писала његова жена.

Након ових убистава приступило се акцији преласка у католичку веру, која је међутим имала само мало присталица.

У ноћи између 27. и 28. јула, у селу Пољана код Топуског убијен је Брешки⁴⁵⁵ Шиме из Загреба. Срби су били оптужени да су га убили због чега је дошло до страховите реакције од стране усташа. 370 Срба је ухапшено. Један део су утамничили у општини а други део у право-

⁴⁵³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 310–311.

⁴⁵⁴ Руком писан датум и параф.

⁴⁵⁵ Бријешки.

славној цркви у Топуском. Том приликом био сам и ја ухапшен и отеран у цркву. Овде смо били тучени и злостављани. Од последица ових ужасних злостављања, неколико дана касније су умрли: Рајшић Лука, земљорадник из Пониквара и Шкундрић Илија, хотелијер из Топуског. Срби који су били утамничени у општини, њих 70, камионима је одвезено на железничку станицу Топуско, одакле су отерани у концентрациони логор у Госпићу а одатле у Јасеновац. Од ових Срба даље нема више никаквог трага, и највероватније да су сви убијени. Међу њима су били: Обрадовић Матија, хотелијер, Батало Митар, трговац, Миљевић Милан, трговац и Миљевић Милан, чиновник, Батало Мирко, чиновник, Жутић Матија, месар, Батало Милан, Матија, земљорадници, Мишћевић Никола, Миљевић Илија и Ђура, Злокас Василије са својим синовима Николом и Пером, Злокаш⁴⁵⁶ Милош и Сима, Миљевић Стојан, Шкара Милан са својим сином Пером, Шкара Марко, Бјелић Матија, столар, Драгојевић Марко, поседник, Ратковић Никола и његов син Дане, Радићанин Пера, Лончар Пера, земљорадници, браћа Гушић Милан и Раде, Воркапић Никола, земљорадници.

Лично ја сам се спасио на тај начин, што сам се сакрио у црквени торањ и на себе бацио црквене венце. Све сам чуо шта се у цркви дешавало. Срби су злостављани на најстрашнији начин, пребијани су кундацима пушака, терани су да певају усташке песме и да се заклинају Анти Павелићу на верност. Затим су сви, изузев 3 лица одведени у Глину. Петковић Тошо, апотекар, Воркапић Пајо, нотар и Корић⁴⁵⁷ Адам, поседник, пуштени су да иду кућама. У православној цркви у Глини убијено је хиљаде и хиљаде Срба, тако да се њихова крв изливала кроз црквена врата. У поноћ ми је успело да се удаљим из цркве, након чега сам се у пољу скривао 3 дана. Пошто ме усташе нису затекле код куће, ухапсили су моју жену Олгу заједно са децом, и одвели су их у логор у Петрињи, одакле су након петонедељног боравка поново пуштени кући. Сваки дан су ме усташе тражиле; једног дана нашле су ме код мог шогора, муслимана Хасана Карайћа. Одведен сам пред суд. Захваљујући изјавама мојих рођака и пријатеља, да никакво оружје нисам носио са собом, те да се нисам скривао међу четницима у шуми, био сам пуштен те сам дошао у Краљевчане, где сам боравио код мог рођака, Симић Пере, учитеља, све до 20. јануара 1942.

⁴⁵⁶ Злокас.

⁴⁵⁷ Кораћ.

Након ових догађаја у Топуском, преостали део Срба који су остали у животу, сакрио се на Петровој Гори и организован је устанак против усташа. Усташе су се поново осветиле над старим и slabим женама и старцима, као и над децом. Они су опљачкали и запалили сва суседна села у Топуском. Од пожара су сачувана села Катиновац и Воркапић.

Нико ове лешеве није сахрањивао, а ја сам у селу Воркапић био сведок како су пси ове лешеве растргли на комадиће. Ова убиства усташе настављају и у срезовима Баније и Кордуна од месеца августа т. г. па све до дана данашњег. Они пљачкају сву покретну имовину и стоку.

У Вргинмосту убијено је 1500 Срба. У општини Топуско свој живот изгубило је 400 Срба, у општини Чемерница њих 600 а у селима у срезу Вргинмост 500 Срба је изгубило живот. У ове бројке није уврштен број убијене деце, жена и старца. Срби из села Чемерница су у близини Крњака редом стрељани. Тако је овде убијен и један мој рођак, Јарчов Милан.

У шуми Петрова Гора се међу устаницима, који су се изјаснили да се не слажу са политиком поглавника Анте Павелића, нашло јако пуно присталица др. Мачека, и то радници из Загреба, Сиска и Карловца. Хрвати, који су се удружили са четницима у Хрватској, пустоше и пале све хрватске државне органе, железницу и телефонске линије.

Од усташа који су се нарочито истакли, помињем: Малинац Мато, молер из Хрватског Села, Путрић Јуре, земљорадник из Врановине, Оречић Мирко, радник, Бријешки Илија, Коцман Антон, учитељ из Топуског. Било је и оних Хрвата који су Србе узимали у заштиту: као Бабић Иво и Стево, земљорадници из Топуског, Ишека Станко, опанчар из Топуског, Даровић, тада управник електричне централе у Топуском и муслиман Хамдија, посластичар из Топуског.

Срески начелник из Топуског Чидић, такође се јако заузимао за Србе, због чега је смењен. На његово место поново је дошао један Хрват који је због ужасних зверстава која су почињена над недужним Србима, починио самоубиство. Током његовог периода, откривена су 2 пуна вагона натоварена муницијом која је била италијанског порекла, и он је био окривљен да је упетљан у ову аферу, а да је муниција била намењена оним Србима који су се прикључили четницима. Према једној причи, ова афера је и била разлог за његово самоубиство. Овом приликом је и 6 италијанских официра окривљено да су дотичну муницију достављали Србима.

Италијанске власти се и данас налазе у Вргинмосту. Хрватске власти у договору са усташама настављају свој посао, не марећи за Италијане.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ ВРГИНМОСТА О УСТАШКОМ МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА У ВРГИНМОСТУ И ОКОЛНИМ СЕЛИМА И О УБИЈАЊУ У ГЛИНСКОЈ ЦРКВИ.⁴⁵⁸

15/4 42⁴⁵⁹

Једна избеглица из Вргинмоста изјављује:

6. маја т. г. у Вргинмост је из Лике или Далмације дошао један усташа по имену Марко са још 10–15 наоружаних усташа из Топуског, ухапсили су 11 угледних Срба из Вргинмоста, које су одвели у концентрациони логор у Копривници. Ухапшени су: Кошутић Стојан, гостионичар из Војнића – железничка станица, Зорић Ђуро, пензионисани шумар из Славског Поља, Врга Стеван, бачвар, Малобабић Васо, месар, Драгојевић Раде, пензионисани лугар, Врга Перо, земљопоседник из Подгорја, Цревар Перо и Душан, трговци, Насташић Никола, месар, Ајдиновић Миле, земљопоседник и Полимац Милан, земљопоседник из Вргинмоста. Сви горе наведени прво су одведени у Копривницу а затим за Госпић. О даљој судбини ништа нам није познато.

11. маја у Вргинмост је дошла италијанска војска и остала је тамо до 29. јула т. г. Током овог времена, у Вргинмосту и околним селима је владао потпуни мир.

27. јула т. г., у близини Топуског убијен је Бријешки Перо, иначе сељак из Топуског. Њега је наводно убио један други усташа. За овај случај окривљени су Срби, што је за последицу имало то, да су усташе 28. јула упале у српско село Пониквари – Пољани. У овом селу, усташе су поубијале све што им је дошло под руку, тј. мушкарце, жене и децу, а куће су запалиле.

29. јула, кад је италијанска војска напустила Вргинмост, усташе су дошле у више камиона. То су биле усташе из Глине, Топуског, Петриње, Загреба и Осјека, њих 50– 60. Они су ухапсили јако пуно Срба, 50 њих, одвели су их у једну шуму, где су сви били побијени. Њихови лешеви су више недеља остали да леже непокопани у шуми. Још су следећи Срби убијени: Тепшић Јован и Станко, Јеросимић Ђуро и његов

⁴⁵⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 312–313.

⁴⁵⁹ Руком писан датум и параф.

син Раде, Јеросимић Миле, Родић Стево и Војислав, Тепшић Никола и његов син Раде, Тепшић Павао и његов унук, Коркут Љубомир и његов син Милош, теолог, Јањанин Петар, жандарм у пензији, Јарчов Милан, пекар, Марковић Душан, трговачки помоћник, Владић Стојан, месар, Павловић Гојко, пекар, Ромчевић Бранко, гостионичар, Мало-бабић Јанко, општински благајник, Ивковић Марко, железнички чиновник, Обрадовић Миле, железничар – сви из Вргинмоста. Лапчевић Павао, Врга Никола, Линта Петар, мл.[ађи] Булат Марко, Линта Максим, Булат Милош – сви из Подгорја. Преостали Срби спасли су се тако што су побегли у шуму.

Једна група усташа дошла је у село Перна. Када су сељани угледали усташе, сва црквена звона су почела да звоне. Такав је страх спопао усташе због ове звоњаве да су се одмах вратили у Вргинмост.

31. јула т. г. усташе су поново дошле. Све оно што је могло побећи, посакривало се у околној шуми. Пошто усташе никога нису затекле почели су да пуцају из пушака. Том приликом затукли су Павловић Радета, који је покушао да побегне из своје куће.

1, 2. и 3. августа т. г., домаће усташе Клеменчић Јоцо, касапин из Вргинмоста и Шпрајц Антон, лугар такође одатле, обилазили су села. Они су српским сељацима обзнанили да своје домове не треба да напуштају, већ да се пријаве код усташког команданта и да треба да пређу у католичку веру. По наредби усташког команданта, сви Срби треба да се појаве код Соколског дома 3. августа у 7 сати ујутру, где ће се обавити припреме за прелазак у католичку веру. Као што је било наређено, сакупило се 1.700 Срба. Срби су чак с музиком дочекивани. Хрват Живчић Јосип, довео је највећи број Срба. У Соколском дому су остављени да до 2 сата после подне чекају, пошто им је речено да ће им велики жупан из Петриње, у 4 сата после подне одржати говор. Од тога није било ништа а Срби су тако заваравани све до следећег дана, да ће бити одведени у Глину ради полагања заклетве. Током ноћи, Срби су били чувани а 4. августа сви су потоварени на камионе и одведени за Глину. Тамо су у православној цркви буквално масакрирани. То су били: Цревар Симо, Јеросимић Никола, Вукмировић Илија, Тепшић Стеван, Родић Драган, сви из Вргинмоста. Имена осталих се не сећам, Из Подгорја су за Глину одведени и тамо убијени: Врга Станко, Лапчевић Ненад, Никола и Пане (браћа), Лапчевић Павао и Сава, Ајдиновић Јанко и Петар, Врга Матија, Полојац Вујо и Раде, Линта Теодор и Милош (браћа), Линта Јанко и Петар, Линта Милош и Стојан, Пова Милан итд.

Након ових стравичних убистава, народ се поново сакрио по шумама и пољима. Убиства, која су се настављала у срезу Вргинмост, трајала су од 28. јула до 20. септембра. Највише убистава се догодило 16, 17. и 18. септембра т. г. Тих дана, усташе су се поделиле у 3 групе. Једна група је отишла у село Перну и Маличку, друга група у села Црни Поток и Пецка а трећа група у село Блатуша. У поменутих селима поубијали су све што им је дошло под руку. Са собом су водили и Цигане који су им помагали у паљењу кућа.

У селу Маличка убили су моје рођаке а затим су кућу запалили. Њихове лешеве бацали су у пламтећу ватру. У суседству су убили и Пајић Љубицу и њену кћерку Ружицу као и друге њене рођаке.

Познато ми је да је само из куће Војновић Радета у Црном Поток убијено 30 људи. Сва ова лица била су жива спаљена. Сву покретну имовину као и стоку однели су са собом у Топуско. Већина пљачки догодила се у селима Блатуша и Пецка. Село Перна је у потпуности спаљено, тако да ниједна једина зграда није преостала. У српском селу Старо Село, сви су такође изгубили животе. У животу су остале само 4 особе. Православне цркве у Перни, Бовићу, Топуском, Чемерници и Славском Пољу такође су пале као жртве ватре. У селу Блатуша, црква је опљачкана, али није спаљена. У време ових ужасних убистава, усташе су и јако пуно жена и девојака силовале. Жандармеријски наредник Павловић из Вргинмоста је усташама доводио жене. Жена ковача Врга Павла, се опирала овим злостављањима због чега је одведена у шуму и тамо затучена. Током ових зверстава одржаване су велике пијанке. У срезу Вргинмост убијено је 5–6000 Срба. Срески начелник у Вргинмосту, Чидић Андрија, узео је Србе у заштиту, због чега усташе нису биле задовољне.

Од домаћих усташа нарочито су се истакли: Клеменчић Јосо, месар и Шпрајц Антун, шумар, обојица из Вргинмоста и жандармеријски наредник Павловић.

Ја сам се до 25. септембра скривао по шумама и оближњим селима, а 26. септембра сам стигао у Београд.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ ТРЕБИЊА О ПОКОЉИМА СРБА У ТРЕБИЊУ И ОКОЛНИМ СЕЛИМА, ДЕПОРТОВАЊУ У ЛОГОР ГОСПИЋ И ЈАВНОМ ПОНИЖАВАЊУ СРБА ДО ДОЛАСКА ИТАЛИЈАНСКЕ ВОЈСКЕ У СЕПТЕМБРУ 1941.⁴⁶⁰

15/4 42⁴⁶¹

Једна избеглица изјављује:

Све до 30. маја 1941, док је у Требињу била италијанска војска, у овом месту и његовим срезовима владао је потпуни мир. Србима није наношено никакво зло.

30. маја 1941 у Требињу је управу преузела хрватска војска. Наредног дана, усташе су ухапсиле ранијег шефа полиције Бошка, Миљковић Стеву, полицијског позорника и Булић Николу, управника среског затвора.

1. јуна 1941, усташе су ишле од куће до куће и хапсиле су све Србе. Убијени су: Ковачевић Гаша, он је убијен пред очима његово седморо деце, даље Брковић Милан, општински чиновник, и њега су убили пред очима његово петоро малолетне деце, Бабић Васо, трговац, Нагулић Душан, трговац, Паликућа Влајко, обућар, Ђурић Шћепан, месарски помоћник, Лечић Радован, бачвар, Поповић Владо и Кукурић Илија. Ови несрећници су скоро сви убијени у својим домовима. Међу многим Србима који су били ухапшени, налазио се и Давидовић Богдан, председник Среског суда, Бокић Рајко, професор. Све ухапшени Срби морали су обављати најгрубље радове на путевима.

23. јуна 1941 из затвора је преузето 16 Срба и одведено у правцу села Придворци, где су на раскршћима били затучени. Њихови лешеви бачени су у једну пећину. Тада су као жртве пали: ранији шеф полиције Бошко, Миљковић Стево, полицијски позорник, Бабић Трифко, железнички чиновник, Кукурић Лазар, гостионичар, Пицула Божо, гостионичар и његов син јединац Милорад, стар 19 година, Соколовић Алекса, пензионер, Ђурић Благоје, гостионичар, Ђурић Ђорђе, радник, Мацар Јово, гостионичар и Стијачић Обрен, земљорадник. У последњем

⁴⁶⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 314–315.

⁴⁶¹ Руком писан датум и параф.

моменту успело је Шкоро Јефти, поштарском чиновнику, Влачић Јови, железничком чиновнику и Поповчевић Васи, земљораднику, да побегну. Они су се упутили за Црну Гору, након чега су у месецу септембру поново дошли за Требиње, јер су италијанске власти преузеле управу.

2. јула 1941, ухапшени Срби у Требињу били су поново пуштени да би након тога били поново ухапшени. Током месеца јула, 3 транспорта су одведена у концентрациони логор у Госпићу. У првом и другом транспорту налазили су се: Чучковић Филип, земљопоседник и трговац, Комад Убавко, седлар, Чучковић Милан, ученик гимназије, Јеремић Мића, зидар, Говедарица Васо, обућар, Тарана Саво, кројач, Вуковић Димитрије, обућар, Ковачевић Влада, школски инспектор, Стијачић Мара, гостионичарка, Симовић Перса, домаћица, Ковачевић Босиљка, домаћица, Тупањанин Анђа, бабица, Вујин Крста, домаћица и њена сестра Зора са једним шестогодишњим дететом, Осмокровић Босиљка, службеница у Среском суду и још многи други Срби и Српкиње. Њихова судбина ми је непозната. Трећи транспорт ишао је за Чапљину. Од 27 Срба који су се налазили у овом транспорту, сви су били убијени. Међу њима се налазило много њих чија су презимена била Милојевић и Шишковић, као и Ратковић Аћим, гостионичар.

У јулу 1941, усташе су у селу Зипци⁴⁶² убили 8 Срба. Њихова имена су ми непозната. У селу Ластва убијена су 2 брата Бегенишић и њихова 2 сина. У селу Требиловци⁴⁶³ затукли су Танасковић Душана, а у селу Пољице, Миљевић Ристу, градоначелника и његовог сина Јову. Миљевићу су док је још био жив одсекли ноге, а његовом сину су пак ископали очи. Отац је био очевидац ових зверстава. Даље су затукли Нинковић Бору, коме су претходно ископали очи, а нос и друге делове тела одсекли. У селу Пољица, убијено је 300 Срба. У селу Љубиње живота је лишено 700 Срба. У селу Требиловци⁴⁶⁴ код Чапљине, у јуну је убијено 30 Срба. Остали су побегли у шуме. Жене и деца који су остали у селу, усташе су сакупиле и живе их побацале у бездане који се налазе између Кручевића и Шурмановаца.⁴⁶⁵ Леро Милена је такође ухапшена у јуну, а затим је била пуштена.

Ја сам такође побегао за Црну Гору, где сам био до септембра 1941, а затим сам се вратио у Требиње. У децембру 1941 полиција ме је ухапсила

⁴⁶² Зупци.

⁴⁶³ Пребиловци.

⁴⁶⁴ Исто.

⁴⁶⁵ Шурманци.

под изговором да сам у договору с четницима. У затвору сам био 25 дана, а из затвора сам пуштен 13. јануара 1942.

Осим наведених стравичних убистава, усташе су Србе омаловажавале на сваком кораку. У Требињу је у јавном парку окачена табла: „Српским псима и Јеврејима забрањен приступ парку!” У Требињу се налазио споменик ЊЕГОШУ. На новогодишње вече на споменик су везали коњски реп и вукли га уз музику кроз град.

Од усташа нарочито су се истакли: Сринчић Ђорђе, апотекар, Шарић Мухамед, градоначелник и зубни техничар, Шаран Хакија, шеф полиције, Радић Мико, ученик гимназије, Хабул Хилмије,⁴⁶⁶ Маролт Никола, радник, Кисић Никица, поштански службеник у пензији, Кежић Јурај, фотограф, Брачковић Омер, трговац, Секлић Шериф, Мухарем Ибро и Махо, радник, Фистанић Иван, жандармеријски наредник, Капетановић Адем, порески чиновник, Волић Фехин, радник, Ресуловић Салко, поседник.

24. јануара напустио сам Требиње. Пропусницу сам добио од италијанских и хрватских власти. Првобитно је пропусница гласила до Винковаца. Једна службеница среског начелништва ми је пропусницу продужила до Земуна. Када сам дошао у Земун, окачио сам се на један железнички вагон који је ишао за Београд, и тако сам дошао у Београд. У Београду ћу живети код моје сестре, Леро Милене. Моја сестра је још од пре рата живела у Београду, где њен муж службује у фирми Драгомир Здравковић. У Требињу је живела од 4. априла до 30. новембра 1941.

⁴⁶⁶ Хилмија.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ ПРИЈЕДОРА О УСТАШКОМ МАСОВНОМ УБИЈАЊУ И ПЉАЧКИ СРБА У ПРИЈЕДОРУ И ОКОЛИНИ, И ПОКАТОЛИЧАВАЊУ ПРЕОСТАЛИХ.⁴⁶⁷

15/4 42⁴⁶⁸

Једна избеглица изјављује:

31. јула и 1. августа ове године – у четвртак и петак – усташе су окупили Србе у Приједору и поубијале их. Одвели су их из кућа и утаминчили их у основној школи и у полицијском затвору, одакле су их одвели на место „Црнића Курузе” и „Урије”, који се налазе близу Приједора, и тамо их убили. Јако пуно Срба је снашла ненадана смрт у њиховим домовима и у затворима. 40 лешева су утоварили на камион и закопали на пољу званом „Урије”. У Приједору су убијени следећи људи: Деспот Симо, столар, његови синови Никола и Љупко; овог последњег је стреляо његов школски колега Биљешковић Драго. Даље Ђанић Лазо, радник, Ђикић Мирко, радник, Топић Новак, Которман Јосо, Јовановић Ђуро и његов син Душан, Маријановић Мане, трговац, Гребљановић Душан, трговац и његов рођак Стојановић Љубо, трговац, Дамјановић Раде, гостионичар, Дамјановић Дако, трговац, Вујасинових Миле, млинар, Радетић Перо, трговац и његов наглуви син Милован, Рађеновић Перо, трговац, Кос Лазо, железничар, Башкот Бранко, железничар, Црногорац Душан, железничар, Вујасинових Симо, пензионер, Брдар Миле, трговац дрвима, Бан Брацо, столар, Чанак Миле и Драго, гостионичари, браћа Каран, Мајкић Остоја, зидар, Медић Мића, ковач. Дана 31. јула и 1. августа само у Приједору је убијено 800 Срба а у оближњим селима, међутим, убијено је 4.000 Срба. Истовремено су све српске куће опљачкали и одузели све што им је пало под руку, тј. новац, златне предмете, постељину, Цигани и муслимани су лешевима вадиле чак и златне зубе.

Ова убијања, пљачкања и паљења, усташе су извршиле у српским селима Црна Долина, Паланчиште, Јеловац, Сводна, Драготиња и Брежичани. У селу Паланчиште запаљене су и школа и црква. Над девојкама су вршена силовања.

⁴⁶⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 316.

⁴⁶⁸ Руком писан датум и параф.

9. септембра, у Приједор је дошло 7000 усташа. 10. септембра, у пола 6 сати увече, у камион је утоварено 35 Срба из оближњих села, а међу њима се налазио и мој муж, одведени су на поље „Урије” и тамо су сви заклани.

Од Срба су у Приједору остала само 3 железничара, који су прешли у католичку веру.

Од домаћих усташа, нарочито су се истицали: Заидић Суљо, усташа-муслиман, Хусо, Циганин, Бибер, Циганин, Латић Звонко, ученик V разреда гимназије, Биљешковић, римокатолички свештеник, Куртагић Амид, Декић Сафет, Цици, Циганин.

Додајем још да је Деспот Даринка, препознала капут свог убијеног сина Никице на једном усташа-Циганину.

12. септембра ове године отпутовала сам за Београд, куда сам дошла 13. септембра.

ИЗЈАВА ДВОЈЕ ИЗБЕГЛИЦА ИЗ МРКОЊИЋ ГРАДА О УБИЈАЊУ И ДЕПОРТОВАЊУ СРБА, УСТАНКУ И МАСОВНИМ ЗЛОЧИНИМА ХРВАТСКЕ ВОЈСКЕ.⁴⁶⁹

15/4⁴⁷⁰

Две избеглице изјављују:

Срез Мркоњић Град је по попису становништва из године 1931 имао 27.000 становника. Од тога је 21.000 Срба и 6000 Хрвата и муслимана заједно.

По оснивању Независне Државе Хрватске, из Мркоњић Града су у Бања Луку одведени Будимир Симо, бивши посланик у земаљском сабору, Рољић Ђорђе, општински чиновник и Пајић Бранко, власник аутобуског предузећа, и тамо су утамничени. Након тога, Рољић Ђорђа су усташе убиле, Пајић Бранка су пустиле кући, док је Будимир Симо даље транспортован за Госпић и о њему се више ништа није чуло.

26. јула т. г., по наредби усташког команданта ГУТИЋА из Бања Луке, 78 Срба из Мркоњић Града је ухапшено. Истог дана свих нас 78 Срба је требало да буде убијено. УРУМОВИЋ КОСТА, судија и поручник Матекало Милан, онемогућили су овај наум, испред затвора су поставили страже и наредили су да нико не сме бити пропуштен. Један за другим били смо пуштени из затвора, тако да је 27. августа т. г., у затвору остало још 18 Срба, које су, међутим, четници ослободили, с обзиром на то да су ови истог дана запосели ово место.

5. и 6. августа, усташе су из Мркоњић Града дошле у оближње село Подрашница, где су без икаквог разлога убили 28 лица, жене и децу, а након тога су спалили 17 кућа.

Након овог убилачког чина, ДРЕНОВИЋ УРОШ, учитељ из села Бараћи, организовао је устанак, како би заштитио Србе и њихова села. Одмах је организовао 20 лица, која су била наоружана са само 4 пушке, а остали сељаци су имали штангле дугачке 2 м на чијем су крају причвршћени гвоздени алати. За кратко време се окупило већ 1500 људи, а укупно су имали 19 пушака, док је вила за сено, коса, ножева итд.

⁴⁶⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 317–318.

⁴⁷⁰ Руком писан датум и параф.

увек било у изобиљу. Сви католици и муслимани у нашем срезу били су добро наоружани.

20. јула т. г. хрватске власти су из Бања Луке послале 500 војника, 100 жандарма и 100 усташа. Ту се налазио 1 пољски топ, 8 тешких и 12 лаких митраљеза и 8 пушака. Ова војска је заузела село Боровићи. Свакодневно су бомбардовани положаји учитеља Дреновића.

25. августа т. г., Дреновићу је успело да опколи хрватску војску и да је растера. Овом приликом је у руке Дреновића доспео 1 пољски топ, 3 тешка и 8 лаких митраљеза, 300 пушака и нешто муниције. Заробљено је 41 војника, који су након неколико дана пуштени.

27. августа т. г., Дреновић је ушао у Мркоњић Град. Четници су се мирно држали. Именован је одбор од 6 лица; у њему су била 2 Србина, 2 Хрвата и 2 муслимана. Овом одбору предата је сва цивилна управа.

1. септембра т. г., умарширале су хрватске оружане снаге – 3500 лица – под командом пуковника Лукца.⁴⁷¹ Четници су приморани да се повуку.

Пуковник Лукац је 2. септембра т. г. издао проглас у којем је упозорио Србе да у 12 сати положи своје оружје. Претио је: „Сви ви, па тако и ваша деца и све што је српско, бићете уништени!” Истовремено је дао наредбу да усташе и војска униште и убију све Србе по српским селима.

2. септембра су усташе продрле у Мркоњић Град, и одмах су убиле једног српског сељака и 1 сељанку, које су затекли на путу. Истог дана су још убијени: Гашић Пера, зидар, Перак Мика, бачвар и његов син Стојан. Др. Чарета Рафаел, Хрват-адвокат, узео је Србе у заштиту. Он је лично пуковнику Лукцу упутио молбу да се Срби из Мркоњић Града узму у заштиту, јер су и они заштитили Хрвате када су четници заузели град.

У свим српским селима среза Мркоњић Град, најмање је 5000–7000 лица, жена и деце убијено. Овај број је из дана у дан све већи. Истовремено је спаљено 1200 српских домова. Преживело становништво је побегло у шуму. У ноћи између 12. и 13. септембра т. г., усташе су запалиле српску цркву у Мркоњић Граду. Претходно је црква коришћена као клозет.

У Мркоњић Граду ухапсили су Ђуђуз Николу, поседника, над којим су извршили стравичне злочине. Претходно су му поломили обе шаке,

⁴⁷¹ Фрањо Лукац, усташки пуковник; *Тко је тко и NDH*, 243 (М. Рупић).

одсекли су му уши и нос, ископали су му очи и на крају су га затим и заклали. Ова убиства починили су усташе из Мостара и Херцеговине, међу којима се налазило и пуно муслимана.

Следеће усташе из Мркоњић Града су се нарочито истакле: Тандарић Леополд, Бешлић, носач, Дувњак Антон, ковач, Ђурић Нико, столар, Томше Волфганг,⁴⁷² геометар, Заимовић Сабрија, судија, Стипанчић Јозо, студент права и његов брат Томислав, трговац.

26. септембра т. г. отпутовали смо из Мркоњић Града.

⁴⁷² Wolfgang.

ИЗЈАВА ДВОЈЕ ИЗБЕГЛИЦА ИЗ САНСКОГ МОСТА О МАСОВНОМ
УБИЈАЊУ СРБА У САНСКОМ МОСТУ И ОКОЛНИМ СЕЛИМА У
ЈУЛУ И АВГУСТУ 1941.⁴⁷³

15/4⁴⁷⁴

Две избеглице изјављују:

27. јула т. г., дошло је троје усташа у село Здена. Један од њих био је Зечевић Здено, а двојицу других нисмо знали. Они су одмах дошли у кућу Мандић Јована и одвели су његовог брата Милана у Сански Мост, где су га утамничили у основној школи.

У Санском Мосту ухапшени су сви угледни Срби, као: Јово Крагуљ, гостионичар, Тонтић Стеван, трговац, Тонтић Милан, приватни чиновник, 7 браће Иванић, Зурнић⁴⁷⁵ Перо, трговац и његов брат Тошо, Миличевић Лазо, гостионичар, Новаковић Ђуро, гостионичар, Ковачевић Душан, Тодић Драго, шофер, Гвозден Перо и његова браћа Милан и Младен, студенти, Додиг Ђуро, судски чиновник, Мијатовић Вид, трговац, Праштало Илија, гостионичар, Басара Илиас, гостионичар и његов син Душан, студент, Везмар Ђуро, жандармеријски позорник, Мартиновић Јосип, исто, Поповић Милан, пензионер, Сакрација Милан, земљорадник и његов син Илија, поштански чиновник, Недимовић Милан, инжењер, Милинковић Јово и његов син Лазо, ветеринар, Лазић Милан, шеф железничке станице и његова оба сина Бранко и Свиле, студенти, Војводић Вид и његов брат Јово, обућар, Мијатовић Славка, учитељица, кћерка Мијатовић Вида, и још многи други, чија имена не знамо. Тог истог дана ухапшено је 140 Срба. Следећег јутра је из околине Санског Моста ухапшено још 160 Срба; свеукупно је дакле било 300 Срба.

Све до 2. августа т. г., нису чинили никаква зверства. Од 300 утамничених Срба издвојили су њих 18, а затим их одвели у житно складиште, где су прво злостављани а затим убијени: Као жртве су пали: Зурунић⁴⁷⁶ Перо, трговац, Гвозден Младен, трговац, Сакрација Миле,

⁴⁷³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 319–320.

⁴⁷⁴ Руком писан датум и параф.

⁴⁷⁵ Зрнић.

⁴⁷⁶ Исто.

гостионичар и његов син Илија, поштански чиновник, имена других се не можемо сетити.

Мара Мандић је стрељана испред школске зграде.

3. августа т. г., они су преосталих 282 Срба одвели на једно место које се зове „Шушњар” и тамо су сви побијени и закопани иза православног гробља.

Од 30. јула до 4. августа т. г., усташе из Санског Моста су окупиле Србе из следећих села: Здена, Храст, Усимовци, Крухари, Чапља, Кљевци, Усорци, Копривна, Оштра Лука, Расовци, Брдари, Џевар, Сувача, Подвидача, Будимлић, Јапра,⁴⁷⁷ Дабар, Босански Милановци, Дједовача, Томина, Трмошња, Козица, Подови, Умци, Фајтовци и Лукавице. Највећи део Срба отерано је у житно складиште, тамо су злостављани а затим и убијени. Лешеве су закопали поред реке Сане. У овом складишту убијено је 3000 Срба. Као што је раније поменуто, на пољу „Шушњар” су се догађали велики масакри. За ове жртве, спремне су стајале две велике јаме, ширине 100 м, ширине 4 м и 2 1/2 м дубине. Пре него што су пали као жртве, морали су запевати једну песму, и то: „Павелићу, Павелићу, да нам живиш дуго, дуго, јер ти си поубијао српске хајдуке”, или „Павелићу, нека живи твоја гарда, јер ти не даш да Србија влада.” Након тога морали су да уђу у ископане јаме, у којима су покошени митраљезима. Следећег дана су се поново низале друге жртве и тако је то ишло од 20. јула па све до 4. августа т. г. На овом месту „Шушњар”, смрт је снашла 4000 Срба. Мишљења смо да је само у житном складишту и у „Шушњару” пало жртвама 7000 Срба, а у целом округу Сански Мост дакле, преко 10.000 Срба. Од 30. јула па све до 4. августа вршена су највећа зверства. Младе девојке су нпр. силоване, а затим су им одсецали главе. То се у селу Сувача десило кћеркама Добријевић Душана и Штрбац Милета. Исто се дешавало и у селима Кљевци између осталог. Након тога су села обично пљачкана и запаљена. Дједовна, Умци и Усимовци су потпуно спаљени. У селу Дабар спаљено је 300 кућа, у селима Кљевци, Лушци Паланка, Миљевци и Праштали такође су забележени многи пожари.

Ове масакре, пљачке и паљевине скривиле су усташе из Херцеговине, Босне и Хрватске, заједно са домаћим Хрватима из Санског Моста под командом Љевар Милета, трговца из села Сасин, и неког Ибрахима, чије презиме не знам. Овај последњи је висок, тамног тена, стар око 40 година.

⁴⁷⁷ Будимлић Јапра.

Од домаћих усташа у овим зверствима нарочито су се истакли: окружни начелник из Санског Моста Ивица, презиме ми је непознато, Церјан Јосип, адвокат, Пашић Ибрахим, судија, Крупих Ферхат, Усумовић Салко, Налић Ибрахим, полицајци, Камбер Ибрахим и његов брат Алија, Камбер Ислам и његов брат Бејдо, Камбер Махо, Камбер Ибрахим, трговац, Јакуповић Ибрахим, трговац и његови синови Миралем, Сулејман и Дедо, Окчић Шемо, Бурних Бего, Бурних Смајил, Карабег Вехат, ковач, сви из Санског Моста.

Србе су у заштиту узели Бановић Вид, Дане и Стјепан сви из Брда-ра, Чорак Владо, Марко, Миле и Лука.

Због ових зверстава и злостављања, напустили смо наше домове и дошли у Београд.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ БОСАНСКЕ КРУПЕ О ДЕПОРТОВАЊУ У ЛОГОР ГОСПИЋ И МАСОВНОМ УНИШТЕЊУ СРБА У БОСАН- СКОЈ КРУПИ И ОКОЛИНИ ОД УСТАША И МУСЛИМАНСКИХ ЦИВИЛА У ЈУЛУ И АВГУСТУ 1941.⁴⁷⁸

15/4⁴⁷⁹

Једна избеглица изјављује:

Све док су немачке и италијанске оружане снаге боравиле у Босанској Крупи и у Отоки, свуда је владао потпуни мир. Немачке оружане снаге су свакоме и без обзира одузимале оружје. Лична имовина свакоме је била осигурана. Немачке оружане снаге остале су у овим крајевима 3 недеље, након тога замениле су их италијанске оружане снаге. Након одласка Италијана, муслимани округа Босанска Крупа су се наоружали. Отпочело се са сакупљањем свих угледнијих Срба, те су одведени за Госпић – наводно на присилан рад. Из Отоке су за Госпић одведени следећи грађани: Дражић Симо, трговац и Гајић Душан, такође трговац. Из села Бушевић: Шкорић Мирко, трговац, Каран Стево, Тумић Никола и Маријан Обрад. Из села Љусина: Николић Миле, пензионер, Марјановић Милан и Илић Пајо, пензионер. Из села Глодина: Рашета Раде, Татић Васо, трговац и Дакић Никола. Имена других не знам. Укупно је било 150 Срба, чија судбина није позната.

26. јула, усташе су окупиле и Србе из околних села, одвеле их у Отоку где су сви убијени, њихови лешеве су, међутим, бачени у реку Уну. Ови масакри у округу Босанска Крупа непрекидно су трајали од 26. јула до 4. августа т. г.

27. јула т. г. – био је понедељак – пијачни дан у Босанској Крупи, усташе су окупиле све Србе и одвеле их до места Краљеви Дом, где су сви били убијени. За њихове лешеве већ су биле ископане јаме. Из Отоке су истог дана следећа лица отерана у Босанску Крупу и тамо убијена: Шкорић Алекса, трговац, Николић Тешо и Павле, Зећ Илија, Прауљац Никола, и још многи други чијих се имена не можемо сетити. Познато ми је да је тог истог дана 1000 Срба одведено за Краљеви Дом и да су

⁴⁷⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 321–322.

⁴⁷⁹ Руком писан датум и параф.

тамо убијени. Истог дана, на Црно Језеро је доведено још 3 пуна камиона Срба, тамо су побијени, а њихови лешеве су бачени у језеро.

Од 26. јула до 4. августа, усташе су по српским селима убијале све што им је пало под руку. По мојој процени у округу Босанска Крупа побијено је више од половине Срба.

У селу Отока су у ово време убијени и следећи Срби: Бурсаћ Петар, гостионичар, Радошевић Мићо, железнички радник, Семзовић Ђорђе, Кнежевић Нићифор, трговац, Мармут Никола, гостионичар, Гајић Мирко, трговац, Кантар Лука, пензионер, Боројевић Љубан, Ђулибрк Миладин, Репија Ђукан, Сантрач Лука, пекар и његова жена Савка, Микић Стака, гостионичарка, Стапар Марко, гостионичар и његова унука Нада, стара 17 година, Ђулибрк⁴⁸⁰ Милан, Мирко и Душан и још многи други чија имена не знам. Према списковима које су водиле усташе, тих дана је убијено 500 Срба. По мом мишљењу још је много више Срба убијено, у списку нису забележени сви случајеви убистава. У месту Отока више нема ниједног Србина. Јако пуно је младих девојака било силовано а затим убијено. Након свих ових убистава низале су се затим пљачке покретне имовине. Све што су од животних намирница затекли, носили су са собом; затим су палили куће и цркве. Цркве су разрушене у селима Иванска, Бањани и Бушевић. Као жртва пао је и Соколски дом у Бушевићу.

Ове масакре, пљачке и паљевине вршили су муслимани из села Отока, Језерско, Бужим, Бушевић и Пишталина. Од усташа, нарочито су се истакли: Омерчеџић Хуснија, берберин из Отоке, Бешић Ибрахим, пекар, Рамић Ђемо, Братић Мустафа, Бешић Касим, Мујаџић Кушим, Бешић Етхем, Братић Мухамед, Суљић Хусеин, ученик, Комић Авдага, месар, сви из Отока. Керкез Перо, бивши чувар шуме, Србин, прикључио се одмах усташама, узео је католичку веру и заједно са муслиманима је убијао Србе. Сада се налази у Београду као кочијаш.⁴⁸¹

Тајић Славко и Станко, гостионичари, Биршл Јосип, надзорник путева, Лончарић Јошко и његова мајка Марија, поседник, сви Хрвати, јако су се заузели за Србе. Хрвати из Отоке уопште нису учествовали у овим зверствима, већ само муслимани.

Свој живот спасих тако што се сакрих код једне хрватске породице. Крајем августа т. г. дођох у Београд.

⁴⁸⁰ Ђулибрк.

⁴⁸¹ Подвучено у преводу, а затим и црвеном оловком.

**ИЗЈАВА ГРУПЕ ИЗБЕГЛИЦА О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА ОД
ЖАНДАРА, УСТАША И МУСЛИМАНСКИХ ЦИВИЛА У СТАБАНЦИ
И ДРУГИМ СЕЛИМА ОКО ВЕЛИКЕ КЛАДУШЕ У ЈУЛУ И АВГУСТУ
1941.⁴⁸²**

15/4⁴⁸³

Више избеглица изјављује:

До средине јула у нашем селу владао је потпуни мир. Након тога је жандармеријски наредник, ПИЛИНГЕР МАРТИН, у Равници окупио 50 највиђенијих Срба. Они су под стражом послати за Госпић, одакле им се губи сваки траг.

Из нашег села за Госпић су одведени: Божичић Јово, Тинтор Стојан, Дацијар Раде, Бајић Раде, Бањац Петар, Бикановић Мића-Милин, Дондур Триво и Сава, Радић Петар и Јово, Тинтор Душан, Враћешевић Мишко, Мајкић Никола и Илија, Милиновић Ђуро, Триво, Тинтор Остоја, Марјановић Стојан, Черан⁴⁸⁴ Марко и Дондур Душан, укупно 20 људи.

28. јула ове године, у наше село су дошла двојица наоружаних униформисаних усташа, и 10 муслимана опремљени мотикама, вилама за сено и моткама и наредили да сви Срби дођу у општину Врнограч, где морају положити заклетву Павелићу, а након тога могу мирно да се врате својим домовима. Људи су овим изјавама поверовали и отишли су у Врнограч. Када су стигли тамо, окружили су их 300 муслимана. Све њих су одвели на место „Пољица” одмах до Врнограча, где су за њих већ ископане јаме. Сви су побијени, а из села Стабанца било је убијено 150 људи, и то: Бајић Ђуро и Стојан, Пилић Симо, Анушић⁴⁸⁵ Симо и Јово, Здјелар Илија, Мијић Миле, Поповић Ђуро, Милош, Миле, Перо, Мајкић Лазо, Милиновић Миле, Божичић Ђуро, Зећ Никола и Вид, Мијић Мића, Тинтор Милош, Поповић Раде, Стојан, Зећ Стево, Дондур Јанко и Петар, Милиновић Илија, Зећ Илија, Дејановић Јово, Мандић Раде, Милан и Душан. Имена других се не сећамо.

⁴⁸² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 323.

⁴⁸³ Руком писан датум и параф.

⁴⁸⁴ Ђеран.

⁴⁸⁵ Анушић.

Након овог убиства, народ је побегао у суседни срез Двор на Уни и сакрио се.

Жандармеријски наредник ПИЛИНГЕР МАРТИН и још неколико усташа су наговорили људе да се могу вратити у своје село, и да им никакво зло неће бити учињено. Народ им је поверовао те су се вратили натраг у Стабанцу.

22. августа ове године – био је то један петак – у наше село је под вођством Пилингера дошао градоначелник Љубијанкић Хасан са једним великим бројем муслимана. Међу њима су се налазила и 12-годишња деца. Сви су они били наоружани пушкама, мотикама, косама, вилама за сено и другим. Ове недужне жртве су одвели на разна места „Гаков Јарак”, „Пађенов Дол”. „Мали Грјевац” и „Медјењак” и све су их тамо убили. Онај ко је покушао да бежи био је још у селу устрељен.

Истог тог дана су убили моју жену Мару, моје 4 кћерке, само сам се ја успео спасити. Истог дана убијени су: Анђа Тинтор и њено троје деце, даље Божичић⁴⁸⁶ Милева и њено троје деце. Божичић⁴⁸⁷ Милева је била у другом стању, те су јој расекли трбух и извадили дете напоље. И њену снају са кћерком Милевом је снашла жалосна смрт. Даље су убијени: Аница Мијић и њено двоје деце, даље Марија Божичић, Анушић Симо, Стана, Јово, Аница и Младен. Своје животе спасли смо бегом. Више од 2/3 становника села било је убијено. Након тога они су опљачкали сву покретну имовину а куће су запалили. Чак су узели и ланце за псе, а псе су пустили с ланаца.

Ми смо се сакрили у оближњем селу среза Двор на Уни, тамо смо од среског начелника добили пропуснице те смо 10. септембра стигли у Београд.

⁴⁸⁶ Божичић.

⁴⁸⁷ Исто.

ИЗЈАВА ДВОЈЕ ИЗБЕГЛИЦА О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА ОД УСТАША И МУСЛИМАНСКИХ ЦИВИЛА У СЕЛИМА ЗБОРИШТЕ И ЧАГЛИЦЕ КРАЈ ВЕЛИКЕ КЛАДУШЕ У ЈУЛУ И АВГУСТУ 1942.⁴⁸⁸

15/4⁴⁸⁹

Две избеглице изјављују следеће:

У нашем селу се до средине јула ове године налазила италијанска војска. Након тога су у наше село упале усташе и муслимани. Они су окупили све Србе, злостављали их а тешко рањене или још живе бацали су у понор, под именом „Пољица”. У овим зверствима се посебно истицао усташа ТИЛИНГЕР⁴⁹⁰ Мартин, бивши жандармеријски наредник у Равницама, округ Босанска Крупа. Међу овим несрећницима су се налазили: Станко Медић, стар 65 година, Лујин Велимир, 60 година, Јован Ђеран,⁴⁹¹ 50 година, Миле Ђеран,⁴⁹² 45 година, Ђуро Сузић, 50 година, Ђуро Белајац, 40 година, Стеван (40 година) и Илија (42 године) Дробац, Перо Шаша, 42 године, Адам Мијатовић, 45 година, и његов син Милан, 19 година, Миле Замаклар, 40 година, Јован Остојић, 50 година, Милан Ђирић, 25 година, Петар Кончар, 50 година, Стојан Остојић, 22 године, Рајко Бањац, 25 година, Миле Божић, 50 година, Ђуро Дробац, 45 година, Петар Аргарац, 70 година, Томо Мијатовић, 37 година, Раде Мијатовић, 62 године, Миле Цигановић, 36 година, Илија Балабан, 70 година, Мило Дробац, 40 година, Илија Божичић, 50 година, Стево Радошевић, 25 година, Ђуро Остојић, 18 година, Перо Цигановић, 18 година, Шуро Грубор, 21 година, Стојан Божичић, 25 година, Илија Милиновић, 35 година, Дамјан Давидовић, 50 година, Станко Давидовић, 40 година, Милош Зец, 70 година, Милан Зец, 30 година, Груја Зец, 45 година, Раде Зец, 50 година, Илија Зец 50 година, Столе Зец, 60 година, Глиго Поповић, 25 година, Коста Поповић, 18 година, Лазар Давидовић, 30 година, Вукашин Давидовић, 37 година,

⁴⁸⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 324.

⁴⁸⁹ Руком написан датум и параф.

⁴⁹⁰ Пилингер.

⁴⁹¹ Ђеран.

⁴⁹² Исто.

Миле Давидовић, 38 година, Цвијо Мандић, 25 година, Марко Ромић, 65 година, Миле Ромић, 21 година, Душан Дробац, 18 година, Сава Зеџ, 21 година, Јово Дејановић, 50 година, Илија Михајлица,⁴⁹³ 55 година, Перо Мујајлича,⁴⁹⁴ 40 година, Марко Бањац, 50 година, Илија Бањац, 40 година, Перо Бањац, 35 година, Раде Бабић, 70 година, Лазо Бабић, 40 година, Миле Бабић, 16 година, Вид Бабић, 50 година, Петар Дабић, 65 година, Душан Бабић, 21 година, Илибашиш⁴⁹⁵ Миле, 25 година.

Истогa дана рањен је Перо Остојић у Зборишту; у оваквом стању је морао да на раменима носи старца Марка Дробца, 80 година. На путу су обојица убијени. Ово се дешавало 1. августа ове године. Након овог зверства, све што је могло да бежи побегло је из села Збориште и Жировац. У Жировац је поново дошао наредник Пилингер, муслимани Маша Дурановић, Хасан Љубијанкић, градоначелник у Љубињу и Хусо Бегих, његов заменик. Пилингер је наговорио људе да се врате натраг у своје домове и да им неће бити учињено никакво зло. Када су се вратили кућама, били су сви убијени и то на најужаснији начин. Жене и децу су убијали мотикама, косама, ножевима и другим. И након 3 дана после овога у шанчевима поред пута су проналажене још увек живе жене са пресеченим вратом. Једна девојка, стара 15 година, кћерка Грубор Радета остала је у животу; она је била само мало рањена, а на њено тело су побацали лешеве других несрећника. Она се из овог ужасног окружења ослободила и у село је дошла обучена само у кошуљу која је била натопљена крвљу. 15-годишњу Јованку Божић је у овој групи пронашао њен стриц Петар Божић након 5 дана. Пуних 5 дана је живела испод ових мртвих. Сада се налази у Глини на лечењу код лекара. У овим шанчевима и јамама се налазило 150 мртвих, углавном деце и жена. Након овог ужасног масакра, у селу је настала пљачка покретне имовине. Када је село потпуно било опљачкано, све куће су запалили. Село Чаглица укупно има 35 кућа. Из целог села спасило се само 7 мушкараца и 1 жена. Мушкарце су одвели у Врнограч заједно са Србима из Зборишта, где су сви убијени, а док је жене и децу смрт снашла у кући Петра Дробца, коју су запалили. То је било у ноћи, 19. августа ове године. Деца су жива каменована, жива закуцавана на пањеве итд. Јако често се наилазило на децу, која замотана у пелене леже по

⁴⁹³ Михајлица.

⁴⁹⁴ Исто.

⁴⁹⁵ Илибашић.

путевима са одсеченим главама. Жене су силоване а затим убијане. Моје четворо деце, отац и дете мог брата су одвели а затим их спалили. Након што смо побегли из Зборишта, провели смо у Жировцу 6 недеља, затим смо отишли у Двор где смо добили пропуснице, те смо 11. септембра ове године дошли у Београд.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ СЕЛА БАБИНА РИЈЕКА КРАЈ КОСТАЈНИЦЕ О УБИЈАЊУ И ПЉАЧКИ ОД СТРАНЕ КОМШИЈА УСТАША И ИНТЕРНИРАЊУ СРПСКИХ ЖЕНА У АВГУСТУ 1941.⁴⁹⁶

15/4⁴⁹⁷

Једна избеглица изјављује:

У нашем селу Бабина Ријека има 76 српских и 19 хрватских домова.

У другој половини августа т. г. Хрватима из нашег села су из главне усташке касарне у Костајници подељене пушке, док су Срби одмах по оснивању Независне Државе Хрватске морали да предају своје оружје. Србима су чак одузимани и кухињски ножеви. Хрвати, пошто су сад дошли у посед оружја, настојали су на сваки начин да Србе изазову на некакво дело. Тако су нпр. пуштали стоку да пасе на њиховим њивама. 20. августа т. г. кроз село је ишао усташа Јурић Стјепан, земљорадник у нашем селу, кућа број 32. Он је запуцао из пушке и викнуо из свег гласа: „Срби, како ћете сада да славите своје славе – ове славе ћете сад морати да заборавите”, даље је псовао „српску мајку” и друго.

Сви Хрвати из нашег села су усташе. Њихови предводници су Милинковић Ловро, лугар и његов заменик Никола, презиме му не знам, обојица из Лике, и Јурић Јосо, земљорадник такође из нашег села.

27. августа т. г. кроз село су ишли напред наведена тројица усташа. Успут су ухапсили Србе Марка Пајагића, кућни бр. 50, Живановић Петра, ковача, кућни бр. 25 и Латинин Ђуру, кућни бр. 72, и све их затворили у подрум куће Милинковић Ловра. Подрум су чувале усташе Јурић Петар, кућни бр. 53 и Јурић Стјепан, кућни број 55. Даље су ова двојица последње поменута ухапсили Тарбук Петра, добровољца, Радловић Николу, Бујинац Милана, Ђукић Ђуру, Радловић Милана и још неколико жена и све их одвели у напред наведени подрум. Радловић Никола се дао у бег, али су га једним метком из пушке ранили Милинковић Ловро и Јурић Јосо. Усташа Никола је нанишанио пушком на Тарбук Петра и тешко га ранио. Оба рањена човека остала су да леже на лицу места, док су се остали Срби дали у бег у свим правцима.

⁴⁹⁶ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 325–326.

⁴⁹⁷ Руком писан датум и параф.

Следећег јутра, 28. августа т. г., у кућу обојице тешко рањених Срба дошле су усташе Милинковић, његов заменик Никола и Јурић Јосо са још 10 других њихових другова. Они су из куће одвукли тешко рањеног Радуловић Николу, бацили га на ђубриште, које се налазило поред куће и злостављали су га толико дуго док није умро. Прво су хтели да га затрпају на ђубришту, но на молбу осталих сељака, он је сахрањен на гробљу. Тешко рањеног Тарбук Петра такође су одвукли пред кућу, и злостављали га толико дуго док није умро. Његовој жени Јелици су наредили да покопа свог мужа. Она је затим одвукла свог мужа у башту, покрила га и од страха побегла из куће.

Даље су ухапшени: Радуловић Улинка,⁴⁹⁸ стара 18 година, Радуловић Даница, 14 година, кћерке Михаила и Јање, Тарбук Иван, 73 године, Будић Петар, 68 година, Будић Матија, 74 године, Будић Јулка, 57 година, Огњеновић Петар, 67 година, Шестић Ђура, 65 година, Пајагић Михајло, 59 година, Тарбук Никола, 53 године, Пајагић Марко, 47 година и његова жена Марија, 40 година, Латина Ђуро, 57 година, његова жена Марта, 55 година, Пајагић Драгиња, 24 године, Марјановић Михаило, 60 година, Живановић Лаза, 60 година, Живановић Стана, 40 година, Живановић Петар 50 година, Каравидић Петар, 72 године и његова жена Софија, 70 година, Пајагић Драгиња, 34 године, Огњеновић Ката 44 године, свеукупно 24 лица.

Све напред наведене утамничили су такође у подруму лугара Милинковића. Радуловић Илинку и Даницу усташе су у подруму редом силовале. Уприличили су целу гозбу, изједајући свињско печење и пијући ракију, док су Срби морали да играју коло и да певајући забављају усташе.

Након овог банчења, одвели су све ухапшене Србе до потока Каравидић и ту су их све побиле. Пајагић Никола, кућни бр. 28, Марјановић Љубан, кућни бр. 31 и Каравидић Јанко, кућни бр. 67, сви из села Бабина Ријека, морали су да затрпају лешеве ових несрећника.

29. августа т. г., усташе су изнова предузеле хапшења; мушкарце су аутомобилима одвезли у Босанску Костајницу, где су сместа сви убијени, док су жене одвели у логор у селу Црквени Бок, где се и дан данас налазе. Тако је тог дана из села Бабина Ријека одведено 100 лица. Само из куће Пајагић Михајла, кућни бр. 18, одведено је 7 лица, тј. 4 одраслих и 3 деце. Даље су одвели Тарбук Миљу и њено 3 унучади; Живановић

⁴⁹⁸ Илинка.

Стана и Пајагић Драгиња су, међутим, биле убијене у њиховим домовима. Јако много ових сељака је напустило своје домове. Усташа Бабић Петар је наговорио сељаке да се могу вратити кућама, да им се неће догодити никакво зло. Чим су сељаци дошли кућама, били су злостављани од усташа.

28, 29. и 30. августа т. г., усташе су опљачкале сву стоку која се налазила по селима. Такође узели су и жито, маст и остале животне намирнице. Након што су село потпуно опљачкали, запалили су 40 кућа.

Из свог села сам побегао 28. августа т. г. те се скривао у околини све до 10. септембра т. г., након чега се упутих за Београд и тамо стигох 11. септембра т. г.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ СЕЛА УТОЛИЦЕ О УСТАШКОМ УБИЈАЊУ СРБА ИЗ УТОЛИЦЕ, РАУСОВЦА, КРЧЕВА И ДРУГИХ СЕЛА ОКО КОСТАЈНИЦЕ У ЈУЛУ И АВГУСТУ 1941.⁴⁹⁹

15/4⁵⁰⁰

Једна избеглица изјављује:

30. или 31. јула – тачног датума се не могу сетити – у село Утолица дошло је 10 наоружаних усташа, и то: 8 из Костајнице и 2 из Утолице, и то Кајић Јуре и Алар Петар. Оба ова последња су усташама скретала пажњу који Срби треба да се ухапсе и убију.

Истог дана је у Утолици ухапшено 15 Срба – сељака, који су одведени у Костајницу, убијени на мосту преко Уне а њихови лешеви су затим бачени у реку Уну. То су ови Срби: Личанин Миле, његов син Јово, његов унук Перо, Личанин Стево, Врабац Јанко и његов син, Косјер Јанко, Рак Остоја, Кокановић Илија, Кокановић Раде, Личанин Милан, Бајић Бошко, Подунавац Стево и Куриљ Андрија.

Одмах следећег дана су усташе дошле у моје село Раушевац,⁵⁰¹ али ме нису нашли код куће. Мојој жени и браћи су наредили да ја са још 5 угледних сељака из мог села морам да дођем у општину Мајур, како бих тамо дао гаранцију да ће моје село остати мирно. Следећег дана су се 5 сељака упутила у општину Мајур, и то: Батножић Цвијо и Батножић Ђуро, Ракић Павле, Мецић Мирко и Буњевац Стојан. Батножић Ђуро је био сеоски старешина. Ја нисам отишао у Мајур, јер сам сазнао да су усташе Дракулић Перу⁵⁰² из Доњег Храстовца, општина Мајур, на исти начин хтели да намаме а затим да га убију; Дракулићу је у последњем тренутку успело да умакне. Напред наведених 5 сељака су усташе још истог дана убиле и бациле у један бунар.

Истог дана је у моје село дошло још 80 усташа, опколило га, ухапсили су 28 сељака које су одвели у шуму „Бајића Јама” и тамо их све након ужасних злостављања, убили. То су били ови сељаци: Батножић Јанко, Томашевић Јово, Петрињац Љубан, Ћорић Милан и његова 3 сина

⁴⁹⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 327–328.

⁵⁰⁰ Руком писан датум и параф.

⁵⁰¹ Раусовац.

⁵⁰² Видети: Р. Drakulić, *Korak do smrti*, Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2014.

Милош, Никола и Љубан, Буњевац Душан, Радојчић Јанко, Санковић Миљко и Душан, Мецић Петар, Батножић Мирко, Никола и Стојан, Батножић Никола и Ђуро и њихов нећак Бошко, студент, Вендер Јанко, Ракић Мирко, Павловић Глиго, Батножић Петар, Мирко, Ђуро, Батножић Ђуро, ст., Батножић Мирко, син Симе, Павловић Остоја и Дамјан.

У околним селима Растоуц⁵⁰³ убијено је 16 а у Крчеву 6 Срба.

2. августа т. г. усташе су стигле у села Ђукур⁵⁰⁴ и Пањани, општина Мајур, срез Костајница и људима наредили да дођу у Костајницу где ће им се поделити оружје. Када су дошли у Костајницу, усташе су убиле све Србе, а жене и децу су одвели у концентрациони логор где се и дан данас налазе. Њихову покретну имовину су опљачкали, тако да оба села потпуно пуста и празна ту стоје.

Још 29. јула т. г. отишао сам у шуму, а кући сам долазио само када усташе нису биле у селу. У шуми сам био до 12. августа т. г., а помоћу туђе пропуснице, за коју сам платио 2.000 динара, дошао сам у Београд.

Пре свега овога, ја сам са другим угледним Србима био ухапшен и утамничен у Босанској Костајници. У тамници сам претрпео најужаснија злостављања, тако да се морам подвргнути лечењу од стране лекара. Др. Стипанчић Бранко, лекар из Костајнице, давао је усташама директиве како да ме злостављају. У тамници су злостављани: Др. А. Тадић Глиша, адвокат из Костајнице, др. Степановић, лекар из Босанске Костајнице и још многи други Срби.

У извршавању ових зверстава и убистава нарочито су се истицале следеће усташе: Др. Стипанчић Бранко, лекар из Костајнице, његов 14-годишњи син, Печењак Иво, трговац из Костајнице и његов 14-годишњи син, Цветнић Ђуро, трговац и његов малолетан син, Катинчић Павао, окружни начелник, који је лично извршавао убиства, Шугић Пајо, Топлак Драган, Колар Фрањо, Павичић Перо, Павичић Брацо, шофер, Голубић Нико, сви из Костајнице, Лазић Перо, Јагодић Перо, Јамић Никола и Марко, Јагодић Звонко и Марић Никола, сви из Мајура, Јагић Мато, Ивезић Мато и Стево, Говорчиновић Пајо и Костић Стево, сви из Селишта, општина Мајур. Нарочито се истицао усташа Буњевац из села Мађаја,⁵⁰⁵ општина Мајур и Карановић Милан из Грабоштана, општина Мајур.

⁵⁰³ Раусовац.

⁵⁰⁴ Чукур.

⁵⁰⁵ Мрачај.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ БЛАТУШЕ О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА ИЗ БЛАТУШЕ, ЧЕМЕРНИЦЕ, ВРГИНМОСТА, ПЕРНЕ И ДРУГИХ СЕЛА ОД СТРАНЕ УСТАША И ХРВАТСКЕ ВОЈСКЕ У ЈУЛУ И АВГУСТУ 1941.⁵⁰⁶

15/4 42⁵⁰⁷

Једна избеглица, земљорадник из села Блатуша, бр. 40, општина Чемерница, срез Вргинмост, стар 43 године, удовац, отац једног детета, изјављује:

Вргинмост се налазио под италијанском окупацијом до 28. јула т. г. Током овог периода, у овом срезу је владао потпуни ред и мир, а народ се бавио својим свакодневним послом.

Још истог дана, 28. јула – након одласка италијанских оружаних снага, у српско село Пољани⁵⁰⁸ је дошла једна усташка група од 25 људи, који су сви били до зуба наоружани. Усташе су се одмах дале на посао и редом су убијале српске мушкарце и жене без обзира на старост. У дому старца Николе, убијене су 3 жене и 3 девојчице, а док се он сам спасио тако што је побегао. У овом селу укупно је убијено 20 људи, док су се преживели дали у бег.

30. јула су у Вргинмост такође дошле усташе, ухапсиле су 25 људи и одвели их у непознатом правцу. Ухапшени су: Милош Чича, берберин, Балбаша⁵⁰⁹ Стево, гостионичар, Врга Јован, земљорадник, Врга Перо, земљорадник, Барбир Драган, земљорадник, сви из Вргинмоста. Имена других се не могу сетити.

2. августа т. г., наредиле су општине Вргинмост и Чемерница да се сви Срби који тамо живе, и који хоће да живе на миру, појаве 3. августа у 8 сати ујутру у Вргинмосту, где ће уз асистенцију двојице католичких свештеника бити извршен прелазак у католичку цркву. У Вргинмосту се окупило 2000 људи. И ја сам дошао. На наше највеће изненађење, од католичких свештеника није било ни трага; нас је опколило 300 људи,

⁵⁰⁶ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 329–330.

⁵⁰⁷ Руком писан датум и параф.

⁵⁰⁸ Пољана.

⁵⁰⁹ Малбаша.

тј. усташа. Поставили су митраљезе и натерали нас на предају. Некима од нас је успело да побегну, а сви остали, 1714 њих, одведени су у затворе окружног суда и у Соколски дом, где су ноћу били добро чувани. 4. августа сви су камионима одведени у Глину и убрзо затим убијени су у тамошњој српској саборној цркви.

Дан пре тога, на исти начин су окупљени Срби из општине и села Топуско. У Топуско је дошло 500 људи, при чему су сви убијени и закопани у једној јами близу Топуског. Српске девојке су у тамошњој цркви силоване а затим убијене. Овде је и кћерка још раније убијеног др. Вурдеље била силована.

Када сам се 3. августа вратио у своје село Блатушу, затекао сам тамо хрватску војску, која је околна села опљачкала и запалила. У мом селу је истог дана погинуло 20 жена и деце а 14 кућа је спаљено. Дана 5. августа, у мом селу је убијено 10 жена и деце, а ухапшено је и одведено 27 људи. Одвели су нас у Вргинмост и затворили нас у затворе среског начелства. У овим затворима се налазило 110 људи. Током ноћи били смо тучени и злостављани. У затвору смо остали до 18. августа, након чега смо пуштени, али смо два пута недељно, то јест понедељком и четвртком, морали да се јављамо усташкој команди у Вргинмосту.

Након ових убиштава и извршених зверстава, све до 17. септембра т. г. владао је потпуни мир. Дана 17. септембра је у село Перну дошло 50 усташа, који су убијали све што им је дошло под руку, опљачкали су све домове а затим их спалили. Сву стоку, сву покретну имовину и остале вредне ствари, усташе су узеле са собом, а куће су спалиле. Тако је у овом великом и богатом селу остала само школска зграда и један шумарски стан, који су остали поштеђени од пожара. Становници овог села који су своје животе успели само бегом да спасу, уточиште су потражили на Петровој Гори, где се и дан данас крију. Село Перна више не постоји.

19. септембра, поново је у моје село Блатушу дошло 50 усташа. Као и у претходним селима, и овде су убијали све Србе, њихову целокупну имовину су покрали а затим су спалили све куће. У мојој кући су на мртво затукли моју жену Евицу и моје троје деце Петра, Ружицу и Милорада старости од 9–12 година. Сву моју покретну имовину су однели а затим су моју кућу спалили. Свој живот сам спасао бегом као и живот мог 15-годишњег сина Драгутина који се налазио у пољу. Било је случајева где су куће спалили заједно са њиховим укућанима. Тако су у својој сопственој кући – мог суседа Тркуље, који је још раније убијен

у Глини, живи изгорели његова жена и њихово троје мале деце. У запаљене куће бацали су децу и жене, који су погинули тако безобзирном смрћу. Тог дана је у мом селу убијено 150 људи, а само мали део је своје животе успело да спаси бегом. 100 кућа је спаљено. И остала села у срезу Вргинност доживела су исту судбину. У целом срезу убијено је 7000 људи.

Ова зверства, усташе су извршиле под командом усташког натпоручника Челиковића. Њему су у помоћ похитале усташе из суседног села Топуско. У томе су се својим зверствима истакли пекарски мајстор Бријешки Илија и Малинац, бојација.

У селима Чемерници, Топуско, Стипан, Кирин, Бовић, Славско Поље и Перна, усташе су срушиле све српске цркве. Црква у Блатуши је остала прилично неоштећена али је потпуно опљачкана.

Ја сам се сакрио у шуми. 20. септембра сам од општинског чиновника Живкић Јосипа – Хрвата, добио пропусницу за Земун, за коју сам платио 2.000.- динара. На пут сам кренуо 21. септембра и у Београд сам стигао 22. септембра.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ JEКИЋ СТЕВАНА ИЗ БАНСКОГ ГРАБОВЦА,
СРЕЗ ГЛИНА О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРПСКИХ МУШКАРАЦА
ОД УСТАША И ХРВАТСКЕ ВОЈСКЕ ПОСЛЕ НАПАДА НЕПОЗНА-
ТИХ ЛИЦА 24. ЈУЛА 1941.⁵¹⁰

15/4 42⁵¹¹

JEКИЋ СТЕВАН, избеглица, земљорадник из Банског Грабовца, кућни бр. 97, истоимена општина, срез Глина, стар 38 година, ожењен, отац двоје деце, изјављује:

У ноћи између 23. и 24. јула т. г. непозната лица су одвела: Шипрак Драгутина, општинског чиновника у Банском Грабовцу, Цимбаро Јакоба, и шефа железничке станице у Грабовцу, његово име и крсно име су ми непознати. О судбини ова 3 несрећника не постоје никакви подаци. Цимбаро Доменик, Јакобов отац, био је убијен у својој сопственој кући.⁵¹²

Следећег дана, 24. јула т. г., у Бански Грабовац дошле су хрватске оружане снаге и усташе. Било их је 150. По путу су пуцали на пастире и стада на паши. Кад сам дошао кући, нисам затекао своју жену и децу, сви они су по пољима, путевима и по јарковима поред поља тражили скровиште. Један усташа дошао је у кућу сеоског старешине и наредио му да се сви становници села окупе испред зграде општине, где ће након саслушања поново бити послати кућама.

Одмах су дошли моја жена и деца. Ја сам дошао касније. Испред општине окупило се око 100 мушкараца, жена и деце. Мушкарци су сврстани у редове, а жене и деца су сабрани у зграду општине.

Усташе су сакупљале нове придошлице из суседних кућа. У једној групи се налазио и касапин Невајда Васиљ из Влаховића, који се пак одмах дао у бег. За њим су усташе отвориле жестоку ватру, али му је успело да побегне, након чега се он и дан данас крије у шуми „Шама-рица”. Усташа Задровић Стево, је свакоме од нас стављао револвер испред носа, са примедбом да ће сравнити са земљом сваког оног ко се

⁵¹⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 331–332.

⁵¹¹ Руком написан датум и параф.

⁵¹² Видети: Ђ. Zatezalo, *Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici*, 35–36.

само буде мрднуо. Тако је Јекић Љубан, земљорадник, кућни број 112 из Банског Грабовца, одмах устрељен само зато што је климнуо главом. Након тога је Задровић легао за митраљез и захтевао да свако од нас у року од 3 минута мора да исприча све што зна. Један усташа који је под пушком стајао поред њега, викнуо му је да људима не циља у главу већ у стомак. У том моменту изведена је група од 50 људи из села Лушчане. Задровић је скочио пред ову групу кад му је колега викнуо: „Господине Стево, овај је покушао да побегне!”, и руком је показао на Миљевић Стевана из Лушчана. Задровић је из групе издвојио Миљевића и наредио му да се постави испред леша упуцаног Јекић Љубомира. Његову молбу да га због његово шесторо деце остави у животу, није услишио, опсовао је њега, његово шесторо деце и краља Петра, а затим га устрелио револвером.

Затим је наредио једном свом колеги да са собом поведе 2 сељана и да узму ашове и лопате. Морали смо да ископамо јаму дугачку 6 м, широку 6 м и дубоку 75 цм.

У 11 сати пре подне, дошао је код нас један 40-годишњи усташа и упитао је Задровића због чега се копа ова јама. Задровић му је одговорио: „Ово смеће ћу покосити и бацити у јаму!”, и при том је показао прстом на нас. Овај усташки колега је одвратио Задровићу да се то не сме догодити овде, већ на неком другом месту. Задровић нам је наредио да јаму поново затрпамо. Усташе су нас одвеле испред општинске канцеларије и дозволиле нам да седнемо. Свуда испред нас постављена су 3 митраљеза. Задровић је дао да се лешеве устрељених Јекића и Миљевића сахране на гробљу.

Жене и деца су смели да оду кућама а ми смо пак одведени на њиву одмах до железничке станице. Већ нас је било 450 људи, и сви смо били строго чувани. Донели су нам воде за пиће и смели смо да пушимо. Истог дана у 4 сата после подне доведени смо на једно неограђено место тик уз железничку станицу. Раније је ово место служило за живину. Женама је у село послата порука да својим мужевима донесу храну, јер сви треба да будемо одведени у концентрациони логор у Петрињу. Затим је сваки од нас питан за име и место рођења, као и да ли нешто може рећи о инциденту од претходне ноћи. Нико ништа није знао да каже.

С првим сутоном, дошла су до нас двојица усташа са батинама, и од нас су захтевали да испружимо руке те су нас са овим батинама ударали по прстима. Нас 20 је одведено у жандармеријску станицу Краљевчани. Из ове групе издвојено је петоро које је жандармеријски

наредник одвео код једног ковача, једног Руса, у Грабовцу, где смо били саслушани. По завршеном саслушавању, Грчевић је гурнуо врата с речима: „Дечки, бежите ми с очију, куд год знате.” Сви остали, изузев нас петорице, убијени су још те ноћи од стране усташа у шуми близу Грабовца. Из свих српских села, усташе су током ноћи 24, 25. и 26. јула т. г. своје недужне жртве доводиле у ову шуму, где је преко 1.020 Срба убијено. Њихови лешеве закопани су у 4 велике јаме. Међу овим убијенима била су и 3 моја брата Васиљ, Адам и Ђуро.

Ја сам побегао у шуму Шамарица, где сам био до 17. октобра, а 18. октобра сам дошао у Београд.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ЕРЕМИЋ ДУШАНА ИЗ ВОЈНИЋА О УСТАШКОМ УБИЈАЊУ И ПЉАЧКИ СРБА У ВОЈНИЋУ И ОКОЛНИМ СЕЛИМА КРАЈЕМ ЈУЛА И У АВГУСТУ 1941.⁵¹³

15/4 42⁵¹⁴

ЕРЕМИЋ ДУШАН, избеглица, приватни чиновник из Војнића, стар 24 године, неожењен, изјављује следеће:

29. јула ове године у 10 сати пре подне – био је то један уторак – у Војнић су на 3 камиона стигле униформисане усташе из Вргинмоста. Све њих је предводио начелник усташке полиције из Загреба, Церовски Божидар.⁵¹⁵ Прво су посетили село Војишница, које је 2 км удаљено од Војнића. Сваког Србина којег су срели на путу звали су да се попне на камионе.

У селу Војишница, одвели су следеће људе: Новаковић Раде, Арлов Јован, Кљуковница Станко је убијен на лицу места, Ђорду Станко, Хајдин Милош, Кнежевић Петар, Кошарић Михаил, Косић Ђуро и Трбојевић Мићо. Све њих су одвели у Војнић.

У Војнићу следеће људе: Нинковић Петар, свештеник, Живковић Михајло, чиновник, Гушић Марко, чиновник, Бендић Михајло, чиновник, Врго⁵¹⁶ Јован, општински благајник, Михајловић Симо, земљорадник, Гвоздић Ђуро, Рашковић Станко, сељаци, Басара Милош, финансијски чиновник у пензији, Кораћ Михајло, сељак, и још многи други, чија имена не знам. Усташе су хтеле и мене да ухапсе, но мој зет, Вујновић Владимир, Хрват, иначе приватни чиновник, ме је спасао из њихових руку. Он је помогао још многим другим Србима да побегну, односно био им је од помоћи.

Боснић Станко, сељак из Војнића, поменутог је дана возио кола пуна дрва на железничку станицу Војнић, која је била удаљена 9 км. Усташе су га среле на путу, скинуле га са кола, удариле га маљем у главу, бациле га на камион и одвели га заједно са другим Србима. Кекић

⁵¹³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 333.

⁵¹⁴ Руком писан датум и параф.

⁵¹⁵ *Tko je tko u NDH*, 67–68 (G. A. Blažeković i Z. Dizdar).

⁵¹⁶ Врга.

Милану, месарском помоћнику из Војнића, старом 22 године, је наређено да закоље стоку коју су покрали, након чега су га у башти Михаиловић Петра из Војнића убили. Маћеша Милку, стару 16 година, која је напасала своју стоку, усташе су убиле на лицу места. Напред наведене Србе су усташе одвеле из Војнића преко Тушиловића у правцу Крњака и Брезове Главе, удариле их маљем и закопале их.

2. августа ове године, усташе су поново дошле, а овога пута са 7 празних моторних возила. Овога пута Церовић⁵¹⁷ није био присутан. У раним јутарњим часовима су окупили Србе у суседним селима, и то: Хајдин Николу и Глишу, Јурић Драгана, Новаковић Душана, Маринковић Цвијана, општинског чиновника, Буква Михајла, Рашковић Ђуру, Рашковић Душана и његовог сина Милоша, Кораћ Јову и његовог сина Милета, Црнковић Павла и његовог 15-годишњег сина Милета, Кљуковница Николу и његовог сина Вељка, старог 28 година, Лисић Станка и још многе друге. Тога дана они су ухапсили 62 Србина из Војнића. Још истог дана, у 11 сати пре подне, сви они с одведени у православну цркву у Војнићу. У цркви су их злостављали и тукли све што је усташама само допало руку. Следећег јутра су их пустили.

Кљуковница Вељко је толико био злостављан, да су му били повређени унутрашњи органи те је пљувао крв. Хајдин Никола је умро у цркви од злостављања. Хајдин Глишо је умро од тешких повреда након 3 дана. Хајдин Николи (Цапану) тешко је повређено задње црево. Истог дана су код куће на лицу места убијени Хајдин „Витез” и Хајдин Нинко. Сав пронађени иметак и вредне ствари, новац, сатове и прстење пренели су у Глину. Следећег дана, усташе су потпуно опљачкале и оробиле села Купленско, Михољска и Крстиња. Јако пуно Срба је погинуло. Ја не знам ниједног усташу осим Церовски Божицара, но ја тачно знам да су те усташе потицале из Петриње и Глине.

У ноћи 10. августа, усташе су окупили 33 Србина, све их одвеле у Војнић, и на ливади Блажевић Ђатија из Војнића, они су полу мртви бачени у канал а затим закопани. Дана 3. септембра отишао сам из Војнића, а 4. септембра сам стигао у Београд.

⁵¹⁷ Церовски.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦА ПОПОВИЋ БУДИМИРА ИЗ ТРЕМУШЊАКА И ТАДИЋ БРАНКА ИЗ МАЧКОВОГ СЕЛА О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРПСКИХ МУШКАРАЦА ИЗ СЕЛА ОКО БАНСКОГ ГРАБОВЦА ПОСЛЕ НАПАДА НЕПОЗНАТИХ ЛИЦА 24. ЈУЛА 1942.⁵¹⁸

15/4 42⁵¹⁹

ПОПОВИЋ БУДИМИР, избеглица, син покојног Милоша и Кате, трговац из Тремушњака, општина Јабуковац, срез Петриња, стар 31 годину, ожењен, отац 2 деце и ТАДИЋ БРАНКО, матурант, син Николе и Кате, из села Мачково Село, општина Јабуковац, срез Петриња, стар 20 година, неожењен, заједно су изјавили:

У ноћи између 23. и 24. јула т. г. непознате особе су отеле: Шипрак Драгутина, општинског чиновника у Банском Грабовцу, Цимбаро Јакова, циглара у Банском Грабовцу и шефа железничке станице у Банском Грабовцу, чије ми је име непознато. Цимбаро Доменик, отац Јаковов, је те ноћи убијен у својој кући у Банском Грабовцу. Ко га је убио, није се могло утврдити.

Следећег јутра су у село дошли жандарми из жандармеријске школе у Загребу, усташе из Глине и Петриње и жандарми из околних жандармеријских станица. Било их је 500. Одмах су се сви раширили по околним српским селима, и то: Влаовић,⁵²⁰ Лушћани,⁵²¹ Дреновац и Бачуга. Све су Србе одвели за Грабовац под изговором да ће у том месту бити саслушани.

Истог дана су из села Додоше,⁵²² општина Краљевчани стигла 3 пуна камиона усташа и жандарма. Иза њих су се кретала 2 путничка аутомобила, у којима су се налазили усташки официри. Са њим је дошао и Церовски, шеф усташке полиције у Загребу. Одмах након што су стигли у Додоше, усташе су из камиона запуцале на сељаке који су радили у пољу. Сељаци су побегли у обличје шуме. Ухапшени су били

⁵¹⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 334–336.

⁵¹⁹ Руком писан датум и параф.

⁵²⁰ Влаховић.

⁵²¹ Лушчани.

⁵²² Додоши.

Томић Антоније са своја оба сина, Дмитрим и Јованом, Гломочлија Мојана⁵²³ и његов син Никола, Томић Стојан и његов шурак Тишма Милош. Усташе су их питали, да ли су они четници и да ли су им познати догађаји из Грабовца од претходне ноћи. Затим су пуштени уз опаску да им се неће нанети никакво зло ако свој посао у кући и на пољу буду мирно обављали, али сваки онај ко буде покушао да бежи биће стрељан. Упркос свему томе касније су поново били ухапшени и у Грабовцу убијени.

У више камиона, усташе су наставиле свој пут кроз село Додоше у село Миочиновићи, општина Јабуковац, које се налази на ободу шуме и куда су се сељаци сакрили. У селу Миочиновићи су усташе преноћиле. Село скоро као да је било изумрло, јер све је побегло у шуму. У селу је остао само Новаковић Мојан, коме су усташе наредиле да испече прасиће и јагњад. У ноћи су усташе испалиле само неколико пуцњева.

Следећег дана, 25. јула т. г., сељаци су се вратили својим домовима, јер су претпостављали да им се неће догодити никакво зло, а 7 сељака из Трепушњака⁵²⁴ је претходно било пуштено. У 10 сати пре подне један приватни ауто се упутио у село Бански Грабовац, међутим, након једно пола сата се вратио натраг у Додоше. Дошавши у Додоше, један усташки официр је зауставио општинског чувара Иванић Гњатија, који је са поља ишао у општинску канцеларију, и позвао га је себи. Након краћег разговора, када је чувар покушао нови бег, усташки официр је запуцао за њим а чувар је пао мртав. Ауто је наставио своју вожњу даље, усташки официр је извадио свој револвер и устрељио 70-годишњег старца Додош Милоша, који је случајно долазио тим путем. Након ова два зверства, људи су поново побегли у шуму.

Усташе и жандарми су се повукли из села Миочиновићи у суседна села и сва су мушка лица старости од 16–60 година окупили. Онај ко је покушао да побегне, одмах је устрељен. Из села Додош у село Грабовац, усташе су одвеле следећа лица: Кекуш Адама, Милана, ст.[арији], Кекуш Ђуру, Кекуш Милана, мл.[ађи] и Кекуш Стојана, Мркаљ Адама, Велимира, Стојана, Додош Станка, Лукач Јанка, Медаковић Николу, Ољача Петра и његова 3 сина: Стевана, Бранка и Милана, Додош Јована, Додош Луку, Иванић Јована. Укупно је одведено 18 лица. Из села Миочиновићи, општина Јабуковац, одведени су: Новаковић Мојан, из села

⁵²³ Мојан.

⁵²⁴ Тремушњак.

Мачково село, општина Јабуковац, 27 лица, и то: Тркуља Петар, кога су још на путу за Бански Грабовац затукли кундаком пушке, Мачак Јован, Мачак Василије, Мачак Василије (званог Американац), Мачак Адам, Тркуља Миле, Тркуља Симо, Тадић Јован, Грујић Стојан (Илијин), Грујић Стојан (Катин), Грујић Милан, Тркуља Станко, Шољић Илија, Шољић Петар и Грујић Миле. Имена осталих се не можемо сетити. Из села Тремушњак, општина Јабуковац: Гламочлија Мојан и његов син Јован, Маровац Стеван, Кајгана Никола, Стрижак Марко, Стјепанчевић Стојан, Томић Стојан, Тимша Милош, Томић Петар и његов брат Симо, Томић Антоније, Томић Никола, Радасовић Мило и његова оба сина Јован и Павао, Јањић Васиљ, Тимша Бранко, Јово и Стево, Шљивић Мојан, Марјановић Ђуро и Симо (тројица последњих су још на путу за Бански Грабовац затучени), Кљајић Илија, Јанко и Душан, Матијашевић Миле, учитељ и ја, Поповић Будимир, укупно 27 лица. Из села Јабуковац, општина Јабуковац: Богичевић Петар, Стрижак Милан, Љубичић Душан и Мандић Ђуро. Имена осталих не знамо, познато нам је, међутим, да је из овог села одведено 15 лица. Из села Беговићи, општина Јабуковац: Вујаклија Симо, Беговић Тешо и његов син, један извесни Пилиповић, Беговић Милан. Из овог села одведено је 8 лица. Из села Краљевчани, општина Краљевчани: Бунчић Јанко и његов син Милан, Новаковић Милан, Бунац Милан, Поповић Милош и његов син Богдан, све заједно 6 лица. Из села Млино, општина Јабуковац: Драгаш Стево и још неки људи чија нам имена нису позната. Из села Дејановићи, општина Јабуковац најмање је 30 лица одведено. Из села Лелићи, општина Краљевчани: Лелић Станко и његова 3 сина, Кекуш Тодор и Бранко и још многи други, чија нам имена нису позната. Из овог села одведени су сви мушкарци изузев Кекуш Стојана који тога дана није био у селу. Јако пуно њих било је из села Грабовац, Влаовић,⁵²⁵ Дреновац, Лушћани,⁵²⁶ Бачуга, Градац и Велики Шушњар.

На путу до села Грабовац ове несрећнике су усташе и жандарми тукли кундацима пушака.

Оне из села Бански Грабовац су, на удаљености 120 корака од железничке станице, затукли. Ископане су 2 велике јаме – свака од њих 5 метара дугачка и широка и 3 метра дубока. Сви су се они морали

⁵²⁵ Влаховић.

⁵²⁶ Лушчани.

поређати на ивицу јаме, где су их усташе устрелиле. Неке од њих су чак устрелили митраљезом. Цела 3 дана, тј. 24, 25. и 26. јула т. г., трајала су ова зверства. Овде је убијено 2000 Срба.

Ја, Поповић Будимир, сам 25. јула т. г. сам одведен са још 30 других сељака из општине Јабуковац. Све сељаке су пијане усташе најпре злостављале, а затим устрелиле. Од свакога су отели сав новац, сатове и све што су имали код себе. Од мене су узели 120 динара које сам имао код себе. Кад је требало мене да стрељају, у једном моменту сам двојицу усташа који су ме водили до јаме гурнуо у њу, а ја сам се дао у бег. Иза мене су усташе пуцале на мене и раниле ме у стопало. отишао сам кући у село Краљевчане, где сам се скривао целих 12 дана у пољу кукуруза. 11. септембра т. г. успело ми је да отпутујем за Београд, куда сам стигао 12. септембра т. г.

Ја, Тадић Бранко, одмах сам побегао од куће, чим су усташе дошле у моје село. Прво сам побегао у село Кнезовљани, а одатле у шуму Шама-рица, где сам остао 14 дана. Дана 3. септембра т. г. стигао сам у Београд.

Срби које су се возили кроз Бански Грабовац, скинути су из железничког вагона, доведени су до поменуте јаме и тамо су убијени. На овај начин је у Банском Грабовцу убијено 4000 Срба. У овим зверствима, нарочито су се истицале следеће усташе, и то: Шарић Томо из Петриње, који је 2 месеца касније изгубио живот у селу Додоши, даље Крпан Дујо, шофер из Петриње и његов брат Тома, извесни Ковачевић из Петриње, Пјешак, касапин из Петриње, браћа Мрмић, земљорадници из села Чунтић, општина Јабуковац. Ова зверства су починили под вођством свог команданта Церовског, шефа усташке полиције из Загреба.

ИЗЈАВА ДВЕ ИЗБЕГЛИЦЕ ИЗ ВАРОШКЕ РИЈЕКЕ О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА У ЊИХОВОМ И ОКОЛНИМ СЕЛИМА ОД УСТАША МУСЛИМАНА ИЗ ВРНОГРАЧА И БУЖИМА У АВГУСТУ 1941.⁵²⁷

15/4⁵²⁸

Две избеглице изјављују:

У нашем селу Варошка Ријека постоје 37 српских кућа, остале су муслиманске.

Усташе – муслимани из Бужима и Варошке Ријеке почели су са пљачкањем српских кућа. Они су отели стоку и осталу имовину.

1. августа ове године, муслимани су поново дошли у наша села. Они су били опремљени пушкама, косама, вилама за сено и другим. Окупили су све мушкарце, које су затекли у кућама, одвели их у Врнограч где су сви били побијени. Из нашег села су одведени: Медић Павле и његов син Остоја, његова унука Станка, Медић Вид и његов син Гојко, Медић Илија, Ђојановић Пера и његови синови Милош, Илија и Гојко, Дробац Марко, Дукић Никола, Ђојановић Илија, Милош и Стојан, син овог последњег Илија и брат Перо, Бекић Стојан, Ђојановић Груја и Вид, његов син Илија и унуци Милош и Перо, Башић Стојан, његов брат Илија и син Миле, Анушић Илија и његов син Јован, Мајкић Лазо, Поповић Милош, Ђуро, Стојан, Перо и Радо, Зеџ Стево и Мајкић Милан, укупно 36 Срба. У селу су остале само још жене и деца. Следећег дана, 2. августа они су потпуно опљачкали све српске куће.

22. августа наставили су покоље над недужним српским народом. Неке жртве биле су одвучене у оближњу шуму „Дубрава” и тамо побијене. Мајкић Анђу, Драгицу, Стоју, Миљу, Славка, Стеву, Саву, Милета и једно дете старо 8 дана, које још није било ни крштено, у овој шуми је снашла ненадана смрт. Мајкић Илија и Никола су одведени у Госпић, а њихова даља судбина није позната. Мајкић Марко, његов син Владимир, његов унук Илија, његова снаја Мика, кћерка Стана, и унуче, старо 2 месеца, успели су да се спасу тако што су побегли. Његова кћерка Стана, стара 13 година, такође је одведена у шуму „Дубрава”,

⁵²⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 337.

⁵²⁸ Руком писан датум и параф.

али јој је успело да утекне. Након тродневног лутања по шуми, дошла је у село Жировац, срез Двор на Уни.

Осим тога, у шуми „Дубрава” су побијени: Анушић Јека, Сава, стара 14 година, Милан, стар 12 година, Стоја, стара 8 година, Драгица, стара 7 година. Анушић Никола, његова кћерка Марија, његов син Јово, његова снаја Марија и њено двоје деце спасили су се тако што су побегли. Јако је пуно Срба убијено у њиховим домовима. Породица Поповић Милета нпр. имала је 7 чланова породице, сви су убијени. Поповић Стојан – 7 чланова породице, 6 је убијено, спасило се само 1 дете. Породица Поповић Радета, 4 члана убијена, 1 дете се спасило бегом, Породица Поповић Ђуре – 5 усмрћених, бегом се спасио само његов брат Никола. Породица Зеџ Илије – 7 усмрћених, 1 лице се спасило. Породица Поповић Пере – 7 усмрћених, спасено 1 лице, породица Зеџ Јање – 6 усмрћених, 1 лице спасено, Мајкић Вид – усмрћено 4, спасено 4. Након овог ужасног покоља пронађено је 70 још непокопаних лешева, углавном жена и деце. Све српске куће су опљачкане а затим запаљене.

У овим зверствима нарочито су се истицале следеће усташе: Љубијанкић Хасан, градоначелник из Бужима, Крупих Сулејман из Варошке Ријеке, Шаин Ахмет, трговац из Бужима и Прљага Мујо из Варошке Ријеке. Прави организатор ових покоља био је жандармеријски наредник ПИЛИНГЕР МАРТИН из Равнице, срез Босанска Крупа.

И остала села округа Босанске Крупе била су опљачкана. Све до 23. септембра ове године смо се крили у Жировцу, срез Двор на Уни, где смо од среског начелства добили пропуснице и 25. септембра смо стигли у Београд.

ИЗЈАВА ИЗБЕГЛИЦЕ ПАЈИЋ БРАНКА ИЗ ЦЕТИНГРАДА О УБИ-
ЈАЊУ СРБА ИЗ ЦЕТИНГРАДА ОД СТРАНЕ УСТАША КРАЈЕМ ЈУЛА
И АВГУСТА 1941.⁵²⁹

15/4⁵³⁰

ЗАПИСНИК

од 19. септембра 1941

сачињен у Комесаријату за избеглице у Београду.

Без позива приступи ПАЈИЋ БРАНКО, трговац из Цетињграда,⁵³¹ општина Цетињград,⁵³² срез Слуњ, стар 20 година, син покојног Ранка, нежењен и изјављује:

29. јула т. г., у 10.30 увече, у својим домовима су од стране усташа ухапшени следећи Срби из Цетињграда,⁵³³ и то: Крмар Лука, обућар, Жегарац Милош, трговац, Мандић Владимир, учитељ, Басара Ђуро, мој таст, иначе трговац, Кангрга Богдан, трговац, Пјевац Петар, обућар, Курузовић Стеван, пекар, Брковић Драган, пекар, Пјевац Ђуро, гостио-ничар, Брковић Милош, кројач, Брковић Радан, кројач, Брковић Перо, путар, Ивошевић Миленко, учитељ, Вујић Милош, свештеник. Сви горе наведени утамничени су у подруму жандармеријске станице у Цетињграду.

Следећег дана, 30. јула т. г., у 9 сати пре подне, из Загреба и Слуња су у 7 камиона и 4 луксузна аутомобила дошле усташе у Цетињград. Било их је 120. Одмах су се упутили у жандармеријску станицу где су малтретирали Србе тако што су их тукли кундацима од пушака. Затим су се упутили у суседна српска села и то: Маљевац, Бухачи, Пашин Поток, Селиште, Рушевица и Радовица, где су окупиле све Србе старости старије од 16 година. Било је њих 150. Још истог дана у 5 сати

⁵²⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 338–339.

⁵³⁰ Руком писан датум и параф.

⁵³¹ Цетинград.

⁵³² Исто.

⁵³³ Исто.

после подне, сви су одведени у Цетињград, утамничени су у жандармеријској станици и тамо су ужасно злостављани.

У 6 сати предвече, све ухапшене Србе су одвели у Велику Кладушу, у „Мехино Стање”, где су им све ствари опљачкане, а затим су убијени и тамо су закопани. Предмете, који су им одузети, усташе су понеле са собом.

У ово време, ја сам се игром случаја налазио у Карловцу, те сам се тако неозлеђен спасао.

Од усташа у Слуњу, који су учествовали у овом покољу и пљачки, препознао сам Скукана Ивана, млинара из Слуња, старог 35 година. Он је био командант логора.

Из Цетињграда следеће су усташе биле присутне: Мравунац Анте, столар, Брајцић Шецко, сељак, Штефанац Никола, земљорадник, Паулић Миле, сељак, Јурковић⁵³⁴ Петар, Циганин, Медвед Божо, млинар из Маљевца код Цетињграда. Присутни су били и многи други, које нисам познавао.

5. августа т. г., усташе су окупиле преостале Србе и децу, одвели су их у жандармеријску станицу са примедбом да ће сви бити упућени у концентрациони логор. Истог дана су из Цетињграда одведена следећа лица: Басара Ранко, моја мајка и мој брат Војислав, стар 2 1/2 године, Жегарац Драгица, жена Жегарац Милоша, трговца и њихов син Миленко, стар 17 година, Мандић Зорка, жена Мандић Владимира, учитеља и њихово двоје деце, син Љубомир, стар 10 година и Боро, стар 2 године, Кангрга Олга, жена Кангрга Милоша, трговца, Пјевац Љуба, жена Пјевац Пере, обућара и њихово шесторо деце старости од 1–12 година. Имена њихове деце су ми непозната. Даље, Пјевац Софија, жена Пјевац Ђуре, земљорадника и њихова кћерка Нада, стара 16 година, Крмар Милица, жена Крмар Луке, обућара и њихова кћерка Мира, стара 8 година, Курузовић Мара, жена Курузовић Стевана, пекара и њихово двоје деце старости 1–2 године, имена деце су ми непозната, Вујић Даница, жена Бујић⁵³⁵ Милоша, свештеник и њихово двоје деце старости 1–3 године, имена деце су ми непозната.

У жандармеријској станици им је одузет сав новац.

Ове жртве су истог дана у 10 сати ноћу одведене у планину која се зове „Главица”, и која се налази код Крстиње 2 км од Цетињграда,

⁵³⁴ Јурковић.

⁵³⁵ Вујић.

тамо су сви убијени и закопани. Њихове домове су усташе потпуно опљачкале, а православну цркву у селу Радовица су спалили.

Одвођење српских породица 5. августа т. г. извршиле су домаће усташе из Цетињграда. На жалост не могу да наведем њихова имена, зато што сам још 2. августа побегао из Цетињграда за Карловац, где сам остао до 4. септембра т. г., и одакле сам затим отпутовао за Београд у који сам стигао 5. септембра т. г.

У домове убијених српских породица уселиле су се усташе а сву њихову непокретну имовину су присвојиле.

РАЈИЋ БРАНКА,⁵³⁶ т. р.

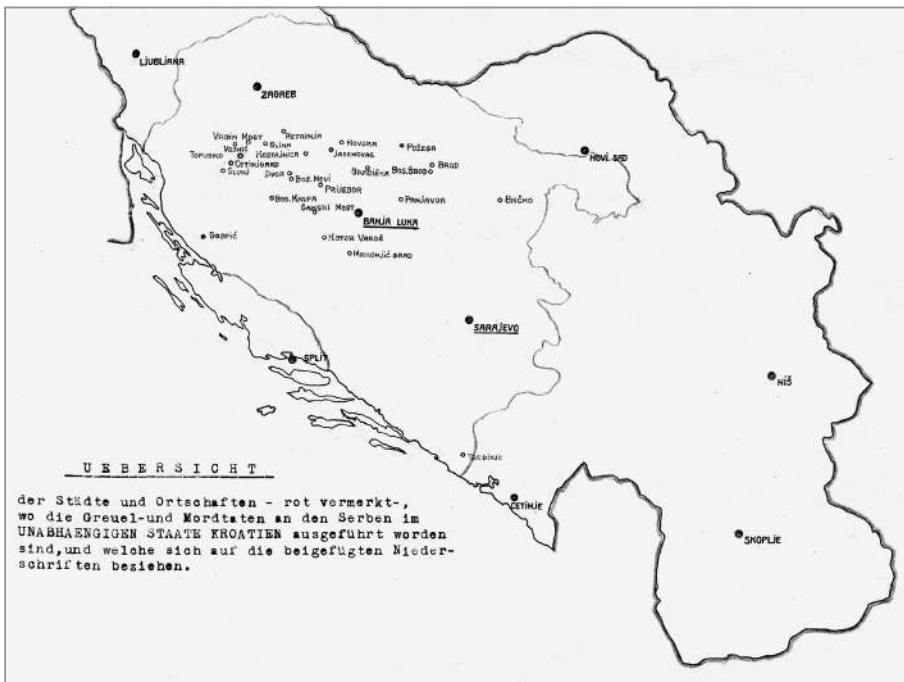
Саслушао и оверио:
Ђуро Ј. Родић, т. р.

Записничар:
Петар М. Еремић, т. р.
чиновник

⁵³⁶ Пајић Бранко.

ГЕОГРАФСКА КАРТА НДХ⁵³⁷

Преглед градова и насеља где су извршена зверства и убијања Срба у Независној Држави Хрватској на која се односе приложени записници.

⁵³⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 342.

ЗАЈЕДНИЧКА ИЗЈАВА 9 БИВШИХ ЗАТОЧЕНИКА О СТАЊУ У ЛОГОРИМА ГОСПИЋ И ЈАСЕНОВАЦ ДАТА 15. АПРИЛА 1942. У КОМЕСАРИЈАТУ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ У ИМЕ ГРУПЕ 13 ОСЛОБОЂЕНИХ ИЗ ЛОГОРА ЈАСЕНОВАЦ.⁵³⁸

ЗАПИСНИК

од 15 априла 1942 г.

САСТАВЉЕН У КОМЕСАРИЈАТУ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ
И ПРЕСЕЉЕНИКЕ У БЕОГРАДУ.

Нас тринаест бивших заточеника у усташком логору у Јасеновцу, који смо на 31. марта о. г. пуштени на слободу, молимо да записнички заведете једну нашу констатацију, као надопуну нашим изјавама, које смо дали у наше појединачне записнике о свему, што смо доживели, видели и чули за време нашег робовања у усташким затворима и логорима. Ми осећамо потребу да записнички изнесемо чињенице, да су усташе од самог почетка спроводили, а и данас спроводе, другачији режим према Јеврејима, него према Србима. Колико је овај режим према Јеврејима сношљивији него према Србима говоре ове чињенице:

Већ у самом почетку, у Госпићу, ми смо били смештени по казаматима, под бруталним усташким режимом као најгори злочинци, док су Јевреји били само конфинирани у вароши Госпићу, где су се слободно кретали. Уколико су морали да раде, радили су пољске радове, без нарочите страже. Живели су од свог новца, имали своју кухињу и примали слободно пакете са храном и осталим стварима, које су им биле потребне.

⁵³⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 423–425, оригинал на српском, ћирилицом; АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 418–422, копија преведена на немачки. На примерку превода на немачки је ознака III А што је ознака реферата у Служби безбедности (SD) где је предмет обрађиван и датум 27. 4. 1942, када је превод сачињен. Изјава је објављена у: А. Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac*, knjiga III, 135–137. О питању односа међу заточеницима видети: I. Goldstein, *Jasenovac*, passim; I. и S. Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, 603–605; *Sećanja Jevreja na logor Jasenovac*, Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1972, passim.

У Јастребарском смо ми Срби сви стрпани у подруме, из којих нисмо смели излазити. Дотле су Јевреји, као и заточени Хрвати, били постављени у саоме дворцу Ердеди, слободно шетали по парку, чак су могли залазити и у варош, имали су своју специјалну кухињу и добро се хранили, док смо ми добивали само отпатке из њихове кухиње, и то без хлеба. Док смо ми били одсечени потпуно од света, дотле су они примили посете својих рођака, који су им доносили све што им је требало.

У Јасеновцу су Јевреји имали у својим рукама целокупну интерну управу. Интерна управа састојала се од око 50 положаја, које су заузимали заточеници. Од тога су били Јевреји њих 46, а само 4 Србина, и то један лекар и три „групника”. Шеф интерне управе је од почетка до данас Јеврејин Бруно Дијамантштајн. Његов заменик је Јеврејин Винер. Шеф економије је такођер Јеврејин Фелдбауер. Шеф писарне је Јеврејин Беговић. Шефови свих радиона у фабрици, у којима је свима радницима био сношљивији живот него осталим заточеницима, такође су Јевреји. У логору су постојали и тако звани „слободњаци”. Била су четири слободњака, и то сва четири Јевреја. Они су имали ту привилегију, да су могли слободно и без пратње напуштати логор. Они су становали у вароши са својим фамилијама. Сва четворица имају плату. Службено путују и у сам Загреб без пратње, и тамо се задржавају по 8 дана. Врше набавке за потребе логора, каткада и за милијунске суме. Слободњацима поверавају усташе чак и продају стоке и других предмета, којима располаже од времена до времена логор. Опште поверење, које усташе указују према Јеврејима, кад им поверавају такве функције, и сувише је очигледно.

Разумљиво је, да Јевреји до највећих могућности искоришћавају положаје које заузимају у управи логора, да би што више обезбедили себе и све своје сународњаке, често и на штету нас Срба. Упада у очи да су усташе нарочито благонаклони према Јеврејима из Хрватске.

Да би стекли што више положаја, који им обезбеђују привилегован положај, Јевреји су управо мајсторски измишљали и предлагали усташама оснивање различитих функција, које су онда усташе поверавали само њима. Кроз те положаје очували су се не само ти Јевреји, него помоћу њих, и многи други, од тешких спољних радова и погибија које су били са њима скопчане. Како су Јевреји поступали на тим положајима, може да докаже и овај пример: Једнога дана је управа логора доделила на рад у фабрици, у електричарску радиону, нашега друга,

који је данас с нама у Београду, Миливоја Николића, електроинсталатера по струци. Са њим заједно је одређен на исти рад и електроинсталатер Милан Милановић, који је сада још заточен у Старој Градишци. У то доба је радило у тој радиони 7 заточеника, свих седам Јевреја. Шеф радионе је био Јеврејин инг. Рајх. Радници у фабричким радионицама, па и у тој, нису били тучени. Обично нису морали ићи на толико опасне „наступе”, имали су бољу храну него остали заточеници и, уопште, бољи поступак са стране усташа. Стога је посве разумљиво, да су Јевреји, шефови тих радиона, настојали да у тим радионицама буду запослени само Јевреји. То им је углавном и успевало. Зато се и могло догодити да шеф електричне радионе није хтео да их прими, кад су од стране управе логора били одређени за ту радиону Милановић и Николић, Срби, изговарајући се да за њих нема посла. Међутим их је ипак морао да прими. Али истога дана примљено је неколико Јевреја у радиону без икаква протеста, и ако нису били стручњаци, као Николић и Милановић. Тако је било и по свима радионама стално натезање са шефовима Јеврејима, кад је била реч о упослењу Срба, док су Јевреји примани без тешкоћа.

Карактеристичан је пример и случај запославања заточеника у економији. Ту је радило око 120 заточеника под управом Јеврејина Фелдбауера, који је био свемоћан. Од свих 120 запослених заточеника у економији, било је у свему 5 Срба.

Па и тих 5 Срба једва је[д]вице је Фелдбауер примио, али им је зато поверио најтеже послове. Један од тих Срба био је наш друг, који се сада налази са нама, Симић Стево, а неко је време радио и Миливој Николић. Поред свега тога многобројни су заточени Јевреји подржавали и приватне, често интимне, везе са појединим усташама из наше страже. Те су везе, нажалост, биле и прљаве природе. Многи су вршили жалосну улогу денунцијаната и провокатора према нама Србима. Било је и таквих Јевреја који су помагали усташама у њиховим многобројним злоделима против Срба. Ми ћемо овом приликом навести само неке примере, јер их све није могуће навести.

Једнога дана, крајем новембра, док смо сви били на раду, био је одређен Милош Ивић, Србин заточеник из Добоја, коме је било 18 година, да почисти бараку у којој смо спавали. Тада је било у бараци и неколико болесника, међу којима су били наши другови Ђурица Немања, Божо Трифковић и Миленко Трифковић, из Добоја, те Јоца Јовановић из

Тузле. Док је Ивић чистио бараку, наишао је у њу један усташа са заточеним Јеврејином, кога су сви звали „Бугар”, а коме је презиме Хасон. Тај Јеврејин уживао је и данас ужива велике привилегије код усташа, има право да излази и изван логора, а виђали смо га и у усташкој униформи. Споменутог дана били су и он и усташа пијани. Чим су ушли у бараку стали су да штаповима немилице млате по болесницима, а затим су ухватили несретног младића Ивића и ударцем штапа по глави оборили на земљу. Кад је пао прискочио му је Хасон-Бугар, и заклао га ножем на усташки начин. Овоме је присуствовао и све лично видео наш друг Бранко Поповић, који је сада овде са нама, а који је тада случајно наишао у бараку по неком послу.

Готово сваки од нас има по коју тешку притужбу против овог Јеврејина. Тако је једног дана навалио ножем на нашега друга Рељу Вилановића⁵³⁹ и хтео га заклати, само зато, што је Реља хтео да извуче из раке још живогa свога друга Мику Ковачића, који је био положен у раку са мртвацима и у њој сахрањен. Да му Реља у задњи час није умакао, „Бугар” би га сигурно заклао.

У Јасеновцу се налази и данас један Јеврејин кога зову Борис, а коме не знамо имена. Запослен је као усташки послужитељ. Један његов случај ћемо навести као пример вршења потказивања и провокације са стане Јевреја према нама Србима. Он је једнога дана дошао међу Србе и понудио им на продају хлебац. Случајно је међу нама имао код себе 50 куна наш друг Јоцо Чолаковић и купио за тај новац комад хлеба. Борис је то одмах дојавио усташама и проказао Чолаковића као заточеника, који има код себе новача, којих, по логорским прописима, никако није смео имати. Последица је била та, да је Јоцо Чолаковић до зла Бога измучен од усташа усијаним железом, од чега је дуго времена патио. Било је много таквих случајева и поступака од старне Јевреја, који су тако служили усташама, дајући им прилике да злостављају и убијају Србе. Не треба ни да споменемо да ми Срби никада и ничим нисмо дали Јеврејима повода за такав поступак.

Оваквих примера могли бисмо навести безброј.

На крају мислимо да нам је дужност да споменемо да усташе, и ако су зверски таманили Јевреје, ипак нису ни издалека показивали према њима такву мржњу, као према Србима. Зато се и дешавало и дешава

⁵³⁹ Билановић.

се, да поред свега ипак на крају крајева страдава релативно мањи број Јевреја него Срба.

САСЛУШАО И ОВЕРАВА:

ДОВРШЕНО:

Бранко Стражичић
Записничар:
Стана Тепавац,

Бранко Поповић
П. Петровић
Реља Билановић
Јоца Чолаковић
Мирко Пајкић
Дико Томић
М. Николић

Драго Хаџи Чолаковић
Вој. М. Прњатовић

ИЗЈАВА МИРКА ПАЈКИЋА ИЗ ВИСОКОГ О ЗАТОЧЕЊУ У ЛОГО-
РИМА ГОСПИЋ И ЈАСЕНОВАЦ ДАТА 14. АПРИЛА 1942. У КОМЕ-
САРИЈАТУ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ.⁵⁴⁰

ЗАПИСНИК

од 14 априла 1942 г.

САСТАВЉЕН У КОМЕСАРИЈАТУ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ
И ПРЕСЕЉЕНИКЕ У БЕОГРАДУ.

ПАЈКИЋ МИРКО, рођен 16. јуна 1914 г. у Високом, син пок. Мак-
сима и Маре, рођене Чађа, ожењен, има две ћерке, којима је сада једној
једна а другој две године. По занимању машински бравар. Позван је
на пресушање⁵⁴¹ у Комесаријату за избеглице и том је приликом опо-
менут да говори само чисту истину о свему, чега се сећа из доба свога
робовања у усташким логорима, изјавио:

28 јула 1941 г. експлодирале су у сарајевској железничкој ложио-
ници две бомбе. Ја сам тада радио у тој ложионици, али ме за то време
није било на месту експлозије. Ја сам дошао на рад другог дана, 29 јула,
око 6 сати на вечер. У десет сати на вечер дошао је до мене један агент
полиције и ухапсио мене и Љубу Мирића, такође бравара у истој ло-
жионици из Високог. У затвору смо одлежали 10 дана без саслушања.
Тада су нас саслушали и рекли нам, да ћемо бити пуштени на слободу.
Међутим сутрадан смо повезани ланцима и жицом те одведени на ста-
ницу, укрцани у теретне вагоне и у транспорту одведени у Госпић. На
том нас је путу пратио, међу осталима, и сарајевски полицијски стра-
жар Шикара, муслиман, родом из Високог, коме се имена не сећам.
Поред њега и полицијски агент из Сарајева Тузлак, иначе по занимању
бријач. Они су поступали с нама сурово, а Тузлак нас је и тукао. У Дер-
венти је ушао у воз један усташки наредник, коме је Шикара, у часу
његова доласка, нешто поверљиво саопштавао и при том погледао више
пута на мене. Било ми је јасно да му нешто говори о мени. О том сам се

⁵⁴⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 435–440, оригинал на српском; АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 426–434,
копија преведена на немачки. Изјава је објављена у: А. Miletić, *Koncentracioni logor
Jasenovac*, књига I, 248–254.

⁵⁴¹ Преслушање.

уверио доцније, јер је тај усташа одмах након тога разговора дошао у наш вагон, приступио к мени, и почео ме испитивати о томе, како сам подбацио оне бомбе у сарајевској ложионици. Ја сам га уверавао да о томе ништа не знам, јер тада нисам ни био на раду у ложионици, него код куће у Високом. Он се на то није обазирао, него је извадио једну бомбу из џепа, црвено бојадисану. Питао ме је да ли знам шта је то. Ја сам му одговорио да не знам. На тај мој одговор ударио ме је три пута са њом у главу, тако да сам пребројао све звезде. После тога је ту бомбу метнуо у џеп, и извадио другу, модре боје. Поновило се опет оно исто, што и са црвеном бомбом мало пре, само ме је са плавом ударио три пута у лево раме. Најзад је извадио једну бомбу црно бојадисану. Пошто сам и за њу рекао да не знам шта је, ударио ме је њом три пута усред прсију, тако да ми је запео дах. Од тих и других многобројних удараца, које сам примио доцније, нарочито у Јасеновцу, моја прса нису више равна и извучена као раније, него угнута и некако као слепљена.

У Сл.[авонском] Броду смо пребачени у теретне вагоне нормалног колосека, по 80 у један вагон. У вагону смо били повезани по двојица заједно са ланцима или жицом. Све до Госпића су вагони били затворени па смо чак и нужду вршили у вагонима, а целим путем од Сарајева до Госпића нисмо добили ни храну ни воду. У свему смо путовали до Госпића три дана и две ноћи. Изморени и прегладнели стигли смо у Госпић једне среде изјутра. Не сећам се датума. Два сам дана био смештен у ћелији казнионе, а остатак, до доласка у Јасеновац, на дворишту са око 1000 других заточеника. Видео сам у Госпићу многе људе које су тукли, видео сам транспорте од по неколико стотина људи, које су сваког дана одводили, како су говорили на Паг, на Велебит и у Јадовно. Видео сам кад су усташе убили из револвера неког железничара. Он је био добио нервни напад и насрнуо на једног усташу, који га је због тога убио из револвера с леђа. Једног дана смо дознали, да наилазе Талијани, па су нас све, који смо још остали у Госпићу, пребацили транспортом што у Јастребарско, а што равно у Јасеновац. Ми смо пребачени равно у Јасеновац. Путем је 12 заточеника из нашег транспорта помрло до Јасеновца. Од тих помрлих не сећам се ниједног имена. У нашем је вагону умро само један. Знам да је био родом са Пала крај Сарајева, сељак. Приликом одласка из Госпића и у Јастребарском фотографисали су нас италијански војници. Наш је део транспорта проборавао на станици у Јастребарском цео дан од јутра до мрака. Били смо у вагонима, а само смо за време ручка изашли из вагона. Ручак су нам скували у казанима

на станици од новца, који су усташе покупили од нас и са њим купили пасуљ. Колико год је ко имао морао је да даде за тај ручак. Неко и по неколико хиљада. Ја сам дао свега 22 динара, колико сам имао при себи. Ко није имао новаца морао је да даде сат или прстен. Наравно да пасуља није купљено за сав тај новац. А да су усташе при томе добро прошле, видели смо доцније по томе, што су се, свакако са нашим новцем, добро напили. За време нашег боравка на станици у Јастребарском, долазило је много света, па и жена и деце, да нас гледају. На многима смо приметили да нас жале. Ваљда су то били Срби, а можда и Хрвати. Но међу њима било је и таквих, који су нас псовали и претили нам убиством. Нарочито су се тамошњи железничари окомили на нас, који су нас радознано гледали. Видео сам и једну жену, која је нешто викала против нас.

На вечер смо кренули из Јастребарског и тек сутрадан смо стигли у Јасеновац. У Јасеновцу су нас дочекали усташе са псовкама и кундацима већ на самој станици. Одмах смо видели наше „добро јутро”. Са станицу су нас одвели у јасеновачки логор кроз шуму, тако да нас сељаци и грађани нису видели, бар колико ја знам. Путем су нас гонили да идемо што брже. Готово трком. Непрестано су нас тукли кундацима и викали на нас, као на стоку. Ако је успут неке спавао ципела, није смео ни да помисли да се сагне и да је узме из блата, које смо газили. У логору су нас поредали поред бараке и све нам одузели, што год смо имали код себе. Ми смо смештени у логор бр. 3, на простору Бачићеве фабрике.

Од тога дана, започео је мучан живот у јасеновачком логору, пун неизрецивих патњи, душевних и физичких, у атмосфери непрестаног убијања и клања, сталног проливања невине српске крви, патња и умирање из дана у дан.

Сећам се да смо у Јасеновац стигли 18 августа. У транспорту нас је било 940 Срба. У овом часу могу да се сетим, да су тада самном дошли Љубо Мирић, бравар из сарајевске железн.[ичке] ложонице, родом из Високог, који је доцније убијен у Јасеновцу, кундацима за време радова на насипу, Вукићевић Ђоко, бравар из Високог, који је умро у бараци у Јасеновцу, пошто је пет дана пре тога био изубијан усташким кундацима, Дадић Бранко, железничар из Високог, који је умро у Јасеновцу, изнемогао и изубијан кундацима, Букарац Обрен, железничар из Високог, изнемогао од глади и рада, испребијан на мртво, умро у Јасеновцу, Шотра Милан, гостионичар из Високог, иначе диван човек,

убијен у Јасеновцу, Беатовић Ранко, из Високог убијен, Билбија Милош, из Брезе код Високог, убијен, Попара Бошко, из Сарајева убијен, Чабак Стојан, бравар из Фачића код Сарајева, убијен, Тушевљак Славко, лажач из Сарајева, убијен, Васиљевић Јово, пекар из Високог убијен, Бранко Ђујић, берберин из Загреба, убијен, а ради њега је убијено још 25 заточеника већином сељака, којима се имена не сећам. До ове репресалије је дошло због тога, што је Ђујић убијен у сукобу са једним усташом, на кога је био навалио. Приликом одабирања ове 25-орице, који су требали да буду убијени, био сам одабран и ја. Но срећом усташа, који ме је одабрао и повео, запитао ме је случајно, шта сам по занимању. Кад сам му одговорио да сам бравар (а занатлије су они штедели јер су нас требали) он ме пустио и узео једног сељака, који је стајао одмах иза мене. Тако сам том приликом за длаку остао на животу. Ових 25 људи је поубијао из митраљеза крволук усташа Љубо Милош.

Сада се не могу да сетим више имена оних хиљада људи, који су поубијани у Јасеновцу. Али врло често, каткада дан за даном, гледао сам групе по 100 и више стотина људи које су водили на убијање. Гледао сам и два „ликвидирања” болесника из болнице. Једном сам, у месецу марту, био одређен да преносим тешке болеснике из једне бараке, када је нагло наишла вода и поплавила бараку. Ми смо се чудом чудили, откуд одједном усташе хоће да спасавају заточенике, и још при томе болесне. Но касније смо видели да је то било стога, што усташе нису хтеле да допусте да се заточеници подаве у води, да их евентуално вода не би однела и одала свету њихову судбину. Радије су их сами дотукли. Била су тада око 2 сата после поноћи, кад сам био позван из бараке, да заједно са још више другова преносим те болеснике из поплављене бараке. Тих болесника је било око 120 а можда и више. Носили смо их из поплављене бараке преко насипа, неких 150 метара далеко. Ту су их прихватили други и односили на циглану. Други дан на вече све су те болеснике у циглани побили и спалили.

Усташе су убијали заточенике на различне начине и то пре доласка комисије, дакле од⁵⁴² почетка фебруара, јавно, пред свима нама. Убијали су из митраљеза, пушака и револвера, али на тај начин најмање. Обично су их клали ножем управо онако, као што се коље стока. Често је читаве партије поклао само један усташа. У томе се нарочито истицао злогласни Љубо Милош, затим неки Матијевић, па онда Мујо (тако

⁵⁴² Треба: до.

су га сви звали, а презимена му не знам). Он је чак имао и неку тешку сабљу и њоме одсецао главе. Он се уопште радо правио неким великим јунаком и то оним старинским, каквога описују народне приче и песме. Најзад је много клао и неки Павлићевић. Поред тога убијали су усташе и маљевима, специјално израђенима за такво убијање. Ти су маљеви били велики и тешки, а имају дугу дршку. Осим маљева убијали су и са неким специјалним железним и дрвеним моткама, а нарочито много и са секирама. Тврдило се да су давили и са жицом, али ја то нисам видео.

После одласка комисије још су и спаљивали људе у циглани, и то тако, да би их угурали у простор за печење цигле, зазидали врата и запалили ватру. Ја сам то на своје очи видео, кад су једну групу тако зазидали и потпалили ватру, те их сажегли. Ми смо тада спавали на „рингу” циглане и све смо одозго гледали.

За време тешких радова на насипима гледао сам из дана у дан, како људи падају измрцварени и изнемогли, као и испребијани од кундачења. За време тих радова, на којима сам ја издржао пуних 6 месеци, умирало је и било убијено за време рада дневно око 10–20 људи најмање. И ја сам једном неким чудом остао у животу након тешког кундачења, од кога су сви други умирали. Ево шта се мени догодило, а што смо ми сваког дана гледали: 12 октобра ја сам радио са једном групом другова на цести и копао јарке. Одједном су у моју близину дошла тројица усташа, који су се међусобно тихо разговарали. На то ме позваше и кад сам им ја приступио, заповедише ми, да се окренем леђима пред њима. Одмах затим осетио сам три ужасна ударца кундаком у плећку, а после тога 6 удараца у крста. Већ након четвртог ударца сам пао на земљу и помислио да ми је дошао крај. Ударци су били ужасни, тако да сам мислио да ми ни једна кост неће остати читава. Али ипак нисам ни зајаукнуо, јер сам из искуства знао, да сваки онај који у таквим приликама да ма и трачак гласа од себе, сигурно буде дотучен. Након 9 удараца сам се онесвестио. После су ми причали другови, да су се усташе, који су, судећи по изговору, били Личани, удаљили, нашто су другови пришли к мени, мислећи да сам мртав. Међутим су приметили да још живим па су ме почели полевати водом, и ја сам дошао к себи. Срећом била је близу наша барака, па су ме унели у њу. Лежао сам 10 дана у непрестаном страху, да ћу бити „ликвидиран” као и сви болесници. Након 10 дана сам најзад успео да некако станем на ноге и уз највеће напоре крену сам на рад, да би избегао покољ. Био сам сав искривљен, а страшни болови су ме мучили, ма ја сам ипак издржао на оним страшним

радовима. И данас још осећам тешке болове у грудима и крстима од тих удараца.

Највећа убијања у масама настала су почевши од католичког Бадњег дана па до краја јануара. И доцније су та убијања настављена, јавно, све до половине фебруара, само у мањој мери. После су, како сам већ рекао, убијали у масама и даље, али не више јавно. Убијања су вршена у самој циглани, у којој су, поред лешева, спаљивали и живе. Према томе нисмо ни од гробара могли дознати, колико је људи убијено, а готово нам је тај број морао бити непознат стога, што су убијали групе заточеника, које су тек стизале у логор. Ми заточеници нисмо смели да долазимо ни близу циглане, око које су били постављени стражари. Ако би стражар приметио, да је неки заточеник, макар и случајно, видео убијање, одмах га је позвао и са њим је било готово. Ја сам лично видео случајеве, и то неке сељаке, за које сам по њиховој ношњи знао да су негде из Бијељине. Убијања у циглани су вршена у једној наткривеној шупи, без зидова по страни. Око шупе су биле наслагане цигле. Поменути сељаци би приликом проласка мимо циглане, случајно завирили из цигала према шупи, у којој је у тај час вршено клање. Сместа га је позвао стражар и угурао га у шупу, где је и он био заклан са осталима. Ми смо морали пролазити поред саме циглане, кад ког смо ишли на посао и са посла. Користећи се искуством, ми смо сваки пут окретали главу у другу страну од циглане и прошли поред ње што је могуће брже, јер никад нисмо знали, није ли у том часу било случајно убијање у тој шупи.

Страшни су били моменти „наступа”, кад су се одабирали они, који су требали да буду убијани, из било кога разлога (због „чишћења” логора, због неке репресалије, казне). Први пут сам био у „наступу” приликом случаја Бранка Ђујића, о коме сам већ рекао; други пут сам позван са осталима у „наступ” због петорице заточеника, које је пред нама убио из пушке усташа Мујо. Знам да је један од њих украо два кромпира, приликом истоваривања и преноса тога кромпира из кола у магацин, на чему је и он радио; двојица су кажњена том смрћу зато, што су се ноћу помокрили у бараки, јер нису могли издржати до зоре, а све четири кибле (за нас преко 200 људи) биле су препуне. За осталу двојицу не знам што су скривали. Трећи пут сам био у „наступу” због покушаја бекства једног заточеника, коме се имена не сећам, и овом приликом убили су пред нама само њега, што је био редак случај, јер су успут редовно одабирали и већи број других заточеника из „наступа” и убијали их.

У логору је било поред Срба и доста Јевреја. И њих су доста тукли и убијали, али далеко мање него Србе. Јевреји су уопште релативно добро пролазили, према нама Србима чак и сјајно. Они су имали у рукама целу интерну управу у логору, били су „слободњаци”, тј. могли су самостално да излазе из логора и да обављају послове за логор. Многи су од њих путовали чак и у Загреб и задржали се тамо 8 дана. За двојицу Јевреја чак знам, да су уопште стално ноћивали у Јасеновцу приватно, где су боравиле и њихове жене и деца. Многи су од њих имали уопште своје жене у Јасеновцу и често их посећивали. Добивали су споља и хране и цигарета. Као функционери логора ретко се који од њих и исправно понашао. Имали су сви присне везе са усташама, често су тукли наше људе а ја лично сам запамтио Јеврејина Хермана Шпилера из Осијека, јер ме је више пута немилосрдно истукао, а без правог разлога. Имам утисак, да су се он и неки други Јевреји хтели тако да улагују усташама. Нарочито су се хрђаво понашали немачки и пољски Јевреји, док су наши босански Јевреји били најсношљивији, али зато су и највише страдали баш они, не само од усташа, него и од немачких и пољских Јевреја, са којима су усташе у главном били на доброј нози.

За време целог мог боравка у Јасеновцу нисам ни једног часа мислио да ћу изаћи жив. Сав сам био обузет бригом шта ћу појести и да измакнем убијању. Тражио сам и прекопавао често по буњишту и тражио лупине од кромпира и било што, што се некако могло прогутати. Срећом, био сам здрав и јак, па сам могао да поднесем све то, од чега су хиљаде других поумирали. Нарочито сам био обузет мишљу, дању и ноћу, каквом ћу смрћу умрети: од ножа, маља, тољаге, метка, кундака, секире, изнемоглости и умора, болести или глади. Ни на крај ми памети није пало да бих могао избећи једној од тих смрти, па никад нисам ни памтио много тога, што сам стварно доживео. Од изнурености највише су умирали „гробари”. Они су имали најежи посао. Дању и ноћу морали су да копају раке и преносе мртваце са којих су морали претходно да скину одело и обућу. Сав тај посао морали су да раде увек врло брзо, без предаха. Усташе су сами знали, како тежак посао ти људи врше, па су они примали двоструку порцију. Упркос томе ја не знам ниједног заточеника, од стотине и стотине њих, који су били гробари, а који су на том послу остали живи после месец дана свог жалосног рада. И то је један од доказа у како великом броју су усташе убијали заточенике у Јасеновцу. Једини од гробара, који је од почетка до данас још жив, јесте шеф гробарске груде, инж. Данон из Сарајева, који лично

није морао да ради, него је само надзирао посао гробара. И после нашег одласка остао је он у Јасеновцу као шеф гробарске групе.

Више нема шта да кажем до то, да сам од 27 фебруара до 30 марта т ј. дана кад сам са 12 својих другова кренуо из Јасеновца према Београду, био поштеђен од сваког рада и добивао 5-струку храну, у ствари, давали су нам хране колико смо хтели и уопште су према нама усташе благонаклоно поступали. Просто их нисмо препознавали. Павелићев повереник Лубурић је пре нашег одласка рекао некима од нас, са значајним нагласком: „Много ви знате, много сте чули и видели.”

Кад смо одлазили из Јасеновца сви су Срби плакали, што је и разумљиво, кад се помисли у каквом су паклу они остали да и даље живе. Данас сам захвалан српском народу, српској Влади и комесаријату за избеглице, који су ми омогућили да доживим ову ванредну срећу ослобођења из усташког пакла, и да се сада могу на миру опоравити, душевно и телесно.

Д О В Р Ш Е Н О !

Пајкић Мирко с. р.

САСЛУШАО И ОВЕРАВА: Записничар:
Бранко Стражичић Стана Тепавац, с. р.
с. р.

ПИСМО ОБРАДА МИЋИЋА ИЗ ТУЗЛЕ СС-КАПЕТАНУ РЕКСАЈ-ЗЕНУ 6. АПРИЛА 1942. У КОЈЕМ НАЈАВЉУЈЕ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ КОМУНИСТА У ТУЗЛИ И ШАЉЕ СТВАРИ ЗА ДВА БРАТА ЊЕГОВЕ ЖЕНЕ, КАО И ЗА ЊЕГА.⁵⁴³

Mg.ph. ОБРАД И. МИЋИЋ
АПОТЕКАР
ТУЗЛА

Тузла, 6. IV. 1942.

1+0

Драги наш г. Рексајзен,⁵⁴⁴

Опростите што Вам пишем на српском језику, али време је јако кратко па немам времена да пишем њемачки, јер ми зато треба више труда.

Нас је Ваша карта и посета Вашег пријатеља и сарадника много обрадовала; били смо сретни, као да сте нам Ви у посету дошли. Наш Дуле видио униформу – капу и шињел – и мислио да сте Ви допутовали, па се после мало разочарао.

Ми смо добили сигурне вести, да су и 2 брата моје жене у Београду. Најпре је донио од њих 1 писмо 1 господин из Бијељине, који је путовао из Земуна и видио их у возу у Митровици. Рекли су да путују у Земун. То је било 31. III 42.

После тога 1 фолксдојчер Metz био је у Београду и неко му је рекао да су у Београду у Њемачком притвору.

Вама је свакако све познато боље.

Моја жена се је одмах почела бринути зашто су у притвору – али посве разумљиво да не могу бити пуштени на улицу без икаквих средстава за живот.

⁵⁴³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 380, оригинал на српском, рукописно латиницом; АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 378–379, копија преведена на немачки. Ознаке на немачком преводу: III А, 18. 4. 1942. што је ознака реферата који је обрађивао предмет и датум превода.

⁵⁴⁴ Hans Rexeisen, SS-Hauptsturmführer (СС-капетан), шеф III одељења (Службе безбедности, Sicherheitsdienst, скраћено: SD) у установи Заповедника полиције у Београду (BdS).

Моја жена се договорила са SD⁵⁴⁵ г. Количем овде да је пребаци преко у Ковиљачу, а после ће се Ваш пријатељ побринути да дође до Београда. Од овдашње Ортскоманде⁵⁴⁶ извадићемо неко уверење.

Она ће им донети све потребштине. Веш, одело, нешто хране и нешто новаца

и тд.

Г. Колич ми је рекао да ће његов ауто ићи друге недеље. Том приликом послаћу Вам по мојој жени опширан извештај о приликама овде и о подземном раду Коминтерне црвене, као и отвореном рушилачком бесу црног комунизма.

Ради краткоће времена не могу одмах сада.

Уз писмо шаљем за браћу:

1 кут. 100 ком. цигарета (за Саву!)

2 сапуна

2 калодонта

2 четке за зубе

1 ком. сланине

Успут и за Вас (нећете се љутити!):

2 сапуна „Darling”, 2 Veradonta и 1 фл. Колоњ. воде. Хтела Вам је моја боља половина послати и нешто наших специјалитета, али није било времена.

Изручите пуно поздрава нашим, и нека се за своје у Бијељини ништа не брину. Саво је добио пре 6–7 недеља кћерку. (3. III. 42.) Шта је са нашим рођаком Јоцом Чолаковићем, јер је био и он у списку као и са Милицом.

Да ли је у списку Емилијан Станковић трговац из Бијељине и његов сестрић Илија Васић млинар, који је много пропатио. Има из Тузле Јован (Јоца) Јовановић.

Много срдачних поздрава примите од Вама увек захвалне и верне породице Мићић –

⁵⁴⁵ SD, скраћено од: Sicherheitsdienst, Служба безбедности.

⁵⁴⁶ Немачка месна војна команда (Ortskommandantur).

ПИСМО ОБРАДА МИЋИЋА ИЗ ТУЗЛЕ СС-КАПЕТАНУ РЕКСАЈ-ЗЕНУ 16. АПРИЛА 1942. О СУКОБУ ЧЕТНИКА И ЛЕГИЈЕ МАЈОРА ХАЦИЕФЕНДИЋА КОЈА ЈЕ ЗАТИМ ИЗВРШИЛА ВЕЛИКИ ПОКОЉ СРБА. МОЛБА ЗА ИНТЕРВЕНЦИЈУ.⁵⁴⁷

III A 1+1 превести⁵⁴⁸

Много поштов.[ани] госп.[одине] Haupturm führer⁵⁴⁹ –

Ваша карта као и посета г. Sturmführera⁵⁵⁰ много нас је обрадовала. Ми смо Вам увек били захвални, а исто тако и сад. Ми знамо да сте нам прави пријатељ, и да сте на нас увек мислили. – У погледу браће, знам, да сте се и ви можда исто толико обрадовали, јер толико сте се око тога трудили –

Хвала Богу да је то једанпут окончано. – Само сад Вас морамо молити, да им се побринете за ексистенцију тамо. – Скромну ексистенцију, – наглашујем, јер у овој страшној катаклизми, коју је доживио мој народ ради његове покварене господе, треба бити задовољан кад се има хлеба и кров над главом и сигуран живот. –

Могли би се ставити у везу са Збором,⁵⁵¹ са Мил. Мојићем,⁵⁵² коме сам већ о томе био писао, као и са осталима.

Ја сам ових 4–5 дана претрпио 1 нервну кризу и ако се ово и даље настави, онда је боље да не живим, него да гледам немоћно ово што се ради.

Видећете моје извештаје. Да се може у 20. веку доћи наоружан у мирно и ненаоружано село у позадини, извести из кућа свет, под изликом

⁵⁴⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 351–352, оригинал на српском, рукописно латиницом; АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 347–350, копија преведена на немачки.

⁵⁴⁸ Ознака реферата (III A) који обрађује предмет, и налог да се преведе.

⁵⁴⁹ Hauptsturmführer, СС-капетан. Писмо је упућено СС-капетану Рексајзену.

⁵⁵⁰ Sturmführer, чин у формацијама Јуришних одреда (Sturmabteilungen, скраћено: SA) ранга потпоручника.

⁵⁵¹ Профашистичка политичка партија под вођством Димитрија Љотића, једина политичка организација којој је био дозвољен рад у окупираној Србији; видети: М. Стефановић, *Збор Димитрија Љотића 1934–1945*, Београд: Народна књига, 1984; В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, passim.

⁵⁵² Милорад Мојић, генерални секретар Збора.

да се воде у Тузлу, или да се бори против четника, постројити их у редове и то мајке са децом, очеве и тд. и са леђа покосити их из митраљеза, кад и не сумњају на смрт, – то кажу да је радио Џингис Кан. – Само онда није било машингевера. –

Али у модерној историји нисам још нигде читао. Нека се зна да је било у Н.Д.Х., и да су то извршиле антикомун.[истичке] трупе, тј. „легија народ.[ног] устанка за борбу против комунизма”.⁵⁵³ –

Језуитска глава је генијална и прави генијалне потезе. (као и Јевреји) –

До конца јануара о.г. није било ових легионара мајора Мухам. Хаџиефендића.⁵⁵⁴ Кад се у јануару дошло до преговора у Беогр. Муслимани су се држали прилично резервисано овде у Тузли. – Чак су били јако узнемирени католичењем у Брчком правосл.[авних] као и преко.

Кад је у јануару дошло до преговора у Беогр.[аду] за источну Босну и ствар за Беогр.[ад] пропала,⁵⁵⁵ језуите су се сетиле гесла „divide et impera”. Нашли М. Хаџиефендића, 1 корупт.[ивног] типа, хохштаплера и вел.[ика] амбиција, и сл. да оснује милицу⁵⁵⁶ регрутов.[ану] од мусл.[иманског] олоша који су нахушкани и пружена им је слобода, да некажњено могу пљачкати, убијати, силовати, палити.

Пре тога развијена је и преко штампе, радија и усмено вел.[ика] пропаганда, како су четници у источ.[ној] Босни убијали муслим.[ане] Одмах су покољи почели чим је основана ова милица.⁵⁵⁷ Ја сам већ и по господину штурмфиреру извештаје послао о томе.

Тенденца јасна, 1) иако ови разбојнички легион.[ари] муслим.[ански] уништавају српска села, – изазваће репресалије са стране оних у шуми – и тако ће се међусобно уништавати; а после децимиране ће их

⁵⁵³ Реч је о „Добровољачкој легији Народног устанка” коју је формирао тузлански трговац, предратни резервни мајор Мухамед Хаџиефендић са задатком борбе против четника. Легија је починила велике злочине над српским становништвом источне и североисточне Босне; Е. Redžić, *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija Autonomija Bosne i Hercegovina i Hitlerov Treći Rajh*, Сарајево: Svjetlost 1987, 49–50.

⁵⁵⁴ Мухамед Хаџиефендић.

⁵⁵⁵ Видети: А. Miletić, „O saradnji komandanta četničkih odreda istočne Bosne Jezdimira Dangića sa Nemcima”, у: *Vojnoistorijski glasnik*, 2, 1972, 135–145.

⁵⁵⁶ Милицију. Од немачке речи Miliz.

⁵⁵⁷ Исто.

катол.[ичка] црква да понизи – 2) После оваквих недјела сваки муслиман и најчеститији стрепиће шта ће бити ако дође Србија, и мора да се држи за Загреб, – па макар тај Загреб и њега сутра католичео. Генијални су Језуите. –

Али ово што се све у задњих 4–5 [дана] урадило – то већ спада у легенде из најезда Хуна. Да ли то могу Немци толерирати?!!

Ствар је ишла овако: (податке добио у жанд. стан. у Тузли) Легија Хаџиефендића из „Турских Тупковића” наставила свој занат убијања, пљачке и паљења у „Српским Тупковићима” (2 суседна села 1 прав. [ославно] а 1 мусл.[иманско]). –

Кад је село почело горити, неко је дојавио четницима, који су били у близини. – Они су навалили на легију, у борби је пало око 50 легионара, остали су побегли, – а четници су заузели обадва села, и Турски Тупковић су за реванш они запалили. –

Како је са становништвом у оба села било не зна се, јер их држе оба четници. Избеглица из Турских Тупковића има, а из српских нема.

После тога ти разбојници, кад су добили тамо батина, отишли су најпре у Ј. Луг⁵⁵⁸ – а после у Рајинци-Митровић и учинили оно што у извештају пише.

Драги госп.[одине] Рексајзен,⁵⁵⁹ – ако се може овај народ ослободити од дављења и мучења ових клерикалних сила, и ставити га под 1 изузетан и правичан режим, као што се овде очекивало (у то немам право ни да се упуштам) – али има ли могућности да бар ове разбојничке хорде „турске” – глупе, фанатизоване, које су духовно још у доба Сулејмана Великог, – разоружају, а зликовци казне по заслуги. Каква је то ругоба, кад ти исти разбојници, од којих сваки на души има по неколико мале деце шетају тузлан.[ским] корсом (вечерас на пр.), у дроњцима сељачким, и једина војн.[ичка] ознака им је бајонет, – и то покрај њемач.[ких] војника. Или ће сутра покрај поносног војника нациј.[е] свењ.[емачког] Рајха ићи у шуму. Боље рећи иза њега они ће метнути под татарски нож све живо што нађу.

Да ли се таква ругоба сме дозволити. – Жидови⁵⁶⁰ и комунисти биће врло задовољни. –

Ове банде сада се налазе само у Тузл.[анском] крају, колико ја знам, али г. Хаџиефендић добио је патент у Загребу да оснује у свим срезови-

⁵⁵⁸ Јегин (Јегинов) Луг.

⁵⁵⁹ Rexeisen.

⁵⁶⁰ Јевреји.

ма Тузл.[анске Велике] жупе такове добров.[ољачке] одреде. Чини ми се 100 дин.[ара] дневница и што опљачкају наравно.

Он би имао положај дивизионера. – Кажу од 16–20 батаљона. То значи, да срп.[ске] правосл.[авне] мајке у селима где није допро устанак треба да се опросте са својом децом, као и очеви, – и да сви чекају митраљ.[еске] метке Хаџиефендићевих Татара, а њихова имања ће они да национализирају.

А у случају конфликта на Босфору, они ће бити још једно посебно вјерско-комунистичко чудо у несретним босанским шумама. – (Дакле и вјерско и комунист.[ичко], а уједно и турско чудо. Дакле не двоглаво, него троглаво чудо.)

Госп. Колич (SD), са којим путује моја жена у Београд имаће исте ове извештаје, па ће их предати на надлежном месту. –

А и ја апелујем на Вас учините што можете да се мајке нашег народа ослободе убилаца дјеце. –

Много увек поштује, и много срдечно поздравља Вама увек одани и верни

Обрад

опростите, ружно је писано, јер је 3 сата ујутро. –

16. IV. 42.

ИЗВЕШТАЈ ПОВЕРЕНИКА СС-МАЈОРУ РЕКСАЈЗЕНУ О СУКОБИ- МА ПАРТИЗАНА И ЧЕТНИКА НА МАЈЕВИЦИ У ФЕБРУАРУ 1942, САРАДЊИ КОМУНИСТА И ХАЦИЕФЕНДИЋЕВЕ ЛЕГИЈЕ КОЈА ВРШИ ПОКОЉЕ СРБА.⁵⁶¹

1). У фебруару месецу дошло је до борбе у Мајевици између четника и комуниста, и четници су уништили потпуно комунисте и очистили их и рајону Мајевице планине. – Ту је изгинуо сав штаб комунистички, који се у главном састојао од муслим.[ана] и католика из градова Тузл.[анске] жупе.⁵⁶²

Ту је убијен вођа Фадил⁵⁶³ звани Шпањолац који је ожењен сестром Алијагића⁵⁶⁴ убице ју.[гословенског] Министра Унутр.[ашњих] Дела г. Драшковића,⁵⁶⁵ који је укинуо био ком.[унистичку] партију. Затим 2 брата Херљевића,⁵⁶⁶ католика, оба из Тузле, затим – Др мед.[ицине] Мустафу Мујбеговића,⁵⁶⁷ лекара из Тузле и још некоје друге. –

Остатак комуниста на бијегу упали су у болницу четничку у селу Тобуту у Мајевици и побили све рањене четнике. – Затим су упали у цркву у 1 селу у Мајев.[ици] За време службе у којој су били сељаци четници, који су оставили оружје били пред црквом и побили ту неке четнике. – Затим су се пребацили преко цесте Тузла–Зворник према селу Шековићима. –

Четници су на време по кнезу (Dorfälteste) из села Дубице, које се у близини цесте налази, писмено известили хрв.[атску] војску (тј. ~~легионаре~~ хрват.[ске] добровољ.[ачке] антикомун.[истичке] трупе (100 динара дневнице као џепарац, а пљачка, убијање, силовање као награда), тј. мусл.[иманске] легионаре, којима је командант славни Мухамед

⁵⁶¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 360–361, оригинал на српском, рукописно латиницом. Према рукопису, аутор писма је вероватно Обрад Мићић из Тузле.

⁵⁶² Велика жупа Усора и Соли са центром у Тузли. Тада је велики жупан био Рагиб Чапљић; *Tko je tko u NDH*, 78 (D. Stuparić). Видети: R. Hurem, *Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, Sarajevo: Svjetlost, 1972, passim.

⁵⁶³ Фадил Јахић Шпанац.

⁵⁶⁴ Алија Алијагић.

⁵⁶⁵ Милорад Драшковић.

⁵⁶⁶ Фрањо и Албин Херљевић.

⁵⁶⁷ Видети: V. Mujbegović, *Tuzla moje mladosti*, 20–35.

Хаџиефендић из Тузле – четници су њих на време известили у које ће време комунисти проћи, па да их дочекају. – Међутим легионари су комунисте мирно пустили без 1 метка да прођу.

Пошто су ти комунисти од 200 наоружаних упали у исто село српско-прав.[ославну] Дубницу и присилили их да им даду јести (већина мушкараца из тога села је отерана у конц. логоре још летос 1941), други дан упадну легионари у исто село, кад су комунисти отишли, и што год су затекли и није на време негде избегло – све су поклали и побили, па и малу децу од 2 год. Затим село потпуно опљачкали, а онда запалили. –

То је било за казну што су кобајаги примили комунисте.

2). Према тачним подацима 1 жанд.[армеријског] подофицира:

Хоџа (турски поп) Јусић Бајро из села мусл.[иманског] Тупковића, командант те мусл.[иманске] легије Нар.[одног] Устанка у том крају, вршио је покоље, плачку и разна насиља по околним мирним срп.[ско] правосл.[авним] селима у позадини. Исти тај хоџа у исто време слао је комунистима у Шековићима муницију, оруђе, храну и со. –

Ухваћено је оригинално писмо комунисте одметника (родом из Тузле) Ибре Куносића, у коме потврђује примитак оружја и муниције, али још потражује со. – Ово писмо налази се у Дивизији.⁵⁶⁸ –

3). Вел.[ики] Жупан Тузла – имао је кћерку заробљену код комуниста у Шековићима, Ову кћерку жупана заробили су најпре четници у Рогатици, а после су је преузели комунисти. – (Шапуће се у Тузли међу љевичарима да је и она комуниста!) Комунисти у преговорима су Вел. Жупану тражили још 15 мет.[ара]⁵⁶⁹ соли и 15 сандука муниције. – Она је ослобођена и доведена у Тузлу држ.[авним] аутом, за 15. м.[етара] соли. –

Говори се да је предата и муниција, и да су то извршили легионари мусл.[имански] тајно. –

Госп.[одине] Rexeisen, има ли уопће смисла ово све писати; кад би писао све што чујем и што ми ови наши јадни и биједни срп.[ско] прав.[ославни] сељаци причају, могао би написати роман. Али ја пишем и пишем још од јула месеца па и др.[уги] ваљда пишу, а ово зло увек траје.

⁵⁶⁸ Вероватно се односи на немачку 718. пешадијску дивизију.

⁵⁶⁹ Један метар је 100 килограма.

Задње време легионари и усташке власти на пр.[имер] врше тако рећи мобилизацију мушког становништва по правосл.[авним] срп.[ским] селима и сво мушко од 12 и 13 год.[ина] па до дубоке старости терају негде – ваљда у логоре. – У Тузли су пуне све конфисковане срп.[ске] зграде дотераних сељака.

На сва безакоња по селима, коју ради милица⁵⁷⁰ Хаџиефендића власт се прави глуха и слепа. – Водио сам људе у жандармериј.[ску] станицу у Тузлу да се жале. Потпуковн.[ик] Машек, командант жанд.[армерије] у Тузли је исправан и честит. – У четири ока самном отворено ми признаје да је потпуно немоћан према тим бандама. Један сељак ми је рекао да су исти скоро и 1 жандара убили.

А ово све што се ради пада на њемачки образ и част. Све се ради на очиглед њемачке војске и официра. Комунисти упиру претом на данашње прилике глад, беду, анархију терор разбојничких хорди и тврде да је то ваша Европа што је све настало после доласка њемачке војске овамо, подсећају на једно може се рећи благостање и мир демокр.[атске] Југославије.

Јер после једног благостања и мира, који је постојао у демокр.[атској] Југославији, доласком њем.[ачке] војске овамо и стварањем те тзв. Независне Државе, дошла је беда, глад, анархија.

Тај факат је страшно оружје у рукама комуниста и против тога се је тешко борити. Биједни Србин сељак пита ме хоће ли нешто учинити Њемци за наш спас – нас и наших породица, нато их ја једино могу тјешити, а ништа за сад одређено рећи.

Ако се ово стање одужи до идуће зиме, тј. док падне одлука на истоку, национал.[ни] срп.[ски] елемент биће искорењен од вјерски фанатизованих разбојничких банди. –

Ко је Хаџиефендић!!

Мухамед Хаџиефендић трговац у Тузли, 1 хохштаплерски тип, аустроугарски feurich⁵⁷¹ из Светског рата у Југослав.[ији] дотерао до мајора у резерви. – Коруптивна влада Цветковића поклоника му је рудна поља-концесију у близини Тузле. Био вел.[ики] Соко судјеловао у свим сокол.[ским] маниф.[естацијама].

⁵⁷⁰ Милиција.

⁵⁷¹ Вероватно треба: feurig, немачки: ватрено.

ИЗЈАВА ИЛИЈЕ ЛЕКИЋА ИЗ ПОЖАРНИЦЕ ДАТА У ТУЗЛИ 10.
АПРИЛА 1942. О МАСОВНИМ УБИСТВИМА И ПЉАЧКИ ТРИ
СРПСКА СЕЛА ОД МУСЛИМАНСКЕ ЛЕГИЈЕ.⁵⁷²

Илија Лекић, тежак
Село Пожарница
Опћина Гор.[ња] Тузла
6. IV. 942

⁵⁷³ Тузла
10. 4. 42

– Изјављује –

1. IV. Дошли су муслим.[ански] легионари (Легија Народ. Устанка!), којима је генерални К-т⁵⁷⁴ Мухамед Хациефендић трговац а резервни југослав.[енски] а сада хрват.[ски] мајор – у села Цвиљевину, Колимер и Потраш (7. км. од Тузле) истерали свет из кућа и путем убијали кога су стигли. – Мени су убили сваст (женину сестру) и њезино женско дијете од 13 год.[ина], као и њезино унуче женско од 12 год.[ина]

Другу жену – супругу Спасоја Стојановића – који се налази у затвору, већ дуже време ни крив ни дужан, – убили су у њезиној кући, као и као и дете његова брата Милана од 10 год.[ина] женско. –

Затим су убили кћерку Марка Мркоњића Виду. –

Има још пуно поубијаних и рањених за које не знам, ни број. – Жену Саву, супругу Паје Стојановића ранили у руку и сада лежи у болници у Тузли.

Затим ранили тешко жену Луке Пајића из Колимера, и она се сад налази у болници у Тузли. –

Убише и Драгу Симића од 40 год. инвалида без и једне руке, јер се противио да преда коња пљачкашима из легије; остало му двоје сироте дјеце. –

⁵⁷² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 345–346, оригинал на српском, рукописно латиницом; АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 343–344, копија преведена на немачки. На немачком преводу је ознака реферата и службеника који је обрађивао предмет (III А– Hz.), као и датум превода, 15. 4. 1942.

⁵⁷³ Нечитка скраћеница немачког обрађивача предмета.

⁵⁷⁴ Командант.

Убише Лаку Јанића од 60 год.[ина], као и мушко дете од 14 год.[ина] Гаје Јанића из Колимера.

Осим покоља који извршише плаћкаши и убице легионари муслимани Мухамеда Хациефендића из Тузле, – потпуно су оплаћкали ова 3 села. – Није остало у кућама сељака Срба ништа. –

И ствари кућне, постељину, одело, веш, кухињско посуђе, стоку, пољопривредни алат – све су однели. – Чак и јаја кокошја, што су спремали сељаци за Ускрс и то су однели. – Чак су и шпорете рушили, прозоре лупали и оставили потпуно пусте куће без намештаја. – Већину су кућа запалили. –

У моју кућу дошао је вођа – Командант Легије (тога тако званог Народног Устанка против Комуниста) у овим селима Салко Соколовић и на моје очи хватао ми снају – тј. жену мога сина који се налази у заробљеништву у Њемачкој за сисе и за остале делове женског тијела. – Морао сам на моју срамоту немоћан гледати то, јер да сам га убио, побили ми разбојници (борци против Комунизма!) – невину дјецу и жене, и још бог зна колико других невиних.

Затим је исти Салко Соколовић са још 2 разбојника легионара муслимана отишао у кућу мога рођака Срећка Лекића и покушали су извршити силовање над његовим двома снајама. –

Пошто је у тај час дошао тежак Перо Тодоровић, то су одустали од намјере. –

1 Легионар муслиман покушао је извршити силовање над снахом Јерка Тешића из села Цвиљевине, међутим она је успела да се отме и побегне. –

У селу Пожарници 7 км. од Тузле, ухватили су исти легионари тежака Митра Бркића и после страшног мучења, – очи су му извадили, резали му тело итд. – на концу су га убили.

Илија Лекић, тежак
Село Пожарница код Тузле.

ИЗВЕШТАЈ КАПЕТАНА МАНОЈЛА ПЕЈИЋА КОМАНДАНТУ БО-
САНСКИХ ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА 14. АПРИЛА 1942. О УСТАНКУ
У ИСТОЧНОЈ БОСНИ, САРАДЊИ УСТАША И КОМУНИСТА И О
ОДНОСИМА ЧЕТНИКА СА ХРВАТСКОМ ВОЈСКОМ.⁵⁷⁵

ПЕЈИЋ С. МАНОЈЛО

ваздухопловни капетан I кл.[асе]

12-IV 1942. г.

Положај

КОМАНДАНТУ БОСАНСКИХ ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА

Према командантовом усменом наређењу: да известим какве сам све извештаје са фронта остављао мајору г. Дангићу о сарадњи усташа са комунистима итд. а пошто је четничка архива уништена пред навалом комуниста, – извештавам:

I. ВЕЗА И САРАДЊА УСТАША СА КОМУНИСТИМА огледа се у следећем:

1.) Мајор Дангић једновременно је уцењен и од стране комуниста и од стране усташа;

2.) Још од октобра 1941. године, после борбе код Рогатице, комунисти нису никада и нигде нападали на усташе и хрватску војску, нити пак хрватска војска и усташе-комунисте, док су комунисти користили сваку прилику и нападали чак и поједине немачке војнике и патроле;

3.) Дуго времена почев од 25-1-1942. године па све до 14-III-т.г. положаји усташа и хрватске војске и положаји комуниста на просторији р.[ека] Дрина–Лим–Горажде–Романија–Соколовићи, па затим на Озрену и код Завидовића, – били су често пута на удаљењу по 500–1000 метара

⁵⁷⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 456–457, оригинал на српском, машином, ћирилицом; АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 449–455, копија преведена на немачки. На оригиналу је ознака реферата К III обрађивача WV, и налог да се преведе. На преводу извештаја на немачки: датум превода, 30. 4. 1942, ознаке реферата којима је достављен у установи BdS (III, односно SD, затим IV, односно Gestapo), неколико парафа и нечитких бележака. Извештај је предат у реферат III A, у акта под називом: Комунисти усташа (Komunisten Ustaša) са датумом: 19. 5. 42.

једни од других, али никада ни један метак није опаљен од стране једних на друге, на против, у близини Соколовића ишли су на један извор по воду и ту се састајали, а за састанке користили су увек муслимане, којих има много и у Босни су гро и усташа и комуниста.

4.) Командант бившег Зворничког сектора капетан ЂУКОВИЋ,⁵⁷⁶ после свог повлачења са овога сектора кад су и њему комунисти дошли из позадине на његов сектор и када се је повукао, – био је организовао службу извиђања и осматрања. Тако је утврдио и о томе известио, да су комунисти и усташе одржали састанак на делу положаја од Дрине до Ђевања, где су према усташама тобоже држали фронт комунисти и том приликом је споразумом између њих устврђено: да усташе помажу комунисте оружјем и муницијом, да им комунисти буду при руци приликом напада на националне четнике, да заједнички успоставе власт у источном делу Босне, који су национални четници били ослободили и да им ова просторија (комунистима) служи као база за њихов поход на Србију, координирајући акцију са акцијом комуниста из Бугарске.

И стварно, комунисти су се склонили три дана раније, него што су усташе отпочели са својим напредовањем у правцу Дрињаче и Братунца.

5.) Када су у првој половини месеца марта ове године три комунистичке „пролетерске” бригаде прешле из Санџака и Црне Горе у ослобођени део Босне, оне су са целокупном својом снагом (главнином) пролазиле поред самих положаја усташа и хрватске војске (фронт код Рогатице). – па ни тада једни другима нису учинили никакве, ни најмање сметње.

6.) Чим су се комунистичке јединице приближиле Хам⁵⁷⁷ Пјеску у коме су усташка и хрватска војска биле опкољене од стране националних четника, – хрватска војска и усташе, преко сељанки и на све друге стране тражили су везу са комунистима и најављивали су да би им се радо предали.

7.) Комунисти су дошли у четничку позадину, па дакле 15-III- и у Власеницу, али после одржаног састанка на простору Дрина-Ђевање (секција Зворник/1:100.000) комунисти су напустили Власеницу и целу територију (изузев Шејковића⁵⁷⁸) од Романије па до Дрине и путовали су

⁵⁷⁶ Ристо Ђуковић.

⁵⁷⁷ Хан Пијесак.

⁵⁷⁸ Шековићи.

поред самих јединица хрватске војске и усташа и тако су усташе ушли у Власеницу 1–IV т. г. па касније у с. Милиће, Дрињачу и Братунац.⁵⁷⁹

8.) После одласка немачке оперативне војске која је у јануару т. г. оперисала у источној Босни, командант партизанског одреда „ЧИЧА“⁵⁸⁰ пре него што је погинуо, а касније и комесар „Илија“⁵⁸¹ обојица јевреји,⁵⁸² као и друге њихове вође, изјављивали су у својим говорима: „Наши непријатељи више нису усташе, већ су наши непријатељи бр. 1. четници, а број 2. окупатор“.

9.) Одмах после уласка комуниста у Власеницу 15-III-рано, чула се је њихова песма:

„Павелићу браво, браво,
Све што радиш имаш право!“

А свуда у муслиманским селима чуле су се песме муслимана:

„Не бојте се браћо муслимани,
у помоћ вам иду партизани!“

У Власеници и другим местима комунисти су за време свога кратког боравка и поред убијања официра, виђенијих четника и Срба који су им пали шака, стигли да одрже и неколико забава. На тим забавама пропагандног карактера, на почасним местима биле су муслиманске жене, сви муслимани, па тек онда скоро силом доведени неуки сељаци и сељанке Срби;

10.) Када су комунисти наступали од Поджепља (Борика, срез Рогатички) у правцу Милића и Власенице са главним циљем да ухвате четнички штаб, – Они су путовали само преко муслиманских села и планинама. Нико од муслимана није се нашао, да о томе ма кога извести, него на против, свугде су се могле чути њихове напред наведене песме;

⁵⁷⁹ Према извештају генерала Бадера од 31. марта 1942, четничке снаге су се истовремено нашле на удару Пролетерске ударне групе и Црне легије усташког допуковника Јуре Францетића; *Zbornik NOR*, том XII, књ. 2, 266–267. Видети и: Перо Ђукановић, *Усташанак на Дрини: записи Пере Ђукановића*, приредио З. Антонић, Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, 1994, 172–182.

⁵⁸⁰ Славиша Вајнер Чича.

⁵⁸¹ Павле Горанин Илија; видети: J. Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOR*, 377.

⁵⁸² Славиша Вајнер није био Јеврејин.

11.) Поред осталих, главну везу комуниста са усташама одржава муслиман МУЈО ХОЏИЋ, командант једног комунистичког муслиманског одреда који се са одредом креће тамо где год је потребно да се та веза ухвати, учврсти и одржи.

Овај Хоџић и његови људи извршили су стрељања и убијања на најсвирепији начин само у Власеници, за време кратког боравка комуниста тамо, око 56 Срба (официра, четника и грађана) који су закопани у муслиманско гробље.

12.) Пошто су усташе по доласку у Братунац клали све жене и децу, а многе живе побацали у Дрину, – четници и старешине из околине Братунца, чије су породице тих дана поклане, решили су да изврше напад на Братунац, што су и учинили 12 ов. м.

Том приликом четник ЦВЕТИНОВИЋ СПАСОЈЕ, који се сада налази у болници у Ужицу, по сазнању, – наишао је на једног усташу, који је у ствари био комуниста са петокраком звездом на шајкачи. На позив овога комунисте да Цветановић одложи оружје Цветановић га је убио из револвера. Као што се види, и међу усташама у Братунцу има правих комуниста.

Има оваквих примера више.

II. ХРВАТСКА ВОЈСКА

Многе наше старешине (н.пр. капетан Ђуковић,⁵⁸³ поручник Дивјак⁵⁸⁴ и други) имали су често састанке и одржавали везе куририма са хрватским официрима, према којима су били на положају, на захтев и по жељи хрватских официра.

Ови официри углавном су молили да их четници не нападају пре него што јаве, јер да они неће да дају никако отпор. Капетан Ђуковић⁵⁸⁵ је ишао и у Зворник помоћу хрватских официра.

Већина хрватских официра који су били југословенски официри, не схватају братоубилачку борбу између хрватске војске и Срба четника, кривицу зато приписују усташама и тврде, не само да је против комунизма у хрватској војсци и у народу немогућа свака успешна борба већ су чак и сами убеђени, да ће у овоме рату победити Совјетска Русија и од тога страхују.

⁵⁸³ Ристо Ђуковић.

⁵⁸⁴ Владимир Дивјак.

⁵⁸⁵ Ђуковић.

Одобравају и симпатишу борбу четника и знају шта је узрок исте, а хрватски командант, који је у почетку устанка био у Хан Пјеску⁵⁸⁶ извештавао је своју владу о незаконој усташа и узроцима борбе Срба – четника у присуству Пере Краљевића из Краљева Поља код Хан Пјеска.

Има официра који су германофили (као што је потпуковник Шимић,⁵⁸⁷ који је био у Дрињачи), али су пропагандом комуниста онемогућени у својој средини.

Заробљени хрватски војници изјављују стално да неће да се боре ни против кога и радије се предају комунистима, које стално траже, него четницима.

На дан 3. марта т. г. на Вељој глави (Зворнички сектор) предало се је четницима 17 војника Хрвата. По мом наређењу испитивао их је и о томе поднео извештај поручник Тушевљаковић.⁵⁸⁸ Утврђено је да војници кадровци нису преоблачили свој веш пуних шест месеци.

Командант колоне, која је оперисала од Романије, Соколовића ка Жљебовима и Хан Пјеску, потпуковник Јулије Фриц⁵⁸⁹ у своме извештају који је послао своме претпостављеном у Сарајево (извештај ухваћен) јавља: да се у његовој бојници побунило 300 војника обвезника, којима је истекао рок вежбе, па неће да се боре, већ енергично траже да иду својим кућама и да су тиме толико деморалисали остале војнике, да није сигуран у успех своје колоне. Четници су му одговорили по овоме ухваћеном извештају углавном то, да, кад је већ стање тако какво он сам износи да онда забрани бацањем у ватру жена и дјеце, што је ова колона чинила на Гласинцу (углавном усташе).

Ова колона следовала је после уништења једног хрватског коњичког пука у Соколовићу.

Нико од заробљених хрватских војника није хтео да се врати у Хрватску. Официри такође (на пр.[имер] поручник Литовски [...]) Старе. (Када је Немачка војска оперисала у источној Босни почев [...]) четници су оставили око 500 заробљеника због отежане исхране и становања приликом повлачења у шуму (јер су Немци безразложно отпочели са разоружањем четника и њиховим заробљавањем, ма да је четницима наређено, да сви буду на својим местима, јер да нема разлога да се боје

⁵⁸⁶ Хан Пјесак.

⁵⁸⁷ Фрањо; *Тко је тко* и *NDH*, 381 (М. Појић).

⁵⁸⁸ Раде Тушевљаковић.

⁵⁸⁹ Julije Fritz; *Тко је тко* и *NDH*, 120 (М. Појић).

немачке војске, за коју смо сматрали да оперише против комуниста). Многи од ових заробљеника нису хтели да чекају Хрватску војску, већ су против наше воље, ишли за четницима у шуму, где су са њима живели истим животом.

Хрватски војници-заробљеници сагласно изјављују, да у хрватској војсци влада убеђење да ће победити Совјетска Русија, па да због тога апсолутно неће да се боре ни против кога, а да оружје чувају за предстојећу револуцију у Хрватској, која по њиховим изјавама комуниста из пролетерских бригада, које су дошле из Санџака, треба у Хрватској да буде 1. маја ове године.

Даље хрватски заробљеници описују раздор између усташа и хрватске војске, затим између муслимана и Хрвата католика (верска нетрпељивост), а сав тај раздор заснива се на томе, што сви окривљују усташе за садашњи хаос и крвопролиће у Хрватској држави.

III. ЗАКЉУЧАК

1.) У својству бившег начелника штаба Босанских четничких одреда о свима овим појавама извештавао сам Горски Штаб (мајора Дангића) телефоном, шифрованим депешама и писменим извештајима.

2.) Широј културној свести познате су ове чињенице:

– да се немачкој оружаном сили нису могле да супротставе до сада никакве силе, па ни организована југословенска војска. Следствено томе сваком треба да буде јасно, да устанак у Босни, на који се је подигао народ, није агресивне природе ни према коме, већ да су се људи морали уклонити у шуме, пред беспримерним усташким покољем голоруког, мирног и радног српског народа;

– да су усташе ти, који су сада садашњу несрећу и крвопролиће изазвали и на устанак приморали голорук и неваљалом двадесетогодишњом политиком измучени јадни српски народ;

– да би се сав српски народ на територији државе Хрватске помирио са стварањем те државе и био јој лојалан, да је у истој за њега било равноправности, реда, мира и рада, али усташе су се решили да за најкраће могуће време покољу у Хрватској све што је Српско и пред таквом опасношћу и пред више од пет стотина осамнаест хиљада покланог као јагње, већ је свако бежао куд год је ко могао.

Ту у шумама, састајале су се групе, десетине, чете, па затим батаљони и одреди и сав народ способан за борбу, решио је да се брани.

Што је та наша борба имала толико успеха да је заиста уздрмала темеље ХРВАТСКЕ ДРЖАВЕ, то није кривица четника.

Углавном истина је, а нарочито истина из најновијих дана, да хрватска војска и усташе, нису у стању да [се] супротставе акцији српских националних четника, без помоћи комуниста и уопште помоћи са стране.

Из овога произилази, да није устанак подигао мајор Дангић већ су устанак подигле усташе (тј. сам народ), а мајор Дангић као виши официр, који се је нашао међу својим народом, изабран је за команданта тога устанка. Није н.пр. мајор Дангић дигао устанак у Бос.[анској] Крајини, Лици, Херцеговини, али га четничке организације сматрају за свог команданта јер се је нашао међу својим народом у часовима његовог истребљења, док су многи други – скоро сви виђени људи нашли боравиште у разним бањама и другим местима, где уживају и чекају свршетак рата.

Капетан,

бивши начелник оперативног
Штаба Босанских четничких одреда

ИЗВЕШТАЈ ОБРАДА МИЋИЋА РУКОВОДСТВУ ОРГАНИЗАЦИЈЕ
ЗБОР У БЕОГРАДУ О СИТУАЦИЈИ У ТУЗЛИ И ИСТОЧНОЈ БОСНИ
У КОЈЕМ ТРАЖИ ИНТЕРВЕНЦИЈУ ЗБОГ ЗЛОЧИНА ХАЦИЕФЕН-
ДИЋЕВЕ ЛЕГИЈЕ.⁵⁹⁰

Из Источне Босне, Тузле, стигао је следећи допис од 16. IV. 1942 о тамошњој ситуацији.

Од јула 1941, чини ми се да сам бурад мастила потрошио, пишући целе романе, али не некакве измишљене романе, већ описе догађаја, стравичних догађаја који су ми овде пред очима и које сам морао да доживим. Понекад ми се чини као да сам месечар и да је ово само измишљотина мог помраченог духа.

Али, авај, на жалост то је само незамислива стварност и пишем, и поново пишем, а већ и само ово о чему сам данас извештавао ми се чини да би морало да буде довољно да се учини да Немци увиде озбиљну стварност, да виде да они сами тиме што толеришу ову ситуацију дају само подстрек комунизму. Ипак, чини се да ће све остати по старом.

А ја и даље пишем: „Пиши, Мито,⁵⁹¹ и ти о томе, да пред Свевишњим остајем сведок тога да нико неће да те саслуша.” И ја то и чиним, и пишем и пишем, по својој савести.

Од јануара, када сам ти у Београду поднео извештај о питањима вере и економије као и о политичкој ситуацији, код нас се пуно тога променило. Од мог повратка, муслимани су се преокренули за 180°. Све до тад су се понашали прилично коректно. На селима је баш било насиља, а у градовима се на најревноснији начин искоришћавала ситуација, а тамо додуше у границама могућности, да би се богатило на рачун Срба. Тако су се понашали сами муслимани након преласка становника Брчког у римокатоличку веру и јако су били узнемирени, нарочито када је у периоду око Божића покренут погром против нас – што је од стране немачке команде места осујеђено прокламацијом да се неће трпети никакви верски прогони.

Тада су дошла обећања о Источној Босни, која су – као што боље знате, од стране Политкома изван граница Србије – била осујеђена.

⁵⁹⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 365–369.

⁵⁹¹ Вероватно се односи на вођу Збора, Димитрија Љотића.

Њушећи опасност, усташки (франковачки, или боље речено језуитски) режим – а с обзиром на то да су им муслимани били несигурни – направио је један вешт шаховски потез.

Уз велико удешавање направљена је пропаганда преко штампе, радија и усмено преко државних службеника, а нарочито међу муслиманима, о наводном покољу муслимана од стране четника. По овоме, наводно је у Источној Босни (Власеници, Сребреници и у правцу према Сарајеву) преко 100.000 муслимана убијено, све џамије су наводно спаљене а четници су наводно прокламовали парољу да за обоје тамо места нема.

Нарочито су се бацили на Дангића: наглашавана је његова мржња према муслиманима. Он је такође окривљаван не само да толерише прогоне муслимана већ их и организује. С друге стране хваљени су комунисти да се према муслиманима коректно понашају, али су четници на најстрашнији начин ретирани као непријатељи.

Овдашња турска руља је лења, индолентна и фаталистичка, али ако се учини фанатичном и ако се у питање доведе Дин (веровање Пророка), тад постаје једна несавладива хорда. – И чим је пропаганда достигла свој врхунац, у личности Мохамеда Хаџиефендића⁵⁹² (трговца Тивар оделима и бивши југословенски резервни официр) су нашли предводника муслиманских добровољачких јединица такозвану „Легију народног устанка за борбу против комунизма”. Ту су се скупиле све могуће криминалне индивидуе, а њихови командири су највећим делом долазили из Зеничког затвора.

Већ је и њихов изглед огаван: – Обучени у рите, са азијатским гримасама лица из којих избија глупост и религиозни фанатизам. Многа лица су унакажена ендемским луесом – сифилисом. Овим људима поверено је оружје и послати су у села с уверењем да они поред Срба не могу постојати. Сад је до 6.000 људи постављено. Они су формирани у свим срезовима у округу (жупи) Тузла.

Они у команди начелника штаба у Тузли имају једног мајора (који има седиште у Тузли или Загребу) и два официра – муслимана. Овом хордом командују људи који су потпуно истог квалитета какви су и људи који чине састав њихових јединица (идиоти и пљачкаши – углавном сељаци). У секторима борбе су уопште не могу видети официри те тамо нема ни дисциплине ни одговорности.

⁵⁹² Мухамед Хаџиефендић.

Главни задатак ове легије чини пљачкање, убијање, млађење и паљење села у залеђу. Сваки сукоб са онима који су наоружани се избегава, долази само до пушкарања, а затим се одлази у мирна села како би се тамо убијало. Њихова акција почела је већ у фебруару и марту, тако да су до сад починили ужасне ствари. Данас ми је јасно шта се намеравало постићи. Један угледан, озбиљан муслиман, Часимбер⁵⁹³ Градашевић, рекао ми је пун огорчења: „Настаће велико зло, ако дође Београд (Срби), а ја то не могу да ишчекам.” Кад се показала опасност за Источну Босну, Загребу је успело да фанатизују муслимански олош и да их учине саучесницима у зверствима како би на овај начин створили један заједнички хрватско-муслимански борбени фронт, што је наравно морало да доведе и до тога да заједно буду другови у судбини.

Извештај о догађајима од 8. II. 1942 у селима око Тузле: Колимер, Потрај⁵⁹⁴ и Горња Пожарница сам послао.

Легионари су били укључени у битку са четницима са планине Мајевица. Неуспех легионара морала су платити села. Колимер, као најближе село имао је да претрпи најтежу патњу. Оно је у потпуности спаљено, а онај ко је могао да спаси живот, побегао је у брда или у друга села.

8. III. и 1. IV. догађаји су се поновили. У Колимеру сад нема ниједног јединог живог бића. У Црљевини, Потрају⁵⁹⁵ и Пожарници живи још неколико људи, али сав иметак им је одвучен: храна, одећа, стока, алати и сво покућство. У два до три случаја 70-80 лица је лишено живота не водећи рачуна о старосном добу нити о полу.

Када је у фебруару четницима успело да истерају комунисте са планине Мајевица, једна група комуниста се повукла у Власеницу. Да би одсекли и ухватили ову групу, четници су преко сеоског старешине српског села Дубнице обавестили хрватску команду (односно турске комитације) о тачном времену и правцу проласка црвених. Хрватско-турски легионари ни прстом нису мрднули и дозволили су црвенима слободан пролаз, као да их се то све ништа није тицало.

Тако су комунисти неометано, с јачином од око 200–300 наоружаних људи мирно продрли до Дубнице. Село им је морало дати смештај преко ноћи, утолико више што је село остало скоро потпуно без мушког

⁵⁹³ Ђазим бег.

⁵⁹⁴ Потраш, Колимер.

⁵⁹⁵ Исто.

становништва, с обзиром на то да су скоро сви мушкарци у јесен (у кошуљама и гаћама – тако да тешко да је иједан од њих још остао у животу) отерани у концентрациони логор.

И кад су црвени следећег јутра одмарширали, бацили су се храбри легионари на село и за „казну” изболи су све на шта су у селу наишли. После тога село је наравно опљачкано и запаљено.

То што је овде наведено, само су примери из најближе околине града Тузле. О зверствима за које немам сигурну потврду, нећу извештавати.

Једно је, међутим, сигурно, а то је да се не може разабрати, да ли се налазимо у 20. веку у години хиљаду деветсто четрдесет другој нове ере, или се налазимо у доба Тимурленка или Џингискана.

То о чему извештавам апсолутно је истинито. У недељу сам видео да пролази једна група избеглица из Јегиновог Луга. У пратњи жандарма, у страховитим боловима вуку се кроз улицу полуголи, босоноги људи. Призор који нећу заборавити докле год сам жив. Шта ћу још морати да видим.....?

Од недеље уопште нисам био у својој апотеци, јер ме је потпуно преокупирало смештање избеглица. Једва да смо се уопште мало смирили када је дошло до нових масовних убистава у селу Ројнице-Митровић. Дигао сам узбуну у команди места⁵⁹⁶ – прво за Јегинов Луг а затим за Митровиће. Извештај је послат у Београд. Исто ово сам урадио и за Сарајево и Загреб.

Овако је било: Село Тупковић састоји се од једног српског и другог турског дела. Турски легионари су упали у српски део и почели су да убијају, пљачкају и пале. Када су за ово чули четници, напали су (у договору са црвенима, који су очигледно потицали из села) турски део села и на исти начин су извршили одмазду. Турском становништву је, међутим, успело да највећим делом побегну. Ипак, као поновна одмазда, уништена су два мирна српска села на један кукавички и подмукао начин.

Био сам код поджупана (жупан – начелник округа није постављен) и поставио сам му питање: „Реците Ви мени, мој господине, верујете ли Ви у Бога?” (Овај господин се зове Недјелски,⁵⁹⁷ и сваки дан иде у цркву – упркос својој изразитој јеврејској физиономији). Кад сам му

⁵⁹⁶ Немачка месна (градска) командантура (Ortskommandantur) у Тузли.

⁵⁹⁷ Felix Niedzielsky; *Tko je tko u NDH*, 294 (М. Појић).

испричао о зверствима, правио се недужан, као да он о томе ништа знао није. За 25 избеглица дао је 100 кг кукурузног брашна. Иницирана акција скупљања међу становништвом ублажиће беднима њихову судбину. Једним делом смештени су у селу Чакловице,⁵⁹⁸ само да се тамо не појаве турске хијене. Из осталих села нико није остао осим једног мушкарца и троје деце.

Прилажем допис српских сељака из Пожарнице – у коме моле за заштиту, јер је опасност голема.

И ако би сад четници или црвени као одмазду за два српска села, неко турско село запалили, тада би и последња још преостала села око Тузле нестала са лица Земље.

Ове банде Турака неизоставно и одмах морају да се разоружају, јер постоји намера да се исте формирају у целом округу. Шта би то значило, то ви и сами знате. Због тога вас преклињем за подршку. Ове банде немају нити воље нити храбрости да навале на црвене или на четнике. Али ће зато свакога дана почистити неко друго село. Стравична је већ и сама представа о томе: Ту је једно мирно село. У кућама живе породице, отац, мајка, деца, сви се баве својим марљивим радом, само да би преживели. Одједном упадају пљачкашке хорде и за десет минута – сви постају лешеви. У њиховим кућама крвникови помоћници пљачкају и ждери а затим село сажежу у ватри.

И постављају се питања: ко од преживелих још може веровати у Бога и праведност? Куда ће их одвести очајање и разочарање? Ко ће их прихватити и можда злоупотребити?

Ако има Бога и људскости у људима, ако они силни, који проповедају о Новој Европи, верују у истину и право, тад они ово не могу да дозволе. Зар Ви не увиђате да сте формирањем Независне Државе Хрватске на југословенској територији претрпели духовни пораз и да као духовни победник ту стоји ваш непријатељ, комунизам. Да сте се након окупације Југославије окренули својим идеолошким рођацима, тада би мир био осигуран, привреда нетакнута а социјалне прилике би биле унапређене. То би била ваша победа. Јеврејске обмане и лажи о Немачкој би пале као кућа од карата а наш народ би био духовно ослобођен и бољи.

Међутим, са формирањем Независне Државе Хрватске, уместо реда и мира дошло је до анархије и грађанског рата, а затим можда до

⁵⁹⁸ Чакловићи.

глади, беде и опште катастрофе. А ту је одмах дошло до пораза, јер до овога је дошло одмах након окупације од стране немачких трупа. И комунисти су требали само да покажу прстом на ове чињенице, а то је тешко оружје у њиховим рукама против кога је тешко борити се. На крају да би се овој комедији ставила круна на главу, лучоноше овог Новог Светског Поретка, национал-социјалистичке идеологије, овде су црни клерикалци. Као њихова десна рука стоје затурбањени Турци који још марширају у духу времена Сулејмана Величанственог.

Чежњиво се шапуће, а још више сања, о једној одвојеној немачкој управи над Источном Босном. Срби би од среће били изван себе, а сасвим нарочито јадан сељак, којем је данас грђе него док је био роб у доба Хуна и Татара. Говорило се о 15. IV. ... Окружни начелници у Тузли и Добоју су опозвани, чак и председници општина и владало је уверење да је ово почетак нечег тако чежњиво очекиваног. На жалост нема ништа од тога. Зато су дошле нове усташе које су гимназију узеле за своју касарну. И поново се нада изгубила.

Интересантан и умирујући је случај, да се католици из околине Тузле (а нарочито из правца севера) владају изузетно мирно и коректно. На почетку они уопште нису хтели да узму пушке (сви муслимани и католици су наоружани) – то је тај народни устанак, та легија!), али како су муслимани отпочели са својом страховладом, из мудрог опреза и они су се снабдели оружјем. Само као изузетак има испада појединаца против Срба. Нпр. једна група од 38 избеглица из Јегиновог Луга молила ме је да им набавим пропуснице за католичка села Пасце,⁵⁹⁹ Мослуке,⁶⁰⁰ јер су тамо безбеднији од Турака него у Чакловићима. Становници припадају Мачековој партији, а с обзиром на то да тамо има и пуно радника у индустрији, могуће је да су и у црвено офарбани.

Или је то поново једно поглавље католичке језуитске политике: *Divide et impera*? Само нека се Срби и Турци међусобно униште; ми ћемо стајати по страни – та нисмо баш толико бројни, а кад добрано искрваре, тада ћемо им донети једину блажену веру свете Римске цркве. Ја верујем у ову претпоставку, јер кад се код католика жалим због убиства, тад аутоматски креће огорчење на зверства Турака. А кад им скренем пажњу на чињеницу да су у Југославији Турци и овде живели

⁵⁹⁹ Пасци.

⁶⁰⁰ Неидентификовано место.

и да нису правили никакве испаде, јер су постојале власти које тако сумњивим појединцима никакво оружје нису давали у те њихове зликовачке руке, на ово су ми остајали дужни одговора.

Игра Црне Интернационале⁶⁰¹ је јасна.

Ако би дошло до рата између Немачке и Турске, тада ће ова фанатизована турска руља постати један исламско-комунистички, или да се боље изразим, један религиозно-комунистички монструм босанских брда и шума. И тада ће Немци морати да увиде своју грешку. Засигурно да не желим никакав нови рат, јер сам уверен у неопходност брзе ликвидације руског бољшевизма, с обзиром на то да ћемо иначе сви нестати у амбису, али због ових јаничара ту и тамо из мене избија и једна супротна тајна жеља.

Они се већ једном морају научити памети. Нико још није зауздао ова говеда. Својевремено их је Турска као правоверне миловала, Аустро-Угарска гладила, Југославију уопште нећемо ни помињати (Спахо,⁶⁰² Спахо, Спахо!). А сада су постали „најлепше цвеће” Хрватства, који убијају, а ако се промени политичка ситуација, они ће и своје најновије заштитнике одвести на гиљотину.

Видим да сам вас исувише преокупирао овим мојим писмом. Чини ми се да са вама – у Збору – заједно седим и разговарам о нашем јаду.

Другови, притискам вас, да учините шта год да знате, молите, кумите у име одојчади и још нерођене деце, да Немци ове пљачкашке банде растерају. Јер, оно што Турци чине и што ће још чинити, спада у лудачку кошуљу или пред стрељачки строј.

Од Тузле до Зворника, уздуж главног пута, више нема ниједног српског насеља. Али Хаџи Ефендић⁶⁰³ организује цео округ, он треба да постане командант дивизије. Посвуда марширају његови крвожедни пси. Делујте брзо, другови, ради се о људским животима, који ће отићи или на други свет или ће прећи црвенима. Прочитајте молбени спис из Пожарнице. У сталном страху живим да ће ми у кућу упасти неко из Пожарнице или из Чакловица⁶⁰⁴ како би ми јавио оно најстрашније.

Притисло је. Крајње је хитно. Надам се позитивном одговору.

⁶⁰¹ Римокатоличка црква.

⁶⁰² Мехмед Спахо, председник Југословенске муслиманске организације и министар у владама Краљевине Југославије.

⁶⁰³ Мухамед Хаџиефендић.

⁶⁰⁴ Чакловићи.

Не би било довољно само разоружање легије, јер су села пуна оружја, Немци за сваки случај пљачкања, подметања пожара и убиства морају дати могућност драконских репресалија. Само тада се може рачунати на успех. – У Сарајеву су Немци разоружали усташе и узели таоце без икаквог обзира на вероисповест.

ИЗЈАВА ДРАГЕ МИЛЕНКОВИЋА ДАТА 13. АПРИЛА 1942. У ТУЗЛИ, ПРЕЖИВЕО ЈЕ ПОКОЉ СТАНОВНИКА СЕЛА ЈЕГИН ЛУГ, КОЈИ ЈЕ ИЗВРШИЛА ХАЏИЕФЕНДИЋЕВА ЛЕГИЈА ДВА ДАНА РАНИЈЕ.⁶⁰⁵

Препис!

За Градску командантуру

Тузла.

Изјава Миленковић Драге – Избеглице из Јегин – Луга.

11. 4. 1942 Хаџиефендићева легија је дошла из Тупковића и запалила село Јегин-Луг. Легионари су људима у селу саопштили да треба да пођу са њима како би бранили долину Спрече. „Ви узмите секире, а ми ћемо пушкама.” Сви мушкарци из села су дошли. Затим су легионари све људе поставили у један ред и све стрељали са два митраљеза. Након овога су окупили све жене и на исти начин их стрељали. На крају су и децу сакупили и стрељали митраљезом.

Убили су најмање 250–300 мушкараца, жена и деце. Читаве породице су затрпте, па тако на пример из породица:

Тадић		60 лица, мушкараца, жена и деце,
Јовановић	око	150 лица чланова породице
Томић	око	30 лица
Марковић	око	30 лица
Тешић	око	9 лица
Илић		1 лице

Видовић, неколико лица, итд.

У породицама Мирковић, Кадрић, Тешић 4 лица, итд.

Може се рећи да је око 300 мушкараца, жена и деце убијено. Читаве велике породице су уништене. Остатак становништва се спасио у згради општине, одакле су их жандарми одвели за Тузлу. На путу ка Тузли, у селу Дубраве муслиманске, њих су још једном напали муха-

⁶⁰⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 281.

медански сељаци-легионари и, иако су ту били жандарми, 4 мушкарца су одведена и нестала. То су: Петко Илић (стар 37 година), Божо Савић (стар 60 година), Јован Којић (стар 57 година) и Марко Томић (стар 50 година). Остале су хтели још на путу кроз село да убију, али пошто су жене плакале а жандармерија се супротставила, пустили су нас.

Село је опљачкано, стока је отерана, недостају и храна и покућство. Опљачкано је однето у муслиманско село Вуковије и та општина је све задржала за себе.

Миленковић Драго.

Присутни радници из рудника угља Крека, из истог села у коме су ове породице убијене.

Тадић Ратко и Миленковић Петар

13. IV. 1942.⁶⁰⁶

Тузла.

Додатак.

Током спровођења остатка жена и деце, који су били голи и боси, њих су легионари још једном напали у селу Дубраве муслиманске и хтели су све да их убију. Псовали су српску мајку, а четири мушкарца чија сам имена већ навео, издвојени су из колоне, одведени су и сигурно су убијени. Сакрио сам се између жена и деце те сам се тако непримећен спасио. После тога су све жене испретресали и која је код себе имала нешто новца, новац јој је био опљачкан. С обзиром на то да није било пуно новца, они су одузимали комаде одеће и ствари које су понеле са собом, и бацали их у блато.

И тако смо проšli. Рекли смо да нас власти шаљу, но они су псовали власт и оне који су нас послали, али и оне код којих идемо.

У селу су убијена и деца од годину дана.

У селу је била једна жандармеријска патрола од 12 људи, али је она била исувише слаба против те силе.

Миленковић Драго.

⁶⁰⁶ Рукописна забелешка.

ИЗЈАВА ИЛИЋ СТОЈАНА ИЗ СЕЛА ЈЕГИН ЛУГ 16. АПРИЛА 1942.
О УБИЈАЊУ СВИХ СТАНОВНИКА И ПОТПУНОМ УНИШТЕЊУ
СЕЛА 11. АПРИЛА 1942. ОД МУСЛИМАНСКИХ ЛЕГИОНАРА.⁶⁰⁷

П р е п и с.

Илић Стојан, радник у
руднику угља, Крека.
рођен у Тиње,⁶⁰⁸ оп.[штина] Живинице.

Горе поменути је данас изјавио следеће:

Ожењен сам из села Јегин Луг, имам 4 деце и жену.

Трећег дана (13. априла 1942) након почињеног убијања и пљачкања у Јегин Лугу, а које су извршили наоружани мухамедански легионари, обукао сам се у одећу, коју носе римокатолички сељаци и отишао сам у Јегин Луг да бих се могао уверити да ли је ико остао у животу од породице моје жене, која потиче из породице Тадић.

Када сам стигао тамо, целе гомиле лешева су лежале на ивици шуме. Ту су биле жене, деца и мушкарци. Лешеви нису били покопани. Било је много паса који су откидали комаде са лешева.

Цело село је било опљачкано, куће празне и све је било одвучено. Чак су и прозорски рамови са кућа били извађени, блага уништена а гвоздени делови однети. Остали су само празни зидови да тамо стоје. Штале и житни амбари празни, стока отерана или заклана. Село потпуно опустошено и разрушено. Осим три куће, које су биле спаљене (породице Неђе Марјановића), остале су још стајале.

Породица моје снаје имала је следеће:

28 комада свиња

7 комада стоке

5 комада коња

око 30 комада разне живине

⁶⁰⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 362.

⁶⁰⁸ Тиња.

10 квинтала кукурузног брашна
10 квинтала кромпира
60 кг пшеничног брашна
180 кг граха
20 кг сланине
10 кг масти

осим горе наведеног, цео инвентар за стамбену кућу.

Стока је отерана у мухамеданско село Вуковије и још разна друга села у округу Зворник. (Сухопоље) итд.

16. IV. 942.

Тузла.⁶⁰⁹

⁶⁰⁹ Рукописна забелешка.

ИЗЈАВА ПЕТРА МЕКИЋА ИЗ СЕЛА РАЈИНЦИ, ОПШТИНА КА-
ЛЕСИЈА 14. АПРИЛА 1942, КОЈИ ЈЕ ПРЕЖИВЕО УБИЈАЊЕ СВИХ
СТАНОВНИКА СЕЛА ОД МУСЛИМАНСКЕ ЛЕГИЈЕ 14. АПРИЛА
1942.⁶¹⁰

Петар Мекић из села
Рајинци општина Калесија

Извештај из Тузле⁶¹¹

III превести 18. 6. 42.⁶¹²

Долази и изјављује следеће:

У уторак на 14. IV. 42. око 12 сати дошли су у моје село легионари
Турци наоружани истерали сав народ, жене, децу, људе из кућа, и ре-
кли су нам да полазимо, и да ће нас спровести у Тузлу.

Кад смо изашли сви из кућа до потока Међаши. Онда су нас по-
стројили у редове и иза наших леђа осули су митраљеску ватру. Како
су пуцали, онако су редови људи падали једни на друге, читаве камаре
људи, жена и дјеце.

Ја сам одмах чим је почела паљба пао на земљу, и тако сам рањен
само у ногу. По мени су пале читаве камаре мртвих. Кад су све побили,
они су отишли у наше село да пљачкају, а ја сам се, кад су разбојници
отишли извукао полако и опрезно испод мртвих и почео тражити да
није остало што живо. И нашао свега 3 мале деце. И то једно своје ди-
јете од 9. год мушко, тешко рањено у леђа, и још 2 дјеце и то 1 од 14 год.
рањено у ногу (Милорада Мијатовића), и 1 од 8 год. нерањено Митра
Мијатовића. Ја сам читаву ноћ на снегу и киши крио се у шуми са дје-
цом, и други дан у среду 15. IV. дошао у Тузлу.

Једини ја и ово 3 дјеце остало је од читавог села. Село има 30 кућа.
у свакој кући било је 10–15 чељади. Према томе побијено је 300–400
особа.

⁶¹⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 408, оригинал на српском, рукописно, латиницом; АВ, Ф. 562,
3.1.1.2, 407, копија преведена на немачки. Изјаву је забележио Обрад Мићић из Тузле.

⁶¹¹ Рукописно: Bericht aus Tuzla.

⁶¹² Рукописна забелешка обрађивача у установи BdS: одељење које обрађује,
К III, и налог да се преведе. На немачком преводу ознака реферата, К III, и датум пре-
вода, 25. 4. 1942.

Било је у селу и хрв.[атских] војника, али се нису одупрли овим разбојницима. Моје дијете налази се са још 1 дјететом у Болн.[ици] у Тузли.

Дијете ми је тешко рањено и сумњам да ће остати у животу. Убили су ми жену и троје дјеце, само је оно четврто остало (Душан) и сумњам да ће остати у животу.

16. IV. 42.

Петар Мекић тежак

ИЗЈАВА ПЕТРА МЕКИЋА ИЗ РАЈИНАЦА 16. АПРИЛА 1942. У
ТУЗЛИ, КОЈИ ЈЕ ПРЕЖИВЕО УБИЈАЊЕ СТАНОВНИКА СЕЛА ОД
МУСЛИМАНСКЕ ЛЕГИЈЕ ДВА ДАНА РАНИЈЕ.⁶¹³

III 16. IV. 42⁶¹⁴

ПРЕПИС!

За
Градску командантуру

Тузла.

Изјава Петра Мекића из Рајинаца, општина Калесија.

Именовани је дошао и изјавио ми следеће:

У уторак 14. 4. 1942, око 12 сати, у моју општину су дошли турски наоружани легионари, сав народ су истерали из кућа, жене, децу и мушкарце подједнако, и рекли нам да их имамо пратити јер хоће да нас одведу у Тузлу.

Када смо изашли из кућа, одвели су нас до потока Медаши,⁶¹⁵ тамо су нас поставили у ред и иза наших леђа су пуцали из митраљеза на постављене редове. Док су тако пуцали, велики број жена, деце и мушкараца је падао. Кад је почело пуцање, пао сам на земљу, те сам тако био рањен само у стопало. На мене је падала гомила лешева. Пошто су легионари мислили да смо сви мртви, отишли су у наше село да пљачкају. Када су ови бандити отишли, још сам неко време лежао на земљи а затим сам се полако подигао и пажљиво сам ишао између лешева тражећи да ли је још неко остао у животу. Укупно сам пронашао троје деце и то једно које је било моје, старости од 9 година, које је било тешко рањено у леђа и још двоје туђе деце. Једно од њих старости 14 година рањено у стопало. Оно припада Милораду Мијатовићу. Друго дете није било рањено и припада Митру Мијатовићу. Са ово троје деце

⁶¹³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 353.

⁶¹⁴ Рукописна забелешка.

⁶¹⁵ Међаши.

сам се целу ноћ скривао у шуми, по снегу и киши. Следећег дана, у среду, 15./4. 42 дошао сам у Тузлу.

Ја и ово троје деце смо једини преживели из целог села. Село је имало 30 кућа, у свакој кући је живело око 10–15 људи. Може се претпоставити да је 300–400 људи било убијено. У селу су били и хрватски војници, но ипак они нису спречавали легионаре у овом убијању.

Моје тешко рањено дете, које ће једва преживети ово озбиљно рањавање, као и друго лакше рањено дете Милорада Мијатовића сместио сам у војну болницу у Тузли.

Мени су убијени жена и троје деце.

Када сам јуче дошао у војну болницу са троје деце, један рањени турски легионар ми је рекао: „Ако само останеш у животу, чим оздравим већ ћу те ја наћи.” Такође ми је опсовао мајку.

Тузла, 16. април 1942.

Петар Мекић,
сељак из Рајинаца

ГРУПА СРБА ИЗ ПОЖАРНИЦЕ, КОЈА СЕ ДОМОГЛА ТУЗЛЕ, УПУ-
ЋУЈЕ 16. АПРИЛА 1942. МОЛБУ НЕМАЧКОЈ ГРАДСКОЈ КОМАН-
ДАНТУРИ ДА ВЕРМАХТ СПАСИ ЊИХОВО И ОКОЛНА СРПСКА
СЕЛА ОД МУСЛИМАНСКЕ ЛЕГИЈЕ КОЈА ЈЕ ИЗВРШИЛА ПОКОЉ
У СУСЕДНИМ СЕЛИМА.⁶¹⁶

16. IV. 42⁶¹⁷

ПРЕПИС!

За Немачку градску командантуру

Тузла.

Ми, сељаци из српско – православног места Пожарнице у близи-
ни Тузле, потпуно смо без заштите и предати смо самовољи и насиљу
наоружаних турских легионара из Горње Тузле, Вуковија и околних
села.

Најпонижније молимо немачки Вермахт да заштити нас, као и дру-
га околна српска села. Наоружани мухамедански легионари нам стално
прете како ћемо бити сви убијени. Ни до јутра не можемо бити сигур-
ни за животе наших породица. Сви смо ми остали код својих кућа, као
мирни људи и ниједан од нас није код устаника у шуми.

Покоља је већ делимично било у селу Пожарница и околним сели-
ма, као у Колимиру [Колимеру], Цвиљевини, Потражу и Коњиковићима
дана 8. 2, 8. 3. и 1. 4. 1942. године.

Село Колимер је потпуно опљачкано и спаљено. Оно што је остало
у животу, морало је побећи у планину Мајевицу, а остали код нас.

У ова три случаја убијено је отприлике 70 до 80 жена, деце и му-
шкараца, а имовина је у сва ова четири села опљачкана. Сада се по
околним српским местима дешавају масовна убијања, нама се стално
прети, избеглице долазе у наше место и причају о ужасима; тако ми
тачно знамо да и нас сваког сата очекује иста судбина и убиство наших
породица.

⁶¹⁶ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 356.

⁶¹⁷ Рукописна забелешка.

Због тога што немамо никога коме бисмо се могли обратити, то се ми у своје име као и у име наших жена и деце обраћамо немачком Вермахту, који се увек бори за праведност и истину, а обраћамо се са понизном молбом да нас узме у заштиту од ужасне смрти коју нам ови бандити спремају.

Молимо за хитну помоћ, јер ће можда за 2–3 дана све бити исувише касно.

Тешком муком смо се пробијали кроз шуму како бисмо могли да уручимо нашу молбу.

Бога молимо за дуг живот Фирера и за победу немачког оружја те само од њих можемо очекивати спас и хитну помоћ.

Родољуб Јовановић (старешина села)

Божо Јовановић, Перо Јовановић,

Ратко Јовановић, Јово Ивковић,

Јово Јовичић и други

Својеручни потписи.

16. IV. 1942.

Тузла⁶¹⁸

Родољуб Јовановић

Божо Јовановић

Јово Ивковић

Ристо Јовановић

Ратко Ивковић

Перо Јовановић

Ристо Ивановић

Спасоја Косановић

⁶¹⁸ Рукописна забелешка.

ИЗВЕШТАЈ О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА У СЕЛУ КОЛИМЕР И ДРУГИМ СРПСКИМ СЕЛИМА ОКО ТУЗЛЕ 8. МАРТА 1942, ОД СТРАНЕ ХАЦИЕФЕНДИЋЕВЕ ЛЕГИЈЕ.⁶¹⁹

20. IV 42⁶²⁰

Препис

Извештај из села
Колимер.

Колимер је једно место у близини Пожарнице, 7 километара од Тузле према истоку. 8. III. 1942 стигли су легионари Мухамеда Хациефендића са наоружаним мухамеданцима, јачине 300 до 400 људи, из села Сељубле,⁶²¹ које се налази у близини Пожарнице и Колимера.

Прво су упали у кућу Илије Торомановића (38 година). Он је запослен у угљенокопу Крека. Убили су њега као и његовог брата Јову, 35 година, и његовог стрица Мику (50 година), жена његовог стрица Мике била је тешко рањена. Након тога отишли су у село Потрас⁶²² и у једној кући убили 2 мушкарца Ику Тосића и Петра Секолића. На повратку су поново прошли кроз село Колимер и у кући Мике Васиљевића затекли су четворо деце те су их све убили. То су биле 3 девојчице и 1 дечак. Сва деца су била узраста од око 10 година. Сама кућа је у потпуности била опљачкана. У истом селу они су још упали у куће Гаје Јањића. Затим, Бошка Јањића, Михајла Јањића, Лаке Лакића и Душана Ликића те су све куће опљачкали. Касније су опљачкали кућу Тодора Симића, а опљачкали су и отерали сву стоку. Даље су опљачкали кућу Митра Максимовића и убили му жену. Затим су још упали у кућу Јове Михајловића, убили га и опљачкали му кућу. У свом походу даље су опљачкали кућу Рада Тешића, а његову жену су тешко ранили. Након овог дела, заклали су му две овце и у овој кући их спремили за ручак. У кући

⁶¹⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 387–388.

⁶²⁰ Рукописна ознака датума.

⁶²¹ Сељубље.

⁶²² Потраш.

Јове Ђувића потргали су женама из куће одећу са тела, након што су претходно целу кућу опљачкали. У кући Тосо⁶²³ Пајића, који је убијен приликом једног њиховог ранијег похода (8. II. 1942), поново су упали у његову кућу и потпуно је опљачкали.

У селу Колимер и суседном селу Потрасе,⁶²⁴ они су укупно убили 6 мушкараца, једну жену и четворо деце од 8 до 10 година. Само село Колимер је потпуно опљачкано а стока је са њима отерана. Због овог пљачкања, сељаци више немају шта да једу. Истовремено због тога што им је отерана стока и што им је опљачкана семенска роба, они више нису у стању да изврше пролећну сетву. У суседном селу, Посарница,⁶²⁵ ова милиција је тог дана (8. 3. 42.) убила 5 мушкараца и двоје деце. Осим тога, они су из села Посарница⁶²⁶ и Колимер одвели много мушкараца старости између 14 и 70 године, и не зна се где се они налазе. У Тузли колају гласине да се планира да се овој милицији преда још батаљона. Од какве ће користи они бити за заштиту становништва лако се може спознати на основу ових описа.

За тачност

Л. Пајниг⁶²⁷

20. IV. 42.

⁶²³ Тошо.

⁶²⁴ Потраш.

⁶²⁵ Пожарница.

⁶²⁶ Исто.

⁶²⁷ L. Peinigg.

КОСТИЋ ДОСТАВЉА СС-КАПЕТАНУ 25. АПРИЛА 1942. ИЗВЕШТАЈЕ И ФОТОГРАФИЈЕ О ЗВЕРСТВИМА УСТАША У ХРВАТСКОЈ.⁶²⁸

Београд, 25. април 1942.

Веома уважени господине СС-капетане!⁶²⁹

Имам част да Вам у прилогу пошаљем податке о зверствима усташа у Хрватској које сам у овом кратком временском периоду могао да прикупим.

Посебно Вам скрећем пажњу на два српска извештаја, која су јако важна, а која због кратког времена нисмо могли да преведемо.

Бићу слободан да Вам следећих дана пошаљем и друге извештаје у вези са овим питањем.

Уз то прилажем и 10 фотографија које сам успео да добијем.

Ја Вас молим, господине СС-капетане, да и овом приликом примите изразе мог најдубљег поштовања.

Костић с. р.⁶³⁰

Прилози:

8 извештаја

III А ппр. Енгелман⁶³¹

10 фотографија⁶³²

⁶²⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 409.

⁶²⁹ Шеф III одељења установе BdS СС-капетан (Hauptsturmführer) Ханс Рексајзен.

⁶³⁰ Аутор документа је вероватно Бошко Костић, лични секретар Димитрија Љотића и сарадник установе Заповедника полиције у Србији (BdS); видети и: С. Ц. Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији*, 271–278.

⁶³¹ Ознака реферата III А и потпис његовог руководиоца SS-Untersturmführera (СС-потпоручник) Engelmanna. Следе нечитљиве белешке и датум 25. 4. 42.

⁶³² Рукописна забелешка.

ИЗВЕШТАЈ О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ И МУЧЕЊУ СРПСКИХ СТА-
НОВНИКА У СЕЛИМА ДУЖ ДРИНЕ ПРИ БЕКСТВУ У СРБИЈУ, ОД
УСТАША И МУСЛИМАНА У АПРИЛУ 1942.⁶³³

Из.[вор] Костић, 25. 4. 42⁶³⁴

Терор Хрвата

5. 4. 1942, када су се Немци повукли из села Дрињача, дошле су усташе заједно са муслиманима у село и истога дана су заклали Савић Станка из села Лешња. Њега је заклао син Ибре Хедемовића, родом из Косирова.

У шуми преко Дрине, код села Читлук, усташе су силовале три жене из куће Остојића из Дрињаче.

Преко Дрине, код села Будишић, силовање је извршено на такав начин да се могло видети са десне обале преко пута.

5. 4. ове године, усташе које су код Зворника имале стражу на мосту, продрле су у Дрињачу и почели су да пљачкају Србе. Овом приликом су јавно силовали више жена и девојака.

8. 4. ове године, усташе су стигле у село Поком.⁶³⁵ Приликом марша кроз српска насеља, они су иста запалили.

Према наводима избеглица, усташе су у Власеници побили све Србе.

9. 4. 1942 усташе су у селу Полом ухватиле једну Српкињу, исту су мучили, обе руке и ноге су јој одсекли а затим су јој расекли тело.

Усташе пале сва српска села редом, тако да се у ноћи од 8. на 9. април ове године преко Дрине могао видети огроман пожар, који се дизао високо изнад брда Полом у селу Кравић.⁶³⁶

9. 4. 1942 усташе су код Грабовице, на прелазу преко Дрине, хватали жене и децу, убијали их и бацали у Дрину. Тако је око 50 људи изгубило живот. Исто то се дешавало и код Дрињаче на Дрини, где је такође око 50 људи изгубило живот.

⁶³³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 410.

⁶³⁴ Рукописна забелешка.

⁶³⁵ Полом.

⁶³⁶ Кравица.

9. 4. 1942 један усташки одред је заједно са муслиманима дошао до места Бјеловац у Босни које се налази у висини насеља Грабовица у Србији. На Дрини је било око 30 жена и деце, који су хтели да се пребаце у Србију, а који су од стране усташа били заклани и бачени у Дрину.

На путу од Бјеловца према Тегару,⁶³⁷ још је већи број жена и деце побијен и бачен у Дрину.

8. априла 1942 усташе и муслимани су око 14 сати продрли до Дрињаће, у отприлике 18h дошли су код села Узовница, где су на обали Дрине заклали око 30 жена и деце.

9. и 10. априла ове године, усташе су на Дрини насупрот села Тришић,⁶³⁸ округ Јадарски, заклали 5 угледних Срба из околине.

10. 4. 1942 усташе су код села Бјеловац побили многе жене и децу и бацили их у Дрину.

Усташе посебно муче девојке и мале девојчице, при чему их силују, унаказе ножем а затим их обесе о дрво.

11. 4. 1942 једна жена је, док је узбуђена пред усташама бежала и преко Дрине са своје петоро деце, бацила своје 6-месечно дете у Дрину, док је њој успело да се са преостало четворо деце одатле спаси.

⁶³⁷ Тегаре.

⁶³⁸ Тршић.

ИЗВЕШТАЈ О ЗАТВАРАЊУ СРБА ИЗ ОКОЛИНЕ БИЈЕЉИНЕ У ЈА-
НУАРУ 1942. И О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА У СРЕЗУ БОСАН-
СКА КРУПА.⁶³⁹

Из.[вор] Костић, 25. 4. 42⁶⁴⁰

ИЗВЕШТАЈ

о догађајима у Хрватској 1942 /месец јануар/.

26 и 27 јануара 1942 у Окружни суд у Бијељини доведено је 300 Срба из села Обарска, Батковић, Свињаревац, Горња и Долња Пилица, Пријешница и Баватун.⁶⁴¹ Ухапшени су се морали свући те су босоноги затворени у затворе са бетонским подом. С обзиром на то да је претходно бетон обилно поливен водом, сасвим је схватљиво да су људима стопала промрзла.

Скоро све становнике града Босанска Крупа, усташе су измаса-крирале на најокрутнији начин. У специјално припремљене јаме у близини Задужбине краља Александра, бацани су полумртви Срби након што су претходно били исповређивани ножевима, мотикама, сатарама и другим оруђем. Спасило се највише око 100 жена и деце и 12 мушкараца, који су побегли за Србију.

У Зборишту, срез Босанска Крупа, погинуло је скоро целокупно мушко становништво. Жене и деца су затучени мотикама, ножевима и батинама. И након три дана после покоља, још су се могле наћи жене и деца како унаоколо леже пресечених вратова али још у животу, јер су им душиници остајали неповређени. Црква је спаљена, она је била пуна жена и деце који су овде потражили уточиште.

Очевици су у селу Чаглица видели како у јаме у земљи бацају још живу децу, коју су засипали камењем, а даље су поред пута виђали у пелене замотану децу одсечене главе. Виђала су се и деца набијена на колац.

Од 35.000 Срба из среза Босанска Крупа, до сада је убијено 15.000. Ово су само поједини примери нељудског насиља хрватских усташа.

⁶³⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 411.

⁶⁴⁰ Рукописна забелешка.

⁶⁴¹ Балатун.

ИЗЈАВА СРЕЋКА ЖИВАНОВИЋА ИЗ РЕПОВЦА, ОПШТИНА БРАТУНАЦ ДАТА 11. АПРИЛА 1942. О УСТАШКОМ МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА НА РЕЦИ ДРИНИ.⁶⁴²

Из.[вор] Костић, 25. 4. 42⁶⁴³

ИЗЈАВА

Срећка Живановића, сељака из Реповца, општина Братунац, срез Сребреница, Босна, старог 39 година, Србина, који је 11. априла 1942 у селу Бачевци изјавио:

8. априла рашириле су се гласине о упаду усташа, које су биле оснажене пуцњавом и пожаром у којем је нестало село Кравице.⁶⁴⁴

У паници су наши сељани побегли на обалу Дрине. Прво је требало да буду пребачене жене и деца и стока, а на крају ми, мушкарци.

9. овог месеца, око 14 сати, на месту преласка појавио се један камион са око 30 наоружаних мушкараца обучених у црно. Тада се на обали налазило око 80 жена, деце и стараца, потпуно ненаоружаних, на које су људи из аута почели да пуцају, без обзира што су то жене и деца и без обзира на то што смо подигли руке на предају. У међувремену су дошла још два камиона са мушкарцима обученим у црно, који су се прикључили пуцњави. Кад сам видео убијање жена и деце, сакрио сам се у шипражје на обали. Након што је престала пуцњава, усташе су се дале на претрагу терена. Пошто сам видео да ће ме наћи, подигао сам се и са подигнутим рукама им викнуо: „Предајем се”. Упркос свему томе, један усташа је пуцао у мене и у једну жену која је стајала поред мене.

На обали се налазио један чамац дупке пун децом и женама. Усташе су га преврнуле, тако да су се сви који су били у њему удавили. На децу и жене, који су се још држали за преврнути чамац, усташе су са обале пуцале, тако да су и они потонули.

Док су ме усташе водиле на обалу, жестоко су ме тукле кундацима. Са обале су мене и старца Владимира Ђукановића, начелника општине

⁶⁴² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 412–413.

⁶⁴³ Рукописна забелешка.

⁶⁴⁴ Кравица. Видети: П. Ђукановић, *Устјанак на Дрини*, 172–180.

из Бјеловца, Војина Грујића и његовог сина Војислава заједно са његовом женом, отерали у село Бјеловац. Тамо су нас даље пребијали. Уз најжешће псовке српском краљу, његовој мајци, Циганима, Недићу, Дангићу и Рачићу били смо пребијани. „Хоћеш Недићу да утекнеш преко Дрине, мислиш ли можда да те тамо преко у Србији нећемо стићи?” питао ме један.

Један други ме је питао, да ли сам ја комуниста и кад сам му одговорио да нисам, ударио ме дршком свог пиштоља, жестоко је опсовао и рекао: „Дакле ти си четник, видиш ли тамо онога у ћошку, он је исто Србин, али је он бољи Србин од тебе. Он је комуниста и он се заједно са нама бори против вас четника.” У ћошку сам стварно видео једног наоружаног цивила. „Код Недића хоћеш, преко?”, рекао је трећи, „ускоро ћемо прећи преко у Србију, и запамти, чак ни једно једино дете у колевци тамо неће остати живо.”

На интервенцију Фендић Хасана, новог начелника општине из Братунца, био сам пуштен, али кад сам видео да ме прогоне и да су ме тражили код куће, побегао сам за Србију да спасем свој живот. Моја деца и моје троје деце, који су остали у селу, највероватније су погинули.

На ову изјаву могу се заклети.

Срећко Живановић

ИЗЈАВА БРАНКА БУЛАТА О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА НА
ОБАЛИ ДРИНЕ, ОД УСТАШКЕ ЦРНЕ ЛЕГИЈЕ У АПРИЛУ 1942.⁶⁴⁵

Извор: Костић 25. 4. 42⁶⁴⁶

ИЗЈАВА

Бранка Булата из Бовића, срез Вргинмост у Хрватској, Србин, стар 26 година, учитеља у основној школи, који под заклетвом изјављује:

Током извршења службеног налога сам се, за време борби код Братунца на Дрини, изгубио и с обзиром на то да по дневном светлу даље нисам могао да идем, чекао сам вече сакривен на обали Дрине у жбуњу. Са првим мраком, на обалу су дошле појединачне усташке групе, тако да сам ушао у воду и остао тако сакривен до 11 сати и 30 минута. Усташе су на обалу довукли жене и децу, неке су заклали ножевима, друге су стрељали и побацали их у воду. Могло је бити око 30 жртава. Када су се око 12 сати ноћу усташе повукле, покушао сам да отпливам на другу обалу. На мене је отворена ватра из митраљеза, тако да сам само уз тешку муку успео да стигнем на другу обалу.

Морам још да додам, да сам на босанској страни код Бјеловца видео једну групу од 18–25 лешева жена и деце, који су претходног дана пали као жртве црне усташке легије.

⁶⁴⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 414.

⁶⁴⁶ Рукописна забелешка.

ПРЕМА ИЗВЕШТАЈУ 10. АПРИЛА 1942. НЕМАЧКЕ СТРАЖЕ СА МОСТА НА ДРИНИ КОД ЉУБОВИЈЕ, УСТАШЕ МАСОВНО СИЛУЈУ И КОЉУ СРПСКЕ ЖЕНЕ ЧЕМУ ЈЕ СЛЕДИЛА РАЗМЕНА ВАТРЕ ИЗМЕЂУ УСТАША И НЕМАЦА.⁶⁴⁷

Извод из дневног извештаја о догађајима од 10. 4. 1942 = V Н К =.

2. Положај непријатеља.

Према примљеној радио поруци немачких трупа стационираних на српској страни на мосту преко Дрине код Љубовије, усташе, из све веће реке избеглица на мосту преко Дрине, издвајају српске жене и девојке, силују их на хрватској обали Дрине, а затим их кољу ножевима. Лешеви се бацају у Дрину. Када је немачка стража на мосту хтела да спречи ова убијања, са хрватске стране су на њих запуцали. Командујући немачки официр је након овога, на сопствену одговорност, отворио ватру на усташе. Ближе појединости још нису познате.

⁶⁴⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 158.

ПРЕМА ИЗВЕШТАЈУ ОД 11. АПРИЛА 1942. У ВИСИНИ ЉУБОВИЈЕ РАЗМЕЊИВАНА ЈЕ ВАТРА СА ХРВАТСКИМ ЛЕГИОНАРИМА КОЈИ СУ УБИЈАЛИ СРПСКЕ ИЗБЕГЛИЦЕ НА ОБАЛИ ДРИНЕ.⁶⁴⁸

ПОВЕРЉИВО!

VB⁶⁴⁹

Извод

из дневног извештаја о догађајима 11. априла 1942.

VHK – Mü./Sa.

2./ Ситуација код непријатеља:

Приликом пријављеног напада на воз дана 4. 4. код Маглаја, отети су један немачки војник, три Хрвата и машиновођа.

4./ Ванредни догађаји:

Хрватски легионари са западне обале Дрине у висини Љубовије [су] пуцали на моторизовану извидницу I оклопног пука 202 у висини Грабовице и Врхпоља, 5,5 односно 8 км југоисточно од Љубовије. Извидница руске Индустријске заштите – по узвраћању ватре, легионари побегли у суседна брда. Нема губитака. Губици супротне стране нису утврђени. У висини Грабовице примећено [је] стрељање српских избеглица од стране хрватских легионара. Лешеви су бацани у Дрину.

Ст. в. Колер,⁶⁵⁰ 1 подофицир и 3 човека, који су у дневном рапорту од 7. 4. пријављени као нестали, пуштени су из заробљеништва.

Допуна уз дневни извештај од 10. 4. 42:

10. 4. командант Дринске извиднице приметио је стрељање српских избеглица на хрватској обали у висини Љубовије од стране хрватских легионара. Да би се спречило даље крвопролиће, он је намеравао да дозволи избеглицама прелазак на српску страну, те је дао да се повиче: „Не пуцај, овде немачка војска!” Упркос томе, легионари су отворили

⁶⁴⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 271.

⁶⁴⁹ Рукописна забелешка. VB, службена ознака СС-мајора Вајнмана.

⁶⁵⁰ Старији водник Колер, Oberfeldwebel Koller.

ватру на моторизовану Дринску извидницу. Ватра је била узвраћена. Нема губитака, на супротној страни није утврђено.

9. 4. српски официр је рапортирао команданту моторизоване Дринске извиднице да су легионари код Зелиње један део српских жена у бекству прво силовали а затим заклали.

Бр. 128

ГЛАВНИ САНИТЕТСКИ ОФИЦИР КОД КОМАНДУЈУЋЕГ ГЕНЕРАЛА У СРБИЈИ 20. АПРИЛА 1942. ШАЉЕ СС-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ КОПИЈУ ИЗВЕШТАЈА ДР РОЈТЕРА О ПОСЕТИ ПОДРУЧЈУ СА СРПСКИМ ИЗБЕГЛИЦАМА ИЗ БОСНЕ.⁶⁵¹

Главни санитарски официр код О.У.,⁶⁵² 20. април 194[2]
Командујућег генерала и заповедника у Србији
Br.Tgb. Nr. 250.

Поверљиво

Господину
СС-мајору Др. В а ј н м а н у

Оперативна група Полиције безбедности и Службе безбедности.

У наставку дописа из ове службе од 15. 4. 42. (Br.Tgb.Nr. 236/42 geh.), у прилогу се доставља индиго копија извештаја о службеном путу лекара асистента Др. Р о ј т е р а од 16–18. 4. 42 уз молбу да се прими к знању.

Моли се да се врати.

Др. Хамер

1 прилог

⁶⁵¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 404.

⁶⁵² О.У., скраћеница од Ortsunterkunft, командно место или место смештаја.

Бр. 129

ГЛАВНИ САНИТЕТСКИ ОФИЦИР КОД КОМАНДУЈУЋЕГ ГЕНЕРАЛА У СРБИЈИ ДОСТАВЉА СС-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ 21. АПРИЛА 1942. БЕЛЕШКЕ ДР РОЈТЕРА О СТАЊУ НА ДРИНИ.⁶⁵³

Главни санитарски официр код
Командујућег генерала и заповедника у Србији
Br. B. Nr. 156/42 g.⁶⁵⁴

О.У., 21. април 1942

Предмет: Приложена забелешка о стању на Дрини. ПОВЕРЉИВО

Оперативна група Полиције безбедности и Службе безбедности
на руке СС-мајору Др. Вајнману

У прилогу се доставља забелешка о стању на Дрини – лична белешка лекара асистента Др. Ројтера – уз молбу да се прими к знању и да се врати.

Др Хамер с. р.

Прилози!

⁶⁵³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 403.

⁶⁵⁴ Руком забележен број и датум.

Бр. 130

СС-МАЈОР ВАЈНМАН ГЛАВНОМ САНИТЕТСКОМ ОФИЦИРУ КОД
КОМАНДУЈУЋЕГ ГЕНЕРАЛА У СРБИЈИ 23. АПРИЛА 1942. ВРАЋА
ИЗВЕШТАЈЕ О СЛУЖБЕНОМ ПУТУ ДР РОЈТЕРА НА ПОДРУЧЈЕ СА
СРПСКИМ ИЗБЕГЛИЦАМА ИЗ БОСНЕ И НА МЕСТА УСТАШКИХ
МАСОВНИХ ПОКОЉА СРБА.⁶⁵⁵

Нацрт⁶⁵⁶

Командујући генерал и
заповедник у Србији
Управни штаб

Београд, 23. април 1942

ПОВЕРЉИВО

Господину санитаретском пуковнику Др. Х А М Е Р У⁶⁵⁷
Главном санитаретском официру код Командујућег генерала
и заповедника у Србији

Београд.

У прилогу се враћа извештај о службеном путу лекара асистента
Др. Ројтера⁶⁵⁸ од 16–18. 4. 42 на подручје са српским избеглицама као
и забелешка са његовим личним белешкама о стању на Дрини.

Вајнман⁶⁵⁹ с. р.
СС-мајор

2 прилога
2 потврде о пријему
Nr. 968 и 1001

⁶⁵⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 402.

⁶⁵⁶ Рукописна забелешка.

⁶⁵⁷ Hammer.

⁶⁵⁸ Reuter.

⁶⁵⁹ Weinmann.

ИЗВЕШТАЈ ГЛАВНОГ САНИТЕТСКОГ ОФИЦИРА КОМАНДУЈУЋЕГ
ГЕНЕРАЛА У СРБИЈИ 20. АПРИЛА 1942. О ОБИЛАСКУ СРПСКИХ
ИЗБЕГЛИЦА ИЗ ИСТОЧНЕ БОСНЕ, ЗЛОЧИНИМА УСТАША, БРО-
ЈУ, СМЕШТАЈУ И ИСХРАНИ ИЗБЕГЛИЦА.⁶⁶⁰

Усташка зверства⁶⁶¹

О.У., 20. април 1942.

Препис

Извод из извештаја
Главног санитетског официра при
Командујућем генералу и заповеднику у Србији

Извештај Главног санитетског официра при Командујућем генералу
и заповеднику у Србији о подручју са српским избеглицама
(Путовање 16.–18. 4. 42)

Обишли смо места Шабац, Лозницу, Зворник, Зулине,⁶⁶² Љубовију, главне центре у којима још од пре око 8 дана бораве на хиљаде српских избеглица са хрватске територије. Чланове њихових породица хрватске усташе су заклале на најсуровији начин, они сами су морали ноћу да побегну преко Дрине испред хорди које су убијале и палиле, при чему су на њих и даље пуцали партизани, усташе и наоружани муслиmani. Пут Зулине⁶⁶³ – Љубовија је 17. 4. и даље под непријатељском ватром.

Број избеглих лица се само приближно може проценити, с обзиром на то да нема званичне документације, а и многе избеглице су већ отишле далеко у унутрашњост српске територије. Могло би их бити око 12.000 више или мање. Прогнани су били смештени у четири веће

⁶⁶⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 383.

⁶⁶¹ Рукописна забелешка.

⁶⁶² Цулине.

⁶⁶³ Исто.

групе на србијанској обали Дрине и највећим делом су били улогорени на отвореном. Исхрана је крајње сиромашна и састоји се од нешто куваног кукурузног брашна и чорбе од коприве. Главна маса људи била је у Љубовији и Зулинама⁶⁶⁴ (северно од Љубовије) као и по суседним селима, а мањи део у Ковиљачи и Бајиној Башти.

⁶⁶⁴ Исто.

БЕЛЕШКЕ ЛЕКАРА РОЈТЕРА ОД 21. АПРИЛА 1942. О РАСПОЛОЖЕЊУ ПОСЛЕ ХАПШЕЊА ДАНГИЋА, О УСТАШКОМ МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА У БЈЕЛОВЦУ И НЕЗАДОВОЉСТВУ ЗБОГ ОДНОСА НЕМАЦА ПРЕМА СРБИМА.⁶⁶⁵

Усташка зверства⁶⁶⁶

Препис

Главни санитетски официр при
Командујућем генералу и војном заповеднику у Србији

О.У., 21. април 1942

Забелешка о ситуацији на Дрини.

(Личне белешке лекара асистента Др. Ројтера)

Вођа Љотићеве⁶⁶⁷ групе у Бајиној Башти, Милош Лаутнер⁶⁶⁸ ми је 17. 4. 1942 изјавио:

Група је сад већ 7 месеци у акцији, али никога није брига за њу. У последњих 8 недеља, за 350 људи добила је седам пари ципела, иначе ништа. Насупрот томе, Руски заштитни корпус добија најбољу обућу и добре југословенске униформе, иако Руси ништа не раде и војно су скоро неупотребљиви, јер су сви престарели.

Љотићеви људи су након хапшења Дангића⁶⁶⁹ постали несигурни, јер се, с обзиром да су били Дангићеви симпатизери, плаше да ће се сад и против њих заузети став у некаквој форми.

⁶⁶⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 394–397. Видети сл. 17. до сл. 20. и документа број 140 и 158 у овој књизи.

⁶⁶⁶ Рукописна забелешка.

⁶⁶⁷ Димитрије Љотић.

⁶⁶⁸ Поручник Милош Лаутнер (Милош Војиновић, Богољуб Лаутнер), командант 10. пука Српског добровољачког корпуса, оружаних формација организације Збор у окупираној Србији; видети: М. Стефановић, *Збор Димитрија Љотића*, 182–184; С. Ц. Ћирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији*, 107.

⁶⁶⁹ Дангић је ухапшен 12. априла 1942.

Од Дангићевих људи треба очекивати да ће од сад у великом броју прелазити партизанима, како би заштитили леђа од усташа и Немаца. Хапшење Дангића би могло да има далекосежне последице за устанички покрет у целој Босни и Санџаку.

У српским круговима не може да се схвати да Немци недела усташа тако мирно посматрају и да при том очекују да ће им Срби бити на-клоњени.

Покретачка сила за усташка убиства је римокатоличка црква. Свештеници хушкају усташе на убиства. Они им дају ракије и благослове их пре њихових пљачкашких похода. Говоре им како ће том мисијом извршити једно богоугодно дело када буду безобзирно искоренили јеретичке православце заједно са женама и децом. Свештеници од Хрватске хоће да начине упориште римокатоличке цркве и један бастион против свих будућих антикатоличких настојања.

Поподне, 17. 4. 42 посетио сам село Бијеловац⁶⁷⁰ са друге стране Дрине, 6 км удаљено од Љубовије. Пре 6 дана овде су дошле усташе на седам камиона, један и по до два сата су убијали жене и децу а затим су поново отишли. Већину лешева одмах су побацали у Дрину, а остатак су Срби касније покопали.

Испред села налазио се већи слободан простор, на коме су се по-свуда могли наћи трагови убиства, расути комади одеће, сасушене локве крви, разбијено покућство итд.

На једном месту лежало је оно што је остало од једног женског леша и од једног малог детета, које су дали да их пси прождеру (прилог, слика 1).

На једном месту лежало је пуно комада одеће жена и деце. Земља је била натопљена крвљу. (Слика 2)

У једном жбуну висила је једна извртута дечја колевка, поред ње су лежали кревети и једна дечија кошуља. (Слика 3)

На обали Дрине видео сам пса који је ждерао један женски леш, од кога су остали само још лобања, карлична кост и утроба. Црево је као дугачак канап лежало извучено између камења на обали. (Слика 4)

На удаљености од око 3 км од Дрине налазио се свеж гроб једног леша пронађеног тек после неколико дана. Дао сам да се отвори. Била је то једна жена, на којој су се видели тешки убоди и вишеструки пре-ломи као и велики крвни подливи, који су сигурно проузроковани ударцима на челу и десној слепоочници. На врату су се налазили убо-

⁶⁷⁰ Бјеловац.

ди и широки резови на грудима и по телу. Десно ухо било је до пола одсечено и покидано (Слика 5 и 6).

Посвуда се наводи да су усташе приликом овог напада биле пијане. Међу њима се нашло и неколико оних који на капама нису носили „U” него совјетску звезду петокраку. Ови партизани су урадили све оно што су усташе наређивале, тако да је очигледно да су ови последњи имали команду.

Након повлачења усташа, ову територију су запосели Дангићеви људи. Они полако потискују усташе ка северу и западу, но њима, међутим, недостају оружје и муниција. Они муницију купују из Србије, један метак за 5 динара.

Командант тамошњих Дангићевих људи је бивши активни судски капетан Воја Кордонски из Београда. У једном разговору са њим, приликом кога је између осталих био присутан и Дангићев брат,⁶⁷¹ начелник је изјавио како мрзи Немце и након што се реши питање партизана и усташа, чека да крене против Немаца. Он би и као и сви Срби радо одржавали искрено пријатељство са Немачком, јер се они диве тој земљи и заправо немају никаквих заиста супротстављених интереса са њом. Ипак он за споразум не види никакву могућност, с обзиром на то да је држање Немачке, а пре свега у последње време, било такво да она не може да очекује да Срби буду њени пријатељи.

Немачка на Балкану следи једну политику према различитим странама. Она много обећава, а ничега се не држи. Раније поверење у немачка уверавања више не постоји.

Немачка мора заузети један јасан став, ако хоће да живи у пријатељству са српским народом. Она прво сама мора заузети један несумњиво пријатељски став према свим Србима, па и према онима са друге стране нове границе. Уместо тога Немачка се према Србима унутар нових граница понаша пријатељски, али подржава односно трпи сва настојања која су усмерена против Српства изван ових граница. Она оно што се стварно догађа не жели да види. Главну кривицу за то сноси Берлин, који нема појма о стварним приликама на Балкану и одбацује га као споредног, а да јој није јасна његова велика улога коју и данас има, и коју ће имати и у будуће у ратним догађањима.

Потписан
Др. Ројтер
Лекар асистент

⁶⁷¹ Војин Дангић.

ИЗВОД ИЗ БЕЛЕШКЕ ГЛАВНОГ САНИТЕТСКОГ ОФИЦИРА КО-
МАНДУЈУЋЕГ ГЕНЕРАЛА У СРБИЈИ ОД 21. АПРИЛА 1942. О
ОБИЛАСКУ СЕЛА БЈЕЛОВАЦ⁶⁷²

Извод из белешке уз Ситуацију на Дрини Главног санитетског офи-
цира при Командујућем генералу и заповеднику у Србији од 21. 4. 1942.

Поподне, 17. 4. 1942. посетио сам село Бијеловац⁶⁷³ са друге стра-
не Дрине, 6 км удаљено од Љубовије. Пре 6 дана овде су дошле усташе
на седам камиона, један и по до два сата су убијали жене и децу а затим
су поново отишли. Већину лешева одмах су побацали у Дрину, а оста-
так су Срби касније покопали. Испред села налазио се већи слободан
простор, на коме су се посвуда могли наћи трагови убистава, расути
комади одеће, сасушене локве крви, разбијено покућство итд.

На једном месту лежали су остаци једног женског леша и једног
малог детета, које су бацили псима да их прождеру.

⁶⁷² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 163.

⁶⁷³ Бјеловац.

ИЗВОД ИЗ БЕЛЕШКЕ ГЛАВНОГ САНИТЕТСКОГ ОФИЦИРА КОМАНДУЈУЋЕГ ГЕНЕРАЛА У СРБИЈИ 21. АПРИЛА 1942. О ЕКСХУМАЦИЈИ ЛЕША ЖЕНЕ У БЛИЗИНИ ДРИНЕ.⁶⁷⁴

Извод из белешке уз Ситуацију на Дрини Главног санитетског официра при Командујућем генералу и заповеднику у Србији, од 21. 4. 1942.

На око 3 км удаљености од Дрине, налазио се свеж гроб једног тек након неколико дана пронађеног леша. Дао сам да се отвори. Била је то једна жена, која је имала тешке убодне ране и вишеструке преломе на челу и десној слепоочници, као и велики крвни подливи, који сигурно потичу од пребијања. И на врату су се налазиле убодне ране и широки резови на грудима и по телу. Десно уво било је до пола одсечено или откинуто.

⁶⁷⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 161.

ГЕСТАПО ИЗ БЕРЛИНА ИЗВЕШТАВА СС-ПОТПУКОВНИКА ШЕФЕРА 20. АПРИЛА 1942. ДА ЕУГЕН КВАТЕРНИК НЕГИРА УСТАШКЕ ПОКОЉЕ У БОСНИ И ДА СЕ ЧЕКА ХИМЛЕРОВА ОДЛУКА О ТОМ ПИТАЊУ.⁶⁷⁵

Радио служба
Полиције безбедности и Службе безбедности

Снимљено време дан месец година 1432 20. 4. 42.	Простор за пријемни печат	Одаслано време дан месец година
од преко Bln. Nü.		за преко
Nr. 1063	Телеграм – радио порука – телеграф телефонска порука	

Берлин Nr. 8452

Хитно! Одмах предати!

Заповеднику Полиције безбедности и Службе безбедности Београда,
на руке СС-потпуковника Др. Шефера.⁶⁷⁶

Државни секретар Кватерник⁶⁷⁷ је приликом разговора са СС-мајором Хелмом⁶⁷⁸ одлучно оспоравао да су усташе извршиле покоље у Босни. Ово је почињено од стране српских четника. Уосталом,

⁶⁷⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 393.

⁶⁷⁶ SS-Obersturmbannführer (СС-потпуковник) Емануел Шефер је био Заповедник полиције безбедности и Службе безбедности у Београду (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst in Belgrad, скраћено: BdS), односно шеф полицијских служби у Србији. Био је потчињен вишем вођи СС и полиције СС-генералу (Gruppenführer) Аугусту Мајснеру, али и централној полицијској установи у Берлину (Reichssicherheitshauptamt, скраћено: RSHA) са којом је имао директну комуникацију.

⁶⁷⁷ Еуген Кватерник.

⁶⁷⁸ Sturmbannführer (СС-мајор) Ханс Хелм, Полицијски аташе при Немачком посланству у Загребу, руководилац немачке обавештајне службе у НДХ.

скоро да се вратио нормалан живот у Босну. Ово је пре свега заслуга потпуковника Францетића,⁶⁷⁹ који је без помоћи немачког Вермахта ослободио⁶⁸⁰ Босну за 9 дана. Установе немачких служби у Београду су вероватно једнострано информисане од стране Недића.⁶⁸¹ Одлука СС-генерала⁶⁸² још није стигла. СС-генерал-потпуковник Милер⁶⁸³ је наредио да овде сачекам одлуку.

Потписан:
Милер⁶⁸⁴
СС-потпуковник

Напомена.⁶⁸⁵

у⁶⁸⁶ К III

III F 21. 4.

VB⁶⁸⁷ 24/4

III А Извештај о усташким зверствима припремити (хитно) !

Марков⁶⁸⁸ 24. 4. 42.

⁶⁷⁹ Јуре Францетић.

⁶⁸⁰ Подвучено оловком и стављен знак питања (обрађивач предмета).

⁶⁸¹ Генерал Милан Недић.

⁶⁸² SS-Reichsführer, СС-генерал, титула шефа свих полицијских служби Трећег рајха, Хајнриха Химлера (Heinrich Himmler).

⁶⁸³ SS-Gruppenführer, СС-генерал-потпуковник Хајнрих Милер (Heinrich Müller), шеф Гестапоа, односно IV одељења (Geheime Staatspolizei, скраћено: Gestapo) у Главној управи безбедности Рајха (RSHA), централној полицијској установи Трећег рајха.

⁶⁸⁴ Obersturmbannführer Müller.

⁶⁸⁵ Све наредне забелешке су рукописне од обрађивача из разних реферата у III одељењу установе BdS.

⁶⁸⁶ Две нечитљиве речи.

⁶⁸⁷ Службена ознака (VB) и параф Вајнмана.

⁶⁸⁸ Димитрије Марков (Markow), тумач и помоћник шефа реферата III А. Следе три нечитљиве речи и параф.

СС-ПОТПУКОВНИК ШЕФЕР ДОСТАВЉА ШЕФУ ГЕСТАПОА МИЛЕРУ 20. АПРИЛА 1942. ПОДАТКЕ О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА У ИСТОЧНОЈ БОСНИ ОД МУСЛИМАНСКЕ ЛЕГИЈЕ КАО УЗРОКУ НЕМИРА И О ПИТАЊУ ОДГОВОРНОСТИ НЕМАЦА.⁶⁸⁹

20. IV. 1942

К III RX/LP B. Nr. 2874/42

Послато 22. IV. 1942⁶⁹⁰

1. Допис

за

Главну управу безбедности Рајха – Одељење IV –
СС-генерал-потпуковник и генерал-потпуковник
полиције Милер⁶⁹¹

-o.V.i.A.-

Берлин.

Предмет: Нова зверства Хрвата и муслимана на подручју Тузле, источна Босна.

Позив на: Познато.

Прилога: 11

Управо је стигло једно поуздано обавештење од VM⁶⁹² из источне Босне, које садржи изјаве очевидаца, а које су једним делом узете у Градској командантури у Тузли. У њима је описано стравично дивљање такозване Муслиманске легије под њиховим силецијом Хаџиефендићем из Тупковића, која је напала у околини Тузле српска села Јегин Лут, Рајинце, Општину Калесија, Пожарницу, мирно становништво, већином

⁶⁸⁹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 384–386.

⁶⁹⁰ Отпремни печат.

⁶⁹¹ SS-Gruppenführer, СС-генерал-потпуковник Хајнрих Милер (Heinrich Müller), шеф Гестапоа, односно IV одељења у Главној управи за безбедност Рајха, имао је и звање полицијског генерал-потпуковника (Generalleutnant der Polizei).

⁶⁹² Ознака за повереника: VM, Vertrauensmann.

жене и децу подмукло поубијала, а села опљачкала. Очевици су само случајно избегли митраљеске рафале.

О Мухамеду Хациефендићу, вођи Муслиманске легије из Тузле се зна, да је то мушкарац старости од 54 године и да ради у трговинској радњи свог оца. Он је раније био аустроугарски резервни заставник, у југословенској војсци је доспео до чина резервног мајора, био је члан Соколског друштва и за време Југославије сам се издавао за великог ватреног патриоту. Учествовао је у многим Соколским приредбама и манифестацијама у Бугарској, Чехословачкој и Пољској, те је чак једном био као делегат Соколског друштва у Паризу.

У време Цветковићеве владе, обезбеђене су му у близини Тузле концесије на рударске мине.

Он важи за хохштаплера. Његова радња са мануфактурном робом пуна је јеврејске робе, коју је он по договору добијао од Јевреја. Дуго времена је у његовој радњи био запослен његов комшија, који је Јеврејин. Прошле године он је у Загребу односно у Тупковићу основао такозвану Муслиманску легију народног устанка против комунизма. Наводно му је целокупно богатство многих богатих Јевреја у Тузли обећано. Он јако често иде у Загреб и чини се да тамо има јаке везе.

Осим јављања о зверствима у тузланском крају стигла су и друге дојаве о онима против Пожарнице и села Колимер, те следе као препис. Међу њима је и неколико које садрже податке о штети услед разбојничког убиства од стране усташа односно муслиманских легионара.

Понављају се стално тако непојмљива зверства управо у оним крајевима, који су управо тек ослобођени од стране устаника или уопште нису показивали никакве тенденције за устанак. Тиме српско становништво у Босни све више долази до чврстог уверења, да је њихово искорењивање у складу са једном одлучном намером, те стога устаници имају увек нов прилив преко уплашених и очајних као и на све спремних Срба, који у суштини уопште никакве политичке нити пак комунистичке тенденције не следе, већ бране само свој голи живот и голи живот својих најближих чланова породице и ако је могуће своје имање. Избеглице, које су у Србију побегле од средњовековног убилачког паљења, сваки пут доносе немир и у овдашње крајеве и нарушавају започето умиривање у српском простору као и поверење у немачку управу.

Не може се игнорисати то да не само целокупно српско становништво, већ и остали народи који ту живе, у крајњој линији сматрају Рајх одговорним за овај варваризам, јер сви кажу како се Хрватска никада

не би могла усудити да и даље чини таква зверства, да Рајх ово није толерисао. Оваквим размишљањима се чак и потпуно про-немачки оријентисане особе тешко могу супротставити, а нарочито што индикација некакве евентуалне немогућности Рајха не би била ни упутна а не би се у то у опште ни поверовало. Умиривање Босне постаје све више кључни проблем за остваривање мира на Балкану.

Потписан
Др. Шефер
СС-потпуковник

За тачност⁶⁹³

2.) G III m. d. B. u. доставити код⁶⁹⁴

23/4 К III

3.) L

4.) VB

5.) VHK

6.) IV

7.) VI на знање⁶⁹⁵

⁶⁹³ Нечитак потпис.

⁶⁹⁴ Даље нечитко, параф и датум.

⁶⁹⁵ Ознаке одећења у Полицији и личностима којима је акт достављен.

СС-ПОТПУКОВНИК ШЕФЕР ДОСТАВЉА СС-МАЈОРУ ХЕЛМУ У
ЗАГРЕБУ ПОДАТКЕ О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ СРБА У ИСТОЧНОЈ
БОСНИ ОД МУСЛИМАНСКЕ ЛЕГИЈЕ КАО УЗРОКУ НЕМИРА И О
ПИТАЊУ ОДГОВОРНОСТИ НЕМАЦА.⁶⁹⁶

20. IV. 1942

В. Nr. 2874/42

К III RX/LP В.Nr.

Послато 22. IV. 1942⁶⁹⁷

1. Допис
за
~~Оперативну команду Полиције безбедносне~~
~~и Службе безбедности~~

Полицијском аташеу код Немачког посланства у Загребу
на руке Хелму⁶⁹⁸

Загреб.

Предмет: Нова зверства Хрвата и муслимана на подручју Тузле,
источна Босна.

Позив на: Познато.

Прилога: 11

Управо је стигло једно поуздано обавештење од VM⁶⁹⁹ из Источ-
не Босне, које садржи изјаве очевидаца а које су једним делом узете у
Градској командантури у Тузли. У њима је описано стравично дивљање
такозване Муслиманске легије под њиховим силецијом Хаџиефендићем
из Тупковића, која је напала у околини Тузле српска села Јегин Луг, Ра-
јинци, Општину Калесија, Пожарницу, мирно становништво, већином

⁶⁹⁶ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 390–392.

⁶⁹⁷ Отпремни печат.

⁶⁹⁸ Испод прецртаног текста, руком дописано. СС-мајор Ханс Хелм.

⁶⁹⁹ Ознака за повереника: VM, Vertrauensmann.

жене и децу подмукло поубијала а села опљачкала. Очевици су само случајно избегли митраљеске рафале.

О Мухамеду Хаџиефендићу, вођи Муслиманске легије из Тузле се зна, да је то мушкарац старости од 54 године и да ради у трговинској радњи његовог оца. Он је раније био аустроугарски резервни заставник, у југословенској војсци је доспео до чина резервног мајора, био је члан Соколског друштва и за време Југославије сам се издавао за великог усхићеног патриоту. Учествовао је у многим Соколским приредбама и манифестацијама у Бугарској, Чехословачкој и Пољској, те је чак једном био као делегат Соколског друштва у Паризу. У време Цветковићеве владе, обезбеђене су му у близини Тузле, концесије на рударске мине.

Он важи за хохштаплера. Његова радња са мануфактурном робом пуна је јеврејске робе, коју је он по договору добијао од Јевреја. Дуго времена је у његовој радњи био запослен његов комшија, који је Јеврејин. Прошле године он је у Загребу односно у Тупковићу основао такозвану Муслиманску легију народног устанка против комунизма. Наводно му је целокупно богатство многих богатих Јевреја у Тузли обећано. Он јако често иде у Загреб и чини се да тамо има велике везе.

Осим јављања о зверствима у тузланском крају стигла су и друге дојаве о онима из краја Пожарница и села Колимер, те следе као препис. Међу њима је и неколико које садрже податке о штети услед разбојничког убиства од стране усташа односно муслиманских легионара.

Понављају се стално тако непојмљива зверства управо у оним крајевима, који су управо тек ослобођени од стране устаника или уопште нису показивали никакве тенденције за устанак. Тиме српско становништво у Босни све више долази до чврстог уверења, да је њихово искорењивање у складу са једном одлучном намером, те стога устаници имају увек нов прилив преко уплашених и очајних као и на све спремних Срба, који у суштини уопште никакве политичке нити пак комунистичке тенденције не следе, већ бране само свој голи живот и голи живот својих најближих чланова породице и ако је могуће своје имање. Избеглице, које су у Србију побегле од средњовековног убилачког паљења, сваки пут доносе немир и у овдашње крајеве и нарушавају започето умиривање у српском простору као и поверење у немачку управу.

Не може се игнорисати то да не само целокупно српско становништво, већ и остали народи који ту живе, у крајњој линији сматрају Рајх одговорним за овај варваризам, јер сви кажу како се Хрватска никада не би могла усудити да и даље чини таква зверства, да Рајх ово није

толерисао. Оваквим размишљањима се чак и потпуно про-немачки оријентисане особе тешко могу супротставити, а нарочито што индикација некакве евентуалне немогућности Рајха не би била ни упутна а не би се у то у опште ни поверовало. Умиривање Босне постаје све више кључни проблем за стварање мира на Балкану.

За тачност⁷⁰⁰

Потписан
Др. Шефер
СС-потпуковник

- 2.) G III m. d. B. u. доставити код
- 3.) L
- 4.) VB
- 5.) VHK
- 6.) IV
- 7.) VI на знање⁷⁰¹

⁷⁰⁰ Нечитак потпис.

⁷⁰¹ Ознаке одећења у Полицији и личностима којима је акт достављен.

СС-МАЈОР ХАЈНРИХ ИЗ САРАЈЕВА ИЗВЕШТАВА 22. АПРИЛА 1942. СС-ПОТПУКОВНИКА ШЕФЕРА О ВЕЛИКОМ ХАПШЕЊУ ПАРТИЗАНСКИХ ПОМАГАЧА У САРАЈЕВУ И О МОГУЋИМ ПОСЛЕДИЦАМА МУЧЕЊА ЗАТВОРЕНИКА.⁷⁰²

Препис.

Заповедник Полиције безбедности и Службе безбедности
Оперативна команда Сарајево.

214/42.

Сарајево, 22. 4. 42.

За

Заповедника Полиције безбедности и Службе безбедности
СС-потпуковника Др. Шефера,
о.V.i.A.
Београд.

Обавестити: Полицијског аташеа у Загребу.

Предмет: Партизанске везе у Сарајеву – Акција против комуниста.

Позив на: Последњи овдашњи допис В. Нг. 198 и 203 од 17. и 18. 4.

18. и 19. априла ухапшено је 7 официра хрватских оружаних снага, међу њима један пуковник и један потпуковник, као и један хрватски ваздухопловни потпоручник. И у местима изван Сарајева извршена су бројна хапшења, нпр. у Високом је ухапшено 50 лица. Међу њима се додуше налази и један Говедићев⁷⁰³ присталица, који је још 1937. године јавно иступао против Јевреја а 1939. године су га југословенске власти казнили. Полиција је обавештена.

Опште узев, треба констатовати да су вероватно поново почињене бројне грешке од стране хрватске полиције. Даље, поступање са затвореницима или боље речено – злостављање затвореника – предмет

⁷⁰² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 401.

⁷⁰³ Славко Говедић, вођа Хрватске национал-социјалистичке странке, која је у јесен 1941. укључена у усташку организацију; видети: *Тко је тко у NDH*, 135–136 (Z. Dizdār i M. Rupiћ).

је свеопштег разговора у граду и узрок је јаке узрујаности. С обзиром на то да је резултат ове акције био јако успешан, од стране немачких служби, а и са овог овде места, полицији је у сваком смислу дата морална подршка, тако да се партизанско и комунистичко гнездо заиста темељно уништи. Извесне су индиције, међутим, да је истражне полицијске органе спопала жеђ за крвљу и слично као што се већ више пута дешавало, они су у својим мерама далеко претеривали те се тако међу становништвом стварају нова жаришта немира. Даљи развој ћемо пажљиво пратити.

Шеф Оперативне команде
Сарајево
потписан Др. Хајнрих⁷⁰⁴
СС-мајор

⁷⁰⁴ Алфред Хајнрих (Heinrich).

ГЕНЕРАЛ НЕДИЋ ИЗВЕШТАВА НЕМАЧКОГ ГЕНЕРАЛА 25. АПРИЛА 1942. ДА ЈЕ НАРЕДИО ДА СЕ НЕ ПУЦА НА ДРУГУ ОБАЛУ ДРИНЕ И ДОСТАВЉА МУ ИЗВЕШТАЈ ГРАНИЧНЕ СТРАЖЕ КОД ЉУБОВИЈЕ ПРЕМА КОЈЕМ УСТАШЕ И МУХАМЕДАНЦИ УБИЈАЈУ СВЕ СРБЕ И БАЦАЈУ ИХ У ДРИНУ.⁷⁰⁵

Препис!

Председник министарског савета
Београд, 25. 4. 1942.

Господине генерале!⁷⁰⁶

У складу са Вашим налогом, свим службеним установама дуж Дрине сам најкраћим путем дао да се пренесе наредба, да ни под каквим условима не испале нити један једини метак на другу обалу. Чврсто сам уверен у то да ће ова наредба бити најстроже поштована од стране свих оних на које се односи.

Имам част да на Ваше цењено знање доставим превод једног извештаја који ми је доставио командант пограничне страже:

„Током последњих 10 дана долазило је до сталних напада ватреним оружјем од стране усташа на десну обалу Дрине, а поводом усташког запоседања оних територија које су претходно држали комунисти. Овакви напади ватреним оружјем дешавали су се код моста код Љубовије, код села Узовљица,⁷⁰⁷ код села Грабовница,⁷⁰⁸ код Горње Буквице,⁷⁰⁹ Врх Поља⁷¹⁰ и Дрлаца.⁷¹¹ На срећу, од усташких метака на српској територији нико није

⁷⁰⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 541.

⁷⁰⁶ Вероватно је реч о Опумоћеном и командујућем генералу у Србији, генералу артиљерије Паулу Бадеру.

⁷⁰⁷ Узовница.

⁷⁰⁸ Грабовица.

⁷⁰⁹ Неидентификовано место.

⁷¹⁰ Врхпоље.

⁷¹¹ Дрлаче.

погођен, па ипак се могло видети и голим оком шта су усташе и мухамеданци радили са становништвом са оне стране Дрине, који су покушавали да се спасу на српској страни. Они су пуцали на сваког на кога су наишли, многе несрећнике су буквално заклали, а мртве и живе су затим бацали у Дрину. На ове очајнике у води, који су покушали да се спасу пливањем, усташе и мухамеданци су затим пуцали. Пуцњи ка српској обали су, по свој прилици, били намењени пре свега оним малобројним преживелима, којима је успело да се домогну српске обале.”

Дозволите ми, господине генерале, да Вам и овом приликом исказем изразе свог најдубљег поштовања и уважавања.

потписао Недић
Генерал
Председник министарског савета.

СС-ПОТПУКОВНИК ШЕФЕР ДОСТАВЉА 28. АПРИЛА 1942. СС-ГЕНЕРАЛУ МАЈСНЕРУ ИЗВЕШТАЈЕ О ЗВЕРСТВИМА УСТАША НАД СРПСКИМ СТАНОВНИШТВОМ У НДХ, А НАРОЧИТО У БОСНИ И О МОГУЋИМ ПОСЛЕДИЦАМА МУЧЕЊА УХАПШЕНИХ ПАРТИЗАНСКИХ САРАДНИКА У САРАЈЕВУ.⁷¹²

ВИШИ ВОЂА СС И ПОЛИЦИЈЕ
у области Опуномоћеног командујућег
генерала у Србији
Заповедник Полиције безбедности и Службе безбедности
у Београду

Београд, 28. 4. 1942
телефон 22-103

III A En/Fli B.Nr.

III⁷¹³ 30/4

За

Вишег вођу СС и полиције у Србији
СС-генерала и генерал-потпуковника полиције
Мајснера⁷¹⁴
Београд.

Предмет: Усташка звер.[ства]

Позив на: саопштено.

Прилози: - -

У прилогу се достављају преписи извештаја сачињених овде у последње време, а у којима се извештава о зверствима и насиљима усташа према српском становништву у Независној Држави Хрватској – а нарочито у Босни.

Даље, приложене фотографије⁷¹⁵ жртава ових злочина могу да документују истинитост стања приказаних у извештајима.

⁷¹² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 442. Видети сл. 17. до сл. 20. и документа број 132 и 158 у овој књизи.

⁷¹³ Нечитљива рукописна забелешка.

⁷¹⁴ Аугуст фон Мајснер (August von Meysner).

⁷¹⁵ Подвучено и на маргини нечитљива примедба.

Спољна команда Сарајево,⁷¹⁶ у допису од 22. 4. 42, који се такође прилаже у препису, извештава да се у вези са једном акцијом против комуниста и партизана у Сарајеву страхује од даље крвожедности од стране ангажованих полицијских органа и да ће се тиме међу становништво унети нова жаришта немира.

С обзиром да су приложене фотографије овде доступне само у једном примерку, моли се да се оне врате.

СС-потпуковник

⁷¹⁶ Aussenkommando Sarajevo; односи се на Оперативну команду Полиције безбедности и Службе безбедности Сарајево (Einsatzkommando Sipo-SD Sarajevo). Видети документ број 135 у овој књизи.

Бр. 141

ГЕНЕРАЛ НЕДИЋ ПРОСЛЕЂУЈЕ 28. АПРИЛА 1942. ШЕФУ УПРАВНОГ ШТАБА ТУРНЕРУ ТЕЛЕГРАМ У КОЈЕМ МОЛИ ДОЗВОЛУ ЗА ПРЕЛАЗ ДРИНЕ СРПСКИМ ИЗБЕГЛИЦАМА КОЈИМА ПРЕТИ СМРТ ОД УСТАША.⁷¹⁷

Усташа⁷¹⁸ У акта 1/5
Кисел 29/4

ПРЕДСЕДНИК
МИНИСТАРСКОГ САВЕТА
Пов. Nr. 749
Београд, 28. 4. 1942.

Господине државни саветниче!

Управо сам добио телеграм који прослеђујем у наставку:

„Усташе убијају све Србе и пале сва села. Жене и деца лутају левом обалом Дрине и преклињу да се пребаце на другу страну. На десној обали им, међутим нико не пружа помоћ, тако да су препуштени сигурној смрти од усташког ножа. Најхитније је потребно да се у том смислу интервенише да немачке и руске јединице дуж Дрине добију наређење да одобре прелаз цивилном становништву на простору од Љубовије до Старог Брода. Комесаријат за избеглице би морао спасити ове људе од смрти од глади.”

Подносећи горњи телеграм на Ваше цењено знање, имам част да молим да се хитно заложите за то да надлежне службе издају одгова-

⁷¹⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 441.

⁷¹⁸ Рукописне забелешке, делом нечитљиве. Георг Кисел (dr Georg Kiessel) са звањем вишег ратног управног саветника (Oberkriegsverwaltungsrat), био је заменик шефа Управног штаба Командујућег генерала и заповедника у Србији, СС-генерала државног саветника (Staatsrat) Харалда Турнера.

рајућу наредбу, тако да ови несрећни, недужни и прогоњени људи на босанској источној граници буду спасени.

Војни заповедник у Србији
30. IV. 1942⁷²⁰

Недић⁷¹⁹ с. р.

Генерал
Председник
Српске владе

За
Господина
Државног саветника
Др. Турнера
Шефа Управног штаба
Командујућег генерала и заповедника у Србији
Београд

III K⁷²¹ 4/5

⁷¹⁹ Neditch.

⁷²⁰ Пријемни печат.

⁷²¹ Нечитљива забелешка.

Бр. 142

ШЕФ УПРАВНОГ ШТАБА ИЗВЕШТАВА 28. АПРИЛА 1942. КОМАНДУЈУЋЕГ ГЕНЕРАЛА У СРБИЈИ ДА УСТАШЕ ОТВАРАЈУ ВАТРУ НА ГРАНИЧАРЕ И НЕМАЧКЕ ВОЈНИКЕ, ДА МАСОВНО УБИЈАЈУ СРПСКО СТАНОВНИШТВО НА ОБАЛИ ДРИНЕ И МОЛИ ГА ДА СЕ УЧИНИ КРАЈ ТИМ УБИСТВИМА.⁷²²

Препис

Опуномоћени и командујући генерал у Србији Београд, 28. 4. 42.
/Заповедник у Србији, Управни штаб/
Тг. Nr. 2151/42 i – II

Предмет: Међугранични инциденти.

За
Командујућег генерала и заповедника у Србији
Одељ. I ц

Београд

Следећи препис једног дописа Министарства унутрашњих послова од 22. 4. 1942 достављам уз молбу да се прими к знању и евентуално даље поступање:

„У ноћи 9. овог месеца, велике групе усташких одреда, који су се кретали дуж Дрине, изненада су и потпуно безразложно отворили жестоку ватру на десну обалу Дрине, дакле на село Узовницу које се налази на српској територији. Исто се поновило и у подневним сатима 9. овог месеца, при чему је на српску обалу пуцано из минобацача и аутоматског оружја. Командант српске државне страже у округу Шабац, мајор Мандриовић, био је заједно са командантом граничне полиције, капетаном Павловићем на путу насупрот босанског села Бјеловац, како би се испитали узроци за овај оружани напад, када је на њих, као и на немачке војнике из пратње, такође жестоко запуцано”.

⁷²² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 537–538.

Убрзо затим, 4 камиона са усташама кренула су из Бјеловца у правцу села Сикирић, где су отворили ватру на српско становништво из Сикирића и Тегара,⁷²³ које је почело да бежи у правцу села Факовић.⁷²⁴ Још су се у Бјеловцу усташе пуцајући обрушиле на бегунце, већином жене и децу, пробадали су их бајонетима, а затим мртве и рањене бацали у Дрину. Пут од Бјеловца до села Тегар⁷²⁵ био је формално прекривен лешевима жена и деце.

Један део жена и девојака у бекству, усташе су опколиле и силовале их на отвореном путу, мајке пред њиховом децом, а девојке пред очима њихових мајки, да би их затим заклали или живе бацили у Дрину.

Са обале овамо, усташе су подругљиво викале српским граничарима, који су сва ова зверства морали да гледају: „До Ђурђевдана више ниједна српска мајка у Босни и Србији неће моћи да дозове свог сина, јер их више неће бити!”

Имам част да поновим своју више пута изражену молбу, да се предузме све како би се овим ужасним убиствима мирољубивог и недужног српског становништва са друге стране Дрине коначно учинио крај.

За Командујућег генерала и заповедника у Србији
Шеф Управног штаба
по налогу потписан, потпис

За тачност⁷²⁶
13. 5. 42.

⁷²³ Тегаре.

⁷²⁴ Факовићи.

⁷²⁵ Тегаре.

⁷²⁶ Нечитко.

Бр. 143

КОМАНДУЈУЋИ ГЕНЕРАЛ У СРБИЈИ, ДОСТАВЉА 30. АПРИЛА 1942.
ЗАПОВЕДНИКУ ПОЛИЦИЈЕ У БЕОГРАДУ ПОСЛЕДЊЕ ИЗВЕШТАЈЕ
И ФОТОГРАФИЈЕ О ЗВЕРСТВИМА У ХРВАТСКОЈ.⁷²⁷

Командујући генерал
и заповедник у Србији
Одељење I ц/АО⁷²⁸
1462/42 тај.[но]

Београд, 30. 4. 42.

ПОВЕРЉИВО

Полиција безбедности и Служба безбедности Београд
4. V. 1942
Реферат: В III В. No. 3274/42⁷²⁹

Предмет: Зверства у Хрватској.

Веза: нема

Прилози: 2

За
Заповедника Полиције безбедности и Службе безбедности
Београд.

К III

RSNA⁷³⁰

5/5⁷³¹

⁷²⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 506.

⁷²⁸ I ц/АО, Обавештајно одељење Командујућег генерала и заповедника у Србији. На његовом челу је био мајор Карл Калсов (Carl Calsow).

⁷²⁹ Пријемни печат; нечитак параф.

⁷³⁰ Рукописна ознака реферата, скраћеница Главне управе безбедности Рајха.

⁷³¹ Нечитак параф.

У прилогу се шаљу изводи из извештаја, који су стигли у року од 14 дана, као и неколико појединачних извештаја вредних пажње уз ово и фотографије, уз молбу да се прими на знање.

За Командујућег генерала и заповедника у Србији
начелник Генералштаба
по налогу
Мајор.⁷³²

III A ⁷³³ 6/5

⁷³² Нечитак потпис.

⁷³³ Ознака реферата и параф.

ПРЕГЛЕД ИЗВОДА ИЗ ИЗВЕШТАЈА НЕМАЧКИХ ВОЈНИХ И ОБА-
ВЕШТАЈНИХ КОМАНДИ О ЗВЕРСКОМ УБИЈАЊУ СРПСКОГ СТА-
НОВНИШТВА, ОД УСТАША И МУСЛИМАНСКИХ ЛЕГИОНАРА
У БОСАНСКОМ ПОДРИЊУ ОД 1. ДО 22. АПРИЛА 1942.⁷³⁴

Преглед извода из извештаја

о зверствима у Хрватској (1. – 22. 4. 42).

9. 4. 714. J. D.⁷³⁵

Код Зелиње (4/SO⁷³⁶ Дрињача) су избегле српске жене од стране хрватских легионара прво биле једним делом силоване а затим заклане. (Извештај српског официра) – Код немачких трупа се сматра да се ради о легионарима који су без знања команданта напустили мостобран.

10. 4. 714. J. D.

На хрватској обали, у висини Љубовије, стрељање српских избегли-ца од стране хрватских легионара. Заповедник моторизоване Дринске извиднице је хтео, како би се спречило даље крвопролиће, да дозволи прелазак избеглица на српску страну. Упркос позивима: „Не пуцајте, овде немачка војска”, легионари су отворили ватру на моторизовану Дринску извидницу.

10. 4. 714. J. D.

У висини Грабовице примећено је стрељање српских избеглица од стране хрватских легионара, лешеви су бацани у Дрину.

11. 4. Ast.⁷³⁷

Код Красановића на левој обали Дрине, Хрвати су из аутомобила пуцали на школу и гостионицу у Узовници (7/NNW⁷³⁸ Љубовија), на десној обали Дрине.

⁷³⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 507–509.

⁷³⁵ 714. J. D. скраћено од 714. Infanteriedivision (714. пешадијска дивизија).

⁷³⁶ Интернационална скраћеница: Југоисточно.

⁷³⁷ Испостава војне обавештајне службе, Абвера (Abwehrstelle, скраћено Ast.).

⁷³⁸ Интернационална скраћеница: Север–северозапад.

9. 4. Ast.

У Бјеловцу (4/SO Љубовија) од стране Хрвата 30 српских избеглица заклано и бачено у Дрину. Број од стране Хрвата убијених жена и деце на путу Бјеловац – Тегара⁷³⁹ (9/SO Љубовија) треба да је знатно већи.

12. 4. 717. J. D.⁷⁴⁰

На окуци Дрине око 3500 избеглица, жене са децом, утврђено да имају слабе могућности смештаја и исхране.

14. 4. Ast.

Број избеглица које су Хрвати убили код Бјеловца (упоредити извештај Ast. 9. 4.) пријављено је 60. Са Љубовијског моста 200 избеглица је бачено у Дрину. У Зелињи (4/SO Дрињача) Хрвати су преврнули чамац са избеглицама. Број жртава 64.

Један Хрват је захтевао од српског избеглице да се придружи партизанима и да се бори заједно са Хрватима.

Хрвати наводно хоће да након чишћења леве обале Дрине пређу на десну обалу Дрине како би даље клали Србе.

10. 4. Ast.

Гледано са мостобрана Зворник, у Дрини је избројано 39 лешева жена и деце.

Један сељак из Грабовца⁷⁴¹ је пријавио да је до сад његов шести син убијен од усташа.

Хрватски потпуковник Францетић⁷⁴² се нигде не бори са партизанима.

Код Шековића (14/NO⁷⁴³ Кладањ) партизани и усташе се заједно боре против четника.⁷⁴⁴

⁷³⁹ Тегаре.

⁷⁴⁰ 717. J. D. скраћено од 717. Infanteriedivision (717. пешадијска дивизија).

⁷⁴¹ Грабовица.

⁷⁴² Јуре Францетић.

⁷⁴³ Интернационална скраћеница: Североисточно.

⁷⁴⁴ Видети и: Десетодневни извештај Командујућег генерала и заповедника у Србији, Команданту оружаних снага на Југоистоку 31. марта 1942, *Зборник НОР*, XII, књ. 2, 266–269.

11. 4. Ast.

Код Врхпоља (8/SO Љубовија) око 50 српских породица убијено од стране Хрвата.

11. 4. Ast.

Након хапшења мајора Дангића⁷⁴⁵ моментална преокрет расположења против Рајха и Вермахта, што се нарочито оправдава указивањем на злодела усташа које је немачки Вермахт толерисао.

15. 4. 714. J. D.

Као допуна извештају од 10. 4, I оклопни пук 202 рапортира, да су у висини Цулина, хрватски легионари пуцали на око 25 жена и деце. Пре њиховог бега они су чак ножевима заклали једну жену са њено петоро деце. Истог дана моторизована Дринска извидница је у висини Врхпоља приметила како су хрватски легионари пререзали вратове 11 српских избеглица, а лешеве су побацали у Дрину.

У Дрињачи је наводно 35 Срба на смрт избодено ножевима од стране легионара а лешеве су бачени у Дрину.

19. 4. 714. J. D.

Дана 9. 4. водник прве класе Клаус Бур⁷⁴⁶ је код Бјеловца приметио да Хрвати минобацачима и артиљеријом пуцају на српску обалу, како би спречили прелазак српских избеглица. На српске жене које су делимично са сасвим малом децом у рукама трчале дуж обале Дрине, нагрнули су Хрвати и пресекли су вратове 4 жене и више деце а затим су лешеве бацили у Дрину. Укупно је на овај начин 13 жена и деце убијено на овом месту. Дана 10. 4. (допуна извештају од 15. 4.), потпоручник Ханф је видео како су Хрвати убили две жене и петоро деце.

18. 4. Нем.[ачки] генерал у Загребу.

У Зировцу⁷⁴⁷ (NW⁷⁴⁸ Босански Нови) веће насиље војника милиције над становништвом (хрватски извештај).

⁷⁴⁵ Јездимир Дангић.

⁷⁴⁶ Klaus Buhr.

⁷⁴⁷ Жировац.

⁷⁴⁸ Северозападно.

15. 4. Градска командантура Тузла.

Јегинов Луг (9/50 Тузла) од стране легије мајора Хаџи-Ефендића⁷⁴⁹ запаљен. 250–300 становника, мушкараца, жена и деце убијено. Село опљачкано, стока отерана.

17. 4. Градска командантура Тузла.

У селу Пожарница и околним селима је дана 8. 2., 8. 3. 1. 4. убијено око 70–80 мушкараца, жена и деце (српски житељи). У осталим селима се сада врше масовна убиства.

21. 4. Главни санитарски официр при Командујућем генералу и заповеднику у Србији.

саопштава обавештења команданта Љотићеве⁷⁵⁰ групе у Бајиној Башти (постоје фотографије наведених осакаћених лешева итд.): Код села Бјеловац (код Љубовије) усташе су убиле жене и децу, а лешеве побацали у Дрину. Испред села веће место на којем се посвуда могу пронаћи трагови убиства. На једном месту је лежао остатак једног женског леша и једног малог детета, њих су бацили псима да их прождеру (слика 1).

На једном месту је лежало много комада одеће жена и деце. Земља натопљена крвљу (слика 2).

У једном грму преврнута дечија колевка, кревети и дечија кошуља (слика 3).

На обади Дрине остаци женског леша којег је пас ждерао (слика 4). Ископан осакаћен леш једне жене (слика 5 и 6).

Ова стравична убиства починиле су усташе међу којима се налазила и неколицина њих, који на капама нису носили „У” већ совјетску звезду петокраку. Ови партизани су слушали наређења усташа.

Уз ово главни санитарски официр бележи:

У српским круговима се не може схватити то да Немци усташка недела тако мирно посматрају и да при том очекују да ће им Срби бити наклоњени.

Командант тамошњих Дангићевих људи је изјавио да би сви Срби радо задржали искрено пријатељство са Немачком, но не постоји више оно раније поверење у немачка уверавања.

⁷⁴⁹ Мухамед Хаџиефендић.

⁷⁵⁰ Димитрије Љотић.

ПРИЛОГ УЗ ПРЕГЛЕД ИЗВЕШТАЈА О УСТАШКОМ МАСОВНОМ
УБИЈАЊУ СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА НА ОБАЛИ ДРИНЕ ПРЕМА
ИЗВЕШТАЈИМА ПРИПАДНИКА 714. ПЕШАДИЈСКЕ ДИВИЗИЈЕ
ОД 19. АПРИЛА 1942.⁷⁵¹

Прилог уз преглед о зверствима у Хрватској
достављено од стране 714. Ј. Д.⁷⁵² 19. 4. 42.

П р е п и с .

Извештај о убијању српског становништва од стране хрватске војске
у сектору Дрина.

9. 4. се водник прве класе Клаус Бур⁷⁵³ заједно са једним српским капетаном пограничне полиције налазио у контролној возњи у правцу Рогачице. Код Бјеловца се десио окршај између Хрвата и четника, јер су Хрвати покушали да спрече прелазак српских избеглица. При том је испалено и неколико пројектила минобацачима и артиљеријом на српску територију. Водник прве класе отрчао је до обале Дрине, а да на њега није било пуцано и тамо је видео следеће:

„Српске жене су, гласно вичући, и једним делом имајући сасвим малу децу у наручју, трчале дуж обале Дрине. Тада су се већ сјурили и Хрвати на њих и исекли су вратове 4 жене и више деце те су затим лешеве побацали у Дрину. На овај начини било је на овом једном месту укупно убијено 13 жена и деце.”

10. 4. потпоручник Ханф се са неколико људи вратио из контролне патроле из Зворника те се зауставио код Цулина како би извршио надзор и контролу избеглица јер је на овом месту река избеглица била нарочито јака. Неколико минута након што се зауставио десило се следеће:

„Хрвати, јачине 30 људи, дошли су трчећим кораком на оно место где су се налазиле избеглице. Потпоручник Ханф је рекао свом преводиоцу да им повиче како треба да се удаље и да не пуцају. Овде је немачка

⁷⁵¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 510.

⁷⁵² 714. пешадијска дивизија, Infanteriedivision.

⁷⁵³ Klaus Buhr.

војска. На ово су се они удаљили око 200 м, иза једне оgrade су заузели положај и отворили су ватру. На ово је потпоручник Ханф издао наредбу да се пушкама и лаким митраљезима узврати ватра.”

При томе је потпоручник Ханф видео следеће:

„Када су се Хрвати на наш захтев повукли одатле, њима у сусрет су из једне куће изашле 2 жене са петоро деце, које су још једном утрчале у кућу како би покупиле оно најпотребније. Одмах су се Хрвати сјурили на њих и убили ове 2 жене и петоро деце”.

Од избеглица, које су пре отприлике 30 минута биле пребачене, поручник Ханф је сазнао следеће: „Преко пута Цулина, на удаљености од око 250 м од Дрине, лежи 35 лешева, само жене и деца, сви су стравично унакажени. Хрвати су их заклали и оставили их да леже тамо на лицу места”.

Потписан Ханф
Потпоручник.

За тачност:
Потписан
Мајор.

ОБАВЕШТАЈНИ ИЗВЕШТАЈ ОД 24. АПРИЛА 1942. ПРЕМА КОЈЕМ НА ПОДРУЧЈУ КОЈЕ СУ ЗАУЗЕЛЕ ФРАНЦЕТИЋЕВЕ УСТАШЕ НЕ ПОСТОЈИ ВИШЕ НИЈЕДНО СРПСКО МЕСТО СА МОЛБОМ ДА СЕ ПОШАЉЕ КОМИСИЈА ДА УТВРДИ УСТАШКА ЗВЕРСТВА.⁷⁵⁴

Препис!

Обавештење сопственог обавештајног пункта Тузла⁷⁵⁵ од 24. 4. 42:

Обавештајно путовање од 23. – 24. 4. на подручју Зворник – Дрињача – Нова Касаба – Милићи – Власеница – Хан Пијесак – Жљебови:

Целу територију су заузеле Францетићеве усташе. Ниједно српско место десно и лево од пута више не постоји. Становници се не могу наћи. Све куће су у потпуности разорене, стока је отерана. Сав рад на изградњи у последњих 100 година уништен је без остатка. У чисто српском месту Милићи постоје само још 2 мушкарца, 1 инвалид и један 80-годишњи старац. На питање постављено усташком натпоручнику, где су становници, одговорено је да су у шуми. На ново питање, да ипак није могуће да цело место буде у шуми, одговорено је слегањем рамена и речима: „Знате, ја и нисам официр, ја сам поштански чиновник из Сарајева, политички сам био мало експониран те сам се зато пријавио код Францетића. Већ ми се све то згадило”.

Док смо се даље возили ка Плочама,⁷⁵⁶ Францетићев заменик је поставио питање како се замишља смиривање Босне. На одговор да постоје две могућности, било успостављањем мира или искорењивањем, Францетићев заменик је лицем изразио: „Ми умирујемо искорењивањем”.⁷⁵⁷

Хрватски капетан у Хан Пијеску је рекао да се муслимани насељавају према Власеници, а да ће преостала област бити напуштена.

Хрватске трупе и без борбених дејстава стрељају мушкарце који се предају заједно са оружјем. 23. увече, 100 жена и деце, који су побегли пред усташама, одведени су у Жљебове, а међу њима деца старости од

⁷⁵⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 514.

⁷⁵⁵ Обавештајни пункт Абвера (Ast.) у Тузли (Meldekopf Tuzla).

⁷⁵⁶ Плоче, планински превој на Јавор планини, на путу од Власенице ка Хан Песку.

⁷⁵⁷ У оригиналу: „Wir befrieden durch Ausrottung”.

два месеца и старији. Један човек је са задовољством испричао како је устрелио једнога из ове групе који је окачио пушку и који је у наручју имао једно мало дете те како је то дете одлетело у великом луку. Жене и деца су већ данима без хране и сада се као призор ужаса налазе код места за снабдевање храном у Жљебовима.

О некој концентрацији непријатеља, у ствари о било каквом непријатељу, код оваквог стања ствари више не може бити ни говора, а такође ни о томе да се стварне, ужасне прилике могу конкретно описати у једном радио јављању.

Вођа обавештајног пункта моли да се што пре упути једна комисија у ову област, како би се ова зверства и недела усташа која су се догодила у последња два дана установила са потпуном објективношћу.

СС-ПОТПОРУЧНИК ЕНГЕЛМАН ИЗВЕШТАВА 30. АПРИЛА 1942.
ДА ЋЕ АБВЕР ПОСЛАТИ КОМИСИЈУ У БОСНУ ДА УТВРДИ ЗВЕР-
СТВА УСТАША.⁷⁵⁸

III A En/LP

Београд, 30. IV.1942

1.) Напомена.

Предмет: Комисија за утврђивање усташких зверстава од стране Ast.

Приликом једног разговора са Зораном В у к о в и ћ е м,⁷⁵⁹ замени-
ком команданта Љотићевих добровољаца било ми је потврђено да ће
„Ast” послати једну комисију у Хрватску – нарочито Босну, која треба
да на лицу места утврди зверства усташа. Првенствено нагласак треба
ставити на подношење извештаја у виду слика. Овај задатак треба да
се повери К о л и ч у.

Енгелман⁷⁶⁰ с. р.
СС-потпоручн.⁷⁶¹ 30. 4. 42.
2/5⁷⁶²

2.) K III m. d. B. u. Kts.

3.) VB ⁷⁶³

4.) VHK

⁷⁵⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 458.

⁷⁵⁹ Зоран Вуковић је био шеф обавештајног одсека Српске добровољачке коман-
де и агент немачке обавештајне службе; М. Стефановић, *Збор Димитрија Љошића*,
152–153.

⁷⁶⁰ СС-потпоручник (Untersturmführer) Engelmann, шеф реферата А III у уста-
нови BdS.

⁷⁶¹ Параф.

⁷⁶² Исто.

⁷⁶³ Забелешке оловком.

ЗАПОВЕДНИК ПОЛИЦИЈЕ У БЕОГРАДУ, ИЗВЕШТАВА 1. МАЈА 1942.
ОПУНОМОЋЕНИКА МИНИСТАРСТВА СПОЉНИХ ПОСЛОВА
О МАСОВНИМ УСТАШКИМ ПОКОЉИМА СРБА У ИСТОЧНОЈ
БОСНИ И РАЗОЧАРЕЊУ НЕМАЧКОМ ПОЛИТИКОМ ШТО ПО-
ГОДУЈЕ ШИРЕЊУ ИТАЛИЈАНСКОГ УТИЦАЈА.⁷⁶⁴

ВИШИ ВОЂА СС И ПОЛИЦИЈЕ

У области Опуномоћеног командујућег генерала у Србији
Заповедник Полиције безбедности и Службе безбедности
у Београду
III Rх/Fli B.Nr. [нечитко]

Београд, 1. 5. 1942
Телефон 22-103

ПОВЕРЉИВО

За

Опуномоћеника Министарства спољних послова
при Опуномоћеном командујућем генералу и заповеднику у Србији
господину министру Бенцлеру,⁷⁶⁵
Београд.

Предмет: Извештај о стању у источној Босни, хрватским зверствима
и српским избеглицама.

Позив на: Текуће

Прилога: 2

Ужасно стање на источнобосанској устаничкој територији, који су
током месеца априла услед напада комунистичких партизана и хрват-
ских усташких формација против национално српских Дангићевих
четника попримили поново највеће размере, довели су до безбројних
масакрирања мирних српских сеоских становника, углавном жена и
деце, а целокупно српско становништво између Босне и Дрине је у стра-
ху и ужасу (видети досадашње извештаје очевидаца).

⁷⁶⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 459–463.

⁷⁶⁵ Феликс Бенцлер (Felix Benzler).

Српско становништво је побегло, тамо где је за то још било времена, у шуме и у правцу српске границе на Дрини, где су стигли у стању исцрпљености. Још на Дрини су немачке трупе (као што је већ извештавано) код Љубовије и на другим местима приметиле бестијално гнусна дела хрватских усташа – а под њиховим командантом Францетићем. Жене и девојке из реке избеглица биле су силоване, а након тога један део њих би бивао убијен и бацан у Дрину.

На мосту у Љубовији дошло је чак до размене ватре између хрватских усташа и немачких војника који су хтели да узму у заштиту српске избеглице пред зверствима усташа.

Негодовање због ових гнусних дела је неизмерно порасло не само у српском становништву, већ је захватило и надлежна немачка лица, као што то доказује извештај главног санитетског официра при Командујућем генералу у Србији чији се препис прилаже.

Главни санитетски официр посетио је места Шабаци, Лозницу, Зворник, Цулине, Љубовију и у пропратном допису уз свој извештај Командујућем генералу пише следеће:

„У главним центрима за реке српских избеглица у Западној Србији налазе се хиљаде српских избеглица са хрватског простора; чланове њихових породица су хрватске усташе заклале на најужаснији начин, они сами су морали да беже ноћу преко Дрине испред хорди које су убијале и палиле, при чему су на њих даље пуцали партизани, усташе и наоружани муслимани. Још 17. 4. је пут Цулине – Љубовија био под непријатељском ватром.

Број избеглих лица може се проценити само приближно, јер нема службених докумената, а доста избеглих лица се повукло већ далеко у унутрашњост српске територије. Могло би их бити око 12.000 мање или више. Прогнаници су на српској обали Дрине били смештени у 4 велике групе и највећим делом су улогоровани на отвореном. Исхрана је била крајње оскудна и састојала се од мало куваног кукурузног брашна и супе од коприва. Њихов главни део био је у Љубовији и Цулинама (северно од Љубовије) као и суседним селима, а мањи део у Ковиљачи и Бајиној Башти.”

Број избеглица, који се не може тачно контролисати, процењује се на око 20.000. То што се услед сталног дотока унесрећених српских избеглица увек изнова неповољно утиче на јавно мњење у Србији, а вера у праведно вођство од стране Рајха због овога трпи, сасвим је ра-

зумљиво. Ово више него средњевековно стање у Босни и клање народа од стране комунистичко-католичких усташа и партизана нарочито неповољно делује на поуздане припаднике Збора наклоњене Немцима и Љотићеве добровољце осведочене у борби против комуниста и Драже Михајловића, чија је једна јединица под командом извесног Милоша Лаутнера (сад је, на основу промене презимена, Војиновић, словеначко-немачког порекла из Марибора на Драви, са станом у Ужицу, ожењен једном Српкињом, ближи лични подаци су још непознати).

Лаутнер-Војиновић, који одлично говори немачки, изузетно је добро обавештен о приликама са оне стране Дрине те је не само руководећем санитетском официру описао тренутно стање, већ је и овдашњој служби дао приложени извештај.

Нарочито се указује на она места у извештају санитетског официра као и Лаутнер-Војиновића, који извештавају о сарадњи између хрватских усташа и комуниста односно усташа са црвеном совјетском звездом петокраком. У очима пронемачки настројених Љотићевих добровољаца на Дрини, усташе су са својом нељудскошћу и бестијалним убиствима и паљењима исто онолико омражени као и брутални партизани. Чињеница је да се такође не може утврдити никаква разлика у њиховом деловању против мирног српског становништва, углавном жена и деце у Источној Босни, сасвим супротно, бешњење усташа и муслиманских легионара је још језивије него бешњење комунистичких партизана. Утолико је разумљивије „разочарање пронемачких Љотићевих добровољаца, што је политика Рајха још увек на страни инквизиторске државе Хрватске”. Љотићеве добровољце осим тога, због њиховог нагињања Немцима и упркос њихове поузданости у борби против комуниста и побуњеника Драже Михајловића, српске владине службе једва снабдевају наоружањем, те њихову поузданост и вредност у борби утолико више треба уважавати.

Упркос продору црногорских црвених бригада и усташа све до Дрине и уништења многих српских села дуж путева напредовања усташа из Тузле ка Зворнику, као и на окуци Дрине, отпор мушког српског становништва које је побегло у шуме, пружен против партизана и усташа, иако ослабљен, још увек постоји.

Узрок за ово лежи у немоћи Хрвата да направе пристојну управу и да муслиманску и усташку нечовечност држе на свом месту. Насупрот томе, чак постоји и опасност да ова нечовечност у крајњој линији постане

опасност за политику Сила Осовине која прелази границе Хрватске, а посебно што се дâ видети јасан правац италијанске политике да свој утицај прошире све до мађарске границе и да у своје руке добију целу Босну и Славонију.

СС-потпуковник⁷⁶⁶

⁷⁶⁶ Заповедник полиције у Београду (BdS), Шефер.

ЗАПОВЕДНИК ПОЛИЦИЈЕ У БЕОГРАДУ, ИЗВЕШТАВА 1. МАЈА 1942.
ГЛАВНУ УПРАВУ БЕЗБЕДНОСТИ РАЈХА, О МАСОВНИМ УСТА-
ШКИМ ПОКОЉИМА СРБА У ИСТОЧНОЈ БОСНИ И РАЗОЧАРЕЊУ
НЕМАЧКОМ ПОЛИТИКОМ ШТО ПОГОДУЈЕ ШИРЕЊУ ИТАЛИ-
ЈАНСКОГ УТИЦАЈА.⁷⁶⁷

III Rx/Fli

1. мај 1942

B. Nr. 3226/42

Послато 2. маја 1942⁷⁶⁸

Прилога: 2

Vfg

I допис

1./ За

Главну управу безбедности Рајха – Одељење IV⁷⁶⁹ –
-СС-генерал и генерал-потпуковник полиције Милер
-o.V.i.A.-

Берлин.

2./ За

Главну управу безбедности Рајха – Одељење III⁷⁷⁰ –
Берлин.

3./ За

Главну управу безбедности Рајха – Одељење VI⁷⁷¹ –
Берлин.

Предмет: Извештај о стању у источној Босни, хрватским зверствима
и српским избеглицама.

Позив на: Текуће

Прилога: -2-

⁷⁶⁷ АВ, Ф, 562, 3.1.1.2, 481–485.

⁷⁶⁸ Отпремни печат.

⁷⁶⁹ Гестапо.

⁷⁷⁰ Служба безбедности (SD).

⁷⁷¹ Одељење за иностранство.

Ужасно стање на источnobосанској устаничкој територији, које је током месеца априла услед напада комунистичких партизана и хрватских усташких формација против национално српских Дангићевих четника попримило поново највеће размере, довело је до безбројних масакрирања мирних српских сеоских становника, углавном жена и деце, а целокупно српско становништво између Босне и Дрине је у страху и ужасу (видети досадашње извештаје очевидаца).

Српско становништво је побегло, тамо где је за то још било времена, у шуме и у правцу српске границе на Дрини, где су стигли у стању исцрпљености. Још на Дрини су немачке трупе (као што је већ извештавано) код Љубовије и на другим местима приметиле бестијална гнусна дела хрватских усташа – а под њиховим командантом Францетићем. Жене и девојке из реке избеглица биле су силоване, а након тога један део њих би бивао убијен и бацан у Дрину.

На мосту у Љубовији дошло је чак до размене ватре између хрватских усташа и немачких војника који су хтели да узму у заштиту српске избеглице пред зверствима усташа.

Негодовање због ових гнусних дела није неизмерно порасло само у српском становништву, већ је захватило и надлежна немачка лица, као што то доказује извештај главног санитетског официра при Командујућем генералу у Србији чији се препис прилаже.

Главни санитетски официр посетио је места Шабац, Лозницу, Зворник, Цулине, Љубовију и у пропратном допису уз свој извештај Командујућем генералу пише следеће:

„У главним центрима за реке српских избеглица у Западној Србији налазе се хиљаде српских избеглица са хрватског простора; чланове њихових породица су хрватске усташе заклале на најужаснији начин, они сами су морали да беже ноћу преко Дрине испред хорди које су убијале и палиле, при чему су на њих даље пуцали партизани, усташе и наоружани муслимани. Још 17. 4. је пут Цулине – Љубовија био под непријатељском ватром.

Број избеглих лица може се проценити само приближно, јер нема службених докумената, а доста избеглих лица се повукло већ далеко у унутрашњост српске територије. Могло би их бити око 12.000 мање или више. Прогнаници су на српској обали Дрине били смештени у 4 велике групе и највећим делом су улогоровани на отвореном. Исхрана је била крајње сиромашна и састојала се од мало куваног кукурузног брашна и супе од коприва. Главни део њих био је у Љубовији и Цулини

(северно од Љубовије) као и суседним селима, а мањи део у Ковиљачи и Бајиној Башти.”

Број избеглих лица, који се не може тачно контролисати, процењује се на око 20.000. То што се услед сталног притока унесрећених српских избеглица увек изнова неповољно утиче на јавно мњење у Србији, а вера у праведно вођство од стране Рајха због овога трпи, сасвим је разумљиво. Ово више него средњевековно стање у Босни и клање народа од стране комунистичко-католичких усташа и партизана нарочито неповољно делује на поуздане припаднике Збора наклоњене Немцима и Љотићеве добровољце осведочене у борби против комуниста и Драже Михајловића, чија је једна јединица под командом неког извесног Милоша Лаутнера (сад је, на основу промене презимена, Војиновић, словеначко-немачког порекла из Марибора на Драви, са становом у Ужицу, ожењен једном Српкињом, ближи лични подаци су још непознати).

Лаутнер-Војиновић, који одлично говори немачки, изузетно је добро обавештен о приликама са оне стране Дрине те је не само руководећем санитетском официру описао тренутно стање, већ је и овдашњој служби дао приложени извештај.

Нарочито се указује на она места у извештају санитетског официра као и Лаутнер-Војиновића, који извештавају о сарадњи између хрватских усташа и комуниста односно усташа са црвеном совјетском звездом петокраком. У очима пронемачки настројених Љотићевих добровољаца на Дрини, усташе су са својом нељудскошћу и бестијалним убиствима и паљењима исто онолико омражени као и брутални партизани. Чињеница је да се такође не може утврдити никаква разлика у њиховом деловању против мирног српског становништва, углавном жена и деце у Источној Босни, сасвим супротно, бешњење усташа и муслиманских легионара је још језивије него бешњење комунистичких партизана. Утолико је разумљивије „разочарање пронемачких Љотићевих добровољаца, што је политика Рајха још увек на страни инквизиторске државе Хрватске”. Љотићеве добровољце осим тога, због њиховог нагињања Немцима и упркос њихове поузданости у борби против комуниста и побуњеника Драже Михајловића, српске владајуће службе једва снабдевају наоружањем, те њихову поузданост и вредност у борби утолико више треба уважавати.

Упркос продору црногорских црвених бригада и усташа све до Дрине и уништења многих српских села дуж путева напредовања усташа

из Тузле ка Зворнику, као и на окуци Дрине, отпор мушког српског становништва које је побегло у шуме пружен против партизана и усташа, иако ослабљен, још увек постоји.

Узрок за ово лежи у немоћи Хрвата да направе пристојну управу и да муслиманску и усташку нечовечност држе на свом месту. Насупрот томе, чак постоји и опасност да ова нечовечност у крајњој линији постане опасност за политику Сила Осовине која прелази границе Хрватске, а посебно што се да видети јасан правац италијанске политике да свој утицај прошире све до мађарске границе и да у своје руке добију целу Босну и Славонију.

СС-потпуковник

772

2. G III

3. L.

4. Регистратура

5. У акта код III A

1. 5. 42⁷⁷³

⁷⁷² Параф, вероватно: Sch, од Schäfer (Шефер), SS-Obersturmbannführer (СС-потпуковник) и Заповедник полиције у Београду (BdS).

⁷⁷³ Руком исписан датум.

ПИСМО „НОВИ ПОРЕДАК У ХРВАТСКОЈ” О ПОЛИТИЦИ УНИШТЕЊА СРБА КОЈА ЈЕ ИЗАЗВАЛА СРПСКИ УСТАНАК, О СУКОБУ ЧЕТНИКА И ПАРТИЗАНА И САРАДЊИ ПАРТИЗАНА СА УСТАШАМА РАДИ УНИШТЕЊА ЧЕТНИКА И О ЊИХОВОЈ ЛОЈАЛНОСТИ „НОВОМ ПОРЕТКУ”.⁷⁷⁴

Извор Дангић – Четник и Збор⁷⁷⁵

III A за RSHA 1 + 3 (нечитко)

Са коментаром

W.V.⁷⁷⁶ за III 28. 4. 42.⁷⁷⁷

НОВИ ПОРЕДАК У ХРВАТСКОЈ

10. априла 1941 с падом Југославије, настала је држава Хрватска, једна од нових чланица „Новог поретка”. Тај нови поредак, који су углавном донели хрватски емигранти из иностранства, у ствари није био ништа друго осим једне копије средњовековне инквизиције. Испуњени племенском и верском мржњом ове нове „вође” почеле су да мирољубиве хрватске грађане хушкају против Срба, при чему су се „позивали на моралност стару хиљаду година”. „Мрачни бизантинизам” био је узрок људској кланици какве нема у историји. На хиљаде недужних било је стрељано, спаљено и удављено у живом кречу, само зато што су били православне вере.

Вође усташа су на стотине оданих Хрвата – католика и муслимана гурнули у борбу против Срба, при чему су се позивали на то да су Срби православне вере и да као такви морају да ишчезну са „вековима старог хрватског тла”. Ниједном једином Србину као ни Немцу данас није више потребно да се наводе зверства Хрвата и муслимана која су они извршили од јула 1941 па до априла ове године, јер су она добро позната, а ужас се одсликавао на лицима оних неколико хиљада који су могли да побегну за Србију.

⁷⁷⁴ АВ, Ф, 562, 3.1.1.2, 489–493. Видети сл. 21. до сл. 25.

⁷⁷⁵ Рукописна забелешка на маргини.

⁷⁷⁶ W.V. непозната скраћеница.

⁷⁷⁷ Оба реда су рукописне забелешке.

Ово неподношљиво стање подстакло је српске патриоте, којима је успело да умакну у шуму, да отпочну бескомпромисну борбу против усташког режима. Од Купе до Дрине и јужно од Саве, на овој јако великој територији која је припала Хрватској и која је у погледу становништва српска, убрзо је избио час јачи час слабији општенародни устанак.

Ова незауостављива побуна нарочито је дошла до изражаја на територији између река Босне и Дрине. Овде су се по шумама ујединиле појединачне групе, касније одреди, трупе и батаљони те на крају бројне формације јачине од неколико десетина хиљада људи. Тако је настала војска са којом треба и мора да се рачуна, а ова војска се бори само за једно: за спас голог живота и националног постојања и само против усташа како би се спречило даље крвопролиће српског народа.

Током многих борби се показало да хрватска војска неће да се бори и у безброј примера изразила је своје симпатије за четничко-националну борбу против усташа.

Хрватска државна пропаганда, с обзиром на то да се суочава са таквим једним стањем ствари, потрудила се и још увек се труди да страном, а нарочито немачком, народу борбу националних четника прикаже као пљачкашко-комунистичку. Свакодневно су хрватске новине, кад год би се радило о борбама са четницима, писале само о сукобима са „четничко-комунистичким бандама”. А путем штампе и радија хтело се да се овој гигантској борби да једно обележје које није било на месту. Усташка пропаганда је Хрватима и иностранству приказивала борбу за живот и националну егзистенцију као борбу српских бандита који пљачкају муслиманска села а Хрвате и муслимане убијају.

И док је у Хрватској на хиљаде Срба умирало у најстрашнијим мукама, хушкани су муслимани на даље крвопролиће, при чему се тврдило да су Срби хтели да униште муслимане. У хрватским новинама су се чак нашли и бројчани подаци, чак су се могле видети и фотографије унакажених лешева наводно убијених муслимана и Хрвата. Чињеница је била да су ове фотографије биле оригиналне слике заправо масакрираних Срба.

У овој пропаганди се чак ишло толико далеко да се говорило да су четници убијали Немце и да је устанак који је усмерен против усташког терора, усмерен против Немачког Рајха. Добро је познато, да је 11. I када је испостављен први извештај о доласку немачких јединица у Босну, мајор Јездимир Дангић предузео све мере како не би дошло до сукоба између четника и Немаца. Немачкој војсци је позната чињеница да

приликом казнене експедиције дана 14. I није дошло ни до једног сукоба између четника и Немаца.

Хрвати су непрестано тврдили да четници сарађују са комунистима. У стварности су управо Хрвати предводили комунистичке банде. Хрвати су подржавали комунисте само зато да би се пружио отпор акцији четника.

То да између Хрвата и комуниста одвајкада постоји један споразум произлази одатле што су четници, све док нису сазнали са ким имају посла, са комунистима, што је међутим било јако ретко случај, заједно држали положај и услед њиховог деловања стално долазили у тешку ситуацију.

Након познате конференције у Власеници коју су 16. новембра одржали представници четника и комуниста,⁷⁷⁸ тј. од тог дана па надаље, а с обзиром да четници воде бескомпромисну борбу против комуниста, Врховни штаб партизанских јединица издао је један летак у коме, између осталог, стоји: „...на конференцији се није могло доћи до жељеног договора. А зашто? Зато што то неће мајор Дангић.” Као разлог за то, у летку се наводи, да је мајор Дангић против Националног комитета ослобођења и да од Срба захтева да се боре против муслимана и усташа, а да они, тј партизани желе да сам народ преко Националног комитета ослобођења треба то да „уреди”, као да су и партизани такође за сарадњу „угледних” Срба са муслиманима и Хрватима. „Ми позивамо под нашу заставу све угледне људе, било да су Срби, муслимани или Хрвати, који су вољни да се боре против окупатора и против домаћих издајника, било да се они зову Недић, Пећанац или Дража Михајловић”.

Јасно је да Дангић са таквим елементима, какви су партизани није могао да сарађује, из једног једноставног разлога што су партизани проповедали с једне стране једно помирљиво држање према муслиманима и усташама, а с друге стране зато што су роварили против вођа српског народа и његовог окупатора. Национални четници из Босне јако су добро уочили да ће њихова борба у оном моменту када буду дигли оружје против окупатора постати бесмислена. Увек су се чували тога да са своје стране не дају никаквог повода да дође до некаквог сукоба између њих и Немаца. Партизани су желели да искористе овај моменат, при чему су ово поткрепљивали тиме да су вође четника „петоклонаши” и „плаћеници” и да раде у интересу Немаца.

⁷⁷⁸ Р. Чолаковић, *Зайиси из ослободилачкој райи*, књига 2, 240–251.

Четници су од 16. новембра па надаље, партизане исто као и усташе сматрали за непријатеље. Овај лош однос између четника и комуниста још више се заоштрио убиством мајора Б. Тодоровића⁷⁷⁹ од стране комуниста. Од тог момента све је више убистава четничких команданата. Њих су комунисти и то на Божић убили: Славка Марића, Владу Ковачевића, Владу Мијајева, Милана Нићифоровића, Бранка Кнежевића, Милана Бирчанина, Душана Милосављевића и Драгољуба Бојића, са образложењем да је ове команданте послала „издајничка” влада у Београду. Изручење Др. Левија⁷⁸⁰ од стране босанских четника српским властима код комуниста је изазвало буквално бес. Од тог момента комунисти су настојали да што је више четничких команданата убију како би тиме осветили Др. Левија и остале партизане. Усташе су им у томе јако ишле на руку.

Када су у марту усташе покренуле казнену експедицију помоћу такозваних црних легија, комунисти су били ударна сила ове експедиције. Комунисти, који су вероватно по договору, од стране Италијана били пропуштени на Лимском мосту, зашли су четницима с леђа. Заузимањем Сребрника,⁷⁸¹ Милића, Братунца и Дрињаца⁷⁸² од стране комуниста, прва тачка у усташком програму који се односио на ликвидирање босанског устанка била је испуњена. Мора се напоменути да се комунистички пробој десио управо у време када су четници забележили велике успехе код Сокоца и Хан Пјеска.⁷⁸³

Друга тачка усташког програма након разбијања позадине, било је разбијање фронта. И овде су комунисти служили усташама као оружје. Чим су заузели позиције у позадини, комунисти су издали наредбе за мобилизацију и наредбе за фронт, да су они од сад па надаље подређени комунистичкој влади. Један већи део официра, командира јединица и старијих четника, који су знали шта то „комунистичка влада” значи, покушали су да зауставе комунистичку акцију. Сви остали, осим уколико им се није посрећило да побегну на српску територију, били су на

⁷⁷⁹ Бошко Тодоровић; Видети: J. Tomašević, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, preveo N. Petrak, Zagreb: Globus, 1979, 148–149.

⁷⁸⁰ Др Аврам Леви Курт, борац Ужичког партизанског одреда, а затим комесар партизанске болнице у Ужицу, стрељан у логору на Бањици 17. априла 1942; J. Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945*, 427.

⁷⁸¹ Сребреница.

⁷⁸² Дрињача.

⁷⁸³ Хан Пијесак.

најстрашнији начин убијени. На оним положајима које су комунисти могли да ставе под своју контролу одмах је дошло до договора са усташама. Тако је на положају код Дрињаче, према веродостојним изјавама сведока, међу којима су изјаве поручника Радована Булатовића, дошло до отворених разговора између усташа и партизана. Сигурно је да је командант комунистичке бригаде који се налазио у Дрињачи, са једним великим бројем својих људи приступио усташама и заједно са њима водио борбу са четницима. Исти тај командант, чији је надимак био Шпанац, је приликом свог преласка усташама одржао и говор.

Једна жена, која је побегла из Вијогора⁷⁸⁴ је пријавила да је међу усташама, које су запалиле њено село, препознала шесторицу партизана који су раније били код ње на храни.

Из оригиналне изјаве Срећка Живковића,⁷⁸⁵ земљорадника, која гласи: „Пребијеног и крвавог довеле су ме усташе у једну кућу где се покољ настављао. Један усташа, који ме је тукао револвером и који ме је исмевао, рекао ми је: Ругобо, јеси ли то хтео Недићу у Србију, проклет био, мислиш да те тамо не бисмо нашли. Чекај само док мало не очистимо земљу (мислио је од четника), тада ћемо доћи преко и ниједно дете у колевци неће остати.

Један други усташа ме је такође ударао и питао ме да ли сам ја партизан. Кад сам му одговорио да сам само Србин, рече ми: Видиш тамо у ћошку, тај је исто био Србин, али је он бољи Србин од тебе, јер је он човек, партизан,⁷⁸⁶ и бори се заједно са нама. Кад сам погледао тамо, приметио сам једног наоружаног човека у цивилу. То је стварно био један партизан.”⁷⁸⁷

Из горе наведене изјаве произлази да су усташе сарађивале са комунистима и да су их исто тако понекад користиле да би мучили Србе.

Разбијањем позадине створио се хаос на фронту. Хаос се повећавао и због тога што је целокупан фронт стављен под „контролу” комуниста. Као што је раније већ наведено, четници, који нису хтели да се боре под комунистичком „контролом”, напустили су своје положаје и повукли су се у непроходна брда. Одлазак са фронта су искористиле

⁷⁸⁴ Виогор.

⁷⁸⁵ Видети документ број 124 у овој књизи. Треба: Срећко Живановић.

⁷⁸⁶ У изјави Срећка Живановића: комунист.

⁷⁸⁷ Ове реченице нема у изјави С. Живановића.

ушаше како би заједно са комунистима освојиле многа места у унутрашњости такозване ослобођене источне Босне. Долазак ушаша најављен је паљењем многих српских кућа. Пут којим су ишле ушаше, јасно је био обележен лешевима убијених људи, жена и деце. Зверство ушаша-комуниста се не може описати. На стотине лешева на које сам путем наилазио, згаришта српских кућа, на којима се ту и тамо може видети понеки човек, који нешто тражи, најбољи су доказ за степен хиљадугодишње културе за коју се боре ушаше.

Видео сам једну жену, стару око 35 година, коју су ушаше убиле. Десно ухо било јој је скроз одсечено. На месту где је некада било лево око, јасно се видео траг горења. На телу је било седам убода ножа, који су сви били смртоносни. Убод испод врата, између груди и изнад бока, што се јасно може видети на приложеним фотографијама, може да нам осветли психички ниво убица-ушаша.

Директно на обали Дрине и на месту где се одвијао онај масакр о коме нам је Срећко Живковић причао, ја сам се лично уверио да пронађена локва крви потиче од десеторо убијених људи. Око 10 м од обале, у једном удубљењу сам чак пронашао остатке једног леша од кога је остало само пар јадних костију, велика локва крви и исцепани комад хаљине; нешто даље у једном грму видео сам колевку а испод ње био је леш детета старог једва 5 месеци. Неких 15 м дубље могао сам да фотографишем једног пса који је управо вукао утробу једног леша. Селјаци су ме позвали да дођем неколико километара даље, а ту сам могао да фотографишем четири лобање у води. На самој обали видели су се остаци људских лешева које су пси развлачили и комади одеће.

Један млад човек ми је испричао да је на овом месту више од 5 мушкараца и жена убијено као и велики број деце. Кад сам питао где су њихови лешеве, рекао је да је са српске стране видео како су их бацили у Дрину.

Ја сам фотографисао зверства ушаша, а то је само мала слика онога што су ушаше учиниле. Фотографије прилажем уз писмо.

За илустрацију ових страхотних догађаја наводим неколико изјава чији се оригинал налази код надлежних служби у Београду и Ужицу, из којих се јасно може видети са каквом су бестијалношћу ушаше поступале против Срба.

Булат Бранко, учитељ, нам прича:

... Седам сати сам непомичан стајао у води испод моста да се не бих одао. Сво то време ушаше су на полуурушени мост доводиле мушкарце,

жене а највише децу, који одатле нису могли да побегну, клали их а затим бацали у Дрину. У сумрак сам могао да видим како је неко тело, које није до краја било погубљено, у крвавој води узалудно покушава да се спасе ... Мислим да је те ноћи⁷⁸⁸

Мали Јован Николић, стар 17 година, прича:

... Наша задруга је имала 23 члана пре него што су дошле усташе. Мој отац је био негде на положају, а ја не знам где је он. Када су усташе продрле од Кравице, током ноћи су убиле скоро све моје укућане. Ту су били мој деда, моја тетка, њена деца као и моја мајка и њена деца. Све три куће у којима смо живели, усташе су запалиле, а мени се једином посрећило да побегнем одатле. Мајка и сестре су изгореле у кући јер им усташе нису дозволиле да напусте кућу. А сад од целе задруге ја сам сâм и можда отац о коме не знам где се налази. Не знам куд ћу и не знам шта ћу сад...

Милановић Угљеша, син свештеника у Шапцу, приликом сасл.[ушања] 19. априла, је између осталог пријавио следеће: Код себе сам имао 4 плаката на којима је писано против Дангића и Рачића.⁷⁸⁹ Означени су као кукавице, које су издале народ. На плакату је даље стајало „Немци ће доћи у Босну како би угасили слободу народа. Склопили смо савез са усташама и помагаћемо им у томе да заузму [нечитко] целу Босну, јер више волимо да у Босни владају усташе него Немци.” У својим плакатима, које је потписала Пролетерска бригада, усташе су савезници, а тражи се разоружање четника ...

Познато ми је да је у време док су усташе биле у Власеници, а партизани у Шеховићу⁷⁹⁰ постојала веза преко курира. Иако су Шеховићи⁷⁹¹ од Власенице удаљени 12 км и одатле води пут ка Кладњу, усташе нису ишле за Шеховиће,⁷⁹² где су били партизани већ су га обилазили. Такође, током целог тог периода, ниједна страна није вршила напад на ону другу, већ су само нападале четнике, усташе спреда а партизани страга – у Братунцу, и партизани спреда а усташе отпозади у Властеници.⁷⁹³

⁷⁸⁸ Недостаје крај реченице.

⁷⁸⁹ Капетан Драгослав Рачић, командант Церског четничког одреда, од децембра 1941. четнички командант у источној Босни; *Zbornik NOR*, том XIV, knjiga 1, Beograd: Vojnoistorijski institut, 1981, 14, 174.

⁷⁹⁰ Шековићи.

⁷⁹¹ Исто.

⁷⁹² Исто.

⁷⁹³ Власеница.

Напомињем да је командант Власенице један муслиман, партизан, који је имао своје трупе у Власеници. Његове трупе су пола сата пре доласка усташа напустиле Власеницу, а он је остао и усташама је одржао говор. Такође је и један партизан, Муја Сатровић, прешао усташама заједно са 3–4 стотине партизана Турака, и бори се против четника.

Познато ми је да је партизански транспорт са житом, у договору са усташама преко Хан Пијеска, којег држе усташе, отишао ка Романији...”

Поред горе наведене изјаве, којој се потпуно може веровати, јер није једина, постоји и изјава четника Милићевић Борисава, родом из Олов,⁷⁹⁴ који је пре неколико дана дошао у Србију, у којој између осталог стоји:

Усташка стража је ухватила нашег четника Миладина Митровића и одвела га у Шлебов.⁷⁹⁵ Четири пута су га изводили на стрељање, али је захваљујући команданту Шлебова,⁷⁹⁶ Францетићу, пуштен на слободу, како би јавио четницима да треба да испоруче оружје четницима. Дошао је у Хан Пијесак. Прво га је Момчиловић саслушавао и приликом саслушавања навео је да је видео како је један партизан дошао код усташа који су га одвели Францетићу. Партизан је Францетићу предао једно писмо, а затим се вратио. Кад су ме усташе саслушавале и кад су ме фотографисале са опасачем са патронама у четничкој униформи, видео сам да долази партизански курир и да поново одлази.

Познато ми је и то да партизани од усташа из Сарајева добијају муницију.

На Братунац први су кренули партизани и опљачкали су га, а за њима усташе. Партизани, након што су се напљачкали, вратили су се на Црни Врх код Сарајева, поред усташа, а да ни један једини метак нису испалили једни на друге. На исказано могу да се закунем.

Поводом горе наведених догађаја, који нису познати само у Босни и Србији, већ и у великој Немачкој и Италији, питамо се ми искрени родољуби и присталице НОВОГ ПОРЕТКА у Европи, колико ће још Немци толерисати усташки режим? Никоме се не мора доказивати да су усташе биле те које су због беспримерног покоља скривиле босански устанак.

Српски народ на територији државе Хрватске, иако сачињава 65% становништва, остао би лојалан да је тамо нашао посао и безбедност.

⁷⁹⁴ Олово.

⁷⁹⁵ Жљебови.

⁷⁹⁶ Исто.

Ако хрватска држава и даље настави са старом праксом крвопролића и убистава, устанак српског народа се никада неће моћи сузбити.

Ми Срби смо у то уверени и поносни смо на то што знамо да смо једини народ на Балкану који је идеју Нове Европе⁷⁹⁷

Питамо се да ли је то ново уређење и нов поредак:

Убити на бестијалан начин преко пола милиона недужних.

Хиљаде и хиљаде људи живих спалити у цигланама и у негашеном кречу.

Целе срезове раселити, спалити и претворити у pepeo.

Хиљаде оставити без цркве.

Хиљаде без школе.

Хиљадама одузети имовину и направити од њих пролетере.

Насилно прекрштавати

Убијати једном народу његове свештенике и лекаре, професоре и другу интелигенцију,

Целу једну нацију искорењивати.

С правом се питамо да ли Немци заиста верују да су усташе они који треба да буду носиоци Новог Поретка. Ако то Немци верују, онда је оно што усташе чине, можда тај Н О В И П О Р Е Д А К, и како онда ми Срби да сачувамо своју снагу?

Немци не треба да се оправдавају тиме да су Србима дали могућност живљења, јер гроб Српства лежи у право у оним крајевима који су припали Хрватима.

Позивамо се на речи великог Фирера, Адолфа Хитлера, под чијим мудрим вођством данас настаје нова Европа: „Право човека гази право државе”. Ове речи чине немогућим даље постојање државе Хрватске, јер ако игде, а оно би у Хрватској морало право човека да погази право државе. У својој књизи „Мајн Кампф”, Хитлер је изрекао велике речи: „Народ, који у борби за своје право на живот подлегне и при томе своју судбину стави на коцку, а тиме и своје постојање, у сваком случају ће морати да дође у питање на овом свету.”

Српски народ је, држећи се ових речи, ступио у борбу за своје постојање и истрајање у њој. Српски народ неће положити оружје све дотле док траје усташки терор, а такво једно стање ни на који начин неће довести до смиривања и нормализације односа, што Срби тако искрено желе.

⁷⁹⁷ Недостаје реч.

Ми Срби знамо, да ћемо тек од оног момента када буду испуњени наши национални захтеви, моћи савесно и конструктивно да сарађујемо на великој Фиреровој идеји и на остваривању Новог Поретка. Витешко држање Немачког Рајха према Србима на српској земљи након капитулације, придобило је цело Српство за идеју нове Европе а Срби су убеђени да ће Немци дати Србима могућност и прилику да у својој домовини, која ће бити створена као велика Србија, покажу целом свету да кроз своје конструктивно суделовање на изградњи нове Европе имају право на егзистенцију.

Прилог: 15 фотографија, изјаве

Милићевић Борисава из Олова, Чуповић Михаила из Добоја,
Милановић Угљеше из Шапца.

Бр. 151

ЗАБЕЛЕШКА СС-МАЈОРА ХАЈНРИХА ОД 23. АПРИЛА 1942. ДА
ЈЕ ПРИМИО ЛЕТАК КОЈИ СЕ ОД ОКТОБРА 1941. ШИРИ МЕЂУ
СТАНОВНИШТВОМ.⁷⁹⁸

К III

V

23. април 1942

Q.V.⁷⁹⁹

Приложени летак донела је госпођа Вечеринац.

Према њеним наводима ови леци се деле међу становништвом
испра од окт.[обра] 1941. и сад.

Хајнрих с. р.⁸⁰⁰

⁷⁹⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 494. Видети документ број 132 у овој књизи.

⁷⁹⁹ Q.V. непозната скраћеница.

⁸⁰⁰ Алфред Хајнрих (Heinrich), шеф Оперативне команде полиције (ЕК Sipo-SD)
у Сарајеву.

ПИСМО МАЈОРА ДАНГИЋА КОМАНДАНТУ ХРВАТСКЕ ВОЈСКЕ
У ЗВОРНИКУ 30. ОКТОБРА 1941. У КОЈЕМ ИСТИЧЕ ДА СУ ОРГА-
НИЗОВАЛИ БОРБУ ЗБОГ БЕСПРИМЕРНИХ ЗЛОЧИНА УСТАШКЕ
ДРЖАВЕ ПРОТИВ СРПСКОГ НАРОДА И ПОЗИВА ГА ДА УСТАНУ
ПРОТИВ ЗЛОЧИНАЦА.⁸⁰¹

Горски штаб
Босанско-четнички одред
30 октобра 1941 г.

ОПЕРАЦИОНА ЗОНА.

КОМАНДАНТУ ХРВАТСКЕ ВОЈСКЕ

ЗВОРНИК.

Приликом доласка на Зворнички сектор обавештен сам о детаљним разговорима које су водили са Вама и Вашим официрима моји официри, старешине српских четника. Уверен сам да Вас појединци и јавност погрешно обавештавају о нашем устаничком покрету, да се шта више износе разне неистине о нама сматрам за дужност да Вас о појединим стварима обавестим.

Наша народна трагедија дошла је само услед узајамног неповерења и жеље да се руши све оно што је српски народ извојевао после вековних крвавих борби, не само за себе и Хрвате и Словенце, а поготово за муслимане у Босни и Херцеговини и осталим крајевима.

У прошлом светском рату за наше заједничке идеале правде, слободе и једнакости, дао је мали српски народ око 1.200.000 живота како на фронтovima, тако и у позадини и тада су нам се као права небраћа показали Хрвати, а поготово босански шуцкори.⁸⁰² Гробља по јаругама,

⁸⁰¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 501–503, оригинал на српском, ћирилицом; АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 495–500, копија преведена на немачки. На преводу на немачки је ознака реферата, III С и датум превода, 1. мај 1942.

⁸⁰² Schutzkorps, заштитни корпус. Аустроугарске паравојне формације у Босни и Херцеговини у Првом светском рату. Видети: Д. Мاستиловић, „Аустроугарска политика према Србима у Босни и Херцеговини 1914. године”, *Лексикон Првој светској*

планинама и босанским шумама и око интернираних логора видни су сведоци шта смо ми у позадини претрпели од небраће. Ипак смо 1918. г. прешли преко тога и примили крвнике своје за браћу наивно верујући да ће се то разумети и заједнички пренети на унутрашњем уређењу наше заједничке државе и за љепшу и бољу будућност свију нас.

Као и кроз дуге векове преварили смо се и за 23 године нашег заједничког живота а поготову после наше трагичне пропасти, којој су само и једно допринели небраћа.

Усташка држава ставила је ван закона око 3,000.000 део Срба и поурила⁸⁰³ да нас што пре обезглави, а онда и уништи. То је злочин нечувен у историји човечанства. Они, који су се пет пута дневно клањали, и молили се Богу и они, који су клечали по црквама и читали безбројне литаније показаше се да немају ништа заједничко са Богом ни са Христом и Мухамедом. Многи притворни јаганци⁸⁰⁴ посташе преко ноћи најкрволочнији вукови, а дојучерашња браћа назови, показаше се као највећи сатирачи свега што је српско. На нашу љубав одговористе нам мржњом, за наше братско поштовање одговористе нам злочинима, каквих нема равних ни у мрачним временима старог и средњег века.

Према званичним подацима, које су нам доставили Немци из Београда, до краја месеца августа, побијено је, спаљено и уништено на Вашој територији 280.000 Срба. У обзир не долазе касније мученичке жртве ни они официри, војници и грађани који су побијени од времена 6 априла па до наше капитулације. Истребљивасте нас на сваком кораку и нова поколења причаће о злочинима, а хроничари ће исписати најкрвавије и најјезивије податке о томе. Из заплењених архива сазнали смо шта нас је још чекало. Из ухваћених телеграфских и телефонских наређења увидели смо шта би нас снашло, да смо кукавички одложили оружје. Нижу се све нова и нова документа због којих треба да се стиди цели Хрватски народ, а да не велим за Муслимане, које не сматрамо за народ, него за фанатизовану масу, која би исто тако клала католике као што је чинила са нама, јер нас подједнако сматрају каурима-невјерницима. И сутра да хоћемо само, послужили би нам као оружје у истребљивању Хрвата, али ми то никада нећемо учинити.

раша у Србији, Београд: Институт за савремену историју, Друштво историчара Србије „Стојан Новаковић”, 2015, 234–235.

⁸⁰³ Недостаје једно слово у речи. Вероватно: пожурила.

⁸⁰⁴ Јагањци.

Српски народ увек се бори само за слободу своју и туђу и за истину и правду. Због тога нас неће нико уништити. За један једини дан један усташа знао је да покоље толико Срба, колико у устанку није изгинуло за цело време наших борби. Наше су шуме и планине, наше су стазе и богазе, наш је још једини спас у организованој и систематској борби, јер више не можемо веровати инима⁸⁰⁵ који данас воде несрећни хрватски народ под паролом: све Србе треба искоренити. Друмови ће пожелети Срба, и ја вјерујем да хоће, али побијених Срба, не Срба усталаца и бораца, који бране само голе животе своје и својих најмилијих.

У прошлом рату провео сам три и по године на робији као Југословенски националиста. У мојим књигама, у којима сам о томе писао величао сам нашу братску љубав и слогу, често прећутавши све оно што је могло да изазове нова трвења међу нама. Али надање да ће све бити боље било је узалудно, Ви, које смо волели као рођену браћу, које смо мазили и протезирали, одликовали и напредовали у сваком погледу постадосте нам небраћа из првих дана прошлог рата. Истина је горка, нама и нама прегорка, и последице тога разочарења биће неминовна.⁸⁰⁶

С језивим злочинима над нашим народом исписане су већ и књиге и разаслате на све стране. Знајте да се и сами Немци и Талијани зграњавају над тим, а многи комунисти у њиховим земљама за осветом вапију. Поделили смо се свуда на борце за слободу за најосновнија права човека, да живи под сунцем, и на крволоке и издајнике. Ми то врло добро знамо али сте и Ви то требали да знате који се борите противу нас и под чијом командом су људи које водите да изгубе животе и не знајући ни сами зашто се боре.

Док у сваком нашем борцу пламти дух Карађорђа, код Вас су ретки који у себи осећају дух борбе Матије Гупца, а камоли да му следујете. Напали сте разоружани и преплашени српски народ, на нашу невину дечицу, мајке и сестре, попалили сте нам домове наше и порушили светиње наше. Ви који сте у последње време затрубили о некој хиљадугодишњој култури. Па да је и постојала, довољан је један дан мучења и истребљења српског народа, да Вас будући векови и нова поколења забележе, у историји човечанства, као највеће вандале и крволоке. Болови су наши неизмерни, јецај ситне дечице, вапај ојађених удовица и сиротица, вапију до самог неба, а тим се јача жеља за праведном осветом.

⁸⁰⁵ Онима.

⁸⁰⁶ Неминовне.

Описаћу Вам само оно што сам својим очима видео и што су забележили или фотографисали моји четници и њихове вође:

Убијали сте наш беспомоћни народ на најокрутнији начин. Нашли смо незакопана тела Миченика.⁸⁰⁷ Ноге и руке су им пребијене, очи су им ископане ножем, а у лобању побијени клинци. Многи су живи огуљени до појаса, поткивани коњским потковама и тестерани живи или им је живим срце извађено. Поливани су кључаном водом да им лакше кожу огулите, браде и бркови почупани, прсти на рукама одсечени да би ове мученике натерали да сами пију крв из својих рана. Многим је месо резано на коцке, а да не говорим о безброј силованих жена и девојака, које су после распорили преко целог тела, пресецали им дојке и испод њих им провлачили руке са одсеченим прстима. У једном селу нашли смо две главе српских жена остављене у посуди и испечене у пећи. Изложене су да их свет види и биће сачуване као и безбројне фотографије свих врста, злочина, да служе за доказ свега што је досада српски народ преживео. А да и не говоримо о безброј наших домова запаљених са укућанима унутра.

Па зар после свега овога може бити говора о томе да верујемо, онима који још воде хрватски народ? Па зар и сада да будемо наивни као и кроз цело време нашег заједничког живота у несрећној Југославији, и да поверујемо да се кривци српског народа кажњавају? Не можемо господо небраћо који Вас воде и наређују Вам. Ми смо имали горких искустава и са Хрватском војском. Један командант је плаћао 50.- дин., циганима за сваку запаљену српску кућу и сваког Србина кога пред њим закоље иза врата. И код мене живе стотине заробљених војника као код своје браће. Бог ми је сведок да се исто осећају слободни и као људи који су били слепи па прогледали. Ако желите послаћу Вам и њихова имена и писма која можете послати њиховим породицама. Да се већ једном свуда зна, да ми не кољемо заробљенике као што је рађено са нашим племенитим народом и цивилним становништвом и као⁸⁰⁸ Ви и Усташе радите са нашим погинулим и рањеним друговима.

Ми увиђамо да нам више заједничког живота нема. Једини је начин, да и сами устанете у свету борбу противу злочинаца који су у вашој средини налазе и који Вам издају наређења да то чините у циљу истребљења српског народа. Ви до јуче углађени, васпитани, културни

⁸⁰⁷ Мученика.

⁸⁰⁸ Како.

официри Хрватског народа преко ноћи се удружисте са лепим друштвом цигана-ушташама том новом Аријевском расом.

У својим новинама назвали сте ме вођом комунистичке и разбојничке банде. Да нисам никада комуниста био то Вам моја прошлост доказује, а да нисам вођа разбојничке банде најбољи је доказ што се борим с мојим храбрим четницима против разбојника, злочинаца и крволока. Време ће казати свој суд о свакоме од нас, а уверен сам да се никад нећу застиђети што се борим, док многи од Вас неће смети изићи на светло дана уколико још преживите човечанску и националну срамоту.

Од Вас самих, војничких старешина и војника зависи да ли ћете у последњем часу почети да перете срамоту са хрватског народа, уколико се то још може учинити. Са свим је, Ви, никако нећете опрати. ни хиљаду покољења будућих као и језуитска и од Хрвата отпадничка класа. У покољу Српског народа учествовало је најшареније друштво у свештеничким орнатима, усташкој униформи, фесовима и дроњавим циганским оделима. Удружише се крст и дин, поклоници Христа и Мухамеда и безверци да нас сатру и униште. На нашој су страни Бог, правда и Истина. Боримо се за најсветлије идеале човечанства па ћемо и победити.

Мајор, ЈЕЗИМИР⁸⁰⁹ С. ДАНГИЋ,

⁸⁰⁹ Јездимир.

ИЗВЕШТАЈ ПОТПОРУЧНИКА СТЕЛБЕНА 3. МАЈА 1942. О ХРВАТСКИМ ТРУПАМА КОЈЕ УБИЈАЈУ И ПЉАЧКАЈУ СРПСКЕ ЦИВИЛЕ НА ОБАЛИ ДРИНЕ КОД МИЛОШЕВИЋА.⁸¹⁰

Препис!

Извештај потпоручника Стелбена⁸¹¹ из 8. / пешадијског пука 737⁸¹²
Ресник, 3. 5. 42

Увече, 1. 5. 42 око 18 сати 30 минута, из шумовитих делова код Барима и Миошевића⁸¹³ су са падина избили доле ка левој обали Дрине хрватски одреди. Све је било праћено жестоком ватром из пушака. Одреди су се кретали према реци у неправилним групама, терајући цивиле испред себе. Непосредно иза првих група јахао је један немачки потпоручник, који ми се са обале на обалу представио као официр за везу. Отприлике 100 м иза њега налазио се један италијански официр, а затим је следило мноштво, према процени 200–300 људи. Одмах сам се упутио ка десном крилу мог вода непосредно испред Заграде.⁸¹⁴ Тамо ми је немачки официр довикнуо са друге обале: „Ми смо на левој обали све оставили. Све је крцато комунистима!”

О самим догађајима имам да известим као посматрач следеће:

Иза чела, следила је једна бројнија група, која је једног човека гурнула на тло и више пута га шутнула ногама. Човек је међутим брзо дошао себи, након чега су га унатрашке гурали у Дрину. Човеку је, међутим, успело да изађе из воде и клечећи на коленима молио је за свој живот. Након тога су га покупили и 50 м даље су га стрељали.

Видео сам да на обали лежи неколицина женских лешева који кратко пре тога још увек нису били ту. Затим је већина Хрвата прионула на иметак цивила и одузели су све што је јасно могло да се уочи, делове одеће итд. Оно што нису узели себи, чак и просуто било је запаљено.

⁸¹⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 542.

⁸¹¹ Stoelben.

⁸¹² О дејствима 737. пешадијског пука 704. пешадијске дивизије видети: *Zbornik NOR*, том XII, knj. 2, 329, 350.

⁸¹³ Милошевићи.

⁸¹⁴ Неидентификовано место.

Мислим да су цивили, који су већ више дана логоровали на другој обали, биле избеглице, јер су пре неколико дана господин потпоручник Крол⁸¹⁵ са 10. /пешадијским пуком 737. и поручник Лауб са 20 људи из 5. /пешадијског пука 737, прочешљали леву обалу Дрине узводно, и ништа нису предузели против цивила.

Сведоци ових догађаја су: Наредник Флест⁸¹⁶ и подофицир Хилер,⁸¹⁷ обојица из 8. /пешадијског пука 737, који су били са мнош.

Затим сам отишао до мог тешког митраљеза, који је лежао на положају око 1 км северозападно од Ресника, и тамо су каплар Шилд⁸¹⁸ и редов Рајтерхофер,⁸¹⁹ обојица из 8./пешадијског пука 737, рапортирели следеће:

„Иза чела на коме су се налазили официри за везу, следила је маса, која је два пута по 5 жена сатерала у воду. Првих 5 жена је умакло, следећих 5 је до стомака стајало у води и биле су стрељане митраљезом. Једна друга жена се сама удавила, након што је претходно удавила своје дете. Затим су у воду натерали још 2 жене, стрељали их а затим ногама гурнули у воду. Затим су стрељали 3 мушкарца и бацили их у воду, међу којима се, што се могло препознати по одећи, налазио један мухамеданац”.

Горње догађаје су приметили и са Gr.W.⁸²⁰ – положаја крај Ресника / десетар Шнајдер,⁸²¹ каплар Гризер,⁸²² редов Штадлер⁸²³ и редов Вунера,⁸²⁴ сви из 8. /пешадијског пука 737.

За тачност:
потписан
поручник

⁸¹⁵ Kroll.

⁸¹⁶ Flessl.

⁸¹⁷ Hiller.

⁸¹⁸ Schild.

⁸¹⁹ Reiterhofer.

⁸²⁰ Скраћено од: Grenzwache, гранична стража.

⁸²¹ Schneider.

⁸²² Grieser.

⁸²³ Stadler.

⁸²⁴ Wunera.

ИЗВЕШТАЈ ПОДОФИЦИРА ВЕНЦЛА ИЗ МУШИЋА, 4. МАЈА 1942,
О ХРВАТСКИМ ТРУПАМА КОЈЕ УБИЈАЈУ И ПЉАЧКАЈУ СРПСКЕ
ЦИВИЛЕ НА ОБАЛИ ДРИНЕ.⁸²⁵

Препис!

Извештај подофицира Хајнрих Венцла⁸²⁶ из 6. /пешадијског пука 737
/Мушићи, 4. мај 42/.

О догађајима од 1. 5. 42 имам да рапортирам следеће:

Након што сам са свог положаја око 150 м испред Резника⁸²⁷ приметио приближавање хрватских одреда, што је било праћено жестоком ватром из пушака, својим двогледом сам видео како је чело у правилној колони ишло брзим кораком. На челу се налазио један немачки офицер, неких 150 м иза њега следио је један италијански офицер, а неких 500–700 м иза ових маса јединица јачине 200–300 људи која је испред себе терала око 1000–1500 грла мешовите стоке и по самом путу око 50–80 људи различитог пола.

Свима овима који су долазили путем контролисане су исправе па су једним делом пропуштани или одвођени. У висини чете господина поручника Стелбена,⁸²⁸ приметио сам како је два пута по 5 жена било сатерано у воду. Приликом трећег пута, поново је 5-6 жена сатерано, које су са задигнутим сукњама бежале у Дрину. Када су до бокова стајале у води, један Хрват је на њих запуцао митраљезом, при чему их је река прогутала и однела. Једна стара жена је са својим дететом побегла у Дрину, удавила дете а затим и себе саму. Један човек је, након што је већ лежао на земљи, био шутиран, а затим бачен у реку, а када је покушао да дође на обалу, један Хрват га је повео и након неких 50 м стрељао.

⁸²⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 543.

⁸²⁶ Heinrich Wenzl.

⁸²⁷ Ресник.

⁸²⁸ Stoelben.

Подофицир Микш Ото⁸²⁹ из 6./пешадијског пука 737 ме је известио да је у висини његовог положаја око 1 км низводно од Мушића видео следеће:

У 17.15 сати, Хрвати су, долазећи из Вишеграда, заузели леву обалу Дрине. Чело је прошло Баримо, држало и преузело обезбеђење трупа које су одмарале. Након неких 15 минута он је видео да се један вод пробија кроз шуму на обронке брда, док је једна група сву стоку у равници терала низводно дуж реке. У исто време он је из кањона чуо жестоку ватру из пушака и крике. Након тога он је видео да су неке жене трчале уз брдо а иза њих је приметио ударе пушчане и митраљеске ватре. Но, жене су умакле.

У међувремену, његова посада, каплар Шмајер,⁸³⁰ каплар Керстинг, каплар Штелер,⁸³¹ водник прве класе Шефер⁸³² и каплар Фукс,⁸³³ су приметили како су хрватски војници проболи једног Србина, који се сакрио на обали, и бацили га у воду. Вода се одмах обојила у црвено. Србин је хтео још једном да се успуже на обалу, али су га хрватски војници устрелили и он је потонуо. Уз разуздано пуцање унаоколо, Хрвати су наставили даље.

2. 5. 42 у 5 сати ујутру, стражар водник прве класе Шефер је на левој обали Дрине приметио једног тешко рањеног Србина, који се вукао низводно и који је остао да лежи у жбуњу. После извесног времена, покретом руке је давао на знање да је ту и стално је звао у помоћ – и тако цео дан. Преко ноћи био је сакривен у жбуњу, а 3. 5. 42 око 7 сати ујутру на све четири се одвукао 150 м низводно, где је разговарао са једном српском женом. Жена се удаљила у правцу Милошевића, а човек је даље отпузао у правцу Барима. Затим је човек нестао са видика, јер терен више није допуштао никакав увид. Након неких 20 минута стражар је из села Баримо чуо један пуцањ и претпоставио је да је тај Србин тамо био устрељен.

За тачност преписа:
својеручан потпис
поручник

⁸²⁹ Miksch Otto.

⁸³⁰ Schmejer.

⁸³¹ Steller.

⁸³² Schäfer.

⁸³³ Fuchs.

ПОЛИЦИЈСКИ АТАШЕ ХЕЛМ, ИЗВЕШТАВА 4. МАЈА 1942. ЗАПОВЕДНИКА ПОЛИЦИЈЕ У БЕОГРАДУ ШЕФЕРА, ДА ГА ЈЕ ПОВОДОМ ЗВЕРСТАВА МУСЛИМАНСКЕ ЛЕГИЈЕ ДРЖАВНИ СЕКРЕТАР КВАТЕРНИК ОБАВЕСТИО, ДА ЈЕ ДЕО ЛЕГИЈЕ РАЗОРУЖАН И ДА ЋЕ ОНА УСКОРО БИТИ РАСПУШТЕНА.⁸³⁴

Немачко посланство
Полицијски аташе

Загреб, 4. мај 1942.
Гвозд 15
Тел. 22-352

Br. Nr. 952/42
Ko/PY

Полиција безбедности и Служба безбедности⁸³⁵
Београд 8. V 1942
К III 16/5⁸³⁶ Реферат: III
B. Nr. 346/172
2874/42 18/5⁸³⁷

VB за К.

III А у акта: Зверства⁸³⁸

За
Заповедника Полиције безбедности и Службе безбедности
СС-потпуковника Др. Шефера⁸³⁹
Београд.

Предмет: Нова зверства Хрвата и муслимана на подручју Тузле,
источна Босна.

Позив на: Тамошњи допис B. Nr. 2874/42 од 20. 4. 1942.

⁸³⁴ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 504.

⁸³⁵ Пријемни печат.

⁸³⁶ Рукописна забелешка.

⁸³⁷ Параф, вероватно СС-мајора Вајнмана.

⁸³⁸ Рукописне забелешке.

⁸³⁹ Емануел Шефер (Schäfer).

По горњем питању, овде је поново указивано државном секретару К в а т е р н и к у⁸⁴⁰ да се показује како Муслиманска легија није⁸⁴¹ адекватна да извршава задатке које јој је наменила хрватска влада. На основу вишекратног указивања на кршења закона и зверства ове легије, сада је од стране државног секретара К в а т е р н и к а предузета енергична акција. Тако је 28. 4. 1942 командант једне Х а џ и е ф е н д и ћ е в е јединице због недисциплинованог понашања у Власеници осуђен на преком суду и стрељан од стране усташа. Његова јединица од око 160 легионара била је разоружана. Исто тако је била разоружана и једна јединица муслиманске милиције у Рогатици а разоружавање једног батаљона постављеног дуж Дрине који броји око 700 људи је у току.

Намерава се да се у року од 3– 4 недеље разоружа цела Муслиманска легија (отприлике 3.000 људи) и да се они добри елементи, који су вољни да се касније понашају дисциплиновано, прикључе усташама.

Хелм⁸⁴² с. р.

СС-мајор, Пол.[ицијски] ат.[аше]

⁸⁴⁰ Еуген Кватерник.

⁸⁴¹ Подвучено црвеном оловком.

⁸⁴² Ханс Хелм.

ПРЕГЛЕД ИЗВЕШТАЈА КОМАНДАНТА 10. ДОБРОВОЉАЧКОГ ОДРЕДА ПОЧЕТКОМ МАЈА 1942. О УСТАШКОМ УБИЈАЊУ И ЗЛОСТАВЉАЊУ СРПСКИХ ЦИВИЛА, ДОЗВОЛИ УСТАША ДА СЕ ДЕО ИЗБЕГЛИЦА ПРЕБАЦИ У СРБИЈУ И О РАЗГОВОРИМА СА УСТАШКИМ ЗАПОВЕДНИЦИМА У БАЈИНОЈ БАШТИ.⁸⁴³

Препис!

из извештаја команданта српског добровољачког одреда у Бајиној Башти о понашању усташа на Дрини.

I. О официрима, који предводе усташе, дознало се:

Међу њима се налази бивши југословенски гардијски поручник Милош (сада Петар) Бобић, зет јеврејског лекара Др. Левија.⁸⁴⁴ Дошло се до сазнања, да је Бобић тренутно код партизана у Ужицу и да је у редовима комуниста. Ову изјаву даје коњички потпоручник у резерви Милан Др. Дукић.

Он (Бобић) је 4. 5. 42 код стругаре преко пута Дервенте,⁸⁴⁵ усташама одржао један говор у коме је забранио паљење кућа, а наредио: „Да се све побије”. Ово је међу осталима чуо и Обрад Голић, командант страже и поднаредник Петар Радојевић из Џинића⁸⁴⁶ (Дервента). Осим Бобића, тамо се налазе и бивши југословенски поручници Перо Малић и Антон Краљевић.

II. 4. 5. усташе су у Тијову⁸⁴⁷ (Дервента) пуцали на жене и децу и том приликом су убили једно дете и 4 жене, а становници места су једног рањеног четника пребили на мртво. Тога дана они су пуцали и на десну обалу Дрине. Дана 5. 5. 42. године, око 10 сати испалили су на пограничну стражу код Џинића⁸⁴⁸ 5 метака, иако је погранична стража била

⁸⁴³ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 544–545.

⁸⁴⁴ Dr. Lewi. Вероватно се ради о др Авраму Левију Курту из партизанске болнице у Ужицу.

⁸⁴⁵ Дервента код Власенице.

⁸⁴⁶ Џиндићи.

⁸⁴⁷ Неидентификовано место.

⁸⁴⁸ Џиндићи.

150 м удаљена од десне обале. На стражи су се налазили граничари Борисав Милутиновић и Душан Сасић.

III. 4. 5. један усташа је викнуо каплару Драгомиру Живановићу да из воде повуче један чамац и да га пусти низ Дрину. У овом усташа, граничар Влада Миловановић, препознао је извесног гимназијалца по имену „Ацо” из Неготина, који је још пре рата због комунистичког деловања побегао из гимназије.

IV. По ноћи са 5. на 6. овог месеца, у Скланима су усташе одвојиле старије жене од млађих и неударних, након чега су их силовали. До сада је познато да су следеће жене силоване: „Милица Јевтић, Милица Васић и Милана Марковић из Божића, Радосава Милавамовић⁸⁴⁹ из Постоља и Милица Јавистић, девојчица Видосава Јостић је полудела у оном тренутку када су је усташе присиле да се између њих гола шета. Ове жене се налазе у логору Бајина Башта. До сада су убијене: Марија Николић из Прибојевиша,⁸⁵⁰ она је у крилу држала дете које је такође рањено; заклане су: Новка Цамић из Топлице, иза ње је остало двоје деце, Миљуша Продин, иза ње је остало петоро деце, Ђурђија Ранковић, Милица Драгиња Миловановић из Прибојевића каже да су побијене:

Дадисава Бренић са своје шесторо деце, Милева Бренић са петоро деце, Анка Миловановић из Постоља са петоро деце, даље Милена Дуравић из Дервенте, која је у логору у Бајиној Башти умрла од последица залуталог метка”.

Даница Новаковић из Копривне, округ Власеница и Јулка Миловановић из Постоља, обе у логору у Бајиној Башти, изјављују, да су усташе псовале Хитлера и да су им псовале матер те да су говорили да ће за неколико дана из Србије отерати и Немце и Недића.

Командант Х добровољачког одреда⁸⁵¹ у Бајиној Башти је покушао да издејствује дозволу за превоз жена, деце и хране, што је командант усташке јединице дозволио. Један официр Х добровољачког одреда је у ноћи 5. и 6. пребацио 400 жена и деце као и храну, и све оне људе које су усташе тамо затекле. Њих око 200 се још налазе код усташа у затвору у Скланима.

Командант Х добровољачког одреда је покушао да спасе и ове људе. Командант усташа је 6. овог месеца предвече дошао у Бајину Башту

⁸⁴⁹ Миловановић.

⁸⁵⁰ Прибојевићи.

⁸⁵¹ Поручник Милош Лаутнер Војиновић.

како би се упознао са командантом Х добровољачког одреда. Током разговора, вођа усташа је између осталог рекао и ово:

Био је 6. 4. 41 у Сарајеву и Хитлера је највише и отворено псовао. Човек се зове Г р д и ћ. Он хвали односе у бившој Југославији. Пре рата био је поднаредник у пешадијском пуку 10. Рекао је, били смо браћа, нас су завадили Немци, а кад они оду, поново ћемо ићи руку под руку. Даље, био је мишљења да је Поглавник мухамеданце називао „цвећем” само месец дана јер им се морало дати оружје. Грдић је рекао да хрватска војска не вреди ни пишљива боба. Он и други усташе-Хрвати отворено хушкају народ против мухамеданаца и окривљују их за сва клања, плчкања, силовања итд, јер усташе над њима немају никакву власт. То је рекао, иако је поред њега седео усташки каплар Мацоња, мухамеданац, који ово није могао да чује, јер је Грдић све ово о Хитлеру, хрватској војсци и мухамеданцима свом саговорнику шапатом тихо говорио у уво.

2. усташа је један жандармеријски наредник, раније командир жандармеријске станице у Старом Бару и током рата у Даниловграду (Црна Гора), родом из Пријепоља. Он је рекао: „Радо би побегао за Србију и вероватно не би требало да каже да је Југославија изнутра била трула, јер су сви добро живели. Он је отишао усташама само зато што су жандармеријске станице напали четници. Код усташа је био безбеднији, јер су били у већем броју. Рекао је, још ће видети где ће бити у тренутку кад се рат буде завршио”.

Трећи је мухамеданац из Фоче и зове се Мацоња, иначе обућар у Фочи. Он је јако ограничен (мухамеданац је). Он каже да су за прилике у Босни криви Хрватска и Хрвати, они су и Србе и мухамеданце изманипулисали тако да се поубијају.

Њихов надређени је заставник, бивши емигрант, човек са више културе. Он је обећао да се избегли народ у његовом сектору може вратити натраг и да неће бити изложен никаквој опасности.

Закључак:

Они један другог окривљују, изражавају незадовољство због данашњих односа, индиректно критикују вођство данашње Хрватске, сви хвале услове у Југославији, политички су недоследни, окривљују Немачку за садашње прилике, чекају да се ствари коначно регулишу кад се рат заврши, не верују у победу Немачке, омаловажавају хрватску војску.

Страхују од неке немачке казнене експедиције, додају да је хрватски пуковник Домашевић са својом трупом, женом и децом, код Војнића (Хрватски Карловац) прешао партизанима.

У разговору додају да нема никаквог изгледа да би се у овом крају могли задржати. Са овим се нарочито сложио усташа Мацоња.

За тачност преписа:

стављен потпис

капетан

ПРЕГЛЕД ИЗВОДА ИЗ НЕМАЧКИХ ВОЈНИХ И ОБАВЕШТАЈНИХ
ИЗВЕШТАЈА О УСТАШКОМ УБИЈАЊУ СРПСКИХ ЦИВИЛА И СПА-
ЉИВАЊУ СЕЛА У БОСАНСКОМ ПОДРИЊУ ОД 23. АПРИЛА ДО
6. МАЈА 1942.⁸⁵²

III А у акта
13. 5. 42⁸⁵³

Препис

ПРЕГЛЕД ИЗВОДА ИЗ⁸⁵⁴ ИЗВЕШТАЈА О
ЗВЕРСТВИМА У ХРВАТСКОЈ /23. 4. – 6. 5. 1942

15. 4. 717 IB.⁸⁵⁵

Линије повлачења усташа су: Дрињача до села и планине Глогово и Сребреница. На свом путу повлачења, Хрвати су спалили 17 села општина Кравица и Вицгов.⁸⁵⁶

23. 4. Ast.⁸⁵⁷

Са територије југоисточно од Хан Пијеска и Соколовића, 6 км север-северозападно од Рогатице, око 1100 српских жена и деце побегло пред усташким терором ка Вишеграду.

25. 4. 42 Борбена група Бадер

Становништво очишћених територија озбиљно забринуто због пљачкања од стране усташких људи.

25. 4. Ast.

Извештај сопственог обавештајног пункта Тузла од 24. 4. о обавештајном путовању.

⁸⁵² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 536.

⁸⁵³ Рукописне забелешке.

⁸⁵⁴ Рукописом уметнуто: војних извештаја.

⁸⁵⁵ 717. пешадијски батаљон (Infanterie Bataillon).

⁸⁵⁶ Виогор.

⁸⁵⁷ Ast. скраћено од: Abwehrstelle, испостава Абвера.

Територија Зворник – Дрињача – Нова – Касаба – Милићи – Вла-сеница – Хан Пијесак заузета од стране Францетићевих усташа. Сва српска места десно и лево од пута уништена. Становници се не могу наћи. Стока отерана. Све што је изграђено у последњих 100 година је потпуно уништено.

Заменик потпуковника Францетића се изразио: „Ми умирујемо искорењивањем.” Хрватске трупе и без борбених дејстава стрељају оне мушкарце који се предају заједно са оружјем. Жене и деца који су по-бегли пред усташким терором без могућности за егзистенцију.

30. 4. Ast. Извештај сопственог обавештајног пункта Ужице од 28.4.

Босански четници су 25.4. безуспешно напали Братунац. Усташе су као чин освете спалиле најмање 150 околних српских кућа, што се могло приметити из Љубовије.

За тачност

L.P.

13. 5. 42.

Бр. 158

ЗАПОВЕДНИК ПОЛИЦИЈЕ У БЕОГРАДУ, 11. МАЈА 1942. ШАЉЕ
ГЛАВНОЈ УПРАВИ БЕЗБЕДНОСТИ РАЈХА, НОВЕ ИЗВЕШТАЈЕ И
ФОТОГРАФИЈЕ О ЗВЕРСТВИМА У ХРВАТСКОЈ.⁸⁵⁸

Послато 11. V. 1942⁸⁵⁹

Прилога 1-Егнер

8. 5. 1942.

III Rx/Fli B.Nr. 3495/42

Поступак

I. Допис

ПОВЕРЉИВО

1./ За

Главну управу безбедности Рајха – Одељење IV –
СС-генерал и генерал-потпуковник
полиције Милер – о.V.i.A. –
Берлин.

2./ За

Главну управу безбедности Рајха – Одељење III –
Берлин.

3./ За

Главну управу безбедности Рајха – Одељење VI –
Берлин.

Предмет: Хрватска зверства.

Позив на: Овдашњи допис од 1. 5. 1942

Прилози: -1- ; 6 фотографија за Одељење IV.

⁸⁵⁸ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 505. Видети сл. 17. до сл. 20. и документа број 132 и 140 у овој књизи.

⁸⁵⁹ Отпремни печат.

Као допуна овдашњег извештаја од 1. 5. 42⁸⁶⁰ у прилогу се доставља препис овде пристиглог извештаја Командујућег генерала и заповедника у Србији, Одељење I ц 1462/42 о зверствима у Хрватској.

Извештај обухвата један преглед извода из војних извештаја од 1.–22. 4. 42 као и преписе оригиналних извештаја војних служби у Хрватској и неколико фотографија (постоје само у по једном примерку за Одељење IV).

2. G III

i.V.⁸⁶¹

3. Reg.

4. VB⁸⁶²11/5

СС-потпуковник

5. III A у акта.

9. 5. 42

⁸⁶⁰ Видети документ број 149 у овој књизи.

⁸⁶¹ i.V, in Vertretung, заступа.

⁸⁶² Параф, вероватно СС-мајора Вајнмана.

ОПЕРАТИВНА КОМАНДА ПОЛИЦИЈЕ У ЗАГРЕБУ, ОБАВЕШТАВА
11. МАЈА 1942. ЗАПОВЕДНИКА ПОЛИЦИЈЕ У БЕОГРАДУ, ДА ЈЕ
ДРЖАВНИ СЕКРЕТАР КВАТЕРНИК НАРЕДИО ДЕЛИМИЧНО
РАЗОРУЖАВАЊЕ МУСЛИМАНСКЕ ЛЕГИЈЕ И ДА ЋЕ ОНА УСКОРО
БИТИ РАСФОРМИРАНА.⁸⁶³

ШЕФ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ ПОЛИЦИЈЕ БЕЗБЕДНОСТИ
И СЛУЖБЕ БЕЗБЕДНОСТИ

ОПЕРАТИВНА КОМАНДА ЗАГРЕБ

Загреб, 11. мај 1942.

Тушканац 18

В. Nr. 823/42

Поверљиво.

Тел. 23333

Ко/РУ

Полиција безбедности и SD⁸⁶⁴

Београд 15. V. 1942

Реферат III⁸⁶⁵

За

Заповедника Полиције безбедности и Службе безбедности 18. 5. 42⁸⁶⁶

Београд.

III А у акта

Предмет: Нов покољ српског становништва од усташа у фебруару 1942
у западној Босни.⁸⁶⁷

Позив на: Тамошњи допис III Rx/LP B.Nr. 2007/42 од 16. 3. 1942.

868

На основу виšekратног указивања на зверства Муслиманске леги-
је под командом Хациефендића, трговца из Тузле у Босни, од стране
државног секретара К в а т е р н и к а предузета је енергична акција.
Тако је дана 28. 4. 1942 командант једне Хациефендићеве јединице у
Власеници осуђен на преком суду због свог понашања и стрељан од

⁸⁶³ АВ, Ф, 562, 3.1.1.2, 515.

⁸⁶⁴ Пријемни печат.

⁸⁶⁵ Нечитљив параф.

⁸⁶⁶ Рукописна забелешка, нечитљив параф.

⁸⁶⁷ Овај акт се везује за извештаје о убијању Срба у околини Бањалуке у фебру-
ару 1942.

⁸⁶⁸ На маргини прецртан службени печат са ознаком: К Позив на: 324.

стране усташа. Његова јединица – јачине око 160 људи – била је разоружана. Исто тако је била разоружана и једна јединица муслиманске милиције у Рогатици. Они добри елементи који су вољни да се касније дисциплиновано понашају, биће укључени у усташку милицију.

Разоружавање батаљона ангажованог дуж Дрине, јачине око 700 људи, је у току и намерава се, да се у року од 3–4 недеље разоружа цела Муслиманска легија (јачине око 3.000 људи).

Сам Хаџиефендић се тренутно налази у Загребу.

Заступа:
потписан⁸⁶⁹
СС-поручник

Веза: од 21. 3. 42 код III А⁸⁷⁰
2007/42

⁸⁶⁹ Нејасан потпис.

⁸⁷⁰ Службени печат.

ИЗВЕШТАЈ ОФИЦИРА ЗА ВЕЗУ ПРИ ГРУПИ ФРАНЦЕТИЋ КОЈИ
ОСПОРАВА ИЗВЕШТАЈЕ О МАСОВНОМ УБИЈАЊУ И ПЉАЧКИ;
ИЗВЕШТАЈ ДА ЈЕ НОВА КАСАБА СПАЉЕНА, А СРПСКО СТА-
НОВНИШТВО ПРОГНАНО ИЛИ СУРОВО УБИЈЕНО, ОД МУСЛИ-
МАНСКИХ УСТАША.⁸⁷¹

Препис!

Извештај потпоручника Визнера,⁸⁷² официра за везу при
групи Францетић о извештајима госп. потпоручника Стелбена⁸⁷³
и подофицира Венцела.⁸⁷⁴

Код усташке јединице није био никакав италијански официр.
Никаква стока није отерана.

То да су жене теране, злостављане, подављене или стрељане, није
примећено.

Услед различитог третирања четника, са хрватске стране где су
непријатељи, и са српске стране где се третирају као избеглице, про-
излази много неспоразума.

Усташки одред, који врши обезбеђење код Старог Брода, запленио
је 400 пушака, које су наводне избеглице сакриле у шуми.

Усташка јединица је била једна потпуно недисциплинована хорда,
која нема никакву организацију нити спрему. Био сам очевидац само
када је слабоуман дечак био стрељан. Потпуковника Францетић је
енергично иступио против тога.

714. I.D.⁸⁷⁵ извештава уз дневни извештај од 16. 5. 42

На простору Нове Касабе, 10 км западно од Дрињаче, Милића,
Бостих Овине,⁸⁷⁶ 10 км западно од Сребренице, српски становници су

⁸⁷¹ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 546.

⁸⁷² Wiesner.

⁸⁷³ Stoelben.

⁸⁷⁴ Wenzel.

⁸⁷⁵ 714. пешадијска дивизија.

⁸⁷⁶ Бастаховина.

прогнани од стране муслиманских усташа, Срби способни за ношење оружја су убијени а њихова имања су спаљена. Један део мушкараца, жена и деце је нагуран у велика имања и спаљени су живи. Дана 15. 5. у Зелињи 5 км југоисточно од Дрињаче, констатовано је да гори 9 имања.

Бр. 161

ЗАПОВЕДНИК ПОЛИЦИЈЕ У БЕОГРАДУ, ШАЉЕ 16. МАЈА 1942.
СС-МАЈОРУ ХЕЛМУ У ЗАГРЕБ, НОВЕ ИЗВЕШТАЈЕ О УСТАШКИМ
ЗВЕРСТВИМА НАД СРБИМА У БОСНИ.⁸⁷⁷

16. мај 42

- VB II⁸⁷⁸ Mü/Sa. 224/2-
B. Nr.....

ПОВЕРЉИВО

1./ За

Полицијског аташеа
при Немачком посланству
на руке СС-мајору Хелму
-o.V.i.A.-
Загреб.

Предмет: Усташка зверства.

Позив на: На знање.

Прилози: 4 преписа.

Као прилози за тамошњу информацију, шаљу се наредни извештаји који су у међувремену пристигли од немачких и српских служби о зверствима које су припадници усташа починили над Србима у Босни.

⁸⁷⁷ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 539.

⁸⁷⁸ Службена ознака официра за везу између Заповедника полиције (BdS) и Војног заповедника у Србији. VB, скраћено од: Verbindungsführer/Befehlshaber. СС-мајор Вајнман је имао службену ознаку VB, односно VB I, а други официр за везу (VB II) је био СС-поручник, касније СС-капетан, Фриц Гинтер Милер (Fritz Günther Müller).

Указује се на то да се ради о извештајима који су дати на знање овдашњој служби у поверењу.

У име
потписан Тајхман⁸⁷⁹
СС-потпуковник

2./ К III на знање и једна копија за преузимање

3./ У акта код VB II.

III А у акта⁸⁸⁰ 18. 5. 42⁸⁸¹

⁸⁷⁹ СС-потпуковник Лудвиг Тајхман (SS-Obersturmbannführer Ludwig Teichmann), је био руководиолац трећег одсека (Служба безбедности, SD) у Оперативној групи полиције (Einsatzgruppe Sipo-SD). После укидања Оперативне групе и формирања установе Заповедника Полиције безбедности и Службе безбедности (BdS) у другој половини јануара 1942, Тајхман је био заменик Заповедника полиције СС-потпуковника Емануала Шефера.

⁸⁸⁰ Рукописна забелешка.

⁸⁸¹ Рукописна забелешка. Нечитљив параф.

ОПЕРАТИВНА КОМАНДА САРАЈЕВО, ИЗВЕШТАВА 2. ЈУНА 1942.
ЗАПОВЕДНИКА ПОЛИЦИЈЕ У БЕОГРАДУ, ДА ЈЕ УСТАШКИ ПОД-
ОФИЦИР УБИО ЦЕЛУ ПОРОДИЦУ У КОШЕВУ КРАЈ САРАЈЕВА,
АЛИ ЈЕ ПУШТЕН НА СЛОБОДУ.⁸⁸²

Заповедник Полиције безбедности и SD⁸⁸³

у Београду

Примљено 2. VI. 1942.

B. Nr.: 1386/42

L III⁸⁸⁴

Заповедник Полиције безбедности
и Службе безбедности
Оперативна команда Сарајево
309/42⁸⁸⁵

Сарајево, 30. 5. 1942

Тел. 39-68

36-46

Према обавештењу: Полицијског аташеа у Загребу

За

Заповедника Полиције безбедности и Службе безбедности

СС-потпуковника Др. Шефера

VB. II III A RSHA⁸⁸⁶

у Београду

Предмет: Нова некажњена усташка убијања код Сарајева.

Позив на: Овдашњи дописи В. Nr. 64 од 22. 2. 42. и 266 од 15. 5. 42.

27. 3. 42 усташки подофицир Милић Ц о л и ћ је заједно са још
тројицом усташа код Сарајева убио комплетну породицу Х е р ч е к а
из Кошева, и то на њиховом имању.

⁸⁸² АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 585.

⁸⁸³ Пријемни печат. Нечитки парафи.

⁸⁸⁴ L, скраћено од руководицац (Leiter) III одељења (Sicherheitsdienst, Службе безбедности, скраћено SD); СС-капетан Рексајзен.

⁸⁸⁵ Рукописна забелешка.

⁸⁸⁶ Рукописне забелешке. Нечитљиви потписи и парафи.

Ради се о следећим лицима:

Сидониа Херчека стара 75 година

Јанко	"	"	45	"	син Сидоние
Антониа	"	"	40	"	Јанкова супруга
Здравко	"	"	14	"	Јанков син
Гисела	"	"	18	"	њен отац је тренутно у немачком заробљеништву

Цолић, који и сам потиче из Кошева и који је тамо од раније познат као криминалац, хтео је да присвоји посед Херчека. Терором му је успело да јавност најпре убеди у то да су убиства извршили четници. Након 6 недеља, истрагом је откривено право чињенично стање. Цолића је Усташка надзорна служба ухапсила, а државно тужилаштво је подигло тужбу. Истог дана су ископани лешеве убијених. Цолић је признао злочин, али је упркос томе још истог оног дана када је ухапшен и када је подигнута оптужница, пуштен на слободу. Усташки судија, који је хтео да истражи ову ствар, затворен је на два дана, а срески начелник, који је поднео пријаву и који се такође залагао за истрагу и казну, сада је службено кажњен и из Сарајева је пребачен у Ливно. Све одговорне хрватске службе имају сазнања о овим убиствима. Но, међутим, против починиоца до сада се ништа није предузело.

Шеф Оперативне команде Сарајево
Др. Хајнрих⁸⁸⁷ с. р.
СС-мајор

Позив на: 1386/42 од 27. 2. код III⁸⁸⁸

⁸⁸⁷ Алфред Хајнрих (Heinrich).

⁸⁸⁸ Службени печат.

ЗАПОВЕДНИК ПОЛИЦИЈЕ У БЕОГРАДУ, ОБАВЕШТАВА 4. ЈУНА 1942. ГЛАВНУ УПРАВУ БЕЗБЕДНОСТИ РАЈХА У БЕРЛИНУ, ДА ЈЕ УСТАШКИ ПОДОФИЦИР УБИО ЦЕЛУ ПОРОДИЦУ У КОШЕВУ КРАЈ САРАЈЕВА, АЛИ ЈЕ ПУШТЕН НА СЛОБОДУ.⁸⁸⁹

4. VI. 1942

Послато 8. VI 1942⁸⁹⁰

III Sö/LP B. Nr. I 386/42

За

- 1.) Главну управу безбедности Рајха – Одељење IV –
СС-генерал-потпуковник и генерал-потпуковник
полиције Милер,⁸⁹¹ –о.V.i.A.
Берлин

За

- 2.) Главну управу безбедности Рајха – Одељење VI –
СС-потпуковник Шеленберг,⁸⁹²
Берлин.

Предмет: Нова некажњена усташка убијања код Сарајева.

Позив на: Без

27. 3. 42 усташки подофицир Милић Цолић је заједно са још тројицом усташа код Сарајева убио комплетну породицу Херчека из Кошева, и то на њиховом имању.

⁸⁸⁹ АВ, Ф, 562, 3.1.1.2, 583–584.

⁸⁹⁰ Отпремни печат.

⁸⁹¹ SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei Хајнрих Милер (Heinrich Müller).

⁸⁹² SS-Obersturmbannführer Валтер Шеленберг (Walter Schelenberg).

Ради се о следећим лицима:

Сидониа Херчека стара 75 година

Јанко	"	"	45	"	син Сидоние
Антониа	"	"	40	"	Јанкова супруга
Здравко	"	"	14	"	Јанков син
Гисела	"	"	18	"	њен отац је тренутно у немачком заробљеништву.

Цолић, који и сам потиче из Кошева и који је тамо од раније познат као преступник, хтео је да присвоји посед Херчека. Терором му је успело да јавност најпре убеди у то да су убиства извршили четници. Након 6 недеља, истрагом је откривено право чињенично стање. Цолића је усташка надзорна служба ухапсила а државно тужилаштво је подигло тужбу. Истог дана су ископани лешеве убијених.

Цолић је признао злочин, али је упркос томе још истог оног дана када је ухапшен и када је подигнута оптужница, пуштен на слободу. Усташки судија, који је хтео да истражи ову ствар, затворен је на два дана а начелник округа, који је поднео пријаву и који се такође залагао за истрагу и казну, сада је службено кажњен и из Сарајева је пребачен у Ливно. Све одговорне хрватске службе имају сазнања о овим убиствима. Но, међутим, против починиоца до сада се ништа није предузело.

потпис⁸⁹³

СС-потпуковник

894

Позив на:

- 1) 5/6
- 2) L
- 3) VI у акта VI/4
- 4) IV у K
- 5) III A у акта 4/VI 42

⁸⁹³ Параф, вероватно Sch, од Schöfer, Шефер, Заповедник полиције у Београду (BdS).

⁸⁹⁴ Рукописна забелешка са нечитљивим парафима.

ИСПОСТАВА ЗАПОВЕДНИКА ПОЛИЦИЈЕ У ЛОЗНИЦИ, ШАЉЕ
СС-КАПЕТАНУ РЕКСАЈЗЕНУ 6 ФОТОГРАФИЈА ЛЕШЕВА ИЗБА-
ЧЕНИХ НА СРБИЈАНСКУ ОБАЛУ ДРИНЕ ИЗМЕЂУ ЉУБОВИЈЕ
И ЗВОРНИКА.⁸⁹⁵

ЗАПОВЕДНИК ПОЛИЦИЈЕ БЕЗБЕДНОСТИ
И СЛУЖБЕ БЕЗБЕДНОСТИ У БЕОГРАДУ Лозница, 22. 6. 42.
Спољна команда Лозница⁸⁹⁶

Заповедник Полиције безбедности полиције и SD⁸⁹⁷
у Београду
Примљено: -7. VII. 1942
В. Nr. 6710/42
Реферат: III А

За
Заповедника Полиције безбедности и Службе безбедности
- на руке СС-капетана Рексајзена⁸⁹⁸
Београд.

Предмет: Сlike лешева из Дрине.

Позив на: Без.

Прилози: 6 слика.

У прилогу се шаље 6 слика на увид као и да тамо остану.
Лешеве су у сектору Љубовија–Зворник избачени на србијанску
обалу Дрине.

По овлашћењу:
СС-потпоручник с. р.⁸⁹⁹

⁸⁹⁵ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 586. Видети сл. 26. до сл. 29. и сл. 30. до сл. 32.

⁸⁹⁶ Спољна команда BdS у Лозници (Aussenkommando Loznica) је обавештајно деловала не само у србијанском Подрињу, него и у источној Босни.

⁸⁹⁷ Пријемни печат; нечитљиви парафи.

⁸⁹⁸ SS-Hauptsturmführer Ханс Рексајзен (Rexeisen).

⁸⁹⁹ Нечитак потпис.

КОМЕСАРИЈАТ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ ШАЉЕ 20. НОВЕМБРА 1942. СС-
-МАЈОРУ ВАЈНМАНУ ИЗЈАВУ ГЛИШЕ МИШКОВИЋА ИЗ БЕ-
ШЕНОВА О УБИЈАЊУ 30 СРБА У СТЕЈАНОВЦИМА, ОД СТРАНЕ
УСТАША-МУСЛИМАНА.⁹⁰⁰

ИЗВАНРЕДНИ ОПУНОМОЋЕНИ КОМЕСАР
ЗА ПРЕСЕЉЕЊЕ И ЗАШТИТУ
ИЗБЕГЛИЦА

Nr. 51.264

Београд, 20 -XI- 1942

204⁹⁰¹

Кабинет: VLA/I

Предмет: Изјава МИШКОВИЋ ГЛИШЕ – зверско поступање и убијања
усташа-муслимана у Руми.

Веома уважени господине Комесаре,

Дана 19. новембра ове године, у овом Комесаријату се појавио
МИШКОВИЋ ГЛИШО, земљорадник из Бешенова, истоимена општина,
ожењен, отац двоје деце, сада избеглица у Београду (Избегличка легити-
мација бр. 114788), Кнегиње Љубице бр. 7, те је између осталог изјавио
следеће:

„Пре 3 недеље у РУМУ је стигло неколико стотина усташа-мусли-
мана из Босне, упадали су у српска села, терорисали су становништво
и пљачкали их. Дана 16. новембра 1942, они су упали у село СТЕЈАНО-
ВИЋ,⁹⁰² где су Србима приредили једно ужасно крвопролиће, а том
приликом је усмрћено 30 Срба. Ближи детаљи о овом догађају нису
ми познати, јер сам се истог дана упутио на пут. Наговештено је било
наиме, да ће усташе доћи и у село Бешеново, због чега сам побегао и
дошао у Србију.”

⁹⁰⁰ АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 591.

⁹⁰¹ Рукописна забелешка.

⁹⁰² Стејановци.

С обзиром да претпостављамо то да Вам, веома уважени господине докторе, ово горе поменуто још увек не може бити познато, то Вас обавештавамо о истом.

Са изразима мог најдубљег поштовања, потписујем се

ИЗВАНРЕДНИ КОМЕСАР:
ТОМА МАКСИМОВИЋ
По овлашћењу: Влаисављевић⁹⁰³ с. р.

К III на знање⁹⁰⁴ III А у акта: „Усташка зверства”

Господину ⁹⁰⁵
Др. Вајнману⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷20/XI
СС-мајору и комесару за пресељавање
Београд.

⁹⁰³ Бранко Влаисављевић, секретар Комесаријата за избеглице и пресељенике.

⁹⁰⁴ Нечитљив потпис.

⁹⁰⁵ Округли печат Комесаријата за избеглице.

⁹⁰⁶ Ернст Вајнман (Weinmann).

⁹⁰⁷ Вајнманов параф.

ФОТОГРАФИЈЕ У ДОСИЈЕУ ЗАПОВЕДНИКА ПОЛИЦИЈЕ
БЕЗБЕДНОСТИ И СЛУЖБЕ БЕЗБЕДНОСТИ У БЕОГРАДУ
О УСТАШКИМ ЗЛОЧИНИМА (1941–1942)

Фотографија – сведок злочина и страдања

Досије немачког Заповедника полиције у окупираној Србији, насловљен „Усташка зверства”, једна од архивских јединица у Личном фонду Славка Одића (1915–2006), 1909–1983, који се чува у Архиву Војводине, представља изузетно вредан историјски извор, јер аутентично сведочи о усташким злочинима почињеним у Независној Држави Хрватској. Архивску грађу досијеа чине списи и фотографије. У неким архивским документима је наведено које фотографије им припадају, као прилози и својеврсни докази догађаја наведених и описаних у тексту. За поједина документа, то смо утврдили током архивистичке обраде и приређивања грађе за штампу. Овако уцелињену архивску грађу публикујемо у истоименом зборнику докумената – *Усташка зверства*, што ће увелико доприносити да она буде не само доступнија за истраживања, већ и сазнатљивија и видљивија за проучавања, анализе и закључке.

Досије садржи и 70 фотографија, а у структури зборника докумената *Усташка зверства*, издвојене су у посебан део. С обзиром на то да је међу њима пет дупликата и један трипликат, определили смо се за објављивање 63 фотографије. У грађи, три су залепљене заједно на једној папирној подлози, као и један дупликат, а остале су приказане појединачно. Већина ових фотографија, била је до сада непозната јавности, а њиховим публикувањем, употпуњујемо објављене фото-документарне историјске изворе о злочинима усташке државе.¹ На овај

¹ Најцеловитија публикација на ову тему је књига Ј. Мирковића *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској. Фотономонографија*, Београд: Свет књиге; Музеј жртава геноцида, 2014; Видети и књигу истог аутора *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској. Фотономонографија*, Београд: Свет књиге, 2016; У књизи су дати исцрпни подаци и фотографије о страдалим свештеницима Српске православне цркве и уништеним црквама и манастирима у периоду од 1941. до 1945. године, као и о новом систематском уништавању од 1991. године.

корак смо се одлучили првенствено због документарног значаја фотографије као историјског извора првог реда. Она, као посебна врста историјског извора, дајући нам приказ догађаја, омогућује експресивнији доживљај и уживљавање у оно што се догодило, у односу на наративне изворе.

Штавише, фотографија може код посматрача брже и снажније да изазове различита реаговања: политичка, социјална, морална, а у неким случајевима чак може да оријентише, усмери и промени колективна друштвена понашања.²

Издвојене и груписане фотографије из досијеа Заповедника полиције у Србији, пружају релативно заокружен очигледни приказ српског страдања у НДХ. Усвојен је исти принцип као при приређивању осталих докумената за овај зборник. Фотографије су груписане у складу са временом када су настале и са догађајима на које се односе. Уколико се радило о серији фотографија о истом догађају, груписане су према вероватном редоследу настанка појединих фотографија. Тамо где је то било неопходно, ради разумевања садржаја фотографије, промењен је њен положај у складу са углом под којим је фотографија највероватније снимљена, а не како је налепљена на подлогу.

Фотографије су груписане у три хронолошко-тематске целине:

1. Гудовац и Сисак

2. Источна Босна, април 1942. године

3. Ослобођење из усташких логора

У зборнику смо уз поједина документа назначили које фотографије су с њима повезане, уколико смо то могли поуздано да утврдимо, или претпоставимо са великом вероватноћом. Велику помоћ у идентификовању неких фотографија и њиховом повезивању са документима, пружили су нам ближи описи садржаја фотографија, наведени у самој грађи. Све фотографије су црно-беле и свака (осим две) је налепљена на папирну подлогу са меморандумом Заповедника полиције у Београду, односно у Србији (Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des SD in Belgrad). Испод штампаног меморандума, писаћом машином је исписан наслов предмета на који се фотографија односи, док је испод већине фотографија потпис (легенда) са ближим одређењем њеног садржаја.

² М. Михајловић, „Фотографија: документ извор и сведок историје”, *Архив*, часопис Архива Југославије, 1–2, 2015, 39.

Тамо где смо установили да се ради о погрешном податку, у угластој загради смо навели тачан податак. Фотографије смо означили редним бројевима за потребе овог издања (сл. 1–61). У одељку Попис фотографија, навели смо њихове сигнатуре у фонду, на исти начин као и за остала документа у овом зборнику. За велики број до сада познатих фотографија о усташким злочинима није било могуће утврдити неке основне чињенице, уз остало, ни то, ко их је снимио. У том погледу, фотографије које објављујемо у зборнику су значајан допринос српској историографији. Готово све фотографије могу поуздано да се вежу за одређене установе или војне команде које су организовале њихово снимање. У једном случају се поуздано зна и личност која је снимила фотографије.

За поједине фотографије или серије фотографија није сасвим јасно којим путем су доспеле у досије Заповедника полиције. То се пре свега односи на серију фотографија снимљених после масакра у Гудовцу крај Бјеловара крајем априла 1941. године. Фотографије о злочину у Гудовцу из досијеа „Усташка зверства” су већ објављене 2019. године.³ С обзиром на то да су ове фотографије неодвојиви део досијеа, поново их објављујемо у овом зборнику докумената (сл. 1–14), у оквиру прве хронолошко-тематске целине с насловом **Гудовац и Сисак**.

Припадници локалне Хрватске сељачке заштите су 28. априла 1941, у Гудовцу у близини Бјеловара, убили 201 виђенијег Србина из овог и околних села. Масакр се догодио у присуству, вероватно и по наређењу, Еугена Диде Кватерника, будућег шефа полицијских служби усташке државе. Фотографије је снимила немачка војна команда из Бјеловара, која је истраживала злочин. Међутим, истрага намерно није доведена до краја, и до кажњавања злочинаца.⁴ Фотографије из Гудовца су доспеле до досијеа Заповедника полиције у Београду посредством Управног штаба Војног заповедника у Србији. То се види из акта који је шеф Управног штаба државни саветник Харалд Турнер, 25. јуна 1941, упутио немачком посланству у Загребу. У акту је наведен детаљан списак усташких злочина над Србима у НДХ. Као доказ је приложено „14 фотографија које је послало српско Министарство унутрашњих послова, на који начин су усташе у селу Гут[д]овац код Бјеловара убиле Србе”.

³ *Гудовац 1941. Пути злочина*, приредио Н. Кузмановић, Нови Сад: Архив Војводине; Загреб: Српско народно вијеће, Архив Срба у Хрватској, 2019.

⁴ М. Радановић, „Масакр у Гудовцу”, у: *Гудовац 1941. Пути злочина*, 13–18.

Турнер је замолио посланика Кашеа да се поново „код хрватске владе уложи најхитнији приговори”.⁵

Није јасно како су фотографије од немачке команде, која је водила истрагу о злочину у Гудовцу, доспеле до српског Министарства унутрашњих послова и могуће су разне претпоставке. У сваком случају, фотографије су током јуна 1941. године из српског Министарства унутрашњих послова доспеле у Управни штаб Војног заповедника у Србији, а одатле у досије Заповедника полиције у Београду о усташким зверствима.⁶ Од првих недеља немачке окупације у Србији податке о злочинима над Србима почеле су да прикупљају три институције: Министарство унутрашњих послова, Свети архијерејски синод Српске православне цркве и Комесаријат за избеглице и пресељенике.⁷ Својим расписом од 5. јуна 1941, Министарство унутрашњих послова је тражило од свих власти да од избеглица путем саслушања прикупљају прецизне податке и достављају их Министарству, које ће о томе обавештавати немачке власти.⁸ Могуће је да су тим путем фотографије о масакру у Гудовцу доспеле до српског Министарства унутрашњих послова, које их је, са подацима о другим злочинима усташа, доставило шефу Управног штаба, Турнеру. Подаци о усташким злочинима над Србима, као и фотографије о томе, релативно брзо су дипломатским каналима доспеле до представника Југословенске владе у избеглиштву, као и до влада савезничких земаља. Амерички конзул у Београду Карл Ренкин, остао је у Београду до 12. јула 1941. године. Он је по напуштању Београда известио југословенског отправника послова у Лисабону, Славка Којића, о злочинима усташа и показао му фотографије о томе. Којић је 29. јула 1941. године о томе обавестио министра спољних послова, Момчила Нинчића.⁹

Значај фотографија жртава масакра у Гудовцу огледа се пре свега у томе што су оне очевидни прворазредни историјски извор, о првом

⁵ Реч је свакако о Гудовцу; *Zločini NDH*, 142.

⁶ А. Бурсаћ, „Увод”, у: *Гудовац 1941. Пути злочина*, 7–8.

⁷ М. Koljanin, „Ratni zločini u Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu. Problem utvrđivanja”, *Istorija 20. veka*, 2, 1998, 91.

⁸ Б. Божовић, *Београд под комесарском управом 1941. године*, Београд: Институт за савремену историју, 1998, 164.

⁹ Ренкин је целу документацију о геноциду над Србима у НДХ и у Војводини предао америчком Министарству спољних послова (Стејт департмент); Lj. Boban, *Hrvatska u diplomatskim izveštajima Izbjegličke vlade 1941–1943*, knjiga I, Zagreb: Globus, 1988, 217–218.

масовном злочину оружаних формација усташке државе и његовим размерама. Њиме је најављена политика уништења (елиминације) Срба. Фотографије потврђују наводе из наративних извора према којима жртве нису убијане само ватреним оружјем, него су мучене и масакриране хладним оружјем. На основу ових фотографија и околности њиховог настанка, може да се сагледа и улога немачког фактора у усташкој држави. Немачке војне команде у НДХ су регистровале почињене злочине и понекад су интервенисале на различите начине. Изузетно, вођене су истраге и хапшени починиоци злочина, али би они убрзо били ослобађани, чиме би поступак бивао окончан без кажњавања. Иако је НДХ формално била независна држава у оквиру система држава 'новог европског поретка', она је то била само у мери која је одговарала немачким интересима. Прекид истраге и пуштање починилаца и одговорних за злочин у Гудовцу су били јасан знак усташкој држави да њена политика уништења Срба ужива пуну немачку подршку. На једној фотографији (сл. 6), иза великог броја ексхумираних жртава могу да се виде представници немачке војне команде која је организовала истрагу о злочину. Случај зверског масакрирања Срба у Гудовцу је јединствен и по томе што није познато да су немачки органи тако детаљно истражили и документовали фотографијама неки други усташки злочин.

Масакр у Гудовцу видљив је на укупно 20 фотографија из досијеа и све су објављене у публикацији *Гудовац 1941. Пути злочина*. Испод меморандума Заповедника полиције у Београду, већина фотографија има наслов „Усташко зверство” или „Зверства усташа” (*Ustaschagreuel, Greueltaten der Ustascha*), две фотографије су са насловом „Хрватска зверства” (*Kroatische Greueltaten*), а једна је без наслова. Снимљено је укупно 14 фотографија; четири фотографије су у дупликату, једна у трипликату, а свака фотографија има свој потпис. Овде објављујемо свих 14 фотографија. Фотографије доносимо у складу са редоследом према којем су највероватније снимљене.

Пажњу истраживача је већ привукла једна фотографија из досијеа Заповедника полиције објављена у публикацији *Гудовац 1941. Пути злочина* (Нови Сад 2019). Ради се о фотографији Србина сурово убијеног у Гудовцу (сл. 12), која је први пут објављена у: *Саопштења*, број 66–93, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (Београд 1945, 772). Ту је наведено да фотографија представља „Унакажени леш бањалучког владике Платона”. Фотографија је потом

више пута репродукована уз понешто измењене потписе (легенде). У једној публикацији је наведено да је то унакажени леш српског индустријалца Милоша Теслића, којег су усташе масакрирале 1941. године. На основу потписа уз фотографију убијеног Србина из досијеа Заповедника полиције, јасно је да се не ради о убијеном епископу бањалучком Платону, него о једној од жртава масакра у Гудовцу.¹⁰

Прва хронолошко-тематска целина фотографија завршава се са два снимка масакрираног тела Милоша Теслића (сл. 15 и сл. 16). Он је био власник фабрике „Петар Теслић творница шпирита и ликера” у Сиску, која је после Другог светског рата добила назив „Сегестика” („Segestica”). Као и неки други привредни и индустријски објекти насилно одузети од Срба у НДХ (предузеће Озрена Бачића у Јасеновцу, имање породице Максимовић у Госпићу), и фабрика Милоша Теслића је претворена у логор. Он је формиран крајем јула 1942. године и у њему је уз остале заточенике интернирано и више хиљада српске деце.¹¹

Међу бројним сачуваним фотографијама усташких зверстава, две фотографије са призорима масакрираног тела Милоша Теслића сигурно су међу најпотреснијим. Не зна се ко је снимио ове фотографије и како су оне доспеле до досијеа Заповедника полиције у Београду. Могуће је да су имале исти пут као фотографије о злочину у Гудовцу. Захваљујући томе што су оне сачуване у поменутом досијеу, неке основне чињенице о овом трагичном догађају су разјашњене, пре свега идентитет жртве. Обе фотографије имају исти наслов, „Усташка зверства”, и исте потписе, „Убијени Србин Милош Теслић, индустријалац из Сиска”. Фотографије су репродуковане и у неким савременим публикацијама, али без међусобне везе и са делимично тачном атрибуцијом.¹²

¹⁰ В. Ђурић Мишина, „Чему искривљавање истине у легендама фотографија”, *Годишњак за истраживање геноцида*, 12–1, Музеј жртава геноцида, Београд–Крагујевац 2020, 211–215. Према аутору чланка, приређивач *Саопштења* број 66–93 је „свесно фалсификовао податке” када је навео да се ради о лешу епископа Платона. Међутим, није познато да ли је Државна комисија 1945. располагала архивом Заповедника полиције у Београду, односно досијеом „Усташка зверства” и фотографијама из Гудовца. Могуће је и да је фотографија другим путем и са евентуално измењеним потписом стигла до Државне комисије. Ако је Државна комисија и располагала фотографијама из досијеа Заповедника полиције о злочину у Гудовцу, није објашњено зашто би приређивач *Саопштења* свесно кривотворио податке о идентитету жртве.

¹¹ М. Peršen, *Ustaški logori*, Zagreb: Globus, 1990, 288–291.

¹² Ј. Мирковић, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској*, 128, 133. За фотографију на стр. 133, погрешно је наведено да је на слици „Милан Теслић убијен

О околностима које су довеле до хапшења и убиства Милоша Теслића, о страдању његове породице и о починиоцима злочина прворазредан извор је изјава коју су заједнички дале његова супруга и мајка, у октобру 1941. године у Београду.¹³ Према овој изјави, Милош се после проглашења НДХ склонио код познаника на Кордуну где су га усташе убрзо пронашле и опљачкале. Пошто је добио гаранције за безбедност, он се вратио у Сисак где му је омогућено да делимично настави пословање. Међутим, у ноћи 28/29. априла 1941, група усташа га је ухапсила са објашњењем породици да га воде у полицију ради давања изјаве. Ипак, породица је сазнала да је те ноћи страшно мучен пре него што је убијен. После два месеца, Милошева породица, мајка, супруга и малолетни синови Милош и Петар, интернирани су, вероватно у логору у Цапрагу крај Сиска, одакле им је после месец дана „једва успело прећи у Београд”. Као и осталим интернираним и протераним Србима, и њима је целокупна имовина одузета (опљачкана). Милошева жена Јелена је била Немица и вероватно зато није убијена цела породица.

У изјави мајке и супруге Милоша Теслића је наведено да им нису позната имена починилаца злочина. Оне су навеле имена пет особа за које су тврдиле да су сигурно знале шта ће се десити Милошу међу којима су била и два чиновника Милошеве фабрике. На основу тога може да се закључи да Милошева мајка и супруга нису добиле на увид фотографије масакрираног Милоша или да нису знале имена оних који су се фотографисали поред своје жртве. Комисија Уједињених нација за ратне злочине је означила сисачког адвоката др Филипа Црвенковића као организатора Теслићевог убиства, као и убиства око 100 српских радника његове фабрике потом бачених у реку Саву. Црвенковић је био предратни припадник усташке организације, а у време НДХ је постао један од високих државних функционера.¹⁴

од стране усташа у Босни”. На 129. страници је дата фотографија масакрираног мушкарца са легендом да је то убијени Петар Теслић из Сиска и да су са њим убијени синови Милош и Милорад. Међутим, Петар Теслић, отац убијеног Милоша, је раније умро природном смрћу, а Милошеви синови Петар и Милош су преживели. Петар је постао познати позоришни, радио и телевизијски редитељ и умро је 2014. у Београду.

¹³ Архив Србије (даље АС), фонд Комесаријат за избеглице (фонд Г-2), фасц. 11, „Срамно убиство сисачког индустријалца Милоша Теслића. Кратка изјава његове супруге и мајке”, Београд, октобар 1941. Изјаву је потписала Милошева супруга Јелена Теслић, ћирилицом.

¹⁴ Потерница (Wanted Report) за југословенским ратним злочинцима Комисије Уједињених нација за ратне злочине (United Nations War Crimes Commission);

Није нам познато да ли је у досадашњим истраживањима утврђен идентитет особа са фотографије, окупљених око масакрираног Милоша Теслића, али је врло вероватно да су међу њима били и запослени у његовој фабрици. За њих би, у складу са усташком идеологијом и пропагандним порукама, убиство власника фабрике у којој су радили било револуционаран и друштвено пожељан чин. Према званичном наративу, усташка држава је била резултат националне револуције, којој следи „дружтвовна [социјална, прим. аутора] револуција” чији задатак је стварање новог поретка на „Начелима усташког покрета”.¹⁵ У складу са тим, истицало се да новостворена држава заступа интересе целе хрватске народне заједнице. Држава је бринула и о интересима малог, радног хрватског човека, који је и сам имао пуно право да се ослободи експлоатације свим средствима. Међутим, тај „револуционарни елан” је могао бити усмерен само против Срба и Јевреја које је хрватска националистичка пропаганда већ деценијама представљала као страно тело и експлоататоре хрватског народа. Другим речима, антикапиталистичка компонента усташке идеологије је имала национални предзнак и била је усмерена не само против српских и јеврејских капиталиста, односно власника, него и против свих припадника тих народа. Сурово убиство Милоша Теслића је истовремено било део уништавајућег удара новостворене хрватске државе на српску грађанску класу чији припадници су највећим делом убијени или прогнани, док је њихова имовина „законски” одузета.¹⁶

Према сведочењу мајке и супруге Милоша Теслића, он је одведен током ноћи. С обзиром на то да су фотографије снимљене дању, мучење је сигурно трајало више сати. На групној фотографији у првом плану је тело Милоша Теслића, привезано за положене мердевине, са траговима ужасног мучења. Цело тело је у опекотинама, стомак је расечен, делови утробе су извађени, грудни кош је пресечен и његов леви део је набачен на главу жртве. На другој фотографији су у крупном плану

Архив Југославије (даље: АЈ), фонд Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (Ф. 110), фасц. 829; Видети и: *Тко је тко и NDH*, 74 (М. Ројић и З. Dizdar).

¹⁵ F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Zagreb: SN Liber, Školska knjiga, 1978, 151–152.

¹⁶ Н. Кршљанин, „Правни режим непокретности у Независној Држави Хрватској”, у: *Правни поредак Независне Државе Хрватске*, Б. Беговић, З. С. Мирковић (прир.), Београд: Универзитет у Београду – Правни факултет, 2017, 291–332.

глава и рамена жртве. Виде се спаљена кожа целог лица, спаљене очи и нос, а на глави и врату се виде и други трагови мучења.

На групној фотографији је укупно 11 особа од којих су четири у униформама Југословенске војске са истоветним ознакама на капама, вероватно хрватским тробојкама. Једна особа је у полицијској униформи са шапком. У првом плану су четири особе, од којих су тројица, највероватније, сами починиоци злочина. Четврта особа је у грађанском оделу са краватом и шеширом и по томе се издваја од других на фотографији. Њихова лица на фотографији одају особе које су задовољне тиме што су починиоци, или присуствују масакрирању, или су се накнадно прикључили групи само ради фотографисања. Врхунац мучења и непосредан узрок смрти вероватно су били отварање грудног коша и вађење срца жртве. По свему судећи, то је учинило лице, које је на фотографији у првом реду прво на левој страни. Та особа у левој руци држи месарску тестеру, којом је грудни кош исечен, као и срце жртве.

Обе фотографије масакрираног Милоша Теслића сведоче о томе да је реч о својеврсној инсценирању. Цео приказ одаје утисак да су починиоци били поносни на своје дело и да су желели да оно буде овековечено, а да су други имали намеру да се трајно забележи њихово присуство. Један од циљева снимања фотографија је свакако био да се што детаљније забележи каквим мучењима је жртва била изложена што је наручиоцима снимања жртве сигурно било важно. На основу свих елемената обе фотографије, може да се закључи да је цео поступак мучења и убиства Милоша Теслића имао одлике древног, примитивног магијско-религијског обреда и средњовековног мучења, при чему је вађење срца и фотографисање био његов врхунац. Начин егzekуције подсећа на неке облике магијске ритуалне праксе, када се убијањем и вађењем срца приносила жртва за добробит заједнице.¹⁷ У случају убиства Милоша Теслића и у другим случајевима егzekуције и сакаћења жртава, циљ је био да изазову што већу њихову патњу, која је за починиоце вероватно имала одређену симболику.¹⁸ Треба нагласити да су

¹⁷ F. W. Clothey, „Ritual, priroda i teorije”, у: Kit Krim (gl. ur.), *Enciklopedija živih religija*, Beograd: Nolit 1990, 593–597; D. M. Knipe, „Žrtva, žrtvovanje, prinošenje žrtve”, *n. d.*, 819–821; Dž. Dž. Frejzer, *Zlatna grana. Proučavanje magije i religije*, knjiga 2, preveo Ž. V. Simić, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1977, 293–296; J. Janićijević, *U znaku Moloha. Antropološki ogled o žrtvovanju*, Beograd: Vajat, 1986, 278–282.

¹⁸ Постоје извори и о другим примерима усташког вађења срца жртве, уз остало у логору Јасеновац. Видети документ бр. 27 у овом зборнику. О томе сведочи и

починиоци деловали у складу са пожељним друштвеним понашањем свесни да њихово недело неће бити кажњено, јер га ни они ни државне установе нису сматрали криминалним делом. Напротив, то је био модел понашања и деловања који је требало следити. Циљ фотографирања, био је да се шири круг лица упозна и са самим чином мучења и убијања, и са његовим „јунацима”. Тај циљ је постигнут, јер су фотографије умножаване и један примерак је на неки начин доспео до Заповедника полиције у Београду, у досије „Усташка зверства”, можда преко српског Министарства унутрашњих послова, које је прикупљало документа о усташким злочинима.

Друга хронолошко-тематска целина фотографија у зборнику, са насловом **Источна Босна, април 1942. године** садржи 18 фотографија. На основу садржаја и описа у документима, три групе фотографија могу да се вежу уз одређена документа у зборнику, а преостале три фотографије су тематски повезане са осталим. Фотографије су настале у априлу 1942. године, у источној Босни, током велике немачко-италијанско-хрватске офанзиве против устаничких снага. Немачке снаге су заробљене устанике, партизане или четнике, убијале или интернирале у логоре. За разлику од њих, војне јединице НДХ, усташка Црна легија и Хаџиефендићева легија су редом убијале српске цивиле и уништавале њихова села. Једна од последица тих покоља је било масовно избеглиштво у Србију, а више хиљада жена и деце је убијено на обали Дрине при покушају да пређе границу. Немачке јединице су биле сведоци тих покоља, а повремено су размењивале ватру са хрватским снагама које су извршавале злочине. О тим догађајима сведочи низ докумената у зборнику, као и приложене фотографије, које су имале функцију доказа за оно што се наводи у документима. Страхоте масовних покоља српског становништва источне Босне забележене на фотографијама у досијеу су биле сведочанство намењено немачким војним и полицијским установама као још један доказ да овакво поступање усташке државе наноси штету немачким интересима.

фотографија у књизи Ј. Мирковића *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској*, 323. Према једном сведоку из околине Глине, усташа је једном Србину извадио срце и очи, а затим је у кафани тражио да му се срце жртве испече да би га појео; АЈ, Ф. 110, фасц. 304, дос. бр. 2933, изјава Љерке Зибар из Јукинца пред Окружном комисијом за ратне злочине НОО Баније 14. октобра 1944. Овај пример показује да је вађење очију жртве, као и вађење срца, за усташе имало одређену симболику.

Прву групу сачињавају четири фотографије (сл. 17–20), које су саставни део извештаја немачког лекара Ројтера од 21. априла 1942, у зборнику документ бр. 132. Током обиласка устаничког подручја он је фотографисао призоре усташких зверстава над српским цивилима крај обала Дрине и приложио их је свом извештају. Судећи по изгледу лешева и њихових рана, фотографије су снимане недуго после убиства. Исте фотографије, помињу се у још два документа у зборнику документ бр. 140 и бр. 158 из којих се види да су оне упућене и највишој немачкој полицијској установи у Берлину – Главној управи безбедности Рајха. На две фотографије (сл. 19. и сл. 20), иста жртва снимљена је из два угла, али су на два различита начина потписане.

У другој групи је пет фотографија масакрираних српских жена и деце (сл. 21–25), међу којима је једна фотографија у дупликату на истој папирној подлози. Једна од ових фотографија (сл. 22), објављена је у књизи Јована Мирковића са потписом: „Злочини усташа над децом”.¹⁹ Ове фотографије су, највероватније, прилог документу са насловом „Нови поредак у Хрватској”, у зборнику документ бр. 150, у којем се помиње да му је приложено 15 фотографија. На документу је назначено да су његови извори Дангић [Јездимир] и организација Збор, али остаје непознато ко је снимио фотографије. У трећој групи је шест фотографија (сл. 26/1, 26/2, 26/3 до сл. 29), које су прилог акту испоставе Заповедника полиције у Лозници од 22. јуна 1942. године, у зборнику документ бр. 164. Акт и фотографије су упућене Заповеднику полиције у Београд, уз објашњење да се ради о лешевима избаченим на србијанску обалу Дрине на сектору од Љубовије до Зворника. Сигурно се ради о лешевима српских цивила које су усташе убиле у априлу и мају 1942. године. То се може закључити по томе што су лешеви у стању распадања и неки су са великим отворима на лобањи насталим ударцем тврдог предмета што је било узрок смрти. На једном листу причвршћене су три фотографије (сл. 26/1, 26/2 и 26/3) на којима су два леша у води снимљена из различитих углова.

За три фотографије нисмо могли поуздано да утврдимо да ли су прилог неком одређеном документу, али припадају другој хронолошко-тематској целини. На првој фотографији су две избегле Српкиње са

¹⁹ Ј. Мирковић, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској*, 200. Према сигнатури, ова фотографија се налази у личном фонду Драгоја Лукића у Музеју жртва геноцида.

малом децом у наручју, поред којих стоји старији дечак (сл. 30). Фотографија је вероватно снимљена у избеглиштву у Србији. Наредне две фотографије (сл. 31. и сл. 32) приказују заробљене партизанае, „комунисте”. На првој је један заробљеник, можда вођа групе, док је на другој шест заробљених партизана. Они су везаних руку и сви, осим једног, имају петокраке на капама-шајкачама. У позадини се види православна црква и назиру се сеоски објекти. Судећи по дрвећу без лишћа и одећи заробљеника, фотографија је настала током марта или почетком априла 1942. године.

Објављивањем фотографија о злочинима над Србима у источној Босни у пролеће 1942, значајно се допуњује постојећа музејска и архивска фото-документација о овим догађајима, која се чува у установама културе Републике Србије (Војни музеј, Историјски архив Београда, Архив Југославије, Архив Србије итд). До сада прикупљене, класификоване и систематизоване фотографије са призорима масакрираних српских цивила на Дрини, у априлу 1942, углавном су похрањене у Збирци документарних фотографија Музеја жртава геноцида. Ова музејска збирка је заснована на фотографијама фонда Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача у Архиву Југославије (копије архивске грађе) и фотографијама из појединих музејских личних фондова. Известан број фотографија о злочинима над Србима у источној Босни, објављен је у скорашњим публикацијама.²⁰ На основу описа призора који су снимљени, неке од фотографија о којима нема ближих података би могле да се повежу са одређеним документима у овом зборнику.

Трећа хронолошко-тематска целина фотографија, у зборнику носи наслов **Ослобођење из усташких логора**. Она се састоји од 29 фотографија, које се односе на две групе заточеника ослобођених из усташких логора Јасеновац и Лоборград. Као што се види из документа у зборнику бр. 82, ове фотографије је 11. априла 1942, комесар за избеглице Тома Максимовић упутио СС-мајору Вајнману, у знак захвалности што су његовим утицајем пуштене групе српских заточеника из концентра-

²⁰ Ј. Мирковић, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској*, 130–131, 136, 170, 200–201; *Злочини 'Црне леије' 1942–43. године у источној Босни. Зборник радова*, В. Ђурић Мишина (ур.), Склани: Јавна установа Археолошки музеј „Римски муниципиум”; Београд: Музеј жртава геноцида, 2016, 127–130; П. В. Остојић, *Усташки злочин у Сјааром Броду код Вишеграда 1942. у свјетлу њемачких докумената*, Београд: Свет књиге, 2019, 109–112.

ционих логора Лоборград и Јасеновац. Из историографске литературе и објављених извора, види се да је 13 заточеника пуштено из логора Јасеновац и да је велика група српских жена и деце пуштена из логора Лоборград. Фотографије у овом зборнику, представљају аутентично сведочанство којим се јавност први пут упознаје са ликовима ослобођених заточеника из ових логора, њиховим пријемом у окупираној Србији, као и са неким од начина мучења којима су били изложени у логорима.

Прва група од шест фотографија (сл. 33–38). односи се на групу мушкараца пуштених из логора Јасеновац, који су 31. марта 1942. стигли у Србију. На основу изјава које су дали у Комесаријату за избеглице, од којих су неке објављене и у овом зборнику, документа бр. 107 и бр. 108, позната су њихова имена. На три фотографије из ове групе погрешно је наведено да се ради о логору Лоборград, уместо Јасеновац. На наслову листа са једном фотографијом заточеника мученог у Јасеновцу (сл. 36) прецртан је наслов „Лобор Град” и исписано је исправно „Јасеновац”, а затим следе две фотографије са тачним називом логора.

Прва група фотографија сигурно се односи на Србе ослобођене из логора Јасеновац што може да се закључи пре свега на основу идентификације једне особе са фотографије. Драго Хаџи-Чолаковић се на фотографији (сл. 33) налази у другом реду, пети слева. Идентификовали смо га на основу фотографије приложене уз његов досије у Одељењу специјалне полиције Управе града Београда. Он је у октобру 1943, био ухапшен и о њему је вођена истрага, а после тога је неко време био интерниран у логору на Бањици.²¹ Могуће га је идентификовати и на основу фотографије која је објављена 1948. године у његовим сећањима на заточење у логорима Госпић и Јасеновац.²² На основу физичке сличности могла би бити идентификована још једна особа из групе ослобођених заточеника. На групној фотографији у првом реду друга особа слева, могао би бити брат Драге Хаџи-Чолаковића, Саво.

²¹ Историјски архив Београда (даље ИАБ), УГБ СП IV-287, к. 557/X. *Logor Banjica. Logoraši, Knjige zatočenika Koncentracionog logora Beograd-Banjica* (1941–1944), drugi tom, E. Micković, M. Radojčić (prir.), Beograd: Istorijски архив Beograda, 2009, 244; Драго Хаџи-Чолаковић је у регистру заточеника наведен под редним бројем 17.885, а у логору је био заточен од 21. октобра 1943. до 2. фебруара 1944. Његова фотографија из полицијског досијеа је наведена на страници 119 наведене публикације.

²² Д. Х. Чолаковић, *Јасеновац 21. VIII 1941 / 31. III 1942*, Сарајево: Свјетлост, 1948, 125.

Судећи по групној фотографији ослобођени заточеници из логора Јасеновац су били у доброј физичкој кондицији и пристојно су обучени. Према њиховим изјавама, они су пред крај фебруара 1942. године одређени за ослобођење из логора. Добили су посебну заштиту, поштеду од рада, јели су колико су могли и враћена им је одећа у којој су доведени у логор.²³ Усташама је свакако био циљ да ослобођени заточеници својим изгледом изврше одређени пропагандни ефекат, пре свега на Немце. Међутим, неколико фотографија убедљиво демантује утисак о добром поступању са заточеницима, што је вероватно био мотив за њихово снимање. И поред релативно дугог периода поштеде од суровог логорског режима у Јасеновцу, на телима двојице ослобођених заточеника по доласку у Србију, још увек су биле јасно видљиве велике ране од мучења. На четири фотографије (сл. 34, 35, 36. и 37) се виде велики хематоми од батинања и опекотине на обема ногама и на дебелом месу једног ослобођеног заточеника. На групној фотографији он се налази у првом реду као први са десне стране. Једна од наведених фотографија (сл. 34) је објављена,²⁴ али без ближих података о заточенику и околностима снимања. Идентификовању ове особе може да помогне заједничка изјава 13 ослобођених заточеника из логора Јасеновац, у зборнику документ бр. 107. У њој је наведено да су усташе, после дојаве провокатора, мучиле Јоцу Чолаковића усијаним гвожђем, изазивајући му тако дуге патње. С обзиром на то да је у потписима поменутих фотографија наведено да су ране на телу заточеника опекотине, вероватно се ради о Јоци Чолаковићу, једном из групе ослобођених из логора Јасеновац. На последњој фотографији из ове групе (сл. 38), виде се трагови мучења (ране од убода) на телу још једног ослобођеног заточеника, али није било могуће да се утврди о коме се из групе ради.

Друга група, коју сачињавају 23 фотографије (сл. 39–61) односи се на српске жене и децу ослобођене из логора Лоборград у Хрватском

²³ Д. Х. Чолаковић, *Јасеновац*, 95–96; Записник од 9. априла 1942. године састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду са изјавом Прњатовић Војислава, у: *Вечан ѿмен: Јасеновац, месѿо најѿоѿљено крвљу невиних, Сѿоменица ѿводом ѿдесетѿе ѿдишњице великомученичкоѿ Јасеновца и седме ѿдишњице освешена ѿново изѿрађене цркве Рођења Св. Јована Крсѿиѿтеља Сѿомен храма у Јасеновцу*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1990, 130–131.

²⁴ *Вечан ѿмен: Јасеновац*, фотографија између страница 96 и 97, са потписом: Трагови тортуре на телу логораша – снимљено 1945. (Из фото-архиве Војног музеја у Београду).

загорју. Овај логор је формиран у октобру 1941. године за српске и јеврејске жене и децу. Део заточеница је средином наредног месеца пребачен у логор у Горњој Ријеци крај Крижеваца. Оба логора су имала јединствену управу на чијем челу је био фолксдојчер Карл Хегер. Заточене и новопридошле Јеврејке са децом, депортоване су у августу 1942. из логора Лоборград, у логор смрти Аушвиц.²⁵

Логори у Лоборграду и Горњој Ријеци су били део система усташких логора. Група од око 140 до 150 српских жена са децом из логора Лоборград је преко Загреба 30. марта 1942. упућена у окупирану Србију. Транспорт је организовао Вермахт чији официр га је контролисао.²⁶ Фотографије из досијеа Заповедника полиције у Београду се односе управо на ту групу заточеника. О приближном времену ослобађања може да се закључи и на основу самих фотографија, јер су снимљене особе у зимској одећи, а земља је делимично покривена снегом.

О стању у овим логорима пре ослобођења поменуте групе, извесне податке можемо сазнати из извештаја о хрватским концентрационим логорима, од 9. априла 1942, њиховог управника Карла Хегера. Овај документ је објављен у зборнику као документ бр. 78. У делу извештаја о ова два женска логора, како их је Хегер називао, помиње се велика смртност заточеника од тифуса, као и то да се они хране поквареним месом. Међутим, он није поменуо сопствену одговорност за овакво стање. У сваком случају, фотографије српских жена и деце ослобођених из логора у Лоборграду показују да су они стигли у Србију у тешком физичком стању, али задовољни што су на слободи.

На низу фотографија могу се видети призори доласка ослобођених заточеника амбулантним колима и аутобусом, допремање њихових ствари, прихват и обедовање у просторијама Комесаријата, односно прихватилишта (дома) за избеглице. На једној фотографији (сл. 45) снимљеној у трпезарији прихватилишта, види се комесар Тома Максимовић у разговору са групом ослобођених заточеница за обедом. Може да се запази да је оброк дат женама и деци скроман; састојао се од мањег комада црног хлеба и шоље чаја или млека. То може да се тумачи оскудицом

²⁵ М. Peršen, *Ustaški logori*, 281–282.

²⁶ Према податку у књизи М. Першена (*Ustaški logori*, 282) у транспорту је било 140 жена и деце. Уочи транспорта за Србију, Диана Будисављевић и њени сарадници из Хрватског црвеног крста су припремили 150 пакета са храном за заточенике ослобођене из Лоборграда што би значило да је толико особа било у транспорту; *Dnevnik Diane Budisavljević 1941–1945*, 35–39.

хране или, што је вероватније, намером да се обилнијом храном не нашкоди изгладнелим и недавно ослобођеним заточеницима.

Следи неколико фотографија деце ослобођене из логора, међу којима су била два сасвим мала детета. Најстарије међу фотографисаном децом вероватно није имало више од 12 година. Деца су очигледно дуго била потхрањена и на ивици глади, изразито су мршава, а малој деци су натечени стомаци. Фотографија једног сасвим малог малог детета из групе (сл. 53) је објављена у књизи Драгоја Лукића о страдању деце у логорима НДХ,²⁷ али се она не доводи у везу са заточеницима пуштеним из Лоборграда. Појединачним фотографијама следи заједничка (сл. 59) на којој је укупно деветоро деце. Ова фотографија је објављена у књизи Јована Мирковића, али без прецизније атрибуције.²⁸ Две фотографије (сл. 55 и сл. 59) су налепљене на папирне подлоге без меморандума Заповедника полиције у Београду, немају наслове, а потписи су исписани руком.

Фотографије из треће хронолошко-тематске целине су снимљене у просторијама Комесаријата, односно прихватилишта за избеглице или у његовој непосредној близини. Изузетак је једна фотографија (сл. 60) на којој је група од педесетак деце са неколико старијих девојака или млађих жена из групе пуштених заточеника из логора Лоборград. Они су фотографисани на излету, вероватно приликом обиласка Споменика Незнаком јунаку на Авали. Према одећи, временским приликама, физичком изгледу и расположењу деце и жена може да се закључи да је прошло неко време од ослобађања из логора Лоборград и да су они добили одговарајућу негу. Последња фотографија (сл. 61), у трећој хронолошко-тематској целини је заједнички снимак заточеника ослобођених из логора Лоборград (око сто жена и деце) и Јасеновац (13 мушкараца).

У већини потписа уз фотографије, наведено је да се ради о српским женама и деци ослобођеним из логора Јасеновац, иако су они ослобођени из логора Лоборград. Слична грешка је направљена и у атрибуцији половине фотографија ослобођених заточеника из логора Јасеновац где је наведено да се ради о Србима ослобођеним из логора Лоборград. Чиме то можемо да објаснимо? Комесар за избеглице Максимовић је 11. априла 1942. године доставио СС-мајору Вајнману фотографије у знак

²⁷ D. Lukić, *Bili su samo deca: Jasenovac – grobnica 19.432 devojčice i dečaka*, knjiga 2, Laktaši: GrafoMark; Beograd: Muzej žrtava genocida, 2000, 215.

²⁸ Ј. Мирковић, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској*, 254–255. Према сигнатури на фотографији она припада личном фонду Драгоја Лукића у Музеју жртава геноцида.

захвалности што су захваљујући његовом утицају ослобођени заточеници из логора Јасеновац и Лоборград, али без других података. Стога се у надлештву Заповедника полиције у Београду знало само то да се добијене фотографије односе на ослобођене заточенике из ова два логора и ништа више од тога. То је био разлог што су наслови и потписи уз већи део фотографија давани насумице, док поједине фотографије и немају наслов. Понегде је наслов исправљен и накнадно је уписан исправан назив логора. Припадници немачке полиције нису ни могли ни морали знати на који логор се односи свака фотографија добијена од Комесаријата за избеглице, а вероватно нису томе ни придавали превелики значај.

* * *

На основу фотографисања ослобођених заточеника из логора Јасеновац и Лоборград у просторијама Комесаријата за избеглице, може се претпоставити да је ова установа организовала и фотографисање у другим ситуацијама и да је имала своју фототеку. У том случају поставља се питање шта се десило са том фототеком. Може се претпоставити да је она била један од извора за збирку фотографија у фонду Државне комисије за утврђивање ратних злочина. Током рата неколико установа је прикупљало податке и документа о злочинима у Краљевини Југославији, међу њима и фотографије. Када је реч о окупираној Србији, то су у првом реду били Комесаријат за избеглице и Министарство унутрашњих послова. Обе ове установе су део тих фотографија упутиле немачким окупационим органима и оне су похрањене у досијеу Заповедника полиције у Београду заједно са фотографијама које су снимали припадници немачке војске у источној Босни у априлу 1942. године. За неке од тих фотографија се зна и ко их је снимио, док за друге није потпуно поуздано утврђено како су настале. Ипак, захваљујући томе што су фотографије доспеле у досије Заповедника полиције у Београду, и то у највећем броју докумената као саставни део њиховог садржаја, оне имају поуздану атрибуцију и висок степен веродостојности. Зато објављивање ових фотографија у значајној мери и на веродостојан начин допуњује чињенице о догађајима који су описани у документима, доприносећи тиме стварању потпуније слике о страдањима Срба током прве године постојања усташке државе.

Др Милан Кољанин

Попис фотографија

Изворни наслови фотографија и њихови пописи у Досијеу

Редни број фотографије у зборнику	Архивска сигнатура фотографије
1. Гудовац и Сисак	
Сл. 1.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 564 ²⁹
Сл. 2.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 557, 572
Сл. 3.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 567
Сл. 4.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 563, 576
Сл. 5.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 573
Сл. 6.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 568
Сл. 7.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 565
Сл. 8.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 555, 574
Сл. 9.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 556
Сл. 10.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 558
Сл. 11.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 559, 562, 575
Сл. 12.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 560
Сл. 13.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 561
Сл. 14.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 556, 577
Сл. 15.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 553
Сл. 16.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 554

²⁹ Архив Војводине (даље АВ), Ф. 562, Лични фонд Славка Одића (1915–2006), 1909–1983. (даље Ф. 562), Досије Заповедника полиције безбедности и Службе безбедности у Београду о усташким злочинима (1941–1942) – архивска јединица 3.1.1.2. Следи број листа са фотографијом у Досијеу.

2. Источна Босна, април 1942. године	
Сл. 17.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 549
Сл. 18.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 550
Сл. 19.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 551
Сл. 20.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 552
Сл. 21.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 578
Сл. 22.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 579
Сл. 23.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 580
Сл. 24.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 581
Сл. 25.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 582
Сл. 26.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 587/1, 587/2, 587/3
Сл. 27.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 588
Сл. 28.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 589
Сл. 29.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 590
Сл. 30.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 571
Сл. 31.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 569
Сл. 32.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 570
3. Ослобођење из усташких логора	
Сл. 33.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 241
Сл. 34.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 245
Сл. 35.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 246
Сл. 36.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 255
Сл. 37.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 256
Сл. 38.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 254
Сл. 39.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 261
Сл. 40.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 263
Сл. 41.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 262
Сл. 42.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 267
Сл. 43.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 269
Сл. 44.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 268
Сл. 45.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 257
Сл. 46.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 258

Сл. 47.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 259
Сл. 48.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 260
Сл. 49.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 264
Сл. 50.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 266
Сл. 51.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 253
Сл. 52.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 265
Сл. 53.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 242
Сл. 54.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 249
Сл. 55.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 243
Сл. 56.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 244
Сл. 57.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 250
Сл. 58.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 251
Сл. 59.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 252
Сл. 60.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 248
Сл. 61.	АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 247

1. Гудовац и Сисак

Сл. 1. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 564)

Наслов: Усташко зверство

Пошљик: Усташка зверства над српским становништвом на подручју Среза Бјеловар.

Сл. 2. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 557, 572)

Наслов: Усташко зверство

Пошљик: Масовни покољ српског земљорадничког становништва у Срезу Бјеловар.

Пошљик: Жртве хрватског верског лудила

Сл. 3. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 567)

Наслов: Усташко зверство

Пошљик: Покољ Срба у селу Г у д о в а ц у Срезу Бјеловар.

Сл. 4. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 563, 576)

Наслов: Усташко зверство

Пошљик: Масовно убијање српског становништва на подручју Среза Бјеловар.

Пошљик: Жртве хрватског верског лудила – убијени Срби.

Сл. 5. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 573)

Наслов: Усташка зверства

Појмис: Група убијених српских сељака

Сл. 6. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 568)

Наслов: Усташко зверство

Појмис: Покољ Срба у селу Г у д о в а в [Гудовац] у Срезу Бјеловар.

Сл. 7. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 565)

Наслов: Усташко зверство

Појмис: Масовно убиство почињено над српским становништвом на подручју Среза Бјеловар.

Сл. 8. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 555, 574)

Наслов: Усташко зверство

Појмис: Убијени српски сељак са тешким убодним ранама у доњем трбуху.

Наслов: Хрватска зверства

Појмис: Убоди ножем у стомак једног сељака.

Сл. 9. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 556)

Наслов: Усташко зверство

Појмис: Убијени Србин из Среза Бјеловар.

Сл. 10. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 558)

Наслов: Усташко зверство

Појмис: Унакажен и убијен српски сељак са подручја Среза Бјеловар.

Сл. 11. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 559, 562, 575)

Наслов: Усташко зверство

Појмис: Убијени Србин на чијем телу се види више дубоких посекотина. Са подручја Среза Бјеловар.

Наслов: Усташко зверство

Појмис: Убијени Србин на чијем телу се види више дубоких посекотина. Са подручја Среза Бјеловар.

Наслов: Хрватска зверства

Појмис: Леђа једног убијеног српског сељака.

Сл. 12. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 560)

Наслов: Усташко зверство

Појмис: Убијени Србин из Среза Бјеловар.

Сл. 13. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 561)

Наслов: Усташко зверство

Појмис: Убијени и унакажени Србин из Среза Бјеловар.

Сл. 14. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 566, 577)

Наслов: Усташко зверство

Поштом: Појединачни снимак зверства почињеног над српским становништвом на подручју Среза Бјеловар.

Поштом: Једна жртва хрватске културе

Сл. 15. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 553)

Наслов: Усташко зверство 5.

Поштом: Убијени Србин Милош Т е с л и ћ, индустријалац из Сиска.

Сл. 16. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 554)

Наслов: Усташко зверство 16

Поштом: Убијени Србин Милош Т е с л и ћ, индустријалац из Сиска.

2. Источна Босна, април 1942. године

Сл. 17. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 549)

Наслов: 1.) Снимио један немачки лекар.

Поштом: Преврнута дечја колица и једно убијено дете.

Сл. 18. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 550)

Наслов: 2.)

Поштом: Свеж гроб и спаљен српски дом.

Сл. 19. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 551)

Наслов: 3.)

Поштом: Убијена Српкиња са више убодних рана.

Сл. 20. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2 (552)

Наслов: 6.)

Поштом: Једна Српкиња коју су усташе убиле.

Сл. 21. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 578)

Наслов: Усташко зверство

Поштом: Недостају ближи подаци.

Сл. 22. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 579)

Наслов: Усташко зверство

Поштом: Убијена српска деца. Недостају ближи подаци.

Сл. 23. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 580)

Наслов: Усташко зверство

Поштом: Недостају ближи подаци.

Сл. 24. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 581)

Наслов: Усташко зверство

Поштом: Убијени Срби са својом децом. Недостају ближи подаци.

Сл. 25. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 582)

Наслов: Усташко зверство

Поштом: Убијене српске жене и деца. Недостају ближи подаци.

Сл. 26. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 587/1, 587/2, 587/3)

Наслов: Слике лешева из Дрине

Поштом: Лешеви су нанети на србијанску обалу Дрине, на одсеку Љубовија–Зворник.

Сл. 27. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 588)

Наслов: Леш у Дрини.

Поштом: Леш је нанет на србијанску обалу Дрине, на одсеку Љубовија–Зворник.

Бр. 28. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 589)

Наслов: Леш у Дрини

Поштом: Леш је нанет на србијанску обалу Дрине, на одсеку Љубовија–Зворник.

Сл. 29. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 590)

Наслов: Леш у Дрини

Поштом: Остатак леша нанет на србијанску обалу Дрине, на одсеку Љубовија–Зворник.

Сл. 30. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 571)

Наслов: 1.)

Поштом: Избеглице из источне Босне које су преживеле без очева хранилаца

Сл. 31. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 569)

Наслов: 11 и 12

Поштом: Заробљени комунисти

Сл. 32. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 570)

Наслов: 12.)

Поштом: Заробљени комунисти

3. Ослобођење из усташких логора

Сл. 33. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 241)

Поштом: Ослобођени Срби из логора Лобор Град [Јасеновац]

Сл. 34. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 245)

Наслов: Логор Лобор Град [Јасеновац]

Поштом: Србин са траговима батинања на телу.

Сл. 35. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 246)

Наслов: Лобор Град [Јасеновац]

Поштом: Србин са траговима злостављања на телу.

Сл. 36. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 255)

Наслов: Логор Јасеновац

Поштом: Србин са траговима батинања на телу.

Сл. 37. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 256)

Наслов: Логор Јасеновац

Поштом: Србин са траговима батинања и опекотинама.

Србин са траговима батинања.

Сл. 38. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 254)

Наслов: Логор Јасеновац

Поштом: Тешко повређивање убудима

Сл. 39. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 261)

Поштом: Српске жене и деца ослобођени из логора Јасеновац [Лоборград]

Сл. 40. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 263)

Поштом: Српске жене са својом децом, ослобођени из логора Јасеновац [Лоборград]

Сл. 41. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 262)

Поштом: Српске жене и деца, ослобођени из логора Јасеновац [Лоборград]

Сл. 42. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 267)

Поштом: Део ослобођених српских жена и деце из логора Јасеновац [Лоборград].

Сл. 43. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 269)

Поштом: Пуштање једне групе заточеника из логора Јасеновац [Лоборград]

Сл. 44. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 268)

Поштом: Део српских жена и деце ослобођених из логора Јасеновац [Лоборград]

Сл. 45. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 257)

Поштом: Српске жене и деца ослобођени из логора Јасеновац [Лоборград]

Сл. 46. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 258)

Поштом: Српске жене и деца ослобођени из логора Јасеновац [Лоборград].

Сл. 47. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 259)

Појийис: Српске жене и деца ослобођени из логора Јасеновац [Лоборград].

Сл. 48. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 260)

Појийис: Српске жене и деца ослобођени из логора Јасеновац [Лоборград].

Сл. 49. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 264)

Појийис: Српкиња са својим дететом из логора Јасеновац [Лоборград].

Сл. 50. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 266)

Појийис: Српкиња са својим дететом пуштена из логора Јасеновац [Лоборград].

Сл. 51. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 253)

Наслов: Логор Јасеновац [Лоборград]

Сл. 52. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 265)

Појийис: Српска деца пуштена из логора Јасеновац [Лоборград]

Сл. 53. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 242)

Наслов: Логор Јасеновац Лобор Град

Сл. 54. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 249)

Наслов: Логор Јасеновац [Лоборград]

Сл. 55. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 243)

Појийис: Логор Јасеновац [Лоборград]

Сл. 56. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 244)

Наслов: Логор Јасеновац Лобор Град

Сл. 57. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 250)

Наслов: Логор Јасеновац [Лоборград]

Сл. 58. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 251)

Наслов: Логор Јасеновац [Лоборград]

Сл. 59. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 252)

Појийис: Логор Лобор Град

Сл. 60. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 248)

Појийис: Жене и деца ослобођени из логора Јасеновац [Лоборград].

Сл. 61. (АВ, Ф. 562, 3.1.1.2, 247)

Појийис: Жене и деца ослобођени из логора Јасеновац [Лоборград, међу њима је и 13 мушкараца ослобођених из логора Јасеновац].

1. Гудовац и Сисак

Сл. 1. Усташка зверства над српским становништвом
на подручју Среза Бјеловар.

Сл. 2. Масовни покољ српског земљорадничког
становништва у Срезу Бјеловар.

Сл. 3. Покољ Срба у селу Гудовац у Срезу Бјеловар.

Сл. 4. Масовно убијање српског становништва у Срезу Бјеловар.

Сл. 5. Група убијених српских сељака.

Сл. 6. Покољ Срба у селу Гудовац, Срез Бјеловар.

Сл. 7. Масовно убиство почињено над српским становништвом,
Срез Бјеловар.

Сл. 8. Убијени српски сељак из Среза Бјеловар, са тешким убодним
ранама у доњем трбуху.

Сл. 9. Убијени Србин из Среза Бјеловар.

Сл. 10. Унакажен и убијен српски сељак из Среза Бјеловар.

Сл. 11. Убијени Србин на чијем телу се види више дубоких посекотина.
Срез Бјеловар.

Сл. 12. Убијени Србин из Среза Бјеловар.

Сл. 13. Убијен и унакажен Србин из Среза Бјеловар.

Сл. 14. Појединачни снимак зверства почињеног над српским становништвом у Срезу Бјеловар.

Сл. 15. Убијени Србин Милош Теслић, индустријалац из Сиска.

Сл. 16. Убијени Србин Милош Теслић, индустријалац из Сиска.

2. Источна Босна, април 1942. године

Сл. 17. Снимио немачки лекар, доктор Ројтер.
Преврнута дечја колица и убијено дете.

Сл. 18. Свеж гроб и спаљен српски дом.

Сл. 19. Убијена Српкиња са више убодних рана.

Сл. 20. Српкиња коју су усташе убиле.

Сл. 21. Усташко зверство

Сл. 22. Убијена српска деца.

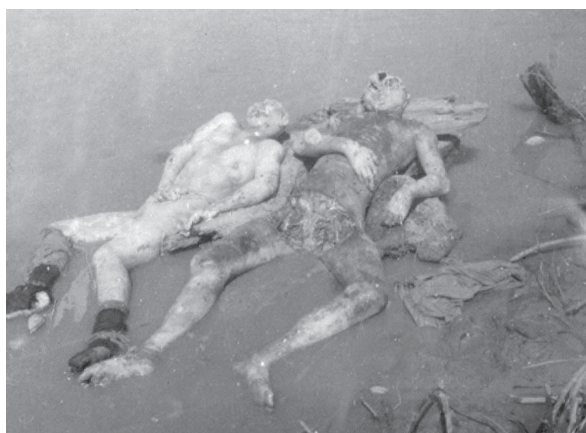
Сл. 23. Усташко зверство

Сл. 24. Убијени Срби са својом децом.

Сл. 25. Убијене српске жене и деца.

Сл. 26. Сlike лешева из Дрине нанетих на србијанску обалу,
на одсеку Љубовија–Зворник.

Сл. 27. Леш нанет на србијанску обалу Дрине,
на одсеку Љубовија–Зворник.

Сл. 28. Леш нанет на србијанску обалу Дрине,
на одсеку Љубовија–Зворник.

Сл. 29. Остатак леша нанет на србијанску обалу Дрине,
на одсеку Љубовија–Зворник.

Сл. 30. Преживеле избеглице из источне Босне.

Сл. 31. Заробљени комунисти.

Сл. 32. Заробљени комунисти.

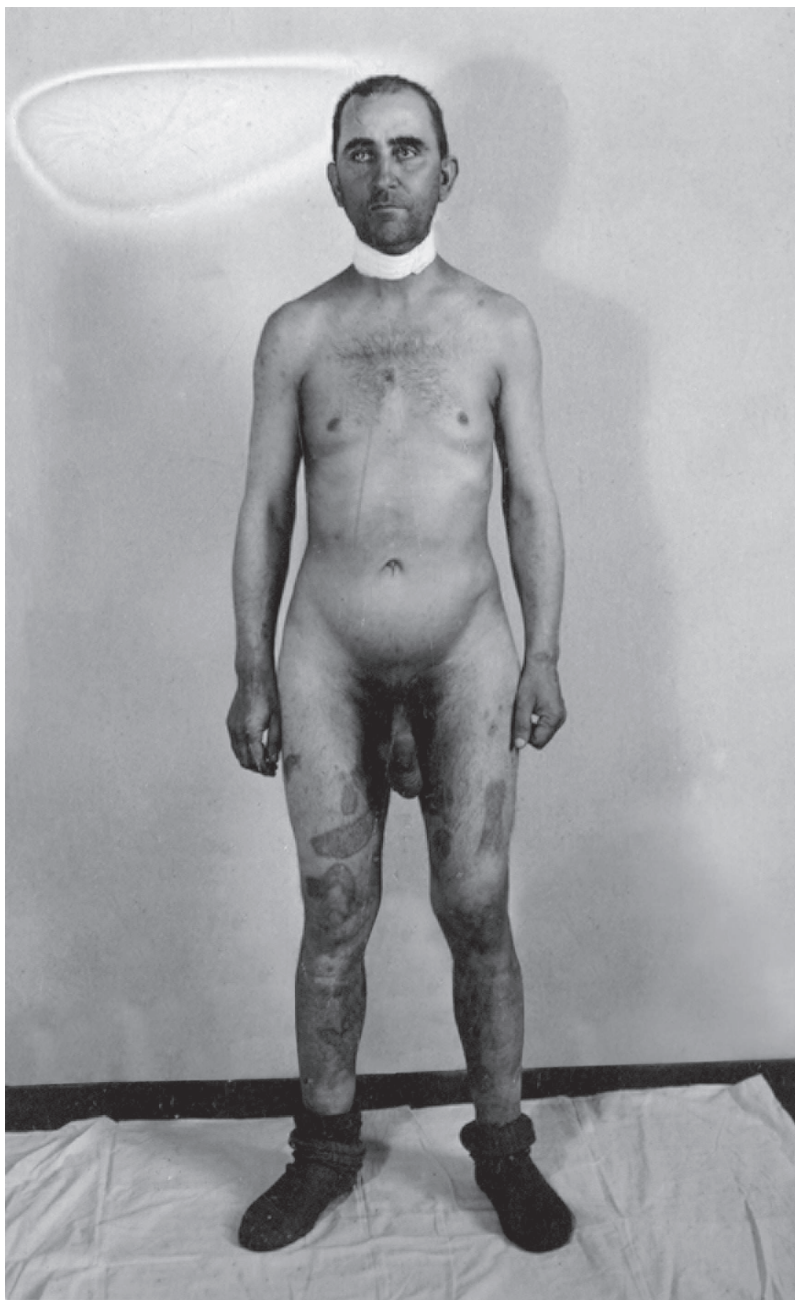
3. Ослобођење из усташких логора

Сл. 33. Ослобођени Срби из логора Јасеновац.

Сл. 34. Србин са траговима батинања на телу, логор Јасеновац.

Сл. 35. Србин са траговима злостављања на телу, логор Јасеновац.

Сл. 36. Србин са траговима батинања на телу, логор Јасеновац.

Сл. 37. Србин са траговима батинања и опекотинама, логор Јасеновац.

Сл. 38. Логор Јасеновац. Тешко повређивање убодима.

Сл. 39. Српске жене и деца ослобођени из логора Лоборград.

Сл. 40. Српске жене са својом децом, ослобођени из логора Лоборград.

Сл. 41. Српске жене и деца, ослобођени из логора Лоборград.

Сл. 42. Једна група ослобођених српских жена и деце
из логора Лоборград.

Сл. 43. Пуштање једне групе заточеника из логора Лоборград.

Сл. 44. Једна група српских жена и деце ослобођених
из логора Лоборград.

Сл. 45. Српске жене и деца ослобођени из логора Лоборград.

Сл. 46. Српске жене и деца ослобођени из логора Лоборград.

Сл. 47. Српске жене и деца ослобођени из логора Лоборград.

Сл. 48. Српске жене и деца ослобођени из логора Лоборград.

Сл. 49. Српкиња са својим дететом из логора Лоборград.

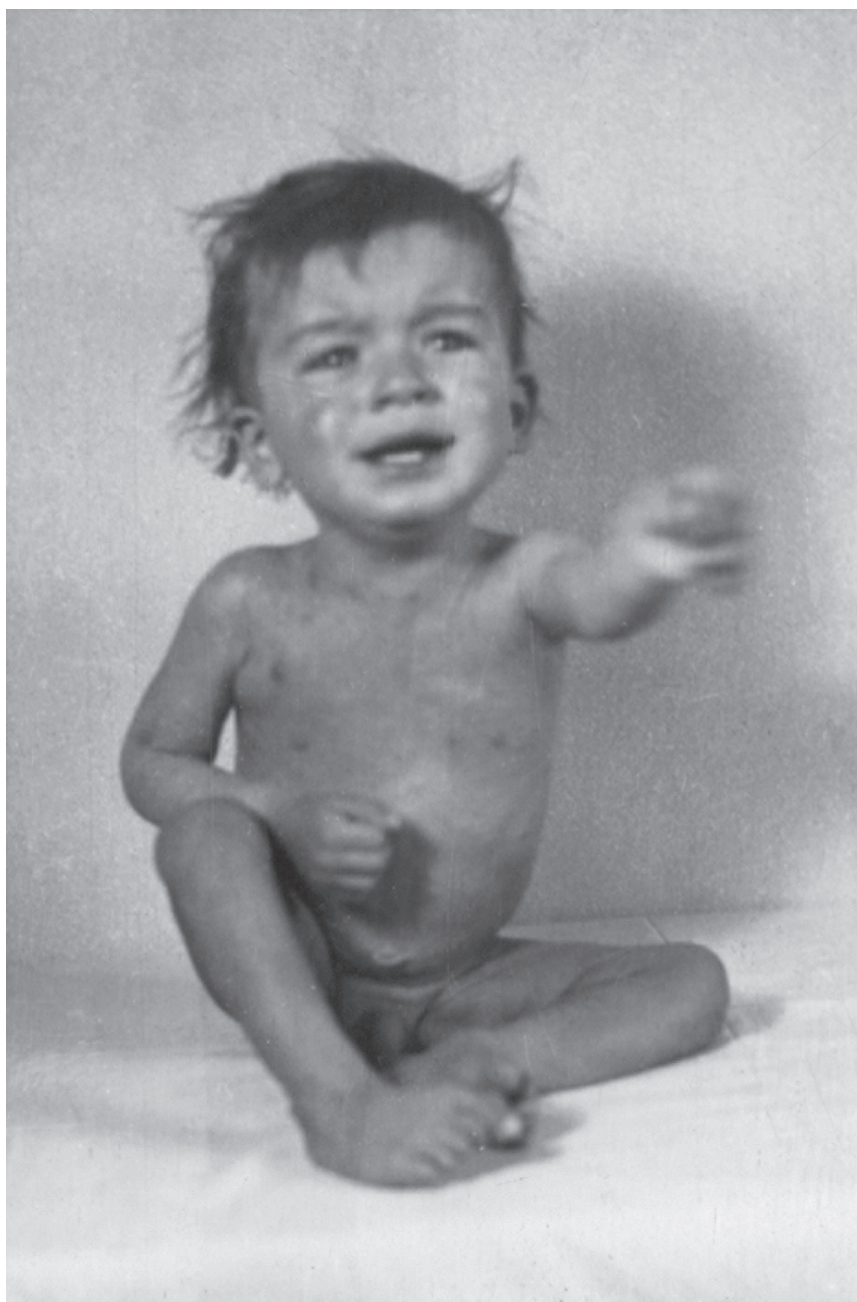
Сл. 50. Српкиња са својим дететом пуштена из логора Лоборград.

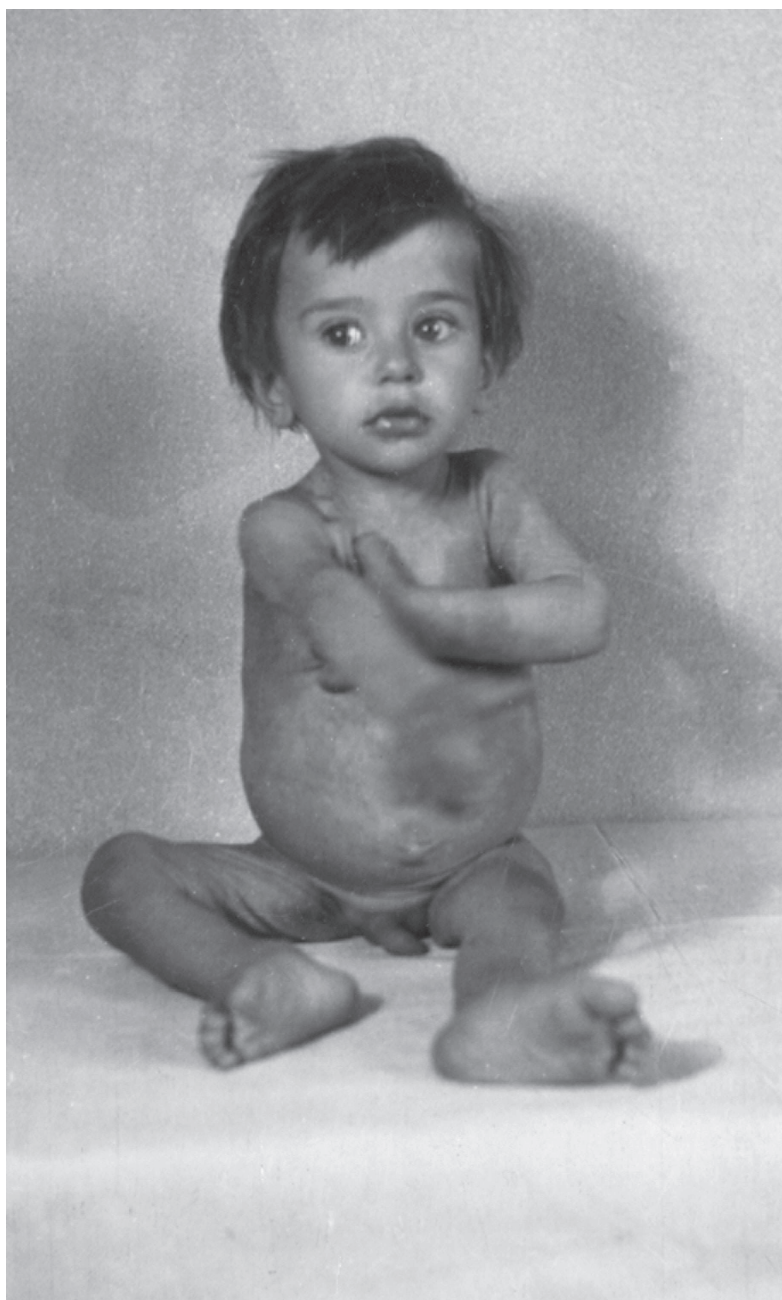
Сл. 51. Логор Лоборград

Сл. 52. Српска деца пуштена из логора Лоборград.

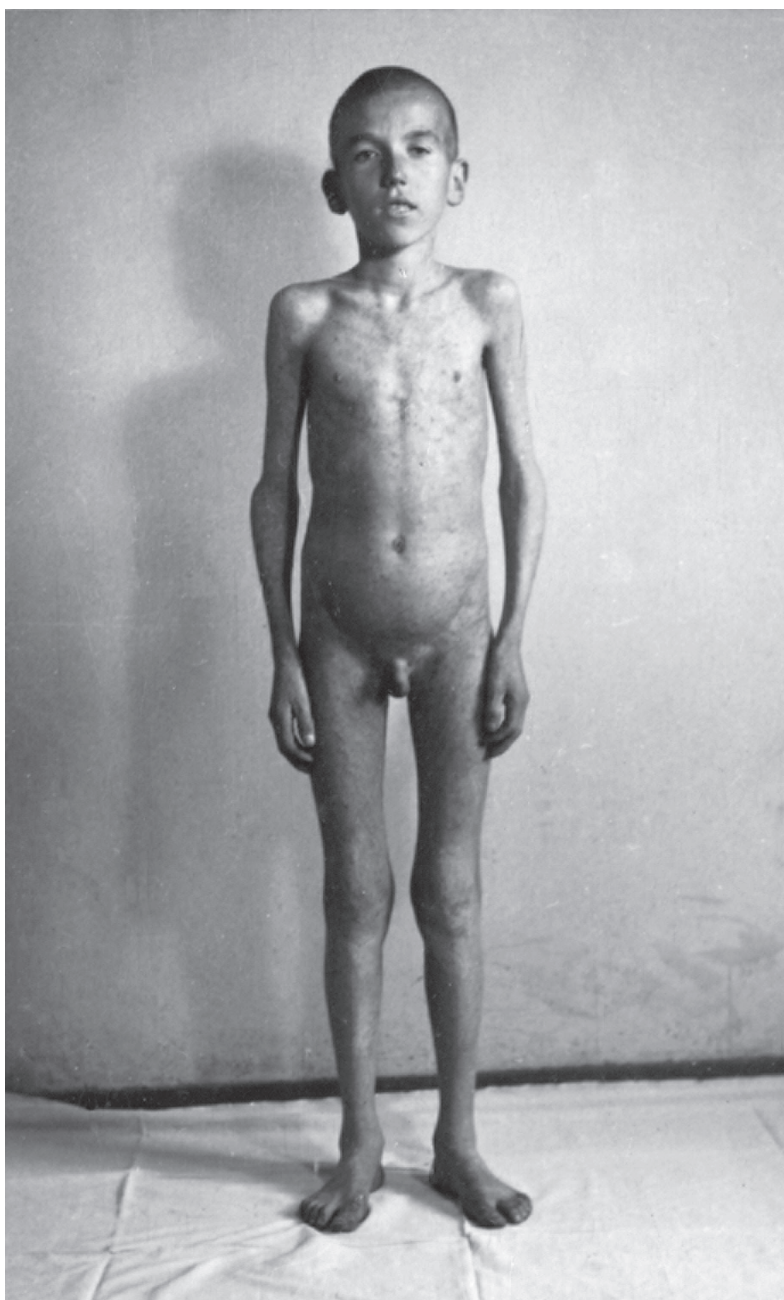
Сл. 53. Логор Лоборград

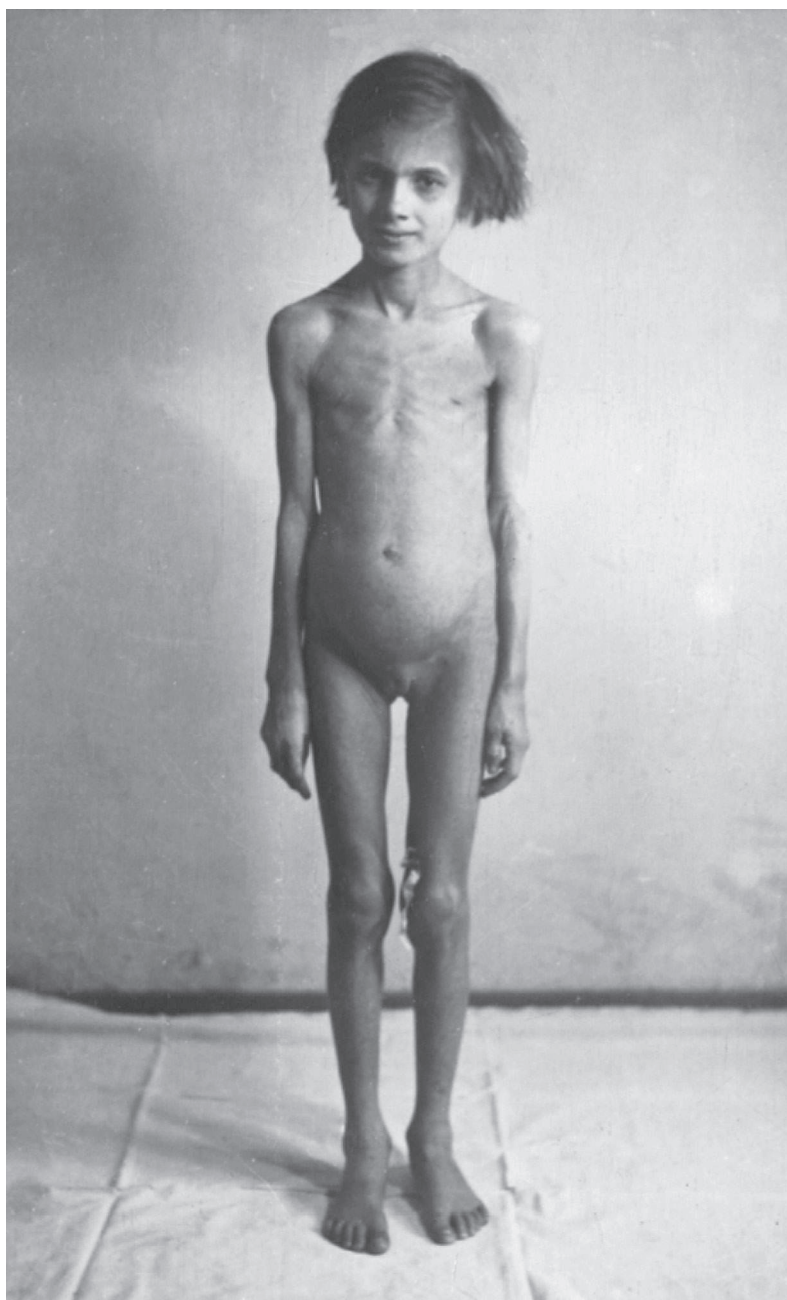
Сл. 54. Логор Лоборград

Сл. 55. Логор Лоборград

Сл. 56. Логор Лоборград

Сл. 57. Логор Лоборград

Сл. 58. Логор Лоборград

Сл. 59. Логор Лоборград

Сл. 60. Жене и деца ослобођени из логора Лоборград.

Сл. 61. Жене и деца ослобођени из логора Лоборград, а међу њима је и тринаест мушкараца ослобођених из логора Јасеновац.

Скраћенице

- Amt. Ausl/Abw.** *Amt Ausland Abwehr*, Управа иностранство/Одбрана, централно надлештво војнообавештајне службе.
- АО** *Abwehroffizier*, официр Абвера при војном штабу задужен за обавештајне задатке.
- Ast.** *Abwehrstelle*, испостава немачке војнообавештајне службе (**Abwehr**).
- BdO** *Befehlshaber der Ordnungspolizei*, Заповедник Полиције поретка.
- BdS** *Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes*, Заповедник полиције безбедности и Службе безбедности.
- EG** *Einsatzgruppe*, Оперативна група, формација полиције (Sipo-SD) на окупираним територијама.
- EK** *Einsatzkommando*, Оперативна команда, формација полиције (Sipo-SD) на окупираним територијама, подређена Оперативној команди.
- FK** *Feldkommandantur*, обласна војна команда.
- Gestapo** *Geheime Staatspolizei*, Тајна државна полиција.
- I с** Обавештајно одељење при војним командама и штабовима. У овом зборнику **I ц**.
- ID** *Infanteriedivision*, пешадијска дивизија.
- IR** *Infanterieregiment*, пешадијски пук.
- KO** *Kriegsorganisation*, ратна организација; установа Абвера у неутралним земљама, или у земљама савезницама Трећег рајха.
- OK** *Ortskommandantur*, месна (градска) војна команда.
- OKH** *Oberkommando des Heeres*, Врховна команда копнене војске.
- OKVR** *Oberkriegsverwaltungsrat*, виши ратни управни саветник.
- OKW** *Oberkommando der Wehrmacht*, Врховна команда оружаних снага (Вермахта).
- OU** *Ortsunterkunft*, командно место или место смештаја.
- RSHA** *Reichssicherheitshauptamt*, Главна управа безбедности Рајха, централно полицијско и безбедносно надлештво Трећег рајха.

SA *Sturmabteilungen*, Јуришни одреди (оружане формације нацистичке партије).

SD *Sicherheitsdienst*, Служба безбедности, обавештајна служба Немачке национал-социјалистичке радничке партије (NSDAP), од 1939. треће одељење у Главној управи безбедности Рајха и установама полиције нижег ранга.

Sipo *Sicherheitspolizei*, Полиција безбедности.

SS *Schutzstaffeln*, Заштитни одреди (оружане формације нацистичке партије).

Stapo *Staatspolizei*, Државна полиција (Гестапо).

VB/VB II *Verbindungsführer/Befehlshaber*, официри за везу Заповедника полиције у Београду (Србији) са окупационом управом.

VM *Vertrauensmann*, повереник.

Именски регистар

А

Агановић, Хаџи Алија 84
Адамовић, Дмитар 294
Ајдиновић, Јанко 307
Ајдиновић, Миле 306
Ајдиновић, Петар 307
Акшамовић, Антун, бискуп 266
Алар, Петар 330
Алигодић 180
Алијагић, Алија 369
Алтгајер, Бранимир (Branimir Altgayer) 271
Антонић, Здравко 22, 23, 118, 123, 188, 376, 593, 594
Анушић, Драгица 345
Анушић, Илија 344
Анушић, Јека 345
Анушић, Јован 322, 344, 345
Анушић, Марија 345
Анушић, Милан 345
Анушић, Никола 345
Анушић, Сава 345
Анушић, Симо 322, 323
Анушић, Стоја 345
Аралица, Ђуро 67, 593
Арбутина, Душан 298
Арбутина, Јанко 298
Арбутина, Лазо 298
Арбутина, Миле 298
Арбутина, Никола 300
Арбутина, Симо 136, 141
Аргарац, Петар 324

Арлов, Јован 338
Арсенијевић, Александар А., 15, 598
Артић, Дервиш 86
Артуковић, Андрија 41, 67, 70
Арц, Габриела 217, 599
Асланагић, Асим 86
Аћимовић, Милан 17, 23, 27

Б

Бабић 296
Бабић, Александар 297, 298
Бабић, Бранко 298
Бабић, Васо 309
Бабић, Вид 325
Бабић, Дане 132
Бабић, Душан 325
Бабић, Иво 151, 305
Бабић, Јосип Јосо 93, 102
Бабић, Катица 297, 302
Бабић, Лазо 325
Бабић, Љубомир 217, 218
Бабић, Миле 325
Бабић, Петар 329
Бабић, Раде 325
Бабић (Кунић), Стево 305
Бабић, Трифко 309
Бабуновић, Ристо, прав. свештеник 178
Бадер, Паул 26, 27, 29, 376, 431, 484
Бадрић, Јово 298
Бадрић, Марко 299
Бадрић, Стево 299

- Бајзнер, Вилхелм (Wilhelm Beisner) 16,
24, 31, 32, 33, 34, 43, 44, 111, 133, 258
Бајић, Бошко 330
Бајић, Ђуро 322
Бајић, Никола 299
Бајић, Раде 322
Бајић, Стојан 322
Балабан, Илија 324
Балић, Гина 284
Балтић, Петар 299
Балтић, Родољуб 299
Бан, Брацо 312
Бандић, Бранко, рк. свештеник 294
Бановић, Вид 319
Бановић, Дане 319
Бановић, Стјепан 319
Бањац, Илија 325
Бањац, Марко 325
Бањац, Петар 322, 325
Бањац, Рајко 324
Бањац, Симо, прав. свештеник 219
Барбир, Драган 332
Барић, Никица 97, 593
Барјактаревић, Махмуд 85
Барјактаревић, Хасан 86
Басара, Душан 317
Басара, Ђуро 346
Басара, Илиас 317
Басара, Милош 338
Басара, Ранко 347
Бастајић, Пајо 148
Батало 150
Батало, Матија 304
Батало, Милан 304
Батало, Мирко 304
Батало, Митар 304
Батножић, Бошко 331
Батножић, Ђуро ст. 330, 331
Батножић, Јанко 330
Батножић, Мирко 331
Батножић, Никола 331
Батножић, Петар 331
Батножић, Симо 331
Батножић, Стојан 331
Батножић, Цвијо 330
Бахтијаревић, Махмуд 84
Бачић, Анте 132
Бачић, Озрен 138, 290, 508
Башић 220
Башић, Илија 344
Башић, Миле 344
Башић, Стојан 344
Башкот, Бранко 312
Беатовић, Ранко 358
Бегенишић 310
Бегић, Бурхан 120
Бегић, Хусо 325
Беговић 351
Беговић, Борис 104, 510, 596
Беговић, Милан 342
Беговић, Слободан 170
Беговић, Тешо 342
Беднаџац 286, 288
Бекић, Стојан 344
Белајчић, Вера 79
Белајчић, Даринка 79
Белајчић, Јован 42, 79, 80
Белајчић, Јулиана 79
Белајчић, Младен 79
Беме, Франц (Franz Böhme) 25
Бендић, Михајло 338
Бенцлер, Феликс (Felix Benzler) 29, 31,
32, 33, 47, 193, 450
Берберовић 219
Берберовић, Ешреф 85
Бергхолц, Макс (Max Bergholz) 23, 103,
593
Бетунац, Матко 212
Бешић, Етхем 321
Бешић, Ибрахим 321
Бешић, Касим 321
Бешлагић, Хакија 105
Бешлагић, Хилмија 47, 100, 194, 197,
205, 208, 224, 225, 226
Бешлић 316
Бикнер 89

- Бијелић, Никола 148
 Бијеловић 220
 Бикановић, Мића-Милин 322
 Билановић, Реља 353, 354
 Билбија, Милош 358
 Бирчанин, Милан 461
 Бјелајац, Ђуро 324
 Бјелајац, Илија 324
 Бјелајац, Стеван 324
 Бјелић, Матија 304
 Бјелић, Никола 136, 303
 Биљешковић, Драго, рк. свештеник 312, 313
 Биљчаревић, Богдан 190
 Биршл, Јосип 321
 Бичаковић, др Вејсил 85
 Бичакчић, Едхем 86
 Благојевић, Михајло 136, 142
 Блажевић, Ђњатија 339
 Блажековић, Горан Анте 68, 338
 Блануша, Ђуро 136, 229
 Блануша, Никола 136, 143
 Блидовић 300
 Бобан, Љубо 264, 506, 593
 Бобић, Милош (Петар) 480
 Бован, Симо 190
 Богичевић, Петар 342
 Богојевић, Ђуро 140
 Богојевић, Никола 136
 Богуновић, Илија 298
 Богуновић, Станко 298
 Божинић, Милева 265
 Божић, Коста 206
 Божић, Миле 324
 Божичић, Ђуро 322
 Божичић, Илија 324
 Божичић, Јованка 325
 Божичић, Јово 322
 Божичић, Марија 323
 Божичић, Милева 323
 Божичић, Петар 325
 Божичић, Стојан 324
 Божовић, Бранислав 13, 506, 593
 Бојић, Драгољуб 461
 Бокић, Рајко 309
 Борковић, Милан 23, 27, 593
 Боројевић, Љубан 321
 Босанац, Васо 136, 143
 Боснић, Станко 338
 Брајиновић, Никола 287
 Брајцић, Шецко 347
 Бранковић, Душан 213
 Бранковић, Станко 299
 Бранковић, др Стеван 298
 Братић, Јово 299
 Братић, Мустафа 321
 Братић, Мухамед 321
 Брачковић, Омер 311
 Брдар, Миле 312
 Брека, Марко 300
 Бренић, Дадисава 481
 Бренић, Милева 481
 Бријешки, Илија 151, 303, 305, 334
 Бријешки, Перо 306
 Бријешки, Томо 151
 Бријешки, Шиме 303
 Бркић 224
 Бркић, Митар 373
 Бркљачић, Ивица 289, 292
 Брковић, Драган 346
 Брковић, Живко 218, 219
 Брковић, Милан 299, 309
 Брковић, Милош 299, 346
 Брковић, Митар 224
 Брковић, Перо 346
 Брковић, Радан 346
 Брнић-Чапун, Јозо 292
 Брнић-Чапун, Мијо 292
 Броз, Јосип Тито 25, 26, 28, 598
 Броскат [Брошат], Мартин 15, 16, 17, 18, 19, 20, 24, 28, 29, 598
 Бублик, Франц (Franz Bublik) 34, 43, 74, 106, 110, 113, 115
 Будак, др Миле 93
 Будимир, Симо 314

- Будисављевић, Диана 16, 66, 272, 517, 594
Будић, Јулка 328
Будић, Матија 328
Будић, Петар 328
Бујинац 286
Бујинац, Милан 327
Букарац, Обрен 357
Буква, Михајло 339
Буквић, Касим 86
Буквица др 175
Булајић, Милан 264, 594
Булат, Бранко 56, 407, 463
Булат, Марко 307
Булат, Милош 307
Булатовић, Радован 462
Булић, Никола 309
Бунац, Милан 342
Бунчић 298
Бунчић, Јанко 342
Бунчић, Милан 342
Буњевац 331
Буњевац, Душан 331
Буњевац, Стојан 330
Бур, Клаус (Klaus Buhr) 443, 445
Бурек, Ахмед 84
Бурнић, Бего 319
Бурнић, Смајил 319
Бурсаћ, Александар 12, 17, 321, 506, 594
Бурсаћ, Петар 321
Буторац, Вилко 206
Буторац, Францек 301
- В**
Вајнер, Славиша Чича 240, 376
Вајнман, др Ернст (dr Ernst Weinmann) 31, 32, 33, 42, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 56, 61, 78, 129, 135, 146, 147, 163, 164, 169, 187, 188, 193, 229, 230, 246, 247, 250, 257, 262, 263, 271, 273, 280, 281, 283, 409, 411, 412, 413, 422, 478, 487, 492, 499, 500, 514, 518
Варешановић, Мустафа 84
Варлимон 19
Васиљевић, Зоран 271, 594
Васиљевић, Јово 358
Васиљевић, Мико 399
Васић, Илија 364
Васић, Милица 481
Везмар, Ђуро 317
Вендер, Јанко 331
Венцл/Венцел, Хајнрих (Heinrich Wenzl/Wenzel) 59, 476, 490
Верхас, Марио (Mario Werhas) 93, 97, 597
Вечеринац 468
Видаковић 292
Видаковић, Мате 301
Видаковић, Никола 289, 292
Видаковић, Никола Никица 67, 69, 151
Видаковић, Стјепан Стипо 67, 69, 301
Видовић 389
Визнер (Wiesner) 490
Вијук, Никола 299
Вијук, Павле 299
Винер 351
Вишњић, Чедомир 298, 594
Владић, Стојан 307
Влаисављевић, Бранко 500
Влачић, Јово 310
Војводић, Вид 317
Војводић, Јово 317
Војновић, Раде 308
Волић, Фехин 311
Воркапић, Јово 148, 303,
Воркапић, Никола 304
Воркапић, Пајо 304
Воркапић, Станко 300
Воркапић, Стоја 148
Врабац, Јанко 330
Врабац, Стеван 294
Вранић, Јово 210
Вранић, Шериф 86
Врањешевић, Богдан, прав. свештеник 213
Врањешевић, Мишко 322
Врга, Јован 332, 338

Врга Матија 307
 Врга, Никола 307
 Врга, Павле 308
 Врга, Перо 306, 332
 Врга, Станко 307
 Врга, Стеван 306
 Врдољак 296
 Врховац, Стево 136, 144
 Вујаклија, Драго 299
 Вујаклија, Ђуро 299
 Вујаклија, Перо 299
 Вујаклија, Симо 342
 Вујаклија, Стојан 299
 Вујасиновић, Бранко 298, 594
 Вујасиновић, Марко 299
 Вујасиновић, Миле 299, 312
 Вујасиновић, Мојсије 299
 Вујасиновић, Симо 312
 Вујачић 192, 248, 251, 292
 Вујин, Зора 310
 Вујин, Крста 310
 Вујић, Даница 347
 Вујић, Милош, прав. свештеник 346, 347
 Вујичић, Стојадин 298
 Вујновић, Владимир 338
 Вујновић, Ђорђе 44, 129, 131, 13
 Вујовић, Мара (Мира) 170, 173
 Вујошевић, Милутин 148, 303
 Вукашиновић, Вукашин 136
 Вукдраговић, Бранко 132, 168
 Вукићевић, Ђоко 357
 Вукмировић, Илија 307
 Вукмировић, Тодор 137, 143
 Вукобрадовић, Љубомир 136, 144
 Вуковић 287
 Вуковић, Димитрије 310
 Вуковић, Зоран 449
 Вукчевић, Славко 17, 595
 Вунера (Wunera) 475
 Вурдеља, Бранка 150
 Вурдеља, др Бранко 148, 150, 303, 333
 Вучковић 136, 144
 Вучковић, Никола 136, 143

Г

Гаврановић 287
 Гавриловић, Ђорђе 298
 Гавриловић, Јосиф 299
 Гавриловић, Лазар, 136, 140
 Гаврић, Милан 294
 Гагић, Никола 299
 Гагула, Марко 224
 Гајић, Душан 320
 Гајић, др Љубомир 299
 Гајић, др Милица 297, 299
 Гајић, Мирко 321
 Гајић, Стево 299
 Гарић, Јосо, бискуп 212
 Гашић, Пера 315
 Гвозден, Милан 317
 Гвозден, Младен 317
 Гвозден, Перо 319
 Гвоздић, Драган 287
 Гвоздић, Ђуро 338
 Гвоић, Миле 299
 Глајзе фон Хорстенау, Едмунд (Edmund Glaise von Horstenau) 16, 17, 18, 19, 32, 63, 90, 594, 595
 Гламочанин 196
 Гламочанин, Вид 224
 Гламочанин, Ђорђе 224
 Гламочанин, Коста 224
 Гламочанин, Мићо 224
 Гламочанин, Стево 224
 Гламочлија, Јован 342
 Гламочлија, Мојан 341
 Гламочлија, Мојан 342
 Гламочлија, Никола 341
 Гледић, Саво 299
 Говедарица, Васо 310
 Говедић, Славко 16, 429
 Говорчиновић, Пајо 331
 Гојковић, Лука 131
 Голдштајн, Иво (Ivo Goldstein) 114, 141, 205, 350, 594
 Голдштајн, Славко (Slavko Goldstein) 114, 350, 594

Голић, Обрад 480
Голубић, Нико 331
Горанин, Павле Илија 376
Горушановић, Сулејман 86
Градашевић, Ђазим бег 383
Гргеџ 150, 151
Грдић 482
Гребељановић, Душан 312
Гребељановић, Јоцо 299, 300
Грегорић, Марија 151
Гризер (Grieser) 475
Гризогоно, Првислав 264,
Гроздић, Душан 41, 75, 76, 77
Гроздић, Милена 77
Грубић 299
Грубор, Раде 325
Грубор, Шуро 324
Грујић, Војин 406
Грујић, Војислав 406
Грујић, Милан 342
Грујић, Миле 342
Грујић, Стојан (Илијин) 342
Грујић, Стојан (Катин) 342
Грујчић 289
Грчић 115
Губец, Матија 471
Гулешаић, Љуба 229
Гуњевац, Ибрахим 155
Гутеша, др Вељко 300
Гутић, Блаж 206, 212
Гутић, др Виктор 204, 206, 212, 213, 214,
217, 218, 223, 293, 314
Гушић, Марко 338
Гушић, Милан 304
Гушић, Раде 304

Д

Дабић, Петар 325
Давидовић, др Захарије 226
Давидовић, Богдан 309
Давидовић, Вукашин 324
Давидовић, Дамјан 324
Давидовић, Лазар 324

Давидовић, Миле 325
Давидовић, Светозар 298
Давидовић, Станко 324
Дадић, Бранко 357
Дакић 136, 140
Дакић, Мишо 136
Дакић, Никола 320
Дакић, Перо 136
Дакић, Стево 136
Дамјановић, Дако 312
Дамјановић, Раде 312
Дангић, Јездимир 25, 27, 28, 29, 57, 59,
237, 238, 240, 277, 278, 366, 374, 379,
380, 382, 406, 416, 417, 418, 443, 444,
450, 455, 458, 459, 460, 464, 469, 473,
513, 596
Дангић, Војин 418
Даниловић, Живко 213
Данкелман, Хајнрих (Heinrich Dankel-
mann) 23
Данон 361
Даровић 305
Дацијар, Раде 322
Дејановић, Јово 322, 325
Декић, Сафет 313
Делић, Хамдија 86
Дервишевић, Абдулах 85
Деспот, Даринка 313
Деспот, Звонимир 93, 97, 597
Деспот, Љупко 312
Деспот, Никола 312, 313
Деспот, Симо 312
Дивјак, Владимир 377
Дивјак, Јоцо 136, 140
Диздар, Здравко 68, 205, 215, 338, 429,
509
Диздаревић, Ахмед 191
Дијамантштајн, Бруно 351
Димитријевић, Бојан 24, 25, 93, 97, 594,
597
Дитрих др (dr Dittrich) 188
Дмитровић, Ђуро 299
Дмитровић, Никола 299

Добрача, Касим 85
 Добријевић, Душан 318
 Додиг, Ђуро 317
 Додош, Јован 341
 Додош, Лука 341
 Додош, Милош 341
 Додош, Станка 341
 Домашевић 483
 Дондур, Душан 322
 Дондур, Јанко 322
 Дондур, Сава 322
 Дондур, Триво 322
 Драгаш, Стево 342
 Драгић, Љука 292
 Драгојевић, Душан 299
 Драгојевић, Марко 304
 Драгојевић, Раде 306
 Дражић, Михаило 299
 Дражић, Симо 320
 Дракулић, Петар 330, 594
 Драшковић, Милорад 369
 Дрекић, Миле 298
 Дреновић, Урош 314, 315
 Дрљевић, Мустафа 85
 Дробац 324
 Дробац, Душан 325
 Дробац, Ђуро 324
 Дробац, Илија 324
 Дробац, Јово 190
 Дробац, Марко 344
 Дробац, Мило 324
 Дробац, Стеван 324
 Дувњак, Антон 316
 Дудић, Душан 294
 Дудић, Радо 294
 Дукић, Лука 299
 Дукић, др Милан 480
 Дукић, Никола 344
 Дукић, Стојан 299
 Дуновић, Перица 190
 Дуравић, Милена 481
 Дурановић, Маша 325
 Дурман, Младен 286

Ђ

Ђаковић, Станко 299
 Ђанић, Лазо 312
 Ђикић, Мирко 312
 Ђозо, Хусеин 85
 Ђувић, Јово 400
 Ђујић, Бранко 358, 360
 Ђујић, Момчило, прав. свештеник 218, 219
 Ђукановић, Владимир 405
 Ђукановић, Перо 376, 405, 594
 Ђукановић, Сава 294
 Ђукић, Ђуро 327
 Ђукић, Станко 299
 Ђукић, Хамдија 87
 Ђулизаревић, Едхем 87
 Ђурековић, Петар 295
 Ђуретић, Веселин 18, 594
 Ђурић, Антон, рк. свештеник 287, 288
 Ђурић, Шћепан 309
 Ђурић Мишина, Вељко 508, 514, 595
 Ђурица, Немања 352
 Ђуришић, Павле 51, 275, 277, 278
 Ђушић 224

Е

Егић, Бранко 299
 Егнер 486
 Енгелман (Engelmann) 59, 401, 449
 Еремић, Душан 53, 297, 338
 Еремић, Ђуро 297
 Еремић, Ева 297, 301
 Еремић, Петар 348

Ж

Жегарац, Драгица 347
 Жегарац, Миленко 347
 Жегарац, Милош 346, 347
 Живановић, Драгомир 481
 Живановић, Лазо 328
 Живановић, Петар 327, 328
 Живановић, Стана 328

Живановић, Срећко 56, 405, 406, 462, 463

Живкић, Јосип 334

Живковић, Милан 297

Живковић, Милорад 190

Живковић, Михајло 338

Живковић, Никола 63, 594

Живчић, Јосип 307

Жинић, Јоцо 301

Жинић, Звонко 301

Жутић, Матија 304

Жутић, Милош 303

З

Задровић, Стево 335, 336

Заидић, Суљо 313

Заимовић, Сабрија 316

Замаклар, Миле 324

Затезало, Ђуро 109, 595

Звиздић, Салих 30

Звиншчак 149, 151

Здјелар, Илија 322

Зеленовић, Илија 190

Зелић 195, 197

Зеџ, Вид 322

Зеџ, Груја 324

Зеџ, Илија 320, 322, 324, 345

Зеџ, Јања 345

Зеџ, Милан 324

Зеџ, Милош 324

Зеџ, Никола 322

Зеџ, Раде 324

Зеџ, Саво 325

Зеџ, Стево 322, 344

Зеџ, Столе 324

Зечевић 285

Зечевић, Здено 317

Зечевић, Момчило 81, 597

Зибар, Љерка 512

Зих, Андрија 294

Зјалић, Никола 142, 144

Злокас, Василије 304

Злокас, Душан 150

Злокас, Милош 304

Злокас, Никола 304

Злокас, Перо 304

Злокас, Симо 150, 304

Зорић, Ђуро 306

Зорић, Милан 217, 595

Зрнић, Перо 317

Зрнић, Тошо 317

Зулукарпашић, Хамдија 86

Зулфикарпашић, Хасан 87

И

Иванић 317

Иванић, Ѓњатија 341

Иванић, Јован 341

Ивановић 287

Ивановић, Ристо 398

Ивезић, Мато 331

Ивезић, Стево 331

Ивић, Милош 352, 353

Ивковић, Јово 398

Ивковић, Марко 307

Ивковић, Ратко 398

Ивошевић, Миленко 346

Игњатић, Петар 294

Илибашић, Мила 325

Илић 389

Илић, Владимир 136, 139, 229

Илић, Пајо 320

Илић, Петко 390

Илић, Стојан 55, 391

Импер, Драгутин 68, 301

Ишека, Станко 305

Ј

Јавистић, Милица 481

Јагић, Мато 331

Јагодић, Звонко 331

Јагодић, Перо 331

Јакуповић, Дедо 319

Јакуповић, Ибрахим 319

Јакуповић, Миралем 319

Јакуповић, Сулејман 319

Јакшић, Војна (Бојна) 170, 173
 Јакшић, Станко 298, 299
 Јамић, Марко 331
 Јамић, Никола 331
 Јанић, Гајо 373
 Јанић, Лака 373
 Јанић, Недо 294
 Јанићијевић, Јован 511, 595
 Јањић, Бошко 399
 Јањић, Васиљ 342
 Јањић, Гајо 399
 Јањић, Михајло 399
 Јанковић, Душан 300
 Јанковић, Ђуро 300
 Јанковић, Јово 190
 Јанковић, Никола 190
 Јањанин, Петар 307
 Јањанин, Стојан 303
 Јарчов, Милан 305, 307
 Јахић, Фадил Шпањолац 369
 Јевтић, Милица 481
 Јекић, Адам 337
 Јекић, Васиљ 337
 Јекић, Ђуро 337
 Јекић, Љубан 336
 Јекић, Љубомир 336
 Јекић, Стеван 53, 335, 336
 Јелић, Игњо 295
 Јелић-Бутић, Фикрета 510, 595
 Јендрашић, Стјепан 107
 Јеремић, Ђуро 298
 Јеремић, Мићо 310
 Јеросимић, Ђуро 306
 Јеросимић, Миле 307
 Јеросимић, Никола 307
 Јеросимић, Раде 307
 Јовановић 389
 Јовановић, Божо 398
 Јовановић, Ђуро 312
 Јовановић, Душан 312
 Јовановић, Јоца 352, 364
 Јовановић, Милан 294
 Јовановић, Мило 294

Јовановић, Милош 284
 Јовановић, Недељко 299
 Јовановић, Перо 398
 Јовановић, Ратко 398
 Јовановић, Ристо 398
 Јовановић, Родољуб 398
 Јовић, Никола 300
 Јовичић, Јово 398
 Јојић, Милош 300
 Јостић, Видосава 481
 Јошић, Мујо 292
 Јукић 287
 Јурић, Драган 339
 Јурић, Јосо 327, 328
 Јурић, Петар 327
 Јурић, Стјепан 327
 Јурковић, Петар 347
 Јусић, Бајро, хоџа 370
 Јусуфовић, Хафиз Рамиз 85

К

Кавај 296
 Кадић, Хусеин 86
 Кадрић 389
 Казимировић, Васа 16, 17, 18, 19, 595
 Кајгана, Никола 342
 Кајић (Самсер) 218
 Кајић, Јуре 330
 Калајџић, Драго 301
 Калмар 34, 35, 66, 70, 71
 Калсов, Карл (Carl Calsow) 439
 Кангрџа, Богдан 346
 Кангрџа, Милош 347
 Кангрџа, Олга 347
 Камбер, Алија 319
 Камбер, Бејдо 319
 Камбер, Ибрахим 319
 Камбер, Ислам 319
 Камбер, Махо 319
 Камура, Мухамед 86
 Кан 206
 Кантар, Лука 321
 Капац, Лука 151

- Кападић, Хамдија 85
Капетановић 217
Капетановић, Адем 311
Карабатковић, Даринка 285
Карабатковић, Илија 285
Карабег, Вехат 319
Карабеговић 217
Каравидић, Јанко 328
Каравидић, Петар 328
Каравидић, Софија 328
Карађорђе, Ђорђе Петровић 471
Караић, Хасан 304
Каран 312
Каран, Стево 320
Карановић, Милан 331
Карлић, Ђорђе 150
Картић 224
Касас, Мухарем 217, 222
Катанин 224
Катанић, Милена 174
Катинчић, Павао 331
Каше, Зигфрид (Siegfried Kasche) 16, 19, 20, 24, 27, 111, 506
Каумовић, Ахмед 85
Кватерник, Еуген Дидо 24, 43, 57, 60, 68, 106, 107, 421, 478, 479, 488, 505
Кватерник, Љубомир 215
Кватерник, Славко 24, 30, 50, 65, 98, 99, 106, 112, 268, 269
Кежић, Јурај 311
Кекић, Милан 338
Кекуш, Адам 341
Кекуш, Бранко 342
Кекуш, Ђуро 341
Кекуш, Милан ст. 341
Кекуш, Милан 341
Кекуш, Стојан 341, 342
Кекуш, Тодор 342
Керкез, Перо 321
Керстинг 477
Кисел, др Георг (dr Georg Kiessel) 435
Кисић, Никица 311
Клаић 79
Клеменчић, Јоцо (Joco) 307, 308
Климер, др 151
Клоти, Ф. В. (F. W, Clothey) 511
Кљајић, Душан 342
Кљајић, Илија 342
Кљајић, Јанко 342
Кљуковница, Вељко 339
Кљуковница, Никола 339
Кљуковница, Станко 338
Кне, Вилхелм (Wilhelm Knehe) 16, 66, 70
Кнебл 124
Кнежевић 299
Кнежевић, Бранко 299
Кнежевић, Бранко 461
Кнежевић, Милан 294
Кнежевић, Милан 299
Кнежевић, Нићифор 321
Кнежевић, Петар 338
Кнежић, Драган 287
Книпе, Д. М. 511
Кобетић, Марко 135
Ковачевић 115
Ковачевић 136, 140
Ковачевић 343
Ковачевић, Босиљка 310
Ковачевић, Влада 310
Ковачевић, Владо 461
Ковачевић, Гаша 309
Ковачевић, Даница 285
Ковачевић, Драго 285
Ковачевић, Душан 136, 144
Ковачевић, Душан 317
Ковачевић, Мико 353
Ковачевић, Милан 287
Ковачић, Давор 106, 121, 595
Козомара, Саво 190
Којић, Јован 390
Којић, Обрад 294
Којић, Славко 506
Кокановић, Илија 330
Кокановић, Раде 330
Колар, Фрањо 331
Колер (Koller) 409

- Колич 364, 368, 449
 Комад, Убавко 310
 Комарица, Славко 12, 14
 Комић, Авдага 321
 Кон 294
 Кондић, Перо 47, 198, 199, 200, 201, 202
 Кончар, Петар 324
 Кораћ, Адам 304
 Кораћ, Душан 68, 126, 595
 Кораћ, Ђуро 299
 Кораћ, Јово 339
 Кораћ, Миле 339
 Кордић, Милутин 150, 303
 Кораћ, Михајло 338
 Кордић, Никола 150
 Кордонски, Воја 418
 Корић, Ариф 294
 Коркут, Бесим 85
 Коркут, Дервиш М. 85
 Коркут, Љубомир 307
 Коркут, Милош 307
 Кос, Лазо 312
 Косановић 299
 Косановић, Спасоја 398
 Косијер, Драган 286
 Косић, Ђуро 338
 Косјер, Јанко 330
 Костић 295
 Костић, Бошко 55, 401, 402, 404, 405, 407
 Костић, Стево 331
 Котевић, Петар 202
 Которман, Јосо 312
 Коцман, Антон 151, 305
 Кошарић, Михаил 338
 Кошутић, Стојан 306
 Кошчица 204
 Крагуљ, Јово 317
 Крајцар, Трифун 190
 Краљевић, Антон 480
 Краљевић, Перо 378
 Крекић, Илија 210
 Крекић, Мара 210
 Кресо, Сенада 23, 593
 Крешталица, Никола 68, 298, 301
 Крешталица, Павео Паја 68, 301
 Крешталица, Стјепан 68, 301
 Кривокућа, Јово 299
 Кризман, Богдан 63, 596
 Крлић, Мирко 137, 140
 Крим, Кит 511, 595
 Крмар, Лука 346, 347
 Крмар, Милица 347
 Крњајић, Милош 298
 Крмар, Мира 347
 Крол (Kroll) 475
 Крпан, Дујо (Лујо) 148, 287, 343
 Крпан, Тома 343
 Крупић, Сулејман 345
 Крупић, Ферхат 319
 Кршљанин, Нина 104, 510, 596
 Куделић 287
 Кузмановић, Небојша 14, 17, 505, 594, 597
 Кукавица, Милан 286, 287
 Куколеча, Никола 298
 Куколеча, Петар 298
 Кукурић, Илија 309
 Кукурић, Лазар 310
 Куленовић 191
 Куленовић, др Мухамед 87
 Куленовић, Хафиз Сулејман 87
 Куленовић, Џафер Бег 100
 Куносић, Ибро 370
 Куриљ, Андрија 330
 Курт, муфтија 180
 Куртагић, Амид 313
 Курузовић 224
 Курузовић, Мара 347
 Курузовић, Стеван 346, 347
 Кучукалић, Мехмед 86
- Л**
 Лабус, мл. 136, 139
 Лабус, Марко 136, 139
 Лазић, Бранко 317
 Лазић, Јован 294
 Лазић, Милан 317

Лазић, Перо 331
 Лазић, Свиле 317
 Лазић, Стојан 190
 Лакић, Лака 399
 Лакса, Владимир (Vladimir Laxa) 89
 Лапчевић, Ненад 307
 Лапчевић, Никола 307
 Лапчевић, Павао 307
 Лапчевић, Пане 307
 Лапчевић, Сава 307
 Ластрић 217
 Латина, Ђуро 328
 Латина, Марта 328
 Латинин, Ђуро 327
 Латић, Звонко 313
 Лауб 475
 Лаутнер, Милош (Милош Војиновић)
 416, 452, 456, 481
 Лацковић, Никола 300
 Лашић, Ђорђе 51, 275, 277
 Леви, др Аврам Курт (dr Lewi) 461, 480
 Лекић, Илија 54, 372, 373
 Лекић, Срећко 373
 Лелић, Станко 342
 Лер, Александер 18
 Леро, Милена 310, 311
 Летић, Душан 299, 300
 Летић, Илија 299
 Лечић, Радован 309
 Ликић, Душан 399
 Линта, Јанко 307
 Линта, Максим 307
 Линта, Милош 307
 Линта, Петар 307
 Линта, Стојан 307
 Линта, Теодор 307
 Липак, Никола 68, 69
 Лисић, Станко 339
 Литовски 378
 Личанин, Јово 330
 Личанин, Миле 330
 Личанин, Перо 330
 Личанин, Раде 330

Личанин, Стево 330
 Личина, Раде 217
 Лонгер, Ђуро 149, 151
 Лончар, Владимир 136, 144, 229
 Лончар, Пера 304
 Лончарић, Јошко 321
 Лончарић, Марија 321
 Лопичић, Ђорђе 32, 596
 Лубурић, Вјекослав Макс 289, 292, 362
 Лујин, Велимир 324
 Лукајић, Лазар 195, 205, 596
 Лукац, Фрањо 315
 Лукач, Душан 205, 216, 596
 Лукач, Јанко 341
 Лукић, Драгоје 513, 518
 Лукић, Миле 136, 140

Љ

Љевар, Милета 318
 Љотић, Димитрије 24, 31, 365, 381, 401,
 416, 444, 449, 452, 456, 598
 Љубијанкић, Хасан 323, 325, 345
 Љубичић, Душан 342
 Љубичић, Ђуро 299

М

Маглајић 217
 Мажар 217, 221
 Мајкић, Анђа 344
 Мајкић, Вид 345
 Мајкић, Владимир 344
 Мајкић, Драгица 344
 Мајкић, Ђорђе 224
 Мајкић, Илија 344
 Мајкић, Лазо 322, 344
 Мајкић, Марко 344
 Мајкић, Мика 344
 Мајкић, Милан 344
 Мајкић, Милета 344
 Мајкић, Миља 344
 Мајкић, Никола 322, 344
 Мајкић, Остоја 312
 Мајкић, Саво 344

- Мајкић, Славка 344
 Мајкић, Стана 344
 Мајкић, Стево 344
 Мајснер, Аугуст фон (August von Mey-
 szner) 58, 200, 421, 433
 Макивић 224
 Максимовић 508
 Максимовић, Митар 399
 Максимовић, Тома 32, 33, 45, 46, 48, 49,
 50, 51, 78, 146, 169, 229, 230, 246, 247,
 249, 250, 262, 280, 282, 283, 500, 514,
 517, 518
 Малбаша, Стево 332
 Малешевић, Миле 143
 Малинац, Мато 151, 305, 334
 Малић, Драгутин 190
 Малић, Перо 480
 Малобабић, Васо 306
 Малобабић, Јанко 307
 Мамузић, Илија 148, 303
 Мандић 173
 Мандић, Боро 347
 Мандић, Владимир 346, 347
 Мандић, Душан 322
 Мандић, Ђуро 342
 Мандић, Зорка 347
 Мандић, Јован 317
 Мандић, Љубомир 347
 Мандић, Мара 318
 Мандић, Милан 317, 322
 Мандић, Раде 322
 Мандић, Саво 190
 Мандић, Цвијо 325
 Мандриовић 437
 Мандровић 206
 Мандровић, Мира 206
 Мандушић 172
 Маношек, Валтер 25, 596
 Мариановић 181
 Маријан, Обрад 320
 Маринковић 220
 Маринковић, Цвијан 339
 Марић, др 123
 Марић 213, 221
 Марић, Аугуст 98
 Марић, Никола 331
 Марић, Славко 461
 Марјанац, Симо 213
 Маријановић, Мане 312
 Марјановић, Ђуро 342
 Марјановић, Љубан 328
 Марјановић, Милан 299, 320
 Марјановић, Михаило 328
 Марјановић, Неђо 391
 Марјановић, Симо 342
 Марјановић, Стојан 322
 Марков (Markow) 422
 Марковић 389
 Марковић, Бибе 136, 144
 Марковић, Брацо 136, 144
 Марковић, Владо 45, 46, 163, 167, 168
 Марковић, Владо 136, 142
 Марковић, Душан 307
 Марковић, Милана 481
 Марковић, Пајо 136, 144
 Мармут, Никола 321
 Маровац, Стеван 342
 Маролт, Никола 311
 Мартиновић, Јосип 317
 Мартиновић, Стево 299
 Маршал (Marschal) 115, 153, 155, 158,
 160, 236, 245, 252
 Масло 217, 221
 Мاستиловић, Драга 469, 596
 Матекало, Милан 314
 Матијашевић, Васо 49, 249, 251
 Матијашевић, Миле 342
 Матијевић 358
 Матијевић, Мирослав 103
 Матковић, Хрвоје 81, 596
 Маћешић, Милка 339
 Мацоња 482, 483
 Мачак, Адам 342
 Мачак, Василије 342
 Мачак, Василије Американац 342
 Мачек, др Влатко 305, 386

- Мачкић, Ђорђе, прав. свештеник 191
Маџар, Јово 309
Маџарац, Милош 300
Машек 242, 243, 371
Машић, др Хусеин 87
Меанџија, Јово 300
Меанџија, Никола 298
Медаковић, Никола 341
Медвед, Божо 347
Медвед, Стево 302
Медић, Вид 344
Медић, Гојко 344
Медић, Илија 344
Медић, Мића 312
Медић, Остоја 344
Медић, Павле 344
Медић, Петар 299
Медић, Станка 344
Медић, Станко 324
Мекић, Душан 394
Мекић, Петар 55, 393, 394, 395, 396
Мерхемич, Хаџи Мустафа 85
Месиховић, Шаћир 84
Метикош, Божо 298
Метикош, Дамјан 298
Метикош, др Милан 298
Меџ (Metz) 363
Меџић, Мирко 330
Меџић, Петар 331
Мешиновић, Ахмед 86
Мијајев, Владо 461
Мијатовић, Адам 324
Мијатовић, Вид 317
Мијатовић, Милан 324
Мијатовић, Милорад 393, 395, 396
Мијатовић, Митар 393, 395
Мијатовић, Раде 324
Мијатовић, Славка 317
Мијатовић, Томо 324
Мијић, Аница 323
Мијић, Миле 322
Мијић, Мића 322
Микић, Живко 294
Микић, Стака 321
Микш, Ото (Otto Miksch) 477
Милаковић, Јово 136, 142, 144, 145
Милановић, Милан 352
Милановић, Угљеша 464
Миленковић, Драго 55, 389, 390
Миленковић, Петар 390
Милер, Фриц Гинтер (Fritz Günther Müller) 492
Милер, Хајнрих (Heinrich Müller) 57, 422, 423, 454, 486, 496
Милетић, Перо 298
Милетић, Антун 29, 31, 123, 141, 289, 350, 355, 366, 596
Миљинковић, Јово 317
Миљинковић, Лазо 317
Миљинковић, Ловро 327, 328
Миљиновић, Ђуро, 322
Миљиновић, Илија 322
Миљиновић, Миле 322
Милићевић, Борисав 465, 467
Миличевић 295
Миличевић, Душан 284
Миличевић, Лазо 317
Миличевић, Славица 284
Миловановић, Анка 481
Миловановић, Влада 481
Миловановић, Јулка 481
Миловановић, Милија Драгиња 481
Миловановић, Радосава 481
Милојевић 310
Милојевић, Давид 299
Милосављевић, Душан 461
Милош 178
Милош, Љубо 139, 140, 292, 358
Милошевић, Јанко 299
Милошевић, Слободан Д. 20, 75, 596
Милутиновић, Борисав 481
Миљевић, Ђуро 304
Миљевић, Илија 304
Миљевић, Јово 310
Миљевић, Милан 304
Миљевић, Ристо 310

Миљевић, Стеван 336
 Миљевић, Стојан 304
 Миљковић, Милојко 287
 Миљковић, Стево 309
 Минц (Münz) 124
 Мирић, Љубо 355, 357
 Мирковић 136
 Мирковић 389
 Мирковић, Зоран С. 104, 510, 596
 Мирковић, Јован 204, 503, 508, 512, 513, 514, 518, 597
 Мирковић, Јово 299
 Мирковић, Раден 136, 139
 Мисон, Јосип 67, 69
 Митровић 196, 224
 Митровић, Миладин 465
 Мићић, Обрад 33, 54, 55, 175, 363, 364, 365, 369, 381, 393
 Михаиловић, Драгољуб Дража 21, 25, 26, 275, 452, 456, 460, 597
 Михаиловић, Петар 339
 Михајловић, Јово 399
 Михајловић, Мила 231, 504, 597
 Михајловић, Сима 338
 Михаљевић 223
 Михаљевић, Стево 301
 Михаљица, Илија 325
 Михаљица, Перо 325
 Мицић, Слободан 141
 Мицан 301
 Мицковић, Евица 515, 596
 Мишковић, Глишо 61, 499
 Мишћевић, Божо 136
 Мишћевић, Никола 304
 Мишћевић, Раде 136, 143
 Младеновић, Душан 190
 Младеновић, Ђорђе 190
 Мојић, Милорад 365
 Момић, Миле 299
 Момчиловић 465
 Монтани, Већеслав 45, 123, 152, 153, 154, 155, 167, 176
 Мравунац, Анте 347

Мрак, Иван 220, 221
 Мрган, Павао 301
 Мрган, Славко 301
 Мркаљ, Адам 341
 Мркаљ, Велимир 341
 Мркаљ, Стево 300
 Мркаљ, Стојан 341
 Мркобрад, Васо 286
 Мркобрад, Војо 299
 Мркобрад, Павле 190
 Мркоњић, Вида 372
 Мркоњић, Марко 372
 Мрмић 343
 Мудрић 143
 Муждека, Стево 299
 Мујагић, Кушим 321
 Мујбеговић, Вера 175, 369, 597
 Мујбеговић, др Мустафа 369
 Мујезиновић, Мехмед 85
 Мујезиновић, Хафиз Мустафа 85
 Мујичић, Хамдија 86
 Мулабдић, Едхем 84
 Мулић, Абдулах 86
 Муретић, Ивица 301
 Мусакадић, др Асим 87
 Мусакадић, Хаик 85
 Муфтић, др Касим 84
 Мухамед 470, 473
 Мухарем, Ибро 311
 Мухарем, Махо 311
 Мухаремагић, Салем 86
 Мухасиловић, Сулејман 86
 Мучибабић 170
 Мушић, Хафиз Омер 86

Н

Наглић, Иван 293, 294
 Нагулић, Душан 309
 Налић, Ибрахим 319
 Нанић, Мухамед 87
 Нареловић, Савка 219
 Насташић, Никола 306
 Невајда, Васил 335

Недимовић, Милан 317
 Недић, Милан 23, 24, 25, 26, 27, 31, 34, 44,
 50, 58, 127, 128, 129, 130, 133, 146, 193,
 200, 240, 257, 401, 406, 416, 422, 431,
 432, 435, 436, 460, 462, 481, 594, 598
 Недејелски, Феликс (Felix Niedzielsky) 384
 Нежић, Стево 210
 Незирхоџић, Хаџи Хасан 86
 Неимаревић, Мико 294
 Неимаревић, Станко 294
 Немет (Nemeth) 115
 Ненадић 287
 Нешковић, Драго 285
 Николић, Ђорђе 299
 Николић, Јован 464
 Николић, Коста 219, 238, 308, 597
 Николић, Марија 481
 Николић, Миле 320
 Николић, Миљивоје 352, 354
 Николић, Павле 320
 Николић, Тешо 320
 Нинковић, Боро 310
 Нинковић, Петар, прав. свештеник 338
 Нинчић, Момчило 506
 Нићифоровић, Милан 461
 Новак, Божо 301
 Новаковић, Даница 481
 Новаковић, Душан 339
 Новаковић, Ђуро 317
 Новаковић, Милан 342
 Новаковић, Мојан 341
 Новаковић, Никола 300
 Новаковић, Раде 338
 Новаковић, Симо 299
 Ножић, Ђазим 85
 Нуркић, Хаџи Хафиз Мустафа 105

Њ

Њемчевић, Исмет 86

О

Обрадовић, Матија 148, 304
 Обрадовић, Миле 307

Обућина 287
 Обхођаш, Амир 93, 97, 597
 Огњеновић, Ката 328
 Огњеновић, Петар 328
 Одић 217
 Одић, Славко 5, 11, 12, 13, 14, 17, 39, 63,
 76, 217, 503, 521, 593
 Окчић, Шемо 319
 Ољача, Бранко 341
 Ољача, Милан 341
 Ољача, Петар 341
 Ољача, Стеван 341
 Омерсофтић, Бекир 85
 Омерхаџић, Осман 87
 Омерчехајић, Хуснија 321
 Опајић, Милан 299
 Опалић, Марко 299
 Опалић, Страхиња 299
 Опачић, Богдан, прав. свештеник 299
 Орашанин 285
 Оречић, Мирко 305
 Орешчанин, Стево 299
 Орлић, Стево 300
 Орозовић, Ђуро 137, 144
 Орозовић, Лазар 136, 144
 Осмокровић, Босиљка 310
 Остојић 402
 Остојић, Ђуро 324
 Остојић, Јован 324
 Остојић, Предраг В., 28, 514, 597
 Остојић, Стојан 324

П

Павелић, др Анте 15, 16, 18, 63, 65, 69,
 93, 151, 178, 179, 181, 182, 194, 197, 204,
 205, 206, 208, 304, 305, 318, 322, 362,
 376, 594
 Павичић, Брацо 331
 Павичић, Перо 331
 Павлић, Никола 217, 218
 Павлићевић 359
 Павловић 308
 Павловић 437

- Павловић, Бранко 190
 Павловић, Гојко 307
 Павловић, Глиго 331
 Павловић, Дамјан 331
 Павловић, Јово 136, 144
 Павловић, Остоја 331
 Павловић, Раде 307
 Пајагић, Драгиња 328, 329
 Пајагић, Марија 328
 Пајагић, Марко 327, 328
 Пајагић, Михајло 328
 Пајић 285
 Пајић, Бранко 54, 346, 348
 Пајић, Бранко 314
 Пајић, Војислав 347
 Пајић, Лука 372
 Пајић, Љубица 308
 Пајић, Ружица 308
 Пајић, Тошо 400
 Пајкић, Максим 355
 Пајкић, Мирко, 54, 354, 355, 362
 Пајкић, Мара, рођ. Чађа 355
 Пајниг, Л. (L. Reinigg) 279, 400
 Паликућа, Влајко 309
 Палмовић, Владимир 73
 Панава, Драгутин 76
 Панић, Бошко 213
 Пантић, Коста 295
 Пантић, Срећко 296
 Панца, Хафиз Мухамед 84
 Папа, Славко 300, 301
 Паулић 293
 Паулић, Миле 347
 Пашић, Ибрахим 319
 Пашић, Мухамед 84
 Пашић, Стево 296
 Пејић, Адам 299
 Пејић, Манојло 54, 374
 Пејић, Стана 300
 Пекић, Милан 289
 Перак, Мика 315
 Перак, Стојан 315
 Пераћ, Саво 191
 Пердув 213
 Першен, Мирко 271, 508, 517, 597
 Петар II Карађорђевић, краљ 93, 265, 276, 336
 Петковић, Тошо 304
 Петрак, Никица 461, 598
 Петрановић, Бранко 21, 81, 275, 365, 597
 Петрињац, Љубан 330
 Петричевић, Матко 204
 Петровић 294
 Петровић, П. 354
 Пећанац, Коста Миловановић 460
 Печењак, Иво 331
 Пијевац, Илија 298
 Пилингер, Мартин 322, 323, 324, 325, 345
 Пилиповић 342
 Пилић, Симо 322
 Пиљегић, Илија 224
 Пинтар, Алоис 210
 Пицула, Божо 309
 Пицула, Милорад 309
 Пјевац, Драган 298
 Пјевац, Ђуро 298, 346, 347
 Пјевац, Љуба 347
 Пјевац, Нада 347
 Пјевац, Петар 298, 346, 347
 Пјевац, Софија 347
 Пјешак 343
 Платон, епископ 204, 212, 213, 507, 508
 Плетикоса, Анте 195
 Плетикоса, Марко 195
 Плетикоса, Шимун 195
 Пова, Милан 307
 Подгорник, Адолф 217
 Подунавац, Стево 330
 Појић, Милан 89, 98, 107, 220, 378, 384, 510
 Покрајац, Богдан 299
 Покрајац, Станко 136, 139
 Полимац, Милан 306
 Полојац, Вујо 307
 Полојац, Раде 307

Попара, Бошко 358
 Поповић 300
 Поповић, Андра 32, 42, 78
 Поповић, Богдан 342
 Поповић, Бранко 353, 354
 Поповић, Будимир 53, 340, 342
 Поповић, Вељко 284
 Поповић, Владо 309
 Поповић, Глиго 324
 Поповић, Ђуро 322, 344, 345
 Поповић, Ката 340
 Поповић, Коста 324
 Поповић, Милан 317
 Поповић, Милета 322, 345
 Поповић, Милош 322, 340, 342
 Поповић, Милош 344
 Поповић, Никола 345
 Поповић, Перо 148
 Поповић, Перо 322
 Поповић, Перо 345
 Поповић, Раде 322, 345
 Поповић, Радо 344
 Поповић, Стојан 345
 Поповчевић, Васо 310
 Посават, Антон 242
 Прауљац, Никола 320
 Прашо, Сејид М. 86
 Праштало, Илија 317
 Прентовић, Милош 150
 Прљага, Мујо 345
 Прњатовић, Војислав М. 354, 516
 Продин, Миљуша 481
 Прохић, Хафиз Ибрахим 85
 Прпић, Катарина 289
 Прпић, Матија 289
 Прпић, Олга 51, 289, 292
 Прус, Иво 151
 Прус, Славко 151
 Прус, Стево 151
 Прхлик, Иво 301
 Пудић 173, 286, 288
 Пук, др Мирко 298
 Пулић, Милан 299

Путрић, Јуре 305
 Путрић, Томо 151

Р

Равлић, Славен 65
 Радаковић 136
 Радановић, Милан 20, 161, 162, 505, 595, 597
 Радасовић, Јован 342
 Радасовић, Мило 342
 Радасовић, Павао 342
 Радетић, Милован 312
 Радетић, Перо 312
 Радић, Ђуро 136, 137, 144, 145
 Радић, Јово 322
 Радић, Мико 311
 Радић, Петар 322
 Радић, Радослав 222
 Радићанин, Пера 304
 Радман, Иван 217, 222
 Радовановић, Анђа 297, 301
 Радовановић, Војислава 601
 Радовановић, Јован 298
 Радовановић, Ката 301
 Радовановић, Марта 301
 Радовановић, Петар 297, 298
 Радовановић, Стево 295
 Радојевић, Петар 480
 Радојчевић, Живко 297
 Радојчевић, Зорка 297
 Радојчевић, Марко 298
 Радојчић, Јанко 331
 Радојчић, Милена 515, 596
 Радошевић, Мићо 321
 Радошевић, Стево 324
 Радумовић, Даница 328
 Радумовић, Илинка 328
 Радумовић, Јања 328
 Радумовић, Милан 327
 Радумовић, Михаило 328
 Радумовић, Никола 327, 328
 Рађеновић, Перо 312
 Рајачић, Јован 49, 251

- Рајтхофер (Reithofer) 475
 Рајх 352
 Рајшић, Лука 304
 Рак, Остоја 330
 Ракарић, Карло 292
 Ракарић, Матија 292
 Ракић, Мирко 331
 Ракић, Павле 330
 Рамић, Ђемо 321
 Ранковић, Ђурђија 481
 Ратковић, Аћим 310
 Ратковић, Дане 304
 Ратковић, Никола 304
 Ратковић, Раде 298, 300
 Рацић, Душан 190
 Рацић, Ђорђе 190
 Рачић, Драгослав 406, 464
 Рашета, Раде 320
 Рашинац 289
 Рашковић 278
 Рашковић, Душан 339
 Рашковић, Ђуро 339
 Рашковић, Милош 339
 Рашковић, Станко 338
 Рашовић 278
 Ребрача, Бошко 300
 Ребрача, Миле 298
 Ребрача, Сека 300
 Ребрача, Станко 297
 Реба, Илија 132
 Рексајзен, Ханс (Hans Rexeisen) 46, 54, 61, 135, 175, 201, 363, 365, 367, 369, 370, 401, 494, 498
 Релић, Перо 300
 Ренкин, Карл 506
 Репија, Ђукан 321
 Реповац, Насих 87
 Ресановић, Адам 297
 Ресуловић, Салко 311
 Реџић, Енвер 366, 598
 Реџић, Хафиз Ибрахим 85
 Рибентроп, Јоаким фон 19
 Ригер (Rieger) 189
 Ристовић, Милан Д., 15, 598, 601
 Ричакчић, Мустафа 86
 Риџановић, Хафиз Ибрахим 84
 Родић, Војислав 307
 Родић, Драган 307
 Родић, Ђуро Ј. 80, 151, 174, 192, 248, 251, 292, 348
 Родић, Стево 307
 Рожанковић, Јосип 107, 108
 Ројтер, др (dr Reuter) 56, 57, 411, 412, 413, 416, 418, 513, 545
 Рокнић, Јока 149
 Рокнић, Никола 303
 Роксандић, Ђуро 298, 594
 Рољић, Ђорђе 314
 Романо, Јаша 73, 376, 461, 598
 Ромић, Миле 325
 Ромчевић, Бранко 307
 Рупић, Мате 89, 315, 429
- С**
 Сабо, Силвија (Silvija Szabo) 16, 66, 594
 Савановић, Драгица 46, 190, 192
 Савановић, Војислав 190
 Савановић, Никола 190
 Савановић, Станица 190
 Савић, Божо 390
 Савић, Ранко 136, 143
 Савић, Саво 190
 Савић, Станко 402
 Савковић, Коста 294
 Сакрација, Илија 317, 318
 Сакрација, Милан 317
 Санички, Ђуро 151
 Санковић, Душан 331
 Санковић, Миљко 331
 Сантрач, Лука 321
 Сантрач, Савка 321
 Салихагић, др Бехаудин 85
 Салихагић, Сулејман Ага 105
 Салмаши, Емил 48, 236
 Салмаши, Кати (Kathy Salmaschy) 48, 236

- Самарџија, Милан 298
Самарџија, Милош 298
Самарџић, Цветко 190
Самац, Саво 300
Самац, Стака 300
Сарапа, Лазо 299
Сарачевић, Тајиб 84
Сасић, Душан 481
Сатровић, Муја 465
Секлић, Шериф 311
Секолић, Петар 399
Селимовић, Ахмед 87
Семзовић, Ђорђе 321
Сигур 287
Сикирић, Осман 87
Сикирић, др Шаћир 84
Симић, Драго 372
Симић, Живојин 511, 598
Симић, Перо 304
Симић, Стево 352
Симић, Тодор 399
Симовић, Перса 310
Сјерчић, Сулејман 119, 120
Скака, Абдулах 87
Сукан, Иван 347
Скопљак, Касим 86
Слијепчевић, Стојан 297
Смољановић 286
Сока, Ахмед 86
Соколовић, Алекса 309
Соколовић, Осман 85
Соколовић, Салко 373
Софта, Иван 293, 294
Скопљак, Хафиз Идриз 105
Соллак, Авдо Кеџ 219
Софтић, Мустафа 86
Спасојевић, Симо 294
Спахо, др Мехмед 91, 387
Спахо, Фехим 91
Сполета, војвода од 178
Стаљин, Јосиф Висарионович Џугашвили 184, 218
Станишевић, Васа 209
Станковић, Васо 224
Станковић, Емилијан 364
Станковић, Раде 224
Стапар, Марко 321
Стапар, Нада 321
Стелбен (Stölben) 59, 474, 476, 490
Степановић, др 331
Степинац, др Алојзије, надбискуп 20, 50, 262, 264
Стефановић, Младен 24, 365, 416, 449, 598
СТИЈАЧИЋ, Мара 310
СТИЈАЧИЋ, Обрен 309
СТИЛИЋ, Анте 178
СТИПАНЧИЋ, др Бранко 331
СТИПАНЧИЋ, Јозо 316
СТИПАНЧИЋ, Томислав 316
СТЈЕПАНЧЕВИЋ, Стојан 342
СТОЈАНОВИЋ, Ђорђе 294
СТОЈАНОВИЋ, Љубо 312
СТОЈАНОВИЋ, Милан 372
СТОЈАНОВИЋ, др Младен 221
СТОЈАНОВИЋ, Пајо 372
СТОЈАНОВИЋ (Пелеш), Петар 299
СТОЈАНОВИЋ, Сава 372
СТОЈАНОВИЋ (Пелеш), Славко 299, 300
СТОЈАНОВИЋ, Спасоје 372
СТОЈИСАВЉЕВИЋ, прав. свештеник 219
СТОЈИСАВЉЕВИЋ, Илија 190
СТОЈИЋ, Јанко 298
СТОЈНИЋ, Велимир 218
СТОЈЧИЋ, Ђорђе 190
СТОЈЧИЋ, Саво 190
СТОЛИЋ 224
СТРАЖИЧИЋ, Бранко 354, 362
СТРИЖАК, Марко 342
СТРИЖАК, Милан 342
СТУПАРИЋ, Дарко 30, 65, 179, 369, 598
СРИНЧИЋ, Ђорђе 311
СУБОТИЋ, Душан, протојереј-ставрофор 204, 210, 213

Сувајџић, Никола 136, 144
 Судар, Гавро (Гајо) 136, 144
 Сужњевић, Даница 297, 302
 Сужњевић, др Ђуро 297
 Сужњевић, Небојша 298
 Сужњевић, Ратко 298
 Сужњевић, Симо 297
 Сужњевић, Стево 300
 Сузић, Ђуро 324
 Сулејман Величанствени 367, 386
 Сулејмановић, Исмет 87
 Суљић, Хусеин 321
 Сунајко, Коста 298
 Сунајко, Никола 298
 Сурунић 220
 Сушић, Дервиш 71, 81, 91, 598

Т

Табаковић, Ахмед 86
 Таборски 79
 Тадић 389, 391
 Тадић, Бранко 53, 340, 343
 Тадић, др Глиша 331
 Тадић, Јован 342
 Тадић, Ката 340
 Тадић, Никола 340
 Тадић, Ратко 390
 Тајић, Славко 321
 Тајић, Станко 321
 Тајхман, Лудвиг (Ludwig Teichmann) 493
 Танасковић, Душан 310
 Тандарић, Леополд 316
 Тарабар, Мунир 87
 Тарана, Саво 310
 Тарбук, Иван 328
 Тарбук, Јелица 328
 Тарбук, Миља 328
 Тарбук, Никола 328
 Тарбук, Петар 327, 328
 Таталовић 168
 Татек 196, 197
 Татић, Васо 320
 Таубер, Ели 132, 598
 Тепавац, Стана 132, 151, 354, 362
 Тепшић, Јован 306
 Тепшић, Никола 307
 Тепшић, Павао 307
 Тепшић, Раде 307
 Тепшић, Станко 306
 Тепшић, Стеван 307
 Теслић, Јелена 509
 Теслић, Милан 508
 Теслић, Милорад 509
 Теслић, Милош ст. 64, 508, 509, 510, 511, 525, 543, 544
 Теслић, Милош мл. 509
 Теслић, Петар ст. 509
 Теслић, Петар мл. 509
 Тешановић, Ђорђе 204
 Тешић 389
 Тешић, Илија 284
 Тешић, Јерко 373
 Тешић, Раде 399
 Тиљак, Мате 68, 301
 Тимур-Ленк 265, 384
 Тинто 243
 Тинтор, Анђа 323
 Тинтор, Душан 322
 Тинтор, Милош 322
 Тинтор, Остоја 322
 Тинтор, Стојан 322
 Тишма, Бранко 342
 Тишма, Јово 342
 Тишма, Милош 341, 342
 Тишма, Стево 342
 Тодић, Драго 317
 Тодоровић, Бошко 461
 Тодоровић, Ицо 136, 144
 Тодоровић, Коста 136, 140
 Тодоровић, Милан 136, 137, 143
 Тодоровић, Перо 373
 Тодоровић, Петар 224
 Томашевић, Јово 330
 Томашевић, Јозо 461, 598
 Томић 213, 221

Томић 389
Томић, Антоније 341, 342
Томић, Бранко 136, 144
Томић, Дико 354
Томић, Дмитар 341
Томић, Драгомир 298, 300
Томић, Душан 298, 300
Томић, Јован 341
Томић, Марко 390
Томић, Младен 286
Томић, Никола 342
Томић, Петар 342
Томић, Симо 342
Томић, Стојан 341, 342
Томпић, Габријела 302
Томше, Волфганг (Wolfgang Tomše) 316
Тонтић, Милан 317
Тонтић, Стеван 317
Топић, Новак 312
Топлак, Драган 331
Торомановић, Илија 399
Торомановић, Јово 399
Торомановић, Мико 399
Тосић, Ико 399
Травар, Ред 190
Траљић, Мухамед 86
Трбојевић, Мићо 338
Требињац, Хафиз Ибрахим 85
Тривунчић, Васица 291
Трифковић, Божо 352
Трифковић, Миленко 352
Тркуља 333
Тркуља, Миле 342
Тркуља, Петар 342
Тркуља, Симо 342
Тркуља, Станко 342
Трнинић, рођ. Чавић, Десанка 170
Трнинић-Шевић, Нада 46, 169, 170, 174
Трнинић, Славко 170
Тубић, Марко 132
Тузлић, Ахмед 85
Тулић, Мехмед Хазим 85
Тумић, Никола 320
Тупањанин, Анђа 310

Турковић, др Касим 84
Турнер, др Харалд 17, 31, 44, 58, 75, 127,
129, 133, 435, 436, 505, 506
Туфо, Ахмед 87
Тушевљак, Славко 358
Тушевљаковић, Раде 378

Ђ

Ђатић, Салим 85
Ђелап 299
Ђелап, Никола 303
Ђелап, Перо 300
Ђеран, Јован 324
Ђеран, Миле 324
Ђеран, Марко 322
Ђеран, Миладин 299
Ђирић, Милан 324
Ђирковић, Симо Ц. 146, 193, 200, 401,
416, 598
Ђојановић, Вид 344
Ђојановић, Гојко 344
Ђојановић, Груја 344
Ђојановић, Илија 344
Ђојановић, Милош 344
Ђојановић, Перо 344
Ђојановић, Стојан 344
Ђорда, Станко 338
Ђорић, Љубан 331
Ђорић, Милан 330
Ђорић, Милош 331
Ђорић, Никола 331
Ђорковић, Перо 300
Ђукалац, Ђурица 289
Ђуковић, Ристо 240, 375, 377
Ђулибрк, Душан 321
Ђулибрк, Миладин 321
Ђулибрк, Милан 321
Ђулибрк, Мирко 321
Ђуму, Ивица 295
Ђурић, Благоје 309
Ђурић, Ђорђе 309
Ђурић, Нико 316
Ђурчија, Никола 213
Ђуђуз, Никола 315

У

Угрица 136, 143
 Ужичанин, Хасан О. 87
 Узелац, Никола, ст. 299
 Узелац, Никола мл. 299
 Урумовић, Коста 314
 Усумовић, Салко 319
 Утјешиновић, Јово 135, 143

Ф

Фабац 302
 Фазлић, Хафиз Хасиб 84
 Фајне, др Герхарт (dr Gerhardt Feine) 193
 Фелдбауер 351, 352
 Фендић, Хасан 406
 Ференц, Јакоб 49, 252
 Ференц, Тоне 15, 16, 19, 20, 598
 Ферстер, Хелмут (Helmuth Förster) 17
 Ферта, Осман 87
 Фидахић, Мухамедбег 87
 Филиповић, Јосица 191
 Филиповић, Миле 191
 Филиповић, Мирослав фра Томислав
 195, 197, 205, 225
 Филиповић, Недим 85
 Филиповић, Омер 191
 Филковић 287
 Финдрик 296
 Фистанић, Иван 311
 Флесл (Flessl) 475
 Фогел, Милан 601
 Фон Ринтелен 19
 Фортнер, Јохан (Johann Fortner) 89
 Фоча, Салих 86
 Фочак, Абдулах 85
 Фочак, Мухамед 85
 Фочо, Едхем 86
 Францетић, Јуре 28, 29, 58, 60, 376, 422,
 442, 447, 451, 455, 465, 485, 490
 Фрејзер, Џејмс Џ., 511, 598
 Фридрих, Адам (Adam Friedrich) 124
 Фриц, Јулије (Julije, Fritz) 378
 Фукс (Fuchs) 477

Х

Хабул, Хилмија 311
 Хајдин, Витез 339
 Хајдин, Глишо 339
 Хајдин, Милош 338
 Хајдин, Никола 339
 Хајдин, Никола (Цапан) 339
 Хајдин, Нинко 339
 Хајдрих, Рајнхард (Reinhard Heydrich)
 28
 Хајдрих, др Алфред (dr Alfred Heinrich)
 57, 59, 156, 245, 429, 430, 468, 495
 Халер, Стојан 298
 Хамер, др (dr Hammer) 411, 412, 413
 Ханих, Јосип 300, 301
 Ханф 443, 445, 446
 Ханчек, Ферик 295
 Ханџић, Хафиз Акиф 85
 Хас, Ивица 295
 Хасон, Бугар 353
 Хаупт 301
 Хаџибајрић, Фејзулах 85
 Хаџиефендић, Мухамед 30, 33, 35, 54,
 55, 270, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371,
 372, 373, 381, 382, 387, 389, 399, 423,
 424, 426, 427, 444, 479, 488, 489, 512
 Хаџијахић, Хафиз Џемалудин 85
 Хаџић, Едхем ефенди 102
 Хаџић, Хаџи Мехмед, 84, 91
 Хаџихасановић, Узеир 86
 Хаџишабановић, Асим 86
 Хегер, Карл 50, 271, 272, 517
 Хедемовић, Ибро 402
 Хелм, Ханс 16, 57, 60, 156, 421, 426, 478,
 479, 492
 Херљевић, Албин 369
 Херљевић, Фрањо 369
 Херчека 494, 497
 Херчека, Антониа 495, 497
 Херчека, Гисела 495, 497
 Херчека, Здравко 495, 497
 Херчека, Јанко 495, 497
 Херчека, Сидониа 495, 497

Хећимовић, Владимир 73
 Хефнер, Артур (Arthur Höffner) 16, 42,
 44, 90, 97, 134
 Хибнер 74
 Хилггрубер, Андреас (Andreas Hillgru-
 ber) 24, 598
 Хилер (Hiller) 475
 Химлер, Хајнрих (Heinrich Himmler)
 28, 57, 421, 422
 Хинић, Никола 136, 142
 Хитлер, Адолф 15, 18, 19, 24, 63, 183, 185,
 193, 366, 466, 481, 482, 594, 598
 Хорват 294
 Хори, Ладислаус 15, 16, 17, 18, 19, 20, 24,
 28, 29, 598
 Хофман (Hoffmann) 198
 Хоџић, Мујо 377
 Христ 470, 473
 Хурем, Расим 369, 598
 Хушо 294

Ц

Цамић, Новка 481
 Царевић 299
 Царевић, Ненад 299
 Царић, Дмитар 299
 Царић, Јосиф 299
 Цветинових (Цветановић), Спасоје 377
 Цветковић, Драгиша 424, 427
 Цветковић, Срђан 32, 598
 Цветнић, Ђуро 331
 Цебало, др 132
 Церић, Сулејман 191
 Церјан, Јосип 319
 Церовски, Божидар 68, 338, 339, 340
 Цигановић, Миле 324
 Цигановић, Перо 324
 Цимбаро, Доменик 335, 340
 Цимбаро, Јакоб 335, 340
 Золи, Корrado (Corrado Zoli) 48, 231, 235
 Золић, Милић 494, 495, 496, 497
 Золић, Младенко 97, 598
 Црвенковић, др Филип 509

Цревар, Драган 299
 Цревар, Душан 306
 Цревар, Перо 306
 Цревар, Раде 300
 Цревар, Симо 307
 Црнковић, Миле 339
 Црнковић, Павле 339
 Црногорац, Душан 312

Ч

Чабак, Стојан 358
 Чабановић, Хазим 86
 Чавић, Ранко 298
 Чавић, Славко 298
 Чавић, Танасије 298
 Чадорџић, Ибрахим 84
 Чалић, Душан 248
 Чалић, Ђорђе 49, 246, 248
 Чанак, Драго 312
 Чанак, Миле 312
 Чапљић, Рагиб 179, 369
 Чарет, др Рафаел 315
 Чаушевић, Кемал 86
 Чаушевић, Халид 86
 Чејванија, Едхем 85
 Чекрлија, Миливој 190
 Челиковић 334
 Ченгић, Јусуф 86
 Чермовић, Мехмед Али 84
 Чидић, Андрија 305, 308
 Чича, Милош 332
 Човић, Анкица 170, 173
 Чолаковић, Јоцо 353, 354, 364, 516,
 Чолаковић, Родољуб 23, 25, 460, 599
 Чолаковић, Саво 364, 515
 Чолаковић, Драго Хаџи 515, 516, 599
 Чорак, Владо 319
 Чорак, Лука 319
 Чорак Марко 319
 Чорак, Миле 319
 Чуповић, Михаило 467
 Чучковић, Милан 310
 Чучковић, Филип 310

Џ

Џакула, Милош 298
 Џакула, Перо 298
 Џелић 204, 206, 213, 221
 Џингис-Кан 266, 384
 Џинић, др Асим Бег 105
 Џинић, Халид Бег 105
 Џинић, Хасан Бег 105
 Џино, Салим 85
 Џувић, Госпава 49, 253, 254
 Џувић, Ђорђо 253
 Џувић, Живко 255
 Џувић, Зорка 253
 Џувић, Јово 49, 255, 256
 Џувић, Михајло 253

Ш

Шабановић, Фејзулах Хаџи 86
 Шаин, Ахмет 345
 Шајност (Scheinost) 124
 Шакић, Лука 136, 139
 Шаран, Хакија 311
 Шарић, Иван 68
 Шарић, Мухамед 311
 Шарић, Томо 343
 Шахинагић, Мехмед 86
 Шаша, Перо 324
 Шеленберг, Валтер (Walter Schelenberg)
 496
 Шенк 296
 Шеовић, Стево 299, 300
 Шепељ, Мане 136, 137, 139, 140
 Шеремет, Асим 86
 Шестић, Ђура 328
 Шефер (Schäfer) 477
 Шефер, др Емануел (dr Emanuel Schäfer)
 32, 33, 57, 58, 60, 421, 423, 425, 426,
 428, 429, 433, 453, 457, 478, 493, 494,
 497
 Шикара 355
 Шилд (Schild) 475
 Шимић, Фрањо 378
 Шинко, Ервин 217, 599

Шипрак, Драгутин 335, 340
 Шишковић 310
 Шкара, Јулка 45, 146, 148, 151
 Шкара, Марко 304
 Шкара, Милан 304
 Шкара, Никола 148, 303
 Шкара, Перо 304
 Шкара, Станко 148, 303
 Шкарић, Евица 300
 Шкарић, Милош 300
 Шкорић, Алекса 320
 Шкорић, Мирко 320
 Шкоро, Јефто 310
 Шкундрић, Илија 150, 304
 Шлезингер, др Мирослав (dr Miroslav
 Schlesinger) 73
 Шљивић, Мојан 342
 Шмајер (Schmeyer) 477
 Шнајдер (Schneider) 475
 Шнеф (Schnepf) 124
 Шољић, Илија 342
 Шољић, Петар 342
 Шотра, Милан 357
 Шпилер, Херман 361
 Шпрајц, Антон 307, 308
 Шретер, Хајнц (Heinz Schröter) 47, 202
 Штадлер (Stadler) 475
 Штековић, Перо 299
 Штефанац, Никола 347
 Штефанчић, Драган 297
 Штрбац, Милета 318
 Шугић, Пајо 331
 Штула, Васо 300
 Штула, Ђуро 300
 Штулић, Јово 136, 142
 Шубалић, Стјепан 301
 Шубић 287
 Шурлан, Зорка 80
 Шушњар, Лазар 136, 139
 Шушњар, Стојан 300

Регистар саставила
Драгица Кољанин

Извори и литература

Извори

Архив Војводине (скраћено: АВ), Ф. 562, Лични фонд Славка Одића (1915–2006), 1909–1983, Досије Заповедника полиције безбедности и Службе безбедности у Београду о усташким злочинима (1941–1942) – архивска јединица 3.1.1.2.

Војни архив, фонд НДХ, к-312, фасц.-57, д-1-7.

Архив Србије (скраћено: АС), фонд Комесаријат за избеглице (Г-2), фасц. 11.

Архив Југославије (скраћено: АЈ), фонд Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (Ф. 110), фасц. 829.

Историјски архив Београда (скраћено: ИАБ), УГБ СП IV-287, к. 557/X.

Литература

Antonić, Zdravko, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941*, Tuzla: Univerzal, 1983.

Аралица, Ђуро, *Усташки покољи Срба у јлинској цркви*, друго издање, Београд: Музеј жртава геноцида, 2011.

Barić, Nikica, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne države Hrvatske 1941.–1945*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003.

Bergholz, Max, *Nasilje kao generativna sila. Identitet, nacionalizam i sjećanje u jednoj balkanskoj zajednici*, s engleskog prevela Senada Kreso, Sarajevo–Zagreb: Bybook, 2018.

Boban, Ljubo, *Hrvatska u arhivima Izbjegličke vlade*, Zagreb: Globus, 1986.

Boban, Ljubo, *Hrvatska u diplomatskim izveštajima Izbjegličke vlade 1941–1943*, knj. I, Zagreb: Globus, 1988.

Божовић, Бранислав, *Београд под комесарском управом 1941. године*, Београд: Институт за савремену историју, 1998.

Borković, Milan, *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislinška uprava 1941–1944*. Knjiga prva (1941–1942), Beograd: Sloboda, 1979.

- Bulajić, Milan, *Misija Vatikana u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. 'Politika Stepinac' razbijanja jugoslovenske države i pokatoličavanja pravoslavnih Srba po cijenu genocida; stvaranje Civitas Dei – Antemurale Christianitatis*, knj. II, Beograd: Politika, 1992.
- Бурсаћ, Александар, „Увод”, у: *Гудовац 1941. Пути злочина*, Небојша Кузмановић (прир.), Нови Сад: Архив Војводине; Загреб: Српско народно вијеће, Архив Срба у Хрватској, 2019.
- Vasiljević, Zoran, *Sabirni logor Đakovo*, Slavonski Brod: Centar za povijest Slavonije i Baranje, Spomen-područje Jasenovac, 1988.
- Вечан йомен: Јасеновац, месйо наййойљено крвљу невиних, Сйоменица йоводом йедесейе йодишњице великомученичкој Јасеновца и седме йодишњице освећења йоново изйрађене цркве Рођења Св. Јована Крсйи-йїельа Сйомен храма у Јасеновцу*, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1990.
- Вујасиновић, Бранко, Вишњић, Чедомир, Глина 13. маја 1941. У йоводу 70. йодишњице усйаашкој злочина. Ђуро Роксандић, Сйисак жрйїава фа-шисйичкој йерора йодине 1941. койара Глина, Загреб: Српско културно друштво Просвјета, 2011.
- Glez fon Horstenau, Edmund, *Između Hitlera i Pavelića (Memoari kontroverznog generala)*, preveo s nemačkog N. Živković, Beograd: Nolit, 2007.
- Goldstein, Ivo, Goldstein, Slavko, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb: Židovska općina Zagreb, Novi Liber, 2001.
- Goldstein, Ivo, *Jasenovac*, Novi Sad: Akademska knjiga, 2019.
- Гудовац 1941. Пути злочина*, Небојша Кузмановић (прир.), Нови Сад: Архив Војводине; Загреб: Српско народно вијеће, Архив Срба у Хрватској, 2019.
- Димитријевић, Бојан, *Војска Негућеве Србије. Оружане снаге Срйске владе 1941–1945*, Београд: Институт за савремену историју, 2011.
- Dimitrijević, Bojan, *Ustaška vojska Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2016.
- Dnevnik Diane Budisavljević 1941–1945*, Silvija Szabo (prir.), Zagreb: Hrvatski državni arhiv Jasenovac: Javna ustanova Spomen-područje, 2003.
- Drakulić, Petar, *Korak do smrti*, Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2014.
- Ђукановић, Перо, *Усйїанак на Дрини: зайиси Пере Ђукановића*, Здравко Антонић (прир.), Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, 1994.
- Đuretić, Veselin, *Saveznici i jugoslovenska ratna drama. Između nacionalnih i ideoloških izazova*, knjiga I, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut, 1985.

- Ђурић Мишина, Вељко, „Чему искривљавање истине у легендама фотографија”, *Годишњак за истраживање геноцида*, 12–1, Музеј жртава геноцида, Београд–Крагујевац 2020.
- Enciklopedija živih religija*, Kit Krim (gl. ur.), Beograd: Nolit 1990.
- Затезало, Ђуро, *Јадовно. Комплекс усташких лојора 1941*, књ. 1, Београд: Музеј жртава геноцида, 2007.
- Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i Drugom svetskom ratu. Zbornik dokumenata*. Tom I, *Zločini Nezavisne Države Hrvatske 1941.–1945*, Slavko Vukčević (odg. ur.), Beograd: Vojnoistorijski institut, 1993.
- Злочини ’Црне легије’ 1942–43. године у источној Босни. *Зборник радова*, Вељко Ђурић Мишина (ур.), Склани: Јавна установа Археолошки музеј „Римски муниципиум”; Београд: Музеј жртава геноцида, 2016.
- Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том XII, Dokumenti Nemačkog rajha, knjiga 1, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1973; knjiga 2, Beograd: Vojnoistorijski institut, 1976.
- Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, том XIV, knjiga 1, *Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941–1942*, Beograd: Vojnoistorijski institut, 1981.
- Zorić, Milan N., *Drvar u ustanku 1941*, Beograd: Sloboda, 1984.
- Janićijević, Jovan, *U znaku Moloha. Antropološki ogled o žrtvovanju*, Beograd: Vajat, 1986.
- Jelić-Butić, Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, Zagreb: SN Liber, Školska knjiga, 1978.
- Kazimirović, Vasa, *NDH u svetlu nemačkih dokumenata i dnevnika Gleza fon Horstenau 1941–1944*, Beograd: Nova knjiga, Narodna knjiga, 1987.
- Koljanin, Milan, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu 1941–1944*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1992.
- Koljanin, Milan, „Ratni zločini u Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu. Problem utvrđivanja”, *Istorija 20. veka*, 2, 1998.
- Koljanin, Milan, „Srbija u nemačkom ’novom poretku’ 1941–1942”, *Istorija 20. veka*, 1, 2011.
- Koljanin, Milan, “The Role of Concentration Camps in the Policies of the Independent State of Croatia (NDH) In 1941”, *Balkanica*, XLVI, Belgrade 2015.
- Koljanin, Milan, „Preveravanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”, у: *Pokajaličavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Zbornik radova, Milan Radanović (ur.), Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2019.
- Korać, Dušan, *Kordun i Banija u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb: Školska knjiga, 1986.
- Kovačić, Davor, *Redarstveno-obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

- Krizman, Bogdan, *Ustaše i Treći Reich*, knj. I–II, Zagreb: Globus, 1983.
- Logor Banjica. Logoraši. *Knjige zatočenika Koncentracionog logora Beograd–Banjica* (1941–1944), tom 2, Evica Micković, Milena Radojčić (прир.), Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 2009.
- Кршљанин, Нина, „Правни режим непокретности у Независној Држави Хрватској”, у: *Правни поредак Независне Државе Хрватске*, Борис Беговић, Зоран С. Мирковић (прир.), Beograd: Универзитет у Београду – Правни факултет, 2017.
- Лопичић, Ђорђе, *Немачки рајни злочини 1941–1945. Пресуде југословенских војних судова*, Beograd: Музеј жртава геноцида, 2009.
- Лукајић, Лазар, *Фрајри и усташе кољу. Злочини и сведоци. Покољ Срба у селима код Бање Луке Дракулићу, Шарковицу и Мошницама 7. фебруара и Пискавици и Ивањској 5. и 12. фебруара 1942. године*, Beograd: Фонд за истраживање геноцида, 2005.
- Lukač, Dušan, *Ustanak u Bosanskoj Krajini*, Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1967.
- Lukač, Dušan, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji 1941–1945*, Banja Luka: SUBNOR Banja Luka, 1968.
- Lukić, Dragoje, *Bili su samo deca: Jasenovac – grobnica 19.432 devojčice i dečaka*, knj. 2, Laktaši: GrafoMark; Beograd: Музеј жртава генцида, 2000.
- Manošek, Valter, *Holokaust u Srbiji. Vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941–1942*, Beograd: Službeni list SRJ, Draslar partner, 2007.
- Мастиловић, Драга, „Аустроугарска политика према Србима у Босни и Херцеговини 1914. године”, *Лексикон Првој светској раји у Србији*, Beograd: Институт за савремену историју, Друштво историчара Србије „Стојан Новаковић”, 2015.
- Matković, Hrvoje, „Bosansko-hercegovački muslimani u programu ustaške emigracije i NDH”, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, 2006.
- Miletić, Antun, „O saradnji komandanta četničkih odreda istočne Bosne Jezdimira Dangića sa Nemcima”, *Vojnoistorijski glasnik*, 2, 1972.
- Miletić, Antun, “The Volksdeutsche of Bosnia, Slavonia and Srem regions in the struggle against the People’s Liberation Movement (1941–1945)”, у: *The Third Reich and Yugoslavia 1933–1945*, Belgrade: The Institute for Contemporary History, 1977.
- Miletić, Antun, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945. Dokumenta*, knjiga 1, Beograd, Jasenovac: Narodna knjiga, Spomen-područje Jasenovac, 1986.
- Miletić, Antun, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945. Dokumenta*, knjiga III, Beograd: Narodna knjiga; Jasenovac: Spomen-područje Jasenovac, 1987.
- Milošević, Slobodan D., *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945. godine*, Beograd: Narodna knjiga, Institut za suvremenu istoriju, 1981.

- Мирковић, Јован, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској. Фотофотографија*, Београд: Свет књиге; Музеј жртава геноцида, 2014.
- Мирковић, Јован, *Спогадање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској. Фотофотографија*, Београд: Свет књиге, 2016.
- Михајловић, Мила, *Jugoslavija april 1941. – septembar 1943. Italijanski izvori: Dokumenti o masakru Srba u Dalmaciji, Lici i Kninskoj Krajini*, Београд: Удружење српских издавача, 2012.
- Михајловић, Мила, „Фотографија: документ извор и сведок историје”, *Архив*, часопис Архива Југославије, 1–2, 2015.
- Мужбеговић, Vera, *Tuzla moje mladosti*, друга књига, Београд, 2015.
- Nemačka obaveštajna služba*, књига V: *Nemačka obaveštajna služba u okupiranoj Jugoslaviji, Ustaška NDH*, Београд: Državni sekretarijat za unutrašnje poslove FNRJ, Uprava državne bezbednosti, 1958.
- Nemačka obaveštajna služba*, књига IV: *Nemačka obaveštajna služba u okupiranoj Jugoslaviji, Srbija, Makedonija, Crna Gora*, Београд: Državni sekretarijat za unutrašnje poslove FNRJ, Uprava državne bezbednosti – Београд, 1959.
- Николић, Коста, *Историја Равногорског покрета 1941–1945*, књига 2, Београд: Српска реч, 1999.
- Николић, Коста, *Италијанска војска и четници у Другом светском рату у Југославији 1941–1943*, Београд: Институт за савремену историју, 2009.
- Obhodaš, Amir, Werhas, Mario, Dimitrijević, Bojan, Despot, Zvonimir, *Ustaška vojnica. Oružana sila Ustaškog pokreta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.–1945* (prva књига, travanj 1941. – rujan 1943), Zagreb: Infinitus, 2013.
- Остојић, Предраг В., *Усташки злочин у Спогадом Броду код Вишеграда 1942: у свјетлу немачких докумената*, Београд: Свет књиге, 2019.
- Peršen, Mirko, *Ustaški logori*, Zagreb: Globus, 1990.
- Petranović, Branko, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Београд: Војноиздавачки и новински центар, 1992.
- Петрановић, Бранко, *Спогађе Драге Михаиловића 1941–1945*, Београд: Центар за савремену историју Југоисточне Европе, Откровење, 2000.
- Petranović, Branko, Zečević, Momčilo, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata*, први том, 1914–1943, Београд: Prosveta, 1987.
- Радановић, Милан, „Масакр у Гудовцу”, у: *Гудовац 1941. Пути злочина*, Н. Кузмановић (прир.), Нови Сад: Архив Војводине; Загреб: Српско народно вјеће, Архив Срба у Хрватској, 2019.
- Radanović, Milan, *Slavonijo, triput si gorila...; Kotar Podravska Slatina u Drugom svetskom ratu 1941–1945*, Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2019.

- Redžić, Enver, *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija. Autonomija Bosne i Hercegovine i Hitlerov Treći Rajh*, Sarajevo: Svjetlost, 1987.
- Ristović, Milan D., *Nemački 'novi poredak' i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45. Planovi o budućnosti i praksa*, Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1991.
- Romano, Jaša, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980.
- Sećanja Jevreja na logor Jasenovac, Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1972.
- Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen über Unterredungen mit Vertretern des Auslands 1931–1941*, A. Hillgruber (ur.), Frankfurt am Main: Bernard und Graefe Verlag, 1967.
- Стефановић, Младен, *Збор Димитрија Љошића 1934–1945*, Београд: Народна књига, 1984.
- Sušić, Derviš, *Parergon (Bilješke uz roman o Talu)*, Sarajevo: Oslobođenje, 1980.
- Tauber, Eli, *Holokaust u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2014.
- Tito, Josip Broz, *Sabrana djela*, tom 9, Beograd: IC Komunist, BIGZ, Naprijed, 1981.
- Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.–1945*, Darko Stuparić (gl. ur.), Zagreb: Minerva, 1997.
- Tomašević, Jozo, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*, preveo s engleskog Nikica Petrak, Zagreb: Globus, 1979.
- Трнинић-Шевић, Нада, *У усташким логорима*, Нови Сад, Петроварадин: Алфаграф, 2004.
- Ђирковић, Симо Ц., *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944. Лексикон личности. Слика једне забрањене епохе*, Београд: Просвета, ИПС, 2009.
- Ferenc, Tone, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941 do 1945*, Ljubljana–Beograd 1979.
- Frejzer, Džejms Dž., *Zlatna grana. Proučavanje magije i religije*, knjiga 2, preveo s engleskog Živojin V. Simić, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1977.
- Хори, Ладислаус, Бросцат, Мартин, *Усташка држава Хрватска 1941–1945*. (превео с немачког Александар Ђ. Арсенијевић; 1. издање: Stuttgart 1964), Београд: DBR Publishing, 1994.
- Hurem, Rasim, *Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, Sarajevo: Svjetlost, 1972.
- Colić, Mladenko, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska*, Beograd: Delta-press, 1973.

- Cvetković, Srđan, *Između srpa i čekića. Represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd: Institut za savremenu istoriju 2006.
- Чолаковић, Родољуб, *Зайиси из ослободилачкої раїи*, књига 2, Сарајево: Свјетлост, 1966.
- Чолаковић, Драго Х., *Јасеновац 21. VIII 1941 / 31. III 1942*, Сарајево: Свјетлост, 1948.
- Šinko, Ervin, *Drvarski dnevnik*, prevela s mađarskog Gabriela Arc, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1987.
- Škiljan, Filip, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2014.
- Службене новине*, Београд, бр. 124, 23. октобар 1941.

Др Милан Б. Кољанин (1953), виши научни сарадник у Институту за савремену историју у Београду, у пензији од новембра 2018. Његова истраживања везана су за разне феномене политичке и друштвене историје Србије и Југославије у периоду између два светска рата и, посебно у периоду Другог светског рата. Истраживао је историју појединих друштвених група, као што су студенти и избеглице, репресивне системе у Југославији у Другом светском рату, посебно стварање и функционисање система логора, репресивно законодавство Независне Државе Хрватске, питање проверавања православних Срба у НДХ, Холокауст у Србији и Југославији, питања систематизовања и коришћења историјских извора о Холокаусту у Србији и Југославији, употребу филма и антисемитских стереотипа у пропаганди у окупираној Србији, историју Јевреја и антисемитизма у Краљевини Југославији. Подносио је уводна излагања и саопштења на бројним научним скуповима у земљи и иностранству. Објавио је већи број научних радова у зборницима и у научним часописима у земљи и иностранству, учествовао је у изради синаписа за неколико музејских изложби. Члан је редакције часописа *Историја 20. века* и *Зборник, Јеврејски историјски музеј*. Члан је Академске радне групе у Међународној асоцијацији за сећање на Холокауст (International Holocaust Remembrance Alliance). Објавио је четири монографије: *Немачки лојор на Београдском сајмишту 1941–1944*, Београд 1992; *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918–1941*, Београд 2008; *Праведници међу народима – Србија*, Београд 2010. (коауторство са Миланом Фогелом и Миланом Ристовићем) и *Јевреји Србије у Првом светском рату* (коауторство са Војиславом Радовановић, Београд 2014). Живи и ради у Београду.

УСТАШКА ЗВЕРСТВА

Зборник докумената
(1941–1942)

Приредио
Милан Кољанин

Издавачи
Архив Војводине, извршни издавач
Нови Сад, Жарка Васиљевића 2А
www.arhivvojvodine.org.rs
Издавачка установа Епархије бачке Беседа
Архив Републике Српске

За издаваче
Др Небојша Кузмановић, директор Архива Војводине
Његово Преосвештенство Епископ новосадски и бачки г. др Иринеј

Превод с немачкој
Татјана Јанићијевић, Akademia Oxford

Скенирање и обрада фотографија
Владимир Мучибабић

Лектор и коректор
Весна Башић

Прелом
Владимир Ватић, SIMULTA, Нови Сад

Штампа
ЈП Службени гласник, Београд

Тираж
500 примерака

ISBN 978-86-80017-86-0

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад
341.322.5(497.1)“1941/1942”(093.2)

УСТАШКА зверства : зборник докумената : (1941–1942) / приредио Милан Кољанин. – Нови Сад : Архив Војводине ; Нови Сад : Издавачка установа Епархије бачке Беседа ; Бањалука : Архив Републике Српске, 2020 (Београд : Службени гласник). – 627 стр. : фотогр. ; 24 см. – (Посебна издања / Архив Војводине, Нови Сад)

Ауторова слика. – Тираж 500. – Стр. 11–38: Документа Архива Војводине о злочинима Независне Државе Хрватске / Милан Кољанин. – [О аутору]: стр. 627. – Регистар. – Библиографија.

ISBN 978-86-80017-86-0

а) Усташе – Злочини – Југославија – 1941-1941 – Историјска грађа

COBISS.SR-ID 21827849

ISBN 978-86-80017-86-0

9 788680 017860